
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

S B A D

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

XIII/II

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜNÜN ALTI AYDA BİR
YAYINLANAN ULUSAL HAKEMLİ DERGİSİDİR.

YIL/YEAR: XIII CİLT/VOLUME: XII SAYI/ISSUE: II (KIŞ/WINTER 2018)

YIL/ YEAR: 2018

CİLT/ VOLUME: 13

SAYI/ ISSUE: 2

SAHİBİ/ OWNER

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına
On behalf of Tokat Gaziosmanpaşa University Institute of Social Sciences

Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK mustafa.colak@gop.edu.tr

BAŞ EDİTÖR/ EDITOR in CHIEF

Dr. Murat HANILÇE sbad@gop.edu.tr

EDİTÖRLER KURULU

Doç. Dr. Türker ŞİMŞEK

Dr. Fehim KURULOĞLU

Dr. Murat SERDAR

Dr. H. Baha ÖZTUNÇ

Dr. Serkan KEKEVİ

Dr. Emre ASLAN

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRÜ/ENGLISH EDITING

Arş. Gör. Uğur ADA

SEKRETERYA/SECRETARIAT

Metin AYDAR

ISSN: 1306-732X (Press)

2564-680X (Online)

BASKI/ PRINTING

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Matbaası
Tokat Gaziosmanpaşa University Press

YAZIŞMA ADRESİ/ CORRESPONDENCE

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Taşlıçiftlik Yerleşkesi / Tokat-TÜRKİYE

Tel: 0356-2521616 Dahili: (3073-3157)

E-posta: sbad@gop.edu.tr
gososdergi@gmail.com

Web: <http://sbad.gop.edu.tr>

KAPAK TASARIM/ COVER DESIGN

M. Edip ASLAN

*Dergimizde yayımlanan yazılar ITHENTICATE benzerlik tarama programıyla kontrol edilip,
TUBİTAK ULAKBİM, SOBİAD tarafından dizinlenmektedir.*

©Her hakkı saklıdır. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi yılda iki kez yayımlanan hakemli bir dergidir. Dergide yayımlanan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün veya Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nin görüşlerini yansıtmaz. Dergide yer alan yazıların dil ve bilim sorumluluğu yazara aittir.

Danışma ve Yayın Kurulu/Advisory and Editorial Board

Prof. Dr. Ali AÇIKEL	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. Andrij KHARUK	National Army Academy (UKRAİNE)
Prof. Dr. Muhammed Iqbal CHAWLA	Punjab University (PAKISTAN)
Prof. Dr. Memmed ALİYEV	Bakı Slavyan Üniversitesi (AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Çetin BEKTAŞ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. Fatih Coşkun ERTAŞ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. Claus SCHÖNİG	Frei Universität Berlin (GERMANY)
Prof. Dr. Hanifi VURAL	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. Eren YÜRÜDÜR	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Assoc. Prof. Juan de Dios Torralbo Caballero	University of Cordoba (SPAİN)
Doç. Dr. Alpay Doğan YILDIZ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Doç. Dr. İsmet TÜRKMEN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Doç. Dr. Ahmet ÖZKİRAZ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Doç. Dr. Kemal İBRAHİMZADE	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Dr. Öğr. Üyesi Ayla OĞUZ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Dr. Öğr. Üyesi Ali YILDIRIM	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf TEMÜR	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Dr. Öğr. Üyesi Emre ASLAN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Dr. Lydia Abubakirova M. AKMULLA	Başkurt Devlet Pedagoji Üniversitesi
Alexey PRONİN	Novosibirsk Devlet Üniversitesi (RUSSIA)
Dr. Fariz HALİLLİ	(Miras-AZERBAYCAN)
Dr. Emzar KAKHIDZE	Batumi State University (GEORGIA)
Gadjiev MURTAZALİ	The Ins. of History, Archeology and Ethnography of the Daghestan Scie. Centre of Russian Academy of Sciences (DAGHESTAN)
Kamil İBRAHİMOV	Administration of State Historical Architectural Reserve Icheisheher
Tevfik Sabri HAMMAM	Sohag Üniversitesi Eğitim Fakültesi (EGYPT)
Dr. Salman BANGASH	Peshawar University (PAKISTAN)
Dr. Mahboob HUSSAİN	Punjab University (PAKISTAN)
Dr. Pawel KORZENIOWSKI	University of Rzeszow (POLAND)
Dr. Adrian TERTECEL	The Romanian Academy Institute for S.E.E. Studies

| SBAD | Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

| JSRR | Social Sciences Researches Journal

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

Prof. Dr. Ömer DEMİREL	Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Alpaslan DEMİR	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Volkan EDİGER	Kadir Has Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail DOĞAN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Mesut AYAR	Kırklareli Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Kibar ÇETİN	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr. Salim CÖHCE	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Ergin AYAN	Ordu Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Melek DOSAY GÖKDOĞAN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal ÇELİK	Gümüşhane Üniversitesi
Prof. Dr. Ferudun ATA	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Seyhun ŞAHİN	Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Mahmut YARDIMCIOĞLU	Sütçü İmam Üniversitesi
Doç. Dr. Özgür YILDIZ	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. İsmet TÜRKMEN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. M. Abdullah ARSLAN	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer Faruk SÖNMEZ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Taşkın KILIÇ	Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Pınar ÜLGEN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Hatice DOĞAN SÜDAŞ	Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. Yücel EROL	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Bahadır GÜCÜYETER	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Sema POLATÇI	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. R. Kemal HAYKIRAN	Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. Mehmet Celal VARIŞOĞLU	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. Meliha R. ŞİMŞEK	Mersin Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. Özgen KÜÇÜKGÖKÇE	Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. Nihat KÖROĞLU	Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. Necati ÇAVDAR	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

| SBAD | Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

| JSRR | Social Sciences Researches Journal

Dr. Öğr. Ü. Rıza ÇITIL	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. ř. Anıl TOYGAR	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. Mustafa şAHİN	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. Gökhan DEMİRKOL	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. Yunus Emre TEKİNSOY	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. Elif BOYRAZ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. İnci DURSUN	Gebze Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. Umut ÜREN	Kırklareli Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. Ercan YAşAR	Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. İzzet şEREF	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. Behice VARIşOĞLU	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. Ebru ÖZTÜRK	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. İsmail ÖZER	Ordu Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. Yusuf YILDIZ	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. Ayşe Elif YAZGAN	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. Dilşad GÜZEL	Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. Türkan POLATÇI	Çankırı Karatekin Üniversitesi

**Editörden
Mektup**

Değerli Biliminsanları,
2018 yılının son sayısında tekrar sizlerin karşısında olmaktan mutlu ve gururluyuz. SBAD olarak 13 yıldır aralıksız süren yayın hayatımızın en yoğun dönemlerinden birini bu sayıyı hazırlarken yaşadık. Biliminsanlarımızın bu yoğun ilgi ve alakasına teşekkürü bir borç biliriz. Dergi yayın politikamız gereği ancak belirli sayıda çalışmaya yer verebiliyoruz. Bu kadar yoğunluk içerisinde bu sayımıza dâhil edemediğimiz ve bazılarını geri çevirmek zorunda olduğumuz değerli çalışmalar için affınıza sığınıyoruz.

SBAD'ın elinizdeki bu sayısında; İşletme, Türk Dili, Sosyal Bilgiler, Tarih ve Güzel Sanatlar alanında her biri birbirinden kıymetli ve uzun uğraşlar sonucu hazırlanmış 19 makaleye rastlayacaksınız. Bu sayıda tamamen tesadüf eseri olmakla beraber Tarih alanında 9 farklı çalışmaya yer verdik. Bu çalışmalar Ortaçağ Avrupa'sından Moğollara, Balkan Savaşı'ndan Osmanlı hapishanelerine kadar geniş bir yelpazede okuyucusuyla buluşmaktadır.

Dergimizin bu sayısının hazırlanmasında önemli katkıları olan başta yazarlarımız ve 24 farklı üniversiteden bizlere destek olan 47 hakemimize, makale kabulü ve hakem süreçlerinde özgürce çalışmamızı sağlayan Enstitü Müdürümüz Prof. Dr. Mustafa Çolak ile akademik ve teknik konularda desteklerini esirgemeyen Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi çalışanlarına şükranlarımızı sunarız.

Yeni yılın herkese sağlık, mutluluk ve huzur getirmesi dileğiyle...

SBAD Editörü
Dr. Öğr. Üyesi Murat HANİLÇE-Dr. Fehim KURULOĞLU

İÇİNDEKİLER

Fikret GÜRSES-Yavuz Selim GÜLMEZ-Tuğba KILIÇER	“Orta Yolu Yok Mu Bu İşin?": Eşlerin Etkileme Stratejileri Üzerine Bir Araştırma	1-19
Nalan KANGAL-İlhan EROĞLU- Mustafa Necati ÇOBAN Olca Sezen DOĞANCILI	İş Yapma Kolaylığı Kapsamında MINT Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme İşletmelerde Yenilik Yönetimi: Dünyanın En Yenilikçi 50 Şirketi Üzerine Bir Araştırma	21-48 49-69
Tahir BİLİRLİ	20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Hapishaneleri: Yozgat Örneği	71-96
Yasemin YILDIRIM-Emre ASLAN Ali AÇIKEL	İşletme Bölümü Öğrencilerinin Yöneylem Dersine Yönelik Tutumları 1722-23'te Sivas Eyaletinde Cebelü Bedeli Uygulaması	97-111 113-140
T. Gökçe BALCI	Tabgaç Devleti'nin Kuruluşu ve İmparator Tao 道武帝 Dönemi (386-409)	141-160
İlker AYDIN-Enes ÇİNPOLAT	Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Anlatı Metinlerinde Metinlerarası İlişkiler	161-177
Ergin AYAN	Moğolların Ortadoğu'daki İlk Noyanı Cormagun	179-196
Murat TURAL	Moğol Toplum Hayatında 'Ölümünden Sonra Cengiz Han'	197-210
Seyhun ŞAHİN	Hohenstafuen Hanedanı -Papalık Çekişmesi ve Aragon Kralı III. Pedro ile Charles de Anjou'nun Sicilya'ya Müdahalesi	211-227
Pınar ÜLGEN	Ortaçağ Avrupası'nın "Mükemmel Öğretmen" Lakaplı Bilim Adamı: Roger Bacon	229-238
Erkam TEMİR	Siyasal İletişimde Normatif Bir Değer Olarak Siyasetnameler	239-251
Çağrı Ö. DEMİRBAŞ-Yurdakul DİKMENLİ-İbrahim GAFA İzzet ŞEREF-Zeynep CİN ŞEKER	Türkiye'de Geçici Koruma Altındaki Suriyelilerin Vatan Algısına İlişkin Görüşleri Türkçe Öğretmeni Adaylarının Metin Kavramı ve Metinle Türkçe Öğretimi ile İlgili Görüşleri	253-266 267-281
Mehmet Celal VARIŞOĞLU	Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğrencilerinin Klasik Türk Edebiyatı Derslerine İlişkin Görüşleri	283-304
Banu GEBELOĞLU	Mesud Cemil Bey'in Saz Eserlerinin Makamsal Analizi	305-315
Yunus Emre TEKİNSOY	Birinci Balkan Savaşı'nda Bir Propaganda Unsuru Olarak Vaaz	317-341
Büşra KARATAŞER	Babıali'nin Amerikan Petrol Şirketi Standard Oil Şirketine Bakışı	343-363

CONTENTS

Fikret GÜRSES-Yavuz Selim GÜLMEZ-Tuğba KILIÇER	“Is There No Middle Way?”:A Research on Couples’ Influence Strategies	1-19
Nalan KANGAL-İlhan EROĞLU-Mustafa Necati ÇOBAN	An Evaluation on MINT Countries in Regard to Ease of Doing Business	21-48
Olca Sezen DOĞANCILI	Innovation Management in Business: A Research on The World’s 50 Most Innovative Companies	49-69
Tahir BİLİRLİ	Ottoman Prisons in the Early 20th Century: Yozgat Example	71-96
Yasemin YILDIRIM-Emre ASLAN	Attitudes of the Students in Business Administration Towards Operation Research Course	97-111
Ali AÇIKEL	Application of Cash Equivalent for Auxiliary Soldier Levy in the Province of Sivas in 1722-23	113-140
T. Gökçe BALCI	Establishment of Tabgatch State and the Period of Emperor Tao (386-409)	141-160
İlker AYDIN-Enes ÇİNPOLAT	Intertextuality Relations in Narrative Texts in Secondary School Turkish Textbooks	161-177
Ergin AYAN	The Mongolian’s First Noyan in the Middle East Cormagun	179-196
Murat TURAL	‘Genghis Khan after His Death’ in the Mongolian Social Life	197-210
Seyhun ŞAHİN	The Rivalry Between Hohenstaufen Dynasty and Papacy and Intervention of Pedro III and Charles de Anjou to Sicily	211-227
Pınar ÜLGEN	“The Wonderful Teacher” Ranked Scientist Man of Medieval Europe: Roger Bacon”	229-238
Erkam TEMİR	Siyasatnamehs as a Normative Value in Political Communication	239-251
Çağrı Ö. DEMİRBAŞ-Yurdakul DİKMENLİ-İbrahim GAFA	Opinions about the Homeland Perception of Syrians under Temporary Protection in Turkey	253-266
İzzet ŞEREF-Zeynep CİN ŞEKER	The Opinions of Turkish Teacher Candidates Regarding to the Notion of Text and Teaching Turkish by Text	267-281
Mehmet Celal VARIŞOĞLU	The Opinions of the Students who Studying at the Department of Turkish Language and Literature about Ottoman Poetry Lessons	283-304
Banu GEBELOĞLU	Macamic Analysis of Instrumental Works of Mesud Cemil Bey	305-315
Yunus Emre TEKİNSOY	The Preach as a Propaganda Tool in the First Balkan War	317-341
Büşra KARATAŞER	View of Babıali on the American Oil Company, Standard Oil	343-363

Makale Geliş Tarihi:10.05.2018 Yayın Kabul Tarihi: 16.11.2018

“ORTA YOLU YOK MU BU İŞİN?”: EŞLERİN ETKİLEME STRATEJİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

Fikret GÜRSES** -Yavuz Selim GÜLMEZ*** -Tuğba KILIÇER****

Öz

Bu araştırmanın amacı, eşlerin ev kiralama ya da satın alma sürecinde, birbirlerini ikna etmek için kullandıkları etkileme stratejilerini belirlemektir. Veriler kolayda örnekleme yoluyla Tokat il merkezinde yaşayan 300 evli çiftten anket tekniği ile toplanmıştır. Verilerin analizinde; açıklayıcı faktör analizinden ve tanımlayıcı istatistiklerden yararlanılmıştır. Sonuçlar, evli çiftlerin eşlerini etkilerken; duygusal tepkiler verme, ikna etmeye çalışma, uzmanlık ve yetki gücünü kullanma, izlenim yönetimi, bilgi toplamayı önerme ve uzlaşmaya varma stratejilerinden yararlandıklarını göstermektedir. Katılımcıların en çok tercih ettikleri stratejiler uzlaşmaya varma ve bilgi toplamayı önermedir. En az yararlanan strateji ise izlenim yönetimidir. Araştırma sonuçları doğrultusunda ileride yapılacak araştırmalara ve uygulamacılara dönük önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Etkileme Stratejileri, Satın alma karar süreci, Evli çiftler, Konut satın alma, Konut kiralama.

“IS THERE NO MIDDLE WAY?”:A RESEARCH ON COUPLES’ INFLUENCE STRATEGIES

Abstract

The purpose of this study is to identify strategies that will influence what spouses use to persuade each other in the process of house renting or buying. In this context married couples living in Tokat were identified as population of the study and a questionnaire was applied to 300 married consumers that were selected by convenience sampling. Descriptive statistics and exploratory factor analysis were applied to data. The results shows that married couples are used six influence strategies including emotional reactions, persuasion, use of expertise and authority, impression management, suggesting information gathering, and consensus. The strategies most preferred by participants are to consensus and gather information. The least utilized strategy is the impression management. In light of these results some suggestions were developed for practitioners and researchers.

Key Words: Influence strategies, Purchase decision process, Married couple, House buying, House renting.

* Bu çalışma, 3. Lisansüstü İşletme Öğrencileri Sempozyumu’nda sözlü olarak sunulan ve özet olarak basılan aynı başlıklı çalışmanın geliştirilmiş halidir.

** Öğr.Gör., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, fikret.gurses@gop.edu.tr. ORCID: 0000-0001-8800-2905.

*** ysgulmez1@gmail.com. ORCID: 0000-0002-9846-596X.

**** Dr.Öğr.Üyesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü. ORCID: 0000-0003-5483-7915.

GİRİŞ

Günümüz aile yapısında artan gelir düzeyi, kadının çalışma hayatında daha çok yer alması, bireysel isteklerin ertelenmek istenmemesi gibi kültürel, sosyal ve ekonomik alanda ortaya çıkan gelişmeler, eşlerin geleneksel cinsiyet rolleri arasındaki ayrımın giderek azalmasına ve bu doğrultuda ailelerin satın alma karar süreçlerinde bazı değişimlere yol açmaktadır. Kadın ve erkeğin çalışma hayatına birlikte katılması; ekonomik kararlarda ki birlikteliği geliştirmesinin yanı sıra, kadının; saygınlık, itibar, değer kazanma ve aile içerisinde özerklik elde etmesini desteklemiştir. Dolayısıyla bu süreçte, evdeki otorite figürü olarak erkeğin belirleyici rolü yerine, ortak karar verme eğiliminin geliştiği ve kritik karar verme biriminin bireyden aileye dönüştüğü görülmektedir. Bu noktada dominant veya otoriter kimlikten ziyade, kişilerin kendi fikir ve düşüncelerini karşı taraf veya taraflara dayatmak için kullandıkları etkileme stratejileri devreye girmektedir. Aile içerisindeki her bireyin bu süreçte kullandığı etkileme stratejileri farklılıklar gösterebilmektedir.

Aile, satın alma ve tüketme noktasında verilen kararların, içerisinde yer alan tüm bireyleri etkilemesi nedeniyle önemli bir satın alma birimidir. Dolayısıyla, spesifik bir ürün veya hizmet satın alma sürecinde, kararın ortak yürütülen bir seçim süreci sonunda verilmesinin beklenen sonuçlarından biri, bireyler arasında tercih farklılıklarının oluşmasıdır. Aile üyelerinin, belirli bir ürün veya hizmetin arzulanabilirliği noktasında hem fikir olmaması, evlilik sisteminin kaçınılmaz ve önemli bir parçası olan anlaşmazlık ve çatışmalara yol açmaktadır.

Çatışma; tarafların menfaatleri konusunda algıladıkları farklılıkları ifade etmektedir. Bir başka deyişle bir tarafın istediğini elde etmesi halinde diğer taraf veya tarafların elde edememesi anlamını taşımaktadır (Rubin vd., 2004). Kötü yönetilen veya çözümlenemeyen çatışmalar, çiftler arasında yaşanan sorunların yanı sıra çocuklar gibi ailenin diğer üyelerine yansımaktadır (Oh vd., 2011: 444). Aile tüketimi bağlamında ise çatışma; aile üyelerinin mevcut finansal kaynaklarla uygun biçimde istek ve ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştıkları tüketici karar verme sürecinde ortaya çıkan anlaşmazlıklar olarak tanımlanmaktadır (Hamilton, 2009: 254). Aile içerisinde ortaya çıkan tüketim temelli anlaşmazlıkların, ortadan kaldırılması sürecinde çiftler ortak karar almaya yardımcı olan veya en azından asgari müşterekte buluşmayı sağlayan tekniklere ve stratejilere başvurmaktadır. Bu açıdan tarafların birbirlerini kendi tercih ettiği ürün veya hizmet kararına ikna etmeye çalışırken kullandıkları etkileme davranışları, karar verme sürecinin çözümlenmesi noktasında önem arz etmektedir. Çiftler çeşitli alternatifler göz önüne alındığında, kendi fikrine katılmayan tarafı etkilemeye çalışmakta; kendisi ve eşinin kişisel özellikleri, benzer satın alma davranışlarında gösterilen karşıt cevap mekanizmasının niteliği ve satın almanın gerçekleşeceği ürün veya hizmetin önem veya arzulanabilirliği ve diğer durumsal faktörlere göre çeşitli stratejiler gerçekleştirmektedir (Spiro, 1983: 393).

İlgili yazın incelendiğinde, çocukların ve eşlerin ikna sürecinde yararlandıkları etkileme stratejileri konusunda farklı araştırmaların yapıldığı görülmektedir (Palan ve

“Orta Yolu Yok Mu Bu İşin?": Eşlerin Etkileme Stratejileri Üzerine Bir Araştırma

Wilkes, 1997; Willams ve Burns, 2000; Shoham ve Dalakas, 2006; Chaudhary ve Gupta, 2012; Spiro, 1983; Kim ve Lee, 1996). Yabancı yazında araştırmacıların çocukların yararlandıkları stratejilere daha fazla odaklandıkları, eşlerin yararlandıkları stratejiler ile ilgili daha sınırlı sayıda araştırma olduğu göze çarpmaktadır. Yerli yazın incelendiğinde ise, aile satın alma karar sürecinde baskın veya hâkim gücün belirlenmesine yönelik çalışmalar (Aymankuy ve Ceylan, 2013; Aygün ve Kazan, 2008; Cengiz, 2009; Kitapçı ve Dörtüol, 2009) dışında eşlerin kullandıkları etkileme stratejilerini inceleyen bir çalışmaya rastlanamamıştır. Bu durum özellikle yerli yazında eşlerin karar verme sürecinde baskın güç olmak için hangi stratejilere başvurdukları sorusunun kapsamlı bir şekilde ele alınmadığını göstermektedir. Bu doğrultuda bu çalışmada eşlerin ev/konut kiralama ya da satın alma sürecinde anlaşmazlığa düştüklerinde birbirlerini etkilemek için kullandıkları stratejiler konusunda bir durum tespiti yapılarak yazına ve uygulamacılara yönelik öneriler geliştirilmiştir.

Kavramsal Çerçeve

Aile satın alma karar sürecinde, satın almanın amacı ve arzulan sonu, aile üyelerinin minimum beklenti seviyesini karşılayan bir alternatifte birleşmelerini sağlamaktır (Davis, 1976: 252). Büyük satın alma kararları genellikle bireyler tarafından hatırı sayılır bir süre boyunca tartışılmakta, böylece kararın verilebilmesi açısından süreç tatminsiz bir hale gelebilmektedir (Kelly ve Egan, 1969: 252). Dolayısıyla süreç sonunda alınan karar bireylerin aynı tercihi paylaşmasından ziyade birbirleri ile uzlaşmasını gerekli kılmaktadır (Spiro, 1983: 394). Bu etkileşim sürecinde aile bireyleri satın alma ile ilgili duygu ve düşüncelerini açıklamakta, taraflar birbirleri ile aynı fikirde olmadıkları zaman birbirlerini etkilemeye çalışmaktadırlar. Etkileme davranışı ‘bir göndericinin alıcının duygularını, düşüncelerini ve davranışları değiştirme girişimi’ olarak tanımlanmaktadır. Bu davranış aile düzeyinde ele alındığında gönderici ya da alıcı çocuk, ebeveynler ya da eşler olabilmektedir (Wimalasiri, 2004: 275).

Etkileme stratejileri ile ilgili öncü çalışmalardan biri Falbo ve Peplau’a (1980) tarafından yapılmıştır. Araştırmacılar çiftlerin kullandıkları stratejileri doğrudan-dolaylı olma ve tek yönlü- çift yönlü olma durumuna göre ele almışlardır. Doğrudan stratejiler mantıksal nedenler ileri sürme gibi genellikle bir tarafın diğer tarafa isteklerini doğrudan gerekçelendirdiği stratejiler iken, dolaylı stratejilerde sebepleri açıklamak yerine duygusal tepkilerle düşüncelerini dolaylı biçimde aktarma söz konusudur. Tek yönlü stratejilerde taraflardan biri isteğini açıklarken, çift yönlü stratejiler pazarlık yapmak gibi iki taraf arasında işbirliğini gerektirmektedir.

Araştırmacılar erkeklerin doğrudan ve çift yönlü stratejileri kadınlara nazaran daha çok kullandıklarını, kadınların ise dolaylı ve tek yönlü stratejilere daha çok başvurduklarını ifade etmektedir. Weigel vd. (2006) ise kadın ve erkeklerin dolaylı ve tek yönlü stratejilerinden ziyade doğrudan ve çift yönlü etkileme stratejilerden daha çok yararlandıklarına işaret etmektedir. Kadınlar eşlerini daha çok etkilediklerini

düşündüklerinde doğrudan stratejileri, daha az etkilediklerine inandıklarında ise dolaylı ve tek yönlü stratejileri tercih etmektedir. Dolaylı stratejileri daha sık kullanan kadınların evliliklerine bağlılık düzeyleri ise daha düşüktür. Doğrudan stratejileri daha çok kullanan erkeklerin de baskın aktör olma konusunda daha güçlü eğilimlere sahip olduğu görülmektedir. Eşlerin etkileme stratejileri konusundaki araştırmalar incelendiğinde eşlerin kullandığı farklı stratejilerin belirlendiği ve bu stratejileri kullanma eğilimlerine göre çiftlerin sınıflandırıldığı çalışmalar da göze çarpmaktadır. Örneğin, Spiro (1983) mobilya ve dayanıklı tüketim malları satın alınırken kullanılan etkileme stratejilerinin uzmanlık gücü, meşru kılma, pazarlık etme, etkileme öncesi hoş giden davranışlar sergileme, duygusal tepkiler verme ve izlenim yönetimi stratejilerinden oluştuğunu ileri sürmüştür. Uzmanlık gücü; eşlerden birinin farklı alternatifler konusunda sahip olduğu spesifik bilgiyi yansıtmaktadır. Meşru kılma; eşlerden birinin diğerini kendisinden beklenen rolleri hatırlatarak etkilemeye çalışmasını ifade etmektedir. Örneğin, evin reisi olarak bu kararı vermenin erkeğin görevi olduğu gibi. Pazarlık etme; bir tarafın bu kararı kendisi vermesi karşılığında bir başka durumda karşı tarafı memnun edecek bir teklifte bulunmasıdır. Etkileme öncesi hoş giden davranışlar sergileme; karşı tarafı etkilemek adına onun hoşuna gidecek bir davranışta bulunmayı ya da karşı tarafı memnun edecek bir ödül sunmayı kapsamaktadır. Duygusal tepkiler verme; sinirlenme, bağırma, sessizleşme, surat asma, vb. gibi duygusal tepkilerle karşı tarafı etkileme anlamına gelmektedir. İzlenim yönetimi ise; karşı tarafı etkilemek için önceden planlanmış girişimleri ifade etmektedir. Katılımcıların bu stratejiler bakımından; etkileyemeyenler, az etkileyenler, kurnazca etkileyenler, duygusal etkileyenler, stratejileri kombine edenler ve çok etkileyenler olarak gruplanabileceği belirlenmiştir. Araştırmacılara göre etkileyemeyenler grubu etkileme stratejilerine başvurmayan çiftlerden oluşurken, bu gruptan görece olarak fazla ama genel olarak düşük düzeyde etkileme stratejilerine başvuran çiftler az etkileyenler grubunda yer almaktadır. Kurnazca etkileyenler, eşlerini etkilemeden önce onun hoşuna gidecek davranışlar sergileyerek ya da uzmanlık gücünden yararlanarak etkilemektedirler. Duygusal etkileyenler etkileme sürecinde en çok duygusal stratejilere ya da eşlerinin hoşuna gidecek davranışlara başvurmaktadır. Bazı çiftler tüm stratejileri orta düzeyde kombine ederek eşlerini etkilemeye çalışırken, bazıları altı stratejiye yüksek oranda başvurmaktadır (Spiro, 1983: 394). Kim ve Lee (1996) eşlerin ev satın alma sürecinde pazarlık yapma, otorite kullanma, daha fazla bilgi toplamayı önerme, mantıksal nedenler ileri sürme, izlenim yönetimi ve duygusal tepkiler verme şeklinde altı stratejiden yararlandıklarını öne sürmektedir. Araştırmacılar eşlerin bu stratejilere göre dört farklı profil sergilediklerini vurgulamaktadır. Uzlaşmacı çiftler; ev satın alma konusunda eşleriyle pazarlık yaparak, mantıksal nedenler ileri sürerek ya da daha fazla bilgi toplamayı önererek uzlaşma yollarını aramaktadırlar. Kadın baskın çiftler; uzlaşmacı çiftlerin en çok kullandığı üç stratejiyi kullanmaktadır. Bu grubun uzlaşmacı çiftlerden farkı kadının aktif bir şekilde uzlaşma arayışında olmasıdır. Bu gruptaki erkekler etkileme açısından pasif konumdadır. Dogmatik çiftler; eşlerini etkileme sürecinde tüm stratejileri yüksek oranda kullanan çiftler iken, az etkileyen

“Orta Yolu Yok Mu Bu İşin?": Eşlerin Etkileme Stratejileri Üzerine Bir Araştırma

çiftler etkileme stratejilerine düşük düzeyde başvuran çiftlerden oluşmaktadır (Kim ve Lee, 1996: 163-164). Bokek-Cohen (2008), bu stratejilerden farklı olarak diğer eş etkileyebilme amacıyla üçüncü bir şahsın kullanılması anlamına gelen “Üçleme” stratejisinin etkisini ileri sürmektedir. Bokek-Cohen ve Lissitsa (2010) ise tatil satın alma sürecinde cinselliğin etkileme stratejisi olarak kullanımını konusunda yaptıkları araştırmada evlilikteki güç dengesinin bu stratejinin kullanımını etkilediğini vurgulamaktadırlar. Aida ve Falbo (1991) etkileme stratejilerinin kullanımında evlilik türünün etkili olduğunu ileri sürmektedir. Araştırmacılar geleneksel çiftlerin etkileme stratejilerine daha çok başvurduğu, evi geçindirme bakımından karı kocayı sorumlu gören eşitlikçi çiftlerin etkileme stratejilerinden daha az yararlandıkları sonucuna ulaşmıştır. Zvonkovic vd. (1994) iş ve aile ile ilgili kararlarda kadınların eğitim düzeyi ile duygusal stratejileri kullanma eğilimleri arasında negatif bir ilişkinin varlığından bahsetmektedir. Araştırmacılar ayrıca cinsiyet rolü açısından geleneksel eğilimlere sahip kadın ve erkeklerin doğrudan ve dolaylı etkileme stratejilerinden yararlandıklarını ileri sürmektedirler.

Yöntem

Araştırmanın genel amacı, eşlerin ev/konut kiralama ya da satın alma sürecinde anlaşmazlığa düştüklerinde birbirlerini etkilemek için kullandıkları stratejilerin neler olduğunu belirlemektir. Araştırmada, ev satın alma veya kiralama sürecinde eşlerin aynı fikirde olmadıkları durumlarda, birbirlerini ikna etmek için yararlandıkları stratejiler konusunda bir durum tespiti yapıldığından betimsel araştırma modelinden yararlanılmıştır. Araştırma amacına ulaşmak için aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- Eşlerin satın alma sürecinde birbirlerini etkilemek için kullandıkları stratejiler hangi boyutlardan oluşmaktadır?
- Eşler etkileme stratejileri bakımından ne tür eğilimlere sahiptirler?
- Eşlerin kullandıkları etkileme stratejileri, demografik özellikleri itibariyle farklılaşıyor mu?

Araştırmanın evreni Tokat il merkezinde yaşayan evli bireylerden oluşmaktadır. Zaman, maliyet ve ulaşılabilirlik kısıtları nedeniyle kolayda örneklem belirleme yoluna gidilmiştir. 2018 yılı Ocak ve Şubat aylarında kolayda örnekleme yöntemiyle belirlenen 340 katılımcıya ulaşılmıştır. Verilerin toplanmasında anket tekniğinden yararlanılmıştır.

Veri toplama aracının ilk bölümünde eşlerin birbirlerini etkileme stratejilerini belirlemeye yönelik 33 ifade kullanılmıştır. İfadelerin geliştirilmesinde Kim ve Lee'nin (1996) çalışmasından yararlanılmıştır. Etkileme stratejilerine yönelik ifadeler 5'li Likert formatındadır. Veri toplama aracının ikinci bölümünde ise katılımcıların demografik özelliklerini ve ev kiralama/satın alma durumlarına ilişkin 7 kapalı uçlu ve 5 açık uçlu soruya yer verilmiştir.

Veri toplama sürecinin sonunda eksik ve hatalı doldurulan 40 form elenerek, analiz 300 form üzerinden gerçekleştirilmiştir. Çalışmada etkileme stratejilerini oluşturan

boyutlar belirlenirken açıklayıcı faktör analizinden yararlanılmıştır. Katılımcıların demografik özelliklerini ve etkileme stratejileri konusundaki eğilimlerini belirlemek için ise tanımlayıcı istatistikler kullanılmıştır. Etkileme stratejilerinin katılımcıların ve eşlerinin demografik özelliklerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için bağımsız örneklem t testi ve tek yönlü varyans analizinden yararlanılmıştır. Gruplar arasındaki farklılıkları belirlemek için ise Tukey testinden faydalanılmıştır.

Bulgular ve Tartışma

Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bulgular Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Özellik		n	%	Demografik Özellik		n	%
Cinsiyet	Kadın	143	47,7	Evlilik Yılı	1-10 Yıl	160	53,0
	Erkek	157	52,3		11-20 Yıl	80	27,0
	Toplam	300	100		21-30 Yıl	36	12,0
					31-40 Yıl	21	7,0
					41-50 Yıl	3	1,0
				Toplam	300	100	
Yaş	19-29	68	23	Eşin Yaşı	19-29	66	22
	30-39	122	41		30-39	120	40
	40-49	76	25		40-49	84	28
	50-59	28	9		50-59	25	8
	60 ve üzeri	6	2		60 ve üzeri	5	2
	Toplam	300	100		Toplam	300	100
Eğitim	İlkokul	33	11	Eşin Eğitimi	İlkokul	43	14,3
	Ortaokul	29	9,7		Ortaokul	41	13,7
	Lise	65	21,7		Lise	60	20,0
	Üniversite	108	36,0		Üniversite	121	40,3
	Lisans Üstü	65	21,7		Lisansüstü	35	11,7
	Toplam	300	100		Toplam	300	100
Meslek	Akademisyen	51	17,0	Eşin Mesleği	Akademisyen	12	4,0
	Çiftçi	6	2,0		Çiftçi	4	1,3

"Orta Yolu Yok Mu Bu İşin?": Eşlerin Etkileme Stratejileri Üzerine Bir Araştırma

	Emekli	8	2,7		Emekli	10	3,3
	Esnaf	24	8,0		Esnaf	45	15,0
	Ev Hanımı	50	16,7		Ev Hanımı	89	29,7
	İşçi	29	9,7		İşçi	19	6,3
	Memur	110	36,7		Memur	102	34,0
	Serbest Meslek Erbabı	22	7,3		Serbest Meslek Erbabı	19	6,3
	Toplam	300	100		Toplam	300	100
Aile Geliri	1600 TL'den az	30	10,0	Eşin Geliri	1600 TL'den az	103	34,3
	1601-3000 arası	61	20,3		1601-3000 arası	85	28,3
	3001-4500 arası	67	22,3		3001-4500 arası	72	24,0
	4501-6000 arası	61	20,3		4501-6000 arası	26	9,7
	6001-7500 arası	29	9,7		6001-7500 arası	6	2,0
	7500 TL ve üzeri				7500 TL ve üzeri		
	Toplam	52	17,3		Toplam	5	1,7
		300	100			300	100

Tablo incelendiğinde katılımcıların cinsiyet bakımından dağılımlarının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Evlilik yılına göre dağılımlarına bakıldığında, katılımcıların yarıdan fazlasının (%53) 1-10 yıllık evli olduğu dikkat çekmektedir. Yaş bakımından her 10 katılımcıdan 4'ünün 30-39 yaş aralığında olduğu, 19-29 ila 40-49 yaş arası katılımcıların ise toplam katılımcıların yarısını oluşturduğu görülmektedir. Katılımcıların ve eşlerinin eğitim durumları incelendiğinde; üniversite mezunu katılımcılar ilk sırada yer almaktadır. Meslek bakımından katılımcılar ve eşleri içerisinde memurların en yoğun grubu oluşturduğu, katılımcılar açısından bu grubu %17 oranla akademisyenler grubunu takip ettiği görülmektedir. Katılımcıların eşleri içerisinde ise ev kadınları ağırlık olarak ikinci sırada yer almaktadır. Katılımcılar içerisinde emekli ve çiftçi katılımcıların ağırlığı ise çok düşük düzeydedir. Gelir açısından ilk sırada 3001-4500 TL arasında gelire sahip katılımcılar yer almaktadır. Bu

grubu çok az bir farkla, 1601 TL ile 3000 TL ve 4501 ile 6000 TL arasında gelire sahip katılımcılar izlemektedir. Katılımcıların eşleri içerisinde ise 1600 TL ve altı gelire sahip eşlerin ilk sırada yer aldığı görülmektedir.

Katılımcıların % 48,7'sinin ev satın alma veya kiralama sürecinde eşiyile önemli bir anlaşmazlık yaşadığı, %51,3'ünün ise önemli bir anlaşmazlık yaşamadıkları görülmektedir. Katılımcıların %36,4'ünün kiralama, %63,5'inin ise satın alma nedeni ile önemli anlaşmazlık yaşadıkları görülmektedir.

Araştırmanın birinci sorusu doğrultusunda, eşlerin yararlandıkları etkileme stratejilerinin hangi boyutlardan oluştuğunu belirlemek için açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 2'de yer almaktadır. Analiz sonucunda KMO değeri ve Bartlett küresellik testi sonuçlarına göre veri setinin faktör analizine uygunluğu belirlenmiştir. KMO değeri 0,866 olarak hesaplanmıştır. Bartlett küresellik testi ve Ki-Kare değerinin anlamlı çıktığı ($p<.05$) görülmektedir. Beş ifade binişiklik sorunu nedeniyle, bir ifade ise tek kaldığı için ölçekten çıkarılmıştır. Tablo 2'de görüldüğü gibi eşlerin etkileme stratejileri altı faktör altında toplanmıştır. Bu altı faktörü açıklayan toplam varyans büyüklüğü ise % 59,773 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 2. Etkileme Stratejilerine İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Maddeler	1	2	3	4	5	6
Duygusal tepkiler verme						
Sevecen davranmak	,823					
Nazik tavırlar sergilemek	,765					
Hoşnut etmek	,751					
Keyifli bir gününü seçmek	,690					
Sessizleşmek	,660					
Bir seferlik ricada bulunmak	,638					
Sıra bende tekniğini kullanmak	,570					
Vaatte bulunmak	,561					
İkna etmeye çalışma						
İkna edici konuşmalar yapmak		,730				
Negatif yönleri abartmak		,685				

“Orta Yolu Yok Mu Bu İşin?": Eşlerin Etkileme Stratejileri Üzerine Bir Araştırma

Ortak fikirde olmadığını ileri sürmek	,621
Tekrar tekrar hatırlatmak	,621
İkna etmek için inatlaşmak	,536
<hr/>	
Uzmanlık ve yetki gücünü kullanma	
<hr/>	
Daha tecrübeli olduğunu iddia etmek	,812
Bu kararın kadın/erkek için daha uygun olduğunu iddia etmek	,713
Yüksek sesle dile getirmek	,638
Bu işlerden kadın/erkek daha iyi anlar diye ikna etmek	,518
<hr/>	
İzlenim yönetimi	
<hr/>	
Israr etmesi durumunda eşlik etmemek	,707
Olumsuz konuşmalarla vazgeçirmek	,682
Olumlu yönlerini abartarak ikna etmek	,662
<hr/>	
Bilgi toplamayı önerme	
<hr/>	
Akıl danışmasını önermek	,789
Daha fazla bilgi toplamayı önermek	,699
Uzlaşmaya varmanın yollarını bulmak	,600
Mantıksal sebeplerle açıklamak	,575
Geçmiş tecrübelerdeki başarıyı anlatmak	,497
<hr/>	

Uzlaşmaya varma						
Ortak karar vermeye çalışmak						,870
Mantıksal gerekçelerle uzlaşmaya varmak						,849
Özdeğer	7,490	2,836	1,997	1,474	1,278	1,064
Açıklanan Varyans (%)	27,742	10,503	7,395	5,458	4,734	3,942
Cronbach α	0,873	0,797	0,710	0,742	0,670	0,838
KMO Testi: 0,866	Bartlett Küresellik Testi: X^2: 2221,098 df: 351 p: 0,00					

Birinci faktör karşı tarafın hoşuna gidecek ya da gitmeyecek tepkilerle ilgili ifadeleri içerdiğinden duygusal tepkiler verme, ikinci faktör ikna etmeye dönük baskın tepkileri içerdiğinden ikna etme olarak isimlendirilmiştir. Üçüncü faktör kadının ya da erkeğin uzmanlık ya da yetki gücüne ilişkin ifadeleri kapsadığı için uzmanlık ve yetki gücünü kullanma, dördüncü faktör karşı tarafın beğendiği evin olumsuz yönlerini abartma ile ilgili ifadeleri kapsadığı için izlenim yönetimi olarak adlandırılmıştır. Beşinci faktör başkalarına akıl danışma ve bilgi toplamaya dönük ifadeler nedeniyle bilgi toplamayı önerme, son faktör ise orta yolu bulmaya dönük ifadeler nedeniyle uzlaşmaya varma olarak isimlendirilmiştir. Bu faktör yapısının literatürdeki farklı araştırmalarda ulaşılan sonuçlarla çoğu faktör bakımından uyumlu olduğu görülmektedir (Spiro, 1983; Kim ve Lee, 1996; Weigel vd., 2006; Falbo ve Peylau, 1980).

Araştırmanın ikinci sorusu doğrultusunda katılımcıların yararlandıkları etkileme stratejileri konusunda eğilimlerine ilişkin ortalamalar hesaplanmıştır. Tablo 3 incelendiğinde katılımcıların bilgi toplamayı önerme ve uzlaşmaya varma stratejilerinden yüksek oranda yararlandıkları görülmektedir. Bir başka deyişle katılımcılar ev satın alma ya da kiralama sürecinde eşlerini etkilemek için orta yolu bulmaya yönelik davranışlar sergilemekte, başkalarına akıl danışmayı ya da bilgi toplamayı önermektedir.

“Orta Yolu Yok Mu Bu İşin?": Eşlerin Etkileme Stratejileri Üzerine Bir Araştırma

Tablo 3. Katılımcıların Etkileme Stratejileri ile İlgili Eğilimleri

Strateji	\bar{x}	S
Duygusal tepkiler verme	2,81	0,90
İkna etmeye çalışma	2,83	0,91
Uzmanlık ve yetki gücünü kullanma	2,79	0,95
İzlenim yönetimi	2,66	1,03
Bilgi toplamayı önerme	3,74	0,74
Uzlaşmaya varma	3,97	1,01

Katılımcıların eşlerini etkilemek için ikna edici davranışlar sergileme, duygusal tepkiler verme ve uzmanlık ve yetki gücünü kullanmaya dönük girişimlerde bulunma stratejilerini orta düzeyde kullandıkları görülmektedir. Eşinin beğendiği evin negatif yönleri abartmaya yönelik tepkiler vererek konuşmalar yapmayı ise düşük düzeyde tercih ettikleri görülmektedir. Ortalamalar genel olarak incelendiğinde, altı stratejinin de eşler tarafından ev satın alma veya kiralama sürecinde karşı tarafı etkilemek için kullanıldıkları görülmektedir.

Araştırmanın üçüncü sorusuna yanıt bulmak için yapılan analizler neticesinde cinsiyet, eğitim ve gelir açısından etkileme stratejilerinin farklılaştığı görülmektedir. Diğer demografik özellikler bakımından anlamlı farklılıklar tespit edilememiştir. Katılımcıların kullandıkları etkileme stratejilerinin cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için yapılan t-testi sonucunda bilgi toplamayı önerme stratejisinin cinsiyete göre anlamlı fark gösterdiği belirlenmiştir.

Tablo 4. Bilgi Toplamayı Önerme Stratejisi İle Cinsiyet Arasındaki Farka İlişkin t Testi Sonuçları

	N	\bar{x}	sd	t	p
Kadın	143	3,86	298	2,801	,005
Erkek	157	3,62			

Levene istatistiği; 332; $p > 0.05$

Buna göre kadınların ev kiralama ya da satın alma konusunda eşleri ile anlaşmazlık yaşadıklarında erkeklere göre başkalarından bilgi toplamayı önererek eşlerini etkilemeye çalışma eğilimlerinin erkeklerden daha yüksek olduğu görülmektedir ($t=2,801$, $df=298$ ve $p<,05$).

Çalışmada eşlerin birbirlerini etkilemede kullandıkları stratejilerin, aldıkları eğitime göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi

tekniklerinden yararlanılmıştır. Tek yönlü varyans analizinde grup varyanslarının homojenliğinin test edilmesinde Levene istatistiği kullanılmıştır. Grup varyanslarının hepsi homojen olduğundan farklılıkların hangi değişkenler arasında olduğunu belirlemek için Tukey karşılaştırma testi uygulanmıştır.

Analiz sonucunda; duygusal tepkiler verme, ikna etmeye çalışma ve izlenim yönetimi stratejileri ile eğitim düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir (bkn. Tablo 5).

Tablo 5. Eğitim Düzeyine Göre Etkileme Stratejilerine İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Strateji	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Duygusal tepkiler verme	Gruplararası	23,630	4	5,907	7,817	,000
	Gruplariçi	222,947	295	,756		
	Toplam	246,577	299			
İkna etmeye çalışma	Gruplararası	19,991	4	4,998	6,424	,000
	Gruplariçi	229,511	295	,778		
	Toplam	249,502	299			
İzlenim yönetimi	Gruplararası	18,559	4	4,640	4,561	,001
	Gruplariçi	300,108	295	1,017		
	Toplam	318,667	299			

Tablo 6'daki Tukey testi sonuçları incelendiğinde ilkökul, ortaokul ve lise mezunu katılımcıların lisansüstü mezuniyet derecesine sahip katılımcılara göre sinirlenme, sessizleşme ya da sevecen davranma gibi duygusal tepkiler vermeyi daha çok tercih ettikleri görülmektedir. Benzer şekilde ilkökul, ortaokul ve lise mezunları yüksek lisans ya da doktora mezunlarına göre eşlerini fikrinden caydırmak için ikna edici tekniklere daha çok başvurumaktadırlar. Analiz sonuçları ikna edici teknikleri kullanma eğiliminin lise ve üniversite mezunu katılımcılar arasında da olduğunu göstermektedir. İlkokul mezunu katılımcılar üniversite mezunu ve lisansüstü dereceye sahip katılımcılara göre karşı tarafın beğendiği evin olumsuz özelliklerini abartarak etkilemeye daha çok meyletmektedirler.

“Orta Yolu Yok Mu Bu İşin?": Eşlerin Etkileme Stratejileri Üzerine Bir Araştırma

Tablo 6. Tukey Testi Sonuçları

Strateji	Eğitim Düzeyi	Ortalama Farkı	Std. Hata	p
Duygusal tepkiler verme	İlkokul Lisansüstü	,77267	,18582	,000
	Ortaokul Lisansüstü	,68581*	,19413	,004
	Lise Lisansüstü	,71538*	,15249	,000
İkna etmeye çalışma	İlkokul Lisansüstü	,61921*	,18853	,010
	Ortaokul Lisansüstü	,59183*	,19697	,024
	Lise Üniversite	,45208*	,13847	,011
	Lisansüstü	,59385*	,15472	,001
İzlenim yönetimi	İlkokul Üniversite	,69949*	,20062	,018
	Lisansüstü	,71018*	,21559	,030

Genel olarak eğitim düzeylerine göre anlamlı farklılıklar incelendiğinde; eğitim düzeyi düştüğünde katılımcıların bu üç stratejiye daha çok başvurdukları, eğitim düzeyi yüksek olan katılımcıların bu stratejileri düşük düzeyde kullandıkları görülmektedir.

Etkileme stratejilerinin, katılımcıların eşlerinin aldıkları eğitime göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için yapılan analiz sonucunda; duygusal tepkiler verme ikna etmeye çalışma, uzmanlık ve yetki gücünü kullanma ve izlenim yönetimi stratejilerinin eşin eğitim düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterdiği görülmektedir.

Tablo 7. Eşin Eğitim Düzeyine Göre Etkileme Stratejilerine İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Strateji	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Duygusal tepkiler verme	Gruplararası	13,422	4	3,356	4,246	,002
	Gruplariçi	233,155	295	,790		
	Toplam	246,577	299			
İkna etmeye çalışma	Gruplararası	10,953	4	2,738	3,386	,010
	Gruplariçi	238,549	295	,809		
	Toplam	249,502	299			

Uzmanlık ve yetki gücünü kullanma	Gruplararası	14,761	4	3,690	4,248	,002
	Gruplarıçi	256,288	295	,869		
	Toplam	271,049	299			
İzlenim yönetimi	Gruplararası	27,529	4	6,882	6,974	,000
	Gruplarıçi	291,137	295	,987		
	Toplam		299			

Tablo 8'deki Tukey test sonuçlarına göre katılımcıların eşlerinden ilkökul, ortaokul mezunu olanların lisansüstü mezuniyet derecesine sahip katılımcılara göre sinirlenme, sessizleşme ya da sevecen davranma gibi duygusal tepkiler vermeyi daha çok tercih ettikleri görülmektedir. Benzer şekilde eşleri ilkökul mezunu olan katılımcılar, eşleri üniversite mezunu olan katılımcılara göre eşlerini fikrinden caydırmak için ikna edici tekniklere daha çok başvurumaktadırlar. İlkokul mezunu katılımcı eşleri üniversite mezunu ve lisansüstü dereceye sahip eşlere göre karşı tarafın beğendiği evin olumsuz özelliklerini abartarak etkilemeye daha çok meyletmektedirler. Eğitim düzeyleri düşük olmasına rağmen ilkökul ve ortaokul mezunlarının üniversite mezunu ya da lisansüstü dereceye sahip katılımcı eşlerine göre karşı tarafı işin uzmanı olduğuna ya da yetkinin kendinde olduğuna daha çok inandırmaya çalıştıkları görülmektedir. Ortaokul mezunu eşlerin de lise, üniversite ve lisansüstü mezunu eşlere göre izlenim yönetimi stratejisini daha çok tercih ettikleri görülmektedir.

Tablo 8. Tukey Testi Sonuçları

Strateji	Eğitim Düzeyi	Ortalama Farkı	Std.Hata	p
Duygusal tepkiler verme	İlkokul Lisansüstü	,66420*	,20209	,010
	Ortaokul Lisansüstü	,64059*	,20459	,016
İkna etmeye çalışma	İlkokul Üniversite	,47054*	,15965	,028
	İlkokul Lisansüstü	,60100*	,21219	,039
Uzmanlık ve yetki gücünü kullanma	Ortaokul Üniversite	,48025*	,16843	,037
	Lisansüstü	,73798*	,21450	,006
İzlenim yönetimi	Üniversite	,50413*	,17637	,037
	İlkokul Lisansüstü	,72381*	,22616	,013

“Orta Yolu Yok Mu Bu İşin?": Eşlerin Etkileme Stratejileri Üzerine Bir Araştırma

Ortaokul	Lise	,63835*	,20129	,014
	Üniversite	,74803*	,17952	,000
	Lisansüstü	,96771*	,22862	,000

Katılımcıların kullandıkları etkileme stratejilerinin aylık ortalama gelirlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için yapılan analizler sonucunda; duygusal tepkiler verme, ikna etmeye çalışma stratejileri ile gelir düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterdiği görülmektedir.

Tablo 9. Gelir Durumuna Göre Etkileme Stratejilerine İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Strateji	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Duygusal tepkiler verme	Gruplararası	20,359	5	4,072	5,292	,000
	Gruplariçi	226,218	294	,769		
	Toplam	246,577	299			
İkna etmeye çalışma	Gruplararası	9,746	5	1,949	2,390	,038
	Gruplariçi	239,756	294	,815		
	Toplam	249,502	299			

Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek için yapılan Tukey testi sonuçları Tablo 10’da görülmektedir. Katılımcıların aylık ortalama gelirleri ile kullandıkları etkileme stratejileri açısından farklılıkları incelendiğinde; aylık gelir ortalaması 1600 TL’den az olan katılımcılar aylık gelir ortalaması 4501-6000 TL ile 7500 TL ve üzeri olan katılımcılara göre duygusal tepki vermeye daha meyillidirler. Benzer şekilde aylık gelir ortalamaları 1600-3000 TL arasında olan katılımcılar, gelir ortalamaları 7500 TL ve üzeri olan katılımcılara göre daha çok duygusal tepkiler vererek eşlerini etkilemeye çalışmaktadır. 3001-4500 TL gelir ortalamalı katılımcılar ile 4501-6000 TL gelir ortalamasına sahip katılımcılar ve 7500 TL ve üzeri gelir ortalamasına sahip katılımcılar arasında da aynı yönde eğilimlerin olduğu görülmektedir. Geliri aylık ortalama 1600-3000 TL olan katılımcılar aylık ortalama geliri 4501-6000 TL arasında olan katılımcılara göre eşlerini ev konusunda ikna etmeye dönük stratejilere daha çok başvurmaktadır.

Tablo 10. Tukey Testi Sonuçları

Strateji	Eğitim Düzeyi	Ortalama Farkı	Standart Hata	P	
Duygusal tepkiler verme	1600 TL'den Az	4501-6000 TL arası	,5743	,1956	,041
		7500 TL ve üzeri	,7376	,2011	,004
	1600-3000 TL	7500 TL ve üzeri	,5793	,1655	,007
	3001-4500 TL	4501-6000 TL arası	,4514	,1552	,045
		7500 TL ve üzeri	,6147	,1621	,002
İkna etmeye çalışma	1600-3000 TL	4501-6000 TL arası	,4852	,1635	,038

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırma ile eşlerin satın alma karar sürecinde, birbirlerini ikna etmek için kullandıkları etkileme stratejileri belirlenmiştir. Etkileme stratejileri spesifik bir satın alma durumundan hareketle belirlenmiştir. Sonuçlar tüketicilerin satın alma karar sürecinde eşleriyle aynı fikirde bulunmamaları durumunda onları ikna etmek için etkileme stratejilerine başvurduklarını göstermektedir. Eşlerin yararlandıkları stratejiler; duygusal tepkiler verme, ikna etmeye çalışma, uzmanlık ve yetki gücünü kullanma, izlenim yönetimi, bilgi toplamayı önerme ve uzlaşmaya varma stratejilerinden oluşmaktadır. Bu sonuçlar Spiro'nun (1983) ve Kim ve Lee'nin (1996) ulaştığı sonuçlarla benzerlik göstermektedir. Tüketicilerin eşlerini etkilemek için bu stratejileri farklı düzeylerde kullandıkları görülmektedir. Bu stratejiler içerisinde mantıksal gerekçelerle uzlaşmaya dönük girişimler ve seçenekler hakkında daha fazla bilgi toplamaya, akıl danışmaya dönük girişimler en çok başvurulan stratejilerdir. Uzlaşmaya dönük girişimler, ortak yaşam alanı olması nedeniyle tüketicilerin bu sürece eşlerini de dahil etmek istemelerinden kaynaklanabilir. Bilgi toplamaya yönelik girişimlerin tercih edilmesinde ise tüketicilerin bu konuda hata yapmak istememeleri, eşlerinin fikrini farklı bilgi kaynaklarıyla değiştirmek istemeleri etkili olabilir. Her iki stratejinin kullanım katılımcıların demografik özelliklerinden de kaynaklanabilir. Katılımcıların hem kendilerinin hem de eşlerinin eğitim düzeylerinin genel olarak yüksek olduğu ve eşlerin her ikisinin çalıştığı görülmektedir. Bu özellikler katılımcıların eşitlikçi aile yapısına yakın oldukları söylenebilir. Eşitlikçi çiftler Aida ve Falbo'nun (1991) ileri sürdüğü gibi geleneksel çiftlere göre durumu manipüle etmeye

“Orta Yolu Yok Mu Bu İşin?": Eşlerin Etkileme Stratejileri Üzerine Bir Araştırma

dönük etkileme stratejilere daha az başvurduklarıdır. Daha çok eşin hoşuna gidecek duygusal tepkiler verme, isteğini kabul ettirmek için ikna etmeye çalışma, ürünle ilgili ne kadar bilgili olduğunu gösterme ya da bu işin kadının/erkeğin sorumluluğunda olduğunu öne sürme gibi stratejiler de tüketiciler tarafından daha az düzeyde yararlanılan stratejilerdir. Bu eğilimler üzerinde eşlerin anlaşılmadıkları konularda genel olarak duygusal tepkiler vermeleri, karşı tarafı usandırarak isteğini kabul ettirmek istemeleri, bilgili olduğunu göstererek ya da otorite gücünü kullanarak üstelik çıkmak istemeleri etkili olabilir. Ürünün özellikleri ile ilgili abartılı konuşmalar yaparak eşini etkileme (izlenim yönetimi) ise tüketicilerin en az başvurduğu stratejidir. Bu durum tüketicilerin durumu manipüle etmek istememelerinden kaynaklanabilir. Kadınların orta yolu bulmak, başkalarından akıl alarak eşini etkilemek adına bilgi toplamayı önermeyi daha çok tercih ettikleri görülmektedir. Tarafların eğitim düzeyi azaldıkça duygusal tepkiler verme, durumu abartma, yanıltıcı bilgilere başvurma, ikna etmeye çalışma gibi stratejileri daha çok kullandıkları söylenebilir. Daha düşük gelire sahip katılımcılar açısından da karşı tarafı etkilemek adına ikna etme ve duygusal tepkilere başvurma eğilimi daha fazladır.

Sonuçlar ev kiralama, satın alma sürecinde yer alan araçların ve inşaat firmalarının iletişim stratejilerine dönük ipuçlarına işaret etmektedir. Tüketicileri ikna etmek için geliştirilen mesajlarda anlaşmazlıkların çözümüne, ortak karar vermeye, uzmanların önerilerini dinlemeye odaklanılabilir. Pazarlama yöneticileri, eşlerin etkileme sürecindeki etkileşim anlarını, kullandıkları stratejiler doğrultusunda hikâyeleştirebilirler. İletişim mesajlarında hem duygusal hem de mantıksal argümanlar kullanılabilir. Reklam mesajlarında eşlerin orta yolu bulmaya ya da daha çok bilgi toplamaya yönelik ikna girişimleri kullanılabilir. Cinsiyet, eğitim, gelir gibi demografik özelliklerde görülen farklılaşmalar araçların ya da inşaat firmalarının iletişim ve satış mesajlarında göz önünde bulundurulabilir.

Bu çalışmada kolayda örneklem tekniği ile örneklem seçme yoluna gidildiği için sonuçların Tokat iline genellenmesi mümkün değildir. Bu çalışmada etkileme stratejileri tek bir ürün grubu üzerinden belirlenmiştir. İleride farklı ürün gruplarında gerçekleştirilecek araştırmalar daha ayrıntılı sonuçların elde edilmesi bakımından yararlı olacaktır. İleride yapılacak nicel araştırmalar ile eşlerin tercih ettikleri stratejiler üzerinde etkili olan faktörler belirlenebilir. Nitel araştırmalar yoluyla ise etkileme stratejileri konusunda daha betimleyici sonuçlara ulaşılabilir. Nitel araştırmalarla etkileme stratejilerinin durumsal faktörlere göre farklılaşp farklılaşmadığı ile demografik özellikleri bakımından eşler arasında nasıl bir ayrım olduğu daha ayrıntılı bir şekilde betimlenebilir.

KAYNAKÇA

Aygün, İ. ve Kazan, H. (2008), “Aile Üyelerinin Aile Satın Alma Kararlarına Etkileri: İstanbul uygulaması”, Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 1:15, 227-248.

- Aymankuy, Y. ve Ceylan, U. (2013), "Ailelerin Turistik Ürün Satın Alma Karar Sürecinde Çocukların Rolü (Yerli Turistler Üzerinde Bir Araştırma)", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 45:12, 105-122.
- Bokek-Cohen, Y.A. (2008), "Tell Her She's Wrong! Triangulation as a Spousal Influence Strategy", *Journal of Consumer Marketing*, 25:4, 223-229.
- Bokek-Cohen, Y.A. ve Lissitsa, S. (2010), Sex: The Power of the Powerless? The Use of Sex as a Spousal Influence Strategy in Vacation Purchase Decisions, *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 15:4, 431-448.
- Cengiz, E. (2009), "Satın Alma Kararlarında Ailedeki Eşlerin Etkisi ve Bu Etkiyi Şekillendiren Değişkenler", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23:1.
- Chaudhary, M. ve Gupta, A. (2012), "Exploring the Influence Strategies Used by Children: An Empirical Study in India", *Management Research Review*, 35:12, 1153-1169.
- Davis, H. L. (1976), "Decision making within the household". *Journal of Consumer Research*, 2:4, 241-260
- Falbo, T. ve Peplau, L. A. (1980), "Power strategies in intimate relationships". *Journal of Personality and Social Psychology*, 38, 618-628.
- Filiatrault, P. ve Ritchie, J.B. (1980), Joint purchasing decisions: A Comparison of Influence Structure in Family and Couple Decision-Making Units. *Journal of Consumer Research*, 7:2, 131-140.
- Hamilton, K. (2009), Consumer Decision Making in Low-Income Families: The Case of Conflict Avoidance. *Journal of Consumer Behaviour*, 8:5, 252-267.
- Kelly, R.F. ve Egan, M.B. (1969), Husband and Wife Interaction in a Consumer Decision Process. In *Fall International Congress of the American Marketing Association*, 250-258.
- Kim, C. ve Lee, H. (1996), "A Taxonomy of Couples Based on Influence Strategies: The Case of Home Purchase", *Journal of Business Research*, 36:2, 157-168.
- Kitapçı, O. ve Dörtüol, İ.T. (2009), "Tüketici Satın Alma Karar Sürecinde Aile Bireylerinin Etkileri: Kadının Değişen Rolü Sivas İlinde Bir Uygulama", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18:2, 331-348.
- Oh, K. J., Lee, S. ve Park, S. H. (2011), "The Effects of Marital Conflict on Korean Children's Appraisal of Conflict and Psychological Adjustment", *Journal of Child and Family Studies*, 20:4, 444-451.
- Palan, K.M. ve Wilkes, R.E. (1997), "Adolescent-Parent Interaction in Family Decision Making", *Journal of Consumer Research*, 24:2, 159-169.

“Orta Yolu Yok Mu Bu İşin?": Eşlerin Etkileme Stratejileri Üzerine Bir Araştırma

- Rubin, J. Z., Pruitt, D.G. ve Kim, S.H. (2004), *Social conflict: Escalation, stalemate, and settlement* (3rd edn). McGraw-Hill: New York.
- Shoham, A. ve Dalakas, V. (2006), “How Our Adolescent Children Influence Us as Parents”, *Journal of Consumer Marketing*, 23:6, 344-350.
- Spiro, R.L. (1983), “Persuasion in Family Decision-Making”, *Journal of Consumer Research*, 9:4, 393-402.
- Weigel, D. J., Bennett , K. K. ve Ballard-Reisch, D. S. (2006), *Influence Strategies in Marriage: Self and Partner Links Between Equity, Strategy Use, and Marital Satisfaction and Commitment*, *The Journal of Family Communication*, 6:1, 77-95.
- Williams, L.A. ve Burns, A.C. (2000), “Exploring The Dimensionality of Children’s Direct Influence Attempts”, *Advances in Consumer Research*, 27, 64-71.
- Zvonkovic, A. M., Schmiege, C. J. ve Hall, L.D. (1994), “Influence Strategies Used When Couples Make Work-Family Decisions and Their Importance for Marital Satisfaction”, *Family Relations*, 43:2, 182-188.

Makale Geliş Tarihi: 18.07.2018 Yayın Kabul Tarihi: 29.11.2018

İŞ YAPMA KOLAYLIĞI KAPSAMINDA MINT ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

Nalan KANGAL** -İlhan EROĞLU*** -Mustafa Necati ÇOBAN****

Öz

Ülkelere doğrudan yabancı sermaye girişi, ödemeler dengesi ve istihdam rakamları üzerine iyileştirici bir takım avantajları beraberinde getireceği için, küresel ekonominin hâkim olduğu günümüz dünya ekonomilerinde istenilen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğrudan yabancı sermayenin küresel hareketliliği ülkelerin iş yapma kolaylığı ile yakından ilgilidir. Buna göre diğer ülkelere göre nisbi anlamda daha avantajlı olduğu düşünölen iş yapma kolaylığı daha fazla olan ülkelere daha fazla doğrudan yabancı sermaye girişi beklenir. Bu bağlamda Dünya Bankası'nın geliştirmiş olduğu "İş Yapma Endeksi/ İş Kurma Kolaylığı Endeksi" ülkelerin doğrudan yabancı sermaye akımını belirleyen önemli bir göstergedir. Bu endeksin geliştirilmesindeki amaç; iş yapma kolaylığı göstergelerini bir araya getirerek dünyanın iş yapma (Doing Business) haritasını ortaya koymaktır. Böylelikle yatırım ortamının uygunluk seviyesine göre yatırımcıların karar vermesine ve yatırım için tercihlerin belirlenmesine yardımcı olması amaçlanmıştır. Bu çalışmanın amacı; Türkiye'nin de dâhil olduğu MINT ülkelerinde iş yapma kolaylığı endeksleri ışığında bir durum değerlendirmesi yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yatırım, İş Yapma Endeksi, MINT Ülkeleri.

AN EVALUATION on MINT COUNTRIES in REGARD to EASE of DOING BUSINESS

Abstract

Since direct capital inflow brings advantages to countries in terms of balance on payments and employment figures, it appears as a welcomed movement for the economies in our world, where is ruled by the global economy. Foreign capital's global mobility is closely related to the ease of doing business. Accordingly, it is expected for countries with ease of doing business to have more foreign capital inflow because doing business with them is more advantageous comparing to others. In this manner, World Bank's "Doing Business Index / Establishing Business Index" is a significant indicator, which determines counties' direct foreign capital flow. The purpose of developing this index is to gather the indicators for ease of doing business and construct a world map for ease of doing business. Thus, it aims to assist investors to make their decisions according to the convenience in

*Bu çalışma 9-11 Mart 2018 tarihleri arasında Mardin-Türkiye'de düzenlenen "I.ULUSLARARASI İKSAD SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ" n de sözlü olarak sunulan ve özet kongre kitabında yayınlanan bildirinin makaleye dönüştürölmüş halidir.

** Öğr. Gör. Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Almus Meslek Yüksekokulu nalan.kangal@gop.edu.tr.

*** Doç. Dr. Gaziosmanpaşa Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü, ilhan.eroglu@gop.edu.tr.

**** Arş. Gör. Gaziosmanpaşa Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü , necati.coban@gop.edu.tr.

the areas they want to invest. The goal of this study is to provide a situation assessment in the light of ease of doing business index in MINT countries, which also includes Turkey.

Key Words: Investment, Doing Business Index, MINT Countries.

1.GİRİŞ

Bir dönemin parlayan yıldızları olarak öne çıkan ve iktisatçı Jim O'Neill tarafından BRIC (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin) Ülkeleri olarak adlandırılan dünyanın hızlı yükselen yeni piyasaları olma özelliğine sahip ülkeler, 2000'li yılların başında dikkat çeken ekonomiler olarak dünya ekonomisindeki yerini almıştır. Gelişmekte olan ülkeler arasında on yıl gibi kısa sürede kendilerinden söz ettiren bu ülkeler daha sonra BRIC ülkelerinden Rusya ve Brezilya'nın ekonomi performansı diğer iki ülke olan Hindistan ve Çin'in performansının gerisinde kalmış olmasıyla alternatif yeni ülke grubu arayışlarına kapı aralamıştır. Jim O'Neill 2013 yılında, yeni bir oluşuma dikkat çekerek, Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye'yi kapsayan MINT Ülkeleri'ni gündeme taşımış ve bu ülkelerin önümüzdeki 20-25 yıllık dönemde küresel ekonominin yeni çekim merkezi olacağını ileri sürmüştür (Alkin, 2015; Hayaloğlu, 2015: 18).

Bakıldığında ilk başta kültürel ve jeopolitik farklılıklarının olmasına karşın söz konusu ülkelerin dikkat çekici ekonomik ortak özellikleri mevcuttur. Bunlardan ilki, coğrafi olarak ellerinde bulundurdukları avantajlardır. Endonezya'nın dünyanın önde gelen ekonomilerinden biri olan Çin'e ve Güney Doğu Asya'ya, Türkiye'nin büyük ve güçlü bir pazar olan Avrupa Birliği üyesi ülkelere, Orta Asya ve Orta Doğu Ülkelerine, Meksika'nın bir başka ekonomik dev olan Amerika Birleşik Devletleri'ne ve Latin Amerika'ya komşu olması ve Nijerya'nın da Afrika kıtasının lokomotif ekonomisi olabilmesi adına bir avantaja çevirebileceği iyi bir coğrafi konumda olmasıdır. Söz konusu ülkelerin ilerleyen dönemde mevcut işgücünü artıracığı, dünya piyasasının maden, enerji ve sanayi malı ihtiyacını karşılayabileceği gibi önemli öngörüler mevcuttur. Bütün bunlara ek olarak, ayrıca bu ülkeler kriz dönemlerini daha az hasarla atlattığı ve gelişme açık ekonomiler olarak değerlendirilmiştir. MINT üyesi ülkelerin son yıllarda attığı akıllıca adımlar da yine dikkatlerin bu ülkeler üzerine çekilmesine neden olmuştur. Bu adımlar; Meksika'nın petrol yatırımları, Endonezya'nın hammadde ihracına öncelik vermesi ve üretim odaklı yarımalarını arttırması, Nijerya'nın tarım sektöründe gerçekleştirdiği yatırımlar, Türkiye'nin ihracata dayalı olarak cari açığı azaltmaya çalışması ve büyümeye öncelik vermesi olarak sıralanabilir (Durotoye, 2014: 99; Yılmaz, 2015: 4-5; Alkin, 2015).

Dünya nüfusunun yaklaşık %75'i gelişmekte olan ülkelerde yaşamaktadır. Bu ülkelerin sahip olduğu nüfus artış oranı da gelişmiş ülkelere oranla hızlıdır. Gelişmekte olan ülkelerin sahip olduğu dinamik genç nüfusun tüketim alışkanlıklarının değişmesinde de etkili olduğu görülmektedir. Bu durum, gelişmekte olan ülkelerin toplam talep miktarını arttıracak ve beraberinde pazar payının artmasına

İş Yapma Kolaylığı Kapsamında MINT Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme

da yol açacaktır. Bu gelişmeler doğrultusunda, cazip hale gelen söz konusu ülkelere yapılan yabancı yatırım oranlarının arttığı görülmektedir (Yardımcıoğlu, 2014: 281). Bu nokta da MINT Ülkelerinin diğer önemli ortak noktası olan sahip oldukları genç nüfusları karşımıza çıkmaktadır. MINT Ülkeleri'nin dâhil olduğu gelişmekte olan ülkelerin sahip olduğu genç ve dinamik nüfusu ilerleyen dönemde hazır işgücü anlamına gelmesi avantaj olarak görülmektedir. MINT üyesi ülkelerin sahip olduğu ve hızlı büyümelerine yol açan genç nüfuslarıdır. Bu da ilerleyen dönemlerde (yaklaşık 20 yıl boyunca) hazır işgücü anlamına gelmektedir. Ancak bu noktada büyüme için dinamik güç olabilecek genç nüfus hükümetlerce uygulanacak politikaların başarısına bağlı olacaktır. İyi bir planlama ile nüfusun eğitimi ve doğru şekilde yönlendirilmesi istenilen büyüme rakamlarını elde etmeye yardımcı olacaktır. Bu değişken hızlı ve sürdürülebilir bir büyüme için yeterli olmayacaktır. Gelişmekte olan ülkelerin önündeki bir diğer engel de yeterli sermaye birikiminin olmamasıdır (Hayaloğlu, 2015: 18). Düşük milli gelir seviyesinin bir sonucu olarak düşük tasarruf oranları beraberinde yatırım oranlarının da istenilen düzeye ulaşamamasına neden olmaktadır. Bunun için de yerli ve yabancı sermaye yatırımları ihtiyacı gündemdeki yerini korumaktadır. Yerli sermaye yatırımını kısa vadede ülkede artırmak yabancı sermaye yatırımını ülkeye çekmekten daha zordur. Zira kısa vadede yerli sermaye yatırımlarının finansmanında kullanılan ulusal tasarrufları arttırmak oldukça zor olacağı için gelişmekte olan ülkeler tasarruf açığını ancak doğrudan ya da dolaylı yabancı sermaye transferi ile kapatabilir.

Karlık (2013) doğrudan yabancı yatırımı; "bir firmanın başka bir ülkede yeni firma kurması, mevcut firmayı satın alması, onunla birleşmesi, o ülkedeki mevcut bir firmanın sermayesini artırarak ortaklık kurması yoluyla yapılan ve beraberinde teknoloji, girişimcilik, yönetim ve organizasyon becerisi getiren uzun dönemli yatırım" olarak tanımlamaktadır. 1980'li yıllardan sonra yaygınlaşan ve bütün dünya ekonomilerini etkisi altına almaya başlayan liberalleşme yanlısı ekonomi politikaları ile birlikte doğrudan yabancı yatırım sayısındaki yükseliş kayda değer oranda olmuştur. Başta gelişmekte olan ekonomiler ve devamında diğer ekonomiler ödemeler dengesi ve istihdam oranlarındaki iyileşme avantajlarını elde edebilmek için yabancı yatırımları ülkelere çekmek adına çeşitli düzenlemeler yapmışlardır. Bunların başında çeşitli vergilerden muaf olma, zengin yeraltı kaynakları, pazarın genişliği ve gelişmeye elverişli olmasının yanı sıra yatırım yapacak olan yabancı sermayeyi ülkeye çekebilmek adına cazip bir mevzuatın varlığını sayabiliriz (Adda, 2002: 132).

Doğrudan yabancı yatırımın ülke ekonomisi için yeni iş imkânlarının üretilmesi ve mali kaynakların transfer edilmesinin yanı sıra teknoloji ve sağladığı teknik bilgi ile de uluslararası piyasalarla etkileşim sağlayarak iç ve dış pazar bağlantısını kurması gibi çeşitli avantajlara sahiptir. Gerçekleştirilen teknolojik bilgi transferi ile beşeri sermaye artışı devamında verimlilik gibi olumlu etkiler ülkenin büyüme performansına olumlu katkıda bulunmaktadır (Yılmaz,2007: 15).

Bir ülkenin doğrudan yatırım için tercih edilebilmesi adına bir takım olumlu koşulları sağlaması kaçınılmazdır. Yatırım ortamının uygunluğu bu koşulların başında gelmektedir. Yatırım yapacak olan kişi ve kuruluşların uygun koşulların varlığında

karar vermesi kolaylaşmaktadır. Yatırım yapma kararlarının kolaylaştırılması ve en optimal kararın alınabilmesi için Dünya Bankası tarafından İş Yapma/İş Kurma Kolaylığı Endeksi (Doing Business) oluşturulmuştur. Bu endeks dünya ekonomilerinin sahip oldukları iş yapma/kurma adına uygun ekonomik ortam kriterlerine göre sıralanması ve diğer ülkelerle karşılaştırma imkânı sağlayan bir rapor olarak literatürde kendisine yer bulmuştur. (Koç vd, 2017: 18). Bu çalışmada Türkiye'nin de arasında bulunduğu MİNT ülkeleri üzerine İşYapma/Kurma Kolaylığı Endeksi ölçütleri çerçevesinde karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılacaktır.

2. İş Yapma/İş Kurma Kolaylığı Endeksi

Bir ülkenin sahip olduğu yatırım ortamının yapısı gerek yerli gerekse yabancı yatırımcılar için önem arz etmektedir. Bunun içindir ki özellikle yabancı yatırımcılar karar verme sürecinde seçenekler arasından en optimalini tercih ederek fayda maksimizasyonunu gerçekleştirmeyi amaçlar. Yatırım ortamının uygunluğu ile yatırım kararı almak arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur. İş Yapma/ İş Kurma Kolaylığı Endeksi, Dünya Bankası'nın dört öncü raporlarından birisidir ve raporun temel amacı; ülkelerin sahip olduğu yatırım ortamının uygunluğu ve iş yapma kolaylığı adına yapılan düzenlemelerin ülkelere göre değerlendirmesini yaparak bir sıralama ortaya koymaktır. Dünya Bankası, İş Yapma/ İş Kurma Kolaylığı Endeksi'ni (Doing Business) "ekonomideki ve zaman içindeki iş düzenleyici ortamlarını karşılaştırmak için kapsamlı nicel verilerin toplanıp analiz edilmesiyle ekonomileri daha verimli düzenlemeye doğru rekabet etmeye teşvik etmek ve reform için ölçülebilir kriterler sunmak" olarak tanımlamaktadır.

133 ülkeyi kapsayan raporun ilki 2003 yılı verilerinin derlendiği 2004 yılında yayımlanmıştır. 2018 yılında 15.si yayımlanan raporda 190 ülke ekonomisi kendi içlerinde kıyaslanarak sıralanmıştır. Mikro düzeyde iş ortamının sahip olduğu düzenlemelerin ölçülmesinde algıya dayalı bir anlayıştan ziyade sıralama metodunun kullanılmasıyla yatırım yapacak olan karar alıcı birimlerin daha sağlıklı tercihler yapabilmesi adına ilk olma özelliği taşıyan bir rapordur. İş Yapma/İş Kurma Endeksi ile söz konusu ülkede ticaret hacmi olarak ilk sırada gelen şehirde ticari faaliyette bulunan Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin (KOBİ) yerine getirmesi gereken zorunlu işlemlerin yapılabilmesi adına katlanacağı zaman ve maliyet sıralaması yapılarak bir işe başlamanın kolaylığı ölçülmektedir. Her yıl yayımlanan bu raporla ülkelerin sahip olduğu yatırım ortamlarının uygunluğu adına şirket kuruluşu, vergi politikaları, istihdam, lisans alma süreci ve yatırımcıların korunması gibi noktalara yoğunlaşarak işletme kurma ve devam ettirme konularında devletin koyduğu şartları yerine getirme, ülkeler arası ticaret, vergi ödeme ve bir işletmeyi kapatma gibi işlemlerin süre ve maliyetlerinin yanı sıra ülkelerindeki işletmelere yönelik olarak yapılan düzenlemelerin zaman içindeki değişiminin de değerlendirilmesine olanak sağlanır (www.doingbusiness.org, 2018; Koç vd, 2017: 18-19; Yardımcıoğlu, 2004: 283, Atıl vd, 2017: 9).

İş Yapma Kolaylığı Kapsamında MINT Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme

İlk olarak 2003 yılına ait verilerin 2004 yılında yayımladığı ilk raporda ülkeler 5 kritere göre (işe başlama işlemleri, çalışanları işe alma ve işten çıkarma işlemleri, sözleşmenin uygulanması işlemleri, kredi alma işlemleri ve işin kapatılması işlemleri olarak) sıralanmışken, en son yayımlanan (2018) raporda 190 ülkelenin;

1. İşe başlama işlemleri,
2. İnşaat izinlerinin alınması işlemleri,
3. Elektrik bağlatma işlemleri,
4. Tapu siciline kayıt işlemleri,
5. Kredi alma işlemleri,
6. Azınlık pay sahibi yatırımcılarının korunması işlemleri,
7. Vergilerin ödenmesi işlemleri,
8. Sınır ötesi ticaret işlemleri,
9. Sözleşmelerin uygulanması işlemleri,
10. İflasın çözümü işlemleri

gibi 10 kritere göre ülkelerin sıralaması yapılmış, ayrıca istihdam mevzuatının esnekliği ve iş kalitesinin özellikleri ile söz konusu ülkelerin sahip olduğu koşulları ortaya koyabilmek adına açıklama niteliğine sahip bir alt başlığa da yer verilmesiyle oluşturulmaktadır. 2017 yılında hazırlanan raporda ilk kez kadınlar için; iş dünyası ve yasalar tarafından geliştirilen veriler kullanılmış, bir işletmeyi başlatmak, tapu sicil kaydı ve sözleşmeleri uygulamak gibi üç göstergeye cinsiyet bileşeni eklenmiştir (www.doingbusiness.org, 2018). Bu husustaki ana amaç dünya nüfusunun yaklaşık olarak yarısını oluşturan kadınların ekonomiye daha hızlı uyum sağlayarak istihdam içindeki payını artırmaktır. Yapılan araştırmalar ile kadın istihdam oranının yüksek seviyelerde olduğu ülke ekonomilerinin ihracat odaklı imalat sanayi yoluyla uluslararası rekabet gücünü artırdıkları sonucuna ulaşılmıştır (Atıl vd, 2017: 10).

Raporun oluşturan endeksler kendi içinde iki tür göstergedен oluştuğu düşünülebilir. İlki; düzenleyici prosedürlerin karmaşıklık seviyesi ve katlanılan maliyetlerinin ölçülmesi için örneğin şirket kurma veya elektrik bağlantısına erişim gibi söz konusu süreçlerin verimliliğini değerlendirmektir. İkincisi ise; yasal kurumların güçlülüğünün ölçülmesidir. Ülkelerin uygulamaya koydukları iş kanunlarının spesifik özellikleri değerlendirilir. Buna örnek olarak yabancı yatırımcıların korunması veya kredi alma kolaylıkları gösterilebilir.

Tablo 1’de İş Yapma/ İş Kurma Endeksinin oluşturulmasında kullanılan kriterler ve bu kriterlerin sahip olduğu alt başlıklara yer verilmiştir (Atıl vd, 2017: 13).

Tablo 1: İş Yapma Raporu'nda Yer Alan Göstergeler

Gösterge Seti	Ne Ölçülüyor?
İşe Başlama	Prosedürler, süre, maliyet ve asgari sermaye
İnşaat izinleri	Depo inşası için gereken prosedürler, süre ve maliyet ile inşaat izinlerinin verilmesinde kontrol ve emniyet mekanizmalarının kalitesi
Elektrik Temini	Elektrik bağlantısı kurmak için gereken prosedürler, süre ve maliyet ile elektrik tedarikinin güvenilirliğinin ölçümü ve elektrik kullanımı maliyeti
Tapu kaydı	Mülkiyet devri için gereken prosedürler, süre ve maliyet ile arazi yönetimi sistemlerinin kalitesi
Kredi Temini	Taşınır teminat hakları ve kredi bilgi sistemleri
Azınlık Hissedar Haklarının Korunması	İlgili taraf işlemlerinde ve kurum yönetiminde azınlık hissedar hakları
Vergi Ödeme	Vergi düzenlemeleri ile uyumlu olması için bir firmanın toplam vergi oranı, ödemeleri ve süre
Dış Ticaret	Rekabetçi avantaja sahip ürün ihracatı ile oto parçaları ithalatında süre ve maliyet
Sözleşmenin Uygulanması	Ticari anlaşmazlıkları çözmek için gereken prosedürler, süre ve maliyet ile yargı süreçlerinin kalitesi
Şirket Tasfiyesi	Ticari iflas için süre, maliyet ve toparlanma oranı ve iflasta yasal yapının gücü
İş Piyasası Düzenlemeleri	İstihdam düzenlemelerinde esneklik ve iş kalitesinin özellikleri

Kaynak: Atıl vd, 2017: 13

Dünya Bankası'nın hazırladığı "İş Yapma/ İş Kurma Endeksi 2018: İş Yaratma Reformu Raporu" 1 Haziran 2017 itibarıyla 190 ülkeyi kapsayan ve 11 kriter çerçevesinde sıralanmasıyla oluşturulmuştur (Tablo 2) (www.doingbusiness.org, 2018). Tablo 2'de yoğunluk oluşmaması adına ilk 10 ve son 10 ile MINT ülkelerinin sıralamasına yer verilmiştir.

Tablo 2'de "İş Yaratma Reformu" sloganıyla yayımlanan 2018 yılı raporunda, 2017 yılındaki dünya ülkelerinin performansları neticesinde endeks içindeki yerleri tespit edilmiştir. Raporda Yeni Zelanda Küresel İş Yapma Kolaylığında ilk sırada yer almıştır. Yeni Zelanda'yı Singapur, Danimarka, Kore, Hong Kong, ABD, İngiltere, Norveç, Gürcistan ve İsveç'in takip ettiği görülmektedir. Yine aynı raporun verilerine göre iş yapmanın en zor olduğunu ifade eden ve sıralamanın sonunda yer alan on

İş Yapma Kolaylığı Kapsamında MINT Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme

ülke; Haiti, Kongo, Afganistan, Orta Afrika Cumhuriyeti, Libya, Yemen, Güney Sudan, Venezuela, Eritre ve Somali (kendi içlerinde iyiden kötüye doğru sıralanmıştır) şeklindedir. Bu çalışmada özellikle MINT Ülkelerinin kendi içinde bir kıyaslamak amaçlandığı için tablo oluşturulurken söz konusu ülkelerin rapor içinde yer alan sıralamalarına da yer verilmiştir. Tablo 2’de göre MINT Ülkelerinden Meksika’nın 49. sırada, Türkiye’nin 60. sırada, Endonezya’nın 72. ve Nijerya’nın 145. sırada olduğu görülmektedir.

Tablo 2: 2018 Dünya İş Yapma Endeksi Sıralaması

İlk 10 Ülke		MINT Ülkeleri		Son 10 Ülke	
1	Yeni Zelanda			81	Haiti
2	Singapur			82	Kongo
3	Danimarka			83	Afganistan
4	Kore	49	<i>Meksika</i>	84	Orta Afrika Cumhuriyeti
5	Hong Kong	60	<i>Türkiye</i>	85	Libya
6	ABD	72	<i>Endonezya</i>	86	Yemen
7	İngiltere	145	<i>Nijerya</i>	87	Güney Sudan
8	Norveç			88	Venezuela
9	Gürcistan			89	Eritre
10	İsveç			90	Somali

Kaynak: www.doingbusiness.org 2018 a (Erişim Tarihi: 25.02.2018)

Raporun oluşturulmasında esas olan kriterler çerçevesinde MINT Ülkeleri’nin karşılaştırmalı bir değerlendirmesi şöyledir.

2.1. İşe Başlama İşlemleri Endeksi

İşe Başlama İşlemleri Endeksi’ne göre iş kurmak isteyen bir girişimcinin yapması gereken bütün işlemler tespit edilerek bu işlemlerin (prosedürlerin) yapılması için katlanılan maliyetler ve harcanan gün sayıları karşılaştırılmaktadır. Protokollerin ve gerekli evrakların teslim edilmesi, ticaret siciline kayıt için başvurmak ve kanun gereği tutulması zorunlu olan defterlerin noter tarafından tasdik edilmesi gibi işlemlerin

tamamlanması için gerekli olan zaman (gün), işe başlayabilmek için gerekli olan maliyet (kişi başına gayri safi milli hasılanın %'si kadar) ve yine işe başlayabilmek için gerekli olan asgari sermaye miktarı (kişi başına gayri safi milli hasılanın %'si kadar) gibi kriterler göz önüne alınarak bu endeks oluşturulmaktadır. Son yıllarda hükümetler ve sivil toplum örgütlerinin ticari bilgilerin şeffaflaştırılması için bir araya geldiği gözlemlenmiştir. Burada ki amaç; şirketlerin sahip olduğu verilerin halka açılmasıdır ki bu da yatırım kararı alacak kişi ve kurumlar için küresel ekonomide kiminle çalışacağını bilmesi açısından önem arz etmektedir. İş kayıtlarının paylaşılması güven ortamının oluşmasına, piyasa istikrarını artırmaya ve iş yapma ile ilgili riskleri azaltmaya zemin hazırlamaktadır (Yardımcıoğlu, 2014: 284, Koç vd, 2017: 20, www.doingbusiness.org , 2018).

Tablo 3: MINT Ülkelerinin İşe Başlama İşlemleri Endeksi (2018)

	Meksika	Endonezya	Nijerya	Türkiye
Genel Sıralama	49	72	145	60
İşe Başlama İşlemleri Endeksi Sıralama	90	144	130	80
İşlem Sayısı (Kadın/Erkek)	8	11	8	7
Zaman (Gün)	8,5	22	18	6,5
Maliyet (Kişi Başına GSMH'nin%'si)	18,2	10,9	28,4	12,8
Asgari Sermaye (Kişi Başına GSMH'nin %'si)	0	0	0	7,8

Kaynak: www.doingbusiness.org 2018 b (Erişim Tarihi: 26.02.2018)

Tablo 3'te İşe Başlama İşlemleri Endeksi 2018 verilerine göre MINT Ülkelerinin 190 ülke arasındaki sıralamasına yer verilmiştir. MINT Ülkeleri içinde 80. Sıra ile Türkiye İşe Başlama İşlemlerinde daha avantajlı bir konuma sahiptir. Türkiye'nin 7 işlem sayısı ve 6,5 gün ile önde olduğu sıralamada Meksika (90. sıra) 8 işlem sayısı ve 8,5 günle ikinci, 8 işlem ve 18 günle Nijerya (130. sıra) üçüncü ve dördüncü olarak ta 11 işlem sayısı ve 22 günle Endonezya (144. sıra) gelmektedir. Maliyet ve ödenmesi zorunlu sermaye açısından en az maliyet sıralaması Endonezya, Türkiye, Meksika ve Nijerya şeklindedir. İş kurma maliyeti, Endonezya'da kişi başına düşen gayri safi milli hasılanın %10,9'una, Türkiye'de GSMH'nin %12,8'ine, Meksika'da GSMH'nin

İş Yapma Kolaylığı Kapsamında MINT Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme

%18,2'sine ve Nijerya'da ise GSMH'nin % 28,4'üne karşılık geldiği görülmektedir. İş kurmak için istenilen asgari sermayenin ise (kişi başına gayri safi milli gelirin ödenmesi gereken asgari sermaye %) Meksika, Endonezya ve Nijerya'nın minimum sermaye miktarının olmadığı, Türkiye'nin bu ülkelerden sonra son sırada olduğu görülmektedir.

2.2. İnşaat İzinlerinin Alınması İşlemleri Endeksi

İnşaat İzinlerinin Alınması İşlemleri Endeksi, bir ülkede inşaat izinlerinin alınması esnasında yapılması zorunlu olan işlemlerdir. Sıralamada yer alacak olan ülkenin en büyük ticari şehrinde basit bir ticari mal için bir depo yapılması için gerekli prosedürlerin ve bu işlemlerin gerçekleşmesi için harcanan zaman (gün) ve maliyetler (depo değerinin %'si) ve Bina Kalite Kontrol Endeksi göz önüne alınarak hesaplanır. Mimari proje, yol ve alt yapıya katılım için yapılan ödemeler katlanılması gereken maliyetlerdir. Bina Kalite Kontrol Endeksi altı alt endeksin birleşiminde oluşturulmaktadır. Bunlardan ilki olan Bina Kuralları Endeksi, bina ile ilgili prosedürlere ulaşım kolaylığı ve izin alma işlemlerinin şeffaflığını değerlendirir. İkincisi İnşaat Öncesi Kalite Kontrol Endeksidir ve hazırlanan inşaat projelerinin onayının lisanslı ve teknik personel tarafından verilmesini değerlendirmektedir. Üçüncü olarak İnşaat Dönemi Kalite Kontrol Endeksi, inşaat yapılması esnasında yapılan denetim türlerini değerlendirir. Dördüncü endeks olan İnşaat Sonrası Kalite Kontrol Endeksi, inşaat sonrasında yapılan neticesinde zorunlu denetimlerin yapılmasını değerlendirir. Beşinci olan Sorumluluk ve Sigorta Rejimi Endeksi ise, inşaat yapımı sonrasında karşılaşılan eksiklikleri gidermek adına tarafların yükümlülüklerinin yanı sıra sigorta rejimi ve sigorta sorumluluklarını değerlendirmektedir. Son olarak Profesyonel Sertifika Endeksi ise; inşaat planlarını onaylayan, danışmanlık yapan veya denetleyen şahısların sahip olduğu nitelikleri değerlendirmektedir. Bütün bu endekslerin oluşturduğu Bina Kalite Kontrol Endeksi 0 ile 15 puan arası bir değer almaktadır. Ülkenin sahip olduğu değer yüksek olması inşaat kalite kontrol ve oluşturulan güvenlik mekanizmalarının gelişmiş olduğu anlamını taşımaktadır (Akses, 2015: 3, Koç vd, 2017: 21).

Tablo 4: MINT Ülkelerinin İnşaat İzinlerinin Alınması İşlemleri Endeksi (2018)

	Meksika	Endonezya	Nijerya	Türkiye
Genel Sıra	49	72	145	60
İnşaat İzinlerinin Alınması İşlemleri Endeksi Sıralaması	87	108	147	96
İşlem sayısı (Prosedür Sayısı)	15	17	16	18
Zaman (Gün)	76	191	116	103
Maliyet (Depo Değerinin %'si)	11,4	5	23,7	4

Bina Kalite Kontrol Endeksi	12	13	12	9,5
-----------------------------	----	----	----	-----

Kaynak: www.doingbusiness.org 2018 c (Erişim Tarihi: 27.02.2018)

Tablo 4’te İnşaat İzinlerinin Alınması İşlemleri Endeksine göre (2018) oluşturulan 190 ülke sıralamasında MINT ülkeleri yer almaktadır. Grup için en iyi sıralamaya sahip olan Meksika 87. sırada olduğu görülmektedir. Meksika’da inşaat izni alınması için 15 farklı işlemin gerçekleşmesi ve bu işlemlerin de 76 günde tamamlandığı görülmektedir. Bina Kontrol Endeksi puanı 12 olan Meksika’nın inşaat kalite kontrol ve oluşturulan güvenlik mekanizmalarının iyi düzenlendiğini göstermektedir. Meksika’yı 18 farklı işlem sayısı ve 103 gün ile Türkiye (96. sıra), 17 farklı işlem sayısı ve 191 gün ile Endonezya (108.sıra), 16 farklı işlem sayısı ve 116 gün ile Nijerya (147.sıra) takip etmektedir. Bütün bu işlemlerin halledilmesi için katlanılması gereken maliyetler -ki bunlar depo değerine yüzde olarak karşılık gelen miktardır- açısından Türkiye’de depo değerinin %4’üne, Endonezya’da %5, Meksika’da %11,4’üne ve Nijerya’da da %23,7’sine karşılık geldiği görülmektedir. Bina Kontrol Endeksi açısından Türkiye’nin 9,5 puan, Endonezya’nın 13 puanı ve Nijerya’nın 12 puanı vardır.

2.3. Elektrik Bağlatma Endeksi

Elektrik Bağlatma Endeksi; ülkedeki yerel bir işletmenin işletmesine elektrik bağlatabilmek için yapması gereken işlemler, bu işlemleri yürütmek için katlanılması gereken maliyetlere ek olarak tarife güvenilirliği ve tarife endeksinin şeffaflığına göre oluşturulmaktadır. Gerekli işlemler şebekeye bağlanmak için gerekli olan izinlerin alınması ve elektrik projesinin hazırlanmasıdır. *Tedarik Güvenilirliği ve Tarife Endeksinin Şeffaflığı Endeksi* kriterleri; yaşanan elektrik kesintilerinin ne sıklıkla ve ne kadar süre devam ettiği, enerji tedarikinin sağlandığı kaynak, kamu yönetiminin bu alanda ki düzenleyici tutumu, elektrik kesintilerini önlemek adına ayrılan finansal kaynaklar, uygulanan tarifelerin şeffaflığı ve erişebilir olması olarak sıralanabilir. *Tedarik Güvenilirliği ve Tarife Endeksinin Şeffaflığı* 0 ile 8 puan arasında bir değer alır ve yüksek olması elektrik tedarikinin güvenli ve tarifelerinin şeffaf olduğunu gösterir (Yardımcıoğlu, 2014: 285, Koç vd, 2017: 23).

MINT Ülkelerinin Elektrik Bağlatma Endeksi açısından karşılaştırmalı olarak yer verildiği Tablo 5’te Endonezya’nın 38. sırada yer aldığı görülmektedir. Endonezya’da yatırımcılar prosedür gereği 4 işlemi 34 günde ve kişi başına düşen milli gelirin %276,1’i kadar maliyete katlanarak elektrik bağlatma hizmetinden yararlanabilmektedir. Endonezya’yı 55. sırada ki yeri ile Türkiye takip etmektedir. Türkiye’de 4 işlem 55 günde ve kişi başına düşen milli gelirin %457,7’si kadar maliyete katlanmaktadır. Meksika’nın 7 işlem sayısı, 112 gün ve maliyet olarak ta kişi başına düşen milli gelirin % 334,2’si ile dünya sıralamasında 92. ve Nijerya’nın 10 işlem sayısı 166 gün ve kişi başına düşen milli gelirin % 336,7’si kadar bir maliyete karşılık 172. sırada olduğu görülmektedir. *Tedarik güvenilirliği ve tarife endeksinin şeffaflığı* kriteri

İş Yapma Kolaylığı Kapsamında MINT Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme

yatırımcılar için güven verici bir unsur olarak düşünülebilir. Tablo 5'te Meksika'nın 7 ile en yüksek değere sahip olduğunu, Türkiye ve Endonezya'nın da 5 puanla bu ülkeyi takip ettiği görülmektedir.

Tablo 5: MINT Ülkelerinin Elektrik Bağlatma Endeksi (2018)

	Meksika	Endonezya	Nijerya	Türkiye
Genel Sıra	49	72	145	60
Elektrik Bağlatma Endeksi Sıralaması	92	38	172	55
İşlem Sayısı	7	4	10	4
Zaman (Gün)	112	34	166	55
Maliyet (Kişi Başına Gelirin %)	334,2	276,1	336,7	457,7
Tedarik Güvenilirliği ve Tarife Endeksinin Şeffaflığı	7	5	0	5

Kaynak: www.doingbusiness.org 2018 d (Erişim Tarihi: 27.02.2018)

2.4. Tapu Siciline Kayıt Endeksi

Tapu Siciline Kayıt Endeksi, bir şirketin başka bir şirketi satın alması ve satın alınan şirketin mülkiyet haklarını devralmak için yapılması gereken işlemlerin bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. İşlemlerin sayısı, bu işlemlerin kaç günde yapıldığı ve mülk değerinin %'si olarak karşımıza çıkan katlanılması öngörülen maliyetlere ek olarak Arazi İdare Sistemi Kalitesi Endeksi de bir diğer kriter olarak yer almaktadır. *Arazi İdare Sistemi Kalitesi Endeksi*; arazi sahipleri bilgilerini içeren veri tabanı, haritaların bulunduğu sistemi, coğrafi bilgi sistemi, gayrimenkul sahiplerini içeren veri tabanı arasındaki bilgi akışını oluşturmaktadır. Arazi ve gayrimenkul sahiplerinin bilgilerine ulaşılabilir olması, ücret akışı, şikâyet ve istekleri değerlendirecek özel bir mekanizmanın oluşturulması, sektörle ilgili istatistiksel verilerin yayınlanması, arazi uyumsuzlukların önlenmesi çalışmaları ve bunların çözümü için oluşturulan mekanizmaların varlığı bu endeksi oluşturan kriterlerdir. Arazi İdare Sistemi Kalitesi Endeksi 0 ile 30 arasında bir değer almaktadır. Ülkenin sahip olduğu endeks değerinin yüksek olması arazi idare sisteminin iyi bir şekilde işlediğini göstermektedir. Tapu sicilinin kayıt altına alınması yatırım, büyüme ve üretkenliği artırmaktadır. Kayıtlara ulaşabilmek şeffaflık ortamı yaratacak bu da arazi yönetim sisteminin kalitesi için

önem arz edecektir. Devamında gayrimenkul piyasasının etkinliği artacak, sistem sayesinde hizmeti sunan ile hizmeti alan taraflar arasında asimetrik bilginin ortadan kalkmasına yardımcı olacaktır (Akses, 2015: 6, Koç vd, 2017: 24, www.doingbusiness.org, 2018).

Tablo 6: MINT Ülkelerinin Tapu Sicil Kayıt Endeksi (2018)

	Meksika	Endonezya	Nijerya	Türkiye
Genel Sıra	49	72	145	60
Tapu Siciline Kayıt Endeksi	99	106	179	46
İşlem Sayısı	8	5	12	7
Süre (Gün)	42	25	76	7
Maliyet (Mülk Değerinin %'si)	5,8	8,4	10,1	3
Arazi İdare Sistemi Kalitesi Endeksi	16	11,5	8	21,5

Kaynak: www.doingbusiness.org 2018 e (Erişim Tarihi: 27.02.2018)

Tablo 6'da MINT Ülkeleri 2018 yılı verileri ile Tapu Sicil Kayıt Endeksine göre karşılaştırılmıştır. Türkiye'nin diğer üyelere göre daha iyi bir yer edinerek Tapu Sicil Kayıt Endeksinde 46. sırada yer aldığı görülmektedir. Toplamda 7 işlem sayısı 7 gün gibi kısa zamanda tamamlanmakta ve maliyeti de mülk değerinin %3'ü kadardır. Türkiye'yi 8 işlem, 42 gün ve mülk değerinin %5,8'i kadar maliyetle 99. sırada yer alan Meksika takip etmektedir. 106.sırada ki Endonezya 5 işlem, 25 gün ve mülk değerinin %8,4'ü kadar masrafa sahiptir. 179.sırada yer alan Nijerya da ise işlem sayısı 12, bu işlemleri yapmak için gerekli gün sayısı 76 ve mülk değerinin %10,1'i kadar masraf çıkmaktadır. Arazi İdare Sistemi Endeksine göre ise en iyi durumda olan (üst değer olan 30 puana yakınlık) 21,5 puan ile Türkiye'dir. Türkiye'yi Meksika, Endonezya ve Nijerya izlemektedir.

2.5. Kredi Alma Endeksi

Kredi Alma Endeksi, borç alan ile borç verenlerin sahip oldukları kredi bilgilerinin paylaşımı ve tarafların yasal hakları ilişkin değerlendirilmede bulunmak için bir takım göstergelerin birleşiminden oluşturulmuştur. Bu göstergeler; Yasal Hakların Gücü Endeksi, Kredi Bilgi Derinlik Endeksi, Kredi Bilgi Bürosu Kapsamı, Kredi Kayıt Bürosu Kapsamı şeklinde sıralanabilir. *Yasal Hakların Gücü Endeksi*, borç vermeyi kolaylaştırmak adına bir takım özellikleri söz konusu ülkenin sahip olduğu teminat ve iflas kanunları kapsamında olup olmadığı ve bu kanunların tarafların haklarını ne derece koruduğu konusunda bir ölçüm yapar. Başka bir ifade ile bu endeks kredilendirmeyi kolaylaştırmayı ölçer. Endeks 0 ile 12 puan arasında bir değer alır ve

İş Yapma Kolaylığı Kapsamında MINT Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme

ülkenin sahip olduğu değer 12 puana ne kadar yakınsa o ülkenin uygulamaya koyduğu teminat ve iflas kanunlarının krediye erişimi kolaylaştırmak için oluşturulduğunu gösterir. *Kredi Bilgi Derinlik Endeksi*, bir kredi bürosu veya bir kredi sicilinde bulunan kredi bilgilerinin kapsamını ve erişilebilirliğini etkileyen kurallar ile uygulamaları ölçer. Endeks 0 ile 8 puan arasında bir değer alır. Ülkenin sahip olduğu puanın yüksek olması, alınan kredi kararlarını kolaylaştırmak adına kredi bürosundan veya kredi sicilinden kredi bilgisine erişilebilirliğin kolay olduğu anlamına gelmektedir. *Kredi Kayıt Bürosu*, 1 Ocak 2017 tarihinden sonra kredi talep eden birey ve şirketlerin kredi kayıt defterindeki (son 5 yılda içinde ki) sayılarının ülkenin yetişkin nüfusa oranını göstermektedir. Bu kayıtlar Merkez Bankası veya banka müfettişleri tarafından tutulmaktadır. Bu oran, devlet tarafından ülke yetişkin nüfusunun ne kadarlık bir kısmı ile ilgili kredi bilgi kayıtlarının tutulduğunu gösterir ve bir diğer adı da resmi sicil kapsamıdır. Herhangi bir sicil kayıt bürosunun olmaması durumunda değer % 0,0 olacaktır. *Kredi Bilgi Bürosu*, finansal sistemde borçlunun güvenilirliğini göstermek adına bilgilerinin kayıt altına alınması esasına dayalı ve kredi verenler arasında kredi bilgilerinin erişilmesine yardımcı olan özel firma ya da kar amacı gütmeyen özel organizasyonlardır. 1 Ocak 2017 tarihi itibarıyla bir kredi bürosunun veri tabanında listelenen kişi ve şirketlerin sayısını, son beş yıl içindeki borçlanma geçmişinin yanı sıra, bankacılık sektöründe borçlanma geçmişi olmayan kişi ve şirketlerin sayısını rapor etmektedir. Söz konusu ülkede son beş yıl içinde kredi talebinde bulunan veya kullanan birey veya şirketlerin o ülkedeki yetişkin nüfusa (25 yaş ve üzeri) oranını % olarak ifade etmektedir. Bu oran ülkedeki yetişkin nüfusun ne kadarlık kısmı hakkında kredi bilgisinin olduğunu göstermektedir (www.doingbusiness.org, 2018, Koç vd, 2017: 25).

Tablo 7: MINT Ülkelerinin Kredi Alma Endeksi (2018)

	Meksika	Endonezya	Nijerya	Türkiye
Genel Sıra	49	72	145	60
Kredi Alma Endeksi Sıralaması	6	55	6	77
Yasal Hakların Gücü Endeksi	10	6	10	4
Kredi Derinliği Bilgi Endeksi	8	7	8	7
Kredi Kayıt Kapsamı(Yetişkinlerin %'si)	0,0	55,3	0,1	80,2
Kredi Bürosu Kapsamı(Yetişkinlerin %'si)	100,0	18,3	7,8	0,0

Kaynak: www.doingbusiness.org 2018 f (Erişim Tarihi: 28.02.2018)

Tablo 7’de MINT Ülkeleri Kredi Alma Endeksi açısından incelenmiştir. Tabloda Nijerya ve Meksika’nın 2018 verilerine göre kredi kullanma endeksinde 6. sırayı paylaştığı görülmektedir. Teminat ve iflas kanunlarının kredi almayı kolaylaştırması anlamına gelen ve üst sınırın 12 olduğu Yasal Hakların Gücü Endeksi bu iki ülkede 10 puandır. Nijerya ve Meksika’nın Kredi Derinliği Endeksinde 8 puana sahip olması ise bu ülkelerde kredi kararlarını daha kolay almak adına kredi bilgisine erişimin kolay olduğu anlamına gelir. Kredi kayıt kapsamı Nijerya’da %0,1 ve Meksika’da %0,0 olarak verilmiştir. Bu da bu iki ülkede kredi kaydı yapan resmi sicil büroların olmadığı anlamına gelmektedir. Nijerya’da yetişkin nüfusun %7,8’inin Meksika’da da yetişkin nüfusun %100’ünün kredi bilgilerinin bulunduğu özel firma veya kâr amacı gütmeyen özel organizasyonların olduğu anlamını taşımaktadır. 55.sırada yer alan Endonezya’nın Yasal Hakların Gücü Endeksinde 6 puana, Kredi Derinliği Endeksinde 7 puana sahiptir. Endonezya’daki kredi kaydı bulunan yetişkin nüfusun %55,3’ünün bilgilerinin devlet tarafından tutulan kredi bilgi sisteminde, %18,3’ünün bilgilerinin de özel firmalar tarafından tutulan bilgi sisteminde yer aldığı görülmektedir. Son olarak 77. Sırada yer alan Türkiye ise Yasal Hakların Gücü Endeksinde 4 puana, Kredi Derinliği Endeksinde 7 puana sahiptir. Türkiye’deki kredi kaydı bulunan yetişkin nüfusun %80,2’sinin bilgilerinin devlet tarafından tutulan kredi bilgi sisteminde yer aldığı görülmektedir. Türkiye’de kredi bilgisinin kayıt altına alan özel şirketlerin veya kâr amacı gütmeyen özel organizasyonların bulunmadığı görülmektedir.

2.6. Azınlık Pay Sahibi Yatırımcıların Korunması Endeksi

Azınlık Pay Sahibi Yatırımcıların Korunması Endeksi, işletmedeki yönetim yetkisinin veya işletmenin sahip olduğu mal varlığının iyi kullanılmamasına karşı şirketteki azınlıkta olan yatırımcıların çıkarlarını koruma seviyesini belirlemek için kullanılır. Bu endeks Çıkar Çatışmasını Düzenleme ve Hissedar Yönetim Endeksi’nden oluşmaktadır. *Çıkar Çatışmasını Düzenleme Endeksi*, üç alt endeksin ortalaması alınarak oluşturulan ve 0 ile 10 arasında değer alan bir endekstir. Ülkenin sahip olduğu değer 10 puana yakın olması çıkar çatışmalarının daha iyi bir şekilde düzenlendiğini ifade etmektedir. Bunlardan birincisi olan *Açığa Çıkarma Endeksi*, işletme içinde yürütülen işlemlerin incelenmesi ve onaylanması süreçlerinin hızlı ve düzenli olarak hissedarlara bildirilmesini ölçer. İkincisi olan *Yöneticinin Güvenilirlik Derecesi Endeksi*, işletme içinde azınlıkta olan yatırımcıların aleyhine yöneticinin herhangi bir kararına karşı yargıya başvurabilme, kâr payına el koyma, hapis cezası ve sözleşmenin feshi gibi başvurabileceği yolların varlığını ölçmektedir. *Hissedarların Belge Erişim Kolaylığı Endeksi*, şirkette hissesi bulunan kişilerin şirket ile ilgili belgelere ulaşabilmesi ve açılacak olan davada elde edilen bu belgeleri delil olarak kullanabilmesinin yanı sıra mahkeme masraflarını da şirketten alabilmelerini değerlendirir.

Hissedar Yönetim Endeksi de üç alt endeksin ortalaması alınarak oluşturulur. Bu endeks 0 ile 10 arasında bir değer alır. Söz konusu ülkenin sahip olduğu puanın yüksek olması o ülkede yönetimde hissedarların daha güçlü haklara sahip olduğunu ifade eder. Bu endeksi oluşturan ilk alt endeks *Hissedar Hakları Endeksi*’dir ve şirket ile

İş Yapma Kolaylığı Kapsamında MINT Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme

ilgili alınan kararlarda hisse sahiplerinin sahip olduğu hakları ve rolleri değerlendirmektedir. İkincisi olan *Sahiplenme ve Kontrol Derecesi Endeksi*, yönetimin yanlış adımlarından hisse sahiplerinin ne derece korunduğunu ölçer. Son olarak *Şirket Şeffaflığı Derecesi Endeksi* ise şirket şeffaflığını ölçmektedir (www.doingbusiness.org , Koç vd, 2017: 27).

Tablo 8: MINT Ülkelerinin Azınlık Pay Sahibi Yatırımcıların Korunması Endeksi (2018)

	Meksika	Endonezya	Nijerya	Türkiye
Genel Sıra	49	72	145	60
Azınlık Yatırımcıların Koruma Endeksi Sıralaması	62	43	33	20
Çıkar Çatışması Düzenleme Endeksi Kapsamı	6	5,7	7	6,7
Hissedar Yönetim Endeksi	5,7	7	6,3	7,7

Kaynak: www.doingbusiness.org 2018 g (Erişim Tarihi: 01.03.2018)

Tablo 8 MINT Ülkeleri'nin Azınlık Pay Sahibi Yatırımcıların Korunması Endeksi'nin 2018 yılı verileri kullanılarak oluşturulmuştur. Türkiye endekste 20.sıra ile diğer ülkelerin önüne geçmiştir. Türkiye'nin puanları 10 üzerinde 6,7 puan Çıkar Çatışması Düzenleme Endeksinden ve 10 üzerinden 7,7 puan Hissedar Yönetim Endeksinden alınmıştır. Türkiye'yi 33.sıra ile Nijerya, 43. sıra ile Endonezya ve 62.sıra ile Meksika takip etmektedir.

2.7. Vergilerin Ödenmesi Endeksi

Vergilerin Ödenmesi Endeksi, bir yılda orta büyüklükteki şirketlerin ödemesi gereken vergi ve katkı payları ile bu ödemelerin şirket için yüklenilmesi gereken giderleri ölçmektedir. Bir yılda yapılması gerek ödeme sayısını ifade eden *Ödemeler*, ödenmesi gereken vergi ve katkı payının hazırlanması, dosyalanması ve ödenmesi için gereken zamanı değerlendiren *Zaman*, ödenen vergi ve katkı paylarının toplam kâra oranını ölçen *Toplam Vergi Oranı ve Katkı Oranı* ve KDV iadesine uyma süresi, KDV iade zamanı, kurumlar vergisi denetimine uyma süresi ve kurumlar vergisi denetimini tamamlama zamanı gibi bileşenlerden oluşan *Portfiltrasyon* gibi alt endekslerin bir araya gelmesi ile oluşturulur.

Tablo 9: MINT Ülkelerinin Vergilerin Ödenmesi Endeksi (2018)

	Meksika	Endonezya	Nijerya	Türkiye
Genel	49	72	145	60
Vergi Ödemesi Endeksi Sıralaması	115	144	171	88
Ödemeler (Yıl Başına)	6	43	59	11
Zaman (Saat)	240,5	207,5	366	215,5
Toplam Vergi Oranı ve Katkı Oranı (Kârın %'si)	52,1	30,3	34,8	41
Portfiltrasyon Dizini	40,51	68,82	47,48	50,00

Kaynak: www.doingbusiness.org 2018 h (Erişim Tarihi: 03.03. 2018)

Tablo 9'da MINT Ülkelerinin 2018 verilerine göre Vergi Ödemesi Endeksi açısından incelenmiştir. Ülkeler arasında vergi ödemesi endeksine göre 190 ülke arasında 88.sırada olan Türkiye 11 ödeme sayısı, 215,5 saat işlemleri gerçekleştirme süresi, % 41olan ödenen vergi oranlarının toplam kâra oranı ile ve 50 puanlık portfiltrasyon düzeyine sahiptir. MINT ülkeri arasında Türkiye'yi 6 ödeme sayısı, 240,5 saat işlemleri gerçekleştirme süresi, %52,1 olan ödenen vergi oranlarının toplam kâra oranı ile ve 40,51 puanlık portfiltrasyon ile Meksika takip etmektedir. 144. sırada olan Endonezya 43 ödeme sayısı, 207,5 saat işlemleri gerçekleştirme süresi, %30,3 olan ödenen vergi oranlarının toplam kâra oranı ile ve 68,82 puanlık portfiltrasyona sahiptir. 171. sırada yer alan Nijerya'nın ise yıllık 59 ödeme sayısı, 366 saat işlemleri gerçekleştirme süresi vardır. Ödenen vergi oranlarının toplam kâra oranı %34,8 ve portfiltrasyon puanı 50'dir.

2.8. Sınır Ötesi Ticaret Endeksi

Sınır Ötesi Ticaret Endeksi, malların ihracat ve ithalatının lojistik süreci ile ilişkili zaman ve katlanılan maliyeti ölçmektedir. *İthalat/İhracat İçin Gerekli Sınır Uyumu* ticarete konu olan malların liman veya sınır idaresindeki işlemlerinin ülkenin sahip olduğu gümrük kanunları çerçevesinde yapılan gümrük ve denetim kurallarının uygulanabilmesi için gerekli olan zaman (saat) ve maliyeti (dolar) ifade etmektedir. *İthalat/İhracat İçin Gerekli Belge Uyumu* ise ticarete konu olan malların taşınması, gerekli gümrük prosedürleri, liman veya sınır geçişlerinde kullanılması zorunlu belgelerin; elde edilmesi (belgenin verilmesi ve damgalanması için geçen zaman gibi), hazırlanması, işlenmesi (ilgili makamın gerekli sertifikayı vermesi gibi), sunulması

İş Yapma Kolaylığı Kapsamında MINT Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme

(makbuzun gönderilmesi gibi) için geçen zaman (saat) ve bu işlemler için katlanılan maliyeti (dolar) içinde barındırmaktadır (www.doingbusiness.org, 2018).

Tablo 10: MINT Ülkelerinin Sınır Ötesi Ticaret Endeksi (2018)

	Meksika	Endonezya	Nijerya	Türkiye
Genel	49	72	145	60
Sınır Ötesi Ticaret Endeksi Sıralaması	63	112	183	71
İhracat İçin Gerekli Süre: Sınır Uyumu (Saat)	20,4	48	135	16
İhracat İçin Gerekli Süre: Belge Uyumu (Saat)	400	250	786	376
İhracat Bedeli: Sınır Uyumu (Dolar)	8	60	131	5
İhracat Bedeli: Belge Uyumu (Dolar)	60	130	250	87
İthalat İçin Gerekli Süre: Sınır Uyumu (Saat)	44,2	80	284	41
İthalat İçin Gerekli Süre: Belge Uyumu (Saat)	450	384	1077	655
İthalat Bedeli: Sınır Uyumu (Dolar)	17,6	119	173	11
İthalat Bedeli: Belge Uyumu (Dolar)	100	160	564	142

Kaynak: www.doingbusiness.org 2018 1 (Erişim Tarihi: 03.03.2018)

Tablo 10'da MINT ülkelerinin 190 dünya ülkesi içindeki Sınır Ötesi Ticaret Endeksindeki sıralamalarına yer verilmiştir. 63.sırada olan Meksika'nın ihracat işlemleri için 20,4 saate ve 8 dolar maliyete, ithalat işlemleri için de 44,2 saat 17,6 dolar maliyete katlanmak zorunda olduğu görülmektedir. Buna ek olarak ihracat işlemleri için gerekli belgelerin hazırlanması ve gerekli makamlara ulaştırılması vb işlemler için de; ihracat için 400 saate ve 60 dolara, ithalat için de 450 saat ve 100 dolar maliyete katlanması gerektiği görülmektedir. Meksika'yı 71.sıra ile Türkiye, 112.sıra ile Endonezya e 183.sıra ile Nijerya takip etmektedir.

2.9. Sözleşmelerin Uygulanması Endeksi

Sözleşmelerin Uygulanması Endeksi, ticari bir anlaşmazlığın yerel ilk derece mahkemelerinde ve kaliteli bir süreç ile çözülmesi için gereken *zamanı* (saat) ve bu işlemlerin yürütülebilmesi için katlanması gereken mahkeme masrafları, avukat ücreti ve icra gibi masraflardan oluşan *maliyeti* (sözleşme bedelinin/talep değerinin %'si) ölçer. Bunun yanı sıra da söz konusu ülkenin sahip olduğu adalet sisteminin kalitesi ve verimliliğini artırmak adına yürütülen uygulamaları da değerlendirir. Sözleşmelerin Uygulanması Endeksi; *zaman*, *maliyet* ve *Adalet Sürecinin Kalitesi Endeksi*'nin bileşiminden oluşur. *Adalet Sürecinin Kalitesi Endeksi* bir dizi alt endeksten oluşmaktadır. Bunlardan ilki *Mahkeme Yapısı ve Yargılama Endeksi*'dir. Ülkenin sahip olduğu uzmanlaşmış ticari mahkemeleri, standart prosedürleri, yargılama için kullanılan ölçüleri değerlendirir. *İkincisi Dava Yönetim Endeksi*'dir. Dava zamanları, davaların ertelenme sürelerine dair düzenlenen yönetmeliklerin varlığı, mahkeme öncesi tarafların bir araya getirilip getirilmemesi, hâkim, savcı ve avukatlar için oluşturulmuş bir elektronik dava yönetim sisteminin varlığını değerlendirmektedir. Üçüncü ve de sonuncusu *Mahkeme Otomasyon Endeksi*'dir. Dava başvurusunun yapılacağı, davalının savunmasının alınabileceği, mahkeme masraflarının ödenebileceği ve yargılamanın sonuçlanmasından sonra kararın yayınlanabileceği elektronik bir ortamın varlığını ölçer. *Adalet Sürecinin Kalitesi Endeksi* 0 ile 18 arasında bir değer almaktadır. Değer ne kadar büyük olursa ülkedeki adli sürecin daha iyi ve etkin olduğu anlamına gelmektedir (www.doingbusiness.org, 2018, Koç vd, 2017: 30-31).

Tablo 11'de MINT Ülkeleri'nin 190 ülke arasında Sözleşme Uygulama Endeksi 2018 yılı sıralaması verilmiştir. Tabloda Türkiye'nin söz konusu endekste 30.sırada yer aldığı görülmektedir. Sözleşmenin yürütülmesi için 580 güne, sözleşme bedelinin %24,9'u kadar bir maliyete katlanıldığı ve 13 puanlık Adalet Sürecinin Kalitesi Endeksi değerine sahip olduğu görülmektedir. Türkiye'yi 41.sıradaki yeri ile Meksika takip etmektedir. Meksika; 350 saat sözleşme bedelinin %33,5'i kadar maliyet ve 9,5 Adalet Sürecinin Kalitesi Endeksi puana sahiptir. 96.sıradaki Nijerya ise 447 saat, %42 oranında maliyet ve 8 Adalet Sürecinin Kalitesi Endeksi puana sahiptir. Endonezya'ya baktığımızda 390 saat, %74 kadar katlanması gereken maliyet ve 8 Adalet Sürecinin Kalitesi Endeksi puanı görmekteyiz.

İş Yapma Kolaylığı Kapsamında MINT Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme

Tablo 11: MINT Ülkelerinin Sözleşme Uygulanması Endeksi (2018)

	Meksika	Endonezya	Nijerya	Türkiye
Genel Sıralama	49	72	145	60
Sözleşmenin Uygulanması Endeksi Sıralaması	41	145	96	30
Zaman (Saat)	350	390	447	580
Maliyet (Talep Değerinin %)	33,5	74,0	42,0	24,9
Adalet Sürecinin Kalitesi Endeksi	9,5	8	8	13,0

Kaynak: www.doingbusiness.org 2018 i (Erişim Tarihi: 03.03.2018)

2.10. İflasın Çözümü Endeksi

İflas, borç yükümlüsü olan tacirin söz konusu borcunun ödeyememesidir. İflasın Çözümü Endeksi; alacakların tahsili için şirketin yeniden organizasyonu, tasfiye edilmesi veya icra yoluna başvurarak ne kadarlık bir tahsilat yapılacağını gösteren *Kurtarma Oranı* (dolar başına cent), alacak tahsilatı için ticari bir iflas neticesinde şirketin tasfiye prosedürleri için gereken *zaman* (yıl), bütün bu işlemler için katlanılması gereken ve borçlunun mülkünün %'si ile ifade edilen *maliyet*, iflasın çözümü için gerekli yasal düzenlemelerin gücü ve kalitesi olarak ifade edilen *İflas Çerçeve Gücü Endeksinin* bileşiminden oluşturulmuştur. *İflas Çerçeve Gücü Endeksi* kendi içinde dört alt endeksten oluşmaktadır. İlki olan *Yargılamanın Başlama Endeksi*; iflas neticesinde borçlu ve alacaklının tasfiye veya yeniden organizasyonu başlatıp başlatamamasına ek olarak iflas davasının başlatılabilmesi için bir takım standartlardan (likidite ve bilanço testleri vb) oluşmaktadır. İkincisi *Borçlu Mallarının Yönetimi Endeksi*; iflas öncesi verilen imtiyaz ve karşılık olarak gösterilen malların değerinin altında sayılma işlemlerinin iptal edilip edilemediğini, borçlunun borç sözleşmesinden doğan görevlerini yerine getirip getiremediğini ölçer. Üçüncüsü *Yeniden Organizasyon İşlemleri Endeksi* ise; iflas sonrası tekrar veya yeniden organizasyon durumunun değerlendirilmesi ve içeriğini değerlendirmektedir. Son olarak *Alacaklıların İştiraki Endeksi* ise iflas sonrasında alacaklı olan kesimin yapılacak olan tasfiye, yeniden organizasyon gibi işlemlerin yürütülmesi süreçlerine dâhil olma ve sahip oldukları hakları değerlendirmektedir. *İflas Çerçeve Gücü Endeksi* 0 ile 16 arasında bir değer almaktadır. Değerin yüksek olması, durumuna göre şirketin yeniden organizasyonu veya tasfiyesi için hazırlanan iflas mevzuatının iyi tasarlanmış olduğu anlamını taşır. Bunun için yapılan reformlar içinde yeniden yapılanmaya dair iyileştirilen veya başlatılan yeni prosedürler olmuştur. Bu gelişmeler neticesinde,

işletmelerin yeniden yapılanması finansal zorluk yaşayan işletmeler için daha fazla seçilen bir yol olmaya başlamıştır (www.doingbusiness.org, 2018, Koç vd, 2017; 32).

Tablo 12: MINT Ülkelerinin İflas Çözümü Endeksi (2018)

	Meksika	Endonezya	Nijerya	Türkiye
Genel Sıralama	49	72	145	60
İflasın Çözümü Endeksi Sıralaması	31	38	145	139
Kurtarma Oranı (Dolar Başına Cent)	67,6	64,3	27,8	15,3
Zaman (Yıl)	1,8	1,1	2	5
Maliyet (Mülkün %'si)	18,0	22,0	22,0	14,5
İflas Çerçeve Gücü Endeksi	11,5	10,5	5	8

Kaynak: www.doingbusiness.org 2018 j (Erişim Tarihi: 03.03.2018)

Tablo 12'de MINT Ülkeleri'nin 190 ülke içindeki İflasın Çözümü Endeksi 2018 yılı sıralaması verilmiştir. Meksika'nın dünyada 31.sırada yer aldığı görülmektedir. Meksika'nın sahip olduğu ve alacakların tahsilatı için yapılacak olan işlemlerden (tasfiye veya yeniden organizasyon) elde edilecek tahsilat dolar başına 67,6 cent, bu işlemler için gerekli olan süre 1,8 yıl, bütün bu işlemleri yürütebilmek için borçlunun mülkünün Endeksi %18'i kadar maliyete katlanma zorunluluğu vardır. İflasın çözümü için gerekli olan yasal mevzuatın gücü ve kalitesi olarak ifade edilen İflas Çerçeve Gücü puanı da 11,5'tir. Meksika'yı 38.sırada olan Endonezya takip etmektedir. Endonezya dolar başına 64,3 cent'lik kurtarma oranı, 1,1 yıllık süre, % 22 oranında maliyet ve 10,5 puanlık İflas Çerçeve Gücü Endeksine sahiptir. 139.sırada olan Türkiye ise dolar başına 15,3 cent'lik kurtarma oranına, 5 yıl, %14,5'lik maliyet oranına ve 8 puanlık İflas Çerçeve Gücü Endeksine sahiptir. Nijerya; dolar başına 27,8 cent'lik kurtarma oranı, 2 yıl, %22'lik maliyet oranı ve 5 puanlık İflas Çerçeve Gücü Endeksi ile dünya sıralamasında 145. sırada yer almaktadır.

2.11. İstihdam Mevzuatının Esnekliği ve İş Kalitesinin Özellikleri

2018 yılı İş Yapma Kolaylığı Endeksi Raporu ülkelerin sahip olduğu işgücü piyasalarının yapılarını açıklamak adına bazı kriterlere de yer vermektedir. Bu kriterler diğer on endekte olduğu gibi ülkeleri sıralama esasına sahip değildir. Burada asıl amaç söz konusu ülkenin sahip olduğu istihdam koşullarının esnekliği ve iş kalitesinin özellikleri hakkında bilgi edinmektir. İstihdam koşullarının esnekliği; istihdam edilen personelin sözleşme yükümlülükleri, kıdem tazminatı, istihdam alanları, çalışma saatleri, doğum izninin bulunması, ücretli hasta izni, iş yerinde kadın ve erkek

İş Yapma Kolaylığı Kapsamında MINT Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme

çalışanlara eşit haklara sahip olması, iş güvencesi, işten çıkarma maliyetleri, işsizlik sigortasının uygulanması, eşit işe eşit ücret uygulaması ve iş kalitesi gibi başlıkları içermektedir (www.doingbusiness.org, 2018, Koç vd, 2017: 33).

İşgücü piyasasına yönelik *İş Kalitesini* temsil eden göstergelerden bazıları aşağıdaki gibidir:

- Bir ülkede eşit işe eşit ücret verilmesi ile ilgili kanunların bulunup bulunmadığı,
- İşe alma/kiralamada cinsiyet ayrımı ile ilgili zorlayıcı kuralların olup olmadığı,
- Doğum nedeniyle işten belirli bir süre ayrılma durumunda çalışana ücretli veya ücretsiz izin kullanılması ile ilgili zorlayıcı kuralların olup olmadığı,
- Doğum nedeniyle verilen ücretli iznin minimum süresi,
- Bir çalışanın 1 yılda ücretli hastalık izni hakkının (5 gün gibi) olup olmadığı,
- İş başında eğitim/staj kapsamındaki çalışana ücret ödenip ödenmediği (işçiye maliyet yüklemeyen iş başında eğitimin varlığı),
- Bir yıl belirli bir işte çalışmış bir personelin işten çıkarılması durumunda işsizlik kontrolü ile ilgili bir mekanizmanın olup olmadığı,
- Bir çalışanın bir sendika/birlik kurabilmesi veya üye olabilmesi (sendikal özgürlük),
- Bir çalışanın haklarının ihlali durumunda başvurabileceği idari veya yargısal bir destek mekanizmasının olup olmadığı,
- İş denetim sisteminin olup olmaması (Koç vd, 2018: 33).

3. MINT Ülkeleri'nin İş Yapabilme Kolaylığı Kapsamında Uyguladığı Reformlar

15.si yayımlanan İş Yapma/Kurma Kolaylığı Endeksi'nin 2018 yılı verileri incelendiğinde 1 Haziran 2016 - 1 Haziran 2017 dönemi arasında toplamda 190 ülkede 264 adet düzenleyici reformun gerçekleştiği görülmüştür. Bu dönemde en çok yapılan reformların iş kurma ve kredi alma hususundaki karmaşıklığa yol açan uygulamaların düzenlenmesi ve yüksek maliyetlerin aşağı çekilmesi için yapıldığı tespit edilmiştir. Yine 2016/2017 döneminde sınır ötesi ticaret alanında yapılan düzenleyici reformlar dikkat çekmiştir. 2018 İş Yapma/Kurma Kolaylığı raporunda izlenen alanlarda en çok düzenleme yapan ve 2017 yılının en gelişmiş ilk on ülkesi; Brunei Darussalam, Tayland, Malavi, Kosova, Hindistan, Özbekistan, Zambiya, Nijerya, Cibuti ve El Salvador olmuştur.

2018 İş Yapma/Kurma Kolaylığı raporunun verileri dikkate alındığında MINT Ülkeleri'nin bu dönemde yapmış oldukları bir dizi reform ve düzenleme karşımıza çıkmaktadır.

Meksika; Elektrik Bağlatma İşlemleri kapsamında, elektrik arz güvenliğini artırmak adına akıllı sayaç uygulamasını hayata geçirmiş ve orta gerilim ağını

genişleterek güç servisini uzaktan kurmak için yeni bir sistem kurmuştur. İnşaat İzinlerinin Alınması İşlemleri ve Tapu Siciline Kayıt İşlemleri çerçevesinde yaptığı düzenlemeler dikkati çekmiştir. İnşaat ruhsat ücretlerini ve tapuların daha pahalıya kaydedilmesi anlamına gelen belediye tapu devri vergisini artırmıştır.

Endonezya; İşe Başlama İşlemleri kapsamında sınırlı sorumlu şirketler için başlangıç ücretini düşürmüş ve daha az maliyetle iş kurmayı başarmıştır. Elektrik Bağlatma İşlemleri için; bağlantıyı ve dâhili kablolama sertifikası ücretini düşürmüş ve bağlantı uygulamalarını kolaylaştırarak elektrik alma işlemini de kolaylaştırmıştır. Bunun yanında, Tapu Siciline Kayıt işlemleri için; transfer vergilerini azaltmış bununla da tapu işlemlerini kolaylaştırmıştır. Kredi Alma İşlemleri için; yeni bir kredi bürosu açarak kredi bilgilerine erişimi kolaylaştırmıştır. Azınlık Pay Sahibi Yatırımcıların Korunması İşlemleri çerçevesinde; hissedar haklarını, büyük kurumsal kararların alınmasında azınlık hisse sahiplerinin karar payını artırarak ve şeffaflığı talep ederek azınlık yatırımcıların korunmasını sağlamıştır. Vergilerin Ödenmesi İşlemleri için; bazı vergi oranlarını düşürerek vergi ödemeyi kolaylaştırmış. Sınır Ötesi Ticaret İşlemleri kapsamında; faturalandırma sistemini elektronik ortama taşıyarak daha hızlı ithalat yapılmasını sağlamıştır.

Nijerya; İşe Başlama İşlemleri kapsamında, kayıt belgelerinin elektronik olarak damgalanmasına izin vererek iş kurma işlemlerini hızlandırmaya başlamıştır. İnşaat İzinlerinin Alınması İşlemleri kapsamında; ücret çizelgelerini ve tüm başvuruları yayınlamaya şeffaflığı artırma ve izin alma süresini azaltma çalışmalarına ağırlık vermiştir. Tapu Siciline Kayıt İşlemleri için; toprak mülkiyet belgelerinin onaylanmasında “yeminli” özelliğini kaldırmış, kara nakilleri ile ilgili istatistik verileri, tapu işlemleri için gerekli belge listelerini, ücret tarifelerini ve hizmet standartlarını paylaşımına açarak şeffaf hale getirmeyi amaçlamıştır. Kredi Alma İşlemleri için, çıkardığı yeni yasa ile modern teminat sistemi kurmuş ve krediye erişimi güçlendirmiştir. Son olarak Vergilerin Ödenmesi İşlemleri için vergilerin ödenmesi adına yeni kanallar geliştirmiş ve vergi mükelleflerinin beyannamelerini verebilecekleri büro (*Federal Inland Revenue Service*) sayısını artırarak vergi ödemesini kolaylaştırmayı hedeflemiştir.

Türkiye; Tapu Siciline Kayıt İşlemleri çerçevesince; tapu devri masraflarını azaltarak tapu alınmasını kolaylaştırmıştır. Kredi Alma İşlemleri doğrultusunda; çıkardığı yeni bir yasa ve birleşik bir teminat sicili oluşturarak teminatların icrasını mahkemeye karşısına çıkarmış bununla da krediye erişim mekanizmasını güçlendirmiştir. Kişisel veri koruması için çıkardığı bir diğer yasa ile kredi bilgi sistemini geliştirmiştir. İflasın Çözümü İşlemleri için yapmış olduğu düzenleme ile oluşabilecek acil durum öncesinde ve sonrasında ortaya çıkan iflas prosedürlerinin ertelenmesine ilişkin başvuruları askıya almış bu da bir çözüme ulaşmayı zorlaştırmıştır (www.doingbusiness.org/reforms, 2018).

İş Yapma Kolaylığı Kapsamında MINT Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme

SONUÇ

Küreselleşen dünyada özellikle 1980'li yıllardan sonra liberal ekonomik anlayışla birlikte ülkeler uyguladıkları politikaları yabancı yatırımcı için bir cazibe merkezi olmak adına kullanmaya başlamışlardır. Yabancı yatırımın başta ödemeler dengesi ve istihdam oranlarını pozitif yönde etkilemesi, mali kaynak transferi, teknolojik ve teknik bilgi gibi katkıları ile bulunduğu ülkenin uluslararası arena ile etkileşimine destek olduğu görülmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler için önem arz eden yabancı yatırımcının ülkeye çekilebilmesi adına çeşitli düzenlemeler ve mevzuatta iyileştirmeler yapmak kaçınılmaz olmuştur. Çünkü yatırım yapacak olan kişi veya kuruluşların karar vermesinde yatırım yapılacak ortamın uygunluğu önemlidir. Bu noktada yatırımcının en optimal kararı verebilmesi adına Dünya Bankası tarafından, ilki 2004 yılında olmak üzere bu yıl 15.si yayımlanan İş Yapma/İş Kurma Kolaylığı Endeksi (Doing Business) oluşturulmuştur. 190 ülkenin yer aldığı bu raporu oluşturmaktaki amaç dünya ülkelerini kendi içlerinde sahip oldukları yatırım olanakları çerçevesinde değerlendirmek ve sıralamaktır. Hükümetler gereğinden fazla belge temini, alt yapının yetersiz olması, teferruatlı prosedürler, gümrük ve limanlardaki ağır bürokratik uygulamalar vb konularda yaptıkları iyileştirmeler ile raporda kendilerine daha üst sıralarda yer bulmaya gayret göstermektedirler.

Her yıl bir önceki yılın verilerinden oluşan bir rapor halinde sunulan İş Yapma/İş Kurma Kolaylığı Endeksi ülkeleri on başlık altında inceleyip, sıralayarak oluşturulmaktadır. Söz konusu başlıklar; işe başlama işlemleri, inşaat izinlerinin alınması işlemleri, elektrik bağlatma işlemleri, tapu siciline kayıt işlemleri, kredi alma işlemleri, azınlık pay sahibi yatırımcılarının korunması işlemleri, vergilerin ödenmesi işlemleri, sınır ötesi ticaret işlemleri, sözleşmelerin uygulanması işlemleri, iflasın çözümü işlemleridir. Bütün bunlara ek olarak ayrıca istihdam mevzuatının esnekliği ve iş kalitesinin özellikleri ile söz konusu ülkelerin sahip olduğu koşulları ortaya koyabilmek adına açıklama niteliğine sahip bir alt başlığa da raporda kendine yer bulmuştur. Bu endeksler kendilerini oluşturan alt başlıklar ile oluşturulmuştur. Çalışmada detaylı bir şekilde bu alt başlıklara yer verilmiştir.

Dünya da rekabet ortamının oluşmasıyla güç dengelerinin dönem dönem değiştiğini ve bununla birlikte cazibe merkezi olarak adlandırılan bazı ülkelerin öne çıktığı görülmüştür. 2013 yılında Jim O'Neill yeni bir oluşuma dikkat çekerek, Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye'yi kapsayan MINT Ülkeleri'ni gündeme taşımış ve bu ülkelerin önümüzdeki 20-25 yıllık dönemde küresel ekonominin yeni çekim merkezi olacağını ileri sürmüştür. Söz konusu ülkelerin farklı jeopolitik özellikleri olmasına karşın sahip oldukları ortak ekonomik özellikleri onların bu grup içinde yer almasına yol açmıştır. Yapmış oldukları reformlar ile artan rekabet ortamına uyum sağlayabildikleri ve İş Yapma/İş Kurma Kolaylığı Endeksi raporuna da yansımıştır.

Çalışmada MINT üyesi ülkelerin İş Yapma/İş Kurma Kolaylığı Endeksi içerisinde ki sıralamasına yer verilmiş ve başarı durumlarının kendi içlerinde farklılık gösterdiği görülmüştür. 2018 yılı raporuna göre MINT üyesi ülkeler;

İşe Başlama İşlemleri Endeksi iş kurmak isteyen girişimcinin yapması gereken bütün işlemler ve bu işlemlerin yapılması için katlanılan maliyetler ve harcanan gün sayılarını belirlemektedir. Türkiye üyeler arasında 7 işlem sayısı ve bu işlemleri yapabilmek için gerekli 8 gün sayısı ile daha avantajlı durumdadır. Türkiye'yi Meksika, Endonezya ve Nijerya izlemektedir.

İnşaat İzinlerinin Alınması İşlemleri Endeksi bir ülkede inşaat izinlerinin alınması esnasında yapılması zorunlu olan işlemlerden ve katlanılması gereken maliyetlerden oluşur. Meksika üyeler arasında 15 işlem ve bu işlemleri yapabilmek için gerekli 76 gün sayısı ile daha avantajlıdır. Meksika'yı Türkiye, Endonezya ve Nijerya izlemektedir.

Elektrik Bağlatma İşlemleri Endeksi ülkedeki yerel bir işletmenin işletmesine elektrik bağlatabilmek için yapması gereken işlemler, bunun için katlanılması gereken maliyetlere ek olarak tarife güvenilirliği ve tarife endeksinin şeffaflığına göre oluşturulmaktadır. Endonezya'nın diğer üyelere göre 4 işlem sayısı ve 34 gün ile önde olduğu ve sırasıyla Türkiye, Meksika ve Nijerya'nın da raporda yer aldığı görülmüştür.

Tapu Siciline Kayıt İşlemleri Endeksi'nde bir şirketin başka bir şirketi satın alması ve satın alınan şirketin mülkiyet haklarını devralmak için yapılması gereken işlemlerin bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. İşlemlerin sayısı, bu işlemlerin yapılması için katlanılan maliyetlerde göz önüne alınmıştır. Türkiye 7 adet işlem ve 7 gün ile üye ülkeler arasında öne çıkmıştır ve onu Meksika, Endonezya ve Nijerya takip etmiştir.

Kredi Alma İşlemleri Endeksi'nde borç alan ile borç verenlerin sahip oldukları kredi bilgilerinin paylaşımı ve tarafların yasal hakları ilişkin değerlendirmede bulunmak için bir takım göstergelerin birleşiminden oluşturulmuştur. En avantajlı üyeden diğerlerine göre dezavantajlı olan üyelere doğru sıralama ise Meksika, Nijerya, Endonezya ve Türkiye'dir.

Azınlık Pay Sahibi Yatırımcılarının Korunması İşlemleri Endeksi işletmedeki yönetim yetkisinin veya işletmenin sahip olduğu mal varlığının iyi kullanılmamasına karşı şirketteki azınlıkta olan yatırımcıların çıkarlarını koruma seviyesini belirlemek için kullanılır. Üye ülkeler arasında avantajlı olan Türkiye'yi Meksika, Endonezya ve Nijerya takip etmektedir.

Vergilerin Ödenmesi İşlemleri Endeksi bir yılda orta büyüklükteki şirketlerin ödemesi gereken vergi ve katkı payları ile bu ödemelerin şirket için yüklenilmesi gereken giderleri ölçmektedir. Yıllık 6 ödeme ve 240,5 saatlik ödeme katlanılması gereken

İş Yapma Kolaylığı Kapsamında MINT Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme

zaman ile Meksika üye ülkeler arasında avantajlı konumdadır. Türkiye, Endonezya ve Nijerya sırasıyla takip etmektedir.

Sınır Ötesi Ticaret İşlemleri Endeksi malların ihracat ve ithalatının lojistik süreci ile ilişkili zaman ve katlanılan maliyeti ölçmektedir. Ve üye ülkeler Meksika, Türkiye, Endonezya, Nijerya şeklinde sıralanmışlardır.

Sözleşmelerin Uygulanması İşlemleri Endeksi ticari bir anlaşmazlığın mahkemelerinde çözülmesi için gereken zamanı ve katlanılması gereken mahkeme masrafların maliyetini ölçer. Buna ek olarak söz konusu ülkenin sahip olduğu adalet sisteminin kalitesi ve verimliliğini artırmak adına yürütülen uygulamaları da değerlendirir. Bu değişkenler çerçevesinde en avantajlı üye Türkiye ve onu sırasıyla Meksika, Nijerya ve Endonezya izlemektedir.

İflasın Çözümü İşlemleri Endeksi alacakların tahsili için şirketin yeniden organizasyonu, alacak tahsilatı için ticari bir iflas neticesinde şirketin tasfiye prosedürleri için gereken zaman ile bunlar için katlanılması gereken maliyet ile iflasın çözümü için gerekli yasal düzenlemelerin gücü ve kalitesinin bileşimi ile ölçülür. Üye ülkeler arasında en iyi durumda olan Meksika'yı Endonezya, Türkiye ve Nijerya izlemektedir.

MINT üyesi ülkelerin 1 Haziran 2016 - 1 Haziran 2017 dönemi içinde İş Yapma/Kurma Kolaylığı açısından uygulamaya koydukları reformlar da incelenmiştir. Bütün bu uygulamalar yeterli olmamakla birlikte yapılan düzenlemeler MINT üyesi ülkelerin dünya sıralamasında ki yerini hiç kuşkusuz daha üst sıralara taşımaya yardımcı olacaktır.

Sonuç olarak yükselen ekonomiler olarak dikkatleri üzerine çeken MINT üyesi ülkeler 10 farklı endeksi başlığı altında karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde avantajlı ve dezavantajlı oldukları durumlar tespit edilmiştir. Endekslerin sonuçları itibarıyla genel anlamda en avantajlı ülkelerin Meksika ve Türkiye olduğu, Endonezya ve Nijerya'nın (Kredi Alma ve İflasın Çözümü Endeksleri hariç) dezavantajlı olduğu görülmüştür.

KAYNAKÇA

Adda, J. (2002). Ekonominin Küreselleşmesi. İstanbul: İletişim Yayınları.

Akses, S. (2015) İKV Değerlendirme Notu: "Türkiye'de İş Ortamının İyileştirilmesi Süreci Yavaşladı mı?", İktisadi Kalkınma Vakfı.

Alkin, K. (2015), "BRIC'de İki Ülke 'Topun Ağzında', MINT'e Odaklanalım", <https://www.yenisafak.com/yazarlar/keremalkin/bricude-iki-ulke-topun-agzindau-mintue-odaklanalim-2007186> (Erişim Tarihi: 09.02.2018).

Atıl, A., Boztepe H., Ergül, B., Şenalp, A. ve Gürsu, T. (2017). Doing Business 2017-2017 İş Ortamı Raporu- T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı RYKGM - Ekonomik Analiz ve Değerlendirme Dairesi, Ankara, Yayın No: 888.

http://risk.gtb.gov.tr/data/52c2b9c5487c8e312c01317f/DB2017_Ocak%202017.pdf

Durotoye, A. (2014), "The MINT Countries as Emerging Economic Power Bloc: Prospects and Challenges", *Developing Country Studies*, 4(5), 99-107.

Hayaloğlu, P. (2015), "MINT Ülkelerinde Demokrasi Ekonomiyi Nasıl Etkilemektedir?", *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 1 (1), s: 17-29

<http://www.doingbusiness.org/~media/WBG/DoingBusiness/Documents/AnnualReports/English/DB2018-Full-Report.pdf> (Erişim Tarihi: 23.02.2018).

Karluk, Rıdvan. (2013). *Uluslararası Ekonomi Teori-Politika*, İstanbul: Beta Yayınevi.

Koç, E., Kaya, K. ve Şenel Mahmut Can, (2017), "Dünya'da ve Türkiye'de Ekonomik Göstergeler-İş Yapma/İş Kurma Kolaylığı Endeksi", *Mühendis ve Makine*, C.58, S.685, s:17-42.

Yardımcıoğlu, M. 2014. "Yükselen Piyasa Ekonomileri ve İş Yapabilirlik Endeksi Karşılaştırması", *KSÜ İİBF Dergisi*, C: 4, S:1.

Yılmaz, E. (2015), "Ekonomik Düzlemde Yeni Senaryo: BRIC Ülke Bloku Yerine Türkiye'li MINT", <http://www.kto.org.tr/d/file/ekonomik-duzlemde-yeni-senaryo---birc-bloku-yerine-turkiyeli-mint.pdf> (Erişim: 10.02.2018).

Yılmaz, K. (2007), "Türkiye İçin Doğrudan Yatırım Stratejisine Doğru", *YASED 2007 (Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Değerlendirme) Raporu*, İstanbul: 2007.

www.doingbusiness.org 2018 a (Erişim Tarihi: 25.02.2018).

www.doingbusiness.org 2018 b,

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreconomies/mexico>

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreconomies/indonesia>

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreconomies/nigeria>

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreconomies/turkey> (Erişim Tarihi: 26.02.2018)

www.doingbusiness.org 2018 c,

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreconomies/mexico#dealing-with-construction-permits>

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreconomies/indonesia#dealing-with-construction-permits>

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreconomies/nigeria#dealing-with-construction-permits>

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreconomies/turkey#dealing-with-construction-permits> (Erişim Tarihi: 27.02.2018)

İş Yapma Kolaylığı Kapsamında MINT Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme

www.doingbusiness.org 2018 d,

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/mexico#getting-electricity>

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/indonesia#getting-electricity>

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/nigeria#getting-electricity>

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/turkey#getting-electricity> (Erişim Tarihi: 27.02.2018)

www.doingbusiness.org 2018 e,

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/mexico#registering-property>

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/indonesia#registering-property>

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/nigeria#registering-property>

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/turkey#registering-property> (Erişim Tarihi: 27.02.2018)

www.doingbusiness.org 2018 f,

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/mexico#getting-credit>

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/indonesia#getting-credit>

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/nigeria#getting-credit>

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/turkey#getting-credit> (Erişim Tarihi: 28.02.2018)

www.doingbusiness.org 2018 g,

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/mexico#protecting-minority-investors>

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/indonesia#protecting-minority-investors>

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/nigeria#protecting-minority-investors>

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/turkey#protecting-minority-investors> (Erişim Tarihi: 01.03.2018)

www.doingbusiness.org 2018 h,

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/mexico#paying-taxes>

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/indonesia#paying-taxes>

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/nigeria#paying-taxes>

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/turkey#paying-taxes>
(Erişim Tarihi: 03.03.2018)

www.doingbusiness.org 2018 ı,

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/mexico#trading-across-borders>

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/indonesia#trading-across-borders>

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/nigeria#trading-across-borders>

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/turkey#trading-across-borders>
(Erişim Tarihi: 03.03.2018)

www.doingbusiness.org 2018 i,

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/mexico#enforcing-contracts>

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/indonesia#enforcing-contracts>

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/nigeria#enforcing-contracts>

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/turkey#enforcing-contracts>
(Erişim Tarihi: 03.03.2018)

www.doingbusiness.org 2018 j,

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/mexico#resolving-insolvency>

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/indonesia#resolving-insolvency>

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/nigeria#resolving-insolvency>

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/turkey#resolving-insolvency>
(Erişim Tarihi: 03.03.2018)

Makale Geliş Tarihi:19.07.2018 Yayın Kabul Tarihi: 20.11.2018

İŞLETMELERDE YENİLİK YÖNETİMİ: DÜNYANIN EN YENİLİKÇİ 50 ŞİRKETİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Olca SEZEN DOĞANCILI*

Öz

Araştırmanın amacı, Fast Company tarafından 2018 yılında dünyanın en yenilikçi 50 Şirketi olarak yayımlanan Şirketlerin profilini çıkartarak tercih ettikleri yenilik çeşitlerini saptamaktır. Bu amaca ulaşabilmek adına Fast Company'nin internet sitesindeki işletme profilleri incelenmiş ve birtakım başlıklar sınıflandırılmıştır. İncelenen Şirketler hakkında elde edilen bulgulara göre, Şirketler ağırlıklı olarak ürün yeniliği ve süreç yeniliğini beraber kullanmaktadırlar. Ayrıca yenilikçi Şirketlerin çoğunun merkezinin ABD' de olduğu ve 2011-2016 yıllarında kuruldukları sonucuna ulaşılmıştır. Yenilikçi Şirketlerin en çok teknoloji, yenilik ve güven üzerine kurgulandığı görölmekte olup diğer Şirketlerin de bu unsurlara dikkat etmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yenilik, Yönetim, İşletme.

INNOVATION MANAGEMENT in BUSINESS: A RESEARCH on THE WORLD'S 50 MOST INNOVATIVE COMPANIES

Abstract

The purpose of the research is to identify the types of innovation by extracting the profiles of companies that were published as the world's 50 most innovative companies in 2018 by Fast Company. In order to achieve this goal, the business profiles on the Fast Company's internet site have been examined and some titles have been classified. According to the findings of the companies surveyed, companies mainly use product innovation and process innovation together. Moreover, the majority of innovative companies are located in the United States and are established between 2011-2016. Innovative companies are seen to be mostly focused on technology, innovation and trust, and it is also recommended to the other companies to pay attention to these factors.

Key Words: Innovation, Management, Business.

1.GİRİŞ

Yenilik, hem bir Şeyin ilk kez tanıtılması, hem de yeni ürünü ilk defa ortaya çıkarma ve keşfetme süreci olarak ifade edilmektedir (Sami, 2003, s. 254). Yenilik, ürün, hizmet ve süreçlerde değer yaratacak olan değişimlerin, ihtiyaçların gerçekleşip iş çıktılarına katkı sağlaması Şeklinde açıklanmıştır (Demir & Demir, 2015, s. 2).

Bazı yenilikler fikirlerin geliştirilmesiyle gerçekeşebildiği gibi kullanıma uyum sağlamak, var olan ürün, hizmet veya süreçlerdeki değişiklikler Şeklinde de gerçekeşebilir (Pretorius, Millard & Kruger, 2005, s. 56). Schumpeter (1934, s. 66) ise

* Dr.Öğr.Üyesi, Sinop Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yükseköğkölü, Turizm Rehberliği Bölümü, o.dogancili@sinop.edu.tr, ORCID:0000-0002-7070-4076

yeniliği yeni ürünü ya da bilinen ürünün yeni türünün piyasaya sürülmesi, yeni üretim veya üretim yöntemlerinin uygulanması, yeni pazara açılması, yeni ham madde veya yarı mamul arz kaynağı bulma, tekel konumunda olma veya yeni sanayi yapısı oluşturma şeklinde oluştuğunu savunmaktadır.

Yenilik sürecinde pazar araştırması, tasarım, Ar-Ge, üretim ve ticarileşmenin yanı sıra şirketin yenilikçilik anlayışı, bilgiyi kombinasyonlama kabiliyeti, kamu politikaları ve endüstriyel yapılarından etkilenilmesi de söz konusudur (Camisóna & Monfort-Mir, 2012, s. 784).

Yenilik yönetimi yeni düşüncelerin ticari kazançlara dönüştürülmesini kapsamakla beraber işletmelerin hayatlarını devam ettirebilmelerini sağlayan ve karlı büyüme yaratan bir süreçtir (Taşkın, 2014). Bu süreçte sadece belirli alanlar değil örgütün tümünü kapsayan bir işleyiş yer almaktadır. Bu işleyişte ürün ve hizmetin yanı sıra pazara ilişkin, sürece ilişkin ve örgüte ilişkin boyutlar birbiriyle ilişkilidir (Tekin, 2012, s. 207). Söz konusu işleyiş ile yeniliklerin, toplumun yaşam kalitesini yükseltmek üzere uzun vadeli planlamalarda yardımcı niteliğinde olacağını (Seçkin Halaç, Eren, & Bulut, 2014, s. 166), rekabet ederken işletme amaçlarını gerçekleştirebilecekleri bir araç olacağını söylemek mümkündür (Batmaz & Özcan, 2008, s. 61). Ayrıca çalışanları yeniliğe yönltecek birtakım yöntemlerin geliştirilmesi, planlar yapılması ve kullanım sonrası hizmetler de yenilik yönetimi kapsamında ele alınması gerekmektedir (Tekin & Durna, 2012, s. 94). Bunun yanı sıra Schumpeter yenilik yönetiminde uygulayıcıların üç sebeple yeniliği uygulaması gerektiğini savunmaktadır; "Kendi krallığını" yaratma arzusu, kazanç elde etmek ve bir şeyler yaratma sevinci yaşamak (Śledzık, 2013, s. 93). Bunun yanı sıra yapılan araştırmalarda yenilikçi işletmelerde kalitenin daha büyük önem taşıdığı ve ülke ekonomisinin büyümesine ve kalkınmasına daha büyük katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır (Terzioğlu vd., 2008, s. 386). Herkesin fikirlerinin özgürce ifade edebildiği yenilik ortamında liderlerin demokratik yönetim biçimini benimsedikleri ve gerçekleşen yenilikleri büyük ölçüde ödüllendirdiklerini de söylemek mümkündür (Durna, 2000, s. 186-187).

2. Literatür İncelemesi

2.1.Yenilik Yönetimi

Yenilik kavramı ile ilgili literatürde farklı tanımlamalar yer almaktadır. Adams vd. (2006, s. 22) yenilik hakkında tek tanımlama olmayacağını savunurken, Bessant (2003, s. 761) "yeni bir şey yapmak" anlamında olan bu terimin yalnızca bir buluş değil, aynı zamanda onun gelişimi ve uygulanmasıyla da ilgili olduğunu ifade etmektedir. Yenilikle ilgili önemli araştırmacılarından birisi olan Schumpeter, "üretim yönelik yeni yol ve yöntemlerin bulunmasıdır" şeklinde yer verirken (Top,2008, s. 402), Türk Dil Kurumu (TDK) ise yeniliği " yeni olma durumu, yeni olan bir şeyin özelliği ve eskimiş, zararlı veya yetersiz sayılan şeyleri yeni, yararlı ve yeterli olanaklarıyla değiştirme" olarak tanımlamıştır (www.tdk.gov.tr³).

İşletmelerde Yenilik Yönetimi: Dünyanın En Yenilikçi 50 Şirketi Üzerine Bir Araştırma

Dilimize 1990' lı yıllarda "innovation" kelimesinden çevrilerek yenilikçilik, yenilenme, yenileşim gibi anlamlarda kullanılan yenilik kavramı (Uzunbacak, 2015, s. 815), literatürde inovasyon ile birtakım farklılıkları içermektedir. Söz konusu farklılıklar şu şekilde özetlenmektedir;

"Toplumsal, kültürel ve idari ortamda yeni yöntemlerin kullanılmaya başlanması" olarak tanımlanan inovasyon (Tutar, Kocabay & Arıç, 2007, s. 196) kapsamında bir yenilik oluşması şart değildir, sadece değişim gerçekleşebilir. Bu yüzden yenilik ile inovasyon aynı anlamda kullanılmamalıdır (Vatan & Zengin, 2014, s. 513). İnovasyonun yenilikçilik yerine kullanımıyla inovasyonun sadece bir kısmının tanımlanabildiğini, inovasyonda bilim ve teknolojinin kullanımıyla ekonomik ve toplumsal yararlar sağlandığını ifade edilmiştir (Erarslan, Bulu & Bakan, 2008, s. 9; Uzkurt, 2010, s. 37). Ayrıca inovasyonun temelde radikal ürünler olduğunu da söylemek mümkündür (Oke, 2007, s. 582). Bu açıklamaların aksine bazı kaynaklarda ise inovasyonun yenilikle aynı anlamda kullanılabileceği üzerine bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler aşağıdaki gibi özetlenmektedir;

"İnovasyon" (yenilik), yeniliği sistematik olarak tanımlayan, ortak bir dil ve kavram birliği sağlayarak, bütüncül politika yürütebilmeyi kapsamaktadır (Gülavşar Gökçe, 2010, s. 1). Bozkurt (2015, s.90), yenilikçilik ve inovasyonun hem bir süreci (yenilemeyi/ yenilenmeyi) hem de bir sonucu (yeniliği) anlatırken, Arslantaş (2001, s. 19) ise yenilik ve inovasyonun bir fikrin buluşundan uygulanmasına kadar geçen süreci ifade ettiğini belirtmişlerdir.

Literatürde yer alan bilgilere bakıldığında inovasyonun "yenilik" kavramı yerine kullanımı hakkında net bir fikir birliğine varılamadığı söylenebilir. Kimi araştırmacılar anlamsal daralmalar meydana getirdiğini savunarak bu iki terimin aynı anlamda kullanılmaması gerektiğinin altını çizirken kimi araştırmacılar herhangi bir engel görmeyerek çalışmalarında her iki kavrama da aynı anlamlar yüklemişlerdir.

İşletmeler yenilik uygulamalarını planlarken birtakım amaçlara ulaşmayı isterler. Söz konusu amaçlar işletmelere göre değişiklik gösterse de tüm işletmelerin temel amacı, daha iyi sonuçlar elde edebilme düşüncesidir. Yenilik uygulamaları mevcut yapının sürdürülebilmesi veya daha iyiye dönüştürülebilmesi kapsamakta, girişimci kişinin işletmeye koyduğu sermayenin ve karlılığın artırılmasını amaçlamaktadır. Böylece işletmelerin yenilik uygulamalarıyla diğer ülke ve işletmelere bağımlılığı azalacak ve sürdürülebilirliği sağlanmış olacaktır (Demir & Demir, 2015, s. 9). Zaten yenilik uygulamalarıyla işletmeler performans üzerindeki etkilerden satış ve pazar payına ve üretkenliğe kadar geniş bir yelpazede rekabette avantajlar sağlamaktadır (Oslo Kılavuzu, 2005, s. 23).

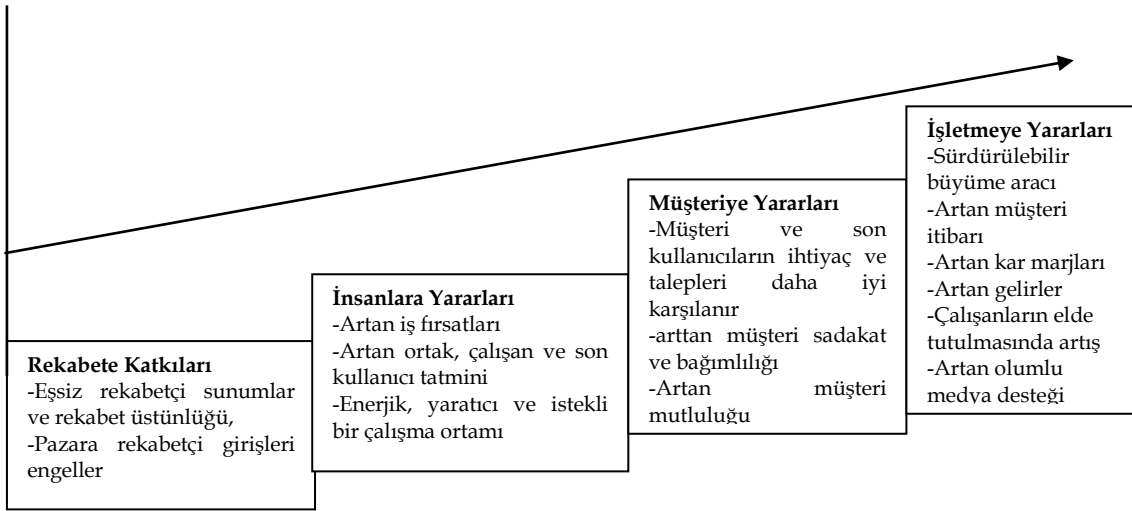
Rekabet avantajı kazanan işletmeler edindikleri tecrübe sayesinde pazardaki faaliyetlerini daha da artıracaklardır (Popa, Preda & Boldea, 2010, s. 155). Ayrıca işletme amaçlarına ulaşabilmek ve performansın iyileştirilmesini sağlayarak işletme amaçlarına daha kısa sürede ulaşılması sağlanmaktadır (Taşkın, 2014, s. 7). Buna ek

olarak işletme amaçlarının da yenilik türlerine ve özelliklerine ilişkin bilgiler sağlayabileceğini söylemek mümkündür (Demir & Demir, 2015, s. 10).

Yeniliğin işletmeler açısından en büyük amaçlarından birisi olan rekabet gücünü elde etmeyi sağladığı söylenebilir. Bu kapsamda rekabet avantajı sağlayan işletmelerin pazarda lider olması ve diğer amaçlarına daha kısa sürede ulaşabilmesi yeniliğin bir diğer etkisidir. Ayrıca yenilik uygulamalarının sadece işletmeler bazında değil, ülkesel anlamda da faydalar sağladığı ifade edilebilir.

Yenilik uygulamalarının hem zincir işletmeler hem de bağımsız ağırlama işletmeleri için stratejik önem kazandığı (Ottenbacher, Shaw & Lockwood, 2008, s. 115) günümüzde, yeniliğin rekabeti sağlama yönünden, insanlara sağladığı yararlar, müşteriye yararlar ve işletmeye olan yararları bakımından sınıflandırılması Şekil 1' deki gibidir;

Şekil 1: Yeniliğin Gücü

Kaynak: Davis & Moe, 1997, s. 338.

Yeniliğin gücünün gösterildiği Şekil 1'e göre, yenilik sadece işletmelere değil, insanlara ve müşteriye de rekabet avantajı sağlamaktadır. Bu kapsamda insanlara iş fırsatı sağlamak, son kullanıcı tatmini yaşamak, iş ortamının iyileştirilmesi gibi faktörler sıralanmaktadır. Müşteriye yararları ise, taleplerin daha iyi karşılanması, müşteri sadakati sağlamak ve müşteriye daha mutlu edebilmek yer almaktadır. Ayrıca hazırlanan yenilikler cezp edici olsa dahi tüketicilerin dikkatini çekemeyebilir ya da ürüne eklenmiş olan özellik için fazladan para vermek istemeyebilirler (Kırım, 2006, s. 5). Bu nedenle yenilik stratejileri müşteri merkezli olmalı (Jime'nez-Zarco vd., 2011, s. 354) ve bu stratejilerde başarılı olmak için şu faktörleri göz önünde tutmalıdır;

- Vizyon, kararlılık, güçlü inanç gerekmede ve yenilik örgütün her alanında ve her yönünde olmalı, yenilik için gerekli beceri, tutum ve davranışa sahip doğru insanlar (Bülbül, 2012, s. 157),

İşletmelerde Yenilik Yönetimi: Dünyanın En Yenilikçi 50 Şirketi Üzerine Bir Araştırma

- Özsaygı ve özgüven (Duran & Saraçoğlu, 2009, s. 61),
- Esnek örgüt yapısıyla yeni fikirlerin yaratılmasına imkân sağlayacak şekilde tüm çalışanlara değer veren özellik taşıması (Demir & Demir, 2015, s. 193),
- Strateji ve liderlik (Cormican & O'sullgvan, 2004: 819),
- Liderlik, yenilik isteği ve vizyon, uygun bir örgüt yapısı, yenilikçi bireyler, eğitim ve gelişme, yüksek katılım, etkili takım çalışması, yaratıcı iklim, dışa odaklanma, yaygın iletişim, öğrenen örgüt (Uzkurt, 2010, s. 44),
- Güçlü önderlik, yenilik vizyonu ve stratejik işbirliği, yenilik niyeti ve projesi yönetimi, örgüt kültürü, bilgi yönetimi, entelektüel mülkiyet, uzman insan kaynakları ekibi, uygun Ar-Ge bütçesi, yeniliği süreci, pazarlanması ve performans değerlemesi (Karabulut, 2015, s. 34),
- İşletmede rekabet gücü oluşturmak istendiği için ve toplumsal refahı artırmak için yenilik uyguladığını vatandaşa benimsetmek ve ortak sertifika sisteminin geliştirilmesini sağlamak (Hidalgo & Albors, 2008, s.125-126).

Yenilik yönetiminde işletmeleri başarısızlığa götüren, yeniliğin etkinliğini azaltan birtakım engeller söz konusudur. Bu engeller yenilik faaliyetlerine başlamamak için sebep olabilir ya da yenilik uygulamalarını yavaşlatan, negatif yönde etkileyen faktörlerdir. Bunlar; ekonomik faktörler (yüksek maliyet veya talep eksikliği vb.), teşebbüse özgü faktörler (personel veya bilgi eksikliği) ve yasal faktörler (vergi kuralları) olarak sıralanmaktadır (Oslo Kılavuzu, 2005, s.23). Durna (2002, s. 141-164)'ya göre ise örgütsel engeller (üst yönetimin tutumu, hoşgörüsüzlük, kariyer-statü-yeteneklerin tehdidi, risk almak istememek, aşırı rasyonellik, aşırı bürokratik yapı vb.), bireysel engeller (ekonomik- psikolojik- sosyal engeller, belirsizlik ve bilgi eksikliği, anlayış ve güven eksikliği vb.) ve diğer engeller (finansman, istihdam, pazar koşulları) olarak sıralanmaktadır.

Top (2008, s. 295-298)'un çalışmasında yer alan yenilik engelleri dil engeli, iletişim sıkıntısı ve özendirme şeklinde ifade ederken Smith vd. (2008, s. 668) yönetim tarzı ve liderlik, kaynaklar, örgüt yapısı, teknoloji, bilgi yönetimi, kurumsal strateji, çalışanlar ve yenilik süreci, örgüt kültürü olarak açıklamıştır. Bunun yanı sıra yenilikçilik özellikleri, işletme özellikleri ve dış ortamın özellikleri (Dibra, 2015, s. 1461), çalışanların ve paydaşların katılımı olmaması, girişimciliğe teşvik edecek ortamın olmaması (Burhan, 2014, s. 54) da yeniliğin gelişmesini engelleyen faktörler olarak sıralanmaktadır.

Bu verilerden hareketle, yenilik yönetimini etkileyen unsurların çok çeşitli olduğunu, gerek işletme açısından gerek yönetici açısından gerekse de çalışanlar açısından dikkat edilmesi gereken unsurlar olduğunu söylemek mümkündür.

2.2.Yenilik Çeşitleri

İşletmelerin ekonomik büyümesinde önemli bir unsur olan (Mohnen & Hall, 2013, s.47) ve hayatta kalma ihtiyacından dolayı başvurduğu (Medeiros, Ribeiro &

Cortimiglia, 2014, s. 76) yenilik uygulamaları, literatür kapsamında farklı şekillerde isimlendirilerek gruplandırılmıştır. Söz konusu yenilik çeşitleri Tablo 1' deki gibi özetlenmiştir;

Tablo 1: Yenilik Çeşitleri

Künyesi	Yenilik Çeşidi	Künyesi	Yenilik Çeşidi
Bozkurt (2015)	Radikal Kademeli Ürün Süreç Pazarlama Organizasyonel Teknolojik, Finansal ve Yönetimsel	Kılıç & Bilginoğlu (2010)	Ürün Süreç Tedrici Radikal
Demir & Demir (2015) Ottenbacher ve Gnoth, (2005) Oslo Kılavuzu (2006) Tuna & İsabetli (2014)	Ürün Süreç Örgütsel Pazarlama	Zerenler vd.(2007)	Ürün-süreç yeniliği, Radikal-kademeli yenilik, Organizasyonel- pazarlama yeniliği
Burhan (2014)	Ürün ve süreç Artırımsal Radikal Modüler Mimari Yıkıcı	Aygen (2006) Güleş & Bülbül (2004)	Radikal ve kademeli Ürün ve süreç
Sledzik (2013)	yeni bir ürün üretmek yada bilinen ürünün yeni lansmanı, üretim veya satış aşamasında yeni yöntemler uygulamak, yeni pazara açılmak, hammaddeye veya yarı mamül malların arz kaynağını elde etmek, yeni sanayi yapısında tek el	Durna (2002)	Ürün ve süreç yeniliği, Radikal ve yavaş ilerleyen yenilikler, İşletmeye yönelik yenilik

İşletmelerde Yenilik Yönetimi: Dünyanın En Yenilikçi 50 Şirketi Üzerine Bir Araştırma

	konumu oluşturmak		
Hjalager (2010)	Ürün Süreç Yönetimsel Pazarlama Kurumsal	Arslantaş (2001)	Değişime yol açan yenilik Değişimin sonucu olan yenilik Kopyalama Sentez
Palomares Cano (2008)	İşletme alanı Teknik özellikler Yenilikçilik derecesi Gerçekçi olma	Tidd & Bessant (2001)	Ürün yeniliği Süreç yeniliği Konum yeniliği Paradigma yeniliği

Söz konusu gruplandırmada birçok kriterlere göre yenilik çeşitleri yer almakla beraber literatür genelinde ürün ve süreç yeniliklerinin gerek tek tek gerekse de birleştirilerek isimlendirildiği söylenebilir. Çalışma kapsamında ise literatürde daha genel olarak kullanıldığı düşünüldüğü için ürün, süreç, pazarlama ve örgütsel yenilik çeşitleri esas alınmıştır.

2.2.1. Ürün Yeniliği

Ürün yeniliği, işletme bünyesinde yer alan mal ve hizmetlerde yapmış olduğu yenilikler olarak tanımlanmaktadır (Bozkurt, 2015, s. 96). Oslo Kılavuzu (2005, s. 51)'na göre ise ürün yeniliği; "Mevcut özellikleri veya öngörülen kullanımına göre yeni ya da önemli derecede iyileştirilmiş bir mal veya hizmetin ortaya konulmasıdır. Bu; teknik özelliklerde, bileşenler ve malzemelerde, birleştirilmiş yazılımda, kullanıcıya kolaylığında ve diğer işlevsel özelliklerinde önemli derecede iyileştirmeler" olarak tanımlanmaktadır.

Üründeki yenilikler daha önceden olmayan bir ürünün ortaya çıkartılması, meydana getirilmesi olarak yer almakla beraber sadece yeni ürün oluşturulması değil, bir ürünün geliştirilmesi şeklinde de ifade edilmiştir (Dönmez & Çevik, 2010, s. 191; Demir & Demir, 2015, s. 106; Durna, 2002, s. 66). Bu ürünlerde yapılan araştırma ve geliştirme faaliyetleriyle tüketici ihtiyaçlarına yönelik (Tuna & İsbetli, 2014, s. 29-30), tüketici için ilgi çekici, kullanışlı ve yararlı olabilmesine göre şekillendirilmesi gerekmektedir (Demir & Demir, 2015, s. 106-107).

İşletmeler çeşitli faydalar elde etmek için yeni ürünlere ihtiyaç duyarlar ve bu süreçte zamanla yarış içerisine girmektedirler. Çünkü rakiplerden hızlı davranıp yeni ürünü piyasaya sunan işletme, pazarda öncü olmanın avantajlarına da sahip olacaktır (Gökçek, 2007, s. 33-34).

Ürün yeniliği işletmelere üretilen yeni ürün ve hizmet ile memnuniyet düzeyinin artırılmasını, rekabet gücünün büyümesi ve pazarda sürdürülebilirlik sağlamak, yeni pazar, yeni müşteri kazanmak ve var olan pazarı genişletebilmeyi sağlamaktadır

(Aygen, 2006, s. 28). Bunun yanı sıra pazara yeni sürülen ürün fark edilip taklit edilinceye kadar pazarda tek başına olur ve önemli miktarda kar elde ederler (Durna, 2002, s. 67). Ayrıca Terzioğlu vd. (2008, s. 379) küçük ölçekli işletmelerin genel olarak ürün yeniliği uyguladıklarını, büyük ölçekli işletmelerin ise süreç yeniliklerinde uzmanlaştıklarını savunmaktadır.

Ürün geliştirme ile ön planda olmak isteyen işletmeler işlevler arası entegrasyon sayesinde çalışanlarına yeni beceriler öğretip onları geliştirmiş olurlar (Calantonea, Cavusgila & Zhao, 2002, s. 522). Bunun yanı sıra ürün yeniliğini oluşturan faktörleri anlamak, bu sürecin daha da kolaylaşmasını ve yenilikçi ortamın oluşmasını sağlamaktadır. Bu ortamda yer alan unsurlarda hızlı düzeltmeler yapmak değil, gerçek nedenleri belirleyerek uygun stratejiler belirlenmelidir. Bu nedenle ürün geliştirme uygulamaları bir hedef değil, bir süreci devam ettirme olarak görülmelidir (Cormican & O'Sullivan, 2004, s. 827-828).

Turizm işletmelerinde ise yenilikçi ürün ve hizmetler özel ilgi ya da niş turizm ürünleri tanımlamasında yer almaktadır (Novelli, Schmitz & Spencer, 2006, s. 1144). Yoğun rekabet ortamında turizm işletmeleri sürdürülebilirliklerini sağlayarak rakiplerden farklılaşmak için ürün ya da hizmet yeniliğini uygulamak zorundadırlar (Demir & Demir, 2015, s. 107).

Avrupa Birliği' ndeki yenilikçi destek önlemleri, çoğunlukla Ar-Ge yoğun sektörlerde ürün yeniliğini desteklemek üzere tasarlarken (Wintje vd., 2014, s. 1), farklı mimarili ve tasarıma sahip olan otel işletmeleri sadece fiziki olarak farklılık yaratmanın ötesinde yapısına uygun atmosferde ürün ve hizmet sunumu ile yeniliklerini de ortaya koymaktadırlar. Meksika' da matador kostümü giyilen Arena Otel, İngiltere' de gardiyan kostümü giyilen Prison Otel, Antakya' da Osmanlı motifleri ve yaşam tarzına uygun dekorasyon uygulayan Antakya Ottoman Palace Otel ürün yeniliği örneklerindedir (Demir & Demir, 2015, s. 119).

2.2.2.Süreç Yeniliği

Örgütün tümünü kapsayan süreç yeniliği, bir ürünün yapılış veya hizmetin sunulduğunda yer alan değişimleri içermektedir (Durna, 2002, s. 68). İşin işleyişinde yer alan süreçlerin performanslarını artırabilmek için farklı girişimlerin, teknolojiye kullanılan girişimci yöntemlerin ve değişimi sağlayan araçların işletmede yer alan süreçlerdeki dönüşümlerini kapsamaktadır (Vatan & Zengin, 2014, s. 516). Süreç yeniliği ile hem ürünün kalitesi korunmakta hem de maliyetin düşürülmesi sağlanmaktadır. Bunun yanı sıra büyük oranda değiştirilen, iyileştirilen üretim ve dağıtım unsurları, destekleyici faktörler, teknik, ekipman, yazılımda değişimler, üretim teknolojisi, tedarik ve ürün dağıtım şekli süreç yeniliği kapsamına girmektedir (Erarslan, Bulu & Bakan, 2008, s. 12).

Süreç yeniliği ile işletmeler birçok fayda elde edebilirler. Batmaz & Özcan (2008, s. 47) bu faydaların en önemlisini üretimde verimliliğin artırılması ve maliyetlerde tasarruf sağlanması olarak ifade etmektedir. Bunun yanı sıra eski süreçlerden belirgin

İşletmelerde Yenilik Yönetimi: Dünyanın En Yenilikçi 50 Şirketi Üzerine Bir Araştırma

üstünlük sağlayan işletmelerin mevcut firmaların kapanmasına yol açıp piyasadaki payını artırılması ve fiyat indirimi sağlanması gibi avantajlar sağladığı söylenebilir. Bunun yanı sıra aynı üretimin daha az işgücü ve girdiyle üretilebilmesiyle (Demir & Demir, 2015, s. 148) ve gereksiz maliyet kayıplarını önleyerek ciddi kazanç sağlanabileceği de ifade edilebilir. Ancak süreç yeniliği soyut bir özellik taşıdığından dolayı müşteri tarafından zor algılanma yaratabilmektedir (Aygen, 2006, s. 32-33).

Süreç yeniliği, hem tek başına yapılabilen hem de diğer yenilik türleriyle de bağlantı kurularak ilişkilendirilebilmektedir (Acaray, 2007, s. 46). Bu kapsamda süreç yönetimi ile ilgili olarak literatürde yer alan ilişkilendirmeler şu şekildedir;

Süreç yeniliği, ürün yeniliğinin bütünleştiricisi olarak görülmekte, yeni süreçler yeni ürünleri, yeni ürünler de yeni süreçleri beraberinde getirmektedir (Durna, 2002, s. 70). Ancak (Demir & Demir, 2015, s. 149) sunulan hizmette yeni ya da önemli boyutta iyileştirme varsa ürün yeniliği, hizmeti geliştirmek için yöntem, teçhizat veya becerilerde iyileştirme varsa süreç yeniliği olduğunu savunurken Hjalager (2002, s. 466) süreç yeniliklerinin ürün yenilikleriyle birleştirilebileceğini ileri sürmüştür. Birasnav vd.(2013, s. 73) ise ürün ve süreç yeniliğinin dönüşümcü liderlik özelliğiyle ve bilgi yönetim süreci değişkenlerinin doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymuştur.

Oslo Kılavuzu (2005, s.57)' na göre yeniliğin ürün yeniliği olması için müşterilere sunulan hizmetin önemli ölçüde iyileştirilmiş özellikte olması gerekmektedir. Süreç yeniliği olması için ise mevcut üründe önemli ölçüde iyileştirilmiş yöntem, teçhizat veya beceri olması gerekmektedir. Eğer ki yenilik uygulamaları gerek sunulan hizmetin özelliklerinde gerekse de kullanılan yöntem, teçhizat veya becerisinde yer alıyorsa, bu hem ürün yeniliği hem de süreç yeniliği olarak isimlendirilmektedir.

Başka bir araştırmaya göre ihracata yönelik çalışan işletmelerde, ürün yeniliği süreç yeniliğine göre daha büyük önem arz etmektedir. Süreç ve ürün yeniliğini gerçekleştiren firmalar, yenilik uygulamayanlara göre daha fazla ihracat yapabilirler ancak, tek başına değerlendirildiğinde ürün yeniliği daha ön plana çıkmıştır (Becker & Egger, 2013, s. 352). Jaumandreu & Mairessec (2017, s. 150) ise, süreç yönetiminin üretimdeki marjinal maliyetini her zaman olmasa da düşürebildiğini; ürün yeniliğiyle ilgili süreç yeniliğinin ise marjinal maliyeti artırabileceğini ileri sürmüştür.

Süreç yeniliği, üretim marjinal maliyetini düşürür, ancak her zaman değil. Modellerimizin ve mevcut verilerimizin mevcut durumda kanıtlayamayacağımız veya reddettiğimiz bir olasılık, ürün yeniliğiyle ilişkili süreç yeniliğinin marjinal maliyeti arttırmasıdır.

Süreç yönetiminde başarılı olabilmek için etkin iletişim ve işbirliğinin yanı sıra örgütsel kültür, stratejik yapı, üst yönetimin katılım sağlaması, kaynakların yeterli düzeyde olması, paydaşların desteklemesi ve eğitim gibi unsurlara dikkat edilmesi gerekmektedir (Demir & Demir, 2015, s. 137). Bunun yanı sıra aynı anda en çok iki ya da üç süreç yeniliğinin uygulanması, ulaşılması zor hedefler belirleyerek radikal

kararlar alınması, sadece bir sektörde değil farklı sektörlerdeki başarılı süreç yönetimi uygulamalarının örnek alınması ve sektör varsayımlarının analizini doğru yapabilmek süreç yönetimini başarıya götürecektir faktörlerdir (Bozkurt, 2015, s. 97). Ayrıca maliyeti azaltacak ya da kaliteyi artıracak önerilerin alt birim personellerden gelebilme ihtimalini göz önünde bulundurarak işletme bünyesinde yer alan tüm kademelerdeki personelin fikir ve önerilerini almak gerekmektedir (Durna, 2002, s. 68).

Turizmde yer alan süreç yeniliğinde ise, arz kaynakları, enerji, bilgi ve teknoloji faktörlerinin işlenerek ürün ya da hizmete dönüşmesini kapsamaktadır (Demir & Demir, 2015, s. 138-139). Turizmdeki süreç yönetiminde genel olarak gerçekleştirilen işlemlerdeki performansın yükseltilmesi amaçlanmaktadır. Emek tasarrufu ve üretim girdisini azaltmak için kullanılan teknolojinin işleyiş sürecini mükemmelleştirmesi, enerji ve emek tasarrufu sağlaması en önemli amaçlardandır (Hjalager, 1997, s. 37). Bunları sağlamak için bilgi iletişim teknolojilerinin ön büro, muhasebe, resepsiyon ve kat hizmetlerinde birtakım paket programları ile iş süreçlerinin daha hızlı, kolay, etkin ve sonuca yönelik olarak avantaj sağladığı söylenebilir (Demir & Demir, 2015, s. 151). Ayrıca bilgisayarlı yönetim ve izleme sistemleri, temizlik ve bakım robotları ve self servis cihazları da süreç yeniliği örneklerindedir (Hjalager, 2002, s. 466).

2.2.3.Pazarlama Yenilikleri

Pazarlama yeniliği, Oslo Kılavuzu (2005, s. 53)' na göre "ürün tasarımı veya ambalajlaması, ürün konumlandırması, ürün tanıtımı (promosyonu) veya fiyatlandırmasında önemli değişiklikleri kapsayan yeni bir pazarlama yöntemidir" şeklinde tanımlanmaktadır.

Ürün veya hizmette uygulanan ya da tüketicilerde yeni ve farklı algı yaratılabilmesi, pazarlama teknik, yöntem ve yaklaşımlarında farklılık sağlayarak mevcut olanı geliştirmek ve iyileştirmek olarak tanımlanan pazarlama yenilikleri (Demir & Demir, 2015, s. 164), Karabulut (2015)' a göre pazarlama bileşenleri, pazarlama, satış örgütü ve pazarlama yönetimi gibi faaliyet alanlarında da gerçekleştirilebilmektedir. Pazarlama yeniliği hedef pazar karması geliştirmekte ve hizmet kalitesinin artırılmasına odaklanmaktadır. Potansiyeli yüksek pazar alanı bulmak, hizmeti daha iyi şekilde sunmak, ürünlerin müşteri tarafından kabul edilmesini sağlamak ve yeni pazara girmek için pazarlama unsurlarına yön verilmesini içermektedir (Erarslan, Bulu & Bakan, 2008, s. 13).

İşletmelerin pazarlama unsurlarında yenilik yapabilmesi için tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarına göre ürün tasarımı yapmak, satış esnasında ve sonrasında hizmet sunmak, pazarlama iletişim bileşenlerinin tekniklerinde, dağıtım kanallarında, depolama ve lojistiğin yanı sıra fiyatlandırma gibi birçok unsurları göz önüne alması gerekmektedir (Karabulut, 2015, s. 95). Böylelikle pazarlama fonksiyonun başarılı olmasını ve pazarlama performansında gelişme sağlayacağını, bunun da finansal performansı önemli ölçüde etkileyeceğini söylemek mümkündür (Yavuz, 2010, s. 167). Zaten farklı ve yeni yöntemlerle daha fazla satış yapılması, daha çok müşteriye

İşletmelerde Yenilik Yönetimi: Dünyanın En Yenilikçi 50 Şirketi Üzerine Bir Araştırma

ulaşılabilmesi ve hedeflerine daha kolay ulaşılabilmesiyle pazarlama yeniliğine yapılan yatırımın işletmelerde kazanç sağlayacağı da aşikârdır (Bozkurt, 2015, s. 98).

Pazarlama yeniliği, örgütsel yenilik gibi 'teknolojik olmayan inovasyon' bir yenilik çeşididir ve en az teknolojik yenilik kadar önemlidir (Elçi, Karataylı & Karaata, 2008, s. 27; Elçi, 2008, s. 7). Bu yenilik çeşidi sistematik çalışarak iç ve dış paydaşlarla beraber hareket edilebilmeyi temel aldığı için turizm sektöründe de işletmelerin turizm pazarında etkin yer alabilmesi için pazarlama yeniliklerine başvurması gerekmektedir. Bu kapsamda turizm pazarlamasında zamanlama ve içeriğin tam anlaşılabilmesi şeklinde sorunlar da işletmelerin karşısına çıkabilmektedir (Demir & Demir, 2015, s. 162-163). İstanbul' daki Point Hotel sürekli seyahat eden iş adamlarına yönelik olarak oteli "ev konforu ve ofis teknolojisi" temalı konsept belirleyerek rahat dinlenme ve çalışma imkanı sunmaktadır. Titanic Otel ise Titanic filmindeki sahneleri yaşatabilmek adına denizcilik temalı toplantı salonlarını Atlantik1, Pasifik 3 şeklinde isimlendirerek farklı deneyimler yaşatabilmeyi amaçlamaktadır (Demir & Demir, 2015, s. 178).

2.2.4.Örgütsel Yenilik

1950' li yıllarda franchising ve lisans anlaşmalarında karşımıza çıkan örgütsel yenilikler verimli yönlendirme ve iş artışını sağlayan yasal bir çerçevedir (Hjalager, 2010, s.3- 4). Örgütsel yenilik, (Tuna & İsaçetli, 2014, s. 30) işletmenin finansal ve beşeri unsurlarında en üst düzeyde verimlilik sağlanabilmesi için bir araya getirilmesi olarak tanımlanmaktadır. İşletmenin faaliyet uygulamalarında, işyerinin organizasyonunda ve dış ilişkilerinde yeni yöntem uygulanmasıdır (Zerenler, Türker & Şahin, s. 662). Başka tanıma göre ise, yeni yöntem ve tekniklerin oluşturulması ya da mevcut yöntemlerin işletme koşullarına uyarlanması şeklinde ifade etmiştir. Bu yenilik uygulamaları sadece iş yapma yöntemi ve yönetim şekillerinde değil, aynı zamana işlevselliği arttırmak için de uygulanmaktadır (Demir & Demir, 2015, s. 189-190).

Kurumsal yenilikler küçük ve büyük topluluklarla işbirliğini temel alan, kamu ve özel sektörü birbirine bağlayan ve kural koyan bir işleyiş içerisinde (Hjalager, 2002, s. 466). Çünkü kurumlar sadece fiziki değil, aynı zamanda kurumsal alışkanlıkları, gelenekleri ve rolleri olan bir bileşendir (Hjalager, 1997, s. 39).

İşletmelerin örgütsel yenilik faaliyetleri ile yönetim, faaliyet, üretim, araç- gereç ve malzeme maliyetinde ve örgütsel sapmada azalmalar meydana geldiği söylenmekle beraber işletme karlılığı markalaşma, pazarda liderlik, sürdürülebilir yönetim ve rekabet avantajı sağlama gibi örgütsel çıkarları da söz konusudur. Zaten kurumsal yenilik, rekabet avantajı sağlamak ve müşterilere yüksek değer sağlamak için her zaman güçlü bir araç olarak düşünülmüştür (Birasnav, Albufalasa & BaderSchool, 2013, s. 64).

Ayrıca otel işletmeleri için uygulanan kurumsal yenilikte yönetim ve faaliyet giderleri, üretim-süreç ve pazarlama maliyetlerini düşürmek, çalışan memnuniyetini sağlamak, verimlilik ve performansın artmasını sağlamak ve iş yaşamında kalite sağlamak gibi birçok etki söz konusudur (Demir & Demir, 2015, s. 191). Bu etkilere ulaşabilmek için turizm işletmelerinde kurumsal olarak uygulanabilecek yeniliklerden

bazıları şunlardır; mali teşvik reformu, sosyal ya da sağlık turizmi konseptlerini yeniden yapılandırmak; hassas alanlara erişimi denetleyen hedef yönetim sistemleri ve birimleri ve kredi kurumlarının ve finansman koşullarının değiştirilmesi. (Hjalager, 2002, s. 466).

3.Yöntem

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı, Fast Company tarafından 2018 yılında dünyanın en yenilikçi 50 şirketi olarak yayınlanan şirketlerin profilini çıkartarak tercih ettikleri yenilik çeşitlerini saptamaktır. Bu kapsamda <https://www.fastcompany.com/most-innovative-companies/2018> sitesindeki söz konusu şirketlerin profilleri incelenerek kuruluş yılları, hizmet ettikleri sektör dalları, merkezi ofislerinin konumu, şirketleri anlatılırken en çok değinilen unsurlar ve kullandıkları yenilik çeşitleri gibi unsurlar ele alınmıştır. Bu kapsamda çalışmanın evreni, dünya kapsamında yer alan yenilikçi olan şirketleri kapsarken, çalışmanın örneklemini Fast Company tarafından 2018 yılında dünyanın en yenilikçi 50 şirketi oluşturmaktadır. Söz konusu konunun ele alınmasının nedeni ise, literatür kapsamında şirketlerin uyguladıkları yenilik çeşitlerini hakkında çalışma olmamasıdır.

Her yıl yayınlanan en yenilikçi firmalar listesinin çalışmada ele alınmasının nedeni, liste kapsamında yer alan firmaların öne çıkmalarını sağlayan unsurların ortaya konulabilmesini sağlamaktır. Böylece şirketlerin yenilik açısından önemli görmeleri gereken unsurlar belirlenmiş olacaktır. Ayrıca yenilikte ön plana çıkmış olan şirketlerin kullandıkları yenilik çeşitleri de ele alınmaktadır.

Araştırmanın Metodolojisi

Çalışma amaçlarına ulaşabilmek adına "www.fastcompany.com" sitesindeki yenilikçi şirketlerin profilleri incelenerek içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi ile veri toplama kaynağı Fast Company'nin internet sitesi oluşturmaktadır. Söz konusu site kapsamında yer alan şirket bilgileri doğrultusunda çalışma amaçlarıyla ilişkilendirilerek birtakım başlıklar oluşturulmuştur. Bu başlıklar; şirketin bulunduğu sektör, şirketin kuruluş tarihi, şirket değeri, şirket geliri, şirkette çalışan personel sayısı, şirketin ürettiği ürünün kullanıcı sayısı, şirketin uyguladığı yenilik çeşidi, şirketin genel merkezinin bulunduğu ülke ve şirket profilinde en fazla kullanılan unsurlar şeklinde sıralanmaktadır.

Çalışma kapsamında oluşturulan başlıklar, Microsoft Excel programında sınıflandırılarak elde edilen verilerin girişi yapılmıştır. Ancak Fast Company sitesi kapsamında bazı başlıkların boş kalması nedeniyle ilgili boşlukların doldurulması adına şirketlerin kendi internet sitelerinden ve alan yazılarından bilgi temin edilerek anlamlı bütünlük oluşturulmuştur. Sınıflandırılan veriler ise frekans ve yüzde hesaplaması alınarak sonuçlandırılmıştır.

İşletmelerde Yenilik Yönetimi: Dünyanın En Yenilikçi 50 Şirketi Üzerine Bir Araştırma

4.Bulgular

Fast Company tarafından en yenilikçi 50 şirketin incelenerek tercih ettikleri yenilik çeşitlerinin saptanmasının amaçlandığı bu çalışmada, ilgili şirketlerin profilleri internet üzerinden incelenerek birtakım veriler elde edilmiştir. Bu veriler doğrultusunda ulaşılan bulgular tablolar aracılığıyla özetlenmiştir. Bu kapsamda en yenilikçi şirketlerin buldukları sektörlerin incelendiği Tablo 2’de birçok sektör yer almakla beraber ilgili veriler şu şekildedir;

Tablo 2: Şirketlerin Buldukları Sektör Dağılımı

Bulunduğu sektör	Frekans (f)	Yüzde (%)
Finans	6	12
Sosyal medya	6	12
Teknoloji	5	10
Sağlık	4	8
Elektronik ticaret	4	8
Giyim	3	6
Yiyecek-İçecek	3	6
Eğitim	3	6
Film-müzik şirketi	2	4
Oyun	2	4
Spor	2	4
Kozmetik	2	4
Hizmet	2	4
Gazetecilik	1	2
Havacılık	1	2
Diğer	4	8
Toplam	50	100

Şirketlerin bulunduğu sektörlerde birbirinden farklı 19 iş alanı tespit edilmiştir. Bu iş kollarından en çok yer alanı finans ve sosyal medya iken bunu teknoloji, sağlık ve elektronik ticaret takip etmektedir. Buna ek olarak yiyecek -içecek gibi temel ihtiyaçların yanı sıra kozmetik gibi kişisel ihtiyaçlara yönelik iş kollarının da bulunduğu söylenebilir. Ayrıca film- müzik şirketi, oyun, spor gibi rekreatif ve boş zaman aktivitelerine ilişkin şirketler de görülmektedir. Söz konusu şirketlerin kuruluş yıllarının da ele alındığı bu çalışmada ilgili veriler Tablo 3’deki gibidir;

Tablo 3: Şirketlerin Kuruluş Yılları

Kuruluş yılı	Frekans (f)	Yüzde (%)
1870-1930	3	6
1931-1960	3	6
1961-1990	5	10
1991-2000	5	10
2001-2010	14	28
2011-2016	16	32
Belirtilmemiş	4	8
Toplam	50	100

Şirketlerin kuruluş yıllarına bakıldığında %32 oranında 2011-2016 yıllarında ve %28 oranında 2001-2010 yıllarında kurulumun gerçekleştiği söylenebilir. Ayrıca kuruluşun 1870'li yıllara dayanan şirketlerin (%6) olduğu da ifade edilebilir. Söz konusu şirketlerin listede yer almasını sağlayan yenilik uygulamalarında hangi yenilik çeşitlerini kullanmayı tercih ettiklerinin ele alındığı veriler ise aşağıdaki gibidir;

Tablo 4: Şirketlerin Uyguladıkları Yenilik Çeşitleri

Yenilik Çeşidi	Frekans (f)	Yüzde (%)
Ürün + Süreç Yeniliği	25	50
Ürün Yeniliği	19	38
Süreç Yeniliği	5	10
Ürün + Pazarlama Yeniliği	1	2
Toplam	50	100

Şirketlerin tercih ettikleri yenilik çeşitlerinde %50'sinin ürün ve süreç yeniliklerini beraber kullandıkları görülmektedir. Bunu % 38 ile ürün yeniliği takip ederken tek başına süreç yeniliği %10, ürün yeniliği ile pazarlama yeniliğini birlikte kullanan şirketlerin ise % 2 oranında olduğu tespit edilmiştir. Farklı yenilik çeşitlerinin kullanıldığı şirketlerin bağlı buldukları ana merkezler çalışma kapsamında ele alınmış olup verileri ise tablodaki gibidir;

Tablo 5: Şirketlerin Merkez Ülkeleri

Ülkeler	Frekans (f)	Yüzde (%)	Ülkeler	Frekans (f)	Yüzde (%)
ABD	35	70	İsveç	1	2
Çin	4	8	İsviçre	1	2
İngiltere	2	4	Kore	1	2

İşletmelerde Yenilik Yönetimi: Dünyanın En Yenilikçi 50 Şirketi Üzerine Bir Araştırma

Hindistan	2	4	Kanada	1	2
Fransa	1	2	Japonya	1	2
İtalya	1	2			

En yenilikçi 50 şirketin merkez ülkelerinin analiz edildiği bu tabloda, 11 farklı ülke yer almakla beraber % 70 oranında şirketlerin merkezlerinin Amerika Birleşik Devletleri(ABD)'nde bulunduğu analiz edilmiştir. Bunu %8 ile Çin, %4 ile İngiltere ve Hindistan takip etmektedir. Son olarak söz konusu yenilikçi şirketlerin Fast Company sitesinde yer alan profillerinde ön plana çıkan unsurlar ele alınmış olup Tablo 6'daki gibi özetlenmektedir;

Tablo 6: Şirket Profiline Ön Plana Çıkan Unsurlar

Unsurlar	Frekans (f)	Yüzde (%)
Teknoloji	18	36
Yenilik	12	24
Güvenirlilik	5	10
Kişiyeye özel ürün	4	8
Müşteri memnuniyeti	3	6

Yenilikçi şirketlerin profilleri incelendiğinde onlarca unsur yer almaktadır; ancak çalışma kapsamında anlamlı bütünlük kurabilmek adına en çok tercih edilen 5 unsur çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu unsurlarda %36 oranında teknolojinin yer aldığı görülmektedir. Bunu % 24 ile yenilik, %10 ile güvenirlilik, %8 ile kişiyeye özel ürün üretilmesi ve % 6 ile müşteri memnuniyetinin sağlanması şeklinde sıralanmaktadır.

5.SONUÇ VE ÖNERİLER

2018 yılının en yenilikçi 50 şirketinin incelendiği bu çalışmada, amaçlar doğrultusunda birtakım veriler elde edilmiştir. Söz konusu veriler başlıklarına göre sınıflandırılarak anlamlı hale getirilmiştir. Yenilikçi şirketlerin yer aldığı iş kolu incelendiğinde 19 farklı sektöre ilişkin veriler elde edilmiş olup en çok oranda finans ve sosyal medya sektörüne ilişkin şirketlerin yer aldığı görülmektedir. Bunu teknoloji, sağlık ve elektronik ticaret sektörleri takip etmektedir. Bu kapsamda internet ve bileşim unsurlarının yenilikçi şirketler için ortak unsur olduğu söylenebilir.

Şirketlerin yenilikçi olmalarının kuruluş yıllarıyla ilişkili olup olmadığının incelendiği verilere göre, şirketlerin ağırlıklı olarak 2011-2016 yıllarında kurulmuş olduğu görülmektedir. Bunun 2001-2010 yılı takip ederken 1870'li yıllara dayanan geçmişi olan şirketlerin varlığından da bahsedilmektedir. Bu veriler ışığında şirketlerin yenilikçi olmaları ile köklü geçmişe ait şirket arasında herhangi bir ilişki saptanamamıştır. Bu doğrultuda kuruluş yılı az olan şirketlerin de yenilik uygulamaları yaparak ön plana çıkabileceği ileri sürülebilir.

Farklı sektörlerde yer alan yenilikçi şirketlerin uyguladıkları yenilik çeşidinin saptanmasına yönelik yapılan analizlerde ağırlık olarak ürün ve süreç yeniliğinin bir arada kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunu ürün yeniliğinin takip etmesinden yola çıkarak, şirketlerin yeni ürün oluşturmasının en fazla tercih edilen yenilik çeşidi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna ek olarak örgütsel ve pazarlama yeniliğinin de tercih edilmeyen yenilik çeşitleri olduğunu söylemek mümkündür. Bu kapsamda yenilikçi olmak isteyen şirketlerin ürünlerinde yenilik uygulamalarına gitmesiyle rekabet avantajı sağlayarak bulunduğu sektörde iyi bir konumda olacağı düşünülmektedir.

Yenilik uygulamalarının yer aldığı şirketlerin merkez ülkelerinin analizine bakıldığında, büyük oranda ABD' nin tercih edildiği görülmektedir. Bunu Çin, İngiltere ve Hindistan gibi ülkeler takip etse de yenilikçi şirketlerin merkezlerini ABD' de kurmayı tercih ettikleri görülmektedir.

Fast Company verileri çerçevesinde yenilikçi şirketlerin profili incelendiğinde en çok kullandıkları unsurun teknoloji, yenilik ve güvenilirlik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç kapsamında yenilikçi şirketler için teknoloji odaklı olmak, yenilikler uygulamak ve müşterilere güven hissettirmenin önemli olduğu ifade edilebilir. Elde edilen veriler doğrultusunda diğer şirketlere de teknolojiyi kullanarak yenilikçi ve güven temalı çalışmaları önerilmektedir. Bu kapsamda diğer şirketler de uygun yenilik stratejileri belirleyerek diğer şirketler arasından sıyrılarak büyük bir büyüme yaşayabileceği düşünülmektedir. Buna ek olarak en çok ürün ve süreç yeniliğinin beraber kullanıldığı sonucuna ulaşılmışından hareketle şirketlerin yer aldığı iş koluna ve piyasa şartlarını da göz önüne alarak uygun bir yenilik çeşidi seçmeleri önerilmektedir. Ancak şirketin mevcut durumu, sektörün durumu gibi unsurların da göz önünde tutulması ve yenilik çalışmalarında ürün, şirket ve piyasa koşullarının bir arada değerlendirilmesi önerilmektedir.

Araştırma kapsamındaki şirketlerin köklü olmasının yenilikçi olmasına engel olmadığını ifade edildiği bu çalışma kapsamında köklü olmayan işletmelerin de yenilik yönetimine ilişkin uygulamalar yürütmesi önerilmektedir. Son olarak ilgili yönetimlerce şirketleri yenilik uygulamalarını gerek maddi gerekse de eğitim olanakları sunarak desteklemesi ve bilgilendirmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Acaray, A. (2007). Küçük ve Orta Boy İşletmelerde Yenilik Yönetimi: Yenilik Yönetiminde Etkili Olan Örgütsel Yapı ve Faktörlere İlişkin Bir Araştırma. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Adams, R., Bessant, J. & Phelps, R. (2006). Innovation Management Measurement: A Review. *International Journal of Management Reviews*, 8(1), 21-47.
- Arslantaş, C. C. (2001). Girişimcilikte Yaratıcılık ve Yenilik. *Yönetim Dergisi* (38), 17-23.

İşletmelerde Yenilik Yönetimi: Dünyanın En Yenilikçi 50 Şirketi Üzerine Bir Araştırma

- Aygen, S. (2006). İşletmelerde Yenilik Yönetimi Sürecinde Örgüt Yapılarında ve Hizmet Tasarımlarında Yaşanan Dönüşümler: Antalya İli 5 Yıldızlı Konaklama İşletmelerinde Ampirik Bir Araştırma ve Hizmet Tasarımı Önerisi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Doktora Tezi.
- Batmaz, N. & Özcan, A. (2008). Yeniliği Etkileyen Unsurlar ve Toplumsal Refah İlişkisi. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 43-66.
- Becker, S. O. & Egger, P. H. (2013). Endogenous Product Versus Process Innovation and a Firm's Propensity to Export. *Empir Econ* (44), 329-354.
- Bessant, J. (2003). Challenges in Innovation Management. Editör; L.V. Shavinina, *The International Handbook on Innovation* (s. 761-784).
- Birasnav, M., Albufalasa, M. & BaderSchool, Y. (2013). The Role of Transformational Leadership and Knowledge Management Processes on Predicting Product and Process Innovation: An Empirical Study Developed in Kingdom . *Review of Applied Management Studies*, 64-75.
- Bozkurt, Ö. (2015). Sosyal Hizmet İşletmelerinde Yenilik Yönetimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi Sosyal Hizmet Özel Sayısı*, 89-106.
- Burhan, M. (2014). Sürdürülebilir Rekabet için Teknoloji ve Yenilik Yönetimi. *31.Ulusal Bilişim Kurultayı*, (s. 52-60).
- Bülbül, T. (2012). Okullarda Yenilik Yönetimi Ölçeği'nin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri* , 12 (1), 157-175.
- Calantonea, R. J., Cavusgila, S. T. & Zhao, Y. (2002). Learning Orientation, Firm Innovation Capability and Firm Performance. *Industrial Marketing Management*, 31, 515-524.
- Camisóna, C. & Monfort-Mir, V. M. (2012). Measuring Innovation in Tourism from the Schumpeterian and the Dynamic-Capabilities Perspectives. *Tourism Management*, 33, 776-789.
- Cormican, K. & O'Sullivan, D. (2004). Auditing Best Practice for Effective Product Innovation Management. *Technovation*, 24, 819-829.
- Davis, M. & Moe, C. (1997). Bringing Innovation to Life. *Journal of Consumer Marketing*, 14(5), 338-361.
- Demir, M. & Demir, Ş. Ş. (2015). *Otel İşletmelerinde Yenilik Yönetimi- İlkeler ve Örnekler-*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Dibra, M. (2015). Rogers Theory on Diffusion of Innovation - The Most Appropriate Theoretical Model in the Study of Factors Influencing the Integration of Sustainability in Tourism Businesses. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 195, 1453-1462.

- Dönmez, D. & Çevik, İ. (2010). İşletmelerde Yeniliklerin Kaynağı Olarak Paydaş Diyalogları: Seyahat Acentaları Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,24, 189-202.
- Duran, C., & Saraçoğlu, M. (2009). Yeniliğin Yaratıcılıkla Olan İlişkisi ve Yeniliği Geliştirme Süreci. *Yönetim ve Ekonomi* , 16 (1), 57-71.
- Durna, U. (2000). Yenilik Yönetimi ve Yenilik Yönetiminde Etkin Olan Örgütsel Yapı ve Faktörler ve Bir Araştırma. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi ve Organizasyon Anabilim Dalı Doktora Tezi.
- Durna, U. (2002). *Yenilik Yönetimi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Elçi, Ş. (2008). İnovasyon Rehberi: Kârlılık ve Rekabetin Elkitabı. Türkiye: Technopolis Group.
- Elçi, Ş., Karataylı, İ. & Karaata, S. (2008). *Bölgesel İnovasyon Merkezleri: Türkiye İçin Bir Model Önerisi*. İstanbul: TÜSİAD.
- Erarlan, H., Bulu, M. & Bakan, İ. (2008). Kümelenmeler ve İnovasyona Etkisi: Türk Turizm Sektöründe Uygulamalar. *OID Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 5(3), 15-50.
- Gökçek, O. (2007). Yenilik Yönetimi Süreci ve Yenilik Stratejileri: Otomotiv Sektöründe Bir Alan Çalışması. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Gülavşar Gökçe, S. (2010). İnovasyon Kavramı ve İnovasyonun Önemi. *Fırat Kalkınma Ajansı*,(<http://www.fka.org.tr/SayfaDownload/Inovasyon%20Kavrami.pdf>).
- Güleş, H. K. & Bülbül, H. (2004). Toplam Kalite Yönetiminin İşletmelerde Yenilik Yönetimine Katkıları. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 115-129.
- Hidalgo, A., & Albors, J. (2008). Innovation Management Techniques and Tools: A Review from Theory and Practice.
- Hjalager, A.-M. (1997). Innovation Patterns in Sustainable Tourism: An Analytical typology. *Tourism Management*,18(1), 35-41.
- Hjalager, A.-M. (2002). Repairing innovation Defectiveness in Tourism. *Tourism Management*, 23, 465-474.
- Hjalager, A.-M. (2010). A review of Innovation Research in Tourism. *Tourism Management*, 31, 1-12.
- Karabulut, T. (2015). *Stratejik Yenilik Yönetimi- İnovasyon Yenileşim Yenilik*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.

İşletmelerde Yenilik Yönetimi: Dünyanın En Yenilikçi 50 Şirketi Üzerine Bir Araştırma

- Jaumandreu, J. & Mairessec, J. (2017). Disentangling the Effects of Process and Product Innovation on Cost and Demand. *Economics of Innovation and New Technology*, 26, 150-167.
- Jime'nez-Zarco, A. I., Martı'nez-Ruiz, M. P., & Izquierdo-Yusta, A. (2011). Key Service Innovation Drivers in the Tourism Sector: Empirical Evidence and Managerial Implications. *Serv Bus*, 5, 339-360.
- Kılıç, M. & Bilginoğlu, B. (2010). İhracatçı Türk Firmalarında Personel Sağlama ve Seçme Yöntemleri ve İnovasyon Performansı İlişkisi: Orta Anadolu İhracatçı Birlikleri Örneği. *Sosyoekonomi Dergisi*, 216-244.
- Kırım, A. (2006). İş Modeli İnovasyonu. Ankara: Sistem Yayıncılık.
- Medeiros, J. F., Ribeiro, J. L. & Cortimiglia, M. N. (2014). Success Factors for Environmentally Sustainable Product Innovation: A Systematic Literature Review. *Journal of Cleaner Production* (65), 76-86.
- Mohnen, P. & Hall, B. H. (2013). Innovation and Productivity: An Update. *Eurasian Business Review*, 3(1), 47-65.
- Novelli, M., Schmitz, B. & Spencer, T. (2006). Networks, Clusters and Innovation in Tourism: A UK Experience. *Tourism Management*, 27, 1141-1152.
- Oke, A. (2007). Innovation Types and Innovation Management Practices in Service Companies. *International Journal of Operations & Production Management*, 27(6), 564 - 587.
- Oslo Kılavuzu: Yenilik Verilerinin Toplanması ve Yorumlaması için İlkeler. (2005). OECD/Avrupa Birliği.
- Ottenbacher, M., Shaw, V. & Lockwood, A. (2008). An Investigation of the Factors Affecting Innovation Performance in Chain and Independent Hotels. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 113-128.
- Palomares Cano, X. (2008). Innovation Typology in Tourism. Master Thesis.
- Popa, I. L., Preda, G. & Boldea, M. (2010). A Theoretical Approach of the Concept of Innovation. *Managerial Challenges of the Contemporary Society*, 1, 151-156.
- Pretorius, M., Millard, S.&Kruger, M.(2005). Creativity, Innovation and Implementation: Management Experience, Venture Size, Life Cycle Stage, Race And Gender as Moderators. *South African Journal of Business Management*, 36(4), 55-68.
- Sami, B. (2003). Yenilik Kavramı ve Teorik Temelleri. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8 (2), 253-273.
- Seçkin Halaç, D., Eren, H., & Bulut, Ç. (2014). Sosyal Yenilikçilik: Bir Ölçek Geliştirme. H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 32 (1), 165-190.

- Śledzik, K. (2013). Schumpeter's View on Innovation and Entrepreneurship. *SSRN Electronic Journal*, 89-95.
- Schumpeter, J. (1934). *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest and the Business Cycle*. Harvard College, Cambridge, MA.
- Smith, M., Busi, M., Ball, P. & Meer, R. v. (2008). Factors Influencing an Organisations ability to Manage Innovation: A Structured Literature Review and Conceptual Model. *International Journal of Innovation Management*, 12 (4), 655-676
- Taşkın, E. (2014). İşletmelerde Yenilik Yönetiminin Önemi. *Politik Ekonomik Durum*, (202), 7.
- Tekin, Y. (2012). Otel İşletmelerinde Yenilik Yönetimi İle Yenilikçi Örgüt Kültürü İlişkisi: Alanya' da Bir Araştırma. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Ana Bilim Dalı Doktora Tezi.
- Tekin, Y., & Durna, U. (2012). Otel İşletmelerinde Yenilik Yönetimi Uygulamaları Alanya' da Beş ve Dört Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 4 (3), 93-110.
- Terzioğlu, M., Avcı, M. & Gökovalı, U. (2008). İşletmelerde Yenilik Yeteneği: Denizli Tekstil ve Hazır Giyim Sektörü Örneği. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (3), 377-388.
- Tidd, J. & Bessant, J. (2001). *Managing Innovation (2nd ed.)*. Chichester. U.K.: John Wiley.
- Top, S. (2008). *İşletmelerde Yenilik ve Yaratıcılık Yönetimi*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Tuna, K. & İsaetli, İ. (2014). İnovasyon'un Finansmanı ve Risk Sermayesi. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 64 (1), 27-41.
- Tutar, F., Kocabay, M. & Arıç, H. (2007). Firmaların Yenilik (İnovasyon) Yaratma Sürecinde Serbest Bölgelerin Rolü: Kayseri Serbest Bölgesi Örneği. *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi Yerel Ekonomiler Özel Sayısı*, 195-203.
- Türk Dil Kurumu (TDK): URL: www.tdk.gov.tr
- Uzkurt, C. (2010). *İnovasyon Yönetimi: İnovasyon Nedir, Nasıl Yapılır ve Nasıl Pazarlanır?* (<http://www.aso.org.tr/dergiler/2010temmuzagustos.pdf>).
- Uzunbacak, H. H. (2015). Organize Sanayi Bölgelerindeki İşletmelerin Yenilikçilik Durumlarının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi: Isparta ve Burdur OSB Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (40), 815-821.
- Wintje, R., Douglas, D., Fairburn, J., Hollanders, H. & Pugh, G. (2014). Beyond Product Innovation; Improving Innovation Policy Support for SMEs in Traditional Industries. *UNU-MERIT Working Paper Series*.

İşletmelerde Yenilik Yönetimi: Dünyanın En Yenilikçi 50 Şirketi Üzerine Bir Araştırma

- Vatan, A. & Zengin, B. (2014). Çevresel İnovasyon ve Konaklama İşletmelerindeki Uygulamalar Üzerine Bir Araştırma: İstanbul Örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* (2), 511-530.
- Yavuz, Ç. (2010). İşletmelerde İnovasyon-Performans İlişkisinin İncelenmesine Dönük Bir Çalışma. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5 (2), 144-173.
- Zerenler, M., Türker, N. & Şahin, E. (2007). Küresel Teknoloji, Araştırma-Geliştirme (AR-GE) ve Yenilik İlişkisi. 653-667.

Makale Geliş Tarihi:28.05.2018 Yayın Kabul Tarihi: 11.09.2018

20. YÜZYILIN BAşLARINDA OSMANLI HAPİSHANELERİ: YOZGAT ÖRNEĞİ

Tahir BİLİRLİ*

Öz

Modern anlamda hapisane sanayileşme ile birlikte Avrupa'da ortaya çıkarken, Osmanlı Devleti'nde ise Tanzimat sonrası idari yapıda yeniden yapılanma sonucu ortaya çıkmıştır. Daha öncesinde mahbes olarak adlandırılan bu yerler, suçlunun cezasının ifasını beklediği ya da yargılanmayı beklediği yerlerdi. Mahbesler genellikle vilayet binaları veya idarecilerin konakları altında bulunan mahzen veya depo gibi alanlardır. Mahbesler Tanzimat'tan sonra müstakil bir yer olarak inşa edilmeye başlayarak suçlunun ıslah edildiği yerlere dönüşmüştür. Yozgat Hapishanesi de 19. yüzyılın sonlarında kurulmuş bir hapisanedir. Bu alışmada Yozgat Hapishanesi'nin 20. yüzyılın başında yani Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşadığı fiziki değişim, mahkumlarının sağlık ve güvenlik durumları, ne tür suçluların bulunduğu, hapisanede görevli memurların durumları ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Yozgat, Hapishane, Mahküm, Suç.

OTTOMAN PRISONS in THE EARLY 20TH CENTURY: YOZGAT EXAMPLE

Abstract

In modern sense, prisons have emerged in Europe with industrialization. In the Ottoman Empire, prisons emerged after the Tanzimat with the restructuring of the administrative units. These places, formerly called mahbes, were places where the criminal's waited trial or punishment. These were usually places such as cellars or warehouses under the houses of the provincial buildings or administrators. The prisons began to be built as an independent units after the Tanzimat and it became places where the criminals were rehabilitated. Yozgat Prison was established in the late 19th century. In this study, the physical changes of the Yozgat prison throughout the Ottoman period, health and safety conditions of the prisoners, the types of the criminals and the positions of the prison officers in the prison will be studied.

Key Words: Ottoman, Yozgat, Prison, Convict, Crime.

GİRİŞ

Hapishane sözlükte "alıkoymak, bir yere kapama, salıvermeme" (Develioğlu,1984: 364) anlamına gelen Arapça kökenli bir kelime olan habs kökeninden türetilmiş bir kelimedir. Örfi anlamda "bir şahsı, bir canlıyı veya bir eşyayı bir yere kapatmak, bir süre alıkoymak" anlamlarını taşıırken, hukuki olarak da "sanık veya suçluyu belli bir mekânda zorla alıkoyarak şahsi hürriyetini kısıtlamak" anlamını

* Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
tahirbilirli@karabuk.edu.tr. ORCID: 0000-0001-5275-4654.

Tahir BİLİRLİ

taşımaktadır. (Bardakoğlu,1997:54) Bir yere kapatılarak özgürlüğü kısıtlanan kişiye mahbus denilirken, kapatıldığı yere de mahbes denilmiştir.

Tarihsel süreç içerisinde bir takım anlam ve kavram değişikliği yaşayan hapisane en eski medeniyetlere kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. İlk zamanlarda suç işleyen kişi şahsi intikam, sürgün (nefy) ve toplumdan dışlanma (tard), kısas ve diğer bedeni cezalarla, karşılaşırken zamanla suçlunun hapsedildiği bir cezaya dönüşmüştür. (Bardakoğlu,1997:54)¹ Otorite de varoluşunu korumak ve geleceğe taşınmasını sağlamak için de bu cezaları kullanarak otoritesini sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Bu durum da giderek devletlerin ve imparatorlukların kurulmasını olanaklı hale getirmiştir. (Aksu, 2005:61)

İnsanların tarih boyunca kapatıldıkları yerleri günümüzdeki manasıyla “hapisane” olarak adlandırmak “hapisane” ve “mahbes” arasındaki farklı göz ardı etmek anlamına gelir. (Yıldız, 2012:8) Mahbes tutuklunun kaçmasına mâni olacak, az çok müstahkem bir yer, bir ev, bir mescit ya da bir zindan (Demirkol, 2012:2) olabileceği gibi, eli ve ayakları tutarak hareketi imkansızlaştıran kayış, zincir, pranga,² bukağı,³ ya da tomruk⁴ da olabilir. Dolayısıyla bir yerin mahbes olabilmesi tutuklunun

¹ Gültekin Yıldız insanın “kendi dışı” olarak kabul ettiği dünyada iktidarını öncelikle hayvanlar üzerinde kurma yoluna gittiğini söylemektedir. Bunu da varlığını sürdürebilmek adına hayvanların avlanması ve onların evcilleştirilmesi sırasında onları hapsederek ehlileştirilmek veya cezalandırmak şeklinde yapmıştır. İlk talim gereçleri ise kırbaç, kamçı, koşum takımı, boyunduruk ve tasma olmuştur. Daha sonraki süreçte insanın yerleşikliğe geçmesi ile insanlar arasında eşitliğin bozulması ve ilkelde olsa devlet anlayışının ortaya çıkması ile birlikte kişileri teslim almak ya da teslim olmuş kişiyi sözleşmeyi bozduğu gerekçesiyle cezalandırma işlemi başlanmıştır. Ancak bu cezalandırma hürriyetini kısıtlama olan hapsedme şeklinde değil de genel olarak sürgün şeklinde olmak üzere bedene uygulanan şiddet şeklinde olmuştur. Sürgün edilen kişinin toplumla bağının koparılması ona verilebilecek en büyük cezadır. Böyle bir cezaya çarptırılan kişinin de hayatta kalması pek mümkün de olmuyordu. Detaylı bilgi için bakınız: Gültekin Yıldız, *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2012; Kurtuluş Demirkol, *II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayeti Hapishaneleri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü basılmamış doktora tezi, Sakarya, 2012.

² Halkaları ile beraber iki okka yüz dirhem ağırlığındaki demire verilen addır. Bu pranga mahkûmların bir iple bellerine bağlanmak suretiyle ayaklarına takılırdı. Umumi hapisanelerde, hapisanenin iç nizamını bozanlar ve taşkınlık gösterenlere de inzibati bir tedbir olarak mahkûmların ayaklarına pranga vurulurdu. (Pakalın,1983:781) Detaylı bilgi için bkz: Yasemin Saner “Osmanlının Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma ve Korkutma Refleksi: Prangaya Vurma”, *Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-19. Yüzyıllar*, Ed: Noemi Levy-Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1986.

³ Köstek zinciri, pranga, bend. Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1978, s. 317

⁴ Dört beş metre uzunluğunda, 40-50 cm. çapında bir ağaç kütüğüdür. Boylu boyuna ortasından ayrılmış olan bu kütüğün bir başı açılır kapanır vida ile tutturulduğu gibi kilitlenmeye elverişli

20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Hapishaneleri: Yozgat Örneği

ya da mahkûmun kaçışını engelleyecek derecede sağlamlığı ile ilgilidir. (Yıldız, 2012:9) Hapishane ise ağırlıklı olarak XIX. yüzyıl başlarında ortaya çıkan hem özgürlükten yoksun bırakmayı hem de bireylerin ıslah edilmesini sağlayan ya da bireyleri geri topluma kazandırmayı amaçlayan, dolayısıyla dönüştüren yerler olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵ (Foucault,2015:338)

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda hapishane kavramı ortaya çıkana kadar mahbesler, tutuklu ve hükümlülerin bir arada tutulduğu yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Mahbesler tutukluların haklarında yapılacak yargılamayı beklediği, mahkûmların da haklarında kesinleşmiş cezalarının gününü bekledikleri yerler olmuştur. Mahbesler, hapishane olarak inşa edilmemiş genel olarak hükümet konaklarının mahzeninde veya kale ve saray gibi binaların özel ayrılmış yerleridir. (Özçelik,2015:18) Bu yerlere aynı zamanda zindan ya da tomruk adı da verilmiştir. Yedikule, Baba Cafer ve Tersane Zindanları İstanbul'un en önemli mahbesleridir. (Yıldız,2015:93) Bu hisar mahbeslerin dışında Sadrazam, Yeniçeri Ağası, Bostancıbaşı gibi İstanbul'un asayişinden sorumlu devlet adamlarının konaklarının konakları altında bulunan yerler mahbes olarak kullanılmıştır. (Yıldız,2012:51) Mahbesler taşrada da yerel yöneticilerin konakları altında yer almıştır.

Mahbeslerde tutulan mahbuslara ise verilen cezalar hadd, kısas, diyet ödeme, ta'zir, kalebentlik, kürek, prangabentlik, para cezası, idam, çuval içinde İstanbul Boğazı'nda suya bırakma ve sürgün şeklindedir. (Bozkurt,2012:262) Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra özellikle Avrupalı devletlerin de etkili olması ile bedene uygulanan cezalardan yavaş yavaş "kürek" başlığı altında toplanan ağır işlerde çalıştırma cezası ile sürgün ve kısa süreli hapis cezalarına doğru bir geçiş başladı. (Yıldız,2012:69) Taşra da ise kürek merkezleri kale veya tersane sahibi kıyı şehirleriydi.⁶

Tanzimat dönemine kadar taşrada genel olarak mahbesler bulunmamaktaydı. 1845-1846 yıllarında mahbusların suçlarının derecesi ve sosyal statülerine göre ayrılmasına imkân verecek, 2000 kuruş masrafı geçmeyecek şekilde mahbeslerin inşa edilmesi düşünüldü. (Yıldız,2012:85) Özellikle hafif borçluların ya da hafif suçluların katil ve hırsızlarla bir arada bulunması ve tutuklu ve mahkûm ayrımının olmaması Tanzimat sonrası Osmanlı mahbeslerinin en önemli sorunuydu. Ancak inşası istenen mahbesler hapishanelerin ilk örnekleri olacak olsa da bu yerel hükümet konakları içindeki mahbesten fazlası olamamıştı.

1850 yılında çıkarılan kanun 1840 yılında çıkarılan ilk ceza kanuna göre daha geniş kapsamlı olması beraberinde mahbeslere ihtiyacı da artırdı. 1850 yılına kadar

bir surette yapılır; üzerine büyüklü küçüklü 8-10 çift ayak yeri açılır ve buralardan ayaklara geçirilerek suçlular tutulurdu. (Yıldız,2012:51).

⁵ Modern anlamda nefsin ıslahı olarak olmasa da ilk hapishane olarak 1596 yılında açılan Amsterdam Hapishanesi kabul edilmektedir. (Demirkol, 2012:12)

⁶ Rumeli'de Varna, Vidin, Rusçuk ve Niş kaleleri; Anadolu ve Akdeniz'de Antalya, Diyarbakir, Sinop, Rodos ve Magosa gibi. (Yıldız,2012:73).

bazı hafif suçlar “değnek vurma” cezası ile cezalandırılırken bu yıldan itibaren bu cezanın yerine hapis cezası getirildi. Bu durum bedene uygulanan cezadan nefsin ıslahına geçişin göstergesi olması açısından önemlidir. Bunda da İngiliz elçisi Stratford Canning’in “Osmanlı Mahbeslerinin Islahı” projesi önemli bir rol oynamıştır. (Yıldız,2012:110) Canning⁷ 1851 yılında İngiltere konsolosları ile birlikte başta İstanbul olmak üzere taşra mahbesleri hakkında teferruatlı bir rapor hazırlamıştır. Raporlarda Yozgat mahbesinin içinde yer aldığı mahbeslerin genel olarak kirliliği, havasızlığı, susuzluğu, darlığı, ısıtma düzensizliği ve penceresi olmamasından kaynaklı zifiri karanlık olması, mahbusların güvenliği, sağlığı, ibadet imkanlarının sağlanmaması gibi ve buna benzer birçok problemler yer almıştır. (Yıldız,2012:114)

Canning’in raporu sonrasında özellikle 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı⁸ sonrasında merkez ve taşra hapishanelerinin tutuklu ve mahkûmların, ağır suçlular ile hafif suçlular ve borçluların ayrı ayrı hapsedilmeye müsait olup olmadıkları, eğer müsait değilse bunlara bazı ilaveler yapılarak bunun sağlanıp sağlanamayacağı, bu da mümkün değilse hapishane olarak kullanılabilecek yerlerin kiralanması veya satın alınmasının mümkün olup olmadığı vali ve mutasarrıflara sorulmaya başlandı. (Yıldız,2012:167)⁹

1858 yılında çıkarılan ceza kanununa göre suçlar ağırlıklarına göre “cinayet”, “cünha” ve “kabahat” olarak üçe ayrılmıştır.¹⁰ 1865 yılında hapishane yönetmeliği çıkarılarak hapishane eksikliklerin giderilmesi amaçlandı. Ayrıca mahkûmların gün içerisinde ne yapmaları gerektiği tek tek kaleme alındı. (Yıldız,2012:253-261) 1876 yılından sonra hapishanelerin ıslahına daha da hız verildi. Özellikle mahkûmların okutulup eğitilmesine ve meslek sahibi yapılmasına yönelik programlar uygulamaya sokuldu. (Karaca,2005:156) Hapishanelerdeki aşırı izdihamın önüne geçebilmek adına “sülüsân affı” olarak adlandırılan, ferdi ya da toplu kısmi aflardan farklı olarak ceza müddetinin üçte ikisinin tamamlamış mahkûmların kalan cezaları affedilerek tahliye

⁷ Başta Canning’in ülkesi İngiltere ve ABD olmak üzere Batı Avrupa’nın birçok ülkesinde mahbeslerin birer “ıslahhane” ye dönüştürülmesi yolundan önemli adımlar atılmış ve yeni ceza infaz müesseseleri peşisıra açılmıştı. (Yıldız,2012:132).

⁸ Osmanlı Devleti’nde ilk defa hapishane ve tevkifhanelerin durumlarının düzeltilmesi ile ilgili hükümler Islahat Fermanı’nda yer almıştır. İskence kesin bir dille yasaklanmış, işkence ve kötü muamele yapanların bizzat kendilerinin cezalandırılacağı belirtilmiştir. (Demirkol, 2012:21)

⁹ Bu dönemde de özellikle Osmanlı Devleti’nde danışman olarak görev yapan İngiliz Binbaşısı Gordon’un hazırlamış olduğu raporlar hapishanelerin ıslah edilmesinde önemli rol oynamıştır.

¹⁰ Cinayet suçuna daha ziyade idam ve hapisle birlikte ağır işlerde çalıştırmayı da içeren kürek cezası verilirken; cünha ve kabahat suçları için para cezası, sürgün ve kalebentlik gibi cezaların yanısıra ilki içi “te’dib” ikincisi için de “tekdir” maksadıyla 1 haftan 3 seneye kadar hapis cezaları öngörülmüştü. Hapisle cezalandırılacak hafif ve orta dereceli suçlardan bazıları yaralama ve silah çekme, hırsızlık ve yan kesicilik, ırza geçme, zorla tecavüz, kız kaçırma, çocuk kaçırma, çocuk düşürtme, zorla haneye girilmesi, yalancı şahitlik ve yemin, suçlu ve mahkûm saklama, yasak yayın basıp dağıtma ile evrak taklididir. (Yıldız,2012:193).

20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Hapishaneleri: Yozgat Örneği

edilmesi olan bir uygulama XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sık sık kullanılmaya başladı. (Yıldız,2012:298)

1880 yılında çıkarılan ve 1917 yılına kadar yürürlükte kalacak olan "Hapishaneler Nizamnamesi" ile birçok düzenlemeye gidilmiştir.¹¹ Bu düzenleme ile birlikte Osmanlı coğrafyasının tamamının hapishane ve tevkifhane ile donatılması öngörüldü.¹² 1880 sonrasında siyasi suçlar ile 1890'lardan sonra başlayacak Ermeni olayları ile birlikte hapishaneleri siyasi suçlular ile Ermeni olaylarına karışacak kişiler doldurmaya başlayacaktır. 1889 yılında Sultan Abdülhamid ilk defa hücre tipi kaloriferli ve tam donanımlı bir hapishane projesi hazırlattı ve yer olarak da Yedikule olarak belirlendi. Ancak bu proje hayata geçirilemedi. (Tekin-Özkes,2008:189)

II. Abdülhamid döneminde var olan sıkıntılar İttihat ve Terakki döneminde de devam etti. Sorunların çözümü 1911, 1914 ve 1917 tarihlerinde İttihat ve Terakki önemli ıslahat çalışmaları yaptı. İlk olarak 1911 yılında Dahiliye Nezareti bağlı olarak Hapishaneler İdare-i Umûmiyesi oluşturuldu. Birçok yerde hapishane ve tutukevi inşaatı kararlaştırıldı. (Gönen,2005:176) Ancak yapılmak istenen reformlar hükümet bunalımları, ekonomik yetersizlikler ve savaşlar nedeni ile bir türlü istenen seviyeye gelememiştir. (Tanış, 2018:142)

Tespit edildiği kadarıyla taşrada ilk açılan Osmanlı Hapishanesi Eylül 1859'da Yanya Hapishanesi'dir. (Yıldız,2012:196) Yozgat Hapishanesi'nin ise 1880 Nizamnamesinden çok daha önce 1864 tarihinde var olduğu Osmanlı Arşivi kayıtlarından anlaşılmaktadır. (BOA. MVL. 667/39) Ancak hapishanenin tam olarak ne zaman yapıldığı tespit edilememiştir. Dolayısıyla Yozgat hapishanesi 1860 yılından sonra inşa edildiği ifade edilebilir. Yozgat merkezde Büyük Hapishane ile Yukarı Hapishane olarak iki erkek hapishanesi ile bir de kadın tutuklu ve mahkûmları için müstakil bir "nisa hapishanesi" bulunmaktadır.¹³ Merkezin dışında Boğazlıyan ile

¹¹ İtalya, Fransa ve İsviçre'den alınarak hazırlanan bu nizamname 97 maddeden oluşan oldukça teferruatlı bir düzenlemeydi. Kent Schull, "Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistematik Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerinde Etkileri", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-19. Yüzyıllar*, Ed: Noemi Levy-Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1986, s. 220.

¹² Nizamnamenin birinci maddesine göre her kaza, liva ve vilayette birer mahalli hapishane ve tevkifhane açılacak, ayrıca bunlara ilaveten belirlenecek yerlerde umumi hapishaneler inşa edilecektir. Kabahat ve cünha suçlarından mahkûm olanlar ile 3 aya kadar ceza almış mahkûmlar hiyerarşinin en altında yer alan kaza hapishanelerinde; 3 seneye kadar ceza almış mahkûmlar bağlı oldukları sancaklarda bulunan liva hapishanelerinde; 3 sene ceza almış mahkûmlar merkez vilayet hapishanelerinde tutulacaklardır. Herhangi bir vilayette 5 seneden fazla ceza alanlar ve kürek cezası olarak bilinen ağır işlerde çalıştırılmaya mahkûm olmuş kişiler ise umumi hapishanelerde tutulacaklardır. (Yıldız,2012:382).

¹³ Kadınlar için XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar ya erkek hapishanelerinin kadın koşullarında kalıyorlardı ya da görevli imam veya kolcu hanım evlerinde kalıyorlardı. Aynı zamanda bu yüzyılın ortalarında mahalli kolcu hanım ya da imamın evi yeterli olmadığı

Akdağmadeni kazalarında da birer hapisane bulunmaktadır. Boğazlıyan kazasında bulunan hapisane hükümet konağının altında yer alırken Akdağmadeni kazasının hapisanesi müstakil bir binedir. Bu hapisanenin ne zaman yapıldığı tam olarak tespit edilemese de muhtemelen XIX. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiştir.

Bu çalışmada 20. yüzyılın başlarında Yozgat hapisanesinin yeri, fiziki durumu, tutuklu ve mahkûmların sayısı ve suç türleri, hapisane görevlileri, aldıkları maaşlar, yaş sorunları ve hapisanenin sağlık koşulları üzerinde durulacaktır.

1. Yozgat Hapishanelerinin Yeri ve Fiziki Yapıları

Tanzimat öncesinde mahbes olarak yerel yöneticilerin konaklarının altı kullanılırken, Tanzimat'la birlikte hükümet binalarının altları mahbes olarak kullanılmaya başlamıştı. Genel olarak 1850'den sonra taşrada inşasına başlanan mahbeslerden birisi de Yozgat mahbesidir. Bu tarihe kadar mahbes olarak mutasarrıfın konağının mahzeni kullanılmaktaydı. (BOA. A. MKT. 139/54, lef 2) 21 Haziran 1848 tarihinde bu mahbeste genel olarak katiller, adam yaralamadan suçlular ile borçlular yer almaktaydı. Arada sırada bu suçlular mahbesin duvarlarını delerek firar etmekteydi. Dolayısıyla sık sık bu duvarların tamir ettirilmesi birçok masrafa neden olmaktadır. Ayrıca mahbesin tuvalet giderlerinin problemlili olması birçok mahbusun hasta olmasına hatta ölümlerine neden olmaktadır. Tüm bunlardan dolayı mahbuslar için yeni bir mahbes inşa edilmesi zorunlu olmuş bunun için bir marangoz ustasına yaptırılan keşfe göre konak haricinde iki bab olmak üzere kadınlar için de bir hapisanenin yapılması için 13.530 kuruş tahmini masraf hesaplanmıştır. (BOA. A. MKT. 139/54)

1848 tarihinde yapılmak istenen hapisanelerin 1851 yılına gelindiğinde henüz yapılmadığı görülmektedir. Nisan 1851 tarihli bir mazbatada kadınların hala imam ve papaz evlerinde kaldıkları ve bu imam ve papazların maddi güçleri elvermediği için bunlara günlük yiyecek, yağ ve kömür verilmesi gerektiği ifade edilmekteydi. Ayrıca mevcut mahbeste bulunan maddi durumu olmayan cünha mahkûmlarının her birine günlük 300 dirhem ekmek, onar kıyye kömür ve ayda on beşer kıyye yağ verilmesi ile eskiyen hasırların yenilenmesi gerektiği yönünde talepler dile getirilmekteydi. (BOA. MVL. 97/70, lef 4)

Firar olaylarının azaltılması amacıyla yeni bir hapisane inşa edilmesine rağmen firar olaylarının bitmediği görülmektedir. 6 Temmuz 1864 tarihli belgede firar olaylarından şikâyet edilmektedir. (BOA. MVL. 667/39)¹⁴ 5 Ocak 1894 tarihinde Yozgat Hapishanesi mahbuslar için yeterli yer olmadığından hapisanede hafif suçtan

hallerde şehir içinde uygun haneler kiralanarak kadın hapisanesi haline getirilmeye başlanmıştır. (Yıldız,2012:359)

¹⁴ 1861 öncesinde eski vali İsmail Paşa zamanında da hapisane binasının çürük ve zayıf olmasından dolayı firar olayları sık sık yaşanmıştır. Mahkûmların en çok şikâyetçi oldukları konu ise bina temizliğinin yapılmamasıdır. (BOA. A. MKT. UM. 462/68)

20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Hapishaneleri: Yozgat Örneği

bulunan mahkûmların diğer yerlere nakledilmesi zarureti ortaya çıkmıştır. (BOA. BEO. 339/25368, lef 26)

Osmanlı Devleti'nde mevcut hapishaneler için Dahiliye Nezareti'ne verilmek üzere genel muamelata dair sorulan sorulara 14 Aralık 1913 tarihinde verilen cevaplara göre genel durumları Yozgat Hapishaneleri tablo 1'de (BOA. DH. MB. HPS. M. 11/26, lef 1-18) Boğazlıyan Hapishanesi tablo 2'de (BOA. DH. MB. HPS. M. 11/26, lef 1-17) ve Akdağmadeni Hapishanesi tablo 3'te (BOA. DH. MB. HPS. 154/40) verilmiştir.

Tablo 1: Yozgat Hapishanesinin Aralık 1913 yılına ait fiziki durumu

Soru	Cevap			
Hapishanenin hususi bir ismi var mıdır?	Hususi bir ismi yoktur.			
Nisaya mahsus hapishane var mıdır?	3 odalı bir bab nisa hapishanesi vardır.			
Hükümetin malı mıdır yoksa kiralık mıdır?	Hükümet malıdır.			
14 Aralık 1913 tarihi itibarıyla mevcut mahbus adedi kaçtır?	340 erkek, 9 kadın olarak toplam 349 mahkûm vardır.			
Hapishanenin bulunduğu arazinin mahallince derece-i ehemmiyeti hükümet konağı dahilinde veya haricinde hükümet dairesi müstemilatından olup olmadığı?	Hapishane mevki olarak şeref ve itibara haiz ve hükümete ait bir arsa üzerindedir. Her ne kadar hükümet konağı arsası üzerinde ise de daire-i hükümetten ayrıdır.			
Hapishanenin bulunduğu arazinin miktar zira' (tahminen) [ne kadardır]?	Haricen	Uzunluk	Genişlik	Metrekare
	Büyük Hapishane	46 zira (35 m.)	39,5 zira (50 m.)	1817 zira (1362 m.)
	Yukarı Hapishane	19,5 zira (15 m.)	46 zira (35 m.)	897 zira (672 m.)
	Nisa hapishanesi	16 zira (12 m.)	16 zira (12 m.)	256 zira (192 m.)
Hapishanenin bulunduğu arazinin her bir ziranın kıymeti [ne kadardır]?	Her bir metrekaresi Yukarı hapishane için 5 kuruş Atık hapishane için 4 kuruş ve nisa hapishanesi için 3 kuruştur.			
Hapishanenin genel durumuna dair bilgi: yeniden yapılması gerekli mi, tamir ile istenilen	Erkeklere ait ahşap iki hapishaneden birincisi tahtani sekiz odadan ikincisi bir odadan ibarettir. Nisa hapishanesi de üç odalıdır.			

Tahir BİLİRLİ

seviyeye getirmek mümkün müdür? Tamirat derecesi ve bu konuda düşünceler nelerdir?	Mahbeslerin büyük çoğunluğunun ikamet ettiği büyük hapishanenin genel durumu itibarıyla hapishane denilecek bir halde değildir. Yapının atık binalardan olması ve şekil ve tertibi gibi inşa tarzı da mahbusun ikametine uygun değildir. Yapı hali hazırda harap ve inhidamına amade görülmekle beraber tehlikeli bir duruma hazır durmaktadır. Çünkü odalar zeminden iki metre yüksek ve basık havanın giriş çıkışından mahrum adeta izdiham halindedir. Hapishane tamir edilerek ya da bütünüyle yıkılarak tamir için bir miktar masrafla ikamete uygun bir hale dönüştürülebilecektir. İkinci hapishane ile ihtiyaç giderilemeyeceği ve birbirine ne kadar yakın olurlarsa olsunlar iki hapishanenin idaresi ve muhafazasına bağlı yeni sorunlar doğuracağından her üç hapishanenin kabul edilen projelerin gereğince fenni şartlara ve sıhhi kurallara uygun olarak ihtiyaca kâfi umumi bir hapishanenin yeniden inşasının elzem olduğudur. Ayrıca mahkûmlar arasında zanaat sahibi olanların kullanılması da faydalı olacaktır.
--	--

Yozgat 1910 ile 1918 yılları arasında Yozgat merkezde tablo 1’de de gösterildiği gibi Büyük Hapishane ile Yukarı Hapishane olarak iki erkek hapishanesi ile bir kadın hapishanesi bulunmaktadır. Hapishaneler ahşaptan yapılmış olup sağlık ve güvenlik açısından uygun yerler değildir. Ayrıca eski olmaları ve yıkılmaya yüz tutmuş olmaları da ayrı bir sıkıntı oluşturmaktadır. Mahbeslerin büyük çoğunluğunun kaldığı Büyük Hapishane merkez olarak kullanılırken Yukarı Hapishane muhtemelen yer sıkıntısı sebebiyle ek bina olarak tedarik edilmiştir.

17 Ocak 1914 tarihinde Boğazlıyan kazasının genel durumu aşağıda tablo 3’teki gibidir: (BOA. DH. MB. HPS. M. 11/26, lef 1-17)

Tablo 3: Boğazlıyan Hapishanesinin Aralık 1913 yılına ait fiziki durumu

Soru	Cevap
Hapishanenin hususi bir ismi var mıdır?	Hususi bir ismi yoktur.
Nisaya mahsus hapishane var mıdır?	Yoktur.
Hükümetin malı mıdır yoksa kiralık mıdır?	Hükümet civarında hanesi bulunan bir kadına hem gardiyan maaşı hem de hane icaresi almak üzere aylık 30 kuruş maaş verilerek

20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Hapishaneleri: Yozgat Örneği

	kadın mahbuslar muhafaza edilmektedir.
14 Aralık 1913 tarihi itibariyle mevcut mahbus adedi kaçtır?	65 erkek ve 3 kadın mahkûm olarak toplam 68 mahkûm vardır.
Hapishanenin bulunduğu arazinin mahallince derece-i ehemmiyeti hükümet konağı dahilinde veya haricinde hükümet dairesi müştemilatından olup olmadığı?	Hapishanenin yeri hükümet dairesi müştemilatından ibarettir.
Hapishanenin bulunduğu arazinin miktar zira' (tahminen) [ne kadardır]?	Hapishanenin içinde bulunduğu arazi yaklaşık 80 metrekaredir.
Hapishanenin bulunduğu arazinin her bir ziraının kıymeti [ne kadardır]?	Her bir metrekaresi 7 kuruş kıymetindedir
Hapishanenin genel durumuna dair bilgi: yeniden yapılması gerekli mi, tamir ile istenilen seviyeye getirmek mümkün müdür? Tamirat derecesi ve bu konuda düşünceler nelerdir?	Hükümet konağının alt katındaki odalardan ikisi hapishane ve birisi gardiyan odası olarak zaruri olarak idare edilmektedir. Ancak bu odalar sağlam olmadığından fazladan mahbus alımına uygun olamıyıp, gayet sık ve basık olup tamir ile istenen bir duruma gelmesi asla mümkün olmayacağından yeniden erkek ve kadınlara mahsus hapishane inşası oldukça zaruridir.

Boğazlıyan hapishanesi müstakil bir bina olmayıp hükümet binası altındaki odaların kullanılması şeklindedir. Odaların basık ve tamire muhtaç olması sebebiyle yeni bir hapishane inşası gerekli görülmüştür.

14 Aralık 1913 tarihine göre Akdağmadeni Hapishanesinin durumu tablo 3'te verilmiştir. (BOA. DH. MB. HPS. 154/40)

Tablo 3: Akdağmadeni Hapishanesinin Aralık 1913 yılına ait fiziki durumu

Soru	Cevap
Nisaya mahsus hapishane var mıdır?	Vardır.
Hükümetin malı mıdır yoksa kiralık mıdır?	Hükümet malıdır.
14 Aralık 1913 tarihi itibariyle mevcut mahbus adedi kaçtır?	Toplam 26 Erkek mahkûmdan oluşmaktadır. Kadın mahkûm yoktur.
Hapishanenin bulunduğu arazinin mahallince derece-i ehemmiyeti hükümet konağı dahilinde veya haricinde hükümet dairesi müştemilatından olup olmadığı?	Bulduğu arazinin çok ehemmiyeti yoktur. Hapishane hükümet konağı dışında ise de hükümete ait havalinin dairesi dahilindedir. Hükmet konağı ile arası 25 hatveden (adım) ibarettir.
Hapishanenin bulunduğu arazinin miktar zira' (tahminen) [ne kadardır]?	1050 metrekare, tulu 35 metre, arzı 30 metre

Tahir BİLİRLİ

Hapishanenin bulunduğu arazinin her bir ziraanın kıymeti [ne kadardır]?	Her bir metrekaresi 8 kuruş kıymetindedir
Hapishanenin genel durumuna dair bilgi: yeniden yapılması gerekli mi, tamir ile istenilen seviyeye getirmek mümkün müdür? Tamirat derecesi ve bu konuda düşünceler nelerdir?	Yeniden yapılması gerekli değildir. Yalnız hapishanenin bağlı bulunduğu mülkün batıya gelen tarafı bir tepeye tesadüf eylesinden, hapishane alt cephesine gelen cephesi zemin ile bir seviyede bulunmasından ve iç tarafında toprak olmadığından hapishaneye bir kat ilavesi ile istenilen duruma gelmesi mümkündür. Bunun da 15-20 bin kuruşla olabileceği tahmin edilmektedir.

Akdağmadeni hapishanesi hükümet konağı bitişiğinde müstakil bir bina şeklindedir. Dolayısıyla yeniden yapılması gerekli olmayıp sadece yol seviyesine çıkarılacak şekilde bir kat ilave edilmesi yeterli olacaktır. Kadınlar için bir hapishanenin varlığından söz edilse de hapishanenin durumu hakkında bir bilgi verilmediğinden detaylı bir bilgi vermek mümkün değildir.

1914 yılı başında Yozgat'ta bulunan erkek ve kadın hapishanelerin çatı kiremitleri zamanla dağıldığından yağın yağmurlar içeri akmakta ve çatı kenarlarında bulunan bazı tahtalar çökmüş durumdadır. Belediye mimarına yaptırılan keşfe göre bunların tamiri için gerekli olacak malzemeler ile usta ve amele masrafları toplamı 1.227 kuruş 30 pâredir. (BOA. DH. MB. HPS. 08/63) Bu masrafla birlikte hapishanenin diğer masrafları için 1.104 kuruş olmak üzere toplam 2.331 kuruş masraf Dahiliye Nezareti'nden talep edilmiştir. (BOA. DH. MB. HPS. 08/63, lef 6)

3 Ağustos 1915 tarihinde Ankara Vali vekili tarafından Dahiliye Nezareti'nden Nisa hapishanesinin kademhanesinin (hela-abdeshane) tamiri için 500 kuruş masrafın karşılanması talep edilmiştir. (BOA. DH. MB. HPS. 09/45, lef 2) Yine aynı şekilde 1 Aralık 1915 tarihinde de Ankara vali vekili tarafından Dahiliye Nezareti'nden kademhanesinin tamiri için 770 kuruş masraf bedeli talep edilmiştir. (BOA. DH. MB. HPS. 10/10, lef 2.)

Yozgat hükmet konağı civarındaki iki kız mektebinin hapishaneye dönüştürülmesi için 5.670 kuruş gerekmektedir. Bu iki mektep temelden harap bir durumdadır. Bundan dolayı hapishaneye dönüştürülmesi sağlıklı olmayacaktır. Ayrıca bu binaların zemininden, kasabaya akan birkaç çeşme ve lağımın yolları geçtiği düşünüldüğünde ve bahar mevsimlerinde taşan sel sularının verdikleri zararlarda hesaplandığında bu iki binanın tamir edilmesi yapılacak masrafları heba edeceğinden bu düşünceden 12 Şubat 1916 tarihinde vaz geçilmiştir. (BOA. DH. MB. HPS. 49/23, lef 4)

Hapishane ve tevkifhanelerin adliye binasına yakın beş dönüm ve hapishanenin şehir kenarına yakın on dönümlük bir araziye yapılmasının uygun olacağı vilayetlere 12 Temmuz 1916 tarihinde bildirilmiştir. (BOA. DH. MB. HPS. M. 25/25)

20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Hapishaneleri: Yozgat Örneği

Hapishaneler İdaresi Müdürlüğü'ne 6 Aralık 1916 tarihli yazılan raporda Yozgat'ta bir tevkifhanenin inşasına 30 Kasım 1916 tarihi ile başlandığı bildirilmiştir. (BOA. DH. MB. HPS. 158/8, lef 4)

17 Kasım 1917 tarihli Belediye mimarı Mehmet Şakir tarafından hazırlanan keşif defterine göre Yozgat hapishanesinin yıkılan katil odası penceresi, küçük tevkif odası kapısının üzerinin duvar ve pencereleri, medyun ve hastanenin pencere ve kapıları 1600 kuruş ile tamir edilebilecektir. (BOA. DH. MB. HBS. 14/11, lef 11)

14 Aralık 1918 tarihli keşifnameye göre mutasarrıf, müftü vesairenin oluşturduğu komisyon tarafından Yozgat hapishanesine bir hamam yapılmasına karar verilmiştir. (BOA. DH. MB. HBS. 14/11, lef 16)

1918 tarihi ortalarında Yozgat hapishanesinde mahkûm ve tutuklu sayısının günden güne artması ve yaşanan izdiham sebebiyle hastalıklar artmıştır. Her ne kadar tabip tarafından mahbusların kontrolü yapılırsa da binanın sıhhat açısından uygun olmayan durumu sebebiyle hastalıkların önü alınamamaktadır. Ayrıca binanın yeterli muhafazalı olmaması sebebiyle ara sıra firar olayları da yaşanmaktadır. Bu hususta askeriye tarafından bir rapor hazırlanmış olsa da seferberlik sebebiyle bu hususlara el atılamamıştır. Hapishanenin bitişiğinde zahire ambarı olarak kullanılan binadaki zahire orduya sevk edildiği için boşalan kargir binanın hapishaneyle birleştirilmesine karar verilmiştir. (BOA. DH. MB. HBS. 123/28) Bu durumda yukarıdaki şikayetlerin önüne geçilmek istenmiştir.

2. Yozgat Hapishanelerinde Bulunan Tutuklu ve Hükümlüler

XX. yüzyılın başına kadar tutuklu ve mahkûmlar ile işledikleri suçlara dair bilgiler içeren defterler Zaptiye Nezareti'ne gönderilmekteydi. 1909 yılında Zaptiye Nezareti'nin kaldırılmasından sonra bu defterler Dahiliye Nezareti'ne gönderilmeye başlandı. (Bozkurt,2012:265) Dolayısıyla Yozgat Hapishanesine ait yoklama cetvelleri yılda üç kere Mart, Temmuz ve Kasım ayları olmak üzere dörder aylık olarak tanzim edilerek Dahiliye Nezareti'ne gönderilmiştir. Yoklama cetvellerinde suçlar üç grupta (cinayet-cünha-kabahat) verilirken, tutuklu ve mahkûm sınıflaması ile bunların erkek ve kadın olarak cinsiyetleri verilmiştir.

1 Ağustos 1911 yılında Anadolu'da meydana gelen karışıklıklar esnasında katil ve yağmacılık (garet) gibi fiilleri işleyenler yakalanarak hapishanelere konmuşlardır. Bu suçlamalardan Yozgat Hapishanesi'nde bulunan Müslümanlardan 13'ü cinayet suçlaması ile 15'i ise cünha suçlaması ile yargılanmışlardır. (BOA. DH. MB. HPS. M. 53/27)

4 Mayıs 1914 tarihinde sabah saat 10'da hapishanenin koğuş kapıları nöbetçi gardiyanlar tarafından bir miktar açılmasından hemen sonra dışarı çıkan mahbuslardan Çorumlu Şükrü, Alvan ve Salim aralarında meydana gelen husumet sebebiyle Haydar ve Halil İbrahim adlı mahbusların üzerine hücum ederler. Elleri bulundukları ufak çakı bıçağıyla Şükrü, Haydar'ı boğazından ve diğerleri de Halil İbrahim'i bacağından yaralamışlardır. Jandarma ve gardiyanların hemen yetişerek

Tahir BİLİRLİ

mahbusları koğuşlarına geri sokmuşlar, Haydar aldığı bıçak darbe sonucu hayatını kaybetmişti. Hapishane içine sokulması kesinlikle yasak olan çakının o kadar önleme rağmen nasıl sokulduğu araştırıldığında, hapishanenin çok yüksek olmayan duvarlarından içeri atılarak sokulduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla bu meselede hapishane çalışanlarının bir kusuru olmadığı ancak yine de işe yaramayan iki gardiyanın görevlerine son verilere yerlerine başkalarının tayin edilmiştir. (BOA. DH. MB. HPS. 73/6, lef 2)

Katl, fiil-i şeni ve hırsızlık suçlarından mahkûm olan Mustafa, İbrahim ve Halit adlarındaki mahkûmlar 1 Nisan 1916 tarihli dilekçelerinde işlemiş oldukları suçlarının affedilmesi ve gönüllü olarak savaşa katılma isteklerini bildirmişlerdir. (BOA. DH. EUM. ADL. 20/52) 12 Haziran 1916 tarihinde bu kez Yozgat Tevkifhanesinde bulunan mahkûm İbrahim tarafından yazılan dilekçe de diğer mahkûmlarla birlikte gönüllü olarak Cihan Harbi'ne katılma istekleri bildirilmiştir. (BOA. DH. EUM. ADL. 20/52)¹⁵

29 Eylül 1916 tarihinde Birinci Dünya Savaşı'nın askeri gerekliklerinden dolayı Akka, Sinop kalelerindeki kalebendlerin iç bölgelere aldırılması ve Diyarbakir vilayetinin askerî harekât mıntıkası içine girmesi nedeniyle oradaki kalebentlerin de başka bir mahalle nakil uygun görüldüğünden Yozgat liva merkezinin geçici olarak kalebentlik mevki olmasına karar verilmiştir. (BOA. DH. MB. HPS. M. 25/64)

Akdağmadeni kazasının Kasım 1917 yoklama defterine göre hırsızlık suçundan 38 kişi, zahire hırsızlığından 11 kişi, hedm (eski elbise) hırsızlığından bir kişi, sirkat-i cebriyeden üç kişi, katlden 12 kişi, yaralamadan bir kişi emniyet-i suistimalden bir kişi, muamele-i cebriye hırsızlığından bir kişi ve sahtecilikten bir kişi olmak üzere toplam 69 mahkûm bulunmaktadır. (BOA. DH. MB. HPS. M. 32/52, lef 18)

1917 yılı sonlarında kadar mahkum ve tutuklulara verilen iâşe günlük 300 dirhem ekmek iken, bu yılın sonunda bu miktarın 150 dirheme indirildiği mahbuslar adına Mehmet Mustafa ile Ahmed merkeze gönderdiği bir telgraftan anlaşılmaktadır. Bunun üzerine durum araştırılmak üzere üçüncü ordu kumandanlığına havale edilmiştir. (BOA. DH. MB. HPS. 97/08) Mahkûmlar adına Ahmet tarafından çekilen başka bir telgrafta ise iâşelerinin sağlıksız olduğu ve bu konuda pek dikkat edilmediği şikâyeti üzerine Merkez yönetim, iâşelerin sağlığı konusunda daha dikkatli olunması için hapishane idaresini uyarmıştır. (BOA. DH. MB. HPS. 109/14)

I. Dünya Savaşı devam ederken Yozgat hapishanesi ve tevkifhanesinde bulunan mahbesler zaman zaman mahkûm İbrahim gibi dilekçe ile suçlarının affedilmesi karşılığında gönüllü olarak savaşa katılacaklarını bildirmişlerdir.¹⁶ 24 Ocak 1918

¹⁵ Benzer bir dilekçe örneği ise DH. EUM. 2. Şb. 10/80'dir.

¹⁶ Örnek olarak 10 Ocak 1917 tarihli Şevket ve Hacı Ahmet'in yazdıkları dilekçede müebbet kürek cezasına çarptırılanlar ile fiil-i şeni suçundan mahkûm olanların affedilerek askere alınmaları isteği vardır. (BOA. DH. EUM. ADL. 28/28); mahkumlar adına Hüseyin tutuklular adına ise İbrahim'in 19 Ağustos 1917 tarihli benzer dilekçeleri. (BOA. DH. EUM. ADL. 36/1).

20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Hapishaneleri: Yozgat Örneği

tarihinde tutuklu ve mahkûmlar adına tutuklu Süleyman ile mahkûm Hasan tarafından işgal altındaki vatanın kurtarılması adına canlarını seve seve vereceklerini bu amaçla askere yazılabileceklerini bildirmişlerdir. (BOA. DH. MB. HPS. 108/38, lef 4) 27 Eylül 1918 yılında Akdağmadeni'ne bulunan mahkûmlardan cezalarının 2/3 sini tamamlamış olanların kalan cezaları Sadaret tarafından affedilmiştir. (BOA. DH. MB. HPS. M. 35/93)

2.1. Yozgat Hapishanesinde Genel Durum

Yozgat merkezde bulunan hapishanelerin 1914-1918 yılları arası Mart, Temmuz ve Kasım dönemlerine ait yoklama cetvellerine göre; mahkûmların cinayet, cünha ve kabahat suçlarına göre kadın ve erkek dağılımı verilirken, tutukluların da erkek ve kadın olarak sayıları verilmeye çalışılmıştır.

Aşağıdaki tablo 4'te Yozgat hapishanesinin 1914 yılına ait mart (BOA. DH. MB. HPS. M. 12/35, lef 8), temmuz (BOA. DH. MB. HPS. M. 16/91, lef 3) ve kasım (BOA. DH. MB. HPS. 152/45, lef 5; BOA. DH. MB. HPS. M. 17/32, lef 20) dönemlerine ait mahkûm ve tutukluların sayıları verilmiştir.

Tablo 4: Yozgat Hapishanesinin 1914 yılı Mart, Temmuz ve Kasım yoklama cetvelleri.

Yozgat 1914	Erkek			Kadın		
	Mart	Temmuz	Kasım	Mart	Temmuz	Kasım
Cinayet	121	168	164	3	1	2
Cünha	48	33	24	7	4	1
Kabahat	-	9	-	-	-	-
Toplam	169	210	188	10	5	3
Tutuklu	95	148	146	5	6	4
Genel Toplam	264	358	334	15	11	7

1914 yılı temmuz döneminde tutuklu bulunan 148 erkek cinayet suçlaması ile tutuklu iken kasım dönemindeki 146 tutukludan 122 tutuklu cinayet suçlaması ile 24 tutuklu da cünha suçlaması tutukludur. Temmuz döneminde tutuklu bulunan 6 kadın ise cinayet suçlaması ile tutukludur.

Aşağıdaki tablo 5'te Yozgat hapishanesinin 1915 yılına ait mart, (BOA. DH. MB. HPS. M. 21/6) temmuz (BOA. DH. MB. HPS. M. 30/90, lef 10) ve kasım (BOA. DH. MB. HPS. M. 30/90, lef 14) dönemlerine ait mahkûm ve tutukluların sayıları verilmiştir.

Yine Arap Musa ve Mustafa'nın birlikte 17 Kasım 1914'te yazdıkları dilekçede savaşa gönüllü olarak katılmak istediklerini belirtmişlerdir. (BOA. DH. EUM. VRK. 13/84.)

Tahir BİLİRLİ

Tablo 5: Yozgat Hapishanesinin 1915 yılı Mart, Temmuz ve Kasım yoklama cetvelleri.

Yozgat 1915	Erkek			Kadın		
	Mart	Temmuz	Kasım	Mart	Temmuz	Kasım
Cinayet	164	45	45	2	3	3
Cünha	24	26	20	1	2	10
Kabahat	-	-	-	-	-	-
Toplam	188	71	65	3	5	13
Tutuklu	93	68	132	4	3	-
Genel Toplam	281	139	197	7	8	13

1915 yılının ilk dört aylık mahkûm ve tutuklu sayılarının verildiği cetvele göre Yozgat merkez hapishanesinde cinayet ve cünha suçundan mahkûm kadın ve erkek sayısı son yoklamaya (Kasım 1914) göre aynı kalırken tutuklu erkek sayısı kasım ayında 146 iken Mart 1915 tarihinde bu sayı 93'e inmiştir. Temmuz döneminde cinayet suçundan mahkûm olanların sayısında gözle görülür bir düşüş söz konusudur. Bir önceki yıla göre temmuz ve kasım dönemlerinde cinayet mahkûmlarında büyük bir düşüş yaşanmıştır. Temmuz ve kasım dönemlerinde mahkûm sayıları birbirine yakın iken tutuklu sayısında kasım döneminde bir önceki döneme göre yaklaşık iki katı bir artış söz konusudur. Artışın olduğu kasım döneminki 132 tutuklu ise cünha suçlaması ile tutukludur

Aşağıdaki tablo 6'da Yozgat hapishanesinin 1916 yılına ait mart (BOA. DH. MB. HPS. M. 24/9) ve kasım (BOA. DH. MB. HPS. M. 27/2, lef 10) dönemlerine ait mahkûm ve tutukluların sayıları verilmiştir.

1916 yılı mart ve kasım dönemleri verilerine göre kabahat suçundan kimse mahkûm değilken cünha suçundan mahkûm olanlar mart döneminde 3 iken kasım döneminde bu sayının 36 olması dikkat çekicidir. Genel toplamda mart ve kasım dönem sayıları birbirine yakındır.

20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Hapishaneleri: Yozgat Örneği

Tablo 6: Yozgat Hapishanesinin 1916 yılı Mart, ve Kasım yoklama cetvelleri.

Yozgat 1916	Erkek			Kadın		
	Mart	Temmuz	Kasım	Mart	Temmuz	Kasım
Cinayet	50		57	3		2
Cünha	3		36	4		5
Kabahat	-		-	-		
Toplam	3		93	7		7
Tutuklu	79		41	5	-	-
Genel Toplam	132		134	12		7

Aşağıdaki tablo 7'de Yozgat hapishanesinin 1917 yılına ait mart (BOA. DH. MB. HPS. M.. 27/36, lef 32), temmuz (BOA. DH. MB. HPS. M.. 30/53, lef 10) ve kasım (BOA. DH. MB. HPS. M.. 32/52, lef 5) dönemlerine ait mahkûm ve tutukluların sayıları verilmiştir.

Tablo 7: Yozgat Hapishanesinin 1917 yılı Mart, Temmuz ve Kasım yoklama cetvelleri.

Yozgat 1917	Erkek			Kadın		
	Mart	Temmuz	Kasım	Mart	Temmuz	Kasım
Cinayet	57	57	44	1	1	1
Cünha	19	47	15	7	5	1
Kabahat	-	-	-	-	-	-
Toplam	76	104	59	8	6	2
Tutuklu	77	53	119	3	2	6
Genel Toplam	153	157	178	11	8	8

1917 yılı kasım dönemine ait 119 tutuklu cinayet, cünha ve kabahat dağılımı yerine adliye mevkufu ile divan-ı harb mevkufu olarak ifade edilmiştir. Kasım dönemine ait tutuklu sayısının çok olması ve bu sayının divan-ı harp suçu olması Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru ordudan asker kaçaklarının arttığını göstermektedir. (BOA. DH. MB. HPS. M.. 32/52, lef 5)

Ocak 1917 tarihinde Yozgat Hapishanesinde 78 erkek mahkûm ile 6 kadın mahkûm bulunmakta iken tevkifhanesinde 77 erkek ile 1 kadın tutuklu bulunmaktadır. Yine 18 yaş altı tutuklu ve mahkûm bulunmamaktadır. Mahkûmların yaklaşık 30'u belediye inşaatında çalışmakta olup, 47 mahkûmun hiçbir mesleği bulunmamaktadır. (BOA. DH. MB. HPS. M. 27/24, lef 14)

Tahir BİLİRLİ

4 Nisan 1917 tarihi itibari ile 18 yaşından küçük mahkûm olarak Yozgat hapishanesinde bir kişi olup bu kişi üç yıl dokuz ay mahkûmiyet süresinden bir yıl dokuz ayını tamamlamış geriye iki yılı kalmıştır. Aynı şekilde Boğazlıyan kazasında da bir kişi olup bu kişi de altı aya mahkûm olup cezasından geriye bir ay 23 günü kalmıştır. (BOA. DH. MB. HPS. 159/2)

Tablo 8: Yozgat Hapishanesinin 1918 yılı mart dönemi yoklama cetveli.

1 Mart 1918 tarihli ilk dört aylık cetvel					
Yozgat merkez ¹⁷					
	Cinayet	Cünha	Kabahat		Toplam
	Mahkûm	Mahkûm	Mahkûm	Tutuklu	
Erkek	218	81		688	299 mahkûm, 688 tutuklu
Kadın	5	9		48	14 mahkûm, 48 tutuklu
Toplam	223	90		736	1.049 mahbus

1914 yılı Temmuz verilerine göre (tablo 4) mahkum sayısı 210, tutuklu sayısı 148 iken 1915 yılı Temmuz ayında (tablo 5) mahkum sayısı 71'e, tutuklu sayısı 68'e gerilemiştir. 1918 yılına kadar da bu rakamlarda çok büyük değişiklikler olmamıştır. Bir yıl gibi bir süre içinde sayılarda üçte bir oranında düşüş yaşanması Birinci Dünya Savaşı'nda mahkumların birçoğunun affedilerek askere alınması etkili olmuştur. 1918 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın son günlerinde tutuklu sayısının birden artmasının sebebi ise savaşın sonlarına doğru giderek artan asker kaçaklarına bağlanabilir.

2.2. Boğazlıyan Hapishanesinde Genel Durum

Boğazlıyan hapishanesinin 1914-1918 yılları arası Mart, Temmuz ve Kasım aylarına ait yoklama cetvellerine göre; mahkumların cinayet, cünha ve kabahat suçlarına göre kadın ve erkek dağılımı verilirken, tutukluların da erkek ve kadın olarak sayıları verilmeye çalışılmıştır.

Aşağıdaki tablo 9'da Boğazlıyan hapishanesinin 1914 yılına ait mart (BOA. DH. MB. HPS. M. 12/35, lef 8), temmuz (BOA. DH. MB. HPS. M.16/91, lef 2.) ve kasım (BOA. DH. MB. HPS. 152/45, lef 3; BOA. DH. MB. HPS. M. 17/32, lef 20) dönemlerine ait mahkûm ve tutukluların sayıları verilmiştir.

¹⁷ Aynı tarihte Ankara merkez hapishanesinde cünha suçundan 24 erkek, 7 kadın (31), cinayet suçundan 135 erkek, 1 kadın (136) olmak üzere toplam 167 mahkûm bulunurken tutuklu sayısı ise 136 erkek, 16 kadın olarak toplam 152'dir. Çorum'da ise cünha suçundan 50 erkek, 2 kadın (52), cinayet suçundan 954 erkek, 224 kadın (978) olmak üzere toplam 1.030 mahkûm bulunurken tutuklu sayısı ise 669 erkek, 37 kadın olarak toplam 706'dır. Mahbus sayısına baktığımızda üç merkezin durumu Ankara'da 319 mahbus, Çorum'da 1.736 mahbus ile Yozgat'ta 1.049 mahbus olarak karşımıza çıkmaktadır. Çorum sayı olarak ön plana çıkarken cinayet suçundan mahkûm olan kadınların sayısı da (224) oldukça dikkat çekici bir durumdur (BOA. DH. MB. HPS. 160/41)

20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Hapishaneleri: Yozgat Örneği

Tablo 9: Boğazlıyan Hapishanesinin 1914 yılı Mart, Temmuz ve Kasım yoklama cetvelleri.

Boğazlıyan 1914	Erkek			Kadın		
	Mart	Temmuz	Kasım	Mart	Temmuz	Kasım
Cinayet	-	-	-	-	-	-
Cünha	8	19	25	1	-	-
Kabahat	-	-	-	-	-	-
Toplam	8	19	25	1	-	-
Tutuklu	14	15	24	-	-	-
Genel Toplam	22	34	49	1	-	-

1914 yılı verilerine göre Boğazlıyan'da 1 kadın mahkûm haricinde genel olarak kadın mahkûm ve tutuklu bulunmamaktadır. Suç oranlarında mart döneminden kasım dönemine doğru bir artış söz konusudur. Temmuz döneminde tutuklu olan 15 erkek ile kasım döneminde tutuklu olan 24 erkek cünha suçlaması ile tutukludur.

Aşağıdaki tablo 10'da Boğazlıyan hapishanesinin 1915 yılına ait mart (BOA. DH. MB. HPS. M. 21/6, lef 3), temmuz (BOA. DH. MB. HPS. M. 30/90, lef 14) ve kasım (BOA. DH. MB. HPS. M. 30/90, lef 29) dönemlerine ait mahkûm ve tutukluların sayıları verilmiştir.

Tablo 10: Boğazlıyan Hapishanesinin 1915 yılı Mart, Temmuz ve Kasım yoklama cetvelleri.

Boğazlıyan 1915	Erkek			Kadın		
	Mart	Temmuz	Kasım	Mart	Temmuz	Kasım
Cinayet	-	-	-	-	-	-
Cünha	8	16	25	1	-	1
Kabahat	-	-	-	-	-	-
Toplam	8	16	25	1	-	1
Tutuklu	14	3	38	-	1	1
Genel Toplam	22	19	63	1	1	2

1915 yılı tutuklu ve mahkûm verilerine göre kadın sayısında önceki yıla göre artış vardır. Burada da kasım döneminde suçlu sayısındaki artış dikkat çekicidir. 1915 yılı temmuz döneminde tutuklu olan 3 erkek ile bir kadın cünha suçlaması ile tutukludur.

Aşağıdaki tablo 11'de Boğazlıyan hapishanesinin 1916 yılına ait mart (BOA. DH. MB. HPS. M. 24/9, lef 2) ve kasım (BOA. DH. MB. HPS. M. 27/2, lef 10) dönemlerine ait mahkûm ve tutukluların sayıları verilmiştir.

Tablo 11: Boğazlıyan Hapishanesinin 1916 yılı Mart, Temmuz ve Kasım yoklama cetvelleri.

Boğazlıyan 1916	Erkek			Kadın		
	Mart	Temmuz	Kasım	Mart	Temmuz	Kasım
Cinayet	-		-	-		-
Cünha	16		20	1		-
Kabahat	-		-	-		-
Toplam	16		20	1		-
Tutuklu	13		36	-		6
Genel Toplam	29		56	1		6

1916 yılı temmuz verileri tespit edilememiştir. 1916 yılında kadın tutuklu sayısı önceki yıllara göre fazladır. Bu yılda da mahkûm ve tutuklu sayılarının kasım döneminde arttığı görülmektedir.

Aşağıdaki tablo 12’de Boğazlıyan hapishanesinin 1917 yılına ait mart (BOA. DH. MB. HPS. M. 27/36, lef 32) ve temmuz (BOA. DH. MB. HPS. M. 30/53, lef 11) dönemlerine ait mahkûm ve tutukluların sayıları verilmiştir.

Tablo 12: Boğazlıyan Hapishanesinin 1917 yılı Mart ve Temmuz yoklama cetvelleri.

Boğazlıyan 1917	Erkek			Kadın		
	Mart	Temmuz	Kasım	Mart	Temmuz	Kasım
Cinayet	-	-	-	-	-	-
Cünha	2	14		1	-	
Kabahat	-	-		-	-	
Toplam	2	14		1	-	
Tutuklu	11	19		-	-	
Genel Toplam	13	33		1	-	

1917 yılın mart ve temmuz dönemlerine ait verilerde kadın tutuklu ve mahkûm sayısı bir kişidir. 1917 yılı Temmuz döneminde tutuklu bulunan 19 erkek tutukludan biri cünha suçlaması ile tutukludur.

1914-1918 yıllarını içeren verilere göre Yozgat merkez hapishanelerinde yaşanan yoğun sayısal değişimin Boğazlıyan kazası hapishanesinde yaşanmadığı anlaşılmaktadır. Suç çeşitlerine bakıldığında cinayet ve kabahat suçlarından herhangi tutuklu ya da mahkûmun olmadığı sadece cünha suçlarından tutuklu ve mahkûmların

20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Hapishaneleri: Yozgat Örneği

olduğu dikkat çekmektedir. Yine bir adet kadın mahkûmun olması kadınların suç oranında ne kadar az yer aldıklarının göstergesidir.

2.3. Akdağmadeni Hapishanesinde Genel Durum

Akdağmadeni hapishanesinin 1914-1918 yılları arası Mart, Temmuz ve Kasım aylarına ait yoklama cetvellerine göre; mahkûmların cinayet, cünha ve kabahat suçlarına göre kadın ve erkek dağılımı verilirken, tutukluların da erkek ve kadın olarak sayıları verilmeye çalışılmıştır.

Aşağıdaki tablo 13'te Akdağmadeni hapishanesinin 191 yılına ait mart (DH. MB. HPS. M. 12/35, lef 8), temmuz (DH. MB. HPS. M. 16/91) ve kasım (DH. MB. HPS. 152/45, lef 7; DH. MB. HPS. M. 17/32, lef 20) dönemlerine ait mahkûm ve tutukluların sayıları verilmiştir.

Tablo 13: Akdağmadeni Hapishanesinin 1914 yılı Mart, Temmuz ve Kasım yoklama cetvelleri.

Akdağmadeni	Erkek			Kadın		
	Mart	Temmuz	Kasım	Mart	Temmuz	Kasım
1914						
Cinayet	-	-	-	-	3	-
Cünha	2	19	5	-	-	-
Kabahat	-	10	-	-	-	-
Toplam	2	29	5	-	3	-
Tutuklu	14	5	4	1	-	-
Genel Toplam	16	34	9	1	3	-

1914 yılına ait verilerde cinayet suçundan genel olarak kimse tutuklu veya mahkûm değilken sadece temmuz döneminde 3 kadın cinayetten mahkûm olması dikkat çekicidir. Temmuz döneminde suç oranlarının iki katına çıkması ve kasım döneminde en aza inmesi bir diğer dikkat çekici durumdur. Kasım döneminde tutuklu olan 4 erkek cünha suçlaması ile tutukludur.

Aşağıdaki tablo 14'te Akdağmadeni hapishanesinin 1915 yılına ait mart (DH. MB. HPS. M. 21/6, lef 2), temmuz (DH. MB. HPS. M. 30/90, lef 17) ve kasım (DH. MB. HPS. M. 30/90, lef 26) dönemlerine ait mahkûm ve tutukluların sayıları verilmiştir.

Tablo 14: Akdağmadeni Hapishanesinin 1915 yılı Mart, Temmuz ve Kasım yoklama cetvelleri.

Akdağmadeni	Erkek			Kadın		
	Mart	Temmuz	Kasım	Mart	Temmuz	Kasım
1915						
Cinayet	-	-	-	-	-	-
Cünha	2	3	1	-	-	-

Tahir BİLİRLİ

Kabahat	-	-	-	-	-	-
Toplam	2	3	-	-	-	-
Tutuklu	14	9	33	1	-	3
Genel Toplam	16	12	34	1	-	3

Temmuz dönemindeki 9 tutuklu erkek olup bunların 3'ü cinayet, 6'sı cünha suçlaması ile tutukludur. Kasım dönemindeki 36 tutuklunun 16'sı erkek olup cinayet suçu içinde zorla fiil-i şeni suçlaması ile, 17'si yine erkek olup cünha suçu içinde rıza ile fiil-i şeni ve sırkat-ı adiyeye suçlaması ile tutukludur. Bu sayısının 3'ü de kadın olup kadınlarda cünha suçu içinde rıza ile fiil-i şeni ve sırkat-ı adiyeye suçlaması ile tutukludur. 1915 yılına ait bu verilerde mahkûm sayısı çok az iken tutuklu sayılarında özellikle bir önceki seneye göre kasım döneminde dikkat çekici bir artış söz konusudur.

Aşağıdaki tablo 15'de Akdağmadeni hapishanesinin 1916 yılına ait mahkûm ve tutukluların sadece mart (DH. MB. HPS. M. 24/9, lef 2) dönemine ait veriler yer almaktadır. Temmuz ve kasım dönemlerine ait verilere ulaşılamamıştır.

Tablo 15: Akdağmadeni Hapishanesinin 1916 yılı Mart yoklama cetveli.

Akdağmadeni 1916	Erkek			Kadın		
	Mart	Temmuz	Kasım	Mart	Temmuz	Kasım
Cinayet	-			-		
Cünha	3					
Kabahat	-			-		
Toplam	3					
Tutuklu	13			2		
Genel Toplam	16			2		

Aşağıdaki tablo 16'da Akdağmadeni hapishanesinin 1917 yılına ait mart, (DH. MB. HPS. M. 27/36, lef 32) temmuz (DH. MB. HPS. M. 30/53, lef 14) ve kasım (DH. MB. HPS. M. 30/53, lef 14) dönemlerine ait mahkûm ve tutukluların sayıları verilmiştir.

1917 yılı kasım dönemine ait mahkûm ve tutuklu sayıları toplam olarak verilmiştir. 1917 yılı, verilere göre mahkûm ve tutuklu sayısının en fazla olduğu yıldır. Mart dönemine ait 33 tutukludan 24'ü cünha suçlaması, 9'u ise cinayet suçlaması ile tutukludur. (DH.MB.HBS. M. 28/77 lef 6) Temmuz dönemi 43 tutuklunun 19'u cinayet suçlaması ile 24'ü ise cünha suçlaması ile tutuklu iken tutuklu 2 kadın ise cinayet suçlaması ile tutukludur.

20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Hapishaneleri: Yozgat Örneği

Tablo 16: Akdağmadeni Hapishanesinin 1917 yılı Mart, Temmuz ve Kasım yoklama cetvelleri.

Akdağmadeni 1917	Erkek			Kadın		
	Mart	Temmuz	Kasım	Mart	Temmuz	Kasım
Cinayet	-	-		-	-	-
Cünha	20	10		9	1	-
Kabahat	-	-		-	-	-
Toplam	20	10		9	1	-
Tutuklu	33	43		-	2	-
Genel Toplam	53	53	69	9	3	-

1914-1918 yıllarını içeren verilere göre Yozgat merkez hapishanelerinde yaşanan yoğun sayısal değişimin Akdağmadeni kazası hapishanesinde de yaşanmadığı anlaşılmaktadır. Suç çeşitlerine bakıldığında Akdağmadeni'nde de cinayet ve kabahat suçlarından herhangi mahkûmun olmadığı sadece cünha suçlarından mahkûmlar olduğu dikkat çekmektedir. Ancak tutuklular arasında birçok cinayet suçlaması ile tutuklu olan kişiler bulunmaktadır.

3. Yozgat Hapishanelerindeki Mahkûmların Sağlık Şartları

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'da bulaşıcı hastalıklarda bir artış söz konusudur. Bu artıştan nasibini en fazla alan yerlerin başında aşırı kalabalık olan ve sağlıksız koşullarda kalan mahkûmların bulunduğu hapishaneler gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde genel olarak görülen veba, tifüs, kolera, verem, grip, çiçek, tifo ve uyuz gibi hastalıklar hapishanelerin yaygın hastalıklarıydı. Devlet salgın hastalıkların önüne geçmek amacıyla 1880 tarihli Hapishaneler Nizamnamesi'nde bazı önlemler almaya çalışmıştır. Mahkûmların düzenli olarak tıraş olmaları, hamama gitmeleri, koğuşların badana yapılarak tütsülenmesi, hafta da bir defa doktor tarafından muayene edilmesi alınan önlemlere birkaç örnektir. (Bozkurt,2012:269) Ancak hapishanelerin fiziki durumlarının iyileştirilememesi, doktor ve ilaç yetersizlikleri ve mahkûmların firar etmesi gibi sebeplerden dolayı salgın hastalıkların önüne geçilememiştir.

Yozgat hapishanesinin diğer hapishaneler gibi en önemli problemi yer sıkıntısına bağlı olarak salgın hastalıkların yaygın olmasıydı. Hapishanenin en çok şikâyet unsuru olan su yollarının bozuk olması, hastalıkların yaygınlaşmasının en önemli nedenlerindendi. Ayrıca rutubetli ortam hastalıkların yayılmasındaki diğer önemli bir sebepti. Hapishanede en çok görülen bulaşıcı hastalıklar ise tifo, sıtma ve lekeli hummadır (tifüs).

Hapishanelerin sağlık koşullarının ne durumda olduğunun anlaşılması için 9 Kasım 1879 tarihinde komisyonlar oluşturuldu. (BOA. ŞD. 2216/27 lef 4) Bu komisyonlar ayrıca raporlarına göre her bir hapishanenin ne kadar masrafa ihtiyacı

oldukları da ekleyeceklerdi. Yozgat Hapishanesi dar ve abdesthanelerinden kaynaklanan rutubet ve koku sebebiyle yaz aylarında tifo ve humma gibi hastalıklar meydana gelmekteydi.

26 Nisan 1915 tarihinde Adliye Nazırı tarafından Dahiliye Nezareti'ne yazılan yazıda mahkûmların sağlık koşulları ile ilgili bilgiler edinilmektedir. Buna göre Yozgat merkezde bulunan Yukarı Hapishane'de gasilhane ve abdesthanelerinin mecrası olmadığından oluşan bataklık ve burandan yayılan pis ve sağlıksız kokular geçen 10 ay içinde 400 mahbustan 143 mahbusun vefat etmesine neden olmuştur. Mutasarrıflığa verilen bir raporda bu sorunun cüzi bir masrafla giderilebileceği, hükümet dairesinin aşığınsında çökmüş bir vaziyette bulunan iptida mektebinin hafif cünha ve borç yüzünden mahkûm olanların tedavi görebilecekleri bir hastaneye dönüştürülebileceği ve bununla çok az bir masrafla İstinaf Mahkemesi riyasetinde yapılabileceği ifade edilmiştir. (BOA. DH. MB. HPS. 08/63, lef 12)

Yozgat hapishanesinde bulunan mahkûm ve tutuklular adına Hasan ve Süleyman tarafından çekilen telgrafta hapishanede tifo hastalığının yaygın olduğu ve önlem alınması gerektiği belirtilmiştir. Bunun üzerine ne tedbir alınması gerekiyor ise alınması hususunda Hapishaneler İdaresi 13 Ocak 1918 tarihinde Ankara Vilayetini uyarmıştır.

1918 yılının sonları ve 1919 yılının başlarında Yozgat hapishanesinde ve tevkifhanesinde bulunan mahkûm ve tutuklulardan büyük bir kısmı "lekeli humma" hastalığına yakalanmış ve tedavilerine önem verilmediğinden ve ayrıca tabibin de hasta olması sebebiyle bir kez olsun muayene ettirilmediklerinden her geçen gün ölümler artmaya başlamıştır. Ölüm sayısı 25'e ulaşınca durum telgrafla üst makamlara bildirilmiştir. Bunun üzerine Adliye Nazırı adına müsteşar tutuklu ve mahkûmların tedavi ettirilmeleri ve hastalığın ortadan kaldırılması için ne yapılması gerekiyorsa bir an önce yapılmasını 12 Mayıs 1919 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne bildirmiştir. (BOA. DH. MB. HPS. 79/17, lef 2)¹⁸

4. Yozgat Hapishanesi Görevlileri

1880 nizamnamesinin dokuzuncu faslına göre hapishane ve tevkifhanelerde bir müdür, bir kâtip, ihtiyaç oranında kâtip, bir baş gardiyan, lüzumlu olduğu kadar gardiyan, doktor, çamaşırcı, işçi, yeteri kadar hastane hademesi, aşçı, imam, gereği durumunda rahip ve kadınlara mahsus hapishaneler için kadın gardiyan bulundurulması gerekmekteydi. (Yıldız,2012:383) Bu nizamname ile hapishane hayatı kâğıt üzerinde tamamen idarenin kontrolü altına alıyordu. Gardiyanların görevleri hapishanenin temizliğini yapmak, mahkûmların ekmeklerini dağıtmak, soğuktan korunmalarına dikkat etmek, kandillerini yakmak, sularını temin etmek, hasta

¹⁸ Belge tarihi 19 Teşrinievvel 1333'tür. Ancak belge tarihinde bir yanlışlık mevcuttur. Hicri olarak Muharrem 1337 olarak geçmektedir. Ayrıca aynı durum BOA. DH. MB. HPS. 80/60 numaralı belgede de aynen geçmektedir. Ve tarih olarak da 12 Mayıs 1335/12 Şaban 1337 tarihi verilmiştir.

20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Hapishaneleri: Yozgat Örneği

mahkûmların hizmetlerini görmek ve mahkûmların uygunsuz hareketlerini hapishane zabitlerine bildirmektir. (Bozkurt,2012:271)

12 Kasım 1911 tarihi itibariyle Yozgat hapishanelerinin memur ve gardiyalarının isim, tayin ve maaşlarına¹⁹ dair bilgiler tablo 17'de verilmiştir: (BOA. DH. MB. HPS. M. 3/30, lef 21)

Tablo 17: Yozgat Hapishanelerinin 1911 yılına ait görevli durumu

İsim	Görev	Görev Yeri	Tayin tarihi	Maaş
Nureddin Efendi	Memur	Yozgat	18 Temmuz 1910	300 kuruş
Yusuf Bahri Efendi	Kâtip	Yozgat	16 Ocak 1911	150 kuruş
Rüstem Ağa oğlu Tahir Efendi	Gardiyan	Yozgat	17 Kasım 1910	150 kuruş
Osman Efendi	Gardiyan	Yozgat	21 Ocak 1911	150 kuruş
Şükrü Efendi	Gardiyan	Yozgat	8 Ekim 1911	150 kuruş
Ahmed Efendi	Gardiyan	Yozgat	8 Ekim 1911	150 kuruş
Sabit Efendi	Gardiyan	Yozgat	14 Ekim 1908	150 kuruş
Lütfü Efendi	Nisa gardiyanı	Yozgat	14 Mart 1908	37,5 kuruş
Ethem oğlu Yusuf Efendi ²⁰	Gardiyan	Akdağmadeni	14 Ağustos 1910	150 kuruş
Salih Efendizade Kâmil Efendi ²¹	Gardiyan	Boğazlıyan	14 Temmuz 1911	150 kuruş

Kadın Hapishanesi gardiyanı bir erkek olarak Lütfü Efendi'nin olması dikkat çekmektedir. Ayrıca diğer gardiyanlardan farklı olarak aldığı maaş oldukça düşüktür. Ocak 1917 tarihinde Yozgat hapishanesi müdürü olarak Eşref Efendi bulunurken, hapishanede bir kâtip ile beş gardiyan bulunmaktadır. Hapishanede müstahdem bulunmamaktadır. (BOA. DH. MB. HPS. M. 27/24, lef 14 31 Kanunuevvel 1332)

SONUÇ

Hapishaneler, bedene uygulanan ceza yerine nefsin ıslahı olarak, modern anlamda XVIII. yüzyılın sonlarında Avrupa'da ortaya çıkmış Osmanlı Devleti'nde ise bu manada Tanzimat sonrası Avrupalı devletlerin baskıları sonucu oluşturulmaya ve merkezi devletin otoritesinin güçlendirmek amacıyla da taşrada yaygınlaştırılmaya başlandı. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren o zamana kadar mahbes ve zindan

¹⁹ Gardiyanlar 150 kuruş maaş aldıkları görülmektedir. Oysa aynı tarihte Urfa Hapishanesi gardiyanlarının tamamı 200'er kuruş maaş almaktadırlar. (BOA. DH. MB. HPS. M. 3/4 lef 4).

²⁰ (BOA. DH. MB. HPS. 97/08. 9 Kanunuevvel 1333).

²¹ (BOA. DH. MB. HPS. M. 3/30, lef 14).

Tahir BİLİRLİ

olarak kullanılan yerlerden özel olarak inşa edilmiş hapishanelere geçilmeye başlandı. Bu doğrultuda 1860'tan sonra Yozgat'ta mahbesten hapishaneye geçiş yaşandı.

Yozgat hapishanesi gelişim sürecinde devletin tüm hapishanelerinde yaşanan sıkıntılara benzer birçok sıkıntı ile karşılaşmıştır. En önemli sıkıntıların başında uzun yıllar çözülemeyen yer darlığı meselesi yer almaktaydı. Yer darlığının yanın da binanın rutubetli ve kapalı olması ve bunlara bağlı olarak oluşan salgın hastalıklar mahkûmların en çok şikayetçi oldukları konuların başında gelmiştir. Salgın hastalıkların başında ise tifo ve lekeli humma gelmekteydi. Bunların dışında hapishanenin su yollarının sık sık bozulması, hapishanenin aşırı kalabalık olmasından dolayı yeni yeni pencere, kapı açılması talepleri, hapishaneye badana yaptırılması ve hapishanenin avlusuna taş döşenmesi gibi birçok sıkıntı yazışmalara yansımıştır. Tutuklu ve mahkûmların iâşe problemi olarak da en çok, sayılarının çok kalabalık olmasına bağlı olarak, kendilerine verilen tayinatların yetersizliğinden şikayetçi olmuşlardır.

Hapishanede içlerinde katl, cinayet, yaralama, yakma, livata, gasp, dolandırıcılık gibi suçların olduğu katl, cünha ve kabahat suçlarından mahkûm ve tutuklular yer alırken, kürek cezası almış mahkûmlarda bulunmuştur. Yozgat'ta erkek hapishanesinin yanında kadınlar için de bir adet kadın hapishanesi vardır. Merkeze bağlı Boğazlıyan ve Akdağmadeni kazalarında küçük çaplı hapishane bulunmaktaydı.

Birinci Dünya Savaşı sırasında ilan edilen seferberlikler zaten yetersiz olan personel sayısını daha da azalmıştır. Hapishane personelinin de görevleri kötüye kullandıkları olaylarda görülmüştür., hapishanede firar olayları yaşanmış ve bu firarlarda gardiyanlar yer aldıkları gerekçesiyle yargılanmışlardır. Tutuklu ve mahkûmlar verdikleri birçok dilekçede orduya gönüllü olarak katılmak istediklerini dile getirmişlerdir. 1914 yılında hapishanelerdeki tutuklu ve mahkûmların sayısının 1915 yılından itibaren ciddi oranda düşmesi mahkûm ve tutukluların Birinci Dünya Savaşı'nda orduya katılma isteklerinin kabul edildiklerini göstermektedir.

Boğazlıyan ve Akdağmadeni küçük hapishaneler olduğundan buralarda genellikle cünha suçundan bulunan mahkûmlar yer alırken cinayet ve kabahat suçlarından mahkûmlar bulunmamıştır. Yozgat merkez hapishanelerinde ise kabahat suçlarından herhangi bir mahkûm yer almamıştır. Kadın mahkûmlar da ise merkez hapishanelerinde cinayet ve cünha suçlarından mahkûm bulunurken kabahat suçundan herhangi bir kadın mahkûm yoktur. Kadın mahkûmlarda ağırlıklı olarak suçları cünha suçları oluşturmaktadır. Boğazlıyan ve Akdağmadeni kazalarında ise kadın mahkûm yok denecek kadar azdır.

KAYNAKÇA

A- Başbakanlık Osmanlı Arşiv Kaynakları (BOA)

Sadaret Mektûbi Kalemî Evrakı (A. MKT.): 139/54

Sadaret Mektûbi Kalemî Umum Vilâyât Evrakı (A. MKT. UM.): 462/68

20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Hapishaneleri: Yozgat Örneği

Babiali Evrak Odası Evrakı (BEO.): 339/25368

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Takibat-ı Adliye Kalemi Evrakı (DH. EUM. ADL.):
20/52; 28/28; 36/01;

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye İkinci Şube (DH. EUM. 2. Şb.): 10/80

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Evrak Odası Kalemi Evrakı (DH. EUM. VRK.): 13/84

Dahiliye Nezareti Mebani-i Emiriye-Hapishaneler Müdüriyeti Evrakı (DH. MB. HPS.):
08/63; 09/45; 10/10; 14/11; 49/23; 73/06; 79/17; 80/60; 97/08; 108/38; 109/14;
123/28; 152/45; 154/40; 158/8; 159/02; 160/41.

Dahiliye Nezareti Mebani-i Emiriye-Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik Evrakı (DH.
MB. HPS. M.): 03/04; 03/30; 11/26; 12/35; 16/91; 17/32; 21/06; 24/09; 25/25;
25/64; 27/02; 27/24; 27/36; 28/77; 30/53; 30/90; 32/52; 35/93; 53/27.

Meclis-i Vâlâ Evrakı (MVL.): 97/70; 667/39

Şûrâ-yı Devlet Evrakı (ŞD.): 2216/27

B- Diğer Kaynaklar:

AKSU, Şener, "Otorite-Yaşamaları İlişkisinde Hapishanenin Yeri", **Hapishane Kitabı**,
Ed: Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005,
s. 59-68.

BARDAKOĞLU, Ali, "Hapis", **DİA**, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s. 54-64

BOZKURT, Nugül "XX. Yüzyılın Başlarında Kütahya Hapishanesinin Genel Durumu",
Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 5, S. 21, Bahar 2012, s. 261-277.

DEVELİOĞLU, Ferit, **Lügat**, Aydın Kitabevi, İstanbul, 1984.

DEMİRKOL, Kurtuluş, **II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayeti Hapishaneleri**,
Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü basılmamış doktora tezi, Sakarya,
2012.

FOUCAULT, Michel, **Hapishanenin Doğuşu**, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge
Yayınları, Ankara, 2015.

GÖNEN, Yasemin Saner, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Hapishaneleri İyileştirme
Girişimi, 1917 Yılı", **Hapishane Kitabı**, Ed: Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun
Altun, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 173-181.

KARACA, Ali, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Fahişe Hatunlara Uygulanan
Cezalar: Hapis ve Sürgün", **Hapishane Kitabı**, Ed: Emine Gürsoy Naskali-Hilal
Oytun Altun, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 152-162.

ÖZÇELİK, Mücahit, "Mütareke Dönemi'nde Osmanlı Hapishanelerinin Durumu"
Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Yıl 7, Sayı 14, Güz 2011, s. 16-37.

- PAKALIN, Mehmet Zeki, **Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü**, C. 3, MEB. Yayınları, İstanbul, 1983.
- SANER, Yasemin “Osmanlının Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma ve Korkutma Refleksi: Prangaya Vurma”, **Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-19. Yüzyıllar**, Ed: Noemi Levy-Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1986, s. 163-189.
- SCHULL, Kent, “Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistematik Bir Şekilde Hapsihane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunlarına 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerinde Etkileleri”, **Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-19. Yüzyıllar**, Ed: Noemi Levy-Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1986, s. 212-238.
- ŞEMSEDDİN Sami, **Kamus-ı Türki**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1978, s. 317
- TANIŞ, Cihat, “Osmanlı Devleti’nde Hapishane Islahatı: Muş Hapishanesi Örneği (1908-1914)”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.11, S.57, s. 141-146.
- TEKİN, Saadet - ÖZKES, Sevilay, “Cumhuriyet Öncesi Türkiye’de Hapishane Sorunu”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, VII/16-17, 2008 Bahar-Güz, s. 187-201.
- YILDIZ, Gültekin, **Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2012.
- YILDIZ, Özgür, “Osmanlı Hapishaneleri Üzerine Bir Değerlendirme: Karesi Hapishanesi Örneği”, **Akademik Bakış**, C. 9, S. 17, Kış 2015, s. 91-111.

| SBAD | Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

| JSRR | Social Sciences Researches Journal

(Kış 2018) 13/2: 97-111/ (Winter 2018) 13/2:97-111

Makale Geliş Tarihi:09.07.2018 Yayın Kabul Tarihi: 19.11.2018

İŞLETME BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN YÖNEYLEM DERSİNE YÖNELİK TUTUMLARI*

Yasemin YILDIRIM** - Emre ASLAN***

Öz

Bu araştırmanın temel amacı İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi İŞletme Bölümü öğrencilerinin yöneylem dersine yönelik tutumlarını belirlemek ve cinsiyetin, mezun oldukları lise türünün, dersi tekrar alma durumlarının tutumlarına etkisini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda üçüncü sınıf, dördüncü sınıf ve uzatmalı öğrencilerinden oluşan toplam 286 öğrenciye anket uygulanmış ve 221 tanesi değerlendirmeye uygun bulunmuştur. Verilerin toplanmasında araştırmacılar tarafından geliştirilmiş İstatistik tutum ölçeklerinden uyarlama yapılmıştır. Elde edilen verilere SPSS 22 paket programıyla frekans analizi, faktör analizi, bağımsız iki örneklem t-testi ve tek yönlü varyans analizi uygulanmıştır. Elde edilen bulgular öğrencilerin yöneylem dersine yönelik tutumunun olumsuz yönde olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yöneylem dersine yönelik tutum, yöneylem, tutum.

ATTITUDES of THE STUDENTS in BUSINESS ADMINISTRATION TOWARDS OPERATION RESEARCH COURSE

Abstract

The main purpose of this research is to determine the attitudes of the students in Business Administration Department of the Faculty of Economics and Administrative Sciences towards operations research course and examining the effects of gender, graduated high school type, type of taking the course (first or repeat). In accordance with this purpose, a survey was conducted on 286 students, including third grade, fourth grade and extended students, and 221 of the surveys were evaluated as appropriate. The scale used in the survey was adapted from the statistical attitude scales developed by the researchers. Frequency analysis, factor analysis, independent sample t-test and one way analysis of variance were applied with SPSS 22 package to the obtained data. Findings reveal that the students' attitude towards the course of instruction is in the negative direction.

Key Words: Attitude towards operations research course, operations research, attitude.

* Bu çalışma 12-14 Nisan tarihleri arasında düzenlenen 3. Lisansüstü İŞletme Öğrencileri Sempozyumu'nda Sunulan " İŞletme Bölümü Öğrencilerinin Yöneylem Dersine Yönelik Tutumları" başlıklı sözlü bildirinin düzenlenmiş halidir.

** Öğr. Gör., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Pazar MYO, yasemin.yildirim@gop.edu.tr. ORCID: 0000-0001-5092-0858.

*** Dr. Öğr. Üyesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi, emre.aslan@gop.edu.tr. ORCID: 0000-0002-1744-8077

1.GİRİŞ

Karmaşık örgüt yapıları, karmaşık karar problemlerini bünyesinde barındırmaktadır. Yoğun rekabet ortamlarında ve genel ekonomide yaşanan belirsizlik durumlarında, bu karmaşık karar problemlerinin çözümünde karar vericilerin yani yöneticilerin önemi yadsınamaz. Karar verici konumundaki yöneticiler, karara etki eden tüm koşulları ele alır ve olası seçeneklerden beklenen sonuçları belirler. Ancak bu sanıldığı kadar kolay değildir. İşte bu noktada karar verici, en doğru kararı verebilmek için bir yönetim bilimi olan yöneylemde yararlanır (Öztürk,2007:4).

Bu bağlamda bu araştırmanın temel amacı, bir devlet üniversitesinde İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü öğrencilerinin yöneylem dersine yönelik tutumlarını belirlemektir. Bunun için 286 İşletme Bölümü öğrencisi üzerinde nicel bir çalışma yürütülmüştür.

2.Kavramsal Çerçeve ve Literatür Taraması

Yöneylem araştırmasının gelişimi ve bugünkü durumuna bakıldığında Amerika Birleşik Devletlerinin öncü durumunda olduğunu söylemek mümkündür (Yavuz,2004:47). Türkiye’de de yöneylem araştırmaları ilk defa, tüm dünyada olduğu gibi silahlı kuvvetler alanında kullanılmıştır. Eğitim alanında ise bir ders olarak “Hareket Araştırması” adıyla 1960-1961 yıllarında İ.T.Ü Makine Fakültesi’nde okutulmaya başlanmıştır (Öztürk,2013:7). O yıllardan bu güne değin yöneylem araştırması alanı yeni yöntem ve uygulama alanlarıyla genişlemekte; üniversitelerin istatistik, işletme, ekonometri, makine, inşaat ve endüstri mühendisliği, ziraat fakültesi ve hava, kara, deniz harp okullarının programlarında kendine yer bulmaktadır. Bu çalışmada yöneylem araştırması sadece eğitim yönüyle ele alınacaktır. Son yıllarda öğrencilerin işletme bölümlerine daha az sayısal net yaparak dolayısıyla daha düşük bir sayısal alt yapı ile gelmeleri, Yöneylem dersi gibi nicel dersleri öğrenmeye isteksiz olduğu ve derse bir çekince ile yaklaştıkları görüldüğü için bu konudaki tutumlarını ölçmek amacıyla bu çalışma yapılmaktadır.

Tutum, yaşantı ve deneyimler sonucu oluşan, ilgili olduğu nesne ve durumlara karşı bireyin davranışlarını yönlendiren veya dinamik bir etki oluşturan ruhsal bir hazırlık durumudur (Freedman, vd.,1989:267). Dolayısıyla, öğrencinin nicel derslerdeki yaşantı ve deneyimlerinin etkisiyle, yöneylem dersine karşı olumlu ya da olumsuz bir tutum geliştirebilmektedir.

Yapılan literatür taraması neticesinde Yöneylem dersine yönelik öğrencilerin tutumunu belirlemek amacıyla yapılan bir çalışmaya rastlanamamıştır. Ancak İstatistik, matematik ve kantitatif derslerde öğrencilerin tutumlarını tespit etmeye yönelik, başarı durumlarını değerlendirmeye yönelik, bu derslerdeki motivasyon eksikliklerinin nedenlerinin tahminine yönelik birçok çalışma mevcut olup bunlardan bazılarında aşağıda değinilmektedir.

İstatistik dersine yönelik yapılan yabancı çalışmalardan bazıları; Roberts ve Bilderback (1980) çalışmalarında 34 maddelik bir ölçek geliştirmişlerdir. Tutum ve

İşletme Bölümü Öğrencilerinin Yöneylem Dersine Yönelik Tutumları

başarı arasında orta düzeyde bir korelasyon bulunduğunu belirtmişlerdir. Gal ve Ginsburg (1994) çalışmalarında birçok istatistik öğretmeninin bilgiyi öğrenciye aktarmaya odaklanabildiğini fakat pek çok öğrencinin istatistiğe yönelik olumsuz tutum ve inançlar sergiledikleri için sıkıntı çektiklerini, bu durumun öğrenmeyi etkileyebildiğini belirtmişlerdir. Öğrencilerin aldıkları matematik ders sayıları ve elde ettikleri matematik başarıları ile istatistiğe yönelik tutum arasında pozitif yönde bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. İstatistik öğrenmenin daha az sinir bozucu, daha az korkulu olması ve bu dersi öğrenmeyi daha etkili kılmak için hem eğitimciler hem de araştırmacılar tarafından, eğitim deneyimleri boyunca bu dersi alan öğrencilerce gelişen tutum ve inançlara odaklanması gerektiğini ifade etmişlerdir. Chiesi ve Primi (2010) istatistiğe yönelik tutumun insanların, nesnelere, durumlar veya istatistik öğrenme eğilimleri ile ilişkili olduğunu ifade etmişlerdir. Aromolaran ve arkadaşları (2014) İşletme yönetimi bölümü öğrencilerinin istatistik dersine yönelik tutumları ile performanslarını ilişkilendikleri çalışmalarında, öğrencilerin istatistik dersinin ders listesinden çıkarılmasını tercih ettiklerini, düşük performanslarını öğretim görevlilerinin dersin öğretilmesi konusundaki tutumlarına bağladıklarını ve geçmiş yıllardaki matematik bilgi ve becerisinin önemini ortaya koymuşlardır.

İstatistiğe yönelik son zamanlarda Türkiye’de yapılan birkaç çalışmaya değinilecek olursa; Ellez ve Gümüş (2005) “Coğrafya Bölümü öğrencilerinin istatistik dersine yönelik tutumu” başlıklı çalışmalarında kız ve erkek öğrencilerin tutumları arasında fark olduğunu ortaya koymuş, kızların tutum puanının erkeklere göre daha düşük olduğunu tespit etmişlerdir. Bunun da, bu konuda yapılan diğer çalışmalarda belirtildiği üzere toplumsal nedenlere bağlanabileceğini ifade etmişlerdir. Emmioğlu ve Çapa-Aydın (2012) yapılan birçok çalışmada da vurgulandığı üzere ortaöğretim sonrası öğrencilerin istatistiğe yönelik tutumu ile başarı durumları arasındaki pozitif yönde ilişkili olduğunu belirtmiş ve çeşitli ülkelerde, çeşitli örneklem boyutlarında yapılan bu çalışmaların meta-analiz yöntemi ile sentezini yapmışlardır.

Yavuz (2004) çalışmasında sayısal yöntemlerde uygulama çalışmalarının ön plana çıkarılmasının gerekliliğini, bu bağlamda yazılım programlarının kullanımının gerekliliğini vurgulamıştır. Pıtır ve Yıldız (2008) ise öğrencilerin çoğunun, işletme bölümünde sayısal derslerin olduğunu bilerek tercih ettiğini tespit etmişlerdir. Sayısal derslerdeki başarısızlık nedenleri olarak; dersin takip edilmemesi, dersi veren öğretim üyesinin anlatım tarzı, sınavda süreyi iyi kullanamaması gibi ifadeleri vurgulamışlardır. Mallik ve Varua (2008) çalışma yapmış oldukları üniversitenin, özellikle İktisat ve Maliye Bölümünde kayıtlı olan öğrencilerinin genel performansının, nicel derslerdeki başarılı performansa bağlı olduğunu ifade etmişlerdir. Singh ve arkadaşları (2017) nicel konuların öğrenilmesine yönelik motivasyonun, öğrenme değeri, tutum, öğrenme ortamı ve başarı hedefleriyle güçlü bir ilişkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

3.Tasarım ve Yöntem

Bu araştırmanın amacı, İşletme bölümü öğrencilerinin yöneylem dersine karşı tutumlarını belirlemek; cinsiyetin, dersi tekrar alma durumunun, sınıf seviyesinin, öğrenim gördükleri lise türünün tutum üzerine etkisini incelemektir. Bu bağlamda çalışmada geliştirilen hipotezler şöyledir:

H₁:Öğrencilerin yöneylem dersine yönelik tutumları cinsiyetlerine göre farklılık göstermektedir.

H₂:Öğrencilerin yöneylem dersine yönelik tutumları dersi tekrar alma durumuna göre farklılık göstermektedir.

H₃:Öğrencilerin yöneylem dersine yönelik tutumları sınıf seviyesine göre farklılık göstermektedir.

H₄:Öğrencilerin yöneylem dersine yönelik tutumları mezun oldukları lise türüne göre farklılık göstermektedir.

Artan rekabet koşullarında daha objektif ve daha bilinçli kararlar vermenin önemi yadsınamaz. Bu bağlamda yöneylem gibi karar almaya yardımcı araçların üst ve orta düzey yöneticiler tarafından çok iyi bilinmesi ve kullanılması gerekmektedir. Bu bilinç ve bilgi eksikliğinin giderilmesi için de geleceğin yönetici adaylarını yetiştiren İşletme bölümü içerisinde, yöneylem dersine yönelik ilgi ve isteğin artırılması gerekmektedir. Bir dersin öğrenilmesine yönelik ilgi ve istek, o derse yönelik tutum ve algılardan etkilenmektedir. Bu alanda yöneylem dersine yönelik tutumu ölçen bir çalışmanın olmayışından hareketle literatürdeki bir boşluğun doldurulmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın belirtilen amaçlarına ulaşmak için nicel bir çalışma yapılmıştır. Araştırmanın ana kütesini bir devlet üniversitesinin, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde öğrenim gören -yöneylem dersini alan veya önceden almış olan- üçüncü sınıf, dördüncü sınıf ve uzatmalı öğrenciler oluşturmaktadır.

Veri toplama aracı olarak anket yöntemi seçilmiştir. Verileri toplama aracının seçiminde ise önce ilgili literatür incelenmiş ve bu araştırma için en uygun ölçek belirlenmeye çalışılmıştır. Anket 2 kısımdan oluşturulmuştur. Birinci kısımda katılımcıların demografik özellikleri ile ilgili ifadeler(4 adet); ikinci kısımda öğrencilerin Yöneylem dersine yönelik tutumlarını ölçmek amacıyla, Yaşar(2014) tarafından geliştirilen İstatistik tutum ölçeğinden 33 ifade; Salihova ve Memmedova (2017) tarafından geliştirilen İstatistik tutum ölçeğinden 1 ifade ilgili çalışmaya uyarlanarak kullanılmıştır. Ölçekle ilgili gerekli uyarlamalar yapıldıktan sonra üçüncü sınıf, dördüncü sınıf ve uzatmalı öğrencilerinden oluşan toplam 286 öğrenciye anket uygulanmış ve 221 tanesi değerlendirmeye uygun bulunmuştur. Bu uygulama sonucu verilerin faktör analizi yapılmış, KMO, Barlett Küresellik testi ve Cronbach Alpha Güvenilirlik Katsayıları hesaplanmıştır.

İşletme Bölümü Öğrencilerinin Yöneylem Dersine Yönelik Tutumları

4.Bulgular ve Tartışma

Araştırmaya katılan 221 öğrenciye ait demografik özellikler aşağıda Tablo.1 de gösterilmiştir.

Tablo 1. Demografik Özellikler

		n	%
Cinsiyet	Kadın	89	40,3
	Erkek	103	46,6
	Cevapsız	29	13,1
	Toplam	221	100
Sınıf	3. sınıf	86	38,9
	4. sınıf	74	33,5
	Dersi tekrar edenler	32	14,5
	Cevapsız	29	13,1
	Toplam	221	100
Dersi Tekrar alma durumu	Evet	105	47,5
	Hayır	87	39,4
	Cevapsız	29	13,1
	Toplam	221	100
Mezun olduğu lise türü	Anadolu Lisesi	72	32,6
	Meslek Lisesi	44	18,1
	Düz lise	76	34,4
	Cevapsız	29	13,1
	Toplam	221	100

Tablo 1 'de görüldüğü üzere erkek öğrencilerin kız öğrencilerden daha fazla olduğu görülmüştür. Katılımcıların sınıf düzeyinde incelendiğinde dersi ilk defa alan üçüncü sınıf öğrencilerinin fazla olduğu görülmektedir. Fakat dersi tekrar alma durumlarına bakıldığında dördüncü sınıf ve uzatmalı öğrencilerin sayıca daha fazla olduğunu söylemek mümkündür

Araştırma Yaşar(2014) tarafından geliştirilen istatistik tutum ölçeği ve Salihova ve Memmedova (2017) tarafından geliştirilen istatistik tutum ölçeğinin birleşimi olduğundan ve ifadelerde Yöneylem dersine yönelik uyarılardan yapısal

geçerliliğini test amacıyla açıklayıcı faktör analizine başvurulmuştur. Faktör analizi sonuçları aşağıdaki tabloda özetlenmektedir.

Tablo 2. Faktör Analizi Sonuçları

İfadeler	Keyif Alma ve Faydalı Bulma	Günlük Yaşam ve Mesleki Hayatla İlişkilendirmeye	Korkma	Gereksiz Görme	Sayısal Yeterlilik
Yöneylem problemleri çözmekten büyük keyif alırım.	0,812				
Yöneylemin alan olarak çok keyifli olduğunu düşünüyorum.	0,783				
Yöneyleme ilgili araştırmalar okumayı seviyorum.	0,770				
Yöneylemin çok çekici olduğunu düşünüyorum.	0,749				
Yöneylemin çok yeni bilgilere ulaşmada kullanışlı olduğunu düşünüyorum.	0,731				
Yöneylem, üniversitelerin bütün bölümlerinde zorunlu ders olarak konulmalıdır.	0,697				
Yöneylemin iş bulmada bana çok yarar sağlayacağını düşünüyorum.	0,685				
Yöneylem dersinden bir an olsun çekinmiyorum.	0,671				
Boş zamanlarımda yöneyleme ilgili konularla ilgilenirim.	0,599				
Günlük yaşantılarda karşılaşılan problemlerin çözümünde bile yöneylemden yararlanılabileceğini düşünüyorum.	0,516				
Yöneylemin mesleki hayatımla ilişkili olduğunu/olacağını sanmıyorum.		0,793			
Mesleki yaşantımda yöneylemi kullanacağımı sanmıyorum.		0,765			

İşletme Bölümü Öğrencilerinin Yöneylem Dersine Yönelik Tutumları

Yöneyleme dair kararların hayatta fazla yeri olduğunu düşünmüyorum.		0,763			
Günlük yaşantımda yöneyleme dair becerileri kullanmamı gerektirecek bir şey olacağını düşünmüyorum.		0,711			
Yöneyleme dair düşüncü iş hayatımda uygulayabileceğimi sanmıyorum.		0,697			
Yöneylemin mesleki yaşantıma yarar sağlayacağını düşünmüyorum.		0,652			
Günlük yaşantımda yöneyleme hiç ihtiyaç duymayacağımı düşünüyorum.		0,599			
Yöneylemin yaşantımda ne işe yarayacağını bilmiyorum.		0,576			
Yöneylem çok karmaşık simge ve formülleri içerdiğinden beni fazlasıyla korkutmaktadır.			0,845		
Yöneylem konularından oldukça korkuyorum.			0,836		
Yöneylem kelimesini duymak bile beni ürkütüyor.			0,786		
Kimse bana yöneylemin kolay olduğunu iddia edemez.			0,609		
Yöneylem zor olduğu için derslerde çok sıkılıyorum.			0,598		
Zorunlu olmasa yöneylem dersine girmezdim.			0,490		
Yöneylemi mesleki yaşantımda kullanmayacağım için öğrenmem gerektiğini düşünmüyorum.				0,645	
Yöneylem dersinde çok sıkılırım.				0,601	
Yöneylem çalışmanın zaman israfından başka bir şey olduğunu düşünmüyorum.				0,572	
Yöneyleme dair bulguları rahatlıkla yorumlayabilecek düzeyde bilgi sahibiyim.					0,690

Yöneylem dersinde çok sıkılırim.					0,549
Yöneylem mesleki yaşantıma düşündüğümünden daha fazla katkı sağlayabilir.					0,531
Özdeğer	9,894	3,850	2,672	1,217	1,115
Açıklanan Varyans	32,98	12,86	8,91	4,06	3,72
Cronbach α	0,897	0,877	0,869	0,660	0,561
KMO Testi	0,898				
Barlett küresellik testi	$\chi^2=3212,697$ df:561 p:0,00				

Yöneylem Dersi Tutum Ölçeği için yapılan faktör çözümlemesi sonucuna göre ölçeğin Cronbach Alpha değeri 0,757 olarak hesaplanmıştır. Bu ölçeğin güvenilirliğinin kabul edilebilir seviyede olduğunu göstermektedir(İslamoğlu ve Alnaçık,2016,292). Ölçeğin alt boyutlarına ait güvenilirlik katsayıları; keyif alma ve faydalı bulma boyutunda 0,897, günlük yaşam ve mesleki hayatla ilişkilendirmeme boyutunda 0,877, korkma boyutunda 0,869, gereksiz görme boyutunda 0,660, sayısal yeterlilik boyutunda 0,561 olarak belirlenmiştir. İçsel tutarlılık ölçümünde yararlanılan Cronbach α katsayısı değeri 0 ile 1 arası değerler alır ve kabul edilebilir bir değer olması için 0.7 nin üzerinde olması arzu edilse de inceleme türü çalışmalarda bu değer 0.5'e kadar makul kabul edilebileceği ifade edilmektedir(Altunışık,2004, 115). Barlett Küresellik Testi değerinin de anlamlı çıktığı görülmektedir($p \leq 0,0001$). KMO testinin değeri 0 ile 1 aralığında olmalıdır. KMO değeri 0,898 olup, herhangi bir değişkenin diğer değişkenler tarafından hatasız tahmin edilmesi halinde 1'e eşit olur ve 0,8 üstü değerlerin çok iyi olduğunu söylemek mümkündür(Büyüköztürk, 2002: 470-483).

Toplam açıklanan varyans değeri %62,495 olup, açıklanan varyansın toplam varyans üzerinden %50'yi geçiyor olması gerekmektedir(Yaşlıoğlu,2017,77). Özdeğer, her faktör tarafından açıklanan toplam varyansı ifade eder ve bu değer 1'den büyük olması beklenir(Nakip ve Yaraş, 2017,538). Tablo 2'de görüldüğü üzere özdeğerler beklenen değer üzerindedir.

Ölçekteki maddelerin beş faktörde toplandığı görülmüştür. Çalışmada tek başına faktör oluşturma nedeniyle 1 madde, binişiklik sorunu nedeniyle de 3 madde ölçekten çıkarılmıştır. Binişik olma durumu, bir maddenin birden fazla faktörde kabul düzeyinin yük değeri vermesi ve maddenin iki ya da daha fazla faktörde sahip olduğu yük değerleri arasındaki farkın .1'den küçük olması halinde gerçekleşmektedir(Kaya,2013,182-183). Belirlenen faktörlerin aritmetik ortalamaları Tablo 3'de verilmiştir.

İşletme Bölümü Öğrencilerinin Yöneylem Dersine Yönelik Tutumları

Tablo 3. Faktörlerin Aritmetik Ortalamaları

Faktörler	Aritmetik Ortalama
Keyif alma ve faydalı bulma	2,8707
Günlük yaşam ve mesleki hayatla ilişkilendirmeme	3,0282
Korkma	2,8689
Gereksiz görme	2,8100
Sayısal yeterlilik	3,0513

Faktör ortalamalarına göre öğrencilerin, yöneylem dersini alan olarak fazla keyifli bulmadıklarını, bu alanla ilgili okumalar yapmak istemediklerini, iş bulmada onlar için bir yarar sağlamayacağını düşündüklerini, bu dersi günlük yaşamla ilişkilendirmekte kararsız kaldıkları, mesleki yaşantılarında yarar sağlayıp sağlamayacağına ilişkin bir fikirlerinin olmadığını söylemek mümkündür. Derse olan korku ve gereksiz olduğu düşüncesi de çok yaygın değildir. Dersin sayısal bir yeterlilik gerektiğine yönelik verilen cevaplarda ise kararsız kaldığı düşünülmektedir.

Kız ve erkek öğrenciler arasında anlamlı bir fark olup olmadığını ortaya koymak amacıyla yapılan t testi sonuçlarına göre hesaplanan t değerlerine karşılık gelen anlamlılık seviyeleri keyif alma ve faydalı bulma boyutunda (t:-,617 p:0,538), günlük yaşam ve mesleki hayatla ilişkilendirmeme boyutunda (t:1,909 p:0,058), korkma boyutunda (t:0,119 p:0,905), gereksiz görme boyutunda (t:1,312 p:0,191) ve sayısal yeterlilik boyutunda (t:-,260 p:0,795) olup %5 anlamlılık düzeyi için $p < 0,05$ olmadığından anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Yöneylem dersine yönelik tutumları ile öğrencilerin cinsiyeti arasında bir ilişki olduğu yönündeki H_1 hipotezi reddedilmiştir. Dersi ilk defa alan ve tekrar alan öğrenciler arasındaki farkı gözlemlemek amacıyla yapılan t testi sonucu Tablo 4' de verilmiştir.

Tablo 4. Öğrencilerin Dersi Tekrar Alma Durumlarının Karşılaştırması

Faktörler	Dersi tekrar alma durumu	n	\bar{x}	S	Sd	t	p
Keyif Alma ve Faydalı Bulma	Evet	105	2,7698	,756	183,63	-2,023	,044
	Hayır	87	2,9909	,753			
Günlük Yaşam ve Mesleki Hayatla İlişkilendirmeme	Evet	105	3,1796	,754	181,49	3,215	,002
	Hayır	87	2,8225	,775			
Korkma	Evet	105	3,0127	,829	176,74	2,545	,012
	Hayır	87	2,6916	,903			
Gereksiz Görme	Evet	105	2,9063	,833	179,67	2,113	,036
	Hayır	87	2,8100	,753			

	Hayır	87	2,6437	,877			
Sayısal Yeterlilik	Evet	105	2,9429	,732	176,79	-1,959	,052
	Hayır	87	3,1609	,797			

*p<0,05

Tablo 4' e göre sayısal yeterlilik haricinde tüm faktörlerde anlamlılık(sig) değeri p<0,05 olduğundan anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. H₂ hipotezi kabul edilmiştir. Dolayısıyla öğrencilerin dersi tekrar alma durumları ile Yöneylem dersine yönelik tutumları arasında bir ilişki vardır. Dersi tekrar almayan öğrenciler yöneylem dersini daha fazla keyifli bulmaktadır. Dersi tekrar alan öğrenciler günlük yaşam ve mesleki hayatla daha fazla ilişkilendirememektedir. Dersi ilk defa alan öğrencilere göre dersi tekrar alanlar bu dersten daha fazla korkmakta ve dersi daha gereksiz görmektedirler.

Öğrencilerin sınıf düzeylerine göre yöneylem dersine yönelik tutumlarını karşılaştırmak için tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Tablo 5 'te görüldüğü gibi %5 anlamlılık düzeyinde tüm boyutlarda anlamlılık değerlerinin (p değeri) 0,05'in altında olduğu görülmüştür. Öğrencilerin yöneylem dersine yönelik tutumları ile sınıf düzeyleri arasında bir ilişki olduğunu öne sürdüğümüz H₃ hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 5. Sınıf Düzeylerine İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

		Karelerin Toplamı	df	Ortalama Kare	F	Anlamlılık
Keyif alma ve faydalı bulma	Gruplar arası	4,692	2	2,346	4,197	,016
	Gruplar içi	105,658	189	,559		
	Toplam	110,350	191			
Günlük yaşam	Gruplar arası	6,464	2	3,232	5,527	,005
	Gruplar içi	110,514	189	,585		
	Toplam	116,978	191			
Korkma	Gruplar arası	7,388	2	3,694	5,018	,008
	Gruplar içi	139,153	189	,736		
	Toplam	146,541	191			
Gereksiz görme	Gruplar arası	5,173	2	2,586	3,583	,030
	Gruplar içi	136,449	189	,722		

İşletme Bölümü Öğrencilerinin Yöneylem Dersine Yönelik Tutumları

	Toplam	141,621	191			
Sayısal yeterlilik	Gruplar arası	4,239	2	2,119	3,700	,027
	Gruplar içi	108,261	189	,573		
	Toplam	112,500	191			

*p<0,05

Farklılığın yönünü belirlemeye ilişkin önce Sheffe testi uygulanmış daha sonra daha hassas bir analiz yöntem olan LSD testi yapılmış ve aynı yönde farklılıklar görülmüştür. LSD testinin sonuçları aşağıdaki gibidir.

Tablo 6. Sınıf Düzeyleri Arasındaki Farka İlişkin LSD Testi

Değişken	I	J	Ortalama Farkı	Standart Hata	Anlamlılık
Keyif Alma ve Faydalı Bulma	3.sınıf	4.sınıf	,17253	,11855	,147
		Artık yıl	,44251*	,15482	,005
	4.sınıf	3.sınıf	-,17253	,11855	,147
		Artık yıl	,26998	,15819	,090
	Artık yıl	3.sınıf	-,44251*	,15482	,005
		4.sınıf	-,26998	,15819	,090
Günlük Yaşam ve Mesleki Hayatla İlişkilendirmeme	3.sınıf	4.sınıf	-,33279*	,12125	,007
		Artık yıl	-,43178*	,15834	,007
	4.sınıf	3.sınıf	,33279*	,12125	,007
		Artık yıl	-,09899	,16179	,541
	Artık yıl	3.sınıf	43178*	,15834	,007
		4.sınıf	,09899	,16179	,541
Korkma	3.sınıf	4.sınıf	-,37619*	,13605	,006
		Artık yıl	-,43086*	,17768	,016
	4.sınıf	3.sınıf	,37619*	,13605	,006
		Artık yıl	-,05467	,18154	,764

	Artık yıl	3.sınıf	,43086*	17768	,016
		4.sınıf	,05467	,18154	,764
Gereksiz Görme	3.sınıf	4.sınıf	-,20605	,13473	,128
		Artık yıl	-,45676*	,17594	,010
	4.sınıf	3.sınıf	,20605	,13473	,128
		Artık yıl	-,25070	,17977	,165
	Artık yıl	3.sınıf	,45676*	,17594	,010
		4.sınıf	,25070	,17977	,165
Sayısal Yeterlilik	3.sınıf	4.sınıf	,17379	,12001	,149
		Artık yıl	,41788*	,15672	,008
	4.sınıf	3.sınıf	-,17379	,12001	,149
		Artık yıl	,24409	,16013	,129
	Artık yıl	3.sınıf	-,41788*	,15672	,008
		4.sınıf	-,24409	,16013	,129

Tablo 6'ya göre 3. sınıf öğrencileri okulu uzatan öğrencilere göre yöneylem dersinin daha keyifli ve faydalı olduğunu düşünmektedir. Okulu uzatan öğrencilerin ise 3. Sınıf öğrencilerine göre daha fazla günlük yaşam ve mesleki hayatla ilişkilendiremediği ve daha fazla korku duyduğu ve bu dersi gereksiz bulduğu görülmektedir. Okulu uzatan öğrenciler, 3. Sınıf öğrencilerine göre bu dersi daha gereksiz görmektedir. 3. sınıf öğrencileri okulu uzatan öğrencilere göre bu dersin sayısal bir yeterlilik gerektirdiğini düşünmektedir.

Öğrencilerin mezun oldukları lise türüne göre yöneylem dersine yönelik tutumlarını karşılaştırmak için tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Anlamlılık (p) değerleri; keyif alma ve Faydalı bulma(0,104), günlük yaşam(0,308), korkma(0,500), gereksiz görme(0,736) ve sayısal yeterlilik(0,067) şeklindedir. Öğrencilerin yöneylem dersine yönelik tutumları ile mezun oldukları lise türü arasında ilişki olduğunu öne sürdüğümüz H₄ hipotezi de reddedilmiştir.

5.Sonuç, Öneriler ve Kısıtlar

Bu çalışmada, bir devlet üniversitesinde İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü öğrencilerinin yöneylem dersine yönelik tutumlarını belirlemek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda cinsiyetin, dersi tekrar alma durumunun, sınıf seviyesinin, öğrenim gördükleri lise türünün öğrencilerin yöneylem dersine yönelik

İşletme Bölümü Öğrencilerinin Yöneylem Dersine Yönelik Tutumları

tutumu ile ilişkili olduğunu öngören 4 tane hipotez geliştirilmiştir. İstatistik tutum ölçeklerinden uyarlanan tutum ölçeği ve demografik soruların yer aldığı anket çalışmasının sonuçları değerlendirildiğinde öğrencilerin Yöneylem dersine dair genellikle kararsız ve olumsuz bir tutum sergilediği tespit edilmiştir. Tutumu etkileyen faktörlerdeki kararsız ve olumsuzya yönelik eğilim ile öğrencilerin cinsiyeti ve öğrenim gördükleri lise türü arasında bir ilişki olmadığı görülmüştür.

3. sınıf öğrencilerinin derse yönelik bir önyargı oluşturmadıkları için, 4. sınıf ve okulu uzatan öğrencilere göre daha iyimser bir tutum içerisinde olduğu düşünülmektedir. Dersi tekrar alan artık yıl öğrencilerinin 3. Sınıf öğrencilerine göre yöneylem dersini, günlük hayatla ve mesleki yaşamla ilişkilendirememesi ilginç bir ayrıntı olarak görülebilmektedir. Bu tutumun dersten başarısız olunması ve dersin tekrar alınmasından dolayı öğrencinin zihninde bir önyargıya dönüşmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. 3. Sınıf öğrencileri, ders hakkında daha fazla bilgi sahibi olması gerektiği düşünülen okulu uzatan öğrencilere göre dersin sayısal yeterlilik gerektirdiği düşünülmektedir. Bu sonuç da öğrencinin başarısızlık duygusunun neticesinde ilgisizleştiğinin göstergesi olarak düşünülmektedir.

Eğitim sistemi veya diğer çevresel faktörlerden ötürü geliştirdikleri olumsuz tutumlar, zaman içerisinde öğrencilere başarısız olacağı düşüncesini kanıksatmaktadır. Burada eğitimcilere büyük pay düşmektedir. Yöneylem dersinin neden okutulması gerektiğini, bu dersi almalarının onlara mesleki yaşantılarında sağlayacağı katkıların neler olduğu daha fazla vurgulanmalıdır. Dersin çekiciliğini arttırmaya yönelik eğitsel materyallere ağırlık verilmelidir. Eğitimcilerin bu kararsız ve olumsuz tutumları dikkate alarak, öğrencilerin olumlu tutum kazanmaları için yeni yöntemler geliştirmeleri gerekmektedir.

Araştırmada bir devlet üniversitesinin, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde öğrenim gören ve yöneylem dersi alan işletme bölümü öğrencilerinin ana kütle olarak belirlenmesi en büyük kısıttır. Farklı üniversitelerde hatta yöneylem dersini alan farklı bölümlerde, başarı notu ve anne-baba eğitim düzeyi gibi değişkenleri de içerecek şekilde araştırmanın kapsamının genişletilmesi gerekmektedir. İşletme öğrencilerinin olumsuz tutumları ve bu tutumların nedenlerini araştıran nitel bir çalışma yapılabileceği gibi yöneylem dersine yönelik tutum ölçeklerinin geliştirilmesi ve bu alanda çalışma sayılarının artırılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Altunışık, R. C. (2004). **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri**. Sakarya.

Aromolaran, A. D., Karım, A., Ikegwva, E., Okoroafor, U., & Ajiboye, Y. (2014), "Business Management Students' Atitude and Performance in Statistics Learning in Nigeria Metropolitan College of Technology". 227. ICOTS9. Contributed Paper
http://icots.info/9/proceedings/pdfs/ICOTS9_C227_AROMOLARAN.pdf

- Büyüköztürk, Ş. (2002), "Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede kullanımı", *Eğitim Yönetimi Dergisi*, 470-483.
- Chiesi, F., & Primi, C. (2010, May), " Cognitive and Non-Cognitive Factors Related to Students' Statistic Achievement", *Statistics Education Research Journal*, 9(1), 9-26.
- Ellez, A. M., & Gümüş, N. (2005), " Coğrafya Bölümü Öğrencilerinin İstatistik Dersine Yönelik Tutumları", *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*(18), 100-105.
- Emmioğlu, E., & Caba-aydın, Y. (2012, November), "Attitudes and Achievement in Statistics: A Meta- Analysis Study". *Statistics Education Research Journal*, 11(2), 95-102.
- Freedman, J. L., David, O., & Carlsmith, J. (1989), **Sosyal Psikoloji**. (A. Dönmez, Çev.) İstanbul: Ara Yayıncılık.
- Gal, I., & Ginsburg, L. (1994), " The role of beliefs and attitudes in learning statistics: towards a assessment framework", *Journal of Statistic Education*(2), 1-54.
- İslamoğlu, A. H., & Alnaçık, Ü. (2016), **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri**, Beta yayınları.
- Kaya, F. M. (2013), "Sürdürülebilir Kalkınmaya Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirilmesi", *Marmara Coğrafya Dergisi*, 175-193.
- Mallik, G., & Varua, M. E. (2008),"Hsc Mathematics Results And Tertiary Success In Quantitative Units: An Australian Experience", *Australasion Journal of Economics Education*, 5(1&2).
- Nakip, M. Y. (2017), **Pazarlamada Araştırma Teknikleri**, Ankara.
- Öztürk, A. (2007), **Yöneylem Araştırması**, (11. Baskı b.). Ankara: Ekyiın Basım Yayın Dağıtım.
- Pıtır, S., & Yıldız, S. (2008). "İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü Öğrencilerinin Başarısızlık Nedenleri ve Çözüm Önerileri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 13(1), 293-315.
- Roberts, D. M., & Bilderback, E. W. (1982), "Reliability and Validity of Statistics Attitude Survey", *Educational and Psychological Measurement*(40), 235-238.
- Salihova, S., & Memmedova, V. (2017, Ocak-Şubat), "Öğrencilerin İstatistik Dersine Yönelik Tutumları: Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması", *Akademik Bakış Dergisi*, ISSN:1694-528X(59). <http://www.akademikbakis.org> adresinden alındı
- Singh, S., & Misra, R. (2017)"An Empricial Investigation of Student's Motivation Towards Learning Quantitative Course", *The International Jement Education*(15), 47-59.

İşletme Bölümü Öğrencilerinin Yöneylem Dersine Yönelik Tutumları

- Yaşar, M. (2014, Temmuz), "İstatistiğe Yönelik Tutum Ölçeği: Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*(36), 59-75.
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017), "Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı Faktör Analizlerinin Kullanılması", *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 74-85.
- Yavuz, V. A. (2004), "İşletme Eğitiminde Yöneylem Araştırması Konularının Yeri ve Öğretimi Üzerine Bir Değerlendirme", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 45-60.

1722-23’TE SİVAS EYALETİNDE CEBELÜ BEDELİ UYGULAMASI

Ali AÇIKEL*

Öz

Osmanlılarda timar sistemi çerçevesinde timar sahiplerinin sefere götürmekle yükümlü oldukları tam teçhizatlı askere “cebelü” denilmektedir. Timar sahiplerinin cebelü asker yükümlülüğü kanunnamelerde düzenlenmiştir. Bu kanunnamelerdeki hükümlere göre, timarlı sipahiler kendi dirliklerinin (iptida) üzerindeki her üç bin akçe, zeamet sahipleri ilk beş bin akçeden sonra her beş bin akçe için bir cebelü sefere götürmeleri gerekmektedir. Cebelü yükümlülüğü olan timar ve zeâmet sahipleri cebelü çıkarmadıklarında, kendilerinden “bedel-i cebelü” adı altında vergi talep edilirdi. Mevcut literatüre göre, XVII ve XVIII. yüzyıllarda savaş tekniklerinin değişmesi, timarlı asker ihtiyacının azalması ve hazinenin paraya olan ihtiyacın artması sebepleriyle cebelü bedeliyesi uygulaması yaygınlaşmıştır. Cebelü bedeliyesi uygulamasının 17-18. yüzyıllarda yaygınlaşıp yaygınlaşmadığını tespit etmek için eyalet düzeyinde yeni çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Bu nedenle 1722-23 tarihli Sivas eyaleti Cebelü Bedeliyesi Defteri analitik bir incelemeye tabi tutulmuştur. Evvela defterdeki bilgiler tablolatırılmış, ardından mevcut literatür yardımı ile tablolardaki veriler değerlendirilmiştir. Değerlendirmeler sonucunda çocuk, mütekait ve diğer timar ve zeamet sahiplerinin yükümlü oldukları cebelü nefer sayıları; cebelü bedeliyesinden muaf olanlar; nefer başına ödenen cebelü bedeli; cebelü bedellerinin tahsili ve Hazine-i Amire’ye teslim usulleri ve cebelü bedeli gelirlerinin tahsis edildiği hizmetler tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Timar, Cebelü Bedeliyesi, Sivas eyaleti, defter, nefer.

APPLICATION of CASH EQUIVALENT for AUXILIARY SOLDIER LEVY in THE PROVINCE of SIVAS in 1722-23

Abstract

Cebelü is an auxiliary soldier equipped by the timar-holders who are obliged to take to campaigns in the framework of the timar system in the Ottomans. The obligations of auxiliary soldier of timar-holders are designated in the law-books. According to the rules in these law-books, the timar-holding cavalymen were to furnish a cebelü for every 3,000 akçes above their own timars; the zeamet-holding cavalymen who held timars of more than 20,000 akçes a cebelü for every 5,000 akçes after the first 5,000 akçes of theirs timars. The timar-holding and zeamet-holding cavalymen who were to bring with them cebelü, when they did not take cebelü to campaigns, could pay cash equivalent for auxiliary soldier levy.

According to the existence literature, the application of pay cash equivalent for auxiliary soldier levy became widespread in the seventeenth and eighteenth centuries because of the change of war techniques, decreasing of the necessity of

* Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tokat. e-posta: ali.acikel@gop.edu.tr. ORCID: 0000-0001-9477-6923.

the timar-holding cavalymen and increase of the necessity for money of the treasury. It is necessary to new works in the level of provinces in order to determine that the application of pay cash equivalent for auxiliary soldier levy became widespread or not. For this reason, the pay cash equivalent for auxiliary soldier levy register of 1722-23 of the province of Sivas was analysed analytically. First of all, the information in register were put into tables and then the data in tables were evaluated with the help of the existed literature. In the result of the evaluation, the number of *cebelü* obligations of child, retired and other timar-holding and *zeamet*-holding cavalymen; those who excepted from pay cash equivalent for auxiliary soldier levy; cash equivalent for auxiliary soldier levy paid per *cebelü*; the collecting of pay cash equivalent for auxiliary soldier levy and their ways to deliver to the Treasure; and the services to which the revenues of pay cash equivalent for auxiliary soldier levy were assigned are determined.

Key Words: Timar, pay cash equivalent for auxiliary soldier levy, the province of Sivas, register, military individual.

1.GİRİŞ

“Silah, zırh” anlamına gelen Moğolca *cebe* kelimesine Türkçe “lü” eki getirilmesiyle oluşan *cebelü* terimi “zırhlı, teçhizatlı asker” demektir (İnalçık, II: 528). Moğollar’da ve Osmanlılar’dan önceki Türk-İslam devletlerinde *cebe* askerî terimi “cebepuş” şeklinde kullanılmıştır (Emecen, 1993: 188). Osmanlılar’da *cebelü*, timar sistemi çerçevesinde timar sahiplerinin sefere götürmekle yükümlü oldukları tam teçhizatlı askeri ifade etmektedir (Sertoğlu, 1986: 62). Ayrıca Rumeli’de yaya-müsellemler statüsünde teşkilatlanmış olan Yörüklerin ve voynuk statüsündeki Gayrimüslimlerin sefer sırasında çıkardıkları “eşkinçi”ye de *cebelü* denirdi (Emecen, 1993: 189).

Osmanlı timar teşkilatında *cebelü* uygulamasının ilk örnekleri II. Murad devrine ait 1431 tarihli Arvanid Sancağı Defteri’nde yer almaktadır (İnalçık, 1987:1-120). Bu deftere göre genel olarak geliri 1500 akçenin altında olan timar sahipleri “kendüleri *cebelü*” olarak ifade edilmişti. Yani bunlar tam teçhizatlı olarak sefere iştirak edeceklerdi. 1500-2500 akçe arası timar dirliği olanlar yine “kendüleri *cebelü*” ve yanlarında kendi hizmetlerini gören “gulam” veya “oğlan” getirmekle yükümlü tutulmuşlardı. 2500 akçenin üzerinde timar dirliği olanlar ise kendileri “bürüme” denilen mükemmel bir zırh (Emecen, 1993: 188) ile ve gelirlerinin durumuna göre belirli sayıda *cebelü* ile sefere katılacaklardı. Örneğin, Arvanid sancağına tabi Belgrad vilayetinde 9142 akçelik timarı olan Mustafa veled-i Pavlo Kurtik, *bürüme* ile sefere katılmak ve beraberinde iki *cebelü*, bir gulam ve *tenktür* isimli bir çadır götürmek mecburiyetindeydi (İnalçık, 1987: 59-60).

Fâtih Kanunnâmesi ile timar sahiplerinin gelirlerine göre sefere götürecekleri *cebelü* miktarları standart hale getirildi. Buna göre 1000 akçe timarı olan sipahi kendi *cebelü*, 2000 akçe timarı olan kendi *cebelü* ve bir gulâm, 4000-5000 akçelik timar sahibi kendi *bürüme* ve bir *cebelü*, 9000 akçeye kadar iki *cebelü*, 9000-11.000 akçelik timar sahipleri üç *cebelü*, 12.000 akçelik timarı olanlar dört *cebelü*, 15.000 akçelik timarı

1722-23'te Sivas Eyaletinde Cebelü Bedeli Uygulaması

bulunanlar ise beş cebelü getirmeye mecburdu. 15.000'i aşan timarların her 3000 akçesi için bir cebelü çıkarması gerekirdi. Fâtih Kanunnâmesi'ndeki bu cebelü miktarları, II. Bayezid ve I. Süleyman'ın umum kanunnamelerinde ufak tefek farklılıklarla tekrar edildi (Akgündüz, 1990, 2: 45-47; Akgündüz, 1992, 4/I: 370-371). Bu genel hükümlere rağmen Anadolu ve Rumeli'deki sancaklara ait bazı tahrir defterlerinde timar sahiplerinin cebelü yükümlülükleri için farklı rakamlar verilmiştir (Emecen, 1993: 188).

Ayn Ali Risâlesi'ne göre XVI. yüzyıl sonlarında Rumeli eyaletinde timar sahipleri 3000 akçelik gelire karşılık bir cebelü, 10.000'den 20.000'e kadar olan gelirleri için üç cebelü çıkarırlardı. Zeamet sahipleri, sancakbeyleri ve beylerbeyleri gelirlerinin her 5000 akçesi için tam teçhizatlı bir cebelü getirirlerdi (Gökbilgin, 1979: 39-40).

Önceki devirlere nispetle XVI. yüzyılda muharip askere olan ihtiyacın artması cebelü sayısının da fazlaşmasına yol açtı. II. Bayezid devrinde cebelü sayısı Anadolu eyaletinde 5372 iken bu rakam 1560-1580'lerde 10.000'i aştı. XVI. yüzyılın sonlarına doğru sadece Anadolu eyaletinden 17.000, Rumeli eyaletinden ise 33.000 cebelü sağlanmaktaydı. XVII. yüzyılın başlarına ait bir yoklama defterine göre zeamet ve timar sahipleri ile cebelülerin sayısı Anadolu kısmındaki eyaletlerde 373.890, Rumeli kısmındaki eyaletlerde ise 127.883 idi (Emecen, 1993: 189).

Fâtih kanununa göre cebelü mızrak, kılıç, ok, yay ve kalkan gibi klasik silâhlar taşıır, atlı olarak sefere katılırdı. Kanun hükümlerine göre bir sipahinin cebelüsü yolda firar ederse, sipahi onun yerine bedel olarak bir başkasını bulmak mecburiyetinde idi. Timarlı sipahiler ve cebelülerin yoklama ve teftişini doğrudan beylerbeyiler yürütürlerdi. Sipahi, cebelüsünü genellikle timar toprağındaki köy ahalisinden özellikle bennâk kayıtlı, evli ve çok az toprağına sahip olan veya hiç toprağı bulunmayan kişiler arasından seçerdi. Ayrıca sipahinin kendi oğullarını veya yakınlarını da cebelü olarak götürdüğü düşünülebilir. Çünkü "ibtidâ"dan timara geçişte, savaşlarda büyük yararlıklar gösteren cebelülerin şansları daha fazla idi (Emecen, 1993: 189).

Normal timar sahipleri yanı sıra eşkincili mülk timar sahipleri ile yurtluk ve ocaklık olarak temlik edilmiş sancak ve has sahipleri de belirli sayıda cebelü getirtmekte idiler. Münâvebe statüsündeki (benevbet) timarlar ise cebelü çıkartmakla yükümlü değillerdi. Ayrıca yaşları küçük olan timar sahipleri sefere gidecek yaşa geldikleri vakit cebelü getirmek mecburiyetinde idiler (Emecen, 1993: 189).

Sipahiler gelirleri karşılığı cebelü çıkartmazlarsa, kendilerinden "bedel-i cebelü" adı altında bir vergi talep edilirdi (Pakalın, I(1983): 265). Lütü Paşa, Asafnâme isimli siyasetnamesinde, "...zu'amadan cebelü veyahut bedel almak kanundur. Altı bin akçe tîmârı olandan iki cebelü ve on bin akçe tîmârı olandan üç cebelü ve yirmi bin akçe ze'ameti olandan beş cebelü almak gerekdür. Ve bedel vericek bin akçesine bin akçe vermek kanunudur. Ama cebelü ve bedel vermekden ise, timar sahibi kendüsü gitmek evladır. Meğer hasta ola veyahud sabî ola, yine cebelü ve bedel verirler ikisi de kanundur" (Akgündüz, 1992, 4/I: 270) diyerek timar ve zeamet sahiplerinin cebelü yerine bedel ödemesinin de kanuna uygun olduğunu ifade etmişti.

Cebelü bedeliyesi uygulaması yeni savaş tekniklerin ortaya çıkması, tımarlı asker ihtiyacının azalması ve hazinenin paraya olan ihtiyacının giderek artması sebebiyle XVII ve XVIII. yüzyıllarda yaygınlaştırıldı (Barkan, 1980: 865-66; Emecen, 1993: 189). Cebelü bedelleri iltizam usulü ile mültezimlerce toplanmaya başlandı. 1692 tarihli bir Cebelü Bedeliyesi Defteri'ne göre, Sivas eyaletinin mütekait (emekli) ve sıbyan (çocuk) cebelü bedeliyesi iltizamı İbrikar Ali Ağa'nın üzerinde olup nefer başına bedel ücreti 40 esedi kuruş idi (BOA. MAD 7603: 219). Aşağıda derinlemesine inceleyeceğimiz 1722-23 tarihli Sivas eyaleti Cebelü Bedeliyesi Defteri'ne göre ise eyaletinin mütekait ve sıbyan cebelü bedeliyesi iltizamı Hüseyin Ağa'nın üzerinde olup nefer başına bedel ücreti 40 esedi kuruş olarak hesap edilmişti (BOA. MAD 2697: 13). 1695'te Osmanlı maliyesinde malikâne uygulamasının başlamasıyla 18. yüzyılda bir cebelünün 50 kuruş olmak üzere, savaş yıllarında malikâne muaccelelerinin (peşin ödeme) her 1000 kuruşu için duruma göre iki veya üç cebelü karşılığı "cebelü bedeliyesi" alınmaya başlandı. Bu bedel, muaccelenin %10-15'u arasında değişen nispette olmaktadır (Genç, 2000: 114).

Osmanlı tımar teşkilatında cebelü uygulaması ile alakalı 15. yüzyıldan itibaren Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde çok sayıda belge ve defter birikmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin internet sitesinde online katalog taraması yapıldığında cebelü uygulaması ile alakalı 1000'in üzerinde belgeye rastlanmaktadır. Cebelü ve Cebelü Bedeliyesi defterleri ile ilgili net bilgiler Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi'nde bulunmaktadır. Buna göre Cebelü ve Cebelü Bedeliyesi defterlerinin bir kısmı Divan-ı Hümayun Tahvil (Nişan) Kalem Defterleri arasında yer almaktadır. Tahvil Kalem Defterleri'nin önemli bir bölümü ise Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Kamil Kepeci Tasnifi içerisinde yer almaktadır. Bu tasnifteki defterler arasında yaklaşık 47 adet Cebelü ve Cebelü Bedeliyesi Defteri görülmektedir (Osmanlı Arşivi Rehberi, 2000: 108-116). Bu defterlerden iki tanesi Sivas eyaletine ait cebelü bedeliyesi defteridir (Osmanlı Arşivi Rehberi, 2000: 113, 115).

17. yüzyılın başında kurulan Bab-ı Defteri (Maliye Dairesi) Başmuhasebe Kalem cebelü bedellerinin gelir ve gider kayıtlarını takip etmekle de yükümlü olmuştur (Osmanlı Arşivi Rehberi, 2000: 181-182). Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Bab-ı Defteri Başmuhasebe Kalemde Cebelü bedeli ile alakalı tutulan H. 1086-1259/M. 1675-1843 tarihleri arasında 893 adet defter yer almaktadır. Bu defterler genel olarak muhtelif eyaletlere ait sıbyan ve mütekaitlerin cebelü bedelleri defter suretleri, bazı mukâataaların peşin ödenen muaccel cebelü bedeliyeleri defterleri ile cebelü bedeliyesi icmâl hesaplarını gösterir defterlerden oluşmaktadır (Osmanlı Arşivi Rehberi, 2000: 192).

Bab-ı Defteri (Maliye Dairesi)'ye ait defterlerin önemli bir bölümü ise Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Maliyeden Müdevver Defterleri Tasnifi içerisinde yer almaktadır. Bu tasnifte cebelü bedelleri ile alakalı defterler 1035-1281/1625-1864 arasındaki yılları ihtiva etmektedir (Osmanlı Arşivi Rehberi, 2000, 305). Aşağıda derinlemesine inceleyeceğimiz 2697 numaralı Sivas eyaleti Cebelü Bedeli Defteri de bu tasnifte bulunmaktadır.

1722-23'te Sivas Eyaletinde Cebelü Bedeli Uygulaması

Yukarıda verilen bilgilerden gerek Sivas eyaleti gerekse Osmanlı Devleti'nin diğer eyaletlerinde cebelü uygulaması ile alakalı belge ve defterlerin çokluğu, makale düzeyinde yapılacak çalışmaları zaman ve mekân yönünden sınırlamayı zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle çalışmada Sivas eyaleti Cebelü Bedeli defterlerinden en derli toplu olanlarından biri (BOA: MAD 2697) seçilerek inceleme konusu yapılmıştır. Bu defterdeki bilgiler yardımı ile 18. yüzyılın ilk çeyreğinde Sivas eyaletinde cebelü bedeli uygulamasının durumu ortaya konulacaktır.

2. 1722-23 Tarihli Cebelü Bedeliyesi Defterinin Diplomatik Özellikleri ve Muhtevası

Defter, yukarıda ifade edildiği üzere, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Maliyeden Müdevver Defterleri Tasnifi içinde 2697 numara ile kayıtlıdır. Defter 12 sayfa olup 15 adet de eki bulunmaktadır. Defterde Ek 2 hariç bütün sayfalar siyakat yazısı ile kaleme alınmıştır. Defterin ikinci sayfası "Sûret-i defter-i bedeliye-i cebelüyân-ı sıbyân ve mütekâ'idîn-i elviye-i mezkûrîn berâ-yı sene 1135" başlığı ile başlamaktadır. Bu başlıktan defterin, "1135/1722-23 yılı için aşağıda zikredilen Sivas eyaleti livalarındaki sabi (çocuk) ve mütekait (emekli) timar ve zeamet sahiplerinin cebelü bedelleri defter sureti" olduğu anlaşılmaktadır.

Başlık satırının altından itibaren önce Sivas livasının cebelü bedeli yükümlüsü timar ve zeamet sahipleri, bunların timar ve zeametlerinin baş kalemi olan köyler ve toplam dirlik hâsılları ile cebelü adetleri yazılmaya başlanmıştır. Daha sonra aynı şekilde Amasya, Canik, Arapkir, Çemişgezek, Divriği, Çorum ve Bozok livalarının cebelü bedeli kayıtları verilmiştir. Bazı timar ve zeamet sahiplerinin isimleri üzerine "üzerindedir fi sene 16" şeklinde kısa açıklamalar ilave edilmiştir. Şerh denilen bu açıklama, timar sahibinin timarı ya da zeameti tasarrufa başladığı yılı göstermektedir. Yine kayıtlarda timar ve zeamet sahiplerinin "ref" (cebelü yükümlülüğünün kaldırılması), "müteveffa" (ölüm), "tekâüd" (emekli), "sâbi" (çocuk) ve "be-nevbet" (münavebe)¹ olanları hakkında sayfa kenarlarında bazen kısa bazen de uzunca şerh edilmiştir.

Defterin birinci eki, "İcmâl-i muhâsebe-i vâridât ve teslimât an akçe-i bedeliye-i cebelüyân-ı sıbyân ve mütekâ'idîn-i elviye-i mekûrîn der eyâlet-i Sivas berâ-yı sene 1135 der uhde-i Hüseyin Ağa" başlığı ile başlamakta ve devamında Sivas eyaletindeki bütün livaların 1135/1722-23 yılı sabi (çocuk) ve mütekait (emekli) timar ve zeamet sahiplerinin cebelü bedelleri gelirleri ve teslimatları özet olarak verilmektedir. Ek 3'den Ek 15'e kadar olan belgeler ise cebelü bedellerinin hazineye teslimatını ve tahsis edildiği masrafları gösterir Hazine-i Amire (Merkez hazine) ruznamçe suretlerini ihtiva etmektedir.

3. Sivas Eyaletinde Cebelü Bedeli Ödeyen Timar ve Zeamet Sahipleri

1722-23 tarihli Cebelü Bedeliyesi Defterine göre, Sivas eyaletinde cebelü bedeli ödeyen timar ve zeamet sahiplerine ait sayısal veriler aşağıda Tablo 1'de verilmiştir.

¹ Bir timar çeşidi olup "münavebeli timar" da denilmektedir. Birkaç kişinin üzerinde olan timarları ifade etmektedir. Bu tür timara sahip olanlar savaş zamanında nöbetle sefere gittikleri için timarlarına bu isim verilmiştir (Pakalın, I(1983): 204).

Tablo 1. Sivas eyaletinde cebelü bedeli ödeyen timar ve zeamet erbabı

Liva	Timarlı sipahi sayısı				Zaim sayısı				Toplam
	Sabi	Müttekait	Diğer	Toplam	Sabi	Müttekait	Diğer	Toplam	
Sivas	3	30	64	97	3	4	8	15	112 ²
Amasya	0	11	26	37	0	1	0	1	38 ³
Canik	0	4	10	14	0	2	5	7	21 ⁴
Arapkir	2	7	11	20	0	0	0	0	20 ⁵
Çemişgezek	0	0	1 ⁶	1	0	0	0	0	1
Divriği	0	3	4	7	0	0	0	0	7 ⁷
Çorum	0	5	5	10	0	0	2	2	12 ⁸
Bozok	0	5	9	14	0	1	2	3	17 ⁹
Toplam	5	65	130	200	3	8	17	28	228

² Sivas sancağında cebelü bedeli ödeyen 92 timar ve 14 zeamet dirliği olmak üzere toplam 106 dirlik mevcuttur. Bu 92 timar dirliğinden 5 adedi ikişer kişi tarafından tasarruf edilmektedir. Bu nedenle timar sahiplerinin sayısı 97'yi bulmaktadır. 13 zeamet dirliğinden 2 adedi ikişer kişi tarafından tasarruf olunmaktadır. Bu durumda zeamet sahiplerinin sayısı 15 olmaktadır.

³ Amasya sancağında cebelü bedeliyesi ödeyen 33 timar ve 1 zeamet dirliği olmak üzere toplam 34 dirlik mevcuttur. 33 timar dirliğinden 4 adedi ikişer kişi tarafından tasarruf olunmaktadır. Bu nedenle timar sahiplerinin sayısı 37'yi bulmaktadır. 1 adet olan zeamet dirliğini ise sadece 1 kişi tasarruf etmektedir.

⁴ Canik sancağında cebelü bedeliyesi ödeyen 13 timar ve 4 zeamet dirliği olmak üzere toplam 17 dirlik mevcuttur. 13 timar dirliğinden 1 adedi iki kişi tarafından tasarruf olunmaktadır. Bu nedenle timar sahiplerinin sayısı 14'tür. 4 adet zeamet dirliğinden 1'si 2 kişi, bir diğeri 3 kişi tarafından tasarruf olunmaktadır. Burumda zeamet sahiplerinin sayısı 7 olmaktadır.

⁵ Arapkir sancağında cebelü bedeliyesi ödeyen 19 timar dirliği mevcuttur. Bu 19 timar dirliğinden 1 adedi iki kişi tarafından tasarruf olunmaktadır. Bu nedenle timar sahiplerinin sayısı 20'dir.

⁶ Gurre- i Şaban 1133'de müteveffa olmuştur.

⁷ Divriği sancağında cebelü bedeliyesi ödeyen 6 timar dirliği mevcuttur. Bu 6 timar dirliğinden 1 adedi iki kişi tarafından tasarruf olunmaktadır. Bu nedenle timar sahiplerinin sayısı 7'dir.

⁸ Çorum sancağında cebelü bedeliyesi ödeyen 9 timar dirliği ve 1 zeamet dirliği mevcuttur. Bu 9 timar dirliğinden 1 adedi iki kişi tarafından tasarruf olunmaktadır. Bu nedenle timar sahiplerinin sayısı 10'dir. 1 adet zeamet dirliği 2 kişi tarafından tasarruf olunmaktadır. Burumda zeamet sahiplerinin sayısı 2 olmaktadır.

⁹ Bozok sancağında cebelü bedeliyesi ödeyen 14 timar dirliği ve 2 zeamet dirliği mevcuttur. 2 zeamet dirliğinden 1 adedi 2 kişi tarafından tasarruf olunmaktadır. Burumda zeamet sahiplerinin sayısı 3 olmaktadır.

4. Sivas Eyaletinde Cebelü Bedeli Ödemesinde Esas Alınan Nefer Sayıları

1722-23 tarihli Cebelü Bedeliyesi Defterine göre, Sivas eyaletinde her bir livada cebelü bedeli yükümlüsü timar ve zeamet sahiplerinin çıkarmak zorunda oldukları cebelü neferlerinin adedi ile muaf olanlara ait sayısal veriler aşağıda Tablo 2'de verilmiştir. Tablodaki verilerden Sivas'ta 145, Amasya'da 37, Canik'te 30, Arapkir'de 22, Çemişkezek'te 3, Divriği'nde 8, Çorum'da 13,5 ve Bozok livasında 19 olmak üzere toplam 277,5 cebelü nefer kaydı olduğu anlaşılmaktadır. Bu toplamdan 8 neferi vefat, 5 neferi ref' (cebelü yükümlülüğünün kalkması), 1 neferi benevbet (münavebeli), 1 neferi kasr-ı yed (el çekme, görevi bırakma), ve 1 neferi de in'am (bağış, ihsan) olmak üzere toplam 16 cebelü neferi muaf kabul edilmiştir. Muaf neferler düşüldüğünde, Sivas eyaletinde toplam cebelü bedeli yükümlülüğü 261,5 nefer olarak hesaplanmıştır.

Defterde kayıtlı toplam 277,5 cebelü neferinden 73 neferin yükümlüsü olan timar (65 kişi) ve zeamet (8 kişi) sahiplerinin isimlerinin yanına "ber vech-i teka'üd" ibaresi yazılmıştır. Bu ifade "emeklilik yoluyla" anlamına gelmektedir. Ayrıca "ber vech-i teka'üd" ibaresine defter kenarında şerh verilmiştir. Örneğin, Sivas livasında Cincife nahiyesinde timar sahibi Abdullah'ın defter kaydında "Nâhiye-i Cincife der livâ-yı Sivas, timâr-ı Abdullah ber vech-i tekâ'üd an tahvil-i hod, karye-i nefsi Cincife yazusu 4600 fi sene 18" (BOA. MAD 2697: 2) şerhi bulunmaktadır. Bu şerhten Abdullah'ın baş kalemi Cincife nahiye merkezi olup 4600 akçe geliri bulunan kendi timarından 1118/1706 yılında emekli olduğu ve bu tarihten itibaren tekaüt/emekli timarı tasarruf ettiği anlaşılmaktadır.

Defterde kayıtlı toplam 277,5 cebelü neferinden 8 neferin yükümlüsü olan timar (5 kişi) ve zeamet (3 kişi) sahiplerinin isimlerinin yanına "sâbi" yani "çocuk" ifadesi yazılmıştır. Ayrıca "sâbi" ibarelerine sayfa kenarlarında şerhler verilmiştir. Örneğin, Sivas livasında Kafirni nahiyesinde timar sahibi Osman v. Süleyman'ın defter kaydında "Nâhiye-i Kafirni der livâ-yı Sivas, timâr-ı Osman v. Süleyman an tahvil-i pedereş el-müteveffa, karye-i Muhad tâbi-i m. Yazusu 4600. Fi 9 L sene 130. Tahminen sekiz yaşında mezkûr Osman veled-i Süleyman'a babası fevtinden tevcih olunub tarihi mezbûrda berât eylemiştir" (BOA. MAD 2697: 4) şerhi bulunmaktadır. Bu şerhte Osman'a sekiz yaşında iken babası Süleyman'ın ölümü üzere baş kalemi Kafirni nahiyesine bağlı Muhad köyü olan 4600 akçelik timarın 9 Şevval 1130/5 Eylül 1718 tarihinde tevcih edildiği ifade edilmektedir.

Yine defterde kayıtlı toplam 277,5 cebelü neferinden 16 neferi muaf sayılmıştır. Bu 16 muaf neferden beşinin yükümlüsü olan timar ve zeamet sahiplerinin isimlerinin üzerinde ref' kaydı bulunmaktadır. Bu ref' kaydı babalarının ölümü ile çocuk yaşta timar ve zeamet sahibi olanların buluş çağına girerek savaşa gidecek yaşa ulaştıklarında cebelü yükümlülüklerinin kaldırılmasını ifade etmektedir. Örneğin, Divriği livasında timar sahibi Hasan v. İsmail'in adı üzerinde "bi-emr-i 'ali cebelüsü merfû'dur fi 28 M. sene 133. Ref' fi 28 M. sene 133" şeklinde bir şerh yer almaktadır. Bu kısa şerhten Hasan v. İsmail'in 28 Muharrem 1133/29 Kasım 1720 tarihinde padişah emri ile cebelü yükümlülüğünün kaldırıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Hasan v.

İsmail'in defter kaydının sağ tarafında "erişüb kılıca kâdir olmağla cebelü kaydı ref' olduğuna verilen sûret mücebince bi-emr-i 'ali şerh verildi. Fi 28 M. Sene 133. Nahiye-i ...der livâ-yı Divriği. Timar-ı Hasan v. İsmail, an tahvil-i pedereş el-müteveffa. Karye-i Çağra? tâbi-i m. Yazusu 3000. Fi 3 Z sene 130" (BOA. MAD 2697: 10) şeklinde daha kapsamlı bir şerh yazılmıştır. Bu kapsamlı şerhte Hasan v. İsmail'in babasının vefatı üzerine 3 Zilhicce 1130/28 Ekim 1718 tarihinde Divriği sancağında baş kalemi Çağra? köyü olan 3000 akçelik timara sahip olduğu, 28 Muharrem 1133/29 Kasım 1720 tarihinde ise padişah emri ile kılıç tutacak yaşa ulaştığından cebelü yükümlülüğünün kaldırıldığı belirtilmektedir.

Toplam 16 muaf cebelü neferinden sekizi, müteveffa yani vefat ettikleri için muaf sayılmışlardır. Örneğin, Sivas livasında Sivas nahiyesinde baş kalemi Vandaz? köyü olan 40150 akçelik emekli zeameti tasarruf eden müteferrika Osman'ın vefat ettiği, "müteveffa fi 14 Ca sene 134" (BOA. MAD 2697: 6) şeklindeki şerhle belirtilmiştir. Bu kısa not, müteferrika Osman'ın 14 Cemaziyelevvel 1134/2 Mart 1722 tarihinde vefat etmesi sebebiyle cebelü yükümlülüğünün düştüğünü göstermektedir.

Kalan muaf cebelü neferlerden birisi, Canik livasının Bafra nahiyesinde baş kalemi Virancık köyü olan 13050 akçelik mütekait timarı tasarruf eden Mehmed veled-i Osman Çavuş'un iki nefer olan cebelü yükümlülüğü bire indirilmiştir. Bu indirim Mehmed'in defter kaydında "nefer 1 in'am beher sene bâ-fermân-ı 'ali Za sene 134" (BOA. MAD 2697: 8) şeklinde işaret edilmiştir. Bu kısa şerhten Mehmed'in 13050 akçelik emekli timarından iki nefer olan cebelü yükümlülüğünün Zilkade 1134/Ağustos 1722'den itibaren padişahın in'am/ihsan emri ile bire indirildiği anlaşılmaktadır.

Geriye kalan muaf cebelü neferlerden bir diğeri, Abdullah veled-i Hüseyin Sivas livasının Sivas nahiyesinde baş kalemi Kırımlıcapınar köyü olan 1100 akçelik bir "benevbet" timar tasarruf etmekte olup cebelü yükümlülüğü bulunmamaktadır. Bu muafiyet Abdullah'ın defter kaydında "merkûm be-nevbet olub otuz dört senesi mahsuldârı hisâbına dâhil olmağla otuz beş senesi cebelüsü iktizâ etmez" (BOA. MAD 2697: 8) şeklindeki şerhle ifade edilmiştir. Bu kısa şerhten Mehmed'in 1100 akçelik benevbet timarından 1135/1722-23 yılında cebelü yükümlülüğünün olmadığı görülmektedir.

Muaf cebelü neferlerin sonuncusuna ait defter kaydına göre, Halil v. Ali'nin timarı 15 Cemaziyelahir 1133/13 Nisan 1721 tarihinde rızasıyla bırakması nedeniyle(kasr-ı yedinden) alaybeyi Hüseyin arzıyla önce Ahmet'e; 10 Cemaziyelahir 1136/6 Mart 1724 tarihinde ise Ahmet'in kasr-ı yedinden miralay Osman arzıyla Halil v. Ali'ye verilmiştir (BOA. MAD 2697: 6).

1722-23'te Sivas Eyaletinde Cebelü Bedeli Uygulaması

Tablo 2. Sivas eyaletinde cebelü bedeli ödenen ve muaf olan nefer sayıları

Liva	Kayıtlı nefer sayısı	Müteveffa nefer sayısı	Benevbet Nefer sayısı	Kasr-ı yed olan nefer sayısı	Ref' olan nefer sayısı	İn'amlı nefer sayısı	Cebelü bedeli ödenen nefer sayısı
Sivas	145	5	1	0	0	0	139
Amasya	37	0	0	1	1	0	35
Canik	30	0	0	0	1	1	28
Arapkir	22	0	0	0	0	0	22
Çemişgezek	3	3	0	0	0	0	0
Divriği	8	0	0	0	1	0	7
Çorum	13,5	0	0	0	1	0	12,5
Bozok	19	0	0	0	1	0	18
Toplam	277,5	8	1	1	5	1	261,5

Yine 1722-23 tarihli Cebelü Bedeliyesi Defterine göre, timar ve zeamet dirliği başına cebelü sayısını belirlemede genel standart gelir kademeleri esas alınmıştır. 10 bin akçeye kadar olan dirlikler birer, 10 bin-15 bin akçe arası dirlikler ikişer, 15 bin-20 bin akçe arası dirlikler üçer, 20 bin-25 bin arası dirlikler dörder ve 25 binin üzerinde olan dirlikler beşer nefer cebelü yükümlüsü sayılmıştır¹⁰. Sivas eyaletinde cebelü bedeli yükümlüsü toplam 228 (200 timar ve 28 zeamet) sahibinin dirlik gelirlerine göre çıkarmak ya da bedelini ödemek zorunda oldukları cebelü neferlerinin timar ve zeamet başına dağılımı aşağıda Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3'teki verilere göre, Sivas eyaletinde cebelü bedeli ödeyen 200 timar sahibinden 14'ü 0,5'er cebelü neferi, 170'i 1'er cebelü neferi, 2'si 1,5'er cebelü neferi, 11'i 2'şer cebelü neferi, 3'ü 3'er cebelü neferi yükümlüsü olarak deftere kaydedilmiştir. Bu rakamlardan timar sahiplerinin çoğunluğunun (200'ün 170'i veya % 85'i) birer cebelü neferi yükümlüsü olduğu anlaşılmaktadır. Yine Tablo 3'teki verilere göre, Sivas eyaletinde cebelü bedeli ödeyen 28 zeamet sahibinden 3'ü 1 cebelü neferi, 5'i 1'er cebelü neferi, 9'u 2'şer cebelü neferi, 2'si 5 cebelü neferi, 6'sı 4'er cebelü neferi ve 3'ü 5'er cebelü neferi yükümlüsü olarak sayılmıştır. Bu rakamlardan zeamet sahiplerinin çoğunluğunun (28'in 17'si veya yaklaşık % 61'i) 2 ila 4'er cebelü neferi yükümlüsü olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁰ Timar ve zeamet dirliklerinin gelirleri ve cebelü yükümlülükleri makale sonundaki ayrıntılı tabloda verilmiştir.

Tablo 3. Sivas eyaletinde cebelü neferlerinin timar ve zeamet sahiplerine kategorik dağılımı

Liva	Timar sahibi						Zeamet sahibi						Genel Toplam	
	0,5 nefer	1 nefer	1,5 nefer	2 nefer	3 nefer	Toplam	1/3 nefer	1 nefer	2 nefer	2,5 nefer	4 nefer	5 nefer		Toplam
Sivas	0	90	2	5	0	97	0	3	5	0	5	2	15	112
Amasya	8	28	0	0	1	37	0	0	1	0	0	0	1	38
Canik	2	10	0	2	0	14	3	0	0	2	1	1	7	21
Arapkir	1	17	0	1	1	20	0	0	0	0	0	0	0	20
Çemişgezek	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Divriği	0	6	0	1	0	7	0	0	0	0	0	0	0	7
Çorum	3	6	0	1	0	10	0	0	2	0	0	0	2	12
Bozok	0	13	0	1	0	14	0	2	1	0	0	0	3	17
Toplam	14	170	2	11	3	200	3	5	9	2	6	3	28	228

5. Sivas Eyaletinde Cebelü Bedeli Gelirlerinin Tahsili ve Sarfedildiği Kalemler

1722-23 yılı Cebelü Bedeliyesi Defterine göre, Sivas eyaletinde toplam 228 sabi (çocuk) ve mütekait (emekli) timar ve zeamet sahibinin toplam cebelü yükümlülüğü 277,5 neferdir. Bu toplamdan Başmuhasebe Kalem hesabı ve Defterhane-i Amire derkenarları gereğince 5 ref', 8 fevt, 1 kasr-ı yed, 1 benevbet ve padişah emri ile in'am olunan bir neferle birlikte toplam 16 nefer muaf sayılmış, geriye kalan 261,5 nefer için nefer başına 40 kuruş hesabıyla toplam 10460 esedi kuruş cebelü bedeli tahakkuk ettirilmiştir. Eyaletin cebelü bedeli iltizamı ise Hüseyin Ağa üzerindedir (BOA. MAD 2697: 12-13).

Sivas eyaletinin 1722-23 yılı toplam cebeli bedeli olan 10460 esedi kuruş 2697 numaralı Sivas eyaleti Cebelü Bedeli Defteri'nin sonunda yer alan 15 adet Hazine-i Amire (Merkez hazine) ruznamçe suretlerine¹¹ göre, 15 ayrı işlemle harcama kalemlerine aktarılarak Hazine-i Amire'de mahsup edilmiştir. Her bir ödeme işleminde teslimatın tarihi, harcamayı yapan görevlinin kimliği, teslim olunan paranın miktarı ve teslim edilen paranın sarf edildiği yerler aşağıda Tablo 4'te özet olarak belirtilmiştir. Tablonun ilk sütunundaki bilgilerden cebelü bedellerinin iki yıl (1723-1724) içinde teslimatının tamamlandığı anlaşılmaktadır. İkinci sütundaki bilgilerden cebelü bedeli paralarının kimler aracılığı ile Hazine-i Amire'ye teslim edilerek

¹¹ Ruznamçe sureti, Hazine-i Amire'ye yapılan ödemelerin ispatlanabilmesi için verilirdi (Kütükoğlu, 2013: 268).

1722-23'te Sivas Eyaletinde Cebelü Bedeli Uygulaması

buradaki defterlere irat ve masraf kaydolunduğu görülmektedir. Hazine'de mahsup işlemi yapanların büyük çoğunluğunun menzilci oldukları anlaşılmaktadır. Üçüncü sütunda mahsup olunan paraların nerelere sarf edildiği gösterilmiştir. Buradaki bilgilere göre, Sivas eyaleti cebelü bedeli genel olarak bazı menzillerin ulak ve bârgir giderleri, Batum kalesi muhafızı olan yeniçerilerin maaşları, bazı tamirat masrafları ile cebeci maaşlarına sarf edilmiştir. Dördüncü sütunda cebelü bedellerinden gelen paraların sarf dönemleri verilmiştir. Buradaki bilgilerden cebelü bedellerinin 1722-1724 yılları içinde sarf olunduğu anlaşılmaktadır. Son sütunda her bir harcama kalemi için mahsup edilen para miktarları gösterilmiştir. Buradaki para miktarları incelendiğinde en fazla Batum kalesinde görev yapan yeniçerilerin maaşları için tahsisat (3885,5 kuruş) ayrıldığı görülmektedir.

Tablo 4. 1722-23 yılı Sivas eyaleti cebelü bedeli sarf kalemleri

Teslim tarihi	Harcama yapanın adı	Harcama yeri	Harcama dönemi	Miktar	
				Esedî Kuruş	Para
13 Ra 1136/ 11 Aralık 1723	Abdullah, defterdar efendi ağası	Bazı mahallelerin un ambarları tamiri, hamam ve suyolu tamiri, yeni saydaki bazı mevzilerin tamiri	Za 1136/ Temmuz 1724	270	0
13 Ra 1136/ 11 Aralık 1723	Ömer Çorbacı, menzilci	Moskova elçileri hademe ve bârgir ücreti	Ruz-ı Hızır 1134- Ruz-ı Hızır 1135/Mayıs 1722- Mayıs 1723	75	0
Gurre-i Za 1135/Ağustos 1723	Haydar, menzilci	Malatya menzilin bârgir bahası, sair masrafları	Ruz-ı Hızır 1135- Ruz-ı Hızır 1136/Mayıs 1723- Mayıs 1724	362,5	0
Gurre-i Za 1135/Ağustos 1723	Ahmed, menzilci	Harput menzili ulak ve bârgir yiyecek ücreti	Ruz-ı Hızır 1134- Ruz-ı Hızır 1135/Mayıs 1722- Mayıs 1723	608	13
Gurre-i Za 1135/Ağustos 1723	Ahmed, Hasan Çelebi menzilcisi	Kangal menzili ulak ve bârgir ücreti	Ruz-ı Hızır 1134- Ruz-ı Hızır 1135/ Mayıs 1722-Mayıs 1723	1275	0
21 Ra 1136/ 19	Osman,	Maçın menzili	Ruz-ı Hızır 1135-	290	0

Ali AÇIKEL

Aralık 1723	menzilci	ulak ve Bârgir ücreti	Ruz-ı Hızır 1136/Mayıs 1723-Mayıs 1724		
Gurre-i Za 1135/Ağustos 1723	Ali Mehmed, defterdar	Azak kalesi muhafazasındaki piyade, süvari ve sair neferatın mevacibi	1135/1722-23	1500	0
22 S 1136/21 Kasım 1723	Osman, menzilci	İznik menzili ulak ve bârgir ücreti	Ruz-ı Hızır 1135-Ruz-ı Kasım 1136/Mayıs 1723-Kasım 1724	295,5	13
Gurre-i Ra 1136/29 Kasım 1723	Halil, menzilci	Amasya menzili ulak ve bârgir ücreti	Ruz-ı Kasım 1135-Ruz-ı Hızır 1136/Kasım 1723-Mayıs 1724	301,5	10
21 Ra 1136/19 Aralık 1723	Receb ve İbrahim, menzildarlar	Çatalca? menzili ulak ve bârgir ücreti	Ruz-ı Hızır 1136-Ruz-ı Kasım 1136/Mayıs-Kasım 1724	445,5	13
Gurre-i Ra 1136/29 Kasım 1723	Ali Ağa	Cebeciler ücreti	Gurre-i M 1136-Gaye-i Z 1136/1 Ekim 1723-18 Eylül 1724	160	0
Gurre-i Za 1135/22 Temmuz 1724	Üsküdarlı Mustafa yazıcı	Batum kalesi muhafız yeniçerilerinin 1135 yılı mevacibi, deştbanı akçesi ve lahm zararı akçesi	1135/1722-23	2000	0
24 Ra 1135/2 Ocak 1723	Hacı Hüseyin Ağa	Peşin	1135/1722-23	594	0
Gurre-i R 1135/9 Ocak 1723	Hacı Hüseyin Ağa	Peşin	1135/1722-23	396	0
22 S 1136/21 Kasım 1723	Üsküdarlı Mustafa yazıcı	Batum kalesi muhafız yeniçerilerinin 1135 yılı mevacibi, deştbanı akçesi ve et ücreti	1134-1135/1721-1723	1885,5	0
Toplam				10458,5	49
				10460	0

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

1722-23 yılı Sivas eyaleti Cebelü Bedeli Defteri'ne dayalı olarak yapılan bu çalışma, cebelü bedeli uygulamasını daha iyi anlamaya katkı sağlayacak bazı sonuçlar ortaya koymaktadır.

1722-23'te Sivas Eyaletinde Cebelü Bedeli Uygulaması

İlk olarak, 1722-23 yılı Sivas eyaleti Cebelü Bedeli Defteri eyaletteki cebelü bedeli yükümlüsü bütün timar ve zeamet sahipleri ile bunların cebelü nefer adetlerini göstermektedir. Defterdeki verilere göre, 1722'de sekiz livadan oluşan Sivas eyaletinde 200 timarlı sipahi ve 28 zeamet sahibi olmak üzere toplam 228 dirlik sahibi mevcuttur. Ayn Ali Risalesi'ne göre, 16. asrın sonlarında Sivas eyaletinde 3021 timar ve 109 zeamet olmak üzere toplam 3130 dirlik sahibi bulunduğu dikkate alındığında, 1722-23'te dirlik sahiplerinin yaklaşık % 7,31(228 kişi)'inin cebelü bedeli ödediği sonucuna varılabilir. 1722'de Sivas eyaletinde toplam timar ve zeamet dirlik sayısının 16. asrın sonundakinden daha düşük olduğu ve bu nedenle de cebelü bedeli ödeyenlerin oranının daha yüksek olduğu değerlendirilebilir.

Yine defterdeki verilere göre, 1722'deki 228 dirlik sahibinin 73'ü mütekait (emekli) ve 8'i sabi (çocuk), geriye kalan 142'si normal dirlik sahibidir. Toplam 228 dirlik sahibinin toplam cebelü yükümlülüğü 277,5 neferdir. Bu toplamdan 8 neferi vefat, 5 neferi ref' (cebelü yükümlülüğünün kalkması), 1 neferi benevbet (münavebeli), 1 neferi kasr-ı yed (el çekme, görevi bırakma), ve 1 neferi de in'am (bağış, ihsan) olmak üzere toplam 16 cebelü neferi muaf sayılmıştır. Muaf neferler düşüldüğünde, Sivas eyaletinde toplam cebelü bedeli yükümlülüğü 261,5 neferdir. Bu veriler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, sadece çocuk ve emekli olan dirlik sahipleri değil, normal dirlik sahiplerinin de cebelü bedeli ödediklerini ortaya koymaktadır.

İkinci olarak, 1722-23 yılı Sivas eyaleti Cebelü Bedeli Defterindeki kayıtlar nefer başına 40 esedi kuruş olan cebelü bedelinin iltizam usulü ile toplandığı ve bu paranın 15 ayrı harcama kalemine tahsis edilerek Hazine-i Amire'den mahsup edildiğini ortaya koymaktadır. Defterin sonundaki icmal ve ruznamçe surelerine göre, dirlik sahiplerinin yükümlü olduğu 261,5 nefer için nefer başına 40 kuruş hesabıyla toplam 10460 esedi kuruş cebelü bedeli tahakkuk ettirilmiştir. Bu bedel, Hüseyin Ağa tarafından iltizama alınmıştır. Mültezim Hüseyin Ağa ise iltizam bedelini daha evvel tahsisi yapılan 15 ayrı harcama kalemine aktararak Hazine-i Amire'den ödeme belgesi yerine geçecek ruznamçe suretleri almıştır. Bu suretler ve muhasebe icmalindeki bilgilerden harcama işlerinin 1722, 1723 ve 1724 yılları içinde yapıldığı, son muhasebe işleminin ise Baş Muhasebe Kalemince 20 Muharrem 1139/17 Eylül 1726 tarihinde tamamlandığı anlaşılmaktadır.

Son olarak, yukarıda tespit edilen bulgular, bize, 15. asırdan beri yürürlükte olan cebelü bedeli uygulamasının 18. yüzyılın ilk çeyreğinde Sivas eyaletinde etkin bir şekilde uygulandığını göstermektedir.

KAYNAKLAR

1- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Maliyeden Müdevver Defterleri (MAD)

BOA. MAD 7603; BOA. MAD 2697

2- İnceleme Eserler (kitap ve makaleler)

Akgündüz, A. (1990), Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, 2. Kitap II. Bâyezid Devri Kanunnâmeleri, İstanbul: Fey Vakfı

- Akgündüz, A. (1992), Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, 4. Kitap Kanunî Devri Kanunnâmeleri (I), İstanbul: Fey Vakfı.
- Ayn Ali Efendi (1979), Kavânîn-i Âl-i Osman der Hülâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Divân, ed. Tayyib Gökbilgin, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Barkan, Ö.L.(1980), "Timar", Türkiye'de Toprak Meselesi, İstanbul: Gözlem Yayınları, s. 805-872.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi (2000), Haz. Yusuf İhsan Genç ve diğerleri, Ankara.
- Emecen, F. (1993), "Cebelü", DİA, 7: 188-189.
- Genç, M. (2000), Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- İnalcık, H. (1987), Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İnalcık, H., "Djebeli", EI² (Eng), II, s. 528-529.
- Kütükoğlu, M. (2013), Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Pakalın, M.Z. (1983), Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Sertoğlu, M. (1986), "Cebelü", Osmanlı Tarih Lûgatı, İstanbul: Enderun Kitabevi.

1722-23'te Sivas Eyaletinde Cebelü Bedeli Uygulaması

EK : 1722-23 Yılı Sivas Eyaleti Cebelü Bedeli Yükümlüsü Timar ve Zeamet Sahipleri

Sivas Livâsı

Timar sahibi	Durumu	Timarın baş köyü	Nahiyesi	Dirlik miktarı (Akçe)	Nefer sayısı
Mehmed v. Ali	müteveffa	Azarya	Zile	2000	1
Süleyman v. Ömer		Zikri?	Sonisa?	9050	1
Abdullah	tekaüd	Cincife	Cincife	4600	1
Rıdvan v. Mustafa		Ganem	Koçhisar	4300	1
Ömer v. Hüseyin		Diyarca?	Tozanlu	9130	1
Pir Mehmed v. Mehmed çavuş		Çamursaray	Gelmugad	6000	1
Derviş Mehmed v. Osman		Eyneviran	Sivas	3000	1
Mehmed v. Mahmud		Gedeğaz	Venk	5800	1
Hüseyin v. Ahmed		Mekire?	Artukabad	6500	1
Mustafa v. Hızır	tekaüd	Turhal	Turhal	3000	1
Mehmed ve Süleyman v. Mehmed (Mehmed fevt, Süleyman'ın hissesi)		Turhal	Turhal	13000	1
Osman	tekaüd	Abdurrahman	Tozanlu	2450	1
Esir Ali	tekaüd	Kaladibi?	Tozanlu	3000	1
Ahmed	tekaüd	Boyalu	Tozanlu	2102	1
İbrahim	tekaüd	İlisu	Kızılkünbed	14502	1
Halil	müteveffa	Domanut	Tozanlu	1500	1
Hüseyin	tekaüd	Mehmed Hacı	Yıldız	7200	1
Mustafa v. Mehmed		Kayanköme	Karakuş	6700	1
Ahmed	tekaüd	Eymür	Sivas	7000	1
Ömer	tekaüd	Eynebaba	Kazabad	6500	1
Ömer v. Osman		Akviran	Gelmugad	1400	1
Mehmed v. Osman		Damlaluca	Sivas	3350	1
Mustafa v. Mehmed		Tansa?	Sivas	2150	1

Ali AÇIKEL

Mustafa	tekaüd	Sarıöküz	Sorkun	7200	1
İbrahim v. Maksud		Löğen?	Niksar	3600	1
Yusuf v. Veli		Modoş	Kafirni	9317	1
Ebubekir	tekaüd	Muhad	Kafirni	5000	1
Mustafa v. İsmail		Haydutviranı mz	Sivas	1100	1
Mehmed ve Ebubekir v. Veli		Argoskara?	Sorkun	9000	1
Ahmed ve İsmail v. Mustafa		Kayıcık	Sivas	9000	1
Mustafa v. Mehmed		Zilliviran	Artık	3000	1
Ali	tekaüd	Yassıöyük	Sorkun	8898	1
Süleyman v. Musa		Meğdün	Niksar	7025	1
Es-Seyyid Ebubekir v. Mahmud		Ahmedhacıviranı	Sivas	6435	1
Ali ve Ahmed v. Yusuf		İğdir	Artukabad	11410	2
Hüseyin v. Ahmed		Kozlu	Tozanlu	4600	1
Abdi	tekaüd	Şık	Kafirni	8750	1
Süleyman	sabi	Evlâdıaltıparmak	Gelmugad	9000	1
Ali v. El-Hac İsmail		Duaz	Bayramlı	11000	2
Mehmed v. Osman		Boyacak	Sivas	3000	1
Seyyid Osman v. Seyyid Mehmed		Gök		10037	2
Mehmed v. Ali	müteveffa	Salurdenlü	boş	700	1
Ahmed ve Ali v. Mehmed		Bolos	Artukabad	7000	1
Hasan v. Ali		Muhad	Kafirni	2500	1
İlyas v. Mahmud		Kevekse	Tozanlu	7700	1
Osman v. Ali		Hize	Tozanlu	6050	1
Ali v. Mustafa		Karavihisar	Sivas	4200	1
Süleyman v. Ali		Ahmeddanişmendlü	Artukabad	10144	1
Mustafa v. Hamza		Mardos	Venk	8569	1

1722-23'te Sivas Eyaletinde Cebelü Bedeli Uygulaması

Şaban	tekaüd	Azarya?	Venk	2000	1
Ömer	tekaüd	Şeyhçoban	Yıldız	7999	1
Hüseyin	tekaüd	Horus	boş	8500	1
Seyyid Hüseyin	tekaüd	Pazarağıl	boş	6600	1
Hüseyin	tekaüd	Müsayle	Tozanlu	2550	1
Ahmed	tekaüd	Alpoğuz	Artukabad	3000	1
Abdullah v. Mehmed		Cincife	Cincife	4000	1
Mehmed v. Şaban		Kırım-ı bala	Sorkun	6500	1
Osman v. Süleyman	sabi	Muhad	boş	4600	1
Hüseyin v. Mehmed		Buhanı	boş	8299	1
Mehmed v. İbrahim		Kuruğöl	boş	1200	1
Abdurrahman ve Ömer v. Ebubekir		Havşan	boş	18299	3
Mehmed v. Hüseyin		Yozsalan?	Sivas	4700	1
Mehmed v. Mustafa		Ayvalu	Kızılkünbed	3000	1
Ahmed	tekaüd	Yam	Sivas	3800	1
Mehmed v. İsmail	tekaüd	Bile	Kulak	5000	1
Ömer v. Mehmed		İlisu	Venk	3000	1
Ali v. Mehmed		Karakazım	Sorkun	6400	1
Mahmud v. Mustafa		Yaşhasan	Sorkun	3000	1
Ahmed	tekaüd	Terekçi	Karahisar-ı Behramşah	4700	1
Mehmed v. Hüseyin	tekaüd	Mehmedbey	Sivas	14666	2
Ali v. Mustafa		Karakuş	Niksar	6550	1
Mehmed	tekaüd	Büyüköyük	Sivas	5300	1
Ömer v. Osman		Engürün	Kazabad	3000	1
Mehmed v. Halil		Beyhani	Niksar	9000	1
Osman v. Ali		Sulusaray	Artukabad	3000	1
Yusuf v. Mehmed		Taykuş?	Sivas	4300	1
Mehmed	tekaüd	Boryan nd Köme	Sorkun	3500	1
Ebubekir	tekaüd	Erkilet	Kazabad	13099	2
Seyyid Mustafa ve		Hacılar	Zile	3000	1

Ali AÇIKEL

Seyyid Mehmed v. Seyyid Ahmed					
Hüseyin v. Ömer		Hevakil?	Niksar	4000	1
Hüseyin v. Yusuf		Mülk	Niksar	3000	1
Mehmed v. Hasan		Seha?	Niksar	5250	1
Ali v. Mehmed		Karahalife	Budaközü	5800	1
İbrahim v. Ömer		Taşlu	Felenbel?	3000	1
Mehmed v. İbrahim		Vavru	Kazabad	5600	1
Ahmed v. Abdurrahman		Kağay Eski	Kazabad Tozanlu	5000	1
Ali v. Mustafa		Kirkoros	Venk	10600	2
Yusuf	tekaüd	Beştepe	Sivas	4400	1
Mehmed	tekaüd	Çiftlik ve gayrihu	Sivas	5000	1
Abdullah v. Hüseyin	be-nevbet	Kızılcapınar	Sivas	1100	1
İsmail	tekaüd	Firedökse	Kafirni	7600	1
Mustafa	tekaüd	Koruca	Kafirni	5800	1
Toplam					100

Zeamet sahibi	Durumu	Zeamet baş köyü	Nahiyesi	Dirlik miktarı ¹ (Akçe)	Nefer sayısı
Osman	tekaüd	Ortaviran	Artukabad	25200	5
Veli ve Mehmed v. Yusuf (hisse-i Veli)	sabi	Berabere?	Sivas	4000	1
Hüseyin v. Hasan Çavuş		Balya	Niksar	28090	5
Mehmed v. Mustafa	sabi	Geldigele	Kazabad	20171	4
Ahmed v.	sabi	Söğüd	Sorkun	14300	2

1722-23'te Sivas Eyaletinde Cebelü Bedeli Uygulaması

Battal Mehmed					
Osman ve İbrahim v. Mehmed, hisse-i Osman		Sorunlu	Karakuş	14655	2
Osman emekdar	tekaüd	İsmail	Sivas	20000	4
Osman ve Mehmed v. Mehmed Ali		Halkaçayı rı	Gelmuga d	22000	4
Halil	tekaüd	Yanya	Çavuş	23299	4
Ömer v. Mehmed Hisse-i Ömer		Boyahane - Sulusaray	Artukabad	10000	2
Hasan ve İbrahim v. Mustafa		Erkilet	Kazabad	20030	4
Mustafa v. İvaz		Yavi	Gelmuga d	20000	4
Müteferrika Osman	tekaüd	Vandaz?	Sivas	40150	4
Toplam					45

Amasya Livâsı

Timar sahibi	Durumu	Timarın baş köyü	Nahiyesi	Dirlik miktarı (Akçe)	Nefer sayısı
Mehmed	tekaüd	Taşlıyök	Amasya	5100	1
Mehmed v. Ramazan	tekaüd	Zeytun	Zeytun	2000	1
Halil v. Ali		Eyne	Yavaş	2900	1
Mehmed ve Yunus v. Hamza		Çakallu?	Argoma	6100	1
Mehmed v.		Uygur	Argoma	7240	1

Ali AÇIKEL

Ahmed					
Veli tüvana ve Hasan v. Hüseyin		Kozviran	Geldigelen	9600	1
Mehmed v. İsmail		Kızılcaköy		2000	1
Ahmed v. Mehmed		Veray	Geldigelen	4700	1
Ali	tekaüd	Oyumağaç	Gedegra	5500	1
Mustafa v. Mahmud		Kuyucak	Gedegra	18908	3
İsmail v. Hüseyin		Höyük	Geldigelen	6000	1
İbrahim serdengeçti	tekaüd	Dıragut	Geldigelen	4000	1
Ali	tekaüd	Sarualan		9700	1
Mehmed v. Mustafa		Akviran	Gedegra	5350	1
İbrahim ve Mehmed v. Hasan		Karalu	Zeytun	7265	1
Ahmed v. İbrahim		Kadirhanı?	Geldigelen	5800	1
Ömer v. Osman		Sarualan	Yavaş	5100	1
İsmail v. Ömer		Bağlıyan?	Geldigelen	6200	1
Mehmed v. Hüseyin		Berdoloş?	Geldigelen	8000	1
İbrahim	tekaüd	Balcı	Karaşehir?	6334	1
Mehmed v. Hasan		Kulak	Argoma	5000	1
Mustafa v. Mehmed		Yavsiyan	Simre-i Ladik	3000	1

1722-23'te Sivas Eyaletinde Cebelü Bedeli Uygulaması

Ahmed v. Hasan		Kayaş	Zeytun	6000	1
Ali	tekaüd	İRme	Gedegra	8500	1
Ali v. Veli		Kuzviran	Geldigelen	4800	1
Ömer Serdengeçti	tekaüd	Armudal?	Yavaş	7100	1
Hasan v. Hüseyin		Öyük	Geldigelen	6600	1
Mehmed v. Ali		Veray	Geldigelen	9000	1
Abdullah ve Ali v. Mehmed		Halan?	Geldigelen	9512	1
Ahmed	tekaüd	Melih?	Gedegra	4090	1
Ali v. Halil		Eyledik?	Gedegra	4599	1
Halil	tekaüd	Uluş	Geldigelen	5000	1
Hasan	tekaüd	Karköy?	Geldigelen	7500	1
Toplam					35

Zeamet sahibi	Durumu	Zeametın baş köyü	Nahiyesi	Dirlik miktarı (Akçe)	Nefer sayısı
Mehmed	tekaüd	Kabahlık	Simre-i Ladik	14250	2

Canik Livâsı

Timar sahibi	Durumu	Timarın baş köyü	Nahiyesi	Dirlik miktarı (Akçe)	Nefer sayısı
Mehmed v. Ahmed		İsalı?	Hacik?	6400	1
Mehmed v. Osman çavuş	tekaüd	Virancık	Bafra	13050	2

Ali AÇIKEL

Receb	tekaüd	Karakoyu nlu	Satılmış	4200	1
Kasım ve Mehmed v. Osman		Esbad?	Kavak	9109	1
Mehmed v. Mehmed		Harni	Bafra	3000	1
Mustafa v. Hüseyin		Korgan ve gayrihu	Satılmış	6180	1
Mehmed v. İbrahim		Alangiray	Bafra	5000	1
Ali v. Şahin		Karaarsla n	Kavak	3000	1
Mustafa	tekaüd	EyNEGAZI	Terme	14500	2
Hasan v. Mehmed		Korgan	Satılmış	3000	1
İbrahim v. Ali		Kargucak	Satılmış	3000	1
Ebubekir v. Mahmud	tekaüd	Keçi	Satılmış	8768	1
Mehmed v. Mehmed		Midillü	Bafra	5300	1
Toplam					15

Zeamet sahibi	Durum u	Zeamet baş köyü	Nahiyesi	Dirlik miktar 1 (Akçe)	Nefer sayısı
Seyyid Mustafa ve Seyyid Mehmed ve Seyyid Ahmed v. Seyyid Ali		Acemüdd in	Burga?	9000	1
Halil	tekaüd	Mahalladi ye?	Samsun	23467	4

1722-23'te Sivas Eyaletinde Cebelü Bedeli Uygulaması

Osman ve Mehmed v. İbrahim		Alaca ve gayrihu	Bafra	28464	5
Ahmed kilari	tekaüd	Halladiye ?	Samsun	25775	5
Toplam					15

Arapkir Livâsı

Timar sahibi	Durumu	Timarın baş köyü	Nahiyesi	Dirlik miktarı (Akçe)	Nefer sayısı
Ebubekir	sabi	Çite	Abad	6818	1
Süleyman v. Mehmed	tekaüd	Havaslar	Abad	14999	2
İsmail	tekaüd	Bağçe	Nusayri?	3000	1
Halil v. Ahmed		Terenki	Şehir	8799	1
Mehmed v. İsmail		Mevla	Abad	4000	1
Ali v. Mehmed		Enderi?	Abad	7600	1
Hüseyin	tekaüd	Sabahlık?	Nusayri?	4200	1
Yusuf v. Ahmed		Geçengi?	Nusayri?	7400	1
Halil v. İvaz		Arabkir-i köhne	Arabkir	7115	1
Mehmed	tekaüd	Horuc	Abad	17335	3
Halil	sabi	Tasu	Nusayri?	7400	1
Ali v. Ömer		Dunya	Belye?	2000	1
Ömer	tekaüd	Karahasara?	Abad	4999	0,5
İsmail v. Osman		Bağçe	Nusayri?	8970	1

Ali AÇIKEL

Mehmed	tekaüd	Sasut	Dağabad	8017	1
Mehmed ve Ömer v. İsmail		Yavrin ve gayrihu	Dağabad	12006	2
Mehmed v. Osman		Aktuzluca	Dağabad	5000	1
Halil v. Ahmed		Suruk	Nusayrin?	6900	1
Hasan v. Halil	tekaüd	Daves	Abad	7050	1
Toplam					22,5

Çemişgezek Livâsı

Timar sahibi	Durum u	Timarın baş köyü	Nahiyesi	Dirlik miktar 1 (Akçe)	Nefer sayısı
Ömer v. İbrahim	müteve ffa	Uslufiye?	Şehir	15000	3

Divriği Livâsı

Timar sahibi	Durum u	Timarın baş köyü	Nahiyesi	Dirlik miktar 1 (Akçe)	Nefer sayısı
Ali	takaüd	Kilisecik	Dumluc a	5636	1
Hasan v. İsmail		Çağra?	Emir?	3000	1
Mustafa v. Ömer		Şehir	Ayvalu	5300	1
Ali serdengeçti	takaüd	Setrek-i Süfla	Ovacık	11498	2
İsmail ve Mustafa v. İbrahim		Çayırı	Hekme	12752	2

1722-23'te Sivas Eyaletinde Cebelü Bedeli Uygulaması

Osman	tekaüd	Kızılözlü	Ayvacık	5150	1
Toplam					8

Çorum Livâsı

Timar sahibi	Durumu	Timarın baş köyü	Nahiyesi	Dirlik miktarı (Akçe)	Nefer sayısı
İbrahim v. Süleyman		Bulduklar	Karahisar	5700	1
Halil v. İsmail		Karacakaya	İskilip	8400	1
Ali v. Hüseyin		Sadıklar	Fevkattarik	9916	1
Kasım	tekaüd	Hüseyinlü	Karahisar	5900	1
Ahmed	tekaüd	Kozluviran	Karahisar-1 Demirli	3000	1
Abdurrahman	tekaüd	İlmek	Karahisar-1 Demirli	6443	1
Mustafa ...	tekaüd	Şehriman	Divan-ı Safi	14350	2
Mehmed	tekaüd	Seyfüddin	Çorum	3000	0,5
Ömer ve Mehmed v. Hüseyin		Büyücek	Divanşah	6200	1
Toplam					9,5

Zeamet sahibi	Durumu	Zeametın baş köyü	Nahiyesi	Dirlik miktarı (Akçe)	Nefer sayısı
Ali ve Mehmed v.		Karahisar	Karahisar	24551	4

Ali AÇIKEL

Mehmed Bektaş					
---------------	--	--	--	--	--

Bozok Livâsı

Timar sahibi	Durumu	Timarın baş köyü	Nahiyesi	Dirlik miktarı (Akçe)	Nefer sayısı
Cuma v. Veli		Künbed	Emlak	8887	1
Mehmed v. İvaz		Başkışla	Alime?	8500	1
Mahmud v. Mehmed	tekaüd	Osmanbeyli	Akdağ	6833	1
Ömer v. Ömer		Saruhacılu	Bala	3000	1
Mustafa v. İsmail		Öyük	Emlak	6453	1
Hasan v. Ali		Başkışla	Allık?	9820	1
Osman	tekaüd	Büğü	Delvime?	9000	1
Hüseyin	tekaüd	İsabeğlü	Akdağ	9499	1
İbrahim v. Osman		Aşıklu	Kayakdiz	1700	1
Ali	tekaüd	Satır	Emlak	10000	2
Ebubekir v. Ali		Torgunisa Boğası	Emlak Gedikviran	5000	1
Seyyid Mehmed Emin v. Seyyid Ömer		Şehirkışla	Gedik	5000	1
Ebubekir	tekaüd	Kızılcaışla	Çanak?	8900	1
1. Mehmed v. Ebubekir		Söğütcük	Allık?	1875	1
Toplam					15

1722-23'te Sivas Eyaletinde Cebelü Bedeli Uygulaması

Zeamet sahibi	Durumu	Zeamet baş köyü	Nahiyesi	Dirlik miktarı (Akçe)	Nefer sayısı
Mustafa v. Seyyid Ömer		Yüreğir-i kebir	Fındık	12550	2
Seyyid Osman ve Seyyid Ömer v. Osman	tekaüd	Şehirkışla	Gedük	13800	2
Toplam					4

Makale Geliş Tarihi: 30.07.2018 Yayın Kabul Tarihi: 01.09.2018

**TABGAÇ DEVLETİ'NİN KURULUŞU VE İMPARATOR TAO道武帝
DÖNEMİ (386-409)**

T. Gökçe BALCI*

Öz

İlk yerleşim yerleri Amur ile Argun Nehri arasındaki bölge olan ve II. yüzyılda Hsien-pi Konfederasyonu'nun batı bölümünde yer alan Tabgaçlar, önce Hunlardan boşalan İç Moğolistan topraklarına yerleştiler daha sonra ise güneye doğru inerek 315 yılında Tai Devleti'ni, 386 yılında da Tabgaç Devleti'ni (Kuzey Wei Hanedanlığı) kurdular.Tai Devleti'nin son hükümdarı Shih-i-chien'in torunu olan T'o-pa Kuei (İmparator Tao) 386 yılından itibaren devleti yeniden topladı ve güçlü bir hanedanlığın temellerini attı. Tabgaç tarihinde yeni bir sayfa açan İmparator Tao düzenlediği askeri ve siyasi faaliyetler ile onlara Kuzey ve Merkezî Çin'in tek hâkimi olma yolunu açarken hem de göçebe bir devletten Çin tipi bir hanedanlığa geçişin ilk adımlarını atmış oldu.

Anahtar Kelimeler: Tabgaç, T'o-pa, Kuzey Wei Hanedanlığı, İmparator Tao.

**ESTABLISHMENT of TABGATCH STATE and THE PERIOD of EMPEROR TAO
(386-409)**

Abstract

Tabgatchs whose homeland was the area between Amur River and Argun River and were located in the west part of Hsien-pi Confederation, settled in Inner Mongolia at first in the 2rd century and later on moved to south, founded Tai State in 315 and then Northern Wei Dynasty in 386.T'o-pa Kuei (Emperor Tao) whom was the grandson of Shih-i-chien the last ruler of Tai State, reestablished the state beginning from 386 and laid the foundation of strong dynasty. Military and political activities of Emperor Tao who turned a new page in the Tabgatch history, both made them the only ruler of North and Central China and took the first steps of the transformation from the nomadic state to Chinese dynasty.

Key Words: Tabgatch, T'o-pa, Northern Wei Dynasty, Emperor Tao.

GİRİŞ

Çin kaynaklarında T'o-pa 托跋 (拓跋)¹ olarak geçen Tabgaçların ilk yerleşim yerleri Amur Nehri黑龍江ile Argun Nehri額爾古納河arasındaki bölgede yer alan

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı. e-mail: tgokcebalci@gmail.com. ORCID: 0000-0002-0877-2254.

¹ Bu isim ilk önce 托跋olarak yazılmış fakat sonradan 拓跋 şeklindeki yazımı daha yaygın hale gelmiştir, Lin An-king, "On the Etymology of T'o-pa 托跋", **Central Asiatic Journal**, C. 44, S. 1, 2000, s. 30; Bazı eserlerde T'o-pa sözcüğündeki " -pa" sesi 跋 yerine 拔 karakteri ile yazılmaktadır. H. T. Toh makalesinde verdiği tabloda her iki karakterin de Altay dillerindeki " -bat" sesini karşılamak için kullanıldığını belirtmektedir. Hoong Teih Toh, "The -yu Ending in Xiongnu, Xianbei, and Gaoju Onomastica", **Sino-Platonic Papers**, S. 146, Şubat 2005, s. 2.

Büyük Hsing-an Dağlarıdır大興安嶺². II. yüzyılda Hsien-pilerin³ 鮮卑 güçlü hükümdarı T'an-shih-huai'in 檀石槐 kurduğu konfederasyonun batı bölümünde bulunan Tabgaçlar⁴, T'o-pa Chi-fen 拓跋詰汾 liderliğinde güneye göç ederek önce İç Moğolistan'daki 內蒙古 Hunların eski topraklarına yerleştiler, daha sonra yavaş yavaş orta bölüme doğru kayarak Çin'in kuzeyindeki Shan-hsi山西 ve Ho-pei河北 bölgesine girdiler⁵. Bundan sonraki tarihi süreçte Tabgaçların kurdukları devletler Tai Devleti 代國 (315-376) ve Kuzey Wei Hanedanlığı 北魏朝 (386-534⁷) dır.

² Sung Yan Chuan 宋妍娟, "T'o-pa Shih Yan Chin Pei Wei Cheng-t'ung Wen-ti 拓跋氏援晋与北魏正统问题", *Tsang-sang 沧桑*, 1-2, 2004, s. 58; Pulat Otkan **T'o-pa Wei Döneminde Toplum ve Ekonomi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doçentlik Tezi, Ankara, 1980, 20; Pulat Otkan, "T'o-palar-Boylar Birliğinden Devlete-", *Doğu Dilleri Dergisi*, C. IV, S. 1, 1985, s. 70.

³ W. Eberhard'a göre; Hsien-piler proto-Moğol olup, Hunlarla çok fazla karışmışlardır. Wolfram Eberhard, **Çin Tarihi**, Ankara, 1995, s. 135; ayrıca tafsilat için bk., Wolfram Eberhard, **Çin'in Şimal Komşuları**, Ankara, 1996, s. 45-46; J. P. Roux ise eserinde Hsien-piler için şu ifadeyi kullanmaktadır: "Bilim insanlarının çoğu Tunguzları Hsien-pilerin ataları kabul etmektedir. Barthold ve Hambis'e göre bunlar proto-Türk, diğer bazı bilim insanlarına göre ise proto-Moğollardır". Jean-Paul Roux, **Orta Asya Tarih ve Uygarlık**, İstanbul, 2001, s. 120; P. Otkan'a göre; Wu-huanlar ile birlikte Tung-hu 東胡 boylar birliğinin parçası olan Hsien-piler III. yüzyılda bilhassa Hunlar ile karışmışlardır. Pulat Otkan, "IV. Yüzyılda Kuzey Çin'deki Yabancı Halkların Yerleşim Alanları ve Nüfusu", *Erdem*, C. 5, S. 15, Eylül 1989, s. 779; C. Holcombe'ye göre ise Hsien-piler, içerisinde Moğol ve Türk unsurların bulunduğu karışık bir nüfustan oluşmaktaydı. Charles Holcombe, "The Xianbei in Chinese History", *Early Medieval China*, S. 19, 2013, s. 4.

⁴ T'an-shih-huai'nin konfederasyonu orta, doğu ve batı olmak üzere üç farklı jeopolitik bölüme ayrılıyordu. En geniş ve güçlü olan doğu kısmında aralarında Yü-wenlerin 宇文 de bulunduğu 24 boy vardı ve bunlar Liao-ning 遼寧 ile kuzeyindeki bölgede yaşıyordu. Orta kısımda içlerinden bir tanesinin Mu-junglar 慕容 olduğu 10'dan fazla boy bulunuyordu ve bunlar Ho-pei'nin 河北 kuzeyindeki bölgede yerleşmişlerdi. 20 küsur boyun bulunduğu batı bölümü ise yarı bağımsız boy beyleri tarafından yönetiliyordu. Bu beyler kuzeydoğu Ho-pei 河北 ve Tung-huang'ın 燉煌 batısı arasında bulunmaktaydı. Tabgaç beylerinden T'ui-yin 推寅 de bunlardan bir tanesiydi. Jennifer Holmgren, *Annals of Tai*, Canberra, 1982, s. 9; Otkan, a.g.e., s. 13.

⁵ Peter A. Boodberg, "The Language of the T'o-pa Wei", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, C. 1, S. 2, Temmuz 1936, s. 180; J. Holmgren'e göre; Hsien-pi Konfederasyonu dağıldıktan sonra çıkan boylar arasında çıkan mücadele esnasında Tabgaçlar yenilmiş ve güneye göç etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Holmgren, a.g.e., s. 22; C. Holcombe makalesinde Tabgaçların ana yurtlarından güneye İç Moğolistan'da bulunan Hu-lun Gölü 呼倫湖 civarına göç ettiklerini belirtmiş ancak zaman olarak I. yüzyılın başlarını vermiştir. Holcombe, a.g.m., s. 16; P. Otkan da Hunların eski topraklarından kastedilen bölgenin Yin Dağları 陰山 dolayları olduğunu söylemektedir. Otkan, "T'o-palar-Boylar Birliğinden Devlete-", s. 70.

⁶ Bazı eserlerde devletin hâkimiyet dönemi adının "Wei" yapıldığı tarih olan 398 ile başlatılmaktadır, Jennifer Holmgren, "Widow Chastity in the Northern Dynasties: The Lieh-nü Biographies in the Wei-shu", *Papers on Far Eastern History*, S. 23, Mart 1981, s. 165; James R. Ware, "Notes on the History of the Wei Shu", *Journal of the American Oriental Society*, C. 52, S. 1, Mart 1932, s. 40.

Tabgaç Devleti'nin Kuruluşu Ve İmparator Tao 道武帝 Dönemi (386-409)

T'o-pa İ-lu'nun Batı Chin Hanedanlığı'na olan askeri yardımları neticesinde Tai bölgesinin kendilerine hediye edilmesi ve İ-lu'nun Chin imparatoru tarafından "Tai kralı" ilan edilmesi ile Tabgaçların Tai Devleti tarihi başlamaktadır. Bilhassa Hunların Sonraki Chao Devleti ile mücadele ile geçen hükümlerlik dönemleri çok uzun süreli olmadı ve On Altı Devlet döneminde十六國代 (304-439) kurulan devletlerden bir tanesi olan Önceki Ch'inler 前秦 tarafından 376 yılında yıkıldılar⁸.

Tabgaç Devleti'nin Kuruluşu ve İmparator Tao 道武帝 Dönemi (386-409)

Tai Devleti'nin son hükümdarı T'o-pa Shih-i-chien 拓跋什翼健 idi. Tahtın varisi olan Shih-i-chien'in torunu T'o-pa Kuei'in 拓跋珪 devletin yıkılışından az evvel annesi ile beraber gizlice kaçması sağlanmıştı. Önceki Ch'in Devleti'nin hükümdarı Fu Chien 苻堅, T'o-pa Kuei'i ele geçirerek kendi başkentine götürmeye karar verdiyse de sonra bu kararından vazgeçti. Tai Devleti topraklarını birbirine düşman olan iki Hun lideri Tu-kulardan 獨孤 Liu K'u-jen 劉庫仁 ve T'ieh-fulardan 鐵弗 Liu Wei-ch'en 劉衛辰 arasında ikiye böldü ve T'o-pa Kuei'nin de Tu-kuların himayesinde yaşamasına müsaade etti.

384 yılında T'o-pa Kuei'nin yanında yaşadığı Liu K'u-jen öldürüldü. Yerine kardeşi Liu Chüan 劉眷 geçti. Bir yıl sonra o da, Liu K'u-jen'in oğlu Liu Hsien tarafından öldürüldü. Ardından Liu Hsien o sırada 14 yaşında olan T'o-pa Kuei'yi de ortadan kaldırmak istedi fakat T'o-pa Kuei kaçarak annesinin boyu olan Ho-lan 賀蘭 boyunun yanına sığındı⁹.

⁷ Bazı tarihçiler devletin yıkılış tarihi olarak onların halefleri olan Doğu Wei Devleti'nin bitiş tarihi olan 550'yi kabul etmektedir, Eberhard, **Çin Tarihi**, s. 159; Ahmet Taşağıl, **Kök Tengri'nin Çocukları**, İstanbul, 2014, s. 120; Tilla Deniz Baykuzu, "Tabgaç Hükümdarları (M.S. 386-550) ve Hükümdar Kurganları", **Mehmet Eröz Armağanı**, İstanbul, 2011, s. 416.

⁸ 304 yılında Hun lideri Liu Yüen 劉淵 tarafından kurulan Önceki Chao 前趙 Devleti (304-329) ile başlayıp, Tabgaç Devleti'nin Kuzey Çin'i kendi hâkimiyetleri altına alarak sonlandırdıkları On Altı Devlet döneminde kurulan devletlerin sayısı aslında 19 olmasına karşın, en güçlülerinin sayısı 16 olduğundan ve söz konusu devletler beş yabancı kavim tarafından kurulduğundan Çin tarihinde bu döneme "Beş Yabancı- On Altı Devlet Dönemi 五胡十六國代" (304-439) adı verilmektedir. Söz konusu On Altı Devlet şunlardır; Önceki Chao, Sonraki Chao 後趙 (319-351), Önceki Liang 前涼 (320-376), Önceki Yen 前燕 (337-370), Önceki Ch'in 前秦 (351-394), Sonraki Yen 後燕 (384-409), Sonraki Ch'in 後秦 (384-417), Batı Yen (384-395), Batı Ch'in 西秦 (385-431), Sonraki Liang 後涼 (386-403), Güney Liang 南涼 (397-414), Kuzey Liang 北涼 (397-439), Güney Yen 南燕 (398-410), Batı Liang 西涼 (400-421), Hsia 夏 (400-431), Kuzey Yen 北燕 (409-436). Otkan, a.g.e., s. 2; Pulat Otkan, **M.S. IV. Yüzyılda Hunlar'ın Önderliğinde Çin'de Başlayan Yabancı Kavimler Hareketinin, Kültürel, Toplumsal ve Ekonomik Etkileri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1974, s. VI.

⁹ **WS** 2, s. 20; Yaşanan bu gelişmelerin yanında söz konusu bu üç aile arasındaki evlilik bağlarına değinmek gerekirse ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır: Liu Hsien'in erkek kardeşi, T'o-pa Kuei'in teyzesi ile evliydi. T'o-pa Kuei ise ilk evliliğini Liu Chüan'in kızı ile yapmıştır. Tezin ilerleyen bölümlerinde "Liu Hanım 劉氏" olarak zikredilecek olan bu hanım ikinci imparator Ming-yüen'in annesidir. T'o-pa Kuei, Ho-lan boyunun yanına gittikten sonra ise öz

T'o-pa Kuei, Ho-lan boyunun yanına kaçtığında Shih-i-chien'in eski danışmanları da kendisiyle birlikte idi. Esasında Ho-lan boyu, T'o-pa Kuei'yi lider olarak destekleme konusunda pek istekli değildi. Özellikle akrabalarından Liang-kan梁干ona oldukça karşıydı. Ancak bununla birlikte T'o-pa Kuei, Shih-i-chien'in eski danışmanları ve annesinin birçok akrabası tarafından desteklenmekteydi¹⁰.

T'o-pa Kuei 386¹¹ yılında henüz 15 yaşında iken büyük bir törenle Niu-ch'uan'da¹² 牛川tahta geçti¹³. Ardından Önceki Ch'in Devleti'nin dağılmasını fırsat bilerek ülkesini toparlamak için faaliyetlere başladı. Önce devletin ismini "Tai Krallığı" olarak ilan eden Kuei, üç ay sonra bu ismi "Wei Krallığı" olarak değiştirdi. Bunun nedeni "Tai"ın ufak bir Çin idarî biriminin ismi iken, "Wei"nin Savaşan Devletler 戰國時ve Üç Devlet三國dönemlerinde Çinli bir devletin ismi olarak Çin tarihi ile yakın ilişki içinde olmasıdır¹⁴.

Annesinin boyu Ho-lan'a karşı oldukça temkinli olan T'o-pa Kuei öncelikle dayısı Ho-lan Na'ya 賀蘭 yeni idarî yapıda son derece gösterişli olan, fakat işlevi olmayan görevler tahsis etti. Ho-lan boyunun devlet içerisinde hâkimiyetlerini arttırmasından endişe duyduğu için onlara karşı yine akrabalık ilişkileri bulunan Mu-jungları¹⁵ 慕容destekleme yoluna gitti. T'o-pa Kuei, Sonraki Yen後燕Devleti kurucusunun yeğeni olduğu ayrıca Ho-lan boyuna karşı onları desteklediği için

teyzesi ile evlenmiştir. Yine ilerleyen kısımlarda "Ho-lan Hanım 賀蘭氏" olarak zikredilecek bu hanım ise T'o-pa Shao'nun annesidir. Wei-shu'da belirtildiğine göre; T'o-pa Kuei'in annesi, kız kardeşi zaten evli olduğu ve güzelliğinin devlet açısından tehlike oluşturacağını düşündüğü için bu evliliğe karşı çıkmıştır. Ancak J. Holmgren'e göre; bu tip bir açıklama tipik bir Çin düşüncesidir ve IV. yüzyıl Hsien-pi kadınına yansıtılmamaktadır. **WS** 16, s. 390; Jennifer Holmgren, "Women and Political Power In The Traditional T'o-pa Elite: A Preliminary Study Of The Biographies Of Empresses In The Wei-shu", **Monumenta Serica**, C. 35, 1981-1983, s. 54-55, 61; ayrıca bk. Valentin C. Golovachev, "Matricide Among The Tuoba-Xianbei And Its Transformation During The Northern Wei", **Early Mediaval China**, S. 8, 2002, s. 13-14.

¹⁰ Holmgren, a.g.m., s. 55.

¹¹ Y.C. Sung T'o-pa Kuei'in tahta çıkma yılını 384 olarak vermektedir. Sung, a.g.m., s. 1.

¹² Niu-ch'uan İç Moğolistan'ın başkenti Hohhot'un呼和浩特doğusunda yer almaktaydı. Duck-Chan Woo, **Juan-Juan'lar**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1995, s. 42.

¹³ Bu tören ile T'o-pa Kuei kağan ilan edilmiştir. Wei-shu'da tören ayrıntılı biçimde anlatılmamakla birlikte, törende katılanların batıya dönerek tanrıya tapındıklarından bahsedilmektedir. **WS** 2, s. 20; Luo Hsin 罗新, **Hei-chan Shang-te Pei-wei Huang-ti 黑毡上的北魏皇帝**, Pekin北京, 2015, s. 11.

¹⁴ **WS** 2, s. 20-21; Tabgaçların devletini diğer Wei devletlerinden ayırmak için başına "Kuzey" sözcüğü eklenmiş ve böylece "Kuzey Wei Hanedanlığı" olarak tarihe geçmiştir. Holcombe, a.g.m., s. 19.

¹⁵ Mu-junglar Hsien-pilerin bir koludur. H. T. Toh makalesinde Mu-jungların gelenek ve unvanlarının Hunlar ile çok benzerlik gösterdiğini yazmaktadır. Toh, a.g.m., s. 14; Eberhard, a.g.e., s. 135; Eberhard, **Çin'in Şimal Komşuları**, s. 47.

Tabgaç Devleti'nin Kuruluşu Ve İmparator Tao 道武帝 Dönemi (386-409)

başlangıçta Mu-junglar ile ilişkiler oldukça iyiydi¹⁶. Ancak giderek iki devletin arası açılmaya başladı. İlişkilerin gerilmesiyle birlikte Tabgaçlar Sonraki Yen Devleti'ne at, onlar ise Tabgaçlara ipek ambargosu uygulamaya başladı. Tabgaçlar savaşlarda kullanılan atı vermeyerek Yen Devleti'nin güçlenmesine engel olmakla birlikte kendilerine uygulanan ipek ambargosu, ekonomilerini olumsuz yönde etkilemekteydi¹⁷. Son olarak 390 yılında T'o-pa Kuei'nin Sonraki Yen hükümdarı Mu-jung Ch'ui'ye elçi olarak gönderdiği kardeşi rehin alınca iki devlet arasındaki ilişkiler iyice gerildi. Bunun üzerine Mu-junglar üzerine sefer düzenlenmeye karar verildi.

T'o-pa Kuei önderliğindeki Tabgaç ordusu 390 yılında Kao-ch'elar¹⁸高車 üzerine düzenlediği seferde büyük başarı elde ederek, 200 bin civarında hayvan ele geçirdi¹⁹. Ardından, 391 yılında, Ordos 鄂爾多斯 bölgesine bir sefer düzenledi. Bu seferde T'ieh-fular mağlup edilerek 300 binden fazla at ile dört milyon civarında sığır ve koyun alındı²⁰. Aynı sene Juan-juanlar²¹ 蠕蠕 üzerine de bir sefer düzenlendi. Juan-juanlar batıya doğru kaçarken Gobi Çölü'nün güneyinde Tabgaç ordusu tarafından sıkıştırıldı

¹⁶ WS 13, s. 325.

¹⁷ Otkan T'o-pa Wei Döneminde Toplum ve Ekonomi, s. 40.

¹⁸ Ting-linglerin sonraki devirdeki nesilleri olan Kao-ch'elar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Eberhard, **Çin'in Şimal Komşuları**, s. 72-74; Ahmet Taşağıl, **Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları**, Ankara, 2013, s. 28-40.

¹⁹ L. L. Kao'un eserinde 390 yılında Tabgaçların sefer düzenlediği boylar "Tölös" olarak adlandırılmaktadır. Ancak Ting-ling, Kao-ch'e, Töles boyları devamlılık sürecinde bu tarihlerde mevzu bahis boylar için "Kao-ch'e" isminin kullanıldığı görülmektedir. Ling-Ling Kao, **Toba Wei Sülalesi Devrinde Çin'in Kuzey ve Batı Komşuları**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1978, s. 52; Taşağıl, a.g.e., s. 7, 41.

²⁰ WS 2, s. 24.

²¹ D. C. Woo'nun ve E. Avirmed'in Çin kaynaklarından aktardığına göre; Tai Devleti hükümdarı T'o-pa Li-wei 拓跋力微 döneminin sonlarında Tabgaçlar tarafından bir köle ele geçirilmiş ve saçları çok kısa olduğu için ona "Kel" manasına gelen Mu-ku-lü 木骨闍 ismi verilmişti. Mu-ku-lü bir süre sonra kölelikten kurtularak Tabgaç ordusunda asker oldu. Ancak görevine zamanında gelmediği için T'o-pa İ-lu 拓跋猗廬 tarafından idama mahkûm edilince Gobi Çölü'ne kaçtı. Bir süre sonra etrafında asileri toplamaya başlayan Mu-ku-lü sayıları çoğalınca K'ou-tu-linlere 紇突隣 sığındı. Mu-ku-lü öldükten sonra oğlu Che-lu-hui 車鹿會 çeşitli kavimleri bir araya topladı ve halkına "Jou-jan 柔然" ismini verdi. Ancak Tabgaç Devleti imparatoru T'ai Wu 太武帝 bu insanları böceğe benzettiğinden dolayı isimlerini "Juan-Juan" olarak değiştirdi. Duck-Chan Woo, **Juan-Juan'lar**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1995, s. 13; Enkhbat Avirmed, "Juan-juanların Çöküşü ve Dağılışı", **Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi Türkoloji Dergisi**, S. 18, 2011, s. 25; Kao, a.g.e., 1; W. Eberhard'a göre IV. yüzyılın sonlarına doğru Hun ve Hsien-pi boylarının bakiyeleri ile daha başka unsurlar birleşerek, Juan-juanlar adında yeni bir kabile oluşturmuştur. Eberhard, **Çin Tarihi**, s. 165; T.J. Barfield'e göre ise Juan-juan Konfederasyonu Mu-i-lu (308-316) tarafından IV. yüzyılın başında Chin Hanedanlığı'nın sivil savaşı esnasında kurulmuştur. Yüzyılın sonlarına doğru Juan-juanlar P'i-hou-pa 匹侯跋 ve Yün-ho-t'i 韃紇提 adlı iki kardeşin önderliğinde doğu ve batı olmak üzere iki kola ayrılmıştır. Thomas J. Barfield, **The Perilous Frontier**, Oxford, 1989, s. 120.

ve büyük bir yenilgiye uğratıldı. Juan-juanların neredeyse yarısı esir alındı, diğer yarısı ise sürüldü. T'o-pa Kuei'nin elde ettiği bu büyük askerî başarıların neticesinde Tabgaçlar kısa süre içerisinde kuzeyde etkin bir güç hâline geldi²².

"Topraklı asker sistemi 屯田制" 394 yılında uygulanmaya başlandı. Bu sistem askerî açıdan Çin'deki uygulamaya benziyorsa da bazı açılardan farklılık göstermekteydi. Tabgaç sisteminde toprağı işleyenlerin bir kısmı boy üyeleri olup toplumsal statüleri yüksekti, diğer kısmı ise toprak kölelerinden oluşmaktaydı. Yine bu dönemde "Kişi başına tarla sistemi 計口受田制" yürürlüğe girdi. Bu sistem tarımsal bir üretim yöntemi olup, uygulandığı yerlerde halka görevliler tarafından sığır ve diğer üretim araçları sağlanıyor ve süreç sıkı bir şekilde denetleniyordu²³.

T'o-pa Kuei'nin bir süre önce kardeşinin rehin alınması nedeniyle Sonraki Yen Devleti üzerine düzenlediği sefer uzun süreli bir savaşa dönüşmüştü. Bir yıl süren kuşatmanın ardından 398 yılında Yen başkenti Chung-shan中山 düştü ve Shantung'daki 山東 altı eyalet ele geçirilerek 400 binden fazla kişi esir alındı. Böylece Tabgaçlar Shan-hsi ve Ho-pe'i'nin kontrolünü tamamen ele geçirmiş oluyordu²⁴.

T'o-pa Kuei ele geçirilen Mu-jung başkentini teftiş ederken kendisi için de buna benzer büyük bir başkent yaptırmaya karar verdi. Bunun üzerine T'a-t'ung大同yakınlarındaki P'ing-ch'eng' de平城 yeni bir başkent inşa edilmeye başlandı. Ardından savaşta esir alınmış olan 360 bin Mu-jung, Koguryolu ve seçilmiş Çinli halk ile birlikte sayıları 100 bin kişiyi bulan bürokrat, zanaatkâr ve çiftçi de yeni başkente getirildi. Bu insanlara toprak ve sığır verilerek "Vergi vermekle yükümlü çiftçi" olarak Tabgaç topraklarına yerleştirildiler. Bundan sonraki yarım yüzyıl boyunca da bir milyonun üzerinde insan P'ing-ch'eng ve civarındaki bölgenin ziraatini geliştirmek için yerleştirilmeye devam etti. P'ing-ch'eng'in başkent olmasından sonra Tabgaçların

²² Woo, a.g.e., s. 31-32; Kao, a.g.e., s. 52; Esasında Tabgaç hükümdarları Juan-juanları yabancı olarak değil, kendilerinden daha az kültürlü yanları ile sömürülebilecek zayıflıkta olan göçebe insanlar olarak görüyorlardı. Tabgaç politikaları, başta Juan-juanlar olmak üzere göçebe düşmanlarını yok etme değil, onların yayılmalarına engel olma ve kendileri için bir tehdit olmalarını engelleme amacına dayanıyordu. Tabgaçlar gerektiğinde bozkırın içlerine kadar girebilecek kadar güçlü tutulan bir süvari ordusuna sahip idi. Ayrıca göçebe sistemin işleyişini ve onu nasıl manipüle edeceklerini iyi biliyorlardı. Bozkır sınırındaki bölge devletin en mühim parçası olarak düşünülmekteydi. Bu nedenle Çin ile kıran kırana çarpışırken bile göçebelerin güçlenmesine fırsat vermemek için sınırlarda kamp kuruyorlardı. Barfield, a.g.e., s. 120, 122-123.

²³ Otkan, a.g.e., s. 74; Hsüeh Hai-pei薛海波, "Lun Pei-wei Liu-chen Chi Yü Liu-chen Pao-tung Yüen-yin論北魏六鎮濟與六鎮暴動原因", **Chung-kuo She-hui Ching-chi Shi Yen-chiu** 中國社會經濟史研究, S. 3, 2014, s. 3.

²⁴ Daha önce ipek almak için Sonraki Yen Devleti'ne bağımlı olan Tabgaçlar Chung-shan ele geçirildikten sonra ipekçilik merkezinin sahibi olmuşlar, hatta bir süre sonra ipek ithalatı yapmaya başlamışlardır. **WS** 2, s. 32; **WS** 94, s. 2013-2014; Holcombe, a.g.m., s. 19; Otkan, a.g.e., s. 40, 63, 85; Otkan, a.g.m., s. 71.

Tabgaç Devleti'nin Kuruluşu Ve İmparator Tao 道武帝 Dönemi (386-409)

ekonomisi hayvancılıktan yavaş yavaş tarıma doğru dönmeye başlamıştır. Ancak Tabgaçlar hayvancılığı hiçbir zaman tam olarak bırakmamışlardır²⁵.

Sonraki Yen Devleti'nin toprakları alınınca Tabgaçların eline köylülerden oluşan kalabalık nüfusa sahip, verimli bir arazi geçmiş oldu. Bu bölgede yaşayan ve yeni başkente yerleştirilen halk dışındaki nüfusa üretimi sarsmamak adına dokunulmadı. Netice itibariyle bölgede bulunan köylüler köle yapılmayarak asilzadeler ile büyük mülk sahiplerine dokunulmamış oldu. Hatta ilerleyen süreçte Sonraki Yen Devleti idarecileri Tabgaçlar tarafından söz konusu bölgede aynı hizmeti vermek için kullanıldılar²⁶.

Bundan sonra "İmparator Tao" ismi ile zikredeceğimiz T'o-pa Kuei, 398²⁷ yılında bir kararname yayımlayarak devletin adını "Wei" olarak kesinleştirdi²⁸. Aynı esnada sarayda yapılan törende kendisini imparator ilan etti²⁹. Ardından merkez toprakları

²⁵ WS 2, s. 27-28; Otkan, a.g.e., s. 63; Yang Shao-yün, **Becoming Zhongguo, Becoming Han: Tracing and Re-Conceptualizing Ethnicity in Ancient North China, 770 BC-AD 581**, Singapur Devlet Üniversitesi Tarih Bölümü Yüksek Lisans Tezi, Singapur, 2007, s. 65.

²⁶ Scott Pearce, "A King's Two Bodies: The Northern Wei Emperor Wencheng and Representations of the Power of His Monarchy", **Frontiers of History in China**, C. 7, S. 1, 2012, s. 96; Wolfram Eberhard, "Eski Türk Devletlerinin Ekonomisi Hakkında İncelemeler: 2, Toba'larda Ziraat", **Bellekten**, C. IX, S. 37, 1946, s. 82. W. Eberhard'a göre; Sonraki Yen Devleti'nin halkı ya hiç köle yapılmamış veya çok az kısmı köle yapılmıştı. Çünkü halkın büyük kısmı gönüllü olarak Tabgaçlar tarafına geçmişti. Başkente götürülen sanat erbabı da ya hür olarak bırakılmış ya da toprağa bağlı hale getirilmiş, bunların hiçbiri köle yapılmamıştı. Wolfram Eberhard, "Eski Türk Devletlerinin Ekonomisi Hakkında İncelemeler: 3, Tobalar'da Köle Usulü", **Bellekten**, C. X, S. 38, 1946, s. 256; Yine W. Eberhard bir başka makalesinde bu konuyla ilgili şu hususu da belirtmektedir: köle yapılmayan Hsien-piler çıkarıldığında geriye Sonraki Yen Devleti'nin Çinli nüfusu kalıyordu. Ancak bu bölgenin Çinlileri de tıpkı Güney Çinliler gibi hayvan beslemekten hiçbir şekilde anlamıyorlardı. Bu nedenle köle yapılmalarının bir anlamı yoktu. Wolfram Eberhard, "Eski Türk Devletlerinin Ekonomisi Hakkında İncelemeler:1 Toba'ların Hayvancılığı", **Bellekten**, C. IX, S. 36, 1945 s. 490.

²⁷ Ware, a.g.m., s. 40; Jennifer Holmgren, "Widow Chastity in the Northern Dynasties: The Lieh-nü Biographies in the Wei-shu", **Papers on Far Eastern History**, S. 23, Mart 1981, s. 165; Bazı eserlerde bu tarih 396 yılı olarak verilmektedir. Luo, a.g.e., s. 11; Barfield, a.g.e., s. 119.

²⁸ Devletin isminin kalıcı olarak değiştirilmesine yönelik sarayda yapılan münazaralarda Tabgaç beylerinin çoğu tarihi geçmişi nedeniyle "Tai" ismine geri dönülmesini istedilerse de T'o-pa Kuei, Çinli devlet adamı Ts'ui Hao'un催浩 önerisini kabul ederek devletin "Wei" ismini kesinleştirmiştir. T'o-pa Kuei yayınladığı kararname de şu ifadelerle yer vermiştir: "Atalarım kuzey sınırlarına hükmedip, krallıklar kurarken kral unvanını kullandılar fakat dokuz eyaletin hepsini birden yönetemediler. Şu an Çin parçalanmış durumda ve hükümdarları yok. Halkımın adetleri onlardan farklı olmasına rağmen onlara hükmedebilirim. Çin'e yeniden düzen getirene, isyanlara son verene kadar ordumu bizzat kumanda edeceğim ve hâkimiyetimi uzak yerlere kadar yayacağım. Bu amaçlarım Wei ismini kullanmaya devam etmekle örtüşmektedir." WS 2, s. 32-33.

²⁹ Söz konusu bu tören T'o-pa Kuei'in kağan ilan edildiği ilk tören kadar şatafatlı olmamıştır. Çünkü Tabgaç toplumu için önemli olan imparatorluk müessesesinden ziyade kağanlıktı, bu

dışındaki taşra topraklarında üretimin kontrolü ve savunma görevini yüklenen askerî nitelikli “Sekiz boy başkanlığı 八部师” kuruldu. Kısa bir süre sonra da merkezde devlet politikasını saptayan sivil nitelikli “Sekiz boy bilgeliği 八部大夫” oluşturuldu. Bu görevlerin tümü hanedanlığı oluşturan sekiz boyun çocukları ve torunlarına verildi. Söz konusu bu iki sistem her ne kadar boylar için oluşturulmuş düzenlemeler gibi gözükse de aslında boy sistemini yok etmeyi amaçlamaktadır³⁰.

İmparator Tao'nun Sonraki Yen Devleti'nin fethinden sonra hızlandırdığı mevcut boy sistemini dağıtma girişimleri askerî başarılar sonucu artan otoritesi ve Tabgaç hâkimiyeti altına giren boy sistemi dışındaki halkın çoğalması sonucu gerçekleşmiştir. Oluşturulan bu yeni düzende boy sistemindeki Tabgaç boylar birliği başkanı, Tabgaç imparatoruna dönüşürken, boy mensupları da vatandaş konumuna getirildi. Bu politikanın bir sonucu olarak boyların göç etmeleri yasaklandı. Boylara belli topraklar verilerek yerleştirildi ve devlete bağlı askerî birlikler hâline getirildiler. Böylece boy mensupları belli bir toprağa bağlanmış ve bir boya bağlı olmanın önemi ortadan kaldırılarak, önemli olanın oturulan yer olduğu vurgulanmak istenmiştir. Ayrıca bu şekilde boy mensupları kolay bir biçimde kayıt altına alınabilecek, vergilendirilecek ve kontrol altında tutulabileceklerdi. Netice itibarıyla eski boy mensupları “Tai halkı 代人” adıyla belirli topraklara yerleştirildi, fetihler ile ele geçirilen boylar ise hemen dağıtılarak, boy beyleri sıradan kişiler hâline dönüştürüldü. Boy sisteminde yapılan bu değişiklikler ile boyların özgürlüğü tamamen kaybolmuş oldu³¹.

Boy mensuplarını sadece merkezî otoriteye bağlı bir halka dönüştürmek için onları yönetme işi kendi boy beylerinden alınarak, hanedanın güvendiği sekiz boy beyine devredildi. Eski boy beylerinin hoşnutsuzluklarını gidermek amacıyla ise iki binden fazla kişiye çeşitli unvanlar verilerek bu kişilere devlet memuru olma yolu açıldı. Bir süre sonra sekiz boya mensup olanların tespiti zorlaştığı için “Soy gözetmenliği sistemi” adı altında büyük ve küçük başkanlıklar oluşturularak soya bağlı olarak kişilerin yetenekleri sınıflandırıldı. Boy sistemi bu şekilde bürokrasiye dönüştürülmüş oldu. Yapılan bu değişiklikler ile dağıtılan ve askerî teşekküller hâline getirilen boylar serbest hareket imkânını kaybedince isyan etseler de bu isyanlar merkez tarafından bastırıldı. Esasında boy sisteminin dağıtılması boyların yok olduğu manasına gelmemekteydi. Önemli boy mensupları devletin son dönemine kadar başkent ve bilhassa sınır garnizonlarında askerî pozisyonlarını korumaya devam ettiler³².

nedenle T'o-pa Kuei'in imparator olması onların gözündeki kağan imajında herhangi bir farklılık yaratmıyordu. Luo, a.g.e., s. 11.

³⁰ WS 113, s. 2972; Otkan, a.g.e., s. 71-72; Sung, a.g.m., s. 1.

³¹ Bu dönemde tüm boylar dağıtılmış fakat bir tek çok asi olan Kao-ch'elara söz geçirilememiş ve boy olarak kalmalarına müsaade edilmek zorunda kalınmıştır. Otkan, a.g.e., s. 64-66, 74, 76, 78; Otkan, a.g.m., s. 71-73; Yang, a.g.e., s. 65; Baykuzu, a.g.m., s. 421.

³² W. Eberhard'a göre; çıkan isyanlar yüzünden saray artık kendi askerlerine güvenmez hale gelmişti. Bu nedenle daha fazla Çinli memur alınmaya gidildi. Tabgaçların aksine Çinlilerde

Tabgaç Devleti'nin Kuruluşu Ve İmparator Tao 道武帝 Dönemi (386-409)

Han Hanedanlığı döneminde Çin'de yayılmaya başlayan Budizm bu dönemde halkın alt kesimine hitap ediyordu ve onlar için ölümden sonra daha iyi bir hayat vadeden kurtarıcı bir dindi. Budizm'in yaygın olarak benimsenmesi ise On Altı Devlet döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde Çin'e gelen Budist rahip ve Budizmle ilgili çeviri kitap sayısında büyük bir artış söz konusudur³³. Kuzey Wei Hanedanlığı'nın ilk dönemine gelindiğinde ise Kansu 甘肅 koridorunun batısı ile Mançurya'nın kuzey batısındaki bölgede yayılmış, ancak Kuzey Çin'de henüz tam anlamıyla yerleşmemiştir. Budizm önceki dönemde Tabgaçlar arasında çok bilinmediği veya kabul görmediği hâlde İmparator Tao bu dine ilgi göstermeye başladı³⁴. Esasında bu dönemde devletin

kendi akrabalarını mensup olduğu işe alma geleneği olduğu için, devlet kademeleri giderek Çinleşiyordu. Ona göre; Tabgaçların boy sistemi yerine devlet otoritesini üstün kılmak için eski düzendeki bazı unsurları memuriyet ile birleştiren bir sistemin uygulanması Çin tipi feodal bir devletin hızla büyümesine neden olmuştur. J. Holmgren ise bu fikre karşı çıkmaktadır. Tarihçiler arasında her ne kadar Çin'de yabancılar tarafından kurulan devletlerde askerî mevkileri kendilerinin elinde tutarken, bürokratik işleri Çinlilerin eline bıraktıkları yönünde bir düşünce hâkim olsa da, o buna en azından Tabgaç Devleti özelinde katılmamaktadır. Çünkü 423 yılları ile 490 yılları arasındaki dönemde yapılan bürokratik atamaların sadece % 44'ü Çinlilere yöneliktir. Üstelik ona göre bu yüzdellik dilim abartılıdır. Zira zaman ilerledikçe Tabgaç Devleti içerisindeki kuzeyli milletler kendi kökenlerini gizlemeye başlamıştı. Dolayısıyla Tabgaç Devleti'nin ilk döneminden itibaren Çinlilerin bürokrasiyi kendi kontrolleri altına aldığı yönündeki fikre J. Holmgren kesinlikle karşı çıkmaktadır. Zira ona göre eldeki veriler devletin ilk zamanlarından beri Tabgaç bürokrasisinin Çinlilere bırakıldığı yönündeki bilgiyi desteklememektedir. Mevcut istatistiksel değerler bilakis başkentin Lo-yang'a taşınmasına kadar olan dönemde devletin önemli bürokratik mevkilerinin Tabgaçların elinde olduğunu göstermektedir. C. Holcombe de üst düzey memurları seçerken etnik kökenin öncelikli bir referans olmadığını belirtmektedir. Eberhard, a.g.e., s. 161,163; Otkan, a.g.e., s. 79; Jennifer Holmgren, "The Composition of the Early Wei Bureaucratic Elite as Background to the Emperor Kao-tsu's Reforms (423-490 AD)", *Journal of Asian History*, C. 27, S. 2, 1993, s. 115-116, 120-121; Holcombe, a.g.m., s. 22.

³³ P. Otkan'a göre; her türlü yeniliği yerleşik yaşamın gereği sayan yabancı hükümdarların açık görüşlülüğü Budizm'in hiçbir tepki görmeden yayılmasına olanak sağlamıştır. Otkan, *M.S. IV. Yüzyılda Hunlar'ın Önderliğinde Çin'de Başlayan Yabancı Kavimler Hareketinin, Kültürel, Toplumsal ve Ekonomik Etkileri*, s. 176.

³⁴ Pearce, a.g.m., s. 99; W. Eberhard'a göre ise önceden beri Budizm'i bilen Tabgaçlar bu inanca kuvvetli bir temayül gösteriyorlardı. Tabgaç Devleti'nin yüksek tabakası arasında hem Budizm, hem de Taoizm kabul görmekteydi. Çünkü Taoizm zaten Şamanizm temelleri olan bir inanç sistemi iken, bu devrin Budizm'i Hun ve diğer kuzey kavimlerine has şamanistik bir üsluba bürünmüş halde eski dinin yerini alıyordu. Öyle ki; Geç Hun Devletlerindeki Budist rahipler göğe yükseliyor, sihribazlıkla yağmur yağıyor, falların yardımı ile geleceği söylüyorlardı. Kısacası şamanların yaptıkları şeyleri onlar da yapabiliyordu. Böylece Budizm şamanistik kavimler için kendi dinlerinin bir devamından başka bir şey değildi. Aynı nitelikler o dönemin Taoizm'i için de geçerliydi. Tüm bu nedenlerden dolayı ilk Tabgaç imparatorları ve yüksek tabaka hem Budizm, hem Taoizm'e inanıyor ancak bambaşka sosyal bir yapısı olan Konfüçyanizm'e meylenmiyorlardı. Bir dinden ziyade Çin yüksek tabakasını, halktan ayıran bir ahlak sistemi olan Konfüçyanizm M.Ö. II. yüzyıldan beri hâkim grubun ahlakı olduğu için, söz

içinde bulunduğu durum bir dine temayül göstermeye çok elverişli şartlara sahip değildi. Mevzubahis durum Wei-shu'da şu şekilde tasvir edilmektedir: "İmparatorluk daha yeni kurulmuştu, savaş arabaları sıkça hareket hâlindeydi, devletle ilgili pek çok iş daha yeni başlıyordu ve henüz kutsal eşyalar veya din adamları için bir bina yoktu."³⁵. Ancak tüm bu olumsuz şartlara rağmen İmparator Tao, Rahip Fa-kuo'yu 法果 "Din işleri sorumlusu" ilan etti³⁶. Bunun üzerine İmparator, "Yaşayan Buda" ilan edilerek tüm rahiplerin onun önünde eğilmesine karar verildi. Bu şekilde Budizm devlet tarafından güvence altına alınmış oluyordu. Bu olaydan sonra Tabgaçlar düzenledikleri seferlerde Budist tapınakları korumaya başladılar. Tabgaç başkentinde 398 yılında ilk Budist tapınak inşa edildi. Bundan sonra Tabgaç imparatoru yeni rolüne uygun olarak, tapınakları ata tapınakları şeklinde telakki etmeye başladı³⁷.

İmparator Tao, Merkezî Çin'e olan askerî seferlerinde Çinli seçkin sınıfın desteğini alma hususunda oldukça dikkatli davranıyordu³⁸. Bu nedenle 399 yılında

konusu bu yüksek tabaka kurallarını halk arasında yayıyor ve halkı bunlara uymaya zorluyordu. Çinli yüksek tabaka Konfüçyanist olmayanları aşağılamaya meyilli oldukları için, Tabgaç hükümdarları temsili bir din olarak Budizm'e temayül göstererek, Konfüçyanizm'e karşı koymayı ümit ediyorlardı. Zira Konfüçyanist kaideleri öğrenmek oldukça zordu. Üstelik daha da önemlisi Tabgaçlar ilk yıllarında bozkır devleti karakterlerini henüz yitirmedikleri için bu kaidelere sempati göstermiyorlardı. Ku Hung-Ming ise kitabında Konfüçyanizm'den oldukça övgü dolu bahsetmektedir. Ona göre; Çin halkının dine ihtiyaç duymamasının nedeni Konfüçyanizm'in dinin yerini tutabilecek bir felsefi ve ahlaki sistem olmasıdır. Konfüçyanizm'in büyüklüğü bir din olmamasına rağmen, dinin yerini alarak, dinsiz insanlar yaratma gücünden gelir. Temelinde "İyi bir evlat ve iyi bir yurttaş olma" prensibi bulunan Konfüçyanizm'in Çin milletine yaptığı en büyük hizmet ona doğru bir devlet fikri vermiş olmasıdır. Konfüçyanizm'de siyaset bir dindir ve Çin halkı imparatora mutlak bir sadakâtle bağlanmak zorundadır. İmparatora bağlılık diğer dinlerdeki tanrıya imanun yerini tutmaktadır. Çin'de bulunan Budizm veya Taoizm'e ait tapınaklar, ayinler, törenler Çinliler için ahlaki bir eğitimden ziyade hoşça vakit geçirmek için bir araçtır. Bu dinler onların ahlaki duygularından ziyade, estetik duygularına hitap etmektedir. Wolfram Eberhard, "Toba Devrinde (385-550) Budhist Kilisesinin Ekonomik Önemi", **DTCF Dergisi**, C. IV, S. 1, s. 304-305; Ku Hung-Ming, **Çin Halkının Zihniyeti**, çev. Hanife Güven, Ankara, 2013, s. 48-68.

³⁵ WS 114, s. 3030.

³⁶ İmparator Tao, Rahip Fa-kuo'yu bu şekilde idarî görevlerle sınırlandırarak, devlete karşı bir oluşum gerçekleştirme ihtimalini ortadan kaldırmıştı. Pearce, a.g.m., s. 100.

³⁷ Bu dönemde yaşanan olaylar W. Eberhard'ın makalesinde şu şekilde anlatılmaktadır: "Tao Wu-ti Budist başrahip Tao-ku tarafından "Maitreya" ilan edilmiştir. Böylece bundan sonra tüm rahipler imparatora Maitreya gibi tapacak ve önünde yere eğileceklerdi. Budist rahiplerin bir hükümdarın önünde eğilip, eğilmeme meseleleri III. ve IV. yüzyıllarda çok tartışılmış ve neticede reddedilmişti. Ancak Rahip Tao-ko Budizm'in faydasına dokunacak olan devletle dini birleştirme düşüncesi ile bu fikri yeniden ortaya atmıştır.", W. Eberhard rahibin ismini Tao-ku olarak vermektedir. Eberhard, a.g.m., s. 298; W. Eberhard'a göre; Tabgaçlar Budizm'i en azından bir süreliğine benimseyerek Konfüçyanist Çin Devleti'nin yerini almaya çalışmışlardır. Wolfram Eberhard, **Conquerors And Rulers Social Forces In Medieval China**, Leiden, 1970, 127 ; Pearce, a.g.m., s. 100;

³⁸ WS 2, s. 27-28; WS 24, s. 620-621.

Tabgaç Devleti'nin Kuruluşu Ve İmparator Tao 道武帝 Dönemi (386-409)

ülkesindeki tüm kitapların bir araya toplatılmasını emretti. Ayrıca Çin klasiklerini öğretecek bilgin sınıfı teşkil ederek, akademideki öğrencilerin sayısını arttırdı³⁹. Bu durum İmparator'un bürokratik yönden daha iyi yapılanmış bir idare oluşturmasına olanak sağladı⁴⁰.

Tabgaç Devleti'nde 400 yılına gelindiğinde imparatoriçe ilan gündeme geldi. İmparatoriçelik müessesesi Çin tarihinde çok önemli bir yere sahipti. Geleneksel Çin taht veraset sisteminde veliaht ve imparatoriçelik pozisyonları hem biyolojik hem de politik olarak birbirlerine sıkı sıkıya bağlıydı. Taht imparatoriçenin en büyük oğlunun hakkıydı. Küçük yaşta veya akli dengesi olmayan bir imparator tahta geçtiğinde ise ana imparatoriçe devlet işlerini yönetmek üzere saltanat naibi ilan edilirdi⁴¹. İmparator bu pozisyonlardan birini değiştirmek istediğinde diğerini de değiştirmek durumundaydı. Tüm bu siyasi rollerin tek bir kadında toplanması hem devlet içinde hem de dış politikada sorunlara yol açıyordu. Ayrıca ana imparatoriçenin naipliği akrabalarına devlet işlerinde etkili olma fırsatı veriyordu. Bundan dolayı imparatoriçe ve akrabaları taht için her zaman bir tehlike olarak görülmekteydi. Hatta imparatorlar çoğu zaman anne tarafından olan akrabaları tarafından devrilecekleri korkusu içinde hüküm sürerlerdi. Tabgaçların III. ve IV. yüzyıllarda uyguladığı geleneksel taht veraset sistemi⁴² ise imparatorun hanımları ile akrabalarının yönetime dâhil olmasını engelliyordu. Ayrıca resmî bir imparatoriçelik müessesesi veya eşlerden birinin yasal eş hâline getirilmesi geleneksel Tabgaç anlayışında bulunmuyordu⁴³.

³⁹ WS 2, s. 35; WS 33, s. 789.

⁴⁰ Holcombe, a.g.m., s. 20.

⁴¹ İmparatoriçenin saltanat naibi ilan edilmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Lien-sheng Yang, "Female Rulers in Imperial China", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, C. 23, 1960-61, s. 50-51.

⁴² Göçebe kökenli olan Tabgaçların önceki dönemlerinde taht veraseti "Kan bağı" anlayışına göre düzenlenir, bu sisteme göre taht kardeşten, kardeşe; amcadan, yeğene; yeğenden amcaya geçebilirdi. Yani hükümdarla kan bağı olan "Tegin" unvanına sahip olan hanedan mensuplarının tahta hakları bulunmaktaydı. Kuzey Wei Hanedanlığı'nın kurulmasının ardından Tabgaçlar veraset sisteminde değişiklik yaparak tahtı babadan, en büyük oğluna geçecek şekilde düzenlediler. Bu sistem Çin tarzı veraset geleneği ile paralellik gösteriyordu. Bir süre sonra ise veliaht prensin imparatorun asıl eşinin veya imparatoriçenin en büyük oğlu olma koşulu uygulanmaya başlandı. Tabgaçların erken ve orta dönemlerinde veliaht prensin ve imparatoriçenin resmi pozisyonları çok net değildi. Bazen imparatoriçenin kimliği kesinleştirilirken, veliaht prens belirlenmezdi. Bazen de tam tersi olurdu. Andrew Eisenberg, "Retired Emperors in Medieval China: The Northern Wei", *T'oung Pao*, Second Series, C. 77, S. 1/3, 1991, 57; Luo, a.g.e., s. 54.

⁴³ Holmgren, a.g.m., s. 147; Holmgren, "Women and Political Power In The Traditional T'o-pa Elite: A Preliminary Study Of The Biographies Of Empresses In The Wei-shu", s. 56; Holmgren, "The Harem in Northern Wei Politics. 398-498 A.D.: A Study of T'o-pa Attitudes Towards the Institution of Empress, Empress-Dowager and Regency Governments in the Chinese Dynastic System During Early Northern Wei", s. 71-72; Eisenberg, a.g.m., s. 74.

İmparator Tao'nun eşleri Tu-ku, Ho-lan, Mu-jung, Tuan段 ve Wu-huanların 烏桓 Wang 王 boylarına mensup idiler⁴⁴. İmparatorun en büyük endişesi ise bu hanımlar ile ailelerinin güçlenerek, devlet siyasetini etkilemeleri idi. İmparator Tao'nun en büyük oğlunun annesi Liu Hanım'ın 劉氏⁴⁵ başta Liu Hsien olmak üzere birçok akrabası, Tabgaçların kuzeydeki yayılma hareketlerini engellemeye çalışıyordu. Diğer oğlunun annesi Ho-lan Hanım'ın 賀蘭氏 boyu ise İmparator tarafından baştan beri tehlikeli görülmekteydi. Ho-lan boyu hem çok sayıda mensuba sahip idi hem de İmparator'un merkezîleşme yolunda boy sistemini dağıtmaya yönelik uygulamalarına açıkça muhalif bir tavır içerisindeydi. Ancak erkek çocuğu olmayan ve yeni fethedilmiş bir devletin mensbu Mu-jung Hanım 慕容氏 ile ailesinin Tabgaç siyasetini etkileme olanağı yoktu. Üstelik Mu-jung Hanım'ın imparatoriçe yapılması Sonraki Yen'den gelen nüfusun Tabgaç Devleti'ne entegrasyonunu kolaylaştıracaktı. Dolayısıyla İmparator'un kardeşi T'o-pa İ tarafından yapılan Mu-jung Hanım'ın imparatoriçe ilan edilmesi yönündeki teklif, İmparator tarafından memnuniyetle kabul edildi. Nitekim Liu Hanım, imparatoriçe seçilecek hanımın kendi elleriyle altın figür dökmesi beklenen seremonide bunu yapmayı başaramadı. Neticede seromonide başarılı olan Mu-jung Hanım Tabgaçların gerçek manada ilk imparatoriçesi ilan edildi⁴⁶.

⁴⁴ WS 16, s. 389; V. C. Golovachev Liu Hanım'ın ilk eş olarak İmparator Tao'nun desteğini arkasına aldığı ve iç işlerinde oldukça etkili bir kişilik olduğunu söylese de, J. Holmgren, İmparator'un hiçbir hanımının politik anlamda etkisinin bulunmadığını dile getirmektedir. Yine Golovachev'e göre; Liu Hanım sarayda Ho-lan boyu ve diğer Hsien-pi taraftarları tarafından tecrit edilmişti. Çünkü eğer Liu Hanım imparatoriçe ilan edilirse şahsi etkisinin artacağından ve bunun hem veliahtın durumunu hem de Ho-lan boyunun otoritesini etkileyeceğinden korkuyorlardı. Liu Hanım gibi etkili bir kişiliğe ve erkek çocuğa sahip olmayan Mu-jung Hanım, aslında sarayda Liu Hanım'dan daha fazla tecrit edilmişti. Bununla birlikte imparatoriçe seçimi söz konusu olduğunda Ho-lan boyu için herhangi bir tehlike oluşturmadığından hem onlar, hem de veliaht olma hakkı olan T'o-pa İ tarafından desteklenmiştir. Holmgren, a.g.m., s. 82; Golovachev, a.g.m., s. 14.

⁴⁵ Wei-shu'da hanımlar şahsi isimleri ile değil, mensup oldukları aile ya da boyun ismi ile anılmaktadır. Mesela; "Liu shih劉氏" örneğinde baştaki karakter "Liu 劉" aile ismidir. İkinci karakter olan "Shih 氏" ise "Kızlık soyadı" manasına gelmektedir. Çalışmamızda bu sözcüğü "Hanım" şeklinde dilimize çevirmeyi uygun gördük.

⁴⁶ WS 2, s. 36; WS 13, s. 321-325, 327; Pearce, "Nurses, Nurslings and New Shapes of Power in the Mid-Wei Court", s. 290; Holmgren, a.g.m., s. 76-79; Bahsi geçen metal dökme geleneğini her ne kadar V. C. Golovachev ve J. R. Ware eski bir Tabgaç geleneği olarak tarif etse de, J. Holmgren bunu reddederek, bunun devletin kuruluş aşamasından, V. yüzyılın başlarına kadar kullanılan ve Hunlardan alınan bir gelenek olduğunu belirtmektedir. J. Holmgren ve P. Boodberg söz konusu seremoniyi "Her adayın kendi figürünü dökmesi" şeklinde tarif ederken, J. R. Ware "Hanımların kendi figürleri mi döktükleri yoksa bunların antropomorfik mi olduğu kesin değildir" diye belirtmektedir. Golovachev, a.g.m., s. 15; Ware, "An Ordeal Among The T'o-pa Wei", s. 208; Boodberg, a.g.m., s. 183; Holmgren, "Women and Political Power In The Traditional T'o-pa Elite: A Preliminary Study Of The Biographies Of Empresses In The Wei-shu", s. 56.

Tabgaç Devleti'nin Kuruluşu Ve İmparator Tao 道武帝 Dönemi (386-409)

İmparator Tao'nun uyguladığı ve V. yüzyıl boyunca devam edecek bu politikayla Tabgaçlar prens anneleri ile imparatoriçe ilan edilecek hanımlarla ilgili kuralları belirlemiş oldular. Buna göre; prens anneleri hayatları boyunca imparatoriçe ilan edilmedi. En büyük prensler kendi annelerinden alınarak sarayda pek etkili olmayan bir aileye mensup hanımın himayesine verildi. Prens anneleri, oğulları veliaht ilan edildikten sonra intihara zorlandılar. İmparatoriçeler ise bilhassa yeni fethedilen devlet hanedanına mensup, çocuksuz hanımlardan seçildi. Ayrıca bu hanımların en büyük prense annelik yapmasına müsaade edilmedi⁴⁷.

401 yılında devlet işlerinden sorumlu 36 birimden oluşan bir bakanlık kuruldu. Her birimin başındaki kişi Tabgaç kökenli idi. Bu kişiler aynı zamanda çevirmenlik görevini de üstleniyordu⁴⁸. İmparator 403 yılında en büyük oğlu T'o-pa Ssu'yu拓跋嗣 "Ch'i kralı齊王" ilan etti ve ona hükümette üst düzey yetkiler verdi. Ancak tüm bu yetkiler T'o-pa Ssu'nun tahtın varisi olduğu manasına gelmemekteydi. Zira bunun ardından İmparator'un tüm oğullarına önemli bürokratik yetkiler verildiği görülmektedir⁴⁹.

Aynı sene Tabgaçlar Sonraki Ch'in後秦Devleti'ne bağlı bulunan Kao-ch'e boyları üzerine saldırı düzenleyerek çok sayıda esir ve hayvan ele geçirdi. Bunun üzerine Sonraki Ch'inler ile Tabgaçlara karşı bir ittifak içerisinde olan Juan-juanlar onlara yardıma geldiyse de, Tabgaçlar tarafından büyük bir yenilgiye uğratıldılar⁵⁰.

Bir süre sonra İmparator, Sonraki Ch'in Devleti'ne elçi gönderip savaşta ele geçirdiği esirleri geri vererek onlarla antlaşma yapmak istediğini bildirdi. Sonraki Ch'inler tarafından kabul edilen bu teklif üzerine iki devlet arasında antlaşma sağlandı. Bu esnada Sonraki Ch'in Devleti'ne tâbi olan Ho-lien Po-po⁵¹ 赫連勃勃iki

⁴⁷Jennifer Holmgren, "Two Imperial Marriage in the Native Chinese and Non-Han State, Han to Ming", <http://publishing.cdlib.org/ucpressebooks/view?docId=ft6p3007p1&chunk.id=d0e4517&toc.id=d0e4517&brand=ucpress>, 15.03.2016; Tabgaçların uyguladığı bu politika V. yüzyılın ilk yarısına kadar hem eşlerin hem de annelerin imparatorun üzerinde etkili olmasına engel olacaktır. Ancak Tabgaçlar yine bu uygulamanın ortaya çıkardığı ve devlet üzerinde çok tesirli, imparatora üvey anne rolünü üstlenecek olan ana imparatoriçelerin ortaya çıkmasına engel olamayacaklardır. Holmgren, "The Harem in Northern Wei Politics. 398-498 A.D.: A Study of T'o-pa Attitudes Towards the Institution of Empress, Empress-Dowager and Regency Governments in the Chinese Dynastic System During Early Northern Wei", **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, s. 81-82; Eisenberg, a.g.m., s. 75.

⁴⁸Holcombe, a.g.m., s. 27.

⁴⁹WS 3, s. 49; WS 2, s. 41; Holmgren, a.g.m., s. 73.

⁵⁰WS 103, s. 2290; Woo, a.g.e., s. 34-35.

⁵¹Ho-lien Po-po, Tieh-fu lideri Liu wei-ch'en'in oğludur, Holmgren, "Women and Political Power in the Traditional T'o-pa Elite: A Preliminary Study of The Biographies of Empresses in the Wei-shu", s. 69.

devletin antlaşmasına çok öfkelenerek isyan hazırlıklarına başladı. Ardından 407 yılında Hsia 夏 Hun Devleti'ni kurarak Tabgaçlara yeni bir rakip olarak ortaya çıktı⁵².

Tabgaçlar 409 yılında bütün Kuzeydoğu Çin'i ve Güney Mançurya'yı topraklarına katınca ülkenin sınırları oldukça genişlemiş oldu. Alınan yerlerdeki insanlar köle yapılmayarak vergiye tâbi halk statüsünde bırakıldı. Boy sistemi daha önce dağıtıldığı için söz konusu bölgeyi yönetebilmek için Mu-jung askerleri ile Çinli idarecileri kullanma yoluna gidildi. Yen modeli örnek alınarak oluşturulan Tabgaç devlet yapısı böylece kuzeydoğu topraklarında yerleştirildi⁵³.

İmparator Tao, son derece başarılı ve hızla büyüyen bir devlet oluşturmasına rağmen son yıllarında giderek dengesiz, tuhaf tavırlar sergileyen ve etrafındaki herkesten şüphe eden bir imparator hâline gelmişti. Bazen günlerce yemek yemiyor ve uyumuyordu⁵⁴. İmparatorun kardeşi T'o-pa İ ise son derece olgun, yetenekli ve tecrübeli askerî bir liderdi. Dolayısıyla bu özellikleri ile esasında geleneksel Tabgaç anlayışına göre İmparator'un oğullarına nazaran tahtta daha fazla şansı vardı. Ancak sonradan "İsyan" diye nitelendirilen İmparator Tao'ya karşı olan muhalif tavırları, her ne kadar onlara göre akıl sağlığı yerinde olmayan İmparator'un gazabından korunmak isteyen bir takım Ho-lan mensupları tarafından destek bulduysa da bu durum çok sürmedi ve 409 yılında T'o-pa İ öldürüldü⁵⁵.

İmparator Tao, T'o-pa İ'nin öldürülmesinin ardından T'o-pa Ssu'nun annesi Liu Hanım'a intihar etmesini emretti⁵⁶. Bu isteği İmparator'un tahtı T'o-pa Ssu'ya

⁵² Ayşe Onat, V. Asırda Çin'de Kurulan Hsia Hun Devleti (M.S. 407-431), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doçentlik Tezi, Ankara, 1977, s. 53-54.

⁵³ Barfield, a.g.e., s. 119.

⁵⁴ C. Holcombe'ye göre; İmparator'un bu tuhaf tavırları o dönemde yaygın olarak kullanılan ve beş mineralin karışımından oluşan ilacın yan etkileri olabilirdi. Holcombe, a.g.m., s. 20.

⁵⁵ V. C. Golovachev, İmparator Tao'nun 408 yılında T'o-pa İ'ye, T'o-pa Ssu'dan sonra tahta torunu T'o-pa Tao'nun geçmesini istediğini söylemesinin, adı geçen taht varislerinin Ho-lan boyu ile hiçbir kan ilişkisinin olmaması nedeni ile olayların başlangıç noktası olduğunu düşünmektedir. Golovachev, a.g.m., s. 16; Holmgren, a.g.m., s. 62.

⁵⁶ WS'da geçen kayıta bununla ilgili olarak şöyle yazılmaktadır: "Wei Devleti'nde eski bir gelenek vardı: Veliht seçilen prensin annesi öldürülürdü. Bu nedenle İmparator Taizu'nun son yıllarında veliahtın annesi öldürüldü", WS 13, s. 325; WS 30, s. 325; V. C. Golovachev eldeki kanıtların her ne kadar eksik olduğunu belirtse de, bu uygulamanın eski bir Hsien-pi geleneği olduğunu savunmaktadır. Ayrıca makalesinde Tabgaç lideri Li-wei'in 力微 249 yılında karısı Tou Hanım'ın 竇氏 Mo-lu-hui boyuna mensup akrabalarının taht kavgasına karışmaları nedeniyle öldürülmesini örnek göstererek, eğer Tou Hanım veliaht Sha-mo-han'ın 沙漠汗 annesi ise söz konusu olayın, bu uygulamanın eski Hsien-pi geleneği olduğunun kanıtı olabileceğini belirtmektedir. Golovachev, a.g.m., s. 1, 4, 10 ; J. Holmgren, bu uygulamanın eski bir Hsien-pi geleneği olduğunu reddederek, İmparator'un Liu Hanım'ı intihara zorlanmasının onun devlet açısından tehlikeli gördüğü ailesini yönetimden uzaklaştırmak için sergilediği sistematik bir tavır olduğunu söylemektedir. Uygulamanın Wei-shu'da eski bir Hsien-pi geleneği olarak gösterilmesine ise orjinal parçaları kaybolan Wei-shu 13'e T'ang döneminde yapılan

Tabgaç Devleti'nin Kuruluşu Ve İmparator Tao 道武帝 Dönemi (386-409)

bırakmaya karar verdiğinin göstergesi idi. Ancak T'o-pa Ssu hiçbir zaman resmen veliaht ilan edilmedi⁵⁷. Bu durumda resmen veliaht bile ilan edilmeyen bir prensin Hun olan annesinin, daha önce devlet geleneğinde bir örneğine rastlanmayacak bir biçimde intihara zorlanması, İmparator'un Liu Hanım'ın ailesinin gücünden tedirgin olması ile açıklanabilir⁵⁸.

Annesinin intiharından sonra büyük travma yaşayan T'o-pa Ssu'ya imparator babası bu uygulamanın İmparator Han 漢武帝 (M.Ö. 156-87) tarafından başlatılan eski bir Çin geleneği olduğunu ve neden uygulandığını anlattı⁵⁹. Fakat T'o-pa Ssu babasının bu konuda yaptığı hiçbir açıklama ile teskin olmadı. Prens sürekli ağlayıp bağıyor ve kendisini bir türlü kontrol edemiyordu. Neticede İmparator çok öfkelenerek onu huzurundan kovdu. Kendi sarayına dönen T'o-pa Ssu burada da gece gündüz ağlamaya devam edince İmparator onu yeniden huzuruna çağırdı. Tam babasının huzuruna çıkmaya hazırlanırken yardımcılarında bir tanesi fevri hareketlerinden ötürü babasının ona çok öfkeli olduğunu ve bu nedenle İmparator tarafından

eklemelerin yanlışlığını neden göstermektedir. Ona göre; Sui döneminde toparlanan Wei-shu 3 bu konuya daha doğru bir yaklaşım sergilemektedir. Burada İmparator'un Liu Hanım'ın intihara zorlanmasının oğluna bunun eski bir Han geleneği olduğunu söyleyerek, Han Wu-ti'nin M.Ö. 88 yılında veliaht ilan ettiği oğlunun annesini intihara zorlamasını işaret etmektedir. J. Holmgren bu uygulamanın daha önce yapıldığına dair bir göstergenin olmadığını ve T'o-pa Ssu resmen veliaht ilan edilmediği için durumun bununla da çeliştiğini söyleyerek, tahtta kardeş hakkının ve leviratusun bulunduğu geleneksel Tabgaç anlayışında taht verasetinin erkek evladın önceden veliaht ilan edilmesi sistemine göre değil, nispeten daha esnek bir sistemde yürütüldüğünü eklemektedir. Dolayısıyla ona göre veliahtın annesinin intihara zorlanması Çin anlayışının bir adaptasyonudur. Çin tarihinde birçok örneği bulunan veliahtın annesinin ve akrabalarının imparator üzerinde etkili olacağı korkusu, özellikle Sonraki Yen Devleti'nin fethinin ardından Tabgaçlar ile ilişki kuran Konfüçyanist idarecilere ait gibi durmaktadır. **WS 3**, s. 49; Holmgren, a.g.m., s. 57-60; Holmgren, "The Harem in Northern Wei Politics. 398-498 A.D. : A Study of T'o-pa Attitudes Towards the Institution of Empress, Empress-Dowager and Regency Governments in the Chinese Dynastic System During Early Northern Wei", s. 72-74,76, 80-81; C. Holcombe makalesinde bu uygulamanın eski bir Hsien-pi geleneği olduğunu trnak içerisinde belirtmiş olsa da, ilk kez İmparator Tao tarafından tatbik edildiğini söylemektedir. Holcombe, a.g.m., s. 20; S. Pearce de bu geleneğin göçebe kökenli olduğunu reddetmektedir. Pearce, a.g.m., s. 290.

⁵⁷ **WS 2**, s. 41; **WS 3**, s. 49.

⁵⁸ Eğer Liu Hanım hayatta kalırsa oğlunun imparator olması ile Hunların politik anlamda oldukça güçleneceğini biliyordu. Li, a.g.e., s. 71-73.

⁵⁹ Konuyla ilgili Wei-shu'da geçen kayıta şöyle yazılmaktadır: " Önceden Han Wu-ti oğlunu veliaht ilan ettiğinde prensin annesini ölüme mahkum etti. Çünkü hanımların gizlice devlet işlerine karışmalarını ve onların ailelerinin sorun çıkarmalarını istemiyordu. Sen de imparator olacaksın. Ben tüm bu olacıklara engel olmak için tıpkı Han Wu-ti gibi yaptım", **WS 3**, s. 49; S. Pearce'e göre; İmparator'un bu durumu 500 sene önceki bir Han geleneğine dayandırması oldukça mantıksızdır. Üstelik İmparator'un bu anektodu bildiği bile şüphelidir. Ona göre; kaynaktaki bu kısım yazar tarafından eklenmiştir. Pearce, a.g.m., s. 291.

cezalandırılabilirliğini söyledi. Bunun üzerine korkan T'o-pa Ssu sanki kısa bir gezintiye çıkmış gibi yaparak saraydan kaçtı⁶⁰.

Liu Hanım'ın ölümünün ardından İmparatoriçe Mu-jung da öldü. İmparatoriçe'nin ölümü ile ilgili hiçbir detay bulunmamasına rağmen, İmparator Tao'nun hastalığı son aşamasında iken yaşanan olaylar İmparatoriçe'nin ölümü ile ilişkili gözükmektedir. İmparator'un hastalığından yararlanarak başkent dışına kaçmak isteyen İmparatoriçe'nin akrabaları yakalanarak 300'den fazla kişi öldürüldü. İmparatoriçenin bu öldürülenler arasında mı olduğu, yoksa akrabalarının hareketinden ötürü mü ölüm cezasına çarptırıldığı bilinmemekle birlikte kesin olan şey, bu olaydan sonra saraydaki Mu-jung etkisinin tamamen ortadan kalkmış olduğudur⁶¹.

Annesinin ölümünün ardından T'o-pa Ssu ortalıktan kaybolduğu için İmparator bir başka veliaht seçmek zorundaydı. Diğer oğlu T'o-pa Shao, "Ch'ing-he kralı清河王" idi. Ancak İmparator, oğlu Shao'ya karşı her zaman memnuniyetsiz olmuştu⁶². Ayrıca T'o-pa Ssu'dan sonra tahta onun oğlu T'o-pa Tao'nun geçmesini istemekteydi. Üstelik T'o-pa Shao'yu veliaht ilan ederse, her zaman büyük bir sevgi beslediği Ho-lan Hanım'ın intihar etmesi gerekecekti. Bu nedenle biraz düşünmek istedi. Ancak Ho-lan Hanım'ın, ölüm emrinin kesinleşmesini beklemeye niyeti yoktu. Bu nedenle oğlu Shao'ya mesaj göndererek kendisini kurtarmasını istedi. Aynı gece 16 yaşındaki T'o-pa Shao saraya gelerek babasını öldürdü⁶³. Shao'nun gizlice İmparator'un yanına girebilmesi ve İmparator'un yanında yay ile hançerinin bulunmaması, onun saray ve

⁶⁰ Wen-shih Yüe-k'an 文史月刊, "Tsong Pu-luo Lian-meng Tao Kuo-chia Chi-ch'i Te Pa-she- Pei-wei Ming Yüan-ti T'o-pa Ssu 从部落联盟国家机器的跋涉北魏明元帝拓跋嗣", http://d.g.wanfangdata.com.cn/Periodical_wsyk201307011.aspx, 15, 23.09.2014.

⁶¹ **WS** 2, s. 44; Golovachev, a.g.m., s. 15-16.

⁶² T'o-pa Kuei'in öz teyzesi Ho-lan Hanım'dan çocuğu olan T'o-pa Shao böyle bir evliliğin meyvesi olarak kaynakta vahşi ve asi olarak tasvir edilmiştir. J. Holmgren'e göre T'o-pa Shao'nun bu şekilde tasvir edilmesi, T'o-pa Kuei'in teyzesi ile onun kocasını öldürmek suretiyle yaptığı evliliği tasvip etmeyen Çinli tarihçinin tercihidir. **WS** 16, s. 389-390; Holmgren, "Women and Political Power in the Tradional T'o-pa Elite: A Preliminary Study of The Biographies of Empresses in the Wei-shu", s. 61; **WS**, 74, s. 1643-1649.

⁶³ **WS** 97, s. 2128; Wen-shih, a.g.m., s. 15-16; Yaşanan olaylar J. Holmgren'in makalesinde biraz farklı anlatılmaktadır. Buna göre; İmparator, Ho-lan Hanım'ı öldürmek üzere hapse atmış ve imparatorun bu hareketi Ho-lan boyunun harekete geçmesine neden olmuş ve T'o-pa Shao babasını öldürmeye zorlanmıştır. Holmgren, a.g.m., s. 61.

Tabgaç Devleti'nin Kuruluşu Ve İmparator Tao 道武帝 Dönemi (386-409)

bürokrasi içinden destek bulduğunun göstergesidir⁶⁴. İmparator Tao Chin Kurganı'na金陵 gömülerek, ölümünden sonra kendisine T'ai-tzu太祖 ismi verildi⁶⁵.

SONUÇ

T'o-pa Kuei'in 386 yılında devleti yeniden toparlamasıyla Tabgaçların Kuzey Wei Hanedanlığı tarihi başlamaktadır. Çin'in resmi hanedanlıklarından birisi sayılan bu devlet ile Tabgaç tarihinde de yeni bir sayfa açılır. Zira ilk imparator Tao döneminden itibaren göçebe devlet özellikleri azaltılarak, bir takım Çin gelenekleri devlet içerisinde uygulanmaya başladı. İmparator ilk adımı boy beylerinin tüm itirazlarına rağmen devletin ismini "Wei" olarak değiştirerek attı. Esasında devletin ismi "Tai" da Tabgaçlara Chin imparatoru tarafından hediye edilen bölgenin Çince ismi idi. Her ne kadar devlet isminde kendi dillerinden Çince'ye geçiş gibi bir durum yaşanmasa da, "Wei", Savaşan Devletler Dönemi'nde kurulan Çinli bir devletin ismi olduğu için Tabgaçların söz konusu bu ilk dönemden itibaren Çin topraklarında siyasi meşruiyet elde etmeye çalıştıkları sonucuna varılabilir. Sonraki Yen Devleti'nin fethinden sonra İmparator'un otoritesi artınca, boy sistemine dayalı göçebe nitelikli bir devletten, merkezî yönetime dayalı bürokratik bir devlete dönüşmek için önemli siyasi reformlara başladı. İmparator ilk olarak merkezî otorite açısından tehlikeli bulunduğu boy sistemini kaldırdı. Yapılan değişiklik ile boyların idaresi kendi boy beylerinden alınıp, merkeze bağlandılar. Bu şekilde boy beyleri sıradan kişiler hâline dönüştürüldü. Boy mensupları ise oturdukları yerde kayıt altına alınarak boy beyine bağlı göçebe statüsünden çıkarılıp, imparatora bağlı halka dönüştürüldü. Boy sisteminin dağıtılması devletin göçebe karakterinden çıkarak, Çin tipi bir devlete geçiş yolunda yapılan çok büyük bir değişikliktir.

İmparator Tao döneminde göçebe geleneklerinden birisi olan tahtın baba, amca, kardeşler arasında devredilmesi kaldırılarak, tahtın sadece babadan en büyük oğluna geçtiği Çin tipi veraset sistemi benimsendi. Yine bu dönemde ilk kez Çin tipinde imparatoriçelik müessesesi oluşturuldu. İlk örnekten itibaren imparatoriçelerin seçiminde onun veliahtın annesi olmaması ve mümkün merteye devlet bünyesine yeni dâhil edilmiş, fazla güçlü olmayan bir boya mensup olması gibi özelliklere dikkat edildi. Yine ilk kez İmparator Tao döneminde bir Çin geleneği olan "Veliahtın annesinin intihar etmesi" yöntemi uygulanmaya başladı. Her ne kadar bu uygulamanın amacı geleceğin imparatorunu annesinin olası politik etkisinden kurtarmak olsa da, Kuzey Wei tarihine bakıldığında yine de bu sonuçtan kaçınmadıkları dikkati çekmektedir. Yine bu dönemde Budizm devlet koruması altına alınmak suretiyle Çin topraklarında himayesi ve yayılması sağlandı. Sonuç itibarıyla

⁶⁴ Ho-lan Hanım olayından önce çok sayıda memurun öldürülmesi, T'o-pa İ'nin idam edilmesi, Liu Hanım'ın intihara zorlanması ve doğudaki yurtlarına dönmeye çalışan yüzlerce Mu-jung'un imha edilmesi T'o-pa Kuei'in çok kötü bir psikolojik durumda olduğunun göstergesi idi. Bu nedenle T'o-pa Shao'nun suikasti saray tarafından desteklenmiş olmalıdır. Holmgren, a.g.m., s. 61-62.

⁶⁵ WS 2, s. 44; Baykuzu, a.g.m., s. 422.

Tabgaç tarihinde yeni bir sayfa açan İmparator Tao'nun askeri ve siyasi faaliyetleri bir taraftan onlara Kuzey ve Merkezi Çin'in tek hâkimi olma yolunu açarken diğer taraftan göçebe bir devletten Çin tipi bir hanedanlığa geçişin temellerini atmıştır.

KAYNAKÇA

Ana Kaynaklar:

Wei-shu 魏書, Pekin北京, 1974.

Araştırma Eserleri:

- Avirmed, E. (2011), "Juan-juanların Çöküşü ve Dağılışı", **Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi Türkoloji Dergisi**, 18: 23-29.
- Barfield, T. J. (1989), **The Perilous Frontier**, Oxford.
- Baykuzu, T. D. (2011), "Tabgaç Hükümdarları (M.S. 386-550) ve Hükümdar Kurganları", **Mehmet Eröz Armağanı**, İstanbul, 416-439.
- Boodberg, P. A. (1936), "The Language of the T'o-pa Wei", **Harvard Journal of Asiatic Studies**, 1: 2, 167-185.
- Eberhard, W. (1945), "Eski Türk Devletlerinin Ekonomisi Hakkında İncelemeler:1 Toba'ların Hayvancılığı", **Bellekten**, IX: 36, 485-495.
- Eberhard, W. (1946), "Eski Türk Devletlerinin Ekonomisi Hakkında İncelemeler: 2, Toba'larda Ziraat", **Bellekten**, IX: 37, 81-95.
- Eberhard, W. (1946), "Eski Türk Devletlerinin Ekonomisi Hakkında İncelemeler: 3, Tobalar'da Köle Usulü", **Bellekten**, X: 38, 255-267.
- Eberhard, W. (1946), "Toba Devrinde (385-550) Buddhist Kilisesinin Ekonomik Önemi", **A.Ü. DTCF Dergisi**, IV: 1, 297-307.
- Eberhard, W. (1949), **Das Toba Reich Nordchinas**, Leiden.
- Eberhard, W. (1995), **Çin Tarihi**, Ankara.
- Eberhard, W. (1996), **Çin'in Şimal Komşuları**, Ankara.
- Eisenberg, A. (1991), "Retired Emperors in Medieval China: The Northern Wei", **T'oung Pao**, Second Series, 77: 1-3, 49-87.
- Holmgren, J. (1981), "Widow Chastity in the Northern Dynasties: The Lieh-nü Biographies in the Wei-shu", **Papers on Far Eastern History**, 23: 165-186.
- Holmgren, J. (1981-83), "Women and Political Power in the Traditional T'o-pa Elite: A Preliminary Study of The Biographies of Empresses in the Wei-shu", **Monumenta Serica**, 35: 33-74.
- Holmgren, J. (1982), **Annals of Tai**, Canberra.
- Holmgren, J. (1983), "The Harem in Northern Wei Politics. 398-498 A.D.: A Study of T'o-pa Attitudes Towards the Institution of Empress, Empress-Dowager and Regency Governments in the Chinese Dynastic System During Early Northern Wei", **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, 26: 1, 71-96.
- Holmgren, J. (1993), "The Composition of the Early Wei Bureaucratic Elite as

Tabgaç Devleti'nin Kuruluşu Ve İmparator Tao 道武帝 Dönemi (386-409)

- Background to the Emperor Kao-tsu's Reforms (423-490 AD)", *Journal of Asian History*, 27: 2, 109-175.
- Hsüeh, H. P. 薛海波(2014), "Lun Pei-wei Liu-chen Chi Yü Liu-chenPao-tungYüen-yin論北魏六鎮濟與六鎮暴動原", *Chung-kuo She-hui Ching-chi Shi Yen-chiu 中國社會經濟史研究*, 3: 1-11.
- Golovachev, V. C. (2002) "Matricide Among The Tuoba-Xianbei And Its Transformation During The Northern Wei", *Early Medieval China*, 8: 1-41.
- Kao, L. L. (1978) *Toba Wei Sülalesi Devrinde Çin'in Kuzey ve Batı Komşuları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Ku, H. M. (2013), *Çin Halkının Zihniyeti*, çev. Hanife Güven, Ankara.
- Li P. 李凭 (2000), *Pei-wei P'ing-ch'eng Shih-tai北魏平城时代*, Pekin 北京.
- Lin, A. (2000), "On the Etymology of T'o-pa 托跋", *Central Asiatic Journal*, 44: 1, 30-44.
- Luo, H. 罗新 (2015), *Hei-chan Shang-te Pei-wei Huang-ti 黑毡上的北魏皇帝*, Pekin北京.
- Onat, A. (1977), *V. Asırda Çin'de Kurulan Hsia Hun Devleti (M.S. 407-431)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doçentlik Tezi, Ankara.
- Otkan, P. (1980), *T'o-pa Wei Döneminde Toplum ve Ekonomi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doçentlik Tezi, Ankara.
- Otkan, P. (1974), *M.S. IV. Yüzyılda Hunlar'ın Önderliğinde Çin'de Başlayan Yabancı Kavimler Hareketinin, Kültürel, Toplumsal ve Ekonomik Etkileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Otkan, P. (1985), "T'o-palar-Boylar Birliğinden Devlete-", *Doğu Dilleri Dergisi*, IV: 1, 69-82.
- Otkan, P. (1989), "IV. Yüzyılda Kuzey Çin'deki Yabancı Halkların Yerleşim Alanları ve Nüfusu", *Erdem*, 5: 15, 773-790.
- Pearce, S. (2012), "A King's Two Bodies: The Northern Wei Emperor Wencheng and Representations of the Power of His Monarchy", *Frontiers of History in China*, 7: 1, 90-105.
- Roux J. P. (2001), *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, İstanbul.
- Taşagıl, A. (2013), *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Ankara.
- Taşagıl, A. (2014), *Kök Tengri'nin Çocukları*, İstanbul.
- Toh, H. T. (2005), "The -yu Ending in Xiongnu, Xianbei, and Gaoju Onomastica", *Sino-Platonic Papers*, 146: 1-24.
- Ware, J. R. (1932), "Notes on the History of the Wei Shu", *Journal of the American Oriental Society*, 52: 1, 35-45.
- Ware, J. R. (1936), "An Ordeal Among The T'o-pa Wei", *T'oung Pao*, 32: 4, 205-209.
- Woo, D. C. (1995), *Juan-Juan'lar*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Yang, L. S. (1960-61), "Female Rulers in Imperial China", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 23: 47-61.

Yang, S. Y. (2007) , **Becoming Zhongguo, Becoming Han: Tracing and Re-Conceptualizing Ethnicity in Ancient North China, 770 BC-AD 581**, Singapur Devlet Üniversitesi Tarih Bölümü Yüksek Lisans Tezi, Singapur.

İnternet Kaynakları :

Holcombe, C. , “The Xianbei in Chinese History”, Early Medieval China, <http://dx.doi.org/10.1179/1529910413Z.0000000006>, 1, 31.05.2016.

Holmgren, J. , “Two Imperial Marriage in the Native Chinese and Non-Han State, Han to Ming”, <http://publishing.cdlib.org/ucpressebooks/view?docId=ft6p3007p1&chunk.id=d0e4517&toc.id=d0e4517&brand=ucpress>, 15.03.2016.

Wen-shih, Y. K. , 文史月刊, “从部落联盟国家机器的跋涉北魏明元帝拓嗣, Tsung Pu-luo Lian-meng Tao Kuo-chia Chi-ch’i Te Pa-she- Pei-wei Ming Yüenti T’o-pa Ssu”, http://d.g.wanfangdata.com.cn/Periodical_wsyk201307011.aspx, 15-16.

Makale Geliş Tarihi: 01.08.2018 Yayın Kabul Tarihi: 24.10.2018

ORTAOKUL TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDAKİ ANLATI METİNLERİNDE METİNLERARASI İLİŞKİLER

İlker AYDIN*-Enes ÇİNPOLAT**

Öz

Bütün metinler mutlaka bir başka metinle ilişkilidir. Ne kadar özgün olduğu iddia edilirse edilsin herhangi bir metin kendinden önceki metinlerden bağımsız değildir. Bu ifadeler metinlerarasılık kavramı ile açıklanmaktadır. Bu kavram, 1960'lı yıllardan beri metin incelemelerinde yerini almaya başlamıştır. Bu çalışmada metinlerarasılık kavramı ile 5, 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe Ders Kitaplarında bulunan anlatı metinleri incelenmiş ve metinler arası ilişkileri saptanmıştır. Araştırma nitel araştırmaya bağlı bir doküman analizi çalışmasıdır. Verilerin analizinde ise betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Sonuç olarak, incelenen metinlerin metinlerarasılık yönünden zayıflıklar içerdiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Metinlerarasılık, Türkçe ders kitabı, ortaokul.

INTERTEXTUALITY RELATIONS in NARRATIVE TEXTS in SECONDARY SCHOOL TURKISH TEXTBOOKS

Abstract

All texts are absolutely related to another text. No matter how alleged to be original, anytext is not independent of the previous text itself. These expressions are explained by the concept of intertextuality. This concept has begun to take its place in text reviews since the 1960s. In this study, narrative texts in 5th, 6th, 7th, and 8th-grade Turkish Textbooks were examined and intertextual relations were determined. Research is a document analysis study based on qualitative research. In the analysis of the data, descriptive analysis method was used. As a result, it can be said that the analyzed texts contain weaknesses in terms of intertextuality.

Key Words: Intertextuality, Turkish textbook, secondary school.

GİRİŞ

Metinsellik kavramı bir yazının metin sayılması için oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Metinselliğin sağlanması Beaugrande ve Dressler'e (1981) göre genel olarak yedi ölçüt ile ilişkilidir. 'Metinsellik ölçütleri' olarak adlandırılan bu ölçütler Şu şekildedir:

1. Bağdaşıklık: Bağdaşıklık ölçütü kelime ve tümcelerin bir birliktelik hâlinde birbirlerine bağlanma hâllerini yansıtır. Bu durumda bir ögenin yorumu başka bir ögeye bağlı olarak yapılmaktadır (Coşkun, 2005).

* Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Bölümü, ilkaydin67@hotmail.com.
ORCID: 0000-0003-3369-7724.

** Araç. Gör., Ordu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Bölümü, enescinpulat@gmail.com.
ORCID: 0000-0002-3411-4300.

2. Tutarlılık: Tutarlılık, metnin tüm yanları itibarıyla birbirine tutarlı olan dizgesel bir biçimin var oluşu şeklinde değerlendirilir (Günay, 2007: 116).
3. Amaçlılık: Metinler hedef alıcı üzerinde belli bir etki yaratmayı amaç edinerek yazılır. Yani yazarların yazmak için bir niyeti vardır (Günay, 2007: 124).
4. Kabul Edilebilirlik: Toplumsal ve kültürel ilişkilerden oluşan dilsel yapı, salt mantıksal bir şekilde açıklanamamaktadır. Bu sebeple her metin belli bir dönem veya grup için kabul edilebilirdir. Metni okuyan kişi kendi dünyasıyla alakalı bir metni algılayabilir ve yorumlayabilir (Günay, 2007: 130).
5. Bilgilendiricilik: Bilgilendiricilik, metnin taşıdığı bilgiler ile akalalıdır. Bu bilgilerden yeni bilgilerin çok olması anlamayı zorlaştıracığı gibi eski bilgilerin çok olması ise okunmaya değer görülmemesine sebebiyet verebilmektedir (Coşkun, 2005).
6. Duruma Uygun Olma: Yazılan metnin konusu, hedef alınan kitle, ulaşılması istenen amaç ve metnin türüne uygun bir şekilde anlatımın gerçekleştirilmesidir (Coşkun, 2005).
7. Metinlerarasılık: Metinsellik ölçütleri içerisinde yer alan metinlerarasılık kavramı cümlelerin metin sayılmasında oldukça önemlidir. Metinlerarasılık, edebî metinlerin diğer başka metinler ile kurduğu ilişkileri ortaya koymaya çalışan bir kuramdır. Bu kurama göre her metin kendinden önceki veya sonraki metinler ile bağlantılıdır ve bir bütün olarak ele alınmalıdır. Metin oluşturulduğu dönemin birikimlerinden ayrı ele alınamaz.

Metinlerarasılık kavramının ortaya çıkış tarihine baktığımızda Aktulum'a (2000) göre metinlerarasılık; kuramsal olarak XIX. yüzyılda ortaya çıkmış bir ya da daha fazla metin arasındaki bir tür alışverişi olarak tanımlanırken Aytaç'a (2003) göre ise metinlerarasılık edebî bir metnin edebiyat içi ya da dışı fark etmeksizin bütün metinlerle olan bağlantısını kapsar şeklinde tanımlanır ve bu durum çok eskiden beri vardır (Akbulut, 2009).

Metinlerarasılık sadece belli bir metne bağlı kalınarak ve o metin üzerinden ele alınan bir ölçütten ziyade birden çok metnin veya olgunun birleşimi ile okurun bir metinden alabileceğinden çok daha fazla şeyi ona vermeyi hedeflemiş bir ölçüttür. Okur bu sayede okuduğundan çok daha fazla anlamlar çıkarabilme şansını metinlerarasılık ile yakalayabilmektedir. "Okuyucunun metni algılayabilmesi diğer metinlerle kurduğu ilişkilere bağlıdır. Okuyucunun daha önce karşılaştığı metinler ile alımladığı metin arasındaki ilişkiler ne kadar büyürse iletişim ortamı da o aranda genişler. Metinlerde, metinler arası ilişkileri sağlamak için diğer metinlerden alıntılar yapılabilir, diğer metinlere göndermeler yapılabilir." (Torusdağ ve Aydın, 2017: 21).

1960'larda başta Bakhtin, Julia Kristeva olmak üzere, Roland Barthes, Michel Riffaterre, Harold Bloom, Genette gibi kuramcılarının çalışmalarıyla edebî çözümlemenin temel kavramlarından biri durumuna gelen metinlerarasılık, aynı

Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Anlatı Metinlerinde Metinlerarası İlişkiler

zamanda kültürel mirası kucaklamaktır. Bir tür edebiyatta klişeleşmiş söz ve anlatım geleneğini sürdürmek, kültürel kodlarla teması devam ettirmek ve metnin anlam derinliğini genişletmek için kullanılır. Pek çok eserinde klasik edebiyatı yeniden yorumlayan Hilmi Yavuz'a göre de metinler arası ilişkinin özellikle "geleneğe ilişki kurmak" ve "geleneği yeniden üretmek" bağlamında değerlendirilmesi gerektiği görülmektedir (Türkdoğan, 2007: 169-170).

Aktulum (2007: 93-142), metinlerarasılık ilişkilerini "ortakbirliktelik ve türev ilişkileri" olmak üzere iki başlık altında toplamıştır. Araştırmada ele alınan ortakbirliktelik ilişkileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1. Metinler arası ilişkiler

Ortakbirliktelik	
a. Açık Metinler Arası İlişkiler	b. Kapalı Metinler Arası İlişkiler
- Alıntı	- Gizli alıntı
- Gönderge	- Anıştırma

Ortakbirliktelik ilişkilerinden olan açık metinler arası ilişkileri belirlemek amacıyla okurun özellikle bir çaba göstermesine gerek yoktur. Metinde açıkça görülebilir ve böylece referans kaynağa doğrudan gidilebilir. Kapalı metinler arası ilişkileri ve türev ilişkilerini belirlemek ise farklıdır. Burada sadece yazarın metinler arası ilişkiler kurması tek başına yeterli değildir, okurun da bu ilişkileri fark edebilmesi için önceki metinlerle ilgili bilgisinin olması gerekir. Böylelikle metin okumadan anlamlı ilişkiler çıkarabilir, yorumlarda bulunabilir ve üst düzey okuma gerçekleştirebilir.

YÖNTEM

Araştırma Deseni

Çalışma, nitel araştırma geleneğine bağlı olarak doküman incelemesi şeklinde gerçekleştirilmiştir. Böylelikle incelenen dört ders kitabı dokümanları oluşturmaktadır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 189).

Araştırma Kapsamı

Bu çalışmada ele alınan metinlerarasılık kavramı ile 5, 6, 7 ve 8. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında geçen anlatı metinleri incelenmiş ve metinler arası ilişkileri saptanmaya çalışılmıştır.

Tablo 2. Çalışmada incelenen kitapların künye bilgileri

Sınıf Düzeyi	Yayınevi	Kabul Yılı	Basım Yılı	Yasal Geçerlilik
5.Sınıf	MEB Yayınları	2017	2017	2017-2022
6.Sınıf	MEB Yayınları	2017	2017	2017-2022
7.Sınıf	Ez-De Yayıncılık	2014	2017	2014-2019
8.Sınıf	MEB Yayınları	2013	2017	2014-2019

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde betimsel analiz yaklaşımı kullanılmıştır. Bu yaklaşıma göre, elde edilen veriler, daha önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır. Bu tür analizde amaç, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde okuyucuya sunmaktır. Elde edilen veriler, önce sistematik bir biçimde betimlenir. Daha sonra yapılan bu betimlemeler açıklanıp ve yorumlanıp, birtakım sonuçlara ulaşıldığı için bu yöntem tercih edilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Çalışmada, metinler şu başlıklar altında incelenerek metinler arası ilişkiler ortaya konmaya çalışılmıştır:

-Açık İlişkiler: Alıntı/Metin Ekleme, Gönderge-Gönderme (Kişi İsimlerine Ait Göndergeler, Mekân İsimlerine Ait Göndergeler, Dinî Göndergeler, Sanat Göndergeleri)

-Kapalı İlişkiler: Gizli Alıntı, Anıştırma-Telmih (Dinî Anıştırmalar, Tarihî Anıştırmalar, Edebî Anıştırmalar) (Şerefoğlu, 2013).

BULGULAR

Çalışmada elde edilen veriler sınıflandırılarak gösterilmeye çalışılmış olup doğrudan alıntılarla desteklenmiştir.

5.Sınıf

5. sınıf Türkçe Ders Kitabı'nda bulunan anlatı metinleri aşağıdaki gibidir:

- *Oyuncak*
- *Alis Harikalar Diyarında*
- *Güneşin Uyuduğu Yer*
- *Bilmeyen Var mı?*
- *Küçük Ağa*
- *Püf Noktası*
- *Forsa*
- *Çocuk Doğruyu Söyledi*

Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Anlatı Metinlerinde Metinlerarası İlişkiler

- *Hasta*
- *Kar Tanesinin Serüveni*
- *Ben Bir Çınar Ağacıydım*

1. Açık İlişkiler

1.1. Alıntı/Metin Ekleme

Alıntı; “bir metnin farklı bir metin içinde açıkça ve sözcüğü sözcüğüne yinelenmesi işlemi” (Aktulum, 2011: 416) şeklinde tanımlanabilir.

Oyuncak adlı metinde “*Onların evden çıkmalarını dört gözle bekliyorum*” deyimini anlatıma güç katmak için olduğu gibi kullanılarak alıntılama yapılmıştır. Metinde “*utancından kıpkırmızı olmak*” deyimini yaptığı yanlış bir işten dolayı yaşanan durumu ifade etmek için kullanılmıştır.

Alis Harikalar Diyarında adlı metinde herhangi bir alıntılama örneğini rastlanmamıştır.

Güneşin Uyuduğu Yer adlı metinde de alıntılama veya metin ekleme örneği bulunmamaktadır.

Bilmeyen Var mı? adlı metinde “*Pes ediyorum! Bu kadar da olmaz cümlesinde*” yenilgiyi kabul etmek anlamıyla alıntılama yapılmıştır. Metinde “*yüzünden düşen bin parça*” deyimini öfke ve küskünlükten dolayı suratı asık olmak anlamıyla alıntılama yapılmıştır. “*göz açıp kapayıncaya kadar*” deyimini çok kısa bir sürede anlamına gelecek şekilde kullanılarak anlatımı güçlendirmek için alıntılama yapılmıştır. “*zihni açılmak*” deyimini daha iyi anlamaya veya kavramaya çalışmak anlamlarına gelecek şekilde kullanılarak alıntılama yapılmıştır.

Bilmeyen Var mı? adlı metinde geçen “*omuzlarım yer çekimine yenik düşmüş*” cümlesinde kullanılan yenik düşmek deyimini bir durum veya olay karşısında yenilmek, mağlup olmak anlamıyla alıntılama yapılmıştır.

Püf Noktası adlı metinde püf noktası deyiminin çıkış hikâyesi konu alınmıştır. Metnin tamamına hâkim olan püf noktası; bir işin en ince, en önemli, en can alıcı yeri anlamında kullanılarak metinde alıntılama yapılmıştır.

Forsa adlı metinde “*dizlerinin bağı çözülmek*” deyimini anlatıma güç katmak için olduğu gibi kullanılarak alıntılama yapılmıştır.

Çocuk Doğruyu Söyledi adlı metinde geçen “*ne olursa olsun zora koşmak yoktu*” cümlesinde kullanılan zora koşmak deyimini bir işte birine güçlük çıkarma anlamıyla alıntılama yapılmıştır. Yine aynı metinde geçen “*hele Süleymaniye ile boy ölçüşebilecek bir yer düşünemiyorum artık.*” cümlesinde kullanılan boy ölçmek deyimini de değer yarışına girmek anlamıyla alıntılanmıştır.

Hasta adlı metinde geçen “*bak bugün yine başım çatlıyor.*” cümlesinde kullanılan başı çatlamak deyimini ve “*Yoklayıcıları ile konuştuğunda Tevfik Efendi açılıyor, inlemesi kesiliyor, artık gözlerini süzmesi, burnundan soluması kalmıyor.*” cümlesindeki burnundan solumak deyimini kullanılarak alıntılama yapılmıştır.

Ben Bir Çınar Ağacıydım adlı metinde geçen “o gün can çekişerek öldüm oracıkta.” cümlesinde kullanılan can çekişmek deyimini ölmek üzere bulunmak anlamıyla kullanılarak alıntılama yapılmıştır.

1.2. Gönderge -Gönderme-

1.2.1. Kişi İsimlerine Ait Göndergeler

Gönderge, bir yapıtın başlığı, bir yazarın adı olabileceği gibi, bir yapıtta geçen kahramanın adı da olabilir. Aktulum (2011: 435) göndergenin bir metinden alıntı yapılmaksızın okuru doğrudan o metne yönlendirdiğini belirtir.

Oyuncak, Alis Harikalar Diyarında, Bilmeyen Var mı? adlı metinlerde kişi isimlerine ait bir gönderim bulunmamaktadır.

Küçük Ağa adlı metinde “*Doktor Haydar Bey*” Dünya savaşında yüzbaşı rütbesinde görev yapmış ve milli mücadele yıllarında Kuvayı Milliye’ye büyük hizmetler vermiş bir askere gönderimde bulunulmuştur.

Çocuk Doğruyu Söyledi adlı metinde “*Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim, Mimar Sinan, Şehzade Mehmet*” gibi tarihî isimlere gönderimde bulunulmuştur

1.2.2. Mekân İsimlerine Ait Göndergeler

Alis Harikalar Diyarında, Bilmeyen Var mı?, Güneşin Uyuduğu Yer adlı metinlerde mekan isimlerine ait bir gönderim bulunmamaktadır. *Oyuncak* adlı metinde “*Girit bizim canımız, feda olsun kanımız*” cümlesinde mekân isimlerine ait bir gönderim yapılmıştır. “*Küçük Ağa*” adlı metinde “*Akşehir, Polatlı*” kullanılarak metinlerarasılık bağlamında mekân isimlerine ait bir gönderimdir.

Forsa adlı metinde nerelisin sorusuna verilen “*Edremitli*” cevabı metinlerarasılık bağlamında mekân isimlerine ait bir gönderimdir.

Çocuk Doğruyu Söyledi adlı metinde Osmanlının eski başkentleri olan “*Edirne, İstanbul*” kullanılarak mekân isimlerine ait bir gönderime yer verilmiştir.

Kar Tanesinin Serüveni adlı metinde geçen “*Hazar Deniz’de bir damla suydum.*” kısmında mekâna ait bir gönderimde bulunulmuş. Ayrıca yine bu yağmur parçasının kara dönüşerek indiği yer olarak ifade edilen “*Tebriiz*” de mekâna ait gönderim olarak ele alınmıştır.

1.2.3. Dinî Göndergeler

Forsa adlı metinde “*İhtiyar, kaftanın altından kolunu çıkardı, Bey’e uzattı. Pazısında haç şeklinde derin bir yara izi vardı. Bu yarayı, gecesi altı ay süren bir adada savaşırken almıştı.*” cümlesinde Hıristiyanlık sembolü olan haça bir gönderimde bulunulmuştur. Yine aynı metinde yer alan “*Şehit olursam bunu üzerime örtün!*” cümlesinde şehitlik kavramıyla İslam dinine bir gönderim yapılmıştır.

Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Anlatı Metinlerinde Metinlerarası İlişkiler

Çocuk Doğruyu Söyledi adlı metinde geçen “*Şehzadebaşı Cami, Süleymaniye Cami, Selimiye Cami*” Mimar Sinan’ın çiraklık, kalfalık ve ustalık eseri olarak nitelendirdiği bu camilere yer verilerek dinî gönderimde bulunulmuştur.

Hasta adlı metince geçen “*Innh, kaderde bu da varmış...*” sözü ile kader kavramından bahsedilerek dinî gönderimde bulunulmuştur.

1.2.4. Sanat Göndermeleri

Oyuncak adlı metinde geçen “*Birdirbir oynardık, beştaş oynardık, köşe kapmaca oynardık, uzuneşek oynardık.*” ifadeleri ile kültürümüze ait oyunlara yer verilerek sanat gönderimi yapılmıştır.

Püf Noktası adlı metinde geçen “*Eski çırak ayağıyla merdaneyi döndürüp çamura şekil vermeye başladığında usta önünde dönen çanağa arada sırada “püf” diye üfleyerek zamanla testiyi çatlatacak olan bazı küçük hava kabarcıklarını patlatıp giderir.*” cümlesi çömlek yapma sanatını ait bir sanatsal gönderimdir.

2. Kapalı İlişkiler

2.1. Gizli Alıntı

Gizli alıntı (aşırma); bir alıntının ayrıçlarla ya da italik yazıyla gösterilmeden yapılması, yapıt ve yazar adı belirtilmemesi durumunu ifade eder Aktulum (2007: 103). Aşırma’yı açıklamak için ‘intihal’ kelimesi de sıkça kullanılır.

İncelenen metinlerde gizli alıntı örneğine rastlanmamıştır.

2.2. Anıştırma-Telmih

Aktulum (2011: 419) anıştırmayı bir metni, düşünceyi, doğrudan belirtmeden sezdirme yoluyla gönderme yapılması olarak tanımlamıştır. Anıştırmayı görebilmek için ima edilen metin hakkında okurun ön bilgisi olması gerekir.

2.2.1. Dinî Anıştırmalar

İncelenen metinlerde dinî anıştırmalara rastlanmamıştır.

2.2.2. Tarihî Anıştırmalar

Oyuncak adlı metinde geçen “*Elimize alıp havada döndürerek yere atardık aşıkları. Ustalık “bey” yanını üste gelecek biçimde, aşığı yere oturtabilmekteydi. Sonra tahtadan kılıçlar, söğüt dalından atlar yapıp askercilik oynardık. Şarkılar söyleyerek, “Girit bizim canımız, feda olsun kanımız.” diyerekten.*” 1896 yılında Girit başkaldırısından sonra ana vatanda atılan tarihî slogan tekrar edilerek olaya anıştırma yapılmıştır.

2.2.3. Edebî Anıştırmalar

Oyuncak adlı metinde geçen “*Komşumuzun oğlunun kurşun askerleri vardı bir tek. Onlarla da oynardık. Nişan alan, yürüyen, selam duran kurşun askerler. Torunumun da var böyle askerleri. Ama kurşun asker değil. Plastikten yapılmış! Onlarla oynamasını*”

sevmiyorum!" cümleleriyle ünlü masalcı Hans Christian Andersen'in Kurşun Asker adlı masalına anıştırma yapılmış olabilir.

Çocuk Doğruyu Söyledi adlı metinde geçen "*buyruğunuz başımın üstündedir Devletlim*" cümlesinde başının üstünde yeri olmak deyimini anıştırarak her zaman iyi karşılanmak, ağır lanmak anlamıyla kullanılmıştır.

6.Sınıf

6. sınıf Türkçe Ders Kitabı'nda bulunan anlatı metinleri aşağıdaki gibidir:

- *Affet Babacığım*
- *Şehit Bacı*
- *Akdeniz'le Röportaj*
- *Görevini Unutan Saat*
- *Sınıf Başkanı*
- *Çılgın Dedemin Zaman Makinesi*
- *Atari Merakı*

1. Açık İlişkiler

1.1. Alıntı / Metin Ekleme

Akdenizle Röportaj adlı metinde "*bağırına basmak*" deyimini ve Su gibi aziz ol özlü sözü kullanılarak alıntılama yapılmıştır.

Görevini Unutan Saat adlı metinde "*yola koyulmak*" deyimini, yola çıkıp ilerlemek; "*alay etmek*" deyimini, bir kimsenin, bir şeyin, bir durumun, gülünç, kusurlu, eksik vb. yönlerini küçümseyerek eğlence konusu yapmak; "*yüzünü ekşitmek*" deyimini, rahatsız olduğunu, hoşnut olmadığını, öfke duyduğunu yüz ifadesiyle belli etmek; "*fark etmek*" deyimini, görmek, seçmek; "*karar vermek*" deyimini, bir konuyu, bir sorunu karara bağlamak, kararlaştırmak; "*altüst etmek*" deyimini, karmakarışık bir duruma getirmek, düzenli durumunu bozmak; "*gözyaşları sele dönüşmek*" deyimini, çok ağlamak; "*surat asmak*" deyimini, kaşlarını çatarak yüzüne küskün bir anlam vermek anlamlarıyla kullanılarak alıntılama yapılmıştır.

Sınıf Başkanı adlı metinde "*temsil etmek*" deyimini, hak ve görev bakımından bir kimse veya topluluğun adına davranmak; "*itiraz etmek*" deyimini, ortaya atılan bir düşüncenin ya da alınan bir kararın karşısını ileri sürmek, o düşünce ya da karara karşı çıkmak; "*laf atmak*" deyimini, birisine, uzaktan uzağa, dokunacak söz söyleyip işittirmek; "*hesap sormak*" deyimini, bir kimseyi kanunsuz, kural dışı, ahlâka aykırı, usulsüz davranış ve sözlerinden ötürü sorgulamak; "*tercih etmek*" deyimini, bir şeyi diğerine üstün tutmak anlamlarıyla kullanılarak alıntılama yapılmıştır.

Çılgın Dedemin Zaman Makinesi adlı metinde "*mahsur kalmak*" deyimini, bir yerden çıkamamak; "*sevinci kursağında kalmak*" deyimini, bir olgudan dolayı sevinmişken bir engel nedeniyle sevinemez duruma gelmek; "*kendini kaptırmak*" deyimini, bir şeyin etkisinden kendini kurtaramamak; "*dehşet saçmak*" deyimini, ortalığa korku salmak; "*yüreği ağzına gelmek*" deyimini, çok korkmak; "*küplere binmek*" deyimini, sinirlenmek;

Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Anlatı Metinlerinde Metinlerarası İlişkiler

“kıyamet kopmak” deyimini, kötü bir şey olmak anlamlarıyla kullanılarak alıntılama yapılmıştır.

Atari Merakı adlı metinde “can atmak” deyimini, bir şeye erişmeyi çok istemek; “kulak asmamak” deyimini, dinlememek, aldırış etmemek; “aklımı başından almak” deyimini, düşünemeyecek duruma getirmek anlamlarıyla kullanılarak alıntılama yapılmıştır.

1.2. Gönderge -Gönderme-

1.2.1. Kişi İsimlerine Ait Göndergeler

İncelenen metinlerde kişi isimlerine ait gönderime rastlanmamıştır.

1.2.2. Mekân İsimlerine Ait Göndergeler

Şehit Bacı adlı metinde “Kastamonu” ismi kullanılarak gönderim yapılmıştır.

Akdeniz’le Röportaj adlı metinde yer alan “Akdeniz, Ege, Marmara, Karadeniz, Hint Okyanusu, Atlas Okyanusu, Kıbrıs, Mora, Girit, Rodos” isimleri kullanılarak gönderim yapılmıştır.

Atari Merakı adlı metinde Türkiye Cumhuriyeti’nin başkenti olan “Ankara” ismi kullanılarak mekân isimlerine ait bir gönderime yer verilmiştir.

1.2.3. Dinî Göndergeler

Görevini Unutan Saat metninde “Allah, yaratıcı, dua etmek” kavramlarına yer verilerek dinî gönderimde bulunulmuştur.

Çılgın Dedemin Zaman Makinesi” metninde “kıyamet kopmak üzereydi” ifadesiyle dinî gönderimde bulunulmuştur.

1.2.4. Sanat Göndergeleri

Çılgın Dedemin Zaman Makinesi adlı öykü başlık, içerik, temel karakterler bağlamında Robert Zemeckis’in yönettiği 1985 yapımı *Geleceğe Dönüş* filmi çağrıştırmaktadır.

2. Kapalı İlişkiler

2.1. Gizli Alıntı

İncelenen metinlerde gizli alıntılara rastlanmamıştır.

2.2. Anıştırma-Telmih

2.2.1. Dinî Anıştırmalar

Affet Babacığım adlı metinde bulunan “Geri geleceğini biliyordum yaorum. Ben babamı dağ başına atmadım ki sen beni atasın.” cümlesiyle şu Hadise anıştırma yapılmıştır: “Babanın rızasını kazan ki Allah da senden razı olsun. Babanı öfkelenirme ki Allah da sana gazap etmesin.” (Tirmizî, Birr, 3)

2.2.2. Tarihî Anıştırmalar

Şehit Bacı adlı metinde yer alan Şerife Kadın karakteri kesin olmamakla birlikte 1900 yılında Kastamonu da doğan, yaşlı kadın ve erkeklerle birlikte Kastamonu'daki cephanelerin Ankara'ya götürülmesinde verdiği mücadele sonucunda 1921 yılının Aralık ayında ağır kış şartları nedeniyle henüz 21 yaşındayken donarak hayatını kaybetmiş olan aynı isimli kişiyi anıdır. Ayrıca metin Kurtuluş Savaşı'ndan izler taşır.

Çılgın Dedemin Zaman Makinesi adlı metinde yer alan zaman makinesinin ismi Osmanlı gemisi Ertuğrul'u anıdır.

2.2.3. Edebî Anıdır

Affet Babacığım adlı öykü metni konu yapılandırması itibariyle Çin'de ortaya çıktığı düşünülen *Küfe* adlı öyküyü anıdır.

Şehit Bacı adlı metinde yer alan "Yılan gibi kıvrılan, bir kağının bile zor gittiği daracık yollarda kaç saat, kaç kilometre yürüdüler bilmiyorlardı." ifadesi Han Duvarları adlı şiirdeki "Bu ıslıkla uzayan, dönen kıvrılan yollar. Uykuya varmış gibi görünen yılan yollar." dizelerini anıdır.

Atari Merakı adlı metinde yer alan "Yanlıştın neresinden dönersek, o kazançtır." cümlesi "Zararın neresinden dönülse kardır." atasözüne ilişkin bir anıdır.

7. Sınıf

7. sınıf Türkçe Ders Kitabı'nda bulunan anlatı metinleri aşağıdaki gibidir:

- *Ben Bir Küçük Kilimim*
- *Tasa Kuşu*
- *Balıkçıl Kuşu*
- *Ayşegül*
- *Yanan Ormanlarda Elli Gün*
- *Kış Mevsimi*
- *Türküler Dolusu*
- *Mektup*

1. Açık İlişkiler

1.1. Alıntı/Metin Ekleme

Tasa Kuşu metninde bulunan "Kara kara düşünmek, avuç açmak, dışından tırnağından arttırmak, dünyayı zindan etmek, dil dökmek, şeytana uymak, tasa çekmek, gözü gönlü açılmak, kendini yiyip tüketmek" deyimleri alıntılanmıştır.

Balıkçıl Kuşu metninde yer alan "Açlıktan ölmek, yüreği acımak, soyu tükenmek, telaşa kapılmak, kara kara düşünmek, karşı çıkmak, fikir almak, ağzı kulaklarına varmak, aklı yatmak, yol göstermek, işin iç yüzünü anlamak" deyimleri alıntı olarak yer almıştır.

Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Anlatı Metinlerinde Metinlerarası İlişkiler

Ben Küçük Kilimim metninde bulunan “*Suya sabuna değmek, elleri dert görmemek, cennete dönmek, gözünü sevmek, sarıp sarmalamak, naza çekmek, nam salmak, dile gelmek, dert yanmak*” deyimleri ve “*su testisi suyolunda kırılır*” atasözüyle alıntılar yapılmıştır.

Yanan Ormanlarda Elli Gün adlı metinde kullanılan “*İçi götürmemek, ayaklarının altını öpmek, kendini kaybetmek, ödii kopmak, içi içini yemek, kesik kesik soluk almak, sızım sızılmak*” deyimleri alıntı olarak değerlendirilmektedir.

Kış Mevsimi metninde bulunan “*Kulak kabartmak, başını önüne eğmek*” deyimleriyle alıntılar yapılmıştır.

Mektup metninde kullanılan “*yerin dibine geçmek, ağzının içinde gevelemek*” deyimleri alıntı olarak değerlendirilmektedir.

Son Kuşlar metninde yer alan “*içi cız etmek, salık vermek*” deyimleriyle alıntı yapılmıştır.

1.2. Gönderge -Gönderme-

1.2.1. Kişi İsimlerine Ait Göndergeler

İncelenen metinlerde kişi isimlerine ait göndergelere rastlanmamıştır.

1.2.2. Mekân İsimlerine Ait Göndergeler

Ben Bir Küçük Kilimim adlı metinde “*Ben Denizli'nin Çal ilçesine bağlı Civelek köyünde dokunmuş bir kilimim.*” cümlesinde mekân isimlerine yapılmış gönderimler mevcuttur.

Ayşegül adlı metinde “*Beyaz İskenderun*” kelimesiyle şehir ismi olan İskenderun'a, başka bir yerde de Lübnan'dan bahsederek gönderimde bulunmaktadır.

Türküler Dolusu metninde “*Trabzon peyniri*” ifadesi ile yine Trabzon'a özgü bir peynir hatırlatılmaktadır.

Mektup isimli serbest okuma metninde “*Mut'tan, Erdemli'den, Silifke'den, Tarsus'tan, ta Gülnar'dan bile gelen vardı*” cümlesinde belirtilen mekânlar hatırlatılmaktadır.

Tasa Kuşu metninde “*Ben Mercan'dan geçemem, Aksaray'a göçemem*” ifadesindeki yer adlarına da yer verilmiştir.

Son Kuşlar metninde ise “*Yeşilköy, Galata, İstanbul, Bozburun*” gibi yer adlarına yer verilmiştir.

1.2.3. Dinî Göndergeler

Tasa Kuşu metninde geçen “*Ah şu ağaçlar Tuba olsa...*” ve “*Ah şu sular Kevser olsa...*” tümcelerinde geçen Kevser ve Tuba kelimeleri dinî gönderimler olarak nitelendirilir. Çünkü Kevser cennette bulunduğu inanan kutsal su; Tuba ise cennette bulunduğu inanan, kökleri yukarda, dalları aşağıda olan ağaçtır. Metinde geçen “*Huda*” ismi İslam inancını yansıtarak dinî bir gönderimde bulunmuştur. “*...oh deyince de ak sakallı biri peydah olmuş.*” tümcesinde geçen “*oh*” kelimesi Tasavvufta “*Hu*

çekmek" eylemini anıştırmaktadır. Aksakallı birinin peydah olması ise dinî menkıbeleri anıştırmaktadır.

Ayşegül metninde geçen "Dinnağmesi" kelimesi ile din olgusuna gönderme yapılmıştır.

1.2.4. Sanat Göndermeleri

Ben Küçük Kilimim metnine bakıldığında "Çatılmışların gelini", "Kamburların bağı" ve "Duru Kadın" isimlerinin metin bağlamında kullanılması da Anadolu'da insanlara nasıl hitap edildiğine göndermede bulunulur. "Seni bütün göçlerde bütün evin kabını kacağını... Sen çadır olur çatı kurar... kapılarda nöbet beklersin." tümceleri ile Türk göçebe kültürünü yansıtan tarihî anıştırmalar barındırmaktadır. "Ben bir küçük kilimim. Alçak gönüllüyüm, kalenderim ve haddimi bilirim." cümlelerinden "Ben kalender meşrebim, güzel çirkin aramam." şarkı sözlerine sanatsal bir göndermede bulunur. Metin genel içerik bakımından değerlendirildiğinde "Sevdiğine Sözü Olan Bir Kilim Dokur" türkü sözleriyle metinler arası bir ilişki kurarak sanatsal gönderimlerde bulunur. "Dokuduğu kilimlerin yedincisi olduğum için adımı... Tezgâhta tam kırk beş gün... en çok dört beş saat uğraştı benimle." cümlelerinin Anadolu'nun kilim dokumacılığına ait ip uçlarını bizlere anıştırmaktadır.

Yanan Ormanlarda Elli Gün metninde geçen "... Bu seste binlerce ağıdı bir arada duydum." bu cümlede Türk kültüründeki sözlü kaynaklardan ağıtlara göndermede bulunulmuştur.

Türküler Dolusu metninde geçen "Kitaplarda değil, türkülerde ara yemeni/Öleni kalanı, gidip gelmeyi" ifadelerinin Yemen türküsünü çağrıştıran ifadeler olduğu ve göndermede bulunulduğu görülmektedir.

2. Kapalı İlişkiler

2.1. Gizli Alıntı

İncelenen metinlerde gizli alıntılara rastlanmamıştır.

2.2. Anıştırma-Telmih

2.2.1. Dinî Anıştırmalar

İncelenen metinlerde dinî anıştırmalara rastlanmamıştır.

2.2.2. Tarihî Anıştırma

Ayşegül adlı metinde "Milliyet sevgisini insan yalnız gazete sahifelerinde, meclis salonlarında, onur mevkilerinde veya savaş meydanlarında değil, böyle bir mini mini isimde ve bir küçük köylü kızının yüzünde okuduğu zamandır ki duygusunun derinliği görünüyor ve yüreğinin sızısını duyuyor." bu cümlelerde millet sevgisine dair bir anıştırma yapılmıştır. Millet sevgisinin aslında Türk isimleriyle de belli edilebileceğini, insanın yüzüne yansıyan o duygu ile birleşebileceğini hissettirmektedir. Bu da metnin bir üst paragrafında yer alan "... Ya, Ayşe Gül? Hepsinden daha güzel. Küçük Türk kızı adlarının üzerinde ne hoş tesiri var: Zehralara, Haticelelere, Fatmalara, Eminelere karşı yakınlık duyarım."

2.2.3. Edebî Anıştırmalar

Kış Mevsimi metnine genel bakıldığında ise “*Bugünün işini yarına bırakma*” atasözüne bir gönderim yapıldığı dikkat çekmektedir. Bunun yanında metnin olay çevresinde anlatımı La Fontaine masallarından Ağustos Böceği ile Karınca masalına göndermesi de bulunabilir.

Tasa Kuşu metninde “*Evvvel zaman içinde, kalbur saman içinde... Üşüdüm Allah üşüdüm, daldan armut düşürdüm... Ben mercandan geçemem, Aksaray’a göçemem... çevrede güller, sendeki diller, ben gider oldum duymasın eller...*”tekerlemesiyle başlayan masal metinlerarasılık bağlamında değerlendirildiğinde Anadolu’daki tekerleme geleneğine gönderme yaparak anonim alıntılar yapıldığı görülmüştür. Metnin genelinde mani ve tekerlemelere rastlanmaktadır. Sözlü halk kültür ürünleri olan bu türler metinler arası ilişkiler bağlamında halk folklorunu yansıtmaktadır. Bunlar;

“*Ya asmada üzüm olmazsa, ya salkımı düzüm olmazsa... Ben bu dağa dağ mı derim, ben bu bağa bağ mı derim.*”

“*Geçti gül, geçti bülbül... İster ağla ister gül*”

“*Geçti ayva geçti nar. İster taş ye, ister hardal*”

“*Ah şu sular Keşer olsa... İçsem içsem, kanmasam... Güneş vursa yanmasam*”

“*Ah şu ağaçlar Tuba olsa, eğil desem eğilse; doğrul desem doğrusa...*”

“*Ah anamın aş, kuyunun başı. Ye tuzlu tuzlu, iç buzlu buzlu*”

Aynı zamanda bu manilere, metinde geçen Sülün Kız ve Tasa kuşu arasında karşılıklı konuşma olarak yer verilmesi Türk halk kültüründe önemli bir yere sahip olan atışma geleneğine gönderme yapmaktadır. Metinde “*...oh deyince de ak sakallı biri peydah olmuş.*” tümcesi metin bağlamında değerlendirildiğinde “*Kul sıkışmayınca Hızır yetişmezmiş.*” atasözüne anıştırmada bulunmaktadır.“*...güldükçe güller açıyormuş yanağında, söyledikçe bülbüller şakiyormuş dudağında.*” cümlesinde geçen “*gül*” ve “*bülbül*” kelimeleri Klasik Türk Edebiyatı’ndaki mazmunlara edebî bir anıştırma yapmaktadır. Çünkü Klasik Türk Edebiyatı’nda sevgilinin yanağı güle, söylediği sözler bülbül şakımasına benzetilir.

Ben Küçük Kilimim metninde “*Dünyamız iç içe, karmakarışık ne idüğü belirsiz bir sürü renklerin ve biçimlerin kaynaştığı bir kazandır. Bu kazandan bir çimdik durulmuş renk, bir kaşık sevindirici düzen çıkararlara ne mutlu.*” cümlelerinden “*cadı kazanı*” deyimine gönderme yapılarak metne herkesin birbirine düştüğü, dedikodunun bol olduğu ve düşmanlıkların kaynaştığı yer anlamı verilmiştir.

8. Sınıf

8. sınıf Türkçe Ders Kitabı’nda bulunan anlatı metinleri aşağıdaki gibidir:

- *Okuma Serüvenim Nasıl Başladı*
- *Karanfiller ve Domates Suyu*

- Martı
- İmece
- Tasmalı Güvercin

1. Açık İlişkiler

1.1. Alıntı/Metin Ekleme

Okuma Serüvenim Nasıl Başladı adlı metinde “Böylece okula başladığımızda okumayı ve yazmayı çabucak sökmüştük.” cümlesinde kullanılan deyim ve aynı metinde geçen “...haddi hesabı yoktur...” deyimini alıntıya örnek gösterilebilir. Ayrıca “Nalan’ın anlattığı Handan’ı güldürecek.” cümlesiyle *Hıçkırık* romanından alıntı yapılmıştır.

Karanfiller ve Domates Suyu adlı metinde “Bakarsan bağ, bakmazsan dağ olur.” atasözü alıntı olarak ele alınabilir.

Martı adlı metinde “altın gibi parlamak” deyimini alıntı olarak alınabilir.

Tasmalı Güvercin adlı metinde yer alan “ümidini kesmemek” deyimini alıntı kategorisinde değerlendirilebilir.

1.2. Gönderge -Gönderme-

1.2.1. Kişi İsimlerine Ait Göndergeler

Okuma Serüvenim Nasıl Başladı adlı metinde “Abdullah Ziya Kozanoğlu, Feridun Fazıl Tülbentçi, Nihal Atsız, Hemingway, Kerime Nadir, Esat Mahmut Karakurt, Ethem İzzet Benice, Muazzez Tahsin, MichelZevako, Faruk Nafiz Çamlıbel, Xavier de Montepin, Ömer Seyfettin” isimlerine gönderimler mevcuttur.

1.2.2. Mekân İsimlerine Ait Göndergeler

Okuma Serüvenim Nasıl Başladı adlı metinde “Maraş, Malatya, Tunceli, İstanbul” mekânlarına gönderimler tespit edilmiştir.

İmece adlı metinde ise “Ceyhan kıyısı, Çukurova, Anadolu, Karadeniz, Sürmene” mekân isimlerine gönderim yapılmıştır.

1.2.3. Dinî Göndergeler

Okuma Serüvenim Nasıl Başladı adlı metinde yer alan “Malatya’da Yeni Camii’nin avlu duvarlarının üstünde bu tür kitapları sergileyen kitapçılar vardı.” cümlesinde yer alan Yeni Camiive “Hazreti Ali Cenklere” kitabı dinî gönderim sayılabilir.

Karanfiller ve Domates Suyu adlı metinde “Yunan tanrılarının ölmek için içtiği nektar lezzetini damağınızda hissedersiniz.” cümlesinde geçen Yunan tanrılarını, “Bütün bu fundalıklar Fino Kilisesi’nin malıdır. Kocaman, kirli sakallı, cin gibi bir papaz fundalıkları bizindir diye arada bir dolaşır.” tümcelerinde yer alan *Fino Kilisesi ve papaz* kavramı dinî gönderim örnek gösterilebilir.

Tasmalı Güvercin adlı metindeki “Hayır ya da şer, hiçbir şey kaderinin dışında meydana gelmez.” cümlesindeki hayır, şer ve kader kavramları dinî gönderim olarak ele alınmıştır.

1.2.4. Sanat Göndermeleri

Okuma Serüvenim Nasıl Başladı adlı metinde yer alan “Ali Gottik, Binbir Gece Masalları, Köroğlu Destanı, Şahmeran Masalı, Hazreti Ali Cenkleri, Nasreddin Hoca, İncili Çavuş, Kerem ile Aslı, Tahir ile Zühre, Leyla ile Mecnun, Karacoğlan, Kolsuz Kahraman, Osmanoğulları, Yavuz Sultan Selim Ağlıyor, Bozkurtların Ölümü, Bozkurtlar Diriliyor, Çanlar Kimin İçin Çalınıyor, Hıçkırık, Dağları Bekleyen Kız, Ankara Ekspresi, Erikler Çiçek Açtı, Fantoma, Pardayanlar, Bir Ömür Böyle Geçti, Ekmekçi Kadın” adlı edebiyat eseri isimleri ve “heyket” sözü tür olarak halk masalı anlamında kullanılarak sanatsal gönderim olarak değerlendirilmiştir.

İmece adlı metinde yer alan “Abdal Musa zorlu davul çalıyordu. Hösük de zurnaya çökmüştü.” cümlelerindeki *davul ve zurna* ayrıca *türkü* kavramı halk sanatına ilişkin gönderim sayılabilir. Ayrıca “Sonra ustaca bir oyun oynadı. Türlü kılıklara girip oynadı. Önce kirpi, sonra ayı, sonra sansar, tilki, çakal oldu. Her girdiği donda o hayvanın huyunu husunu alıyordu. Tilkide kurnaz, çakalda hırsız. Öylesine gerçek öykünüyordu ki, bu hayvanlara millet gülmekten kırılıyordu. En sonunda ustaca Arap oldu, bir apak insan çıkardılar karşısına. İkisi arasında bir savaştır başladı.” cümlelerinde halk oyununa gönderim yapılmıştır.

2. Kapalı İlişkiler

2.1. Gizli Alıntı

İncelenen metinlerde gizli alıntılara rastlanmamıştır.

2.2. Anıştırma-Telmih

2.2.1. Dinî Anıştırmalar

İncelenen metinlerde dinî anıştırmalara rastlanmamıştır.

2.2.2. Tarihî Anıştırma

Karanfiller ve Domates Suyu adlı metinde yer alan “Bu kavga Romalı esirlerin arslanla dövüşmesinden şu itibarla farklı idi ki Romalı esir, arslana bir çeyrek saat içinde yeniliyordu.” cümlesiyle Roma dönemi arena dövüşlerine anıştırma yapılmıştır.

2.2.3. Edebî Anıştırmalar

Okuma Serüvenim Nasıl Başladı adlı metinde “fırımlar dolusu ekmek yemem gerekir” sözleri “...fırın ekmek yemesi lazım” deyimini anıştırmaktadır.

Karanfiller ve Domates Suyu adlı metinde yer alan “Bana bir kamburu hatırlatıyor bu göz; tuhaf değil mi? Bir kambur insan çirkindir ama bütün kamburlar iyi yürekli, sevimli insanlardır. Arkadaş canlısıdırlar, şendireler. Ne severim kamburları!” tümcelerinde Notre Dame de Paris (Notre Dame’ın Kamburu) kitabının karakteri Quasimodo karakterini anıştırmaktadır.

SONUÇ

Çalışma kapsamında, ortaokul Türkçe ders kitaplarında bulunan 31 anlatı metni incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda bu metinlerde bulunan metinler arası ilişkilerin daha çok açık metinler arası ilişki olduğu saptanmıştır. Buna göre metinler arası ilişkiler çağrışım yoluyla değil doğrudan alıntılar şeklinde olmuştur. Bu metinleri okuyan öğrenciler çağrışım yaparak sorgulayıcı bir şekilde diğer metinlerle bağlantı kuramayacaklardır. Böylelikle öğrenciler düşünmeye ihtiyaç duymadan okumalarını gerçekleştirecek, eleştirelilikten uzaklaşacaklardır.

Araştırmada elde edilen bir diğer sonuca göre metinler arası ilişkiler her metinde aynı düzeyde değildir. Yani bazı anlatı metinlerinde metinler arası ilişkiler daha yoğun şekilde bulunmaktayken bazılarında ise hiç bulunmamaktadır. Bu durum, öğretim aracı olan kitaplara seçilen metinlerin yeterli nitelikte olanlardan seçilmediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, alanında yetkin isimler tarafından kaleme alınan metinlerde metinler arası ilişkilere daha fazla rastlanmıştır (Sait Faik Abasıyanık, Rasim Özdenören, Memduh Şevket Esenal, Ömer Seyfettin). Bu yüzden, ders kitapları için metinler seçilirken yetkin eser ve yazarların tercih edilmesi öğrencilerin eleştirel ve metinler arası okuma yapmasına olanak sağlayarak onların üst düzey okur olmalarına katkı sunacaktır. Bu konuda Türkçe ders kitabı komisyonlarında yer alan uzmanlara ve yayıncılara büyük sorumluluklar düşmektedir.

Karatay (2010), *“Türkçe Dersi Öğretim Araçlarında Yapılandırıcılık: Metinlerarasılık”* adlı çalışmasında üç farklı sınıf ve yayınevine ait ders ve öğretmen kılavuz kitabını incelemiş ve bu öğretim araçlarında tema ve metinlerde göndermeler ve Türkçe dersi dışı disiplinlerle ilişkilendirmelerin yapıldığını ancak bunların her tema ve metinde yeteri kadar sağlanmadığı sonucuna ulaşmıştır. Kitiş (2017), *“Türkçe Ders Kitaplarında Metinler arası Okumaya Yönelik Bir İnceleme”* adlı araştırmasında, Dörtel Yayınları'nın 8.sınıf Türkçe ders kitabında yer alan kullanmalık metinleri incelemiştir. Araştırma sonucunda söz konusu metinlerin metinler arası ilişkiler açısından zengin olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu çalışma ortaya koyduğu sonuçlar bağlamında Karatay (2010) ve Kitiş'in (2017) çalışmalarıyla paralellik göstermektedir.

Bir metin, değerini ve anlamını başka metinlerle olan etkileşiminden kazandığından (Ögeyik, 2008) Türkçe ders kitaplarında yer alan metinlerin gönderim ve anıştırma bakımından zengin metinlerden oluşması, öğrencilerin çok yönlü okuma yapmaları ve metinlerin derin yapılarındaki anlam alanlarına ulaşmaları için hayati önem taşımaktadır. Ayrıca metinler arası ilişkilerle taşınan unsurların yeni bağlamlarda kazandığı çokanlamlılık özelliğiyle öğrenciye okuma hazzı veren açılımlar kazandıracığı da yadsınamaz bir gerçektir. Bu bağlamda ders kitaplarında yer alan metinler, metinsellik ölçütlerine haiz, öğrenciyi çok yönlü okumaya sevk edecek, seviyelerine uygun, ölçünlü dilin en güzel örneklerinin sergilendiği edebî metinlerden oluşmalı; araştırmaya konu olan metinlerarasılık çalışmaları sadece anlatı metinlerine yönelik değil, farklı metin türlerinde, özellikle şiir türünde de yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Aktulum, K. (2007). Metinler arası İlişkiler. İstanbul: Öteki.
- Aktulum, K. (2011). Metinlerarasılık Göstergelerarasılık. Ankara: Kanguru Yayınları.
- De Beaugrande, R. & Dressler, W. (1981). Introduction to Text Linguistics. London and New York: Longman.
- Coşkun, E. (2005). İlköğretim öğrencilerinin öyküleyici anlatımlarında bağdaşıklık, tutarlılık ve metin elementleri. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Günay, D. (2007). Metin bilgisi (3. baskı). İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Karatay, H. (2010). Türkçe Dersi Öğretim Araçlarında Yapılandırıcılık Metinlerarasılık. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(14), 155-178.
- Kitiş, E. (2017). A Study On Intertextual Reading In Turkish Textbooks. Idil Journal of Art and Language, 6(39), 2999-3009.
- Ögeyik, M. C. (2008). Metinlerarasılık ve Yazın Eğitimi. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Şerefoğlu, Z. K. (2013). Atlansoy'un "Su Burcu"nda Metinlerarasılık. FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, (1), 307-344.
- Torusdağ, G. ve Aydın, İ. (2017). Metindilbilim ve Örnek Metin Çözümlemeleri. (1. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Tüfekçi, C. D. (2014). Dilin Gelişimi: Genel Bir Bakış. International Journal of Languages' Education and Teaching, 10.
- Türkdoğan, M. (2007). Rasim Özdenören'in "Kuyu" Öyküsünde Metinler arası İlişkiler. A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi(Erzurum), 35, s.167-189.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (10. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Makale Geliş Tarihi: 17.08.2018 Yayın Kabul Tarihi: 29.11.2018

MOĞOLLARIN ORTADOĞU'DAKİ İLK NOYANI CORMAGUN

Ergin AYAN*

Öz

Cengiz Han'ın 1227'de ölümünden sonra tahta çıkan Ögedey Kaan zamanında Moğol İmparatorluğu'nun oldukça hızlı bir şekilde genişlediği görölmektedir. 1241'de imparatorluğuun sınırları Doğu Çin denizinden Orta Avrupa'ya kadar uzanıyordu. Rusya'nın zaptının çağdaş tarihçilerin dikkatini çekmesine rağmen, İran ve Kafkasya'ya bir başka Moğol ordusunun yerleşmesinin aynı derecede önemsenmediği malûmdur. Bu çalışmada Ögedey Kaan devrinde 1232 tarihinden başlayarak 1241'e kadar Moğol ordusuyla Ermenistan, Gürcistan ve Kafkasya'yı zapt etmeğe muvaffak olan Cormagun Noyan ele alınmıştır. İlk olarak Cengiz Han ile ilişkisi, neden Ortadoğu'ya gönderilmek üzere seşildiği ve Moğol ordusu içindeki konumu da dâhil olmak üzere Cormagun'un soyu açıklanmağa çalışılmıştır. Daha sonra İran'ın istilâsı ve son Harezmsâh Sultan Celâleddin ile münasebetler anlatılmakta, ayrıca Moğolların yeni zapt edilen ölkelerde kurdukları idari yapılanmalara değinilmektedir. Moğol istilâları kapsamında Kafkasya'nın zaptı ayrıca incelenmiştir. Cormagun'un askeri hâkimiyetini nasıl tesis ettiği ve nasıl uyguladığı araştırıldığında askeri güçten sivil kontrole kademeli bir geçiş olduğu görölmektedir. Bu çalışmada son olarak Cormagun'un seferlerinin ve Moğolların istilâ stratejisinin bir özeti verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cengiz Han, Ögedey Kaan, Cormagun, İran, Selçuklular.

THE MONGOLIAN'S FIRST NOYAN in THE MIDDLE EAST CORMAGUN

Abstract

The Mongol Empire expanded quite rapidly during the time of Ögedei Khan who claimed the throne after the death of Genghis Khan in 1227. In 1241, the borders of the empire extended from the East China Sea to Central Europe. Although the occupation of Russia drew attention of the contemporary historians, the settlement of another Mongolian army in Iran and the Caucasus is ignored. This study focuses on Cormagun Noyan, who succeeded to seize Armenia, Georgia, and the Caucasus by the Mongolian army from 1232 to 1241 during the reign of Ögedei Khan. First of all, this work attempts to explain Cormagun's relationship with Genghis Khan, including his position in the Mongol army, why he was elected to be sent to the Middle East, and as well as his descent. Furthermore, it focuses on Iran's invasion, Cormagun's relations with Harezmshah Sultan Celaleddin, and the administrative structures that the Mongols establish in the newly seized countries. In addition, the Caucasus was examined within the context of the Mongol invasions. When it is investigated how Cormagun established and exercised military dominance, it appears that there was a gradual transition from military force to civilian control. In this work, a summary of the campaigns of Cormagun and the invasion strategy of the Mongols is given.

Key Words: Genghis Khan, Ögedei Khan, Cormagun, Iran, Seljuks.

* Prof. Dr., Ordu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakóltesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi e-posta: alpsunkar@hotmail.com. ORCID: 0000-0003-4552-6164

GİRİŞ

Büyük Moğol Hakanı Cengiz Han'ın oğullarından Cuci, Çağatay ve Ögeday üçü birlikte Ürgenç şehrini aldıktan sonra bu şehrin ahalisini kendi aralarında paylaşmışlar, fakat Cengiz Han'ın payını ayırmamışlardı. Geri döndükleri zaman, Cengiz Han onlara çok kızdı ve üç gün huzuruna kabul etmedi. Nihayet Boorçu, Mukali ve Şigikutu'nun onları affettirmek için araya girmesiyle Cengiz Han yumuşadı, fakat onları epeyce takdir ve tevbih etti. Bu sırada Kongkay Korçi, Kongtakar Korçi ve Cormagun Korçi adlı üç silahşor Cengiz Han'a şunları söylediler: "Bu komutanlar ilk defa ava gönderilen atmaca gibi harp usüllerini daha yeni öğrenmekte iken ve savaştan daha yeni geldikleri halde onları niçin azarlıyorsun? Sakın onlar korkudan zaaf içine düşmesin! Doğudan batıya her tarafta düşman mevcuttur. Eğer sen, Tibet köpeği olan bizleri düşman üzerine gönderirsen biz, yer ve gökün yardımıyla düşman halkını yenerek onların altın ve gümüşlerini, ipek ve servetlerini, halkını, şehirlerini alır ve sana sunarız. Hangi halkları dersen meselâ batıda Bağdat halkının hükümdârı Halife Sultan var diyorlar, işte ona karşı yürüyebiliriz.". Cengiz Han nihayet durumu anladı ve bu sözler üzerine yumuşayıp, onları tasvip ederek şunları söyledi: "Kongkay Korçi, Kongtakar Korçi ve Cormagun Korçi'nin hizmetlerine karşılık olarak şunu emrediyorum: Adarginli Kongkay ve Dolonggirli Kongtakar benimle kalsınlar. Ötegenli Cormagun'u Bağdat'taki halife sultana karşı göndereceğim." (*The Secret History of the Mongols*, 2015: 181; Grousset, 2001, 218).

Moğolların *Gizli Tarihi*'nden aktardığımız bu bölümde Cormagun'un Cengiz Han'ın noyanlarından biri olduğu anlaşılıyor. O dönemde "Korçi" okluk (kuburluk) taşıyanlara verilen ad olup, çok defa isimlerle beraber kullanılmaktaydı. Korçiler Cengiz Han'ın şahsi muhafızları idiler. "Keşik" ise muhafız demektir. Binlerce güçlü gündüz muhafızlarının yanında bin tane de güçlü gece muhafızları bulunuyordu¹. Bin kişiden oluşan özel bir birlik savaşta daima Cengiz Han ile beraber bulunuyordu ve hepsine birden keşikten deniliyordu. Moğol noyanları arasından ve binliklerden seçilen kuvvetlerden teşekkül eden bu hassa ordusu Moğol kaanının elinde güçlü bir silahtı ve onu diğer ulus sahipleri olan şehzadelerden fark ettiren esaslı bir unsurdur. Nitekim *Gizli Tarih*'in 230. paragrafında Cengiz Han'a atfedilen bir şiirde gece muhafızları övülmektedir. Sonradan şehzadeler de kendileri için hassa orduları bulundurmağa başladılar. Moğol noyanları ve onların binlikleri hassa ordusuna muhafızlarla birlikte, muayyen silah ve teçhizat da vermeğe mecbur idiler (*Moğolların Gizli Tarihi*: 115; Karş. *Moğolların Gizli Tarihçesi*, 2018: 185). Silahşör nökerler Moğol devletinin teşekkülünde ve kabileler birliğinin oluşmasında büyük rol oynamışlardır. Batıda olduğu gibi feodalite münasebetleri de bunlar vasıtasıyla gerçekleşmiştir (Vladimirtsov, 1987: 132).

¹ Cengiz Han'ın gündüz muhafızlarına *turgagud*, gece muhafızlarına da *keptegü* deniliyordu. Poppe, 1992: 91.

Moğolların Ortadoğu'daki İlk Noyanı Cormagun

Cormagun ile ilgili önemli bir husus, onun Cengiz Han ile ilişkileridir. Yukarıdaki metinden anlaşılacağı gibi, bu üç silahşör Cengiz Han ile serbestçe konuşabiliyorlardı. Bunlardan biri olan Cormagun'un yüksek bir konumda olduğu anlaşılıyor. Yukarıdaki paragraftaki bilgiye göre ilk görevin Cormagun'a tevcih edilmesi, bize onun etnik kökeni hakkında bir fikir vermektedir. Diğerlerine karşın Cormagun'un bu görevi alması kafalarda soru işareti olarak kalmıştır. Buna mukabil Çin savaşlarında ve Moğolistan'daki kabileleri birleştirme mücadelelerinde Cormagun'un adı hiç geçmemektedir.

Cormagun'un Kökeni

Cormagun'un askeri kökeni konusunda *Gizli Tarih*'in yukarıda içeriği verilen 260. paragrafına atıfta bulunmak münasiptir². Buna rağmen Ötegenli Cormagun'u açıklamak bir hayli zordur. Bu kaynakta geçen şekilleriyle Öteget veya Ödgeg, *Câmiü't-tevârih*'te zikredilen Ötegen Bogol tabiriyle örtüşmektedir. Reşidüddîn Fazlullah, Cengiz Han'a tabi olan Moğol kabilelerine bu adın verildiğini belirtiyor. Buna göre Ötegen Bogol kabileler, Cengiz Han'ın aba ve ecdâdının bendesi ve benzedâdeleri idiler. Cengiz Han zamanında hukukları sabitti (Reşidüddîn Fazlullah, I, 1373 hş.: 225). Demek ki, Cengiz Han zamanında kazanılan zaferler dolayısıyla itaat altına alınan kabilelerin sayısı çok artmıştı. Bu kabilelere bogol adı veriliyordu. Buna göre Cormagun Korçi, Ötegen Bogol'dan yani Cengiz Han'ın bendelerinden bir silahşör idi.

Raverty, *Tabakât-ı Nâsırî*'nin İngilizce tercümesinde Cormagun'u Moğolların Mangkut kabilesinden, Hammer Celayirlilerden, Reşidüddîn ise Sünit boyundan göstermektedirler (Cüzcânî, 1881: 1109 n. 3; Purgstall, I, 1852: 49; Reşidüddîn, I, 1373 hş.: 73). Diğer iki müellifin bu konudaki ifadelerinin neye istinat ettikleri bilinmemekle birlikte, Reşidüddîn'in verdiği bilgi daha gerçekçi gibi görünmektedir. Cormagun'un gerçekten de bir Sünit olduğuna şüphe etmek için pek az sebep var gibi gözüküyor. Sonuç olarak, *Gizli Tarih*'in 260. paragrafında verilen bilgiler apokrif olsa da Cormagun'un, Cengiz Han'ın ölümünden önce bir ordunun başında bulunduğu kesindir. O, keşkin içinde korçi olarak yüksek bir mevkiye sahip olmuştur. Hiyerarşi içinde Cormagun'un konumu, Çin'e ve Harezmsâhlar Devleti'ne karşı yapılan seferler sırasındaki tecrübesiyle muhtemelen yükselmiştir. Buna rağmen onun, Cebe ve Subutay noyanların Kafkaya ve Rus steplerine yaptıkları ünlü seferlerdeki rolü açık değildir. Şayet böyle bir durum vaki ise, bu ona kumandanlık bakımından büyük tecrübe sağlamış, neticede Kafkasya'daki arazi ve güç dengesi bakımından bilgi sahibi olmuş olurdu.

Harezm ve İran'ın İstilası

Moğollar 1214 yılında Kafkasya'ya bir sefer düzenlemişlerdi. Ermeni müellifi Aknerli Grigor, ilk defa gelen Moğolların eşgalini şöyle tarif etmektedir: "İlk defa yukarı memlekete gelenler insana benzemiyorlardı; korkunç ve tarifi mümkün olmayan bir görüntüye sahiptiler. Bunların başları öküz başı kadar büyüktü; gözleri kuşgözü gibi

² *Moğolların Gizli Tarih*, 1995: 185. Burada Ötegen yerine Öteget olarak çevrilmiştir; *Moğolların Gizli Tarihçesi*, 2018: 209. Burada Ötegen yerine Üdgeg şeklinde verilmiştir.

küçük, burunları kedininki gibi yassı, çeneleri köpek çenesi gibi çıkık, belleri karıncaninki gibi ince, bacakları domuzunki gibi kısaydı ve hiç sakalları yoktu. Bunlar bir arslan kadar güçlüydüler; sesleri kartal çığlığına benziyordu. Moğollar hiç beklenmeyen bir yerde aniden ortaya çıkıverirlerdi. Kadınları, bir diba şal ile örtülmüş başlık giyerler, geniş yüzlerini de zehirli bir zamkla sıvalarlardı. Bu kadınlar çok doğurgan olurlar, çocuklarını kurt gibi beslerlerdi. Ömürleri üç yüz yıl sürdüğü için ölümü bilmezlerdi. Asla ekmek yemezlerdi.” (Grigor, 1954: 6 vd.). Moğolların dış görünüşleri ile ilgili buna benzer bir tasviri, Avrupalı seyyah Plano Carpini de yapmaktadır (Carpini, 2000: 29). Aknerli Grigor, *Gizli Tarih*'teki bilgilere uygun olarak Cengiz Han'dan alınan yeni bir emirle, üç komutanın Ermeni ve Gürcü memleketleri üzerine yürüdüğünü yazıyor. Bunlar Cormagun, Benal ve Mular idiler. Grigor ayrıca, 1232 yılında Banal ve Mular'ın öldüğünden bahisle Kara Boğa adlı başka bir noyanın adını da zikretmektedir (Grigor, 1954: 7-12).

Harezmsâh Muhammed devrinde, 617 (1220) yılında Moğolların bir tüccar heyetinin Otrar valisi tarafından katlettilirip, mallarına el konulması Moğolların felâketle sonuçlanan seferinin sebebi idi (İbnü'l-Esîr, XII, 1987: 312-315).

Bu güçlü ve kuvvetli Müslüman devlet, bu olaydan sonra dünyanın en hareketli ordularına karşı statik bir savunma girişiminde bulunmak zorunda kaldı. Birkaç yönden gelen Moğollar, Harezim ordusunu savunmaya zorladı. Moğollar için bu, Cengiz Han'ın dehasına ve noyanlarının parlak zaferlerine işaret eden bir savaştı. Kaçan Harezmsâh Muhammed'i takip etmek üzere Cengiz Han tarafından 1220 yılında gönderilen Cebe ve Subutay noyanların Moğol orduları hemen hemen bütün Kuzey İran'ı tahrip ettikten sonra Kafkasya'ya çıkarak birçok şehir ele geçirmişlerdi (Yakubovskiy, 1992: 24.). Cebe ve Subutay Mugan ovasından geçerek Gürcistan'a bir sefer düzenlemişlerdi. O zamanlar III. Giorgi Laşa veya Parlak (1212-1223) tarafından yönetilen bu Hıristiyan Krallığı kudretinin zirvesindeydi. Ancak iki Moğol kumandanı Gürcü ordusunu Tiflis yakınında mahvetmişlerdi (1221). Moğollar yollarına devam edip, Şirvân Derbendi'ni aşarak Şamahî şehrini muhasara edip daha sonra Alanlar ve Lezgilerin şehirlerine saldırdılar (İbnü'l-Esîr, XII, 1987: 364; Reşîdüddîn Fazlullah, I, 1373 hş: 534). Bu hadiseler Gürcülerin siyasal birliğini ortadan kaldırdı ve Gürcülerin yaşadığı topraklar yeniden küçük devletlere bölündü.

1223 yılına gelindiğinde, Harezim Devleti yok edildi. Sultan Harezmsâh Muhammed, Hazar Denizi'nde Abiskun adasında sefil bir şekilde öldü (İbnü'l-Esîr, XII, 1987: 323-325; Cüzcânî, II, 1881: 969-973). Cesur oğlu Celâleddîn Moğolların önünden Hindistan'a kaçtı. Mâverâünnehir'in tümü Moğolların eline geçti. Hemen ardından Moğollar, İran ve Afaganistan'ı imparatorluğa dâhil edebilmek için yarattıkları kargaşa ortamını kendi avantajlarına kullandılar. Sultan Muhammed'in oğlu Celâleddîn, Moğol saldırılarını durdurmaya çalıştı ise de onun birkaç zaferi Moğol komutanlarına sadece ders olmuştu. Bir süre sonra Sultan Celâleddîn babasının devletini toparlamak için Hindistan'dan geri döndü. Onun bu uğurdaki çabaları daha ziyade Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan bölgelerinde görüldü. Doğal olarak

Moğolların Ortadoğu'daki İlk Noyanı Cormagun

Moğollar da kendilerine karşı direnmekte olan bu Harezmler sultanının peşini bırakmamakta kararlı idiler. Sonunda Moğollar İran üzerine bir başka sefer daha düzenlediler. Cengiz Han, Karahıtay Cin-Temur'u Harezmler valisi olarak görevlendirdi. Cin-Temur İran'daki gelişmeleri gözlemlemek için Ürgenç'te konuşlandı. 1227'de içinde Baycu Noyan, Baynal Noyan, Esen Toğan Noyan, Yatmas Noyan, Yasavur Noyan gibilerin bulunduğu küçük bir orduyu İran'a sevketti³.

Bu yılda İbnü'l-Esîr'in anlattığı gibi Damegan'da Harezmler Celâleddîn'in zafer kazandığı bir savaş oldu (İbnü'l-Esîr, XII, 1987: 429). Harezmlilerin, Rey ve Damegan şehirleri civarında bulunan Moğol kuvvetlerini buralardan sürüp çıkardıkları kesindir. Zira daha sonra erzak toplamak üzere Lur bölgesine gönderilen iki bin Moğol pusuya düşürüldü ve dört yüz kadarı yakalandı. Harezmler Celâleddîn onların öldürülmeleri işini İsfahan halkına bıraktı. Bir kısmının saray avlusunda kendi elile başlarını kesti. Bunların cesetleri şehir haricine köpeklere ve yırtıcı kuşlara atıldı (Nesevî, 1384: 167).

Bununla birlikte, iki taraf arasındaki kesin savaş, 22 Ramazan 625 (26 ağustos 1228) tarihinde İsfahan yakınlarında gerçekleşti. Harezmler Celâleddîn'in kendisi merkeze yerleşerek savaş düzenini aldıktan sonra, saldırı emrini verecek iken kardeşi Gıyâseddîn, Atabeg Cihân Pehlivan ve yakınlarıyla birlikte kaçmağa başladı. Buna rağmen Celâleddîn, Moğolların merkezine hücum etti. Moğolların sağ kanadı sultanın sol kanadını, sultanın sağ kanadı da Moğolların sol kanadını yerinden oynattı. Kısa zamanda ordular birbirine girdi. Moğol ordusu sultanın merkezini ele geçirerek bayrağını yerinden indirdi. Moğolların sağ kanadı sultanın sol kanadını bozguna uğratarak kovalamaya başladı. Kimin galip kimin mağlup olduğu anlaşılmadı. O arada sultan, merkezde atından düşmüş, yedek atını çeken de ortadan kaybolmuştu. Moğol askerleri sultanı çepeçevre sardılar. Sultan, onların arasında dairenin içindeki bir nokta gibi kaldı. Aniden birinin üzerine atılarak onu atından düşürdü ve atını alarak çemberi yarıp kaçmayı başardı. Luristan tarafında bulunan bir vadiye saklandı. Kaçabilmiş olan askerleri birer birer gelip onun yanında yerlerini aldılar. İsfahanlılar ve sultanın askerlerinin çoğu onun gerçek durumunu bilmiyorlardı. Bazıları onun esir düştüğünü, bazıları da öldürüldüğünü söylediler. Savaşın sonra Moğol ordusu İsfahan önlerine geldi. Fakat orada durmayarak büyük bir hızla üç gün üç gecede Rey'e vardı. Oradan da Nişabur'a hareket etti (Cüveynî, 1998: 360 vd.; Nesevî, 1384: 167-172).

İbnü'l-Esîr'e göre, Harezmler Celâleddîn'in savaştığı bu son Moğol grubunun kumandanı Cengiz Han'ın gazabına uğramış ve Cengiz Han onu görevden uzaklaştırarak ülkesinden dışarı çıkarmıştı. Kaynaklarda bu Moğol grubunun başında bulunan kumandanın adı geçmemektedir. Ancak Nesevî'nin Moğol kumandanları arasında ilk zikrettiği Baycu Noyan bu grubun başında bulunuyor olabilir. Bu kovulmuş kumandan önce Horasan'a gelip buraya girmek istemiş, fakat bölgenin son derece harap bir hâlde olduğunu görünce ayrılıp Rey üzerine yönelmiş, Rey ile

³ Nesevî, 1384: 167; Reşîdüddîn' e göre Cin-Temur Horasan ve Mazenderan valisi idi. Bk . Rashîd Al-Dîn, 1971: 51.

çevresindeki şehirleri hâkimiyeti altına almak istemişti (İbnü'l-Esîr, XII, 1987: 434-436).

Anlaşıldığına göre, Baycu Noyan, dönemin Azerbaycan ve Kafkasya valisi olan Cormagan Noyan tarafından himaye edilerek bu bölgelerin istilası ile vazifelendirilmiştir. Baycu Noyan'ın yukarıda adı geçen Moğol grubunun başı olduğu, sonraki dönemlerde temayüz etmesinden anlaşılıyor. Diğer önemli bir husus, Cengiz Han, Harezmsâh Celâleddîn ile Moğollar arasındaki mücadeleler sırasında 14 Ramazan 624 (24 Ağustos 1227) tarihinde ölmüştür⁴. Bu duruma göre yukarıda anlattığımız savaşın neticelendiği tarih, Cengiz Han'ın ölümünün bir yıl sonrasına tekabül etmektedir.

Bu savaşta Moğollar, Celâleddîn'i mağlup etmekle beraber, belki de ağır kayıplarından dolayı onu takip etmediler. Bu savaşın Moğollar açısından en önemli sonucu, bölgesel genişleme olmuştur ve askeri üstünlüklerini korumuşlardır. Moğollar, bundan sonra da Harezmsâh Celâleddîn'i unutmadılar. *Gizli Tarih* Cengiz Han'ın Cormagan Noyan'ı Bağdad'ı zaptetmeğe gönderdiğini belirtmiş olsa da çeşitli kaynaklar Ögedey'in kaan olduktan sonra, Cormagan'u ek bir görevle yükümlü kıldığını açık bir şekilde ifade etmektedirler. Reşîdüddîn'e göre İran'da huzursuzluk hala azalmamıştı ve Celâleddîn faal durumda bulunuyordu. Ögedey Kaan, bir grup emirle birlikte Cormagan Noyan'ı otuz bin askerle Celâleddîn'e karşı gönderdi (Rashîd Al-Dîn, 1971: 33; Ebülferec-İbnülibri, 1941: 16; Mirhond, II, 1358: 862). Cüzcânî'ye göre Ögedey, Cormagan'u Horasan ve Irak'a daha fazla bir güçle gönderdi (Cüzcânî, II, 1881: 115-117). Bu konuda Bar Hebraeus şunları kaydetmiştir: "Celâleddîn Harezmsâh bu sırada bir geyik gibi Horasan ülkelerinde sıçrayıp durduğu için Han dünyanın bu tarafına Şarmagon (Cormagan)'u otuz bin bin adam ile gönderdi." (Abû'l-Farac, II, 1987: 526). Kiragos'a göre, Ögedey kaan olduktan sonra kendi halkından Moğollardan, Tatarlardan, Türklerden, Hazarlardan, Karahıtaylardan ve onların kadın ve çocuklarından sayısız bir kuvvet toplamıştı. , Onları üç müfrezeye ayırdı: Güney'e gönderdiği bir gruba sadık adamlardan birini kumandan olarak atadı; batıya ve kuzeye oğlunun kumandasında başka bir müfreze gönderdi; Üçüncü olarak savaşta başarılı, bilge ve tecrübeli bir general olan Cormagan Noyan'ı kuzeydoğuya gönderildi. Ögedey, dünyadaki bütün toprakları ve krallıkları yıkıp harap etmesini ve tüm toprakları alana kadar kendine geri dönmemesini emretti (Gandzaketsi, 1986: 195).

Böylece Cormagan ordusuyla Türkistan'a gitti, Buhara yakınlarında konuşlandı. Onunla birlikte farklı konumlarda en az on beş noyan bulunuyordu.

⁴*Moğolların Gizli Tarihi* (1995: 190)'nde Domuz Yılında (1227) öldüğü yazılıdır. Abû'l-Farac, 1987: 523; Reşîdüddîn (I, 1373 hş.: 579), Cengiz Han'ın Tangut ülkesi yakınlarında hastalandığını ve naaşının 24 Ağustos'ta Moğolistan'a getirildiğini yazar. Cengiz Han'ın ölümü hakkında her tür araştırmanın o dönemde yasaklanmış olmasından dolayı kaynakların verdiği ölüm tarihlerinin birbirini tutmaması durumu ortaya çıkmaktadır. Kerulen Irmağı yanında olan eski arazisine varıncaya kadar Cengiz Han'ın vefatı haberi ve naaşı gizlendi. Moğol geleneğine göre cenaze merasimi yapıldı. Tangkut kabilesinin halkı Cengiz'in mezarının bekçiliğini yapardı. Bu sebeple bu kabile askerlikten muaf idi. Mezarın yanına herkes varamazdı.

Moğolların Ortadoğu'daki İlk Noyanı Cormagun

Böylece 1230'da Cormagun, Amuderya'yı geçti. Raverty, Cormagun'un burayı 628-629 (1231-1232)'da geçtiğini yazar (Cüzcanî, 1881: 1138; Karş. Benaketi, 1348: 383). Bu tarih Tuluy'un öldüğü 1229'dan sonradır.

Raverty'nin bu dipnotları Cüzcanî'nin kendi verdiği bilgilerle örtüşmez. Cüzcanî'ye göre, Moğol Noyanı Cormagun, 626/1229-1230 yılında Irak'a gönderilmiştir. Raverty'nin görüşüne göre Cormagun hareket etmesi için aday gösterildi, fakat Ceyhun ve Seyhun'u geçtiği bir sonraki yıla kadar hareket etmedi (Cüzcanî, 1881: 1109).

Bu tarih diğer İslam kaynaklarının verdiği tarihlerle uymamaktadır. Aknerli Grigor'a göre, bunların dışında Cormagun, yüz on noyanla birlikte Mugan'a yerleşmiştir. Burada Baycu Noyan'ın bütün askerinin başına getirildiği kaydedilmektedir (Grigor, 1954: 11 vd).

Başlangıçta Moğollar Amuderya'yı geçene kadar herhangi bir mukavemetle karşılaşmadılar. Böylece Horasan'ı hızlı bir şekilde geçip, Celâleddîn'i yakalayarak, yok etmeyi umuyorlardı. 1230 sonbaharında Cormagun, Mazenderan'a girip, kışı orada geçirdi. Dayir adında bir noyanı Horasan'da bir orduyla birlikte bıraktı. Cormagun, Dayir Noyan'a orada nizamı sağlama ve Batı Afganistan'ı işgal etme görevini verdi. Başlangıç aşamasında 32. Paralelin üstündeki İran bölgesi direnmeden Cormagun Noyan'a teslim oldu (May, 1996: 22 vd).

Cormagun, Celâleddîn'a karşı yönettiği savaş sırasında iki yıl boyunca Rey'de kaldı. Bu arada Celâleddîn aktif değildi. Cormagun'un Amuderya'yı geçtiğini haber alınca, Vezîr Şemseddin Yıldızcı'yı Giran'ı savunmak ve haremını korumak için görevlendirdi. Kendisi ise diğer bölgelerde ittifak kurma teşebbüslerine girişti (Reşîdüddîn, I, 1373: 653 vd.; Cüveynî, 1998: 371).

Cormagun İran'a girdiğinde, Celâleddîn Anadolu'da 626 (1230) yılında yapılan Yassıçimen Savaşı'ndaki yenilgisinden önce toparlanmağa başlamıştı. O, batıda ittifaklar kurmağa çalışırken, aynı zamanda çok güçlü düşmanlar edinmişti. Bu devir Halife en-Nasır (1180-1225) hem de el-Mustansır (1226-1242) dönemlerini içine alır. Daha önemlisi Sultan Celâleddîn ile Selçuklu Sultanı Alâaddîn ve Eyyübî Sultanı Eşref (1229-1237) arasında meydana gelen düşmanlıktır. Şerefülmülk'ü Giran'a gönderdikten sonra, Celâleddîn Tebriz'e döndü ve Cormagun'un İran'a girdiğini halifeye, Melik Eşref'e ve Sultan Alâaddîn'e bildirdi (Reşîdüddîn, I, 1373: 653 vd).

Sultanlar ve halife onun sözlerini dikkate almadılar. Batı Asya'ya ulaşmasından beri Celâleddîn özellikle Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'da sefer halindeydi. Sultan Alâaddîn ve Melik Eşref, daha ziyade Celâleddîn'in saldırılarıyla uğraşmaktaydılar. Celâleddîn daha fazla asker toplama arayışını devam ettirdi. Sultan Alâaddîn'in hâkimiyetindeki Ahlat'a asker sevk etti. Cormagun ise Celâleddîn'i beklerken boş durmadı, onun bulunması için ordu sevketti. Celâleddîn, Cormagun'un askerlerinin Amuderya'yı geçtiğini haber aldığı anda kendi askerlerini toparlamak için Tebriz'den Mugan'a hareket etti. Moğolların kışın Rey civarına geleceklerini

umuyordu, fakat Moğollar, Celâleddîn'in beklentisinin aksine hızlı hareket edip, Celâleddîn'in ordugâhına yüz mil uzaklıkta olan Zencan bölgesine ulaştılar (Nesevî, 1384: 242).

Moğol ordusu Serab şehrine ulaştığında Celâleddîn kuzeyde bulunan Bişkin'e geldi. Fakat, beş gün sonra Moğollar Mugan ovasına ulaştılar. Celâleddîn, Güneydoğu Ermenistan'daki Kaban Dağı'na kaçtı. Mugan'a gelen Moğollar Sultan'ı orada bulamayınca derhal peşine düştüler. Bu arada Sultan Celâleddîn, Urmiye ve Uşnu'da kışladı, oradan Amid'e hareket etti. Moğol ordusu (haşem) Cormagun'un yanına varınca, zayıf düşmüş bir sultanı takip edip yakalama işinde böyle aşırı gayret ve çaba göstermeyi gerekli görmedi. Gececeği yere tuzak kurarak onu yakalamayı kararlaştırdı. Bu plânu gerçekleştirmek için Taymas ve Moğol komutanları ile birlikte yüreği savaş ateşiyle yanan Türkler'den oluşan bir birliği sultanı ortadan kaldırmak için görevlendirdi (Cüveynî, 1998: 372 vd.).

Celâleddîn kaçma fırsatını güneydeki Hani çevresinde sürdürdü. Orada Amid hükümdârı Mesûd, Celâleddîn ile ittifak kurma teşebbüsüne girişti ve onu Selçuklular üzerine yürümeğe teşvik etti ise de başarısız oldu. Mesûd'a göre eğer sultan Selçuklu Devleti'ni ele geçirmek isterse kendisine müsait olan Kıpçaklara istinat etmeli idi, o halde Moğollara korku gelecek ve zafer kendinde kalacaktı. Celâleddîn, Moğolların ilkbahara kadar istilâ etmeyeceğini düşünerek burada kışladı. Böylece Celâleddîn saklanmağa devam etti. Moğolların yaklaştığı bir sırada Celâleddîn Amid üzerine yürüdü. Fakat Moğollar aniden ortaya çıkarak saldırıya geçtiler. Celâleddîn, Amid yakınlarında Moğollara mağlûp olup, askerlerinin her biri bir tarafa dağılıp, paramparça oldular. Bunların bir kısmı Erbil'e, sonra da İsfahan'a kaçtılar. Sultan, Amid ve Meyyafarikin'den sonra Sufaye dağlarına kaçtı. Taymas, padişahı takip etmek için güçlerini ikiye böldü. Onlar, Celâleddîn'i Ahlat ve Erciş'e kadar takip ettiler sonra izlerini kaybettiler. Sultan dağa tırmanmıştı, orada ise gelen geçenleri soymak için Kürtler bulunuyordu. Kürtler kendisini yakalamış, herkese yaptıkları gibi soymuşlar. Kendisini öldürmek istedikleri vakit Sultan bunların başındakilere gizlice dedi ki: "Ben Sultanım, hakkımda bir karar vermekte acele etme, çünkü şu iki şeyden birisini yap: Ya beni Melikûlmuzaffer Şihâbeddîn'e götür, o seni zengin eder, veya beni memleketlerimden birisine götür, seni emîr yaparım." Eşkiya reisi ikinciye tercih etti, kendisini obasına, karısının yanına götürdü; karısına emanet ettikten sonra atları getirmeğe dağa gitti. Adam orada yok iken adi, vahşi bir Kürt, elinde bir mızrakla geldi, kadına: "Bu Harezmlî kim, neden bunu öldürmüyorsunuz?" dedi. "Bu mümkün değildir, kocam ona aman verdi, çünkü o sultan olduğunu söyledi" diye cevap verdi. Kürt bağırarak: "Bunun sultan olduğuna nasıl inanıyorsunuz? Onlar Ahlat'ta bundan daha kıymetli bir kardeşimi öldürdüler.". Böyle diyerek Kürt, sultana öyle bir darbe indirdi ki, ikincisine hacet kalmadan canı çıktı. Bir zaman sonra Melikûlmuzaffer dağa adam göndererek sultanın eşyasını toplattı. Bindığı at, eyeri, pek meşhur olan kılıcı, saçının ortasına diktiği ufak harbesi hep bulundu. Bunlar getirildiği zaman orada bulunan eski muhâripleri tanıdılar, sultanın olduğunu tasdik ettiler. Sonra kemiklerini de buldurdular, gömdüler. Amid tarafında sultanla kozlarını payalaştıktan sonra

Moğolların Ortadoğu'daki İlk Noyanı Cormagun

Ardahan'ı muhasara eyleyen Moğollar, sonra sultanın cesedini oradan çıkarıp Ögedey Kaan'a gönderdiler, o da yaktırdı (Nesevî, 1384: 275-280; Cüveynî, 1998: 370-377; Reşîdüddîn, I, 1373 hş.: 655 vd.; Benaketî, 1348: 384.).

Kafkasya Bölgesinin Zaptı

Aslında Celâleddîn'in davranışları Moğolların Irak-ı Acem, İran ve Azerbaycan'ı zahmetsizce zaptına yardım etti. Cesur bir lider ve büyük bir savaşçı olsa da konumunu güçlendirmek yerine imparatorluğunu genişletme çabası içine girmesi onun felaketi olmuştur. Harezmsâh ordusunun bakiyelerinin bir kısmı Anadolu'ya ve Suriye'ye kaçarken, bu çalkantılı bölgelerde kaos ortamı yaratmışlardır. Celâleddîn'in ölümü sıralarında Cormagun Noyan boş durmamış, 1231'de Fars ve Kirman'da hâkimiyet sağlamıştır (Cüzcânî, 1881: 1119).

Bu hadiselerden sonra Sultan Celâleddîn'in Terken adında iki yaşındaki bir kızı Cormagun'un payına düştü. Cormagun onu Ögedey Kaan'a gönderdi. Kaanın emri üzerine onu sarayda (orda) yetiştirdiler. Daha sonra Şehzade Hülagu batı ülkesine yönetici olarak giderken, Terken'i ona lâyık biriyle evlendirmesi için Hülagu'ya verdiler. Hülagu da çok değerli bir çeyizle kızı, 655 (1257-1258) yılında Moğol Devleti'ne yaptığı değerli hizmetlerinden dolayı Musul yöneticisinin oğlu Melik Salih'e şeriat hükümlerine göre nikâhladı (Cüveynî, 1998: 383).

Celâleddîn'in takip ve mağlup edilmesi sıralarında Cormagun Rey'de kalmış ve harekâtı oradan yönetmişti. Rey ve kuzeyinin alınmasından sonra Cormagun, güneye yönelerek ordugâhını Kum ve Kaşan arasında kurdu (Cüzcânî, 1881: 1118). 1231'de Cormagun'un ordusu Azerbaycan'ın şehirlerinden Meraga'yı ele geçirdi (İbnü'l-Esîr, XII, 1987: 456). Önceki örneklerden ders alan Tebrizliler Moğollara boyun eğip, istenen her şeyi vermişler ve Ögedey Kaan'a değerli kumaşlar dokuyarak Cormagun'u sakinleştirmişlerdi. Güneyde Diyarbekir ve Erbil de feci bir şekilde tahrip ve yağmaya uğramıştır (Grousset, 1993: 255).

Celâleddîn'in ölümü Cormagun'a sayısız fırsatlar sunmuştu. Birincisi, Moğolların önündeki önemli bir engel ortadan kalkmış oldu. İkincisi Celâleddîn'in takip edilmesi Moğollara Kafkasya'nın keşfedilmesi imkânını vermiş, Azerbaycan'ın onların ellerinde kalmasını sağlamıştı. Son olarak da Moğol saldırıları Ermenistan ve Gürcistan'ı zayıflatmıştı. Celâleddîn'in ölümünden sonra Moğollar, Amid ve Erzurum çevresini tahrip etme fırsatını buldular.

Türkiye Selçukluları kaynaklarında 629 (1231-1232) yılında Cormagun Noyan komutasındaki Moğol ordusundan bir grubun, Sivas yakınlarındaki İsfahanî Kervansarayına saldırdıkları, çok sayıda insan ve hayvanı öldürüp, esir aldıkları kaydedilmektedir. Bu grubun Baycu Noyan idaresinde olduğu sonraki vekâyiden anlaşılmaktadır. Sultan I. Alâeddîn Keykubad bu haberi alınca Kemaleddin Kamyar'ı, tam teçhizatlı bir orduyla yola çıkararak, bu karışıklığı durdurmasını istedi. Emîr Kemaleddin Sivas'a vardığında Karavul denen Moğol öncüleri geri dönmüşlerdi. Bunun Moğolların bir keşif harekâtı olduğu anlaşılıyor. Emîr ihtiyatlı davranıp,

pusuları araştırmak için keşif maksadıyla Erzurum'a kadar ilerledi. Orada bulunan Selçuklu Emiri Mubarezeddin Çavlı ile görüş alışverişinde bulundu. O: "Moğol ordusu geri döndüğüne göre onların peşinden giderek fitne tozunu uyandırmak gerekmez" dedi. Emir Kemaleddin orada birkaç gün kalınca etrafa casuslar ve haberciler gönderdi. Sonunda Moğol askerlerinin sayılarının az olduğu ve Yunus derbendini aşarak, Muga'n'a döndükleri anlaşıldı. Ayrıca Moğol ordusunun saldırısının sebebinin Gürcü Kraliçesi Rosudan'ın tahrikiyle vukua gelmiş bulunduğu da öğrenilmiş oldu. Sonunda Rosudan, Emir Kemaleddin'le mektuplaşarak, Moğolları kışkırttıklarından dolayı komutanları adına özür diledi (İbn-i Bibi, 1996: 420-423 Münecimbaşı, 2001: 73).

633 (1236)'de Ögedey Kaan'dan, Kazvin vilayeti serverlerinden Servan adıyla tanınan Emir Şemseddin Ömer-i Kazvini, elçi olarak Sultan Alâaddîn Keykubad'a geldi. Elçinin getirdiği yarlığın muhtevası şöyle idi: "Adil padişah Sultan Alâaddîn Keykubad bilsin ki iyi yönetimin ve halka iyi davranman, geleni gideni hoşnut etmen konusundaki iyi şöhretini bize bildirdiler. Ben o habere çok sevindim. Onun için sana süyürgamişi buyurdum. Senin her zaman ülkende huzur ve rahat içinde olmanı istedim. Yüce Tanrı bizi büyük kılmış ve aziz yapmıştır. Yeryüzünü bizim soyumuza vermiştir. Sen iyi yolda ilerliyorsun. Onun için durumumuzu sana bildirmek ve seni bize bağlanmaya ve itaate çağırarak vacip oldu. Bizim halimizi bildirdiğimiz kimseler bize bağlanmazlar, asilik yolunu tutarlarsa, ordumuz onların ülkesine girerek köklerini kazır. Kadınlarını çocuklarını esir alır. Mallarını mülklerini yağmalayıp harap eder. O zaman bize söyleyeceği bir şey olmaz". Sultan elçilere ikramda bulunup, kıymetli hediyeler ve kaana bağlılığını bildiren bir de mektup hazırlattı. Fakat Sultan Alâaddîn kendi elçisiyle birlikte kaanın elçilerini göndereceği bir sırada ansızın 3 Şevval 634 (1 Haziran, 1237) tarihinde Hakkın rahmetine kavuştu. Yerine saltanat tahtına oturan oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev, emirlerinden bazılarını elçi Şemseddin'e göndererek, "Babam sana 'birader' diye hitap ederdi. Ben, 'baba' diyeceğim. Ben de babam kutlu sultanın yaptığı gibi sana bağlılık ve kulluk yolunu tutacağım" haberini ulaştırmasını isteyerek, Sultan Alâaddîn'in hazırlattığı peşkeşleri Fahreddin ile birlikte yola çıkardı. Şemseddin, Horasan vilayetine varınca, Mülhidler, kalabalık bir grupla yollarını kestiler ve onları Girdküh'a götürdüler. Üç ay on gün süreyle oranın kalesinde hapis kaldılar. Durumları Moğol sarayına bildirilince Cormagun Noyan'ı o işe görevlendirdiler. O da onları Mülhidlerin elinden kurtardı. Şemseddin, kaanın huzuruna varınca Sultan Alâaddîn'in vefatını haber verdiğinde, kaan üç defa, "Kıran, kıran, kıran!" (yazık, yazık, yazık) dedi. Sultan Alâaddîn'in bağlılık dileği hoşuna gitti. Ondan sonra tekrar Şemseddin'in Anadolu tarafına gitmesi ve baskak olmasına hükmolundu⁵.

⁵ Her muntika veya şehirde o muntikanın şer'i işleri müstasna olarak diğer bütün muamelatı Cengiz Han yasası gereğince tetkik ve kontrol etmek üzere "baskak" veya "başkak" ismiyle bir memur bulunurdu. İbn-i Bibi, I, 1996: 450-452; Ebülferec-İbnülibrî, 1941: 18; Münecimbaşı, II, 2001: 76-79; Zehebî, XXXVI, 1418: 18; İbn Kesîr, XIII, 1995: 284; Yazıcızâde Ali, 2009: 607-611.

Moğolların Ortadoğu'daki İlk Noyanı Cormagun

Bu arada Moğollar bol su, çayır ve oyun alanı bulunan Mugan ovasında kışladılar. Yaz aylarında buradan çıkıp sefer düzenliyorlardı. Moğollar İran'ı; doğuda Harezmi ve Horasan, batıda Irak ve Azerbaycan olmak üzere iki valiliğe ayırmışlardı. Cormagun, iki yıl boyunca İran'ı işgal ettikten sonra batıya doğru ilerledi. Moğolların Kafkasya'yı istilâ eylemelerinin tarihi oldukça karışıktır. Kiragos istilânın tarihini 1236'dan önce verir (Gandzaketsi, 1986: 196, 221). Vardan'a göre Moğollar 1220 tarihinde az bir kuvvetle gelmiş ve 1222 tarihinde tekrar ilerlemeğe teşebbüs etmiş, fakat cesaret edememişlerdi. Bu defa, başlarında Cormagun Noyan olduğu halde çok büyük bir kuvvetle 1225 tarihinde Gence'yi muhasara ile bir kaç günde şehri zaptettiler. Moğollar bu suretle kuvvetlenerek Gürcistan hudutlarından içeri girdiler ve meşhur yerleri ve müstahkem kaleleri noyanlar arasında taksim ettiler (Vardan, 1937: 224). Cormagun'un Noyanları şunlardı: Israr Noyan, Gutun Noyan, Tutun Noyan ve Mülhidler tarafından katledilen Çağatay Noyan⁶. Çamiçyan ise Gence ve Arran'ın 1233'te zaptedildiğini kaydediyor (Chamich, 1827: 234).

Böylece, Gence'nin zaptından sonra Cormagun, Moğol stratejisine uygun olarak kendisinin ve komutanlarının bir sonraki adımını planladığı bir kurultay düzenledi. Yeni istilâ hedeflerini belirledikten sonra Cormagun ordusunu üç kısma ayırdı. Gence, Ermenistan ve Gürcistan'ı işgal için mükemmel bir başlangıç noktasıydı. Moğollar Kura Nehri'ni kuzeyden geçerek, Tiflis'i ve Gürcistan'ın geri kalan kısmını Şirvan, Kars ve Ani'yi istilâ edebilirlerdi. Böylece Mular Noyan Kür vadisini, Cormagun liderliğindeki ikincisi Ermenistan'ı, üçüncü kuvvet Çağatay Noyan yönetiminde Gürcistan'ı işgal etti (Chamich, 1827: 234 vd.; Vardan, 1937: 85; Gandzaketsi, 1986: 203 vd.).

Ermenistan'ın istilâsına hazırlanan Cormagun, 1238'de Sevan (Gökçe) Gölü'ndeki ordugâhında Prens Avak ile tanıştı. Avak Moğollara haraç vermek suretiyle itaatini bildirdi ve Cormagun Noyan'ın 1239'daki Güneybatı seferlerine katıldı. O, daha sonra Karakurum'daki Büyük Han'ın huzuruna gönderilmiştir. Cormagun Noyan'ın ilk hedefi Ermenistan'ın başkenti Ani şehri idi. Cormagun Noyan, şehrin teslim edilmesi için elçiler gönderdiyse de ahali Şahinşah'tan izin almadan bunu yapamayacaklarını bildirdiler ve üstelik Moğol elçilerini parça parça ettiler. Bunun üzerine Cormagun Noyan saldırı emrini verdi. Mancınıklar kurularak surlar delinip, neticede şehir alındıktan sonra büyük bir katliama ve yağmaya uğratıldı (Gandzaketsi, 1986: 218, 221). Avrupalı seyyah Plano Carpini'ye göre Ermenistan ve Gürcistan 1245'lerde Moğollara yılda kırk bin hiperber altın haraç ödemekteydi (Carpini, 2001: 74).

⁶ Gandzaketsi, 1986: 237; Reşidüddîn, I, 1373 hş.: 75. Bu müellif iki Çağatay Noyan'dan bahsediyor. Bunlardan birincisi için "Çağatay Bozorg Kurçî, Arulat kavminden idi ve Mülhidler tarafından öldürülmüştür" ifadesi kullanılmıştır ki, bu yukarıdaki, Çağatay Noyan ile örtüşmektedir. Diğeri ise Çağatay Kuçek olup, Cengiz Han'ın oğullarından Çağatay ölünce, adı Çağatay Kuçek olan Moğol kumandanı, Moğol adetlerine göre artık bu adı taşıyamaz olmuştur. Bu yüzden onun adı Sunitay'a çevrildi, çünkü o Sunit kavminden idi.

Halifelik ile Mücadeleler

Cormagun Noyan, Azerbaycan'ı kontrolü altına aldıktan ve ayrıca Kafkasya bölgesini işgal ettikten sonra, güney kanadını korumak üzere Bağdat'a karşı hareket etti. Gence kuşatması sırasında, Moğollar Erbil'e saldırdı ve her ne kadar kale saldırıya mukavemet ettiyse de ele geçirilip, halkının çoğu katledildi. Moğollar Harezmsâh'ı izleyerek ilk olarak Erbil'i istilâ ettiklerinde (633/1236) Halife el-Mustansır Billâh bir ordu hazırlanması için Müslüman hükümdarları yardıma çağırdı; Moğollar ikinci hücumda Erbil'i aldılar ve halife Bağdad'da savunmada kaldı ve bütün halkı silah başına çağırdı⁷. Moğollar, ancak haraç verildikten sonra çekildiler ve her nereye gittilerse orayı tahrip ettiler. Buradan Irak-ı Arab'ın kuzey taraflarına yayıldılar ve bu durumda halife doğal olarak cihat ilan etti. Tekrit'in kuzeyindeki Cebel-i Hamrin'de Moğollar yenildi ve Erbil ile Dakuka'dan almış oldukları esirler kurtarıldı ama on beş bin kişilik bir Moğol ordusunun Caferiye'ye yaklaşmakta olduğu duyulunca halifenin kuvvetleri çekildi (Howorth, 1880: 22). Zehebî'ye göre, Zilkade 635 (Haziran-Temmuz 1238)'te Emîr Cemâleddîn Beklek komutasındaki yedi bin kişilik bir ordu Moğollara saldırdı. Beklek Moğol saflarını bozmakla beraber öldürülünce Müslüman ordusu dağılıp, kaçmağa başladı. Bir kısmı Bağdad'a dönebildi ve çoğu öldürüldü. Fakat bu kaynakta ne yazık ki savaşın yeri verilmemektedir (Zehebî, XXXVI, 1418: 25).

Cormagun döneminde Moğol hükümdarı ile hilâfet arasındaki son hadise Mayyafarıkın'de oldu. 638 (1240-1241)'de Moğol hükümdârından İslâm hükümdârlarına elçi geldi. Bu elçi onları Moğol kaanına itaate davet ediyor ve kalelerinin çevresindeki surları yıkmalarını emreliyordu. Elçinin getirdiği mektup şöyle başlıyordu: "Göklerin Rabbinin naibi, yeryüzünün süpürücüsü, doğu ve batının hükümdârı Büyük Kaan'dan..." Mektubu getiren elçi İsfahanlı güzel huylu bir Müslümandı. İlk olarak Meyyafarıkın'de bulunan Şihâbeddîn Gâzi b. Adil'in yanına gitti. Fakat o, Hülagu Han gelene kadar bu mektubun gereklerine uymadı⁸.

İslâm dünyasının lideri halife olduğundan, Şihâbeddîn Gâzi'nin davranışını tabii bulmak lazımdır. Ancak, Moğol istilâsının hızla ve kuvvetle yayıldığı bu devrede, İslâm dünyasında birlik ve beraberliğin olmadığı, iç çekişmelerle birbirini zayıflattıkları da aşikârdır.

Ögedey Kaan'ın bu mektubundan hemen sonra ve Köseadağ Savaşı'nın arefesinde 639 (1241-1242)'de Selçukluların Meyyafarıkın üzerine bir sefer yaptıklarını görüyoruz. Türkiye Selçuklu sultanlarının Meyyafarıkın ülkesinin sahibi olmadan, oradaki asileri ve söz dinlemezleri kahretmeden çetrelere daima kapalı kalacağı şeklindeki inançları vardı. Sultan, bu inancın gereklerini yapmak ve arzusunu gerçekleştirmek için askerlerin Kayseri mahrûsesinde toplanmalarını emretti. Haleb

⁷ Zehebî, XXXVI, 1418: 13; İbn Kesîr, XIII, s. 282; Abû'l-Farac (II, 1987: 538)'da 1238.

⁸ Zehebî, XXXVI, 1418: 30; İbn Kesîr, XIII, 1995: 297 vd. Bu kaynakta Moğol hükümdârı olarak Tuluy Han gösteriliyor ise de Tuluy Han'ın 628 (1229)'da öldüğü bilinmektedir. Benaketi, 1348: 399.

Moğolların Ortadoğu'daki İlk Noyanı Cormagun

hükümdârından (sâhib), Musul, Mardin ve Cezire (Cizre) meliklerinden yardım istedi. Durumu daha önce haber alan Melik Şihâbeddîn Gâzi, tedbir ve tedarik için parlak zekâsı ve etkili iradesini kullandı. Yağan Tayşi ile Kirman Türklerini yardıma çağırdı. Yağan Tayşi Sultan Celâleddîn'in kız kardeşinin kocası idi. Yassıçimen Savaşı'ndan (1230) önce Harezmsâh'a karşı isyan etmiş, fakat karısının aracılığıyla affedilmişti. Re'sulayn savaşından sonra ise Bağdat tarafına gitmiş, halifeye sığınmıştı. Harezmlilerle askerlerle takviyeli güçlü bir ordusu vardı. Selçuklu ordusu Amid'e vardığı zaman, Eyyûbilerin Hısn Keyfa hâkimi Melik Muazzam da onlara katıldı ve Meyyafarîkin tarafına hareket edildi. İki taraf arasında şiddetli çarpışmalar vuku bulduğu halde, hem artan Moğol baskısı ve ham de hava şartları nedeniyle iki taraf arasında anlaşma sağlandı. Şihâbeddîn Gâzi, Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'e tabi olmayı kabul etti (İbn-i Bibi, II, 1996: 54-58; Müneccimbaşı, II, 2001: 87; İbnü'l-Esîr, XII, 1987: 392).

Sultan Gıyâseddin'in yaptığı bu teşebbüsün Moğollara karşı ülkenin birlik ve bütünlüğünü temin etmeğe yönelik olduğu açıktır. Fakat, Şihâbeddîn Gâzi'nin Selçuklu hükümdârına karşı Harezmlilerle askerleri de yanına alarak giriştiği mücadele hakkında çok az kaynakta haberler yer aldığına bakılırsa, bu sıralarda Moğol yayılmasının daha çok önem kesbettiğine hükmetmek icap eder. Yukarıda açıkladığımız gibi, Köseadağ savaşından sadece bir iki yıl önce Sultan Gıyâseddin'in, Moğolların saldırdığı Güneydoğu'ya müdahale etmesinin stratejik sebepleri bulunuyordu.

Türkiye Selçuklularının doğuya doğru uzanan sınırlarında ise, kısa bir süre önce varlıklı olan Gürcü ve Ağuvan prenslikleri o an zayıflamıştı. Moğolların boyunduruğu altına girerek haraçgüzâr olmuşlardı. Prensler, tayin edilen vergiyi muntazaman ödüyorlar, Moğollarla birlikte şehirleri tahrip ve halkını esir ediyorlardı (Grigor, 1954: 13).

Sultan Gıyâseddin'in güneydoğu seferini açıkladıktan sonra, Anadolu'nun istilâsını gerçekleştiren Baycu Noyan'ın Azerbaycan valiliğine getirilmesini hazırlayan şartları açıklayalım. Moğolların 1238'den 1241'a kadar olan süre içerisinde tahrip ve yağmalarına ara vermelerinin sebebi, Kiragos'a göre Cormagun Noyan'ın güya bir şeytanın çarpmasıyla hâsıl olan ızdırapların tesiriyle konuşma kudretini kaybetmiş olmasıydı. Şüphesiz bu bir nüzulün neticesi idi. Cormagun Noyan bu malûliyetine rağmen yine de görevine devam ettirilmiştir. Çünkü kaan öyle arzu etmekteydi. İlâveten o, Cormagun ölse bile cesedinin orduyu her yerde takip etmesini de emretmişti. Zira bu başarılarını her seferinde kanıtlamış değerli bir generaldi (Gandzaketsi, 1986: 227).

Babaî isyanından sonra felç geçiren Cormagun Noyan'ın yerine ordu kumandanlığına Baycu Noyan getirildi. Kiragos'un ifadesine göre, Baycu Noyan'ın adeta büyümlü bir süreçle bu vazifeye seçilmiş olduğu söylenebilir. Bu tayin

muhtemelen 5 Cemaziyelahir 639 (11 Aralık 1241) tarihinde Ögedey'in ölümüyle⁹ birlikte, onun nâibelğini yapan dul eşi Turakina'nın güvendiği adamlarını bazı yerlere yerleştirme politikasıyla ilgilidir. Baycu muhtemelen Turakina ile oğlu Güyük'ün himayesi altındaydı ki, sonraki yıllarda Batu ve Hülagu'nun kıskançlıklarını uyandırdığını görmekteyiz (İbn-i Bibi, II, 1996: 62). Ögedey'in dört büyük hatunu ve altmış cariyesi vardı. İkinci eşi olan Turakina'dan beş oğlu vardı. Turakina, Merkit boyundandı, hırslı ve kurnaz bir hatundu. Moğol hanedan yasalarına göre; kocasının ölümünden sonra anne olarak tam dört yıl nâibelik yapmış ve oğlu Güyük'ün tahta çıkışına kadar bütün kabileler ona itaat etmiştir (Purgstall, I, 1852: 53).

Ögedey Kaan kendi saltanatı zamanında Turakina Hatun'dan doğmuş olan büyük oğlu Kuçu'yu veliahd ilan etmişti. Fakat o, babasının sağlığında vefat etti. Ögedey bunun üzerine onun oğlu Siramun'u veliahdlığa getirdi. Ögedey Kaan'ın ölümü üzerine seferde bulunan oğlu Güyük aceleyle geri döndü ve İmil'e ulaştı. Orada Cengiz Han'ın kardeşi Otçigin'in saltanata göz koyduğunu öğrenince derhal babasının ordugâhına giderek ordunun başına geçti. Fakat yasaların icaplarına uyararak kudret ve şevketin Turakina Hatun'un elinde olmasına ses çıkarmadı. Bu durum yaklaşık dört beş yıl devam etmiştir (Mirhond, II, 1358: 868 vd.; Kazvînî, 1913: 141). Bu sürenin sonunda Carpini'nin de hazır bulunduğu kurultayda Güyük Han tahta çıkarılmıştır (Carpini, 2001: 121-123).

Cormagun Noyan, Aras ile Kür nehirlerinin arasını ve Gürcistan'ın başkenti Tiflis'i ele geçirmişti. O, Rey'i kuşatıp tahrip etmiş; bunun üzerine Kars halkı korkudan şehrin anahtarlarını teslim etmişti, fakat çocuklar ve sanatkârlar esir alınıp, eli silah tutan bütün halk öldürülmüştü. Ermeni Prensi Avak, kız kardeşi Tamta ile birlikte Güyük'ün sarayına giderek, baba miraslarının kendilerine bırakılmasını rica etmişler ve bunun üzerine bu hususta Cormagun'a emir verilmişti. Cormagun'un ölümü üzerine yerine geçen Baycu Noyan istilâları devam ettirdi (Purgstall, I, 1852: 110).

Cormagun'un Hükümeti

Cormagun'un zapt ettiği topraklar, *altan uruk* ya da imparatorluk ailesinin herhangi bir üyesinin doğrudan yönetimi altında değildi. Ailenin bütün mensupları adına kendisi tarafından yönetiliyordu (Benson, 1991: 171). Burası kesinlikle askeri yargı ile idare edilen bir alan olup, Moğollar tarafından henüz bir bürokrasinin kurulmadığı bir bölgeydi. Batu'nun bu bölgenin fiili hükümdârı olduğunu gösteren kanıtlar çok belirsizdir. İlâveten, İran'ın çoğu, Ögedey Kaan'ın Rusya'ya sefer emrini vermesinden yani 1235 kurultayından önce zaptedilmişti. Azerbaycan, 1232'de Moğol çatası altındaydı. Son olarak, Cormagun, Kafkasya'nın fethini tamamladığında, Batu henüz Macaristan'dan dönmemişti.

⁹ Ögedey'in nâşı Moğol geleneklerine göre İrtiş ırmağından iki günlük mesafede, yüksek Buldak Kasar (Yeke Undur) Dağı'na defnedilmiştir. Reşîdüddîn, I, 1373: 674; Cüveynî, 1998: 193; Mirhond, IV, 1358: 864.

Moğolların Ortadoğu'daki İlk Noyanı Cormagun

Cormagun'un kurduğu idare aygıtının askeri bir hiyerarşiye dayandığı açıktır. Aknerli Grigor Cormagun'un emriyle kurulan kurultayda yüz on reisin memleketi aralarında taksim ettiklerini belirtiyor. Bu reisler memleketi üç kısma ayırdılar. Bir kısmı kuzeye, bir kısmı güneye doğru, bir kısmı da hâlâ ellerinde tuttıkları ülkenin iç taraflarına gittiler (Grigor, 1954: 11). Muhtemelen bu şefler, yaghun (yüz) ile tümen (on bin) komutanları idiler. Grigor ayrıca iç bölgenin Gürcistan, Ağuvan ya da daha çok Gence'den müteşekkil olduğunu belirtiyor. Grigor iç taraflara giden şu Noyanların listesini veriyor: Han'ın arkadaşı Asutu Noyan, Han unvanını alan Çağatay, sonra Sanitay, diğer küçük Çağatay, bütün askerin başına getirilen Baycu Noyan, Asar Noyan, Khuttu Noyan, Tuttu Noyan, Ogotay Noyan, Khocay Noyan, Khurumçi Noyan, Khunan Noyan, Tenal Noyan ve Engurek Noyan (Grigor, 1954: 12). Bu liste ilginç ama sorunlu bir liste gibi gözüküyor. Birincisi Grigor'un "Han" unvanıyla andığı Çağatay, muhtemelen Cengiz Han'ın oğlu Çağatay değildir. Çünkü bu zamanda Çağatay Çin'de bulunmaktaydı. 1235'ten sonra ise Çağatay Karakorum'da Ögedey Kaan'ın yanında idi. Daha sonraki birçok yazar Grigor gibi çağdaş bir yazarın yaptığı hatayı anlamışlardır. Komutanların sayısı ne olursa olsun, Ermenilerin ve Gürcülerin Moğolların örgütlenmesini tam olarak anlayamadıkları kesin görünüyor. Cormagun'un, bölgeyi kuzey, güney ve orta kısımlara bölerek kendi idaresini düzenlemesi imkânsızdır. Moğol idaresi kuzey, güney, doğu, batı ve orta olarak düzenlenmiştir, en azından, sağ ve sol kanatlı bir merkez olarak. Bu (kuzey, güney ve orta) düzenleme Cormagun'un ordugâhının doğuya Moğolistan'a karşı durmasıyla ilgili olabilir.

Grigor, Cormagun'un karargâhını Gence'de kurduğunu yazıyor (Grigor, 1954: 12), modern tarihçiler de lojistik amaçlar için, Aras Nehri boyunca Mugan steplerinde bulunduğunu tespit etmişlerdir. İkisi de mantıklı görünüyor. Gence, Transkafkasya üzerinde hâkim ve merkezi bir konumda olduğundan ilk konak yerleridir. Bu arada, Mogol süvarileri Arran ve Mugan çayırlarında serbestçe dolaşabiliyorlardı. Gürcistan'da Moğollar nüfusu sekiz tümene bölmüşlerdi. Bunlar, Moğollara bağlılık yemini eden Gürcü feodal beylerinin komutasındaydı. Ama belirtilmeyen nedenlerden dolayı, bu bölünme sürekli olmadı. Bu arada İran'ın güney kısmında, Gevaşir ve Kirman hâkimleri olan Fars atabegleri Ebû Bekr ve Barak Hâcib de Cormagun'a teslim olmuşlardı. Teslim olmaları, İran'ın istilâsı sırasında, Moğolların Rey'den, Kum'a ve Kaşan'ın çevresine kadar güneye doğru gitmeleriyle gerçekleşmişti. Bu Moğol birliklerinden bazıları Fars ve Kirman şehirlerine gittiler. Bu eyaletlerden bir miktar vergi verilmesi karşılığında bir anlaşma imzalandı. Cüzcânî'nin yazdığına göre, bundan sonra, bu bölgelerdeki tahribat başlatılmıştır (Cüzcânî, II, 1881: 1118 vd).

Grigor, verginin *mal* ve *tağar* olmak üzere çeşitli biçimlerinden bahseder. Ayrıca, vassal beyler Moğollar seferber olduğunda süvariler sağlamak zorundaydılar¹⁰. Grigor, huzuruna gittiğinde Cengiz Han'ın Cormagun'a şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Allah'ın iradesi memleketi zapt etmek ve mamur halde tutmak, halkın bize itaat

¹⁰ *Mal*, mülk üzerinden, *tağar* da hububat ve erzak üzerinden alınan vergilerdi. Grigor, 1954: 8.

etmesine ve *tuzgu*, *mal*, *tağar* ve *ğıpçur* vermesine dair yasak vazetmek, emirlerimize itaat etmeyen ve vergi vermeyenleri ise bunu duyan ve görenlerin korkarak aynı harekette bulunmamaları için öldürmek ve memleketlerini tahrip etmektir.”¹¹.

SONUÇ

Cormagun gerçekten de İran'ın yanı sıra Transkafkasya bölgesinin hükümdarı olarak görünüyor. Fakat sivil yöneticilerin entrikaları ile Ögedey Kaan, Cormagun'un gücünü ve etki alanını büyük ölçüde kısıtlamıştı. Kaynaklarda kesinlikle basitçe böyledir. Ancak, bu veriler imparatorluğun diğer olaylarıyla ilgili olarak analiz edildiğinde, bu algıların hatalı olduğu görünüyor. Olayların gerçek niteliğini ortaya koyan kişiler arasında dört aktör bulunmaktadır: İran ve Transkafkasya genel komutanı Cormagun Noyan; Harezm Valisi Cin-Temur; Afganistan'ı işgal eden Dayir Noyan, muhtemelen Cormagun'a bağımlı olan bir Moğol generali idi; Cormagun'un topraklarındaki vergilerin tahsilini denetlemek için Ögedey Kaan tarafından gönderilen bir sivil yönetici olan Körgüz¹².

Cormagun'un yönetim aygıtı oldukça basit ve askeri ihtiyaçlarını karşılamak için tasarlanmış gibi görünüyor. Bunlar Ermeni ve Gürcü prenslikleri örneğinde görüldüğü gibi, çeşitli türlerdeki haraç ve vergilerin toplanması ile Moğol ordusu için asker gönderilmesinin sağlanması için düzenlenmiştir. Ayrıca Cormagun, Moğolistan'da Ögedey Kaan'a gönderilen *tuzguyu* sağlamak zorunda kaldı. Geri kalan vergiler bölgedeki Moğol kuvvetlerine tahsis ediliyordu. Cormagun'un zapt ettiği yerler sakinleşip istikrara kavuşurken askeri hükümetin yerini sivil hükümet aldı. Bu yapılandırma demografiyi de etkiliyordu. Ordunun büyük kısmı zapt edilen bölgeden çekilmesine rağmen, yeni *darugaciler* hâlâ kaanın iradesini uygulamak için askeri otoritelerini yeterli bir şekilde korudular. Yerel *darugacinin* kontrolü sağlayamadığı durumlarda düzenli Moğol ordusunun başında bir askeri komutan gönderildi. Söylemeye gerek yok ki, ordudan kaynaklanan hasar, ancak eşkiyaların sebep olduğu hasar kadar idi. Ayrıca sivil ve askeri liderler arasında, yaygın görünen önemli bir düşmanlık eğilimi vardı. Tarihçiler genellikle Cormagun'u neredeyse bağımsız bir hükümdâr olarak tasvir ederler, ama Moğol İmparatorluğu yükseldikçe onun gücünün azalmadığı açıkça görülmektedir.

Cormagun idari sorumluluk ve yetenekleri az basit bir askerden başka bir şey değil miydi sorusuna vereceğimiz yanıt şöyledir. Önce Cormagun, ana görevi Moğolların düşmanlarını yenmek olan bir generaldi. On yıllık komutanlığının çoğunu

¹¹ *Tuzgu*, Moğolistan'daki Kaan'a gönderilmek üzere alınan özel bir vergidir. *Tağar*, genel bir vergidir, ama normalde hayvanlar veya mülk ile ilişkili değildir. Ayrıca Türkçede tahıl ölçüsüdür. *Ğıpçur*, özel olarak hayvanlardan alınan vergidir. Grigor, 1954: 11.

¹² Cüveynî, 1998: 394; Cüzcânî, 1881:1120 vd. Cin-Temur 1235/1236'da ölmüştür; Karş. May, 1996: 61.

Moğolların Ortadoğu'daki İlk Noyanı Cormagun

böyle yaparak geçirdi. Kurduğu yönetim, askeri kontrol için uygun olan *tanma*¹³ sistemine dayanıyordu. Ayrıca, aşırılıkların çoğu astları tarafından işlenmiştir. Zapt edilen yerler genişledikçe, daha ayrıntılı bir yönetim sistemi *tanmanın* yerini aldı. Bununla daha ayrıntılı vergiler ve sıkı mali kontrol gelmiş oldu. Cormagun kesinlikle bölgedeki ordunun genel komutanı iken, generalleri kendi bölgelerini yönetiyordu. Bu bir övgü değil, gerçek olup Cormagun, kendisini yüceltmiş olsaydı, kesinlikle çağdaş kaynaklarda daha fazla yer ve yorum alırdı. Ayrıca, Moğol fatihlerin yerini daha ayrıntılı bir yönetim sistemi olarak *tanma* almıştır.

KAYNAKLAR

- Aknerli Grigor (1954), *Moğol Tarihi*, Çev. H. D. Anreasyan, İstanbul: Osman Yalçın Matbaası.
- Benaketî (1348), *Târîh-i Benaketî*, Neşr. Câfer Şiâr, Tahran: Çâphâne-i Dâverpenâh.
- Benson, D.S. (1991), *The Mongol Campaigns In Asia: A Summary History Of Mongolian Warfare With The Governments of Eastern And Western Asia In The 13th Century*, Chikago.
- Cüveynî (1998), *Tarih-i Cihangüşa*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, Trans. H. G. Raverty, Gilbert&Rivington, London 1881.
- Ebülferec-İbnülibrî (1941), *Tarihi Muhtasarüddüvel*, Çev. Şerafeddin Yaltkaya, İstanbul: Maarif Matbaası.
- Gregory Abû'l-Farac (1987), *Abû'l-Farac Tarihi*, Ö. Rıza Doğrul, Ankara: TTK.
- Grousset, R. (1993), *Bozkır İmparatorluğu*, Çev. Reşat Uzmen, İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Grousset, R. (2001), *Cihan Fatih Cengiz-Han*, Çev. İzzet Tanju, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Hamdullah Müstevfî-i Kazvîni (1913), *Târîh-i Güzîde*, İng. terc. E. G. Browne, London: GMS.
- Chamich, M. (1827), *History of Armenia*, Trans. Johannes Avdall, Calcutta: Bishop's College Press.
- Howorth, H. H. (1880), *History Of The Mongols*, London. Longmans Green And Co.
- İbn Kesîr (1995), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Türkçe terc. Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbn-i Bibi (1996), *el-Evâmîrü'l-Alâiye fi'l-Umuri'l-Alâiye*, Haz. Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

¹³ *Tanma*, Moğol ordusunda seçilmiş gruplardan oluşan bir askeri birliğe deniliyordu. Zapt edilmiş bir bölgeyi işgal etmek ve mümkünse kontrolünü temin etmek için gönderiliyordu.

- İbnü'l-Esir (1987), *el Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, Çev. Abdülkerim Özeydin, İstanbul: Bahar Yayınları.
- Johann de Plano Carpini (2000), *Moğol Tarihi ve Seyahatnâme*, Çev. Ergin Ayan, Trabzon: Derya Kitabevi.
- Kiragos Gandzaketsi (1986), *History of the Armenians*, Trans Robert Bedrosian, New York: Sources of the Armenian Tradition.
- May, T. (1996), *Chormaqan Noyan: The First Mongol Military Governor In The Middle East*, Indiana Üniversitesi Master Tezi,..
- Mirhond (1358), *Ravzatu's-safâ*, Neşr. Abbâs Zeryâb, Tahran: Çâphâne-i Mehâret.
- Moğolların Gizli Tarihçesi* (2015), Tercüme ve notlar Mehmet Levent Kaya, İstanbul: Kronik Yayınları.
- Moğolların Gizli Tarihi* (1995), Çev. Ahmet Temir, Ankara: TTK.
- Müneccimbaşı (2001), *Câmiü'd-Düvel*, Haz. Ali Öngül, İzmir: Akademi Kitabevi.
- Müverrih Vardan (1937), *Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)*, Çev. Hrant D. Andreasyan, İstanbul: İstanbul Milli Mecmua Basımevi.
- Nesevî (1384), *Sîret-i Celâleddîn Mengübirnî*, Neşr. Müctebâ Mînovî, Tahran: Şirket-i İntişârât-i İlmî u Ferhengî.
- Poppe, N. (1992), *Moğol Yazı Dilinin Grameri*, Çev. Günay Karaağaç, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Purgstall, H. (1852), *Geschichte der Ilchane*, Darmstadt: Carl Wilhelm Leske Verlag.
- Rashîd Al-Dîn (1971), *The Successors Of Genghis Khan*, Trans. J. Andrew Boyle, New York-London: Columbia University Press.
- Reşîdüddîn Fazlullah (1373 hş.), *Câmiü't-tevârîh*, Neşr. Muhammed Rûşen-Mustafa Müsevî, Tahran: Çâphâne-i Kuteybe.
- The Secret History of the Mongols* (2015), Trans. Igor De Rachewiltz, Canberra: The Australian National University.
- Vladimirtsov, B. Y. (1987), *Moğolların İçtimaî Teşkilâtı*, Çev. Abdülkadir İnan, Ankara: TTK.
- Yakubovskiy (1992), A. Y., *Altın Ordu ve Çöküşü*, Çev. Eren Hasan, Ankara: TTK.
- Yazıcızâde Ali (2009), *Tevârîh-i Âl-i Selçuk*, Haz. Abdullah Bakır, İstanbul : Çamlıca Basım Yayın.
- Zehebî (1418), *Târihü'l-İslâm*, Tahkik Ömer Abdüssleâm Tedmürî, Beyrut-Lübnan: Dârü'l-kitâbü'l-Arabî.

Makale Geliş Tarihi: 04.09.2018 Yayın Kabul Tarihi: 27.11.2018

MOĞOL TOPLUM HAYATINDA ‘ÖLÜMÜNDEN SONRA CENGİZ HAN’

Murat TURAL*

Öz

1206 yılında yapılan *kurultay* ile “Cengiz” (cihan hükümdarı) unvanını alan Timuçin, yirmi yıl boyunca sadece Moğolların değil daha başka birçok halkın hâkimi oldu. Bu bağlılık Moğol dışı halklar için gönüllü bir tabiyetlikten ziyade teslimiyet anlamına gelmekteydi. Ancak kendilerini yoktan var eden Moğollar için yaşadığı müddetçe Cengiz Han, âdeta saygıdeğer bir efendi idi. Hâl böyle olunca, öldükten sonra da Moğol toplumunun devamı için kurucunun aziz hatrasına sahip çıkmak lazımdı. Cengiz Han’ın ölümünden (1227) sonra Moğol toplum hayatı için söylenebilecek pek çok şey vardır. Ancak ilk bakışta tuhaf gelen bu başlık ile de aslında anlatılmak istenen şey aynıdır. Bir farklı bu çalışma, hayatta olmamasına rağmen her Moğol ferdi için adeta “besmele” ile aynı anlama gelen Cengiz adının ve mirasının Moğol toplum hayatındaki yerini tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Moğol, Cengiz Han, Yasa, Ordu, Diplomasi.

‘GENGHIS KHAN AFTER HIS DEATH’ IN THE MONGOLIAN SOCIAL LIFE

Abstract

Temuchin, who assumed the title of “Genghis” (universal ruler) with a *kurultay* held in 1206, had the command of not only the Mongols but also many other people for twenty years. This commitment meant submission for the non-Mongol people rather than a voluntary dependence. However, for the Mongols that made the mentioned people out of nothing, Genghis Khan was almost a respectable master during his whole life. When it is the case, it was necessary to protect the valuable memory of the founder for continuation of the Mongolian public after his death. There are many things to say about the Mongolian social life after the death of Genghis Khan (1277). However, the thing intended to tell is actually the same as this heading that seems strange at first sight. With only one difference, the present study aims to determined the place of the name and heritage of Genghis, which has almost the same meaning as “basmala” for each Mongolian individual although he is not alive, on the Mongolian social life.

Key Words: Mongolian, Genghis Khan, Yasa, Army, Diplomacy.

GİRİş

Dünya tarihinin şahit olduğu en farklı karakterlerden birisi şüphesiz Cengiz Han’dır. O, Ortaçağ’da yaşamış olmasına rağmen, neredeyse tarihin bütün devirlerinde kendisinden söz ettirmeyi başarmıştır. Sadece tarihin değil, hâlâ

* Dr. Öğr. Üyesi, Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. e-posta: murat.tural@bozok.edu.tr. ORCID: 0000-0002-1361-4656.

coğrafyanın, edebiyatın ve çeşitli sanat dallarının ilgi alanı içerisinde olmaya devam etmektedir.

Günümüz Moğolistan'ının devlet kurucusu sayıldığı için onun hatırası her şeyden önemlidir. Havaalanları, caddeler, sokaklar, okullar onun adıyla süslenmiştir. Kurduğu imparatorluğun üzerinden bin yıl geçmesine az kalmış olmasına rağmen, yakın zamanlarda onun ismi daha fazla hatırlanılır olmuştur. İsminin zikri doğduğu ve can verdiği (yeşerttiği) topraklarda geçen 800 küsur senede bazen yasaklansa da, onun tesiri yaşadığı yerlerin dışında daha büyük olduğundan şöhretinden pek bir şey kaybetmemiştir.

Esas olarak bu çalışmada, araya mecburiyetten serpiştirilmiş Cengiz Han'ın yaşamı hakkında kısa bilgilendirme ve değerlendirmeler ile birlikte, onun doğum yılından farklı olarak üzerinde ittifak edilen 1227'deki ölümünün ardından uzun süre baki kalan namı ve mirası üzerinde durulacaktır. Çalışmanın, 1227'den sonra Cengiz adının geçtiği ve namının yürüdüğü bütün bölgeleri ele almak gibi bir gayesi yoktur. Zira onun hakkında Moğolistan'a en uzak yerlerde bile eserler yazılmaya devam etmektedir. Makalede, temelde onun hatırasının henüz sıcak olduğu zamanlar konu edinilecektir. Onun hatırasının en çok İlhanlılar arasında yaşatıldığını düşündüğümüzden, örnekler çoğu zaman onlar üzerinden verilecektir.

Cengiz Han'ın Ölümü

Çağ ve coğrafya farkı gözetmeksizin, devletlerin kuruluş zamanları ve kurucuları bir müddet sonra kutsalın bir parçası hâline geliverir. Mutlak derecesindeki bu genellemeden nasibini en fazla alanlardan biri şüphe yok ki Cengiz Han olmuştur. Onun çocukluk ve gençlik dönemi aşikâr değilse de, hayatının bilinen zamanlarında yaptıkları yaşamının özellikle pek sır vermeyen ilk devresini şekillendirmiş gibi durmaktadır. Doğumundan gerçek adına, annesiyle hayatta kalma mücadelesine atılmasından evliliğine dair sözü edilen her şeyde efsanevi öğelere rastlamak mümkündür..

Devlet kurucularının söz konusu edinildiği çalışmalarda onun hayatının ilk safhalarıyla başlamak âdet olsa da, burada Cengiz'in ölümü bizim için bir milat teşkil etmektedir. Zira bir fatihın ölümü en az doğumu kadar hatta ondan da öte büyüleyicidir. O kişi, eğer ölüme belki doğumdan fazla değer biçen Asya'nın bir fatihi ise mutlak son (ölüm) âdeta bir başlangıç gibidir.

Cengiz Han, 1227 yılının Ağustos ayında kendisine Batı seferinde destek vermeyen Tangutlar'a karşı düzenlediği harekât sırasında hayatını kaybetti (Moğolların Gizli Tarihi, 2010: 190). Oysa daha önce ölümsüzlük üzerine epey kafa yormuştu. Zira Taoist keşiş Ch'ang Ch'un, Cengiz'in, ömrünü uzatacak bir ilacın olup olmadığına dair kendisine ilginç gelen bir sorularına muhatap olmuştu. Keşişten ömrü uzatacak değil ama yaşamı koruyacak tavsiyelerinin olduğu cevabını alan Cengiz Han hayal kırıklığına uğrasa da, ona savaş sahasında karşılaştıklarından farklı muamele etmiş ve saygısını belli etmişti. Sonrasında keşişle birkaç kez daha görüşen Cengiz

Han, onu Semerkant’a giderken beraberinde götürmüştü. Ondan sonradır ki Ch’ang Ch’un, aşırı alışkanlıkları terketmenin, tutkuları gemlemenin, bununla birlikte ruhu takviye edip korumakla ve ancak göklerde olana teslimiyetle ölümsüz olunabileceğini dillendirmeye başlamıştır. Bunun yanında kağana, seksin getireceği zararlar dolayısıyla kadınlarla olan ilişkisine bir sınırlama getirmesi tavsiyesinde bulunmuştur (Yao, 1986: 211-213; Russell-Rachewiltz, 1993: 214). Keşişin kendi dünya görüşüne göre yaptığı nasihatler bir tarafa, Cengiz Han 72 yaşında, ikinci kez attan düşüp iç kanama geçirmesi¹ veyahut sefer sırasındaki kötü (rutubetli) havanın etkisiyle hayatını kaybetmişti (Cüveyni, 1391: 231-233; Abû’l Farac, 1999: 522). Ch’ang Ch’un seks uyarısını yaşayan Cengiz için yapsa da, kağan kırk bakire ve atla birlikte gömüldü (Reşidüddin, 1373: 540 vd.; Cüveyni, 1391: 237).

Roux (2006: 21), “Cengiz Han’ın mezarı, o nerede? Eğer en büyüğün uyuduğu yeri bilmiyorsak, onun yüzde biri gücündekileri nasıl daha iyi tanıyacağız?” diye sormuştur. Nadir Devlet (2010: 174) de gömüldüğü yer hakkında, öldüğü yere mi? Doğduğu yere mi? diyerek alanı daraltmıştır. Çinli bazı arkeologlar, Sincan-Uygur bölgesinde Sincan’ın kuzeyinde iki gölün yanını işaret ederek gerçek mezarı buldukları iddiasında.² Ancak genel kabul, cenazesinin Moğolistan’a getirildiği ve Burhan Haldun’da defnedildiği yönünde. Nasıl getirildiği ve ne şekilde defnedildiği ise yine muamma. Söylentiye göre, cenaze Moğolistan’a getirilirken gören duyan herkes öldürüldü. O hâlde ölümü birçok kişi tarafından işitilmişti. Hâlbuki 1072’de çıktığı doğu seferinde bir suikast sonucu hayatını kaybeden Selçuklu Sultanı Alp Arslan’ın ölümü orduya duyurulmamış ve hızla başkente dönülmüştü (Bkz. Sıbt İbnu’l Cevzî, 2011: 187).

Barthold’un (1947, 522) “Moğol hanlarının defin merasiminin mükemmel tasvirini yapmak imkânsızdır” uyarısı dururken, bu konuda da çok şey söyleniyor. Cengiz’i gömenlerin hatta onları görenlerin de öldürüldüğü ifade ediliyor. Öyle de olsa en son hayatta kalanlar olmalı. Yine şu kadar atın defin yerinde serbest bırakılıp bütün izleri sildiği de “bininci el kaynaklarda” yazılı. Barthold, bu türden haberlere ihtiyatla yaklaşılması tavsiyesinde bulunmuştur. Marco Polo’daki, Mönge’nin ölümü arkasından 20.000 kişinin öldürüldüğü kaydı da ona göre oldukça şüphelidir. Bu yüzden, Moğol tarihi konusunda kendisine oldukça itibar edilen D’ohsson’un benimsediği, insanların işaret ya da şahit bırakmamak amacıyla öldürüldüğü görüşü Rus yazarca hatalı bulunmuştur. Barthold (1947: 525, Dipnot 45), Güyük’ün vefatı sonrasında herkesin olduğu yerde kalması yönünde neşredilen fermanı (Reşidüddin, 1373: 810) savına delil olarak getirmiştir. O ayrıca, Burhan Haldun kültürünün Cengiz’in ölümünden önce de var olduğunu nakleden bir Moğol rivayetinden bahsetmiştir. (Bkz. Hândmîr, 1380: 47) Buna göre Cengiz, bir defasında düşmanlarından kaçıp Burhan Haldun’a sığınmış, sonra ona kurbanlar sunmuş ve torunlarına da bunu devam ettirmelerini vasiyet etmiştir. Yine rivayete göre, ölünce orada bulunan bir ağacın

¹ Roux bu ölüm nedenini Yuan-se’ye dayandırır. Bkz. (Roux, 2001: 227).

² <http://arsiv.ntv.com.tr/news/30302.asp> (Erişim Tarihi: 11.08.2018).

altında gömülmeyi dilemiş, öyle de yapılmış ancak gömüldüğü yıl orada bir orman ortaya çıkınca! mezarı kimse bulamamış. Barthold (1947: 527-528) rivayeti şüpheli görse de, Carpini'nin (2015: 51-52, 54) izi kaybetmek için defin yerinin bilinçli olarak yeşille kaplandığı yönündeki kaydını değerli bulmuştur.

Hâlihazırda Cengiz Han ve Yuan hükümdarı Kubilay Han'ın defin yerleri ile ilgili tartışmalar devam etmekle birlikte (Jagchid-Hyer, 1979: 107), özellikle Cengiz Han'ı bulmak için Moğolistan'da Burhan Haldun ve çevresinde kazılar sürmektedir. Diğer taraftan kazı yapmayı "yerlilere ve inananlara saygısızlık" olarak niteleyip mezarı ahlaki ilkeyi gözettiğini iddia ederek uydu görüntüleriyle arayanlar da mevcut.³ Onun toprağa verilmekten çok saklandığı ortada. 790 küsur yıl önce onu saklayanların şimdilerde onun peşine düşenlerden daha zeki insanlar olup olmadıklarını veyahut ölümünden sonra ortaya çıkan efsanelerin (Ratchnevsky, 1992: 141) onun mezarını bulmada kolaylaştırıcı bir unsur olup olmayacağını gösterecek tek şey ise, zaman!

Cengiz'in İzinde: "Yasa"

Barthold (1988, 91-92), babası Yesügey'den Cengiz'e siyasi anlamda herhangi bir miras kalmadığını, dolayısıyla Cengiz'in diğer dünya fatihlerine kıyasla oldukça geç bir yaşta, 50 yaşında, kendini ispatlama yolunda henüz adımlar atabildiğini belirtmiştir. Cengiz'in doğum yılı olarak 1162'yi (kimi tarihçilere göre 1155) esas alırsak, babası öldüğünde (1171) henüz 9 yaşındadır. 1206 kurultayında ise 44 yaşında. Peki ama 1206'da Cengiz'in adı nerelere kadar duyulmuştu? Batı Asya'da namının duyulduğunu söylemek zor. Ne zaman ki Harzemşahlar ile savaşı başladı, işte o andan itibaren şöhreti de katlandı.

Onun *siyasi miras* olarak bıraktığı sınırlar bu makalede ele alınmayacaktır. Ancak şüphe yok ki Cengiz Han'ın en önemli mirası *Yasa* idi. Maalesef söz konusu kanunların tümünü içeren bir esere sahip değiliz. Bununla birlikte *Gizli Tarih*'te, müslüman yazarların çalışmalarında hatta Avrupalı seyyahların eserlerinde *Yasa*'nın belli maddelerine rastlamak mümkündür. Cüveyni'nin (1391: 128) yasaların tomarlara yazıldığı yönünde düştüğü kayıt işin ciddiyetini ortaya koyduğu gibi aynı zamanda bağlayıcılığını ve sürekliliğini de hissettirmektedir. Cengiz hastalandığı vakit oğullarını çağırması ve yasaların devamı için gayret göstermeleri gerektiğini söylemiştir (Cüveyni, 1391: 231).

Hanlık tahtına oturmak için yasalara bütünüyle hâkim olmak önemlidir. Hayton (2015: 75), Moğolların hükümdar seçiminde atalarının geleneklerine her zaman sadakat gösterdiklerine işaret etmiştir. Babasının ölümü sonrasında varis Ögedey, ya tevazudan ya da düşmanlarını baştan görmek amacıyla olsa gerek, yasa konusunda tam yetkinliğe sahip olmadığı gerekçesiyle bu görevi kabul edemeyeceği yönünde bir

³<https://www.bbc.com/turkce/vert-tra-40716086> (Erişim Tarihi: 11.08.2018);
<http://arkeofili.com/cengiz-hanin-kayip-mezari-uzaydan-araniyor/> (Erişim Tarihi: 11.08.2018).

açıklama yapmıştır (Cüveyni, 1391: 235; Abû'l Farac, 1999: 526). Ancak Cengiz'in sözü üzerine söz söylenemeyeceğinden, onun vasiyeti yerine getirilerek hanlık makamına Ögedey getirilmiştir. Henüz tahta geçen Ögedey yaptığı ilk konuşmada ise yine yasanın devamlılığına işaret etmiştir (Mîrhând, 1385: 3906). Cüveyni (1391: 613), sonrasında Möngke'nin kağan seçilişinde de yasaya bağlılık konusunun belirleyici olduğunu belirtmiştir.

Barthold (1990: 489), Cengiz'in kendisinin yerine geçecek kişi olarak Ögedey'i seçmesini Cengiz'in insan sarraflığı ile açıklamıştır. Spuler ise, Cengiz yasına hâkimiyetin han seçiminde hemen hemen hiç etkili olmadığı kanaatindedir. Ona göre, örneğin Möngke'nin seçiminde Ögedey'in çocuklarını gözardı etmek için bu anlayış bilinçli olarak işlenmiştir. O, esas olarak Batu'nun isteği doğrultusunda Möngke'nin seçildiğini ifade etmiştir (Spuler, 2011, 282-283). Ancak aynı yazar (2011: 408-411), Cengiz yasının zaman içinde yapılan ilaveler ile Moğolların güçten düşmelerine kadar geçerli olduğunu itiraf etmiştir. Zira Benâketî (1348: 401) de, hiçbir yaratılmışın yasayı değiştirmek gibi bir tasavvurunun olmadığını söylemiştir.

El-Ömeri (2014: 96), “Cengiz Han'ın oğulları kendi ülkelerinde onun yasını uygulama konusunda birbirlerine benzerler” demiştir. Bu bakımdan diğer Moğol hanlıklarında yasanın uzun süre gündemden düşmediğini söylersek hata etmiş olmayız. Zira el-Ömeri (2014: 120), Altın Ordu topraklarında İslamiyetin her ne kadar kabul görmesine rağmen, Cengiz yasalarının hükmünün geçerliliğini koruduğuna değinmiştir. Yasa aynı zamanda tahtı ele geçirmek için bir araç olarak da kullanılmıştır. Örneğin İlhanlılar'da Gazan-Baydu çekişmesinde iki taraf birbirini yasayı çiğnemekle itham etmiştir (Bkz. Vassaf, 1346: 193).

İbni Arabşah (2012: 58) da, “Cengiz Han'ın Tevrat'ı durumdaki Yasa'nın Timur katında son derece muteber tutulduğuna vurgu yapmıştır. Kolayca farkedildiği üzere Yasa, benzerlik kurularak anlamlandırılmaya çalışılmıştır. el-Ömeri (2014: 61) “yasanın bazı maddeleri Şeriat-ı Mustafa'ya uygundur” demiştir. Aynı şekilde Cüveyni (1391: 560) de *şeriat* ile *Yasa* arasındaki benzerliklere dikkat çekmiş, örneğin dul ve yetimlerden vergi alınmaması noktasında şeriatın ve yasanın kesin hükmü bulunduğunu söylemiştir. Ancak Yasa konusuna epey mesai harcamış bir isim olan Ayalon'un (1971: 114) da belirttiği gibi, bu kurallar bütünüünün temel hedefi imparatorlukta birliğin tesis edilmesi üzerinedir. Bu açıdan bakıldığında yasanın askeri bir özelliğinin olduğu ortaya çıkar. Cüveyni değilse de, İslam'ın Arapların yarımada dışına atılmaları için bir *manivela* işlevi gördüğü kanaatinde olan günümüzün bazı bilim adamları, Yasa ile benzerlik kurarak aslında İslam'ın çıkış noktasıyla ilgili vahiy dışı nedenler arama peşindedirler. Nitekim Moğol fetihleri üzerine çalışmalar yapan Saunders (1971: 42), fetihler altındaki dini arka plana vurgu yaparak Moğolların da tıpkı Araplar gibi dini bir dürtü ile hareket edip barış ve düzenin tesisi uğruna mücadele ettiklerini söylemiştir. Khazanov (2017: 483) ise, Araplar ve Moğolların yükselişini en detaylı şekilde inceleyen biri olmasına rağmen, Moğolların boyun eğdirmekten başka bir şey düşünmedikleri sonucuna varmıştır.

İbn Arabşah (2012: 431) 15. yüzyılda, “İslam dininin önde gelen âlim ve imamları, Timur ve Cengiz-han yasalarını İslam şeriatının önüne geçiren her bir kişinin kâfir olduğu konusunda fetva vermişlerdir” ikazında bulunsa da, kaçınılmaz olarak bu türden karşılaştırmalar öteden beri yapılmış ve bundan sonra da yapılmaya devam edecektir.

Moğolların Farklı Dinlerle Olan İlişkilerinde Cengiz Han'ın Rolü

Cüveyni, Cengiz Han'ın herhangi bir dini olmadığını söylemiştir. Bu durum mezkûr yazarca, Cengiz'in eşsiz adilliğinin en önemli sebebidir. Ayrıca o, başka dinlere bağlanan Moğolların da çok fazla tutucu olmadıklarını belirtmiştir (Cüveyni, 1391: 129). Gerçekten de Cengiz'in dini müsamahasını gösteren bir çok anekdot çeşitli kaynaklar tarafından dile getirilmiştir. Buna rağmen, Cengiz'in belki de en hassas tarafını kendi kötü emellerine alet etmek isteyenler de çıkmıştır. Örneğin Arapça konuşan bir inkârcı Ögedey'e gelerek Cengiz'i rüyasında gördüğünü ve kendisine bir vazife yüklediğini söylemiştir. Görev, Müslümanların öldürülmesi emrinin Ögedey'e ulaştırılmasıdır. Ancak Ögedey basit sorularla bu adamın sahtekâr olduğunu anlamış ve onu idam ettirmiştir (Cüveyni, 1391: 264).

Cengiz Han hayatta iken içeriği konusunda pek bir şey bilmediği ancak en azından adlarından haberdar olduğu büyük dinlerden birini seçse idi acaba ardıllarının tutumu ne olurdu? Bu sorunun cevabını kestirmek hiç de zor değildir. İşte o sebeptendir ki Cuci, Çağatay, Ögedey, Güyük, Möngke, Kubilay ve Hülagü tıpkı ataları gibi Şamanizm inancını benimsediler. Cengiz'in karizmatik liderliği ve baskın karakteri bu kadar belirgin olmasa idi şüphesiz diğerleri komşu dinlerden birine kolayca bağlanabilirlerdi. Bu, Cengiz Yasa'sında dinlere sınırlama getirildiği anlamına asla gelmemelidir. Aksine Cengiz zamanında imparatorluk içinde dinlerin özgürlüğü Yasa ile güvence altına alınmıştır (D'ohsson, 2006: 162). Yine de yukarıda zikredilen isimlerin çoğu ile ilgili kaynakların gerçekten uzak olan görüşleri vardır. Abû'l Farac (1999: 547), Güyük'ü Hristiyan olarak düşünmüştür. Diğer taraftan özellikle Möngke hakkında Müslüman (Cûzcânî, 1864: 411) ve Hristiyanların (Hayton, 2015: 104), Hülagü ile ilgili ise Hristiyanların gerçekten uzak olan emelleri vardır (Bkz. Tural, 2017: 32-36). Son iki hükümdar zamanında dönemin siyasetinin Müslümanlar aleyhine dönmüş olması, daha doğrusu Moğol kudretinin Cengiz Han zamanındakinden oldukça düşük olması sebebiyle bu türden beklentiler ortaya çıkmıştır. Marco Polo (2003: 212) ise Çin'deki Kubilay'ın Hristiyanlığa yakın olduğunu ancak ikrar edemediğini söylemiştir ki, o da hata etmiştir.

Cengiz'in yönetiminde din-devlet işleri, diğer Türk devletlerinde olduğu gibi, birbirine karıştırılmamıştır (Yuvalı, 2017: 31). Bir makalesinde Ahmed Zeki Velidi de (1335: 737) Cengiz'in bu yönetim tarzını takdir etmiştir. Şamanların toplum içindeki rolleri tartışmasız olsa da, onlar siyasi meselelere girdikleri andan itibaren tehdit unsuru olarak algılanmışlardır. Bu yönetim tarzı diğer Moğol devletleri için de uzun süre geçerli olmuştur.

Cengiz Han’ın Ordusu

Cüveyni neredeyse bütün başlangıçları Cengiz Han’a bağlamıştır. Örneğin ordudan bahsederken yaratılıştan itibaren kendi zamanına kadar Moğol ordusuna denk hiçbir kuvvetin olmadığını ifade etmiştir (Cüveyni, 1391: 131). Seyyah Carpini (2015: 95) ise Cüveyni benzeri hatalı bir genellemede bulunarak Moğol ordusundaki onluk sistemin varlığını Cengiz’in emrine bağlamıştır. Bilindiği üzere bu sistem hemen bütün göçebe halklarda bulunmaktaydı (Barthold, 1990: 410; Gömeç, 2006: 15). Dönemin kaynaklarının abartılı ifadeleri bir tarafa, Spuler’in (2011: 298, 435) de haklı olarak belirttiği üzere, Cengiz’in eski Türk ve Moğol geleneklerini esas alarak kurduğu ordu teşkilatı düzeni Büyük Moğol Devleti’nde ve onun şubelerinde ihtimamla gözetilmiştir.

Cengiz’in en çok karşılaştırıldığı isimlerden biri şüphesiz Timur’dur. İki ismin yan yana gelmesinin başlıca sebebi ise ordularının muazzam derecedeki kabiliyetidir. Zira Yakubovskiy, Timur’un ordusunu “Cengiz Han ordusunun daha mütakâmil bir şekli” olarak tarif etmiştir. Yakubovskiy (2000: 160-161) ayrıca, Timur’un ordusunun Cengiz’in ordusundan birkaç noktada ayrıldığını söyler. Bunlardan en belirginini, Timur’un ordusundaki piyade varlığıdır.⁴

Ordunun her zaman savaşa hazır olması gerekli idi. el-Ömeri, bu hassasiyetin Cengiz’de fazlasıyla bulunduğu kanaatindedir. O, bu konuda hassas olan Cengiz’in ordu ile birlikte süre avına çıkmayı ihmal etmediğini söylemiştir. el-Ömeri’nin (2014: 64) deyişiyle bu âdet Cengiz’in oğulları tarafından da uygulanmaya devam etmiştir.

Cengiz’in oğullarına vermiş olduğu bir ders, sonraları ibret ve tedbir vesilesi olarak çoğu yerde karşımıza çıkmıştır. Bu, oğullarını bir ve birden çok olan okla imtihan etmesi hadisesidir (Bkz. Cüveyni, 1391: 650; el-Ömeri, 2014: 65). Nitekim aynı olay Oğuz Kağan ile ilgili olarak da anlatılmaktadır. Diğer taraftan Otrar’da yaşananlar ve sonucunda Harzemşah Muhammed’in başına gelenler, sonraki zamanlar için ibret alınacak bir olay olarak görülmüştür (Bkz. Nizamüddin Şâmî, 1987: 265). İçerisindekilerin neredeyse tamamı Müslüman olan Cengiz’in yaklaşık 450 kişilik kafilesi Otrar’da öldürülmüştür. Kaynaklar olayın faili olarak vali ya da Harzemşah’ın annesini işaret etse de (Nesevî, 1384: 45 vd; Cûzcânî, 1864: 311 vd; İbnü’l-Esîr, 1987: 320 vd.; Beyânî, 2015: 15-23), Cengiz bunun hesabını bütün imparatorluktan sormuştur. İki taraf arasındaki diplomatik ilişkilerin henüz başlangıç aşamasında meydana gelen bu olay üzerinden yüzyıllar geçse de hâlâ canlılığını korumaktadır. Zira günümüzde “Diplomasi Tarihi” adlı kitabın yazarı olan İngiliz tarihçi Jeremy Black (2010: 11), eserinin daha ilk sayfasında bu olaya atıf yapmıştır. Seyyah Carpini, Cengiz’in önemli bir yasasından bahsetmiştir. Bu, Moğol hâkimiyetini kabul etmeyenlerle asla barış yapılmaması üzerinedir (Carpini, 2015: 79, 105).⁵ Ancak Otrar olayı akabinde meydana gelenlerin asıl müsebbibi basiretsiz Müslüman idarecilerdir. Yani ilk aşamada Cengiz,

⁴ Cengiz-Timur karşılaştırmasına örnek olarak bkz. (Weatherford, 2018: 330-331).

⁵ Dönemin diğer seyyahları da bu hususu tekrarlar. Örneğin bkz. (Simon de Saint Quentin, 2006: 12).

Harzemşah üzerinde bir otorite kurma niyetinde olmamıştır. Sonrasında ise eline geçen fırsattan elverdiği kadar istifade etme yoluna gitmiştir. Zira bu meş'um olayın ardından Cengiz'in Moğollarına Maveräünnehir yolu açılmıştır (Kazvinî, 1394: 581-582).

Bu gibi olaylardan ötürü Cengiz Han'ın en büyük miraslarından birinin yaratılmış olan Moğol korkusu olduğunu söylersek hata etmiş olmayız. Bu korkunun ortaya çıkmasında Cengiz'in komutanlarının ve ondan sonraki Moğol hükümdarlarının icraatlarının da büyük katkısı olmuştur. Nitekim Dominiken keşiş Ricoldus (2018: 58), kadınların bu korku tesiriyle çocuklarını bile düşürdüklerini söylemiştir.

Hayatta Olmayan Cengiz Han'ın Moğol Diplomasisindeki Yeri

Gumilev (2004: 376), Cengiz'in başarılarını onun kıvrak diplomasi ve teşkilatçılık kabiliyetine bağlasa da, bu başlık altında hayatta olmamasına rağmen Cengiz adının Moğol diplomatik üslubu içerisinde kendisine ne şekilde yer bulduğu üzerinde duracağız.

Cengiz'in ölümünden sonra başa geçen Ögedey zamanında Moğol kudreti değerinden çok fazla bir şey kaybetmemiştir. Bu, bazı yazarlarca Cengiz Han'ın yaptığı seçimin doğruluğunu gösteren en önemli delil olarak görülmüştür (Kafalı, 1993: 368). 1241 yılında gerçekleşen Ögedey'in ölümünden sonra Moğol diplomasisinin hareketlendiğine şahit olunmaktadır. Bir kere Avrupa'da bulunan Batu öncülüğündeki ordu derhal ilerleyişini durdurarak geri çekilmiştir. Sonraki yıllarda ise Cengiz'in cihan hâkimiyeti düşüncesinden azar azar bir şeylerin yitirildiğine şahit olunmaktadır.

Moğollarda hiyerarşinin en tepesinde, hayatta olduğu ve olmadığı zamanlarda da Cengiz Han vardı (Miftah, 1381: 177). Zira Carpini, Güyük'ün ordasına gittiğinde Cengiz'in bir arabanın üstüne yerleştirilmiş put suretini görmüştür. Hatta o Rus prenslerinden Michael'in, Cengiz'in suretinin karşısında eğilmemesinden ötürü öldürüldüğünü aktarmıştır (Carpini, 2015: 45-46).

Papa IV. Innocent, Ögedey'den sonra büyük han olan Güyük'e, belki Moğolların Avrupa saldırılarındaki gerçek niyetlerini anlamak gayesiyle elçi olarak Carpini'yi göndermiştir. Yanında papanın bir mektubunu da getiren Carpini, dönüşünde ise Güyük'ün cevap mektubu ile birlikte Avrupa'nın yolunu tutmuştur. Morgan'a (2012: 165) göre, 1246 tarihli Güyük'e ait olan bu mektup Moğol imparatorluğunun en erken tarihli diplomatik belgesi olma özelliğini taşımaktadır. Mektupta (Bkz. Carpini, 2015: 26-30), papanın sert ifadelerine aynı hatta bir üst tonda cevap verildiği görülür. Papa, Macaristan, Polonya ve Moravya'daki Hristiyanların hangi sebepten ötürü katliama maruz kaldıklarını sormuş, Güyük ise Cengiz Han'ın yasalarına uymayıp elçilerinin öldürülmesinden dolayı bu yetkiyi Tanrı'dan aldıklarını söylemiştir. Morgan'ın tespitini daha erkene alacak yeni bir kayıt bulunmadığı takdirde, Moğol diplomasisinin en erken tarihli belgesinde Cengiz adı onun ismiyle

Moğol Toplum Hayatında ‘Ölümünden Sonra Cengiz Han’

özdeşleşen Yasa’sı ile birlikte bu şekilde anılmıştır. Beyani’ye (1367: 181) göre mezkûr mektup ile Yasa dünya siyasetine hâkim olmuştur.

1248 yılında Tebriz’de bulunan Moğol komutanı Elçigidey’den, Kıbrıs’taki Fransa kralı IX. Louis’e gönderilen mektup içerisinde de Cengiz Han’a yapılan atf göze çarpmaktadır. Mektupta (Bkz. Matthew Paris, 1852-54: 419-420; Voegelin, 2000: 93-95), Hristiyanların mezhep farkı gözetilmeksizin vergilerden muaf tutuldukları hatırlatılmaktadır ki, bu direkt olarak Cengiz yasasına işaret etmektedir. Elçigidey mektubunda Latin, Grek, Nesturi, Yakubi diye sıralayıp onlar arasında ayırım yapılmadığını söyleyerek de aslında Cengiz Han’ın mirasını hatırlatır.

Möngke (1251-1259) ise Fransa kralı IX. Louis’e yazdığı mektupta, “Ebedi buyruk”un yani dünyayı yönetme yetkisinin Tanrı tarafından Cengiz Han’a verilmiş olduğunu ve ardından bu görevin onun ardıllarına düştüğünü söylemiştir (Rubruk, 2010: 258). Carpini’nin (2015: 113) dediğine göre, Moğollardaki dünya hâkimiyeti arzusu Cengiz’in bir emridir. Roux (2006: 300), bu ülküyü Cengiz’in en büyük mirası olarak görmüştür. Tanrı’nın Cengiz Han’a bu noktada vekalet verdiği yönündeki vurgu daha net bir şekilde İlhanlı hükümdarı olan Hülagü’nün yine Fransa kralı IX. Louis’e yazdığı mektup içerisinde yer alır. Hülagü’nün 1262 yılında Meraga’dan yazılan mektubunda (Bkz. Meyvaert, 1980: 245-259), “İbranilere Mektup”tan da istifade edilerek *Tanrı’nın Oğlu’na* (Bkz. Tural, 2018: 289-291) yani Cengiz’e ve ardıllarına yönetme yetkisinin bizzat Tanrı tarafından bahşedildiği hususu incelleme ile işlenmiştir.

Abaka’nın 1274 yılında toplanan II. Lyon Konsili’ne ulaşan mektubunda (Lupprian, 1981: 226-230) söz konusu vekalet gönderme yapılmaması da, Argun’un 1285 yılında Papa IV. Honorius’a yazdığı mektupta (Bkz. Lupprian, 1981: 244-246; Soranzo, 1930: 257; Howorth, 1888: 348), Cengiz’in ve haleflerinin Hristiyanları vergiden muaf tuttukları hususu yine karşımıza çıkmaktadır.

Cengiz adı İlhanlı hükümdarlarının sadece Avrupalı idareciler ile kurdukları ilişkilerde kullanılmamıştır. Onlar rakip oldukları Memlükler ile kurdukları münasebetlerde de atalarının şöhretinden istifade yolunu tutmuşlardır.⁶ Zira 1260 yılında henüz tahta oturan Kutuz’a, Hülagü’nün elçileri aynı şekilde Tanrı’nın vekaletinin Cengiz Han ve halefleri üzerinde olduğu ihtarında bulunmuşlardır (Reşîdüddin, 1373: 1028). Yine 1277 yılında Abaka, Baybars’a yazdığı mektupta dünya hâkimiyetinin Tanrı tarafından Cengiz ve ailesine bağışlandığını hatırlatmıştır (Reşîdüddin, 1373: 1103). İlhanlı hükümdarlarının İslam’a girmeleri de Memlüklerle olan ilişkilerde yumuşamaya neden olmamıştır. Zira Müslüman olan Ahmed Teküdâr kendisinin *ilhan* olmasını, 1282 yılında Memlük sultanı Kalavun’a yazdığı mektupta Allah’ın takdiri ve Cengiz’in Yasa’sına bağlamıştır (Abû’l Farac, 1999: 610-611). Müslüman olduğu için oldukça takdir toplayan İlhanlı hükümdarı Gazan’ın 1302’de Kahire’ye giden elçileri de, Cengiz zamanında Harzemşahların maruz kaldıkları

⁶ Bu konuda son zamanda çıkan bir yayın için bkz. (Sağlam, 2018: 83-157).

duruma Memlüklerin düşmemesi gerektiği uyarısında bulunmuşlardır (Aştiyânî, 1388: 275).

Geçen 50 küsur senede Cengiz adının yükselişi ve düşüşü esasında Moğol kudreti ile doğru orantılıdır. Başlarda Cengiz adı Tanrı'nın vekalet verdiği hususu ile birlikte işlenmiş, sonraları Moğol devletlerinin güçten düşmeleriyle Cengiz adının kullanımı da rafa kaldırılmıştır. 14. yüzyılın sonlarında Toktamış'ın (ö. 1399) hâkimiyet alanını genişletmek ve kendi meşruiyetini sağlamak için Cengiz'e yaslanması (Roux, 2006: 338), onun etkisinin en azından bir yüz yıl kadar sonra devam ettiğinin önemli göstergelerinden biridir. Ancak 16. yüzyıla gelindiğinde Mirza Haydar Duğlat (2006: 314) şöyle diyecektir: "Moğollar ve hakanlarının tarihi Moğolların kendilerinden başkasını çok az ilgilendirebilir, zira Çingis Han'ın kudret ve cesaretiyle önceden dünyanın efendileri olmalarına rağmen, onlar şimdi boyların en aşağı ve önemsizi hâline gelmişlerdir."

Cengiz'e olan ilginin yüzyıllar sonra tekrardan canlandığına şahit olunmaktadır. Zira Roux, Sovyetlerin çöküşünün ardından Moğolistan'da Cengiz'e karşı aşırı bir teveccühün tekrardan gündeme geldiğini söylemiş ve adının her yerde anılması konusunda sınırı biraz da aştıklarına değinmiştir. O ayrıca, Komünistlerin çekilişinin ardından Protestan ve Katoliklerin ülkedeki etkinliklerini yüzyıllar önce Cengiz'in hoşgörüyü yüceltmesi ile açıklamıştır (Roux, 2006: 425; Ayrıca bkz. Khan, 1995: 261 vd.). Diğer taraftan 1937-1945 Japon-Çin savaşında, Moğollarca da kutsal sayılan bir bölge olan Sarı Irmak'ın güney tarafında Ejen Khoroo'daki Cengiz Han ile ilgili olduğuna inanılan parçaların (relic) propaganda amacıyla Japonların eline geçmemesi için Çin ordusunca Çin'in iç taraflarına doğru taşınması (Jagchid-Hyer, 1979: 108; Khan, 1995: 264-266), ölümü üzerinden yüzyıllar geçse de Cengiz Han'a olan sınırlar ve milletler ötesi rağbetin boyutları hakkında bizlere bir fikir vermektedir.

SONUÇ

Tarihçiler, Ortaçağ Asya'sının sayısız fatihlerinden biri olan Cengiz'i benzerleri ile mukayese ettiklerinde genellikle onun sert karakterini ön plana çıkarmışlardır. Böyle bir algının yerleşmesinin sebebi şüphesiz Cengiz adının Yasa ile özdeşleşmesidir. Genel itibarıyla askeri bir disipline vurgu yapan Yasa'nın çeşitli kaynaklarda zikredilen maddeleri, Cengiz'in biyografisinin az bilinen safhalarını doldurmada birinci el kaynak olma özelliğini korumaktadır.

Devlet kurucularının karizmatik bir otoriteye sahip olması sadece eski zamanlar için geçerli olmuş bir şey değildir. Ancak şunu peşinen kabul etmek gerekir ki, Cengiz Han dünyanın şahit olduğu en karizmatik liderlerden biridir. Cengiz'in başlattığı Moğol istilası sonuçları bakımından İslam dünyası için çok olumlu neticeler doğurmuştur. Ancak hiçbir Haçlı hükümdarı nedense Cengiz kadar Müslümanların tepkisini üzerine çekmemiştir. Cengiz bu noktada ancak Hülagü ile yarışabilir. Timur'a olan öfke ise yakın zamanlarda ortadan kalkma yolunu tutmuştur.

Moğol Toplum Hayatında ‘Ölümünden Sonra Cengiz Han’

Cengiz’in 1227 yılında ölümünden sonra ardıllarının meşruiyet kaynağı ve dayanağı Cengiz ve Yasa’sı olmuştur (Hope, 2016: 1). Âdeta Tanrı-Cengiz ve Yasa Moğolların bir nevi *teslis*’i değerini taşımıştır. Sade bir özellik arzeden Moğol diplomatikasının en önemli hususiyeti yine onun adının en başlarda zikredilmesidir. Müteferrik Moğol devletlerinin güçten düşmelerine kadar da Cengiz hassasiyeti onlar arasında devam etmiştir.⁷

Vladimirtsov (1995: 209-210), Moğolların başlıca kültürünün Cengiz’in kendisi olduğuna dikkat çekmiştir. Bizce de bu yaklaşım ölümünün ardından yüzyıllar geçse de değerinden pek fazla bir şey kaybetmemiştir. Zira Sovyet boyunduruğundan kurtulan Moğolistan’ın yine Cengiz’e sarılması bunun en açık göstergesidir.

KAYNAKLAR

- Ahmed Zeki Velidi. (1335). “İbn Haldun Nazarında İslam Hükümetlerinin İstikbalî”, *Bilgi Mecmuası*, Yıl 1, Sayı 2, 733-743.
- Ayalon, D. (1971). “The Great Yāsa of Chingiz Khān. A Reexamination (Part A)”, *Studia Islamica*, No. 33, 97-140.
- Barthold, V. V. (1947). “Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi Meselesine Dair”, *Çev. A. İnan, Belleten*, C. XI, S. 43, Ankara, 515-539.
- Barthold, V. V. (1988). “Cengiz Han”, *M.E.B. İA.*, C. 3, İstanbul, 91-98.
- Barthold, V. V. (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. H. D. Yıldız, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Benâketî, Taceddin Ebu Fazl Muhammed b. Muhammed Davud. (1348). *Ravzat ûlî’l-alkâb fi ma’rifeti’t-tevârih ve’l-ensab (Târih-i Benâketî)* tas. C. Şî’âr, Tahran.
- Beyânî, Ş. (1367). *Dîn u devlet der-Îrân-i ahd-i Mogûl*, I, Tahran.
- Beyânî, Ş. (2015). *Moğol Dönemi İnan’ında Kadın*, Çev. M. Uyar, Ankara.
- Black, J. (2010). *A History of Diplomacy*, Reaktion Books.
- Carpini. (2015). *Plano Carpini’nin Moğolistan Seyahatnâmesi (1245-1247)*, Çev. E. Ayan, Gece Kitaplığı.
- Cûzcânî**, Minhâcüddin Ebû Ömer Osman b. Sirâceddin. (1864). *Tabakât-ı Nâsırî*, C. II, W. Nassau Lees, Calcutta.
- Cüveynî, Alâeddin Ata Melik. (1391). *Târih-i Cihângüşâ*, tsh. M. Kazvînî, Müessesese-yi İntişarat-ı Nigah, Tahran.
- D’ohsson, M. B. C. (2006). *Moğol Tarihi*, Çev. E. Kalan-Q. Şükürov, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Devlet, N. (2010). *Avrasya Fatihî Cengiz Han*, Başlık Yayınları, İstanbul.

⁷ Temizsu (2018: 218) da, Yasa’nın sahip olduğu üst kimliğin devamlılığına vurgu yapmıştır.

Murat TURAL

- el-Ömeri, Şihabeddin b. Fazlullah. (2014). *Mesaliku'l Ebsar fi memalik'il-emsar (Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım)*, Çev. A. Batur, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Gömeç, S. (2006). "Bazı Çingiz Yasalarının Tarihi ve Sosyal Dayanakları", *Turkish Studies*, S. 2, 9-19.
- Gregory Abû'l Farac (Bar Hebraeus). (1999). *Abû'l Farac Tarihi*, C. II, Çev. Ö. R. Doğrul, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Gumilev, L. N. (2004). *Etnogenez, Halkların Şekillenışı Yükseliş ve Düşüşleri*, Çev. A. Batur, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Hândmîr, Gıyâseddin b. Hümâmeddin. (1380). *Tarih-i Habîbü's-Siyer fi Ahbâr-i Efrâd-i Beşer*, C. III, neşr. M. Debirsiyaki, Tahran.
- Hope, M. (2016). *Power, Politics, and Tradition in the Mongol Empire and the Ilkhanate of Iran*, Oxford University Press.
- Howorth, H. H. (1888). *History of the Mongols*, III, Longmans, Green & Co., London.
- İbni Arabşah. (2012). *Acâibu'l Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)*, Çev. A. Batur, Selenge Yayınları, İstanbul.
- İbnü'l-Esîr. 1987. *El Kâmil Fi't-Târih*, C. XII, çev. A. Ağırakca-A. Özeydin, İstanbul.
- Jagchid, S.; Hyer, P. (1979). *Mongolia's Culture and Society*, Westview Press.
- Kafalı, M. (1993). "Cengiz Han", *TDV. İA.*, C. 7, 367-369.
- Kazvinî, Hamdullâh Müstevfî. (1394). *Târih-i Güzide*, neşr. A. Nevaî, Tahran.
- Khan, A. (1995). "Chinggîs Khan: From Imperial Ancestor to Ethnic Hero," *Cultural Encounters on China's Ethnic Frontiers*, Ed. Stevan Harrell, University of Washington Press, Seattle and London, 1995, 248-277.
- Khazanov, A. M. (2017). "Muhammed ve Cengiz Han: Dünya İmparatorluğu İnşasında Din Faktörü", Çev. M. Tural, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 10, S. XXIX, 479-502.
- Korykoslu Hayton. (2015). *Doğu Ülkeleri Tarihi'nin Altın Çağı*, Çev. A. T. Özcan, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Lupprian, K.-E. (1981). *Die Beziehungen der Papste zu Islamischen und Mongolischen Herrschern im 13. Jahrhundert anhand ihres briefwechsels*, Bibliotheca Apostolica Vaticana.
- Marco Polo. (2003). *Dünyanın Hikaye Edilişi*, C. I, Çev. I. Ergüden, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Matthew Paris. (1852-1854). *English History*, III, Ed. J. A. Giles, London.
- Meyvaert, P. (1980). "An unknown letter of Hulagu, Il-Khan of Persia, to king Louis IX of France", *Viator*, 2, 245-260.

- Miftah, İ. (1381). “Şaman-gerayi ve Din-i Mogûlân”, *Ferheng*, 43, 139-188.
- Mîrhând, Muhammed b. Seyyid Burhâneddin Hândşâh. (1385). *Ravzatü's Safâ fi Sîreti'l Enbiyâ ve'l Mülûk ve'l Hulefâ*, C. VIII, tas. Çemşid Giyânfer, Tahran.
- Moğolların Gizli Tarihi. (2010). Çev. A. Temir, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Morgan, D. (2012). “Persian as a Lingua Franca in the Mongol Empire”, *Literacy in the Persianate World: Writing and the Social Order*, Ed. B. Spooner-W. L. Hanaway, 160-170.
- Nesevî, Muhammed b. Ahmed. (1384). *Sîretü's-Sultân Celâlidîn Mengübertî*, neşr. M. Minovi, Tahran.
- Nizamüddin Şâmî. (1987). *Zafernâme*, Çev. N. Lugal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Ratchnevsky, P. (1992). *Genghis Khan: His Life and Legacy*, Trans. T. N. Haining, Blackwell.
- Reşîdüddin Fazlullah. (1373). *Câmiu't-Tevârih*, I, Neşr. M. Ruşen-M. Musevi, Tahran.
- Ricoldus de Monte Crucis. (2018). *Doğu Seyhatnamesi Bir Dominikan Keşişin Anadolu ve Ortadoğu Yolculuğu*, Çev. A. D. Altunbaş, Kronik Kitap, İstanbul.
- Roux, J. P. (2001). *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çev. A. Kazancıgil-A. Bereket, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Roux, J. P. (2006). *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, Çev. L. Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Rubruk (Ruysbroeckli Willem). (2010). *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, Ed. Peter Jackson-David Morgan, Çev. Z. Kılıç, Kitap Yayınevi.
- Russell T.-Rachewiltz I. De. (1993). “Ch'ü Ch'u-Chi”, *In the Service of the Khan Eminent Personalities of the Early Mongol-Yüan Period*, Ed. I. de Rachewiltz-H. L. Cam-Hsiao Ch'i-ch'ing-P. W. Geier, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 208-223.
- Sağlam, A. (2018). “Memlûk-İlhanlı Diplomatik İlişkileri”, *Bellekten*, C. LXXXII, S. 293, Ankara, 83-157.
- Saunders, J. J. (1971). *The History of the Mongol Conquests*, Pennsylvania University Press.
- Sıbt İbnu'l Cevzî. (2011). *Mirâtü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân (Selçuklular)*, Terc. A. Sevim, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Simon de Saint Quentin. (2006). *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, Çev. E. Özbayoğlu, DAKTAV, Alanya.
- Soranzo, G. (1930). *Il papato, l'Europa cristiana e i Tartari: un secolo di penetrazione occidentale in Asia*, Societa Editrice “Vita e Pensiero”, Milan.

Murat TURAL

- Spuler, B. (2011). *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri (1220-1350)*, Çev. C. Köprülü, Ankara.
- Temizsu, H. (2018). *Yasak, Cengiz Han Yasası ve Moğol Devletleri Tarihinde Yaşadığı Değişim*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Tural, M. (2018). "Cengiz Han: Tanrı'nın Oğlu Mu? Zalim Bir Deccal Mı?", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, Vol. 11, 288-305.
- Tural, M. (2017). "Hülâgû Han'ın Bağdat'ı İstilası (1258) ve Tahribe Teşvik Meselesi", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 10, S. XXX, 21-50.
- Vassaf el-Hazrat. (1346). *Tahrir-i tarih-i Vassaf*, ed. Abd al- Muhammad Ayati, Tahran.
- Vladimirtsov, B. Y. (1995). *Moğolların İçtimaî Teşkilatı*, Çev. A. İnan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Voegelin, E. (2000). "The Mongol Orders of Submission to European Powers, 1245-1255", *The Collected Works of Eric Voegelin*, Ed. E. Sandoz, University of Missouri Press, 76-125.
- Weatherford, J. (2018). *Cengiz Han*, Çev. S. Karakale, Kronik Kitap, İstanbul.
- Yakubovskiy, A. Yu. (2000). *Altın Ordu ve Çöküşü*, Çev. H. Eren, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Yao, T.-C. (1986). "Ch'iu Ch'u-chi and Chinggis Khan", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol. 46, No. 1, 201-219.
- Yuvalı, A. (2017). *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

Makale Geliş Tarihi: 09.04.2018 Yayın Kabul Tarihi: 04.09.2018

HOHENSTAFUEN HANEDANI -PAPALIK ÇEKİŞMESİ VE ARAGON KRALI III. PEDRO İLE CHARLES DE ANJOU'NUN SİCİLYA'YA MÜDAHALESİ

Seyhun ŞAHİN*

Öz

Orta Çağ Akdeniz'inin en önemli adalarından biri olan Sicilya, bu dönem boyunca Akdeniz ve Avrupa siyasetine yön vermiştir. Konumu itibariyle tarih boyunca cazibe merkezi olan Sicilya, özellikle 9. ve 15. yüzyıllar arasında dünya siyasetini etkileyecek kadar gücün merkezi olmuştur. 12.ve 13. Yüzyıllarda Sicilya adası Papalığın iktidar mücadelesinin sahnesi olmuştur. Özellikle Hohenstafuen hanedanına karşı Papalığın girişmiş olduğu siyasi mücadeleye Fransa Kralı IX. Luis'inin kardeşi Charles de Anjou ve Aragon Kralı III. Pedro da dâhil olmuştur. Diğer taraftan ise Katolik dünyanın nefretine maruz kalan Bizans, bu çekiőmeden yararlanmak için uzun zamandan beri takip ettiği denge politikasını güncellemek zorunda kalmıştı. Ancak 1282 yılında Sicilya'da Fransızlara karşı çıkan isyan Avrupa ve Akdeniz dünyasının dengelerini sarsmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sicilya, Papalık, Hohenstafuen, Aragon Krallığı, Charles de Anjou.

THE RIVALRY BETWEEN HOHENSTAUFEN DYNASTY and PAPACY and INTERVENTION of PEDRO III and CHARLES DE ANJOU to SICILY

Abstract

Sicily, which had been one of the most important islands in the Mediterranean Sea during the Middle Ages, dominated Mediterranean and European politics. Sicily, whose location turned it into a center of attraction during the course of history, had been the center of power so much that it could affect global politics between 9th and 15th centuries. During the 12nd and 13rd centuries, Sicily became the theatre of Papacy's struggle of power. Especially, Charles de Anjou and Aragonese king Pedro III took their parts in the political struggle of Papacy against the Hohenstaufen dynasty. Furthermore, Byzantine Empire, which had confronted contempt of the Catholic world, had to update its long standing balance policy. However, riots that broke out in 1282 against the French shook the European and Mediterranean balances.

Key Words: Sicily, Papacy, Hohenstaufen, Aragon Kingdom, Charles de Anjou.

GİRİŞ

Müslümanların Sicilya'yı ele geçirmeleriyle birlikte ada, idari ve askeri açıdan İslam medeniyetinin etkisinde kalarak gelişme göstermiştir. Bu gelişim Müslümanlardan sonraki idarecileri, özellikle de Normanları etkilemiştir. Normanların ardılları olarak görebileceğimiz Hohenstaufen hanedanıyla birlikte Sicilya gücünün

* Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. e-posta: seyhunsahin@hotmail.com. ORCID: 0000 0001 2345 6789

Seyhun ŞAHİN

zirvesine çıkmıştır. Bununla birlikte hanedanın en büyük lideri olan II. Frederich, Sicilya Krallığı'nı Avrupa'nın en güçlü siyasi merkezlerinden biri haline getirmiştir.

Normanlardan beri Roma kilisesi ile araları genelde açık olan Sicilyalı hükümdarlar arasında II. Frederich'in yeri ayrı tutulmalıdır. Onunla birlikte Sicilya'da Hohenstaufen hanedanı daima papalar ile iktidar mücadelesi içinde oldular¹. Vatikan ile girmiş oldukları mücadelede çoğu kez yalnız kaldıkları gibi özellikle Fransa Kralı St. Luis'in kardeşi Charles de Anjou gibi papalar tarafından onlara karşı açıkça desteklenen liderleri de karşılarında bulmuşlardır. II. Frederich başta olmak üzere Sicilya kralları bu mücadelede papalar tarafından aforoz edilmeyi dahi göze almışlardır.

II. Frederich gibi karizmatik ve cesur bir kralın ölümünden sonra Roma kilisesi derhal harekete geçip ezeli düşmanlık duyduğu bu hanedana karşı Charles de Anjou'yu destekleyerek Güney İtalya ve Sicilya'da bir Fransız hâkimiyeti kurmayı başarmıştı. Ancak Sicilyalıların 31 Mart 1282 Akşam duası (Vesperum) yani ikinci vaktinde Aragon Kralı Pedro'nun destek verdiği bir isyan başlatmasıyla adanın kaderi değişmiştir. Bu isyan "Sicilian Vesperum" adıyla anılmıştır. Sicilya kralı Manfred'in (II. Frederich'in oğlu) kızı ile evlenmiş olan Aragon Kralı Pedro, Hohenstfaun hanedanından kimse kalmayınca Napoli ve Sicilya tahtlarında hak iddia etti (Powell, s. 261). Diğer taraftan Sicilya'daki gelişmelere doğrudan olmasa da dolaylı olarak karışmakta olan bir taraf ise; Bizans olmuştur. Bizans'ın Latin işgalinden henüz kurtulduğu bir dönemde şimşekleri üzerine çekmemek için geliştirmiş olduğu formüle göre doğu ve batı kiliseleri birleşecek ve İstanbul kilisesi Roma kilisesinin hâkimiyetini tanıyacaktı. Böylelikle Latin-Katolik dünyasının bir parçası haline gelen Bizans, Avrupa'nın hışmından kurtulacaktı. Ancak verilen sözlerin yerine getirilmemesi papaları yeterince rahatsız ediyordu. Bunun için Roma kilisesine sürekli sorun çıkaran bir Sicilya-İtalya'nın yerine Papalık makamına sonsuz hürmet gösteren Fransızların güçlenmesi ve bu bölgeye hâkim olması Bizans'ı da sonrasında ortadan kaldırmak için iyi bir adım olacaktı (Küçüksipahioğlu, 2005, s. 310). "Sicilian Vesperum" olayı, Roma Kilisesinin, Fransızların, Aragon Krallığının ve Bizans'ın dolaylı da olsa bir hesaplaşmasıdır.

Hohenstafuen Hanedanı, Papalık ve İtalya-Sicilya Üçgeninde Siyaset

İtalya ve Sicilya için Roma'nın dağılmasıyla başlayan istikrarsızlık yüzyıllar boyu devam etmiştir. Ancak Orta Çağ içerisinde Sicilya'nın idaresinde en önemli hanedanlardan biri Alman Hohenstafuen ailesi olmuştur. Bu hanedanın kurucusu III. Conrad de Hohenstafuen'dir. Conrad haçlı seferine katılmakla yalnız kendi adını değil aynı zamanda ailesinin adını da şöhretlendirmiştir. Kendisinden sonra Alman tahtına oturan yeğeni Frederich önce İtalya tacını elde etti ve hemen ardından 1155'te Papa IV.

¹ Bkz. Ugo Balzani, The Popes and The Hohenstaufen, Newyork, Tarihsiz. Bu eserde Hohenstafuen ailesi ile Papalar arasındaki siyasi mücadeleler detaylı olarak ele alınmıştır. Bu konuda geniş bilgi edinmek için adı geçen esere başvurulabilir.

Hohenstafuen Hanedanı -Papalık Çekişmesi ve Aragon Kralı III. Pedro İle Charles De Anjou'nun Sicilya'ya Müdahalesi

Hadrian'ın elinden İmparatorluk tacını giydi (Savelli & Hayword, 1940, s. 78). Bu durum, Alman Hohenstafuen ailesi için büyük bir zaferdi. Fakat Papalık ile bu andan itibaren her şey başladığı gibi gitmeyecekti. Papalar ile Hohenstafuenlar arasında asla huzur bulmayacak bir mücadele de başlamış oldu. Papa IV. Hadrian ona karşı Sicilya Krallığı ile ittifak yaptı ve İtalyan devletlerini ona karşı kışkırttı. Frederich, İtalya'yı kontrol altına almak için İtalya'ya sefer düzenledi ise de kesin sonuç alması uzun süre aldı. Sonunda kendisine karşı olanların odak noktası olarak gördüğü Lombard şehri Milan'ı perişan etti (Balzani, Tarihsiz, s. 33) (Khoniates, 1995, s. 140). Bu sayede İtalya üzerinde gücünü hissettirmiş oldu (1162). Fakat Papalar ile daha sert bir mücadele başladı. Papa III. Alexander, onu ve taraftarlarını aforoz etti (Savelli & Hayword, 1940, s. 80-82). Frederich, ancak 1177'de Papa ve İtalyan komünleri ile barış sağlayabildi (Balzani, Tarihsiz, s. 94). Kısa sürecek olan bu barışmanın hemen ardından III. Haçlı seferi gerçekleşti. Frederich, haçlı seferini tamamlayamadan Silifke çayında boğularak ya da aniden suya girmesinden dolayı bir şok neticesinde öldü (1190) (İbn Şeddad, 2015, s. 186) (İbnü'l-Esir, 1987, s. 48) (Runciman, 1992, s. 13)

Frederich'in öldüğü tarihlerde Sicilya'da Norman kökenli Hautevilla hanedanı da son buluyordu. Sicilya Kralı II. William ölünce yerine II. Roger'un torunu Apulia Dükü Tancred'in meşruluğu tartışma konusu olurken Frederich'in oğlu VI. Henrich, İtalya ve Sicilya üzerine sefer düzenleyerek buralarda hâkimiyet kurmayı başardı. Henrich, Sicilya'nın meşhur kralı II. Roger'un kızı Costance ile evliydi. Bu evliliğinden dolayı Sicilya üzerinde hak iddia ediyordu. Henrich, isteğinde haklıydı. Çünkü Kral Tancred annesi tarafından soylu kabul edilmiyordu. Oysa Costance'in dolayısıyla da Henrich'in meşruluğu su götürmez bir gerçektir. Tancred 1194 yılında ölünce Henrich, duruma el koydu ve Sicilya tacını giymeyi başardı. Böylelikle Sicilya'da Hohenstafuen hanedanının hâkimiyeti başlamış oldu (Ahmad, 1992, s. 62) (Abulafia, 1988, s. 89).

Aynı yıl II. Frederich doğmuştur. Doğumundan birkaç yıl sonra ebeveynleri ölmüştür. Ergenliğine kadar tacına naipler atanmış ve papaların kontrolünde olmuştur. Daha çocuk yaşlarında Norman atalarının yaptığı gibi Sicilya Müslümanlarından dersler aldı. Çok iyi derecede Arapça öğrendi. İslam kültürüyle büyüdü. Onlar gibi giyinip konuşacak derecede onlara yakın oldu. Özellikle Palermolu Müslümanlara ilgisi oldu (Ahmad, 1992, s. 83). Papalık, onu Palermo'da tutmaya çalışıyordu (Almond, 2013, s. 74). On dört yaşında papanın da isteği ile Aragonlu Costance ile evlendirildi. Kraliçe yirmi dört yaşındaydı. Costance, Aragon Kralı II Alfonso'nun kız çocuklarından biriydi. Daha önce Macar Kralı Emmerich ile evliyken onun 1204 yılında ölümü üzerine dul kalmıştı. Böylelikle Aragon Krallığı ile Hohenstafuen hanedanı arasında aile bağı kurmuş oldular (Crawford, 1901, s. 288) (Abulafia, 1988, s. 106) (Allshorn, 1912, s. 31) (Kantorowicz, 1957, s. 31). Bu bağ güçlenerek iki krallık arasında devam edecektir. Sonrasında Aragon Krallığının Sicilya'ya müdahil olmasında, bu evlilik bağlarının sağlamış olduğu meşru haklar sözü konusu olmuştur. Frederich, 1208 yılından itibaren Papanın üstündeki gölgesinden kurtuldu. Bundan sonra tek başına hüküm sürdü (Kantorowicz, 1957, s. 32-33).

Seyhun ŞAHİN

Costance ile birlikte Sicilya'ya beş yüzden fazla Katalan şövalye gelmişti. Papa'ya sıkı sıkıya bağlı olan Aragon Kralı II. Alfonso'nun Prenses ile beraberinde bu sayıda şövalyeyi Sicilya'ya göndermesi sıradan bir olay olarak görülemez. Özellikle Papa'nın bu konuda girişimleri olmalıdır (Abulafia, 1988, s. 107) (Allshorn, 1912, s. 31). Bu sayede hem Frederich, kontrol altına alınmış olacak hem de olası bir karışıklıkta Katalan şövalyelerinin müdahalesine imkân olabilirdi. Kraliçe Costance, 1222 yılında öldü. Frederich, onun ölümüne oldukça üzülmüştü. Kendi tacını onunla birlikte Palermo Katedralindeki lahite koymuştur (Abulafia, 1988, s. 106).

Papaların Katolik dünyasında hanedanlar arasındaki evlilikleri teşvik etmesindeki asıl sebebin dünyevi iktidarlarını güçlendirmek maksatlı olduğunu söylersek çok da yanılmış olmayız. Özellikle Endülüs'teki Müslümanlara karşı İspanya Hıristiyan devletlerini Haç altında bir mücadeleye teşvik etmesi ve birleştirmeye çalışması, Papalığın dünyevi iktidarı için büyük gelişmelerdi. Devam eden Haçlı seferleri için Avrupa'da diri ve aynı zamanda iri bir güç oluşturmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. İspanya'daki Reconquista, papaların gayretleri ile Haçlı mücadelesine dönüşmüştü. Aragon Krallığı ise bu mücadelede göze çarpan en güçlü krallıklardan biriydi². Aragon Krallığı, İspanya ile sınırlı kalmayarak Akdeniz'de özellikle adalar üzerinde de hâkimiyet kurmuştur. Balear, Mayorca gibi adaları Müslümanlardan almayı başarmıştır.

II. Frederich, Batılı hükümdarlar arasında en şöhretli olanlardandır. Onun şöhreti yalnız Avrupa ile sınırlı kalmamıştır. İslam dünyasında da adından söz ettirmiştir. Özellikle V. ve VI. Haçlı seferleri ile onun şöhreti İslam dünyasına da yayılmıştı. Kudüs'ün Eyyubilerden alınmasında izlemiş olduğu politika ile savaşmadan kutsal şehri yeniden Hıristiyanlara kazandırmıştır. Ancak parlak şöhretine rağmen batı dünyasını memnun edememiştir. Bunda şüphesiz Roma kilisesi ile yaşamış olduğu sıkıntının rolü büyüktür. Sözümlü ettiğimiz bu iki haçlı seferinde işi ağırdan alması, Müslümanlarla ilişkilerini iyi tutması ve Katolik dünyasını memnun edecek derecede bir Hıristiyan olmaması gibi nedenlerden dolayı Papa tarafından aforoz dahi edilmiştir. Frederich, dönemi itibarıyla Batı dünyasının en büyük hükümdarı olmuştur. Frederich, birçok tacı hükümdarlığı süresinde elde etmeyi başarmıştı. Bunlar; Alman İmparatoru, Sicilya ve Apulia Kralı, Kıbrıs Kralı, Kudüs Kralı taçlarıydı (Crawford, 1901, s. 289). Tüm bunların bir elde toplanması elbette Papaları ezeli hasımlarına karşı kıskançlık duygularının kabarmasına yeterliydi. Burada dikkat çekmek istediğimiz husus, Hohenstafuen hanedanını Papalık makamının kendisine rakip olarak görmesidir.

Frederich 1215 yılında Haçlı kabul etmiş fakat Almanya'daki otoritesini sağlama almak zorunda olduğunu bildirerek Papa'dan kendisine zaman tanınmasını istemişti. Ayrıca kendisi daha çocuk yaşta iken Sicilya'da Müslümanların isyanı olmuştu. Kendi idaresini ele aldığı dönemde 1220-24 yıllarında Sicilya Müslümanlarının tekrar

² Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Lütfi Şeyban, Reconquista, İstanbul, 2010.

Hohenstafuen Hanedanı -Papalık Çekişmesi ve Aragon Kralı III. Pedro İle Charles De Anjou'nun Sicilya'ya Müdahalesi

isyanyla karşılaşmıştır. Bu isyanları bastırmakla beraber Müslümanların Sicilya'dan Güney İtalya'ya Lucera şehrine tehcir ettirdi (Almond, 2013, s. 78-79) (Ahmad, 1992, s. 83-84) (Crawford, 1901, s. 293). Lucera şehri Roma'ya 240 km uzaklıktaydı (Taylor, 2003, s. 49). Frederich, VI. Haçlı seferine giderken ordusunda buradaki Müslümanlardan askerler de vardı. İlginçtir ki Luceralı Müslümanlar, Müslümanlara karşı savaşılmaya gidenler arasında yer alıyorlardı (Almond, 2013, s. 85) (Savelli & Hayword, 1940, s. 87) (Kantorowicz, 1957, s. 177). Bu Haçlı Seferlerinin en ilgi çekici ve şaşırtıcı durumlarından biridir. Frederich, Müslüman askerlerini Lombardlar ve Papaya karşı da kullanmıştı. Sicilyalı Müslüman askerlerin daha önce Kralın Norman atası II. Roger'un ordusunda savaştıkları da bilinmektedir.

Frederich, nerdeyse tüm saltanatı boyunca papalar ile mücadele etmek zorunda kaldı. 1243'te kendisine yakın olduğunu düşündüğü Papa IV. Innocent makama seçildi. Ancak öncekilerini aratmayacak kadar İmparator'a karşı oldu. Onun hakkında daha önce verilen aforoz kararını yeniden onadı. 1248'de Papalık ile İmparator arasındaki çarpışmalar şiddetlendi. Bu gerilim, açık bir savaşa dönüştü. Papa Innocent kiliseden yakın adımlarını bu mücadelede görevlendirmişti. Innocent, onu ve ordusunu yormayı başarmıştı. Yıllarca süren mücadelede sonunda papalık zaferi kendisine yakın görüyordu (Salimbene, 1907, s. 174). Frederich, Innocent ile mücadelesinde Lucera'ya yakın bir yerde elli altı yaşına bir ay kala yakalandığı bir hastalık neticesinde ölmüştür (Abulafia, 1988, s. 407). Şüphesiz onun ölümü beklenmedik ama Roma kilisesi için bir müjde gibi sevindirici bir olaydı. Bu Papa ve yanındakileri oldukça mutlu eden bir haberdir. Ölüm haberi onlara ulaştığında buna inanamamışlardı (Salimbene, 1907, s. 189) (Almond, 2013, s. 100). Frederich, katedrale çevrilmiş bir camiye taşındı ve orada Müslümanlar gibi bir kefene sarıldı. Bu şekilde defnedildi (Ahmad, 1992, s. 87). Frederich, ölmeden önce Almanya ve İtalya'nın yönetimini IV. Conrad'a Taranto prensliğini de gayrimeşru oğullarından biri olan Manfred'e bıraktı. Ancak Conrad'ın 1254 yılında ölümü üzerine tacı Manfred ele geçirdi. Buradan sonraki gelişmeler Charles de Anjou'nun Sicilya'ya müdahale sürecini getirecektir.

Normanlar, adayı Müslümanlardan aldıkları andan itibaren Müslümanlara karşı tavırları Haçlı fanatikliğine doğru giden Batı Hıristiyan dünyasından oldukça farklı olmuştu. Norman kralları yüksek seviyedeki İslam medeniyeti karşısında hayranlıklarını saklamamışlar hatta ada kültürünün var olduğu haliyle korunmasını istemişlerdi. Anne tarafından bu soydan gelen Frederich ve selefleri de bu doğrultuda hareket etmişlerdi. Özellikle Frederich'in yaşantısı ve tavrı Müslümanları andırıyor, Norman ataları gibi Arapçayı çok iyi konuşuyordu. Onlar için sıklıkla kullanıla gelen "vaftiz edilmiş sultanlar" vurgusu bu durumu yeterince özetlemektedir.

Hohenstafuen Hanedanının Sicilya'da Son Bulması ve Charles de Anjou'nun Adaya Hâkim Olması

Papa için onun ölümü ile Hohenstafuen meselesi son bulmamıştı. Onun haleflerinin ortadan kaldırılmasıyla beraber İtalya-Sicilya üzerindeki hâkimiyetleri de

Seyhun ŞAHİN

son bulmalıydı. Papa Innocent, Sicilya ve Apulia Krallığı'nı ele geçirmek için hazırlıklara başladı. Genç Kral Conrad, durumun farkında olarak derhal kuzeye harekât düzenledi. Kendisine karşı oluşan cepheyi yenmeyi de başardı. Ancak 1254 yılında öldü. Yerine henüz iki yaşında olan oğlu Conradin'i veliaht olarak bıraktığı gibi ona naip olarak da cesur komutanlarından biri olan Berthold'u tayin etmişti. Ancak Manfred, Papa ile dostane ilişkiler kurmayı başararak tahtı ele geçirmek için Berthold'u Conradini terk etmeye mecbur etti. Ardından da 1258 yılında Sicilya tahtına Manfred oturdu. Veliaht Kral Conradin'in öldüğü haberi yayıldı. Zaten idare bu çocuk kralda değildi. Onun yerine naiplik yapan Berthold, bir naipten ziyade bir kral gibi davranıyordu. Bu durum İtalyanları ve Sicilyalıları rahatsız ediyordu. Her ne kadar sonrasında Conradin'in öldüğü haberlerinin yalan olduğu anlaşılrsa da Manfred tahtını korumayı başardı (Savelli & Hayword, 1940, s. 92) (Dunbabin, 2011, s. 24-25).

Manfred'in Papa ile kurmuş olduğu iyi ilişkiler kısa sürdü. Papa onun babası gibi kendilerine düşmanlık etmesinden çekiniyordu. Bu nedenle Papa Manfred'i tahrik etmekten kaçınmadı. Hatta Manfred, Papanın göndermiş olduğu bir görevliyi dahi öldürdü. Ardından Manfred, kendisine sadık olan Müslümanların şehrine yani Lucera'ya sığındı. Luceralı Müslümanlar, onu kendilerine lider olarak kabul ettiler ve onun için mücadeleye girmek için yemin ettiler (Almond, 2013, s. 102) (Taylor, 2003, s. 47)³. Manfred, Papa tarafından aforoz edildi. Papa IV. Alexandre, derhal Lucera üzerine bir sefer düzenledi. Hatta bu seferi kutsayarak bir Haçlı seferi ilan etti. Ancak Manfred ve nerdeyse tamamı Müslümanlardan oluşan ordusu galip geldi. Bu yenilgi, Papa için müthiş bir itibar kaybına neden oldu. Manfred ise Sicilya ile birlikte İtalya üzerindeki gücünü arttırdı. 1262 yılına gelindiğinde Kral nerdeyse bütün İtalya'nın en büyük gücü olmuştu (Almond, 2013, s. 103).

Manfred, Papa'nın kendisine karşı asla sönmeyecek bir öfkeye sahip olduğunu biliyordu ve bu nedenle Papanın boş durmayıp bir entrikaya başvuracağından şüphe etmiyordu. Gelişmelere bakıldığında onun da Papalığa karşı müttefik arayışında olduğu anlaşılıyor. Bu nedenle kızlarından birini (Helana) Bizans'tan ayrılan Epiros despotu II. Michael ile evlendirdi. Diğerini Aragon Krallığı'na gelin olarak verdi. Aragon Krallığının veliahdı olan III. Pedro, Manfred'in kızı Costance ile evlendi (Muntaner, 2000, s. 24) (Abulafia, 1988, s. 412) (Almond, 2013, s. 103). Bu Aragon Krallığı için de önemli bir evlilik idi. Akdeniz'de hedefleri olan Aragon krallığının Sicilya gibi bir müttefike sıcak bakması anlaşılabilir bir durumdur. Bizans dünyası için de durum benzerdir. Katolik dünyanın içinden kendisine akraba bağları ile bağlanacak

³ Lucera'daki Müslümanların durumu dikkat çekicidir. Hohenstafuen hanedanına karşı oldukça samimi oldukları anlaşılıyor. Müslümanlara karşı Norman atalarının tutumlarını kendilerine örnek alan Frederich ve oğulları, onlarla dostane ilişki kurmayı başarmışlardı. Öyle ki Memluk Sultanı Baybars'ın elçi olarak göndermiş olduğu heyeti Manfred, Lucera'daki sarayında karşılamış ve onları konuk etmiştir. Lucera'da Müslümanlar ile Manfred'in uyumu, bu elçilik heyetinin dikkatini çekmiştir. Hatta Kralın sarayında yer alan Müslümanlara gösterilen yaklaşım bu heyette hayranlık uyandırmıştı. Bkz Taylor, a.g.e., s. 70.

Hohenstafuen Hanedanı -Papalık Çekişmesi ve Aragon Kralı III. Pedro İle Charles De Anjou'nun Sicilya'ya Müdahalesi

bir müttefik, onlar için de büyük bir kazançtır. Geçmişte Sicilya Krallığının birçok defa Bizans topraklarına karşı saldırılarda bulunduğu düşünülürken akraba bir Sicilya düşman bir Sicilya'dan daha iyidir. Bizans İmparatoru VIII. Michael, de kızı Helena'yı Kral Manfred ile evlendirdi (Akropolites, 2008, s. 150) (Dunbabin, 2011, s. 24). Latin işgalinden henüz kurtulan Bizans'ın Batı dünyasında kazanacağı her müttefikin değeri şüphesiz büyüktü. Ancak bu Sicilya krallığı ise değeri çok daha büyüktü.

Manfred'in yükselişi karşısında hareketsiz kalmayacağı anlaşılan Papalık, derhal kendine müttefik arayışına girdi. 1261 yılında Papa IV. Alexandre öldü ve yerine bir Fransız olan IV. Urban geçti. Manfred'e karşı papa taraftarlarına (Guelphs)⁴ lider bulmak için Katolik dünyasının liderleri ile temasa geçti. Papa Alexandre, İngiltere kralı da dâhil olmak üzere Manfred'e karşı ittifak önermek için girişimlerde bulunmuştu. İngiltere Kralı III. Henry'e en azından kendisi olmazsa oğlu Edmund'un Manfred'e karşı harekete geçmesi için teklif götürdü. Ancak Kral, ülkesindeki baronlara karşı savaş içindeydi ve ne kendisi ne de oğlunu bu durumda Sicilya için savaşa sokacak durumda değildi. Kralın kardeşi Richard of Cornwall'a Sicilya teklif edilince o bunu reddetti. Ancak Almanya tacını kabul etti (Sedwick, 1912, s. 39) (Runciman, *The Sicilian Vespers*, 1958, s. 65). Papa Alexandre'in tüm çabaları sonuçsuz kalmıştı. Yeni papanın kendisinin bir Fransız olması nedeniyle yakın temas kurmayı başardığı hükümdar Fransa Kralı IX. Luis oldu. Ancak kendisi hem çok yaşlı hem de sakin bir mizacı nedeniyle Papa'nın teklifine sıcak bakmadı. Ondan ziyade iyi bir Katolik olan heyecanlı ve askerlik yönünden meşhur olan kardeşi Provence kontu Charles de Anjou'ya teklif götürüldü (Browning, 1894, s. 25) (Sedwick, 1912, s. 43) (Benjamin, 2006, s. 206) (Ostrogorsky, 2011, s. 411). Aslına bakılırsa Sicilya-İtalya için en uygun lider de oydu. Papa'ya karşı kim varsa Charles da hemen hemen hepsine düşmandı.

Charles de Anjou, Provence kontu IV. Ramon Berenquer'in kızı Beatrice ile evlenmişti. Provence bölgesi Aragon tarafından idare edilmiş bir bölgeydi. Charles de Anjou, eşinden edindiği haklar neticesinde bölgeye hâkim olmak istedi. 1246'da Provence kontu oldu (Abulafia, 1988, s. 414) (Sedwick, 1912, s. 44). Bu durum elbette ki Aragon Krallığı'nı rahatsız etmeye yetti. Batı'da hızla yükselen Aragon Krallığı, Charles'ın Akdeniz'de Provence ve Sicilya üzerine yönelmesi karşısında kayıtsız kalamazdı. Artık sadece Sicilya değil Aragon Krallığı da tehlikeydi. Aksi halde Papa'ya sadık olan Aragon Kralı III. Pedro, bir Katolik çatışmasına neden girmeliydi?

Charles de Anjou, Papa IV. Urban tarafından kendisine getirilen teklifi bir müzakere ile sonuçlandırdı. Bu antlaşmayı tamamlayan yeni Papa IV. Clements (1265-1268) oldu. Charles, Sicilya Krallığını kendisi ve kendisinden sonraki varislerinin bir malikânesi olarak papalık tarafından verilmiş olduğunu kabul etmekle birlikte papa tarafından kendisine sunulan şartları da kabul etti. Bu şartlara göre Charles, Papa'ya

⁴ Orta Çağ İtalya'sında papa ve Lombard taraftarlarına "Guelphs", Hohenstafuen taraftarlarına ise "Ghibellins" denilmekteydi. Bunlar, iki ayrı siyasi ve askeri birliktelik oluşturmuş durumdaydılar.

yıllık on bin altın sikkeyi vergi olarak ödeyecek, Papa'nın ihtiyacı olduğunda üç yüz gemi veya şövalye temin edecek, Alman imparatorluğuna müdahale etmeyecek ve Papa'nın emrinden çıkmayacağına dair yemin edecekti. Ayrıca Germenler ve İtalyanlar ile Papalık aleyhine ittifaklara girmemesi konusunda antlaşmaya varıldı (Savelli & Hayword, 1940, s. 93) (Runciman, *The Sicilian Vespers*, 1958, s. 70) (Almond, 2013, s. 104) (Benjamin, 2006, s. 208). Charles, yanına eşini de alarak Roma'ya geldi ve 6 Ocak 1266'da Sicilya ve Napoli Kralı olarak taç giydi (Abulafia, *The Western Mediterranean Kingdoms, The Struggle for Dominion*, 2014, s. 3) (Runciman, *The Sicilian Vespers*, 1958, s. 90) (Ostrogorsky, 2011, s. 420).

Charles de Anjou'nun Sicilya ve Güney İtalya taçlarını giymiş olması, Hohenstafuen hanedanı karşısında Papalık makamının önemli bir zaferi oldu. Her ne kadar krallık baronlarının tavrı Charles'a karşı olmasa da özellikle Sicilya halkının Fransız idaresine karşı tavrı olumlu olmayacaktı. Charles, papanın desteğini almış olsa da özellikle Sicilya ve Güney İtalya taçları için kendisiyle beraber sevk ettiği ordusunun artan maliyetlerinin yükü onu zor duruma sokmuştu (Runciman, *The Sicilian Vespers*, 1958, s. 98) (Abulafia, *Italy in the Central Middle Ages*, 2004, s. 76). Diğer taraftan adamlarının beklentileri artmış ve bir an önce Sicilya ve İtalya topraklarından kendilerine düşecek payları beklemekteydiler. Tüm bunlar göz önüne alındığı zaman taçlarını giydiği topraklara fiilen derhal sahip olması gerekiyordu.

Charles, Manfred'in desteğinin azaldığının kendisinin de bu işi uzatmadan bitirmesi gerektiğinin farkında olarak Manfred'i Benevento'da sıkıştırmayı başardı. Charles, Manfred ile arasında gidip gelen elçiye Manfred'e ulaştırması için şu mesajı verdi. "Lucera'nın Sultanına söyleyin ki; onu cehenneme göndermeden önce ne merhamet göstereceğim ne de onu affedeceğim." (Crawford, 1901, s. 306). Burada cereyan eden meydan savaşında Manfred bir asker gibi canla başla savaştı. Savaşın neticesinde Manfred, maktul düştü. Charles de Anjou, Sicilya'ya artık fiili olarak hâkim olmakla birlikte Hohenstafuen hanedanına da son vermiş oldu (22 Şubat 1266) (Muntaner, 2000, s. 74) (Küçüksipahioğlu, 2005, s. 308) (Runciman, *The Sicilian Vespers*, 1958, s. 94-95) (Benjamin, 2006, s. 209)⁵. Manfred'in cesedi 28 Şubat'ta savaş meydanında bir asker tarafından bulundu. Benevento köprüsünün ayakları dibine defnedildi. Ancak daha sonra buradan çıkarılarak Garigliano Nehrinin kenarına gömüldü (Runciman, *The Sicilian Vespers*, 1958, s. 95) (Sedwick, 1912, s. 58).

Charles'ın zaferi sadece kendisinin değildi. Aynı zamanda Papalığın da zaferi idi. II. Frederich'ten beri Papaların azılı düşmanları olan bu aileye son verilmiş ve Katolik dünyanın saflarında samimiyetle duran biri Sicilya ve Güney İtalya'nın kralı olmuştu. Papalık bu bağlamda en yakınındaki düşmanından kurtulmuş oluyordu.

⁵ Manfred'in ordusunda daha önce olduğu gibi mühim sayıda Müslüman asker vardı ve bunlar Fransızlara karşı cesurca savaşmışlardır. Müslümanların Hohenstafuen hanedanına vermiş oldukları destekten haberdar olan Charles ve adamları, onları cezalandırmak istiyorlardı. Özellikle Müslümanların yaşadıkları şehir olan Lucera'dan daha sonra onları çıkaracaklardır. Bkz. Almond, a.g.e., s. 107-111.

Hohenstafuen Hanedanı -Papalık Çekişmesi ve Aragon Kralı III. Pedro İle Charles De Anjou'nun Sicilya'ya Müdahalesi

Fakat Charles'a karşı iki düşman Sicilya ve Apulia bölgesindeki bu değişiklikten oldukça rahatsız olmuştu. Bunlar başta Bizans olmak üzere diğeri de Akdeniz'de kendisi için ikbal gören Aragon Krallığı idi. Burada her iki ülkenin çıkarları gereği ortak düşman Charles de Anjou oluyordu.

Charles, Benevento'da ordusunu birkaç gün dinlendirdikten sonra Napoli'ye geçti ve burada kendisine itaatleri kabul etti. Eşi de Roma'dan gelerek Napoli'de ona katıldı. Charles'ın Papa'ya vadettiği verginin ödemesi gelince sorunlar ortaya çıktı. Charles'ın giderleri için varlıklılardan ziyade halka yüklenmesi ona karşı ilk isyanı da tetiklemiş oldu. Almanya'da tahtına kavuşmuş olan Conradin'e Sicilya halkı ve İtalyalı Ghibellinler haber gönderdiler. Conradin, henüz on dört yaşına girmişti. Daha çocuk denecek yaşıydı. Ancak Charles'ın tutumu onları öfkelenmeye yetti. Üstelik Hohenstaufen Hanedanına karşı bağlılığını sürdüren Luceralı Müslümanlar da Conradin'in harekete geçtiğini haber almışlardı. Onlar da Conradin'in gelişini beklemeye koyuldular.

Charles de Anjou, Manfred'in ölümünden sonra Müslümanların elinde olan Lucera'ya karşı müsamahakâr davrandı. Onlar, Charles'a itaatlerini bildirdiler. Charles ister Conradin tehlikesinden kaynaklanıyor olsun isterse siyasi ve mali hedeflerinden kaynaklanıyor olsun Müslüman Lucera'ya karşı diğer Hristiyan şehirlerden esirgediği teveccühü gösterdi. Şehir teslim olunca askerlerin yağmalamasına izin vermedi. Hatta onların kendi kurallarına göre idare edilmesini emretti. Ancak genç Kralın İtalya'ya doğru gelişi her şeyi değiştirdi. Lucera da Conradin'e umut bağlayarak ayaklandı (Almond, 2013, s. 109) (Runciman, *The Sicilian Vespers*, 1958, s. 105).

Conradin, 21 Ekim 1267'den 17 Ocak 1268'e kadar ordusunu Verona şehrinde bekletti. Bu bekleyiş onun ordusundan kayıplara neden oldu. Ordusunun bekleyişinden dolayı Conradin'i terk eden asker sayısı oldukça çoktu. Askerleri arasında Almanlar, İtalyanlar ve özellikle de Sicilyalılar sayıca fazlaydılar. Conradin'i bu bekleyişte bırakıp gidenler Almanlar oldular. Buna rağmen Conradin başlangıçta başarılar kazandı. Hatta temmuz ayının 24'ünde Roma'ya ulaştı. Burada büyük bir heyecanla karşılandı. Ardından Tağliocazzo adı verilen mevkide Charles ile karşılaşan Conradin'in ordusu dağıldı. Roma'ya geri döndü ve buradan deniz yolu ile kaçmaya çalışırken Conradin yakalandı ve Charles de Anjou'ya satıldı. Charles onu sözde bir mahkemede yargıladı ve sonunda 29 Ekim 1268 yılında Napoli'de Pazar yerindeki meydanda genç kral Conradin idam edildi (Muntaner, 2000, s. 73-74) (Benjamin, 2006, s. 211) (Savelli & Hayword, 1940, s. 95) (Runciman, *The Sicilian Vespers*, 1958, s. 115).

Conradin'in ölümü ile Sicilya ve Güney İtalya'da Normanlarla açılan bir sahne (hatta Müslümanların Sicilya'ya hâkim olmasını da buna dâhil etmek gerekir) tamamen kapanmış oldu⁶. Hohenstafuen hanedanının son bulmasına üzülenler olduğu

⁶ Müslümanların Sicilya ve İtalya'ya getirdikleri ileri seviyedeki İslam kültürü kendilerinden sonra bölgeye hâkim olan Normanları oldukça etkilemişti. Normanlar İslam kültürü silmek yerine kedilerini onunla bütünleştirdiler. Sicilya'da bir sentez ortaya çıktı ki İtalyanları ifade ettikleri şekliyle buna Arap-Norman Kültürü deniyordu. Bu ileri kültür son bulmaya Charles ile

Seyhun ŞAHİN

kadar sevinenler de oldu. Şüphesiz başta Papalık ve onların taraftarları olan Guelphsler, yerel komünler, feodal beyler gibi. Lucera Müslümanları ve Ghibellinsler bu işin kaybedeni olmuşlardı. Charles de Anjou artık Sicilya ve İtalya toprakları üzerindeki en kudretli hükümdar olmuştu. Katı bir Katolik, Papalığın sadık hizmetkârı ve şimdi de kudretli bir hükümdar olmakla büyük bir şöhrete kavuşmuş oldu.

Charles, Hohenstafuenlerin daimi destekçisi olan Müslüman Lucera şehrini 1269 yılında kuşattı. Bu hanedana en az Almanlar kadar destek olan Müslümanları artık dize getirmek istiyordu. Şiddetli bir kuşatmanın sonunda şehir teslim oldu. Ancak teslim olmalarına rağmen Charles şehirde gerek Müslümanlardan gerekse de Hıristiyanlardan çok sayıda kişiyi öldürtmüştür. Bu kıyım ona karşı itaatleri sağlamlaştırmıştı (Almond, 2013, s. 111).

Charles de Anjou, bu büyük zaferden sonra başından beri düşman olarak gördüğü hasmı Bizans'a karşı harekete geçmek düşüncesini gerçekleştirmek istiyordu. 1261'de İstanbul Latin krallığının son bulmasından sonra Bizans'ın yeniden ihya olmasına karşılık tüm planlarını Bizans'a yeniden son vermek üzerine yapıyordu. Aslına bakılırsa Hohenstafuen hanedanının atalarından olan Normanlar, ilk krallarından beri Bizans'a karşı düşmanca bir politika takip etmişlerdi. Ancak Manfred'in Epiros despotu II. Micheal ile kızını evlendirmesi, Sicilya'nın kadim Bizans politikasını değiştiriyordu. Şüphesiz bunda Papalığın takınmış olduğu tavra karşı müttefik kazanmanın amacı kendisini belli ediyor. Diğer taraftan Aragon Krallığı ile kurulan ilişki de bu bağlamda düşünülmelidir.

Charles, Hohenstafuenler ile mücadelesini sürdürürken diğer taraftan da doğu ile de ilgileniyordu. Bizans'ın Latinlere karşı zafer kazanmasının ardından İstanbul'un eski Latin Haçlı Kralı II. Boudouin ile temas kurarak antlaşma imzaladı. Bu konuda papalığın da desteğini aldı. Ayrıca kızını II. Boudouin'in oğlu Philippe ile evlendirmek suretiyle bu ittifakı güçlendirmeyi başardı (Küçüksipahioğlu, 2005, s. 308) (Ostrogorsky, 2011, s. 421). Charles'ın niyeti iyice gün yüzüne çıkmış oluyordu. Hohenstafuen hanedanına son vermekle Manfred'in Epiros bölgesindeki topraklarına sahip olmuştu. Bizans için tehlike yakınlaşıyordu. Bunun için önlemler almak isteyen İmparator VIII. Michael, doğu ve batı kiliselerinin birleşmesi için papalığa teklifte bulundu. Bu papalık için çok cazip bir teklif idi. Ayrıca Charles de Anjou'nun ağabeyi olan ve dindarlığı ile ün salmış bulunan IX. Luis'ye bu konuda arabuluculuk yapmasını istedi (Abulafia, İtaly in the Central Middle Ages, 2004, s. 79) (Nicol, 2009, s. 61) (Küçüksipahioğlu, 2005, s. 309) (Ostrogorsky, 2011, s. 422). Tüm bu gelişmeler Sicilya'nın yeni Kralı için olumsuz gelişmelerdi. VIII. Michael, Charles ve Papanın

birlikte yüz tutmuştur. Frederich ve ardıllarından Conradin'e kadar temsil ettikleri Hohenstafuen hanedanı da bu kültürü devam ettirdikleri gibi bizzat kendileri de bu kültürün izlerini taşımışlardır. Kral Conradin'in sonu aynı zamanda bu muhteşem birliğin de sonu anlamına gelmekteydi.

Hohenstafuen Hanedanı -Papalık Çekişmesi ve Aragon Kralı III. Pedro İle Charles De Anjou'nun Sicilya'ya Müdahalesi

Bizans'a dair fikirlerinin farkında olarak yaklaşan tehlikeye karşı en güçlü kozunu oynamaya çalışıyordu.

Charles'ın Bizans üzerine kurguladığı planları bir süreliğine askıya alması gerekti. Çünkü ağabeyi Fransa Kralı IX. Luis, Kuzey Afrika üzerine bir haçlı seferi hazırlığına girişti. 1270 yılında Avrupa'nın en dindar Kralı VIII. Haçlı seferine kardeşi Charles'ı da dâhil etti. Bu sefer esnasında Kral öldü. Seferi sonlandıran Charles, sefer sonunda Müslümanlar ile Sicilya Krallığının ticari menfaatlerini de içeren bir antlaşma yaptı. Kısacası bu seferden kârlı çıkan Charles olmuştu. Bu seferin yapılmasında Charles'ın rolü olduğu söylenmektedir. Çünkü daha önce Norman Kralı Roger, burayı vergiye bağlamıştı ve bu ilişki onun zamanına kadar da bu şekilde süregelmişti. Ancak Manfred ölünce bu ödeme yapılmadı. Charles, bu nedenle ağabeyini Haçlı seferi için yönlendirmiş olmalıdır (Benjamin, 2006, s. 213) (Abulafia, *The Western Mediterranean Kingdoms, The Struggle for Dominion*, 2014, s. 48). Sefer sonrası yapılan antlaşma da bunu göstermektedir.

Charles'ın enerjisini yeniden Bizans'a kaydırması ve Tunus üzerine gerçekleştirilen bu sefer, onun Akdeniz'de giderek varlığını arttıran bir güç olduğu algısını yaratmaktaydı. Bu durum başta Bizans olmak üzere Aragon krallığını da tedirgin ediyordu. Bizans imparatoru Michael, iki kilisenin birleşimi için fiili adımları atmanın zorunluluğunun farkında olarak 1274 yılında toplanan Lyon konsülünde bizzat imparatorun ve veliahdının imzalı mektuplarını okutturdu. Bizans tarafından gönderilen elçilik heyeti imparatorun bu konudaki samimiyetini ifade etti. Konsül iki kilisenin birleşmesini coşkuyla kutladı. Elbette Bizans topraklarında durum farklıydı. Ancak imparatorun bu manevrası gücünün doruğuna ulaşan Charles de Anjou'nun Bizans'a saldırmasının önünü kesti (Savelli & Hayword, 1940, s. 97) (Küçüksipahioğlu, 2005, s. 309) (Nicol, 2009, s. 71-72) (Ostrogorsky, 2011, s. 425-26). Her ne kadar resmi bir aldatmaca olsa da Papa Gregorius, bu başarıyı kaçıramazdı. Charles içinse Bizans'ın bu manevrası, hayallerinin önüne set çekilmesi anlamına geliyordu.

Charles, bu amaç doğrultusunda Bizans'a karşı kendisine birçok müttefik de bulmuştu. Başta Venedik olmak üzere, Bulgar ve Sırlar da ona destek için söz vermişlerdi (Küçüksipahioğlu, 2005, s. 309). Aragon krallığı, Charles'ın tüm bu çabalarını yakından takip etmekte idi. Bizans'a karşı Charles'ın zafer kazanması Aragonlular için çok kötü bir netice olurdu. Charles'ın da Aragon Krallığının kendisinden önce Bizans'a hâkim olmasından veya onu kendisinden almasından endişe ediyordu (Muntaner, 2000, s. 74).

Charles, Balkanlar'da Bizans aleyhtarı çalışmalarına devam etti. Epiros hükümdarı Nikephoros onun için Bizans'a karşı ayaklandı. Ayrıca Teselya hükümdarı da İmparator Michael'e kiliselerin birleşmesini sağlamasından dolayı tavır aldı. Fakat tüm bunlar papa Gregorius'un müdahalesiyle çok ileri gidemedi. Charles, Papa ile Bizans'a karşı saldırı yapmayacağına dair bir antlaşma imzaladı (Küçüksipahioğlu, 2005, s. 310). Bu arada Papa Gregorius'un ölümünden sonra yeni papa III. Nicolas ile karşı karşıya geldiler. Papa Nicolas, hedefine Sicilya Krallığını koydu (Savelli &

Hayword, 1940, s. 97). Bu durum, hükmettiği topraklarda Charles'a karşı yerel muhalefetin yeniden güçlenmesine cesaret verdi. Charles ve onun idarecilerinin yönetiminden ve tutumlarından rahatsız olan halk kısa süre sonra bunu bir isyan ile ortaya koyacaklardı. Charles'ın kendisine karşı güçlü bir muhalefet oluşmaktaydı. Normanlardan beri süre gelen vergiler değişmez oranla kendisine kadar ulaşmıştı. Hohenstafuen hanedanı da Normanların uyguladıkları sistemi devam ettirmişlerdi. Ancak Charles de Anjou, özellikle Sicilya'yı sömürürcesine vergileri onların aleyhine olacak şekilde arttırdı (Runciman, *The Sicilian Vespers*, 1958, s. 127-28). Bunun dışında Ghibellinslerin ona karşı tutumu da ortaydı. Papa Nicolas'ın kendisine cephe alması onun Guelphesler ile de sorunlar yaşamasına neden oldu. Aslına bakılırsa Hohenstafuenlerin düşüşü krallık topraklarına huzuru getirmemişti. Neden Fransızlara tahammül etmek zorundaydılar?

Başta Sicilya halkı olmak üzere İtalya'daki muhaliflerin düşünceleri belirginleşirken Charles'ın şansı kısa süreliğine de olsa döndü. Papalık tahtına (taht demekte sakınca görmüyoruz. Zira Papalar, ruhani hâkimiyetin dünyevi hükümdarları durumuna gelmişlerdi.) 1281 yılında Papalık makamına kendisinin destek verdiği IV. Martinus (1281-1285) seçildi (Nicol, 2009, s. 84) (Savelli & Hayword, 1940, s. 98). Bu onun için büyük bir zaferdi. Çünkü Martinus'tan önceki iki papa da onun büyük hedeflerinin önüne geçmiştiler. Fakat yeni papa, Bizans'a karşı Charles ile birlikte hareket etmeyi düşünüyordu. Hatta Bizanslıların sapkın olduklarını ifade etmekle de kalmayarak Bizans üzerine yeni bir Haçlı seferi çağrısında bulundu. Bu seferin bizzat Charles de Anjou tarafından komuta edileceğini dahi ilan etti (Nicol, 2009, s. 84). Charles, hedeflerini meşrulaştırdığı gibi Avrupa'nın en şöhretli hükümdarı olmanın yolunu kendisi için açmak üzereydi.

Aragon Kralı III. Pedro'nun Sicilya'ya Müdahalesi ve Charles ile Mücadelesi

Charles, bu krallığı elinde tutabilmek için Fransa'dan soylulara buralarda topraklar verdi. Sicilya krallığının başkentini Palermo'dan Napoli'ye kaydırıldı (Abulafia, *Italy in the Central Middle Ages*, 2004, s. 77) (Savelli & Hayword, 1940, s. 98). Bu durum Sicilyalıların ona karşı daha fazla bilenmesine neden oldu. Sicilya'da birçok yerlinin elinden alınan topraklar Fransa'dan gelen asillere verildi. Bu Charles ve onun Fransız asillerine karşı artan öfkelerin yakın zamanda kabarmasına neden olacaktı.

Kral Charles'ın yeni papanın desteğini sağlamış olması Bizans'ı tedirgin etmeye yetti. Bizans'ın Charles'ın yaratacağı tehlikeye karşılık olarak Aragon Krallığı ile temasa geçmesi gecikmedi (Runciman, *The Sicilian Vespers*, 1958, s. 208-9). Çünkü Charles her iki devlet için de açık bir tehlike durumundaydı. Charles'ın edinmiş olduğu müttelikler de onları tedirgin eden diğer önemli unsurdu. Venedik, bunlar arasında en tehlikelisiydi. Venedik, Bizans için olduğu kadar Aragon krallığı için de Akdeniz hâkimiyeti bağlamında büyük bir rakip durumundaydı.

Hohenstafuen Hanedanı -Papalık Çekişmesi ve Aragon Kralı III. Pedro İle Charles De Anjou'nun Sicilya'ya Müdahalesi

Sicilya, Charles de Anjou ve onun yönetimine karşı en büyük refleksi gösteren bölge olmuştur. Özellikle Hohenstafuen hanedanının onunla olan mücadelesinde açıkça Fransızlara karşı olduklarını göstermişlerdi. Son olarak Conradin'in isyanında Charles'a karşı harekete geçmekten imtina etmemişlerdi. Elbette ki Charles, Sicilyalılara bunun bedelini ağır bir şekilde ödetti. Ancak Sicilyalılar da bunu unutmamışlardı. Diğer taraftan Sicilya'daki gelişmeleri Aragon kralı III. Pedro ve Bizans İmparatoru Michael de yakından izliyorlardı⁷. Aragon Kralı Pedro'nun Manfred'in kızıyla evli olması onun Sicilya'daki bu gelişmelere olan ilgisini arttırıyordu. Sonuçta Manfred'in kızı ile evli olması Sicilya tacında hak iddia etmesine dayanak oluşturuyordu.

1282 yılında Sicilya, Anjoular, Bizans ve Aragon krallığını yakından ilgilendirecek gelişmeler ortaya çıktı. Sicilyalılar, Charles de Anjou'nun adaya yerleştirdiği Fransızlara karşı isyan başlattılar (Muntaner, 2000, s. 87) (Runciman, *The Sicilian Vespers*, 1958, s. 215). "Fransızlara ölüm!" sloganıyla Palermo'da ortaya çıkıp kısa sürede adada yayılan bu isyan, 29 Mart 1282'de belirmiştir (Muntaner, 2000, s. 87-88). Bu isyana Palermo'dan sonra ilk katılan yerleşim yeri de Corleone olmuştur (Runciman, *The Sicilian Vespers*, 1958, s. 216) (Benjamin, 2006, s. 216). Bundan dolayı dua saatlerinde gerçekleştiği için bu isyan "Sicilian Vesperum" olarak bilinir. Sicilyalılar, buldukları her Fransız'ı öldürdüler. Onlara karşı inanılmaz bir nefret oluşmuştu. Adanın her yerinde ele geçirilen Fransız'ın sonu katledilmek oldu (Muntaner, 2000, s. 88). Sicilya'da yerli asiller kendi aralarında gizlice Fransızlara karşı bir tertip kurdu. Sicilyalıların bu örgütlenmesine Aragon kralı Pedro, eşi vasıtasıyla katıldığı gibi İtalya'daki Ghibellinsler de destek verdiler. Ayrıca Bizans da bu ihtilalci guruba destek olmuştur. Sicilyalıları Charles'a karşı kıskırtması için ajanlar kullanmasının yanı sıra Pedro'yu Sicilya'ya saldırması için teşvik etmişti. Pedro'nun bu sefer için hazırlamakta olduğu donanmasına maddi destek sağlamıştır. Ayrıca Bizans başkentinde onlara ticaret yapmaları için bir bölge verileceğini de vaat etmişti (Muntaner, 2000, s. 90) (Küçüksipahioğlu, 2005, s. 310) (Runciman, *The Sicilian Vespers*, 1958, s. 209)⁸. Sicilyalılar, Papa Martinus'tan kendilerine yardım etmelerini istediler. Ancak Papa, Charles de Anjou ile olan yakın ilişkileri nedeniyle Sicilyalıların bu talebini geri çevirdiği gibi onları aforoz dahi etti (Savelli & Hayword, 1940, s. 99).

Pedro, Aragon krallı olarak Endülüs'te Müslümanlara karşı Reconquista harekâtının temsilcilerinden biriydi. Aragon Krallığının bu mücadelesi bir haçlı

⁷ Ramon Muntaner, Charles de Anjou'nun Bizans İmparatoru'na karşı Latin Haçlı Kralı Boudouin'e destek olduğunu belirtmektedir. Hatta Boudouin'in Bizans'ın üzerinde yasal hakkı olduğunu ileri sürmekteydi. Charles'ın Bizans'a karşı tavrı Aragonlular tarafından açıkça bilinmekteydi. Bkz. Ramon Muntaner, a.g.e., s. 79.; Ostrogorsky, a.g.e., s 429.

⁸ Sicilya'da başlayan isyan ile ilgili olarak haberler Bizans İmparatoru Michael'e ulaşınca memnuniyetini şöyle ifade etmiştir: "Eğer Tanrı Sicilyalılara özgürlüğü getirmek için bizi aracı yaptığını söylersem doğruyu söylemiş olurum." İmparator, bu ifadesi ile Sicilya'da ortaya çıkan bu iç çatışmadan duyacağı memnuniyeti dile getirmiş oluyordu.; Ostrogorsky, a.g.e., s. 429.

Seyhun ŞAHİN

mücadelesiydi. Bu durum onun Sicilya'ya müdahale etmesine yardımcı olmuştur. Kuzey Afrika Müslümanları üzerine bir haçlı seferi düzenlemek amacıyla olduğunu göstermekle kalmadı, donanmasına Akdeniz'e doğru yelken açtırdı. Ancak Sicilyalıların kendisini davet etmesiyle birlikte soluğu Sicilya'da aldı (Muntaner, 2000, s. 107). Aragon Kralının bu seferi sadece hedef saptırma amacıyla olduğu anlaşılmaktadır. Sicilya halkının başlatmış olduğu bu isyan, kısa süre sonra Sicilya asillerinin kontrolünde devam etti. Aragon Kralı Pedro, Sicilya'ya Trapani'den çıktı (Muntaner, 2000, s. 114) (Abulafia, *Italy in the Central Middle Ages*, 2004, s. 79) (Benjamin, 2006, s. 218). Bu Sicilyalılar için Fransızlara karşı büyük bir güç kazandırmıştır.

Charles de Anjou ise isyan karşısında harekete geçerek Messina şehrini kuşattı (Muntaner, 2000, s. 87). Ancak Aragonluların gelişi karşısında İtalya'ya doğru geri çekilmek zorunda kaldı. Palermo'da Pedro, asiller tarafından Sicilya Kralı ilan edildi (Muntaner, 2000, s. 114) (Abulafia, *Italy in the Central Middle Ages*, 2004, s. 79). Pedro, Palermo'daki San Cataldo Katedralinde Sicilya tacını giydi (Abulafia, *Italy in the Central Middle Ages*, 2004, s. 79). Daha önce aforoz edilen Sicilyalılar gibi Pedro da Charles'ın en büyük destekçilerinden olan Papa Martinus tarafından aforoz edildi. Bu durum Pedro için beklenmedik bir durum değildi herhalde. Charles, ona karşı koyamamıştı. Anjoular, bu zor durumdan kendilerini kurtarmak için aralarındaki savaşı, Fransa'yı da bu işe dâhil etmek suretiyle Aragon topraklarına taşımak istiyorlardı (Runciman, *The Sicilian Vespers*, 1958, s. 234-235). Anjoular Aragonlu Pedro karşısında çok fazla tutunamadılar. 1 Haziran 1283 yılında Malta adası açıklarından Charles'ın donanması mağlup oldu (Muntaner, 2000, s. 203-05). Sicilya'dan vazgeçmek istemeyen Charles de Anjou, bir yıl sonra oğlu Charles le Boiteux'u Aragon Sicilya'sına karşı göndermek istedi. Ancak oğul Charles, yine mağlup oldu ve Napoli limanında esir düştü (5 Haziran 1284) (Savelli & Hayword, 1940, s. 99). Aragonlu Pedro ve Sicilyalılar, Charles de Anjou'nun tüm planlarını alt üst etmişlerdi. Özellikle Bizans'a karşı saldırgan bir politika izleyen Charles, Sicilyalıların isyanı ile büyük Bizans projesinden vazgeçmek durumunda kaldı.

Charles de Anjou, Bizans için Sicilya ve İtalya'ya hâkim olmanın zorunluluğunun farkında olarak Aragonlulara karşı mücadelesinden hemen vazgeçmedi. Tüm mağlubiyetlere rağmen Sicilya'dan vazgeçmeyerek yeni bir sefer için hazırlanmaya başladı. Ancak Frankların meşhur Kralı, 7 Ocak 1285 cumartesi günü öldü (Runciman, *The Sicilian Vespers*, 1958, s. 255). Büyük hayalleri de onunla birlikte sükût buldu. Başta Bizans olmak üzere Aragon Krallığı ve Sicilyalılar böylesine büyük bir düşmandan kurtulmanın sevincini yaşamış olmalıydılar. Aragonlular Sicilya üzerindeki hâkimiyetlerini sürdürmekle beraber Pedro da aynı yılın Kasım ayının 10'da öldü (Runciman, *The Sicilian Vespers*, 1958, s. 259) (Benjamin, 2006, s. 221). Ardılları Sicilya'yı elde tutmak için Anjoularla çarpıştılar. Ancak 1302'de yapılan antlaşmaya göre Sicilya Aragonlularda kalacak ve Anjoular adadan tamamen çekilecekti. Ayrıca Charles de Anjou'nun oğlu ve ardılı olan Kral Charles'ın kızı

Hohenstafuen Hanedanı -Papalık Çekişmesi ve Aragon Kralı III. Pedro İle Charles De Anjou'nun Sicilya'ya Müdahalesi

Elenora de Anjou, Aragonlu Sicilya Kralı Federico ile evlenecekti. Federico, Sicilya Kralı unvanını kullanmayacaktı. Bunun yerine Sicilya'nın antik dönemde Grekler tarafından kullanılan adı "Trinacria" kralı unvanını kullanacaktı (Benjamin, 2006, s. 222). Federico'nun ölümü durumunda Sicilya Anjoulara geçecekti (Runciman, The Sicilian Vespers, 1958, s. 275). Fakat Anjouların bekledikleri gibi olmadı. Aragon Krallığı Sicilya'da, Akdeniz'de ve İspanya'daki gücünü arttırmaya devam etti. Sicilya'yı 15. yüzyılın başlarına kadar idare ettiler. Napoli'deki Anjoular da 1435 yılında kadar varlıklarını korudular (Abulafia, Italy in the Central Middle Ages, 2004, s. 80). Böylece iki krallık ortaya çıkmış oldu. Sicilya ve Napoli krallıkları. Yeni papa, Aragonluları affetmekle beraber Papa krallığını ilan ediyordu (Savelli & Hayword, 1940, s. 100-1). "Guelphs" ve "Ghibellins"ler arasındaki mücadele bitmemekle beraber Sicilya, Akdeniz'in en önemli mekânlarından biri olmaya devam ediyordu.

SONUÇ

Sicilya adası Orta Çağ dünyasında sahip olduğu stratejik konum nedeniyle önemini korumuştur. Adanın sahip olduğu köklü tarih ve Akdeniz kültürü nedeniyle kendine özgü bir birikimi olmuştur. Özellikle Müslümanların adaya hâkim olmasının etkileri onların hâkimiyetinden sonra dahi yüz yıllar boyunca varlığını korumuştur.

Norman hâkimiyeti döneminde Norman-İslam sentezi adanın kültürel kimliğine uygun bir halde gelişme göstermiştir. Normanların adeta devamı niteliğinde olan Hohenstafuen hanedanı döneminde ada bu özelliğini korudu. Normanlardan itibaren Papalık ile Sicilyalılar arasında gerilim ortaya çıkmış ve özellikle de Sicilya'da Hohenstafuen hanedanının kurucusu sayılan II. Frederich ile birlikte bu gerilim doruk noktasına ulaşmıştır. Frederich'i takip eden halefleri de bu çizgide bir politika izleyerek Sicilya ve İtalya'yı da kapsayan "Guelphs"ler ile "Ghibellins"ler arasındaki mücadelenin sembolleri olmuşlardır. Papalar ile Hohenstafuen hanedanı arasındaki çatışmalarda Sicilyalı Müslümanlar, Alman hanedanının yanında açıkça yer aldılar ve bunun bedelini de ağır ödediler.

Sicilya'da Hıristiyanlığın yaygın mezheplerinin başında şüphesiz Ortodoksluk da geliyordu. Katolik dünyanın hemen yanı başında İstanbul kilisesinin seslerinin duyuluyor olması şüphesiz papaları yeterince rahatsız etmekteydi. Sicilya'daki idarecilerin özellikle Normanların ve Hohenstafuenlerin bu durum karşısındaki tavırları Katolik kilesi için pek de kabul edilebilecek durum değildi. Papalığın Sicilya ile ilgili olarak kendi pencerelerinden bakıldığında haklı bir gerekçeyle tedirgin oldukları kabul edilebilir. Bu Sicilya'yı bir tehdit olarak algılamalarında önemli bir etken olmalıdır.

Papaların Hohenstafuen hanedanı ile baş edebilmek için kendilerine Avrupa'da müttefik arayışları olmuştur. Merovenj hanedanından beri iyi ilişkiler kurdukları Fransızları kendi yanlarına çekmeyi başardılar. Ancak Akdeniz'de ve Avrupa yeni güçler de ortaya çıkmıştır. Özellikle İspanya'da Endülüs'e karşı Reconquista hareketinin önemli bir gücü olan Aragon Krallığı taze bir güç olarak belirmişti. Akdeniz'de kendine dost ve düşman arayan bir krallık gibi görünen Aragon Krallığı

Seyhun ŞAHİN

için Sicilya adası önemli bir noktaydı. Hohenstafuen hanedanı ile kurulan akrabalık bağları, Akdeniz’de kaçınılmaz bir hesaplaşmanın Fransızlar ile Katalonyalılar arasında olacağını işaretlerini taşımaktaydı. Ayrıca Aragon krallığı ile Fransa arasında problemler de iyice belirginleşmişti. Bir de Bizans’ın Katolik dünyasına karşı pozisyonu değerlendirildiği zaman Akdeniz’de bu aktörlerin çatışmasının kaçınılmazlığı anlaşılabilir durumdaydı.

Charles de Anjou’nun Bizans’ı ele geçirmek ve Akdeniz hâkimiyeti için Papalar ile antlaşmaya varması uzun sürmedi. Bizans kilisesi ile Vatikan arasındaki çekişme sadece teolojik değildir. Siyasi, ekonomik ve dini nedenleri vardır. Ayrıca 1204 Latin işgalinden sonra yeniden ihya edilen Bizans’ın Avrupalılar için hedef haline getirilmeye çalışıldığı bilinmektedir.

Sonuç olarak Sicilya Akdeniz’deki stratejik konumu nedeniyle Orta Çağ’da sadece Akdeniz’in değil Avrupa ve Yakındoğu’nun da gidişatını etkileyecek bir noktaydı. Bu bakımdan Orta Çağ Avrupa’sının sadece din merkezi durumunun dışında en az onun kadar yeni siyasi merkezlerinden biri de Papalık olmuştur. Avrupa’yı din ve düşünce bakımından tekeline alan papalık, siyaseten de kendisini bu konuma taşımak istiyordu. Bunun için Hristiyan dünyasını kendi adına çarpıtmaktan geri durmadı. Hanedanların, devletlerin ve din merkezlerinin uluslararası politikadaki çıkar çatışmalarının yaşandığı önemli bir dönem olarak 1200-1300 arasındaki yukarıda anlatmaya çalıştığımız gelişmeler Akdeniz’in en önemli adalarından biri olan Sicilya’da yaşanmıştır. Bu gelişmeler Orta Çağ Avrupa’sının en önemli kesitlerinden birdir.

KAYNAKÇA

- Abulafia, D. (1988). *Frederick II A Medieval Emperor*. Oxford.
- Abulafia, D. (2004). *Italy in the Central Middle Ages*. New York.
- Abulafia, D. (2014). *The Western Mediterranean Kingdoms, The Struggle for Dominion*. New York.
- Ahmad, A. (1992). *A History of Islamic Sicily*. Edinburg.
- Akropolites, G. (2008). *Vekayinâme*. İstanbul.
- Allshorn, L. (1912). *Stupor Mundi*. London.
- Almond, İ. (2013). *İki Din, Tek Bayrak*. İstanbul.
- Balzani, U. (Tarihsiz). *The Popes and the Hohenstaufens*. New York.
- Benjamin, S. (2006). *Sicily*. New Hampshire.
- Browning, O. (1894). *Guelphes and Ghibellins, A Short History of Medieval Italy from (1250-1409)*. London.
- Crawford, F. M. (1901). *The Rulers of the South Vol. II*. New York.

Hohenstafuen Hanedanı -Papalık Çekişmesi ve Aragon Kralı III. Pedro İle Charles De Anjou'nun Sicilya'ya Müdahalesi

- Dunbabin, J. (2011). *The French in the Kingdom of Sicily*. Cambridge.
- ibn şeddad. (2015). *en-Nevalid'üs-Sultaniyye ve el-Mahasini'l-Yusuffiyye*. Diyarbakır.
- İbnü'l-Esir. (1987). *el-Kamil fit-Tarih c.12*. İstanbul.
- Kantorowicz, E. (1957). *Frederick the Second*. New York.
- Khoniates, N. (1995). *Historia*. Ankara.
- Küçüksipahioğlu, B. (2005). Sicilya Kralı Charles d'Anjou'nun 1261'den Sonra Bizans'ı Zapt Etme Girişimi. *Tarihte Doğu-Batı Çatışması* (s. 306-311). içinde İstanbul.
- Muntaner, R. (2000). *Chronicle*. Cambridge.
- Nicol, D. M. (2009). *Bizans'ın Son Yüzyılları*. İstanbul.
- Ostrogorsky, G. (2011). *Bizans Devleti Tarihi*. Ankara.
- Powell, J. M. (tarih yok). Sicilian Vespers. *Dictionary of the Middle Ages Vol. IX* (s. 261). içinde Oxford: Oxford.
- Runciman, S. (1958). *The Sicilian Vespers*. Cambridge.
- Runciman, S. (1992). *Haçlı Seferleri Tarihi C.III*. Ankara.
- Salimbene. (1907). *St. Francis to Dante*. London.
- Savelli, A., & Hayword, F. (1940). *İtalya Tarihi*. İstanbul.
- Sedwick, H. D. (1912). *Italy in the Thirteenth Century*. Cambridge.
- Taylor, J. A. (2003). *Muslims in Medieval Italy*. New York.

ORTAÇAĞ AVRUPASININ “MÜKEMMEL ÖĞRETMEN” LAKAPLI BİLİM ADAMI: ROGER BACON

Pınar ÜLGEN*

Öz

XII. yüzyıl ile XIII. yüzyıl Orta Çağ Avrupası için bir yenileşme ve arayış çağıydı. Bu durum, her alanda hissedilmekteydi. Özellikle bilim ve teknoloji alanında daha somut idi. Bunun en iyi kanıtı da yeniliklere açık olan bilim adamlarının çalışmalarıdır. Bunların en önemlilerinden biri de Roger Bacon idi. Dolayısıyla bu dönemde Roger Bacon, “DoctorMirabilis” yani “Mükemmel Öğretmen” olarak adlandırılmıştır. İngiliz Fransiskenfilozof ve eğitim reformcusudur. Roger Bacon, deneysel bilimin Orta Çağdaki öncüsüdür. Matematik, astronomi, optik kimya ve dil alanlarında çalışmıştır. Roger Bacon deneysel bilime önem vermiş ve bu konuda çok çaba göstermiştir. Bacon, bilgisizlik nedenini ise otorite, gelenekçilik,önyargılar ve cehaletolarak görmektedir. İslam dünyasındaki çalışmaları da yakından takip eden Roger Bacon, ünlü İslam bilgini İbn Sina’dan oldukça etkilenmiştir. Roger Bacon, Avrupa için yeni bir dönemin açılmasını sağlamıştır. Roger Bacon, çalışmaları ve fikirleriyle bilim tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada ise Roger Bacon’ın Orta Çağ Avrupa bilim tarihindeki önemini, İslam dünyasından ne kadar etkilendiğini, Papa ile olan çatışmalarını ve de bilim tarihine damga vuran ona “Mükemmel” sıfatını kazandıran çalışmalarını anlatmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ, Avrupa, Roger Bacon, Bilim.

“THE WONDERFUL TEACHER” RANKED SCIENTIST MAN OF MEDIEVAL EUROPE: ROGER BACON”

Abstract

XII. century to XIII. centurywas a period of innovation and questformedieval Europe. Thissituationwasfelt in everyarea. Especially in the field of science and technologywasmoreconcrete. The bestproof of this is the studies of scientistswhoareopen to innovation. One of the mostimportant of thesewasRoger Bacon. Therefore, in thisperiodRoger Bacon wascalled “DoctorMirabilis” or “Perfect Doctor”. He was British Franciscanphilosopher and educational reformist. Roger Bacon is the forerunner of experimentalscience in the Middle Ages. He has worked in mathematics, astronomy, opticalchemistry and language. Bacon gaveimportance to the experimentalscience and he madeeffort on thissubject. Bacon sees the authority, the effect of tradition, the prejudices and the ignorance as the cause of humanignorance. Roger Bacon, whocloselyfollows the works of the Islamicworld, washighlyinfluencedbyfamousIslamic scholar, Ibn Sina. Roger Bacon has opened a newerafor Europe. Roger Bacon has an importantplace in the history of sciencewith his work and his ideas. Inthisworkwewilltry to explain the

* Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. e-posta:ulgenpınar@gmail.com. ORCID: 0000-0002-1587-657X.

importance of Roger Bacon in the history of medieval European science, how he is influenced by the Islamic world, his conflict with the Pope, and his studies that have given him the title of "Perfect Teacher".

Key Words: Medieval, Europe, Roger Bacon, Science.

GİRİŞ

Genel olarak bakıldığında Orta Çağ, bilimiyle, sanatıyla, siyasetiyle ve de gizemiyle çok farklı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Orta Çağ'da her yüzyılın Avrupa için ayrı bir önemi vardır. Bu bağlamda XIII. yüzyıl, düşünce tarihi bakımından önemlidir. Hatta bu yüzyıl, üniversiteler yüzyılı olarak adlandırılacağı gibi dönüm noktası olarak da kabul edilebilir. Çünkü artık meraklı bir Avrupa toplumu ile karşılaşyoruz. Bu yüzyılda Batı dünyasında skolastik düşünce artık üniversitelere girmiş ve üniversitelerdeki eğitime farklı bir boyut kazandırılmıştır. Burada düşünsel açıdan farklılıklar yaşanmıştır; ancak bunun olumlu mu yoksa olumsuz mu olduğu bakış açısına göre değişmektedir. XVI. yüzyıla başlayıp günümüze kadar süren Batı odaklı düşünce dünyasının merkezinde, bilim felsefesinin ürettiği somut ürün ve veriler bulunmaktadır. Rasyonalizm ve ampirizmle birlikte felsefe, aydınlanmayla beraber artık toplumsal bir gerçeklik haline dönüşmüştür. İşte Batı dünyasındaki bu gelişim sürecini etkileyen pek çok önemli bilim adamı vardır. Onlardan birisi de Roger Bacon'dır. İşte yapmış olduğu çalışmalarla "Mükemmel doktor", "Mükemmel öğretmen" gibi lakaplarını almaya hak kazanan Roger Bacon ve Orta Çağ Avrupa'sına getirdiği farklılıklar:

Orta Çağ'ın Yenilikçi Bilim Adamı

Roger Bacon, 1292 yılında İngiltere Somerset, Ilchester'de doğmuştur. Oxford'un kendisi için farklı bir anlam ifade etmesine rağmen araştırmacı niteliğinden dolayı Paris Üniversitesine gitmiştir. Burada doktorasını tamamlayıp hocalık yapmıştır (Bridges, 1914:25; Little, 1914:6; Easton, 1952:19). Aristoteles'in doğa felsefesi eserlerine özellikle dikkat çekmeye çalışmıştır. Bu nedenle Doğu dünyasından Aristo'nun önemli yorumcularından olan İbn Sina ve İbn Rüşd ile aynı yöntemi kullanmış olduğunu söyleyebiliriz (Sinkler, 1998:633).

Bunun yanı sıra Roger Bacon, İslam dünyasına karşı büyük bir ilgi duymaktaydı. Bu nedenle Arapça'nın da öğrenilmesi gereken bir dil olduğuna inanmaktaydı (Şekerci, 1914:106). Çok sayıda dil öğrenmek ve de deneysel bilimlerle uğraşmak onun için oldukça önemliydi. Bu nedenle 1248 yılından sonra çalışmalarında deneysel bilimlere yönelmiştir (Sinkler, 1998:633).

Roger Bacon'ın hayatının en önemli adımlarından birisini Fransisken tarikatına girmesi oluşturmaktadır. İlk zamanlarda bu durum, bir sorun oluşturmazken sonraki süreçte Bacon'ın çalışmalarının zirve noktasında bu tarikattan gereken desteği alamamış olması, önemli bir sorun ve üzüntü sebebi haline gelmiştir. Çalışmalarına sansürler uygulanmıştır. Ve de Papa IV. Nicholas (Jerome Ascoli'nin) zamanında ise yaşadığı sıkıntılar artmıştır (Sarton, 1975:953).

Ortaçağ Avrupasının “Mükemmel Öğretmen” Lakaplı Bilim Adamı: Roger Bacon

Bazı kaynaklardaki bilgilere göre ise tam tersine bu dönem, Roger Bacon'ın etkin olduğu bir dönem olarak adlandırılmaktadır. Hatta bu döneme “Bilimsel Haçlı seferi” bile denilmiştir. Assisi'li Francis, Roger Bacon'ı heyecanlı bir figür olarak görmüştür ve şöyle demiştir: “Onu sevmeden okumak mümkün değildir-Biz hâlâ kendi kendimize acaba onu o kadar sevdik mi? diye sormaktayız ki; şu anda o, ölü ve de o, yaşarken hiç sevilmedi”. Bununla beraber “onun yaşamındaki sıkıntılar benim sorunum değil. Buradaki konu, onun üzüntü veren düşünceleriydi” demiştir. Dolayısıyla burada Bacon'a karşı bir önyargı oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Bacon hakkında çalışmalar yapan bazı tarihçiler ise onun fikirlerini hem dinsel hem de bilimsel açıdan endişe verici olarak görmektedirler. Bacon, hakkında genelde haçlı seferleriyle ilgili yaptığı kritiklerden dolayı övgü ile bahsedilir. Bu nedenle onun barışçıl olduğu kabul gören bir görüştür. Bazı yorumcular ise onun haçlı seferini reddettiğini söylerler. Fakat onun haçlı seferleri konusundaki eleştirisi, sınırlıdır ve niteliklidir. Çünkü Roger Bacon'ın düşündüğü evrensel barış, Roma kilisesinin egemenliğinde bir barıştı. Bacon'ın asil bir rüyası vardı. Onun kafasında bütün iyi insanları kapsayan evrensel insan tipi, onların yaygın Hristiyan inancıyla birleştirilmesi idi (Mastnak,2002:196). Ancak zamanla kötümser şekilde bilimsel bir nitelik kazanan Haçlı seferlerine bir yönelim oldu. Zaman geçtikçe düşüncelerdeki farklılaşmalar da onu etkiledi. Hristiyan dinini yeniden tanımlamak için çok çalıştı. Ve de bütün bilim dallarının faydalı olduğu sonucuna vardı ve onun görüşüne göre “dünyanın refahı, ilimlerin çalışmasına bağlı idi. Çünkü “eğer bir insan neyin iyi olduğunu bilmezse iyi olanı da yapamazdı.” Ona göre dünyanın refahı, dini birlikteliğin oluşması ile mümkün olabilirdi (Mastnak, 2002:198). Bu noktada artık Haçlı seferlerini ise bilgelik yolu olarak kabul etmiştir savaş yolu olarak değil.

Buna ek olarak bazı tarihçiler de Roger Bacon'ın 1268 yılında Töton Şövalyelerinin tarikatı tarafından kınandığından da bahsederler. Bu kınama, Prusya'daki Haçlı seferinin karşısında yer aldığı için verilmiştir. Bu kınamaya göre;

“Hristiyanlar, paganlarla ilgili sorunları Prusyalılar gibi tartıştıkları zaman, sonraki kolay bir şekilde kazanılmıştı ve onlar hatalı idiler... onlar, çok memnun bir şekilde Hristiyan olacaklardı; eğer kilise, onların özgürlüklerini almalarına izin vermiş olsaydı ve de onların barış içinde varlıklarından memnun olsalardı. Fakat onların din değiştirmesi için uğraşan Hristiyan prensler ve özellikle de Töton tarikatının kardeşleri onları köleliğe indirgemeye Dominikenler, Fransiskanlar ve diğer kişiler gibi..arzu ediyorlardı” (Urban, 1988: 363).

Daha önce de bahsettiğimiz gibi Roger Bacon, barışçı bir karaktere sahip olup Haçlı seferlerindeki din değiştirme olayında kesinlikle ikna yönteminin kullanılması gerektiğini savunmuştur.

Örneğin, 1264 yılında arkadaşı Papa IV. Urban, Prusya'ya haçlı seferine devam etmesi için Brandenburg ve Bohemia'nın yöneticilerini ikna etme konusunda çaba göstermiştir. Papa, Töton şövalyelerinden nefret edildiğini ve komşuları tarafından kışkılandırıldığını anlamıştır. Aslında buradaki sorun çok karmaşıktı; açıkçası politik

propagandadan daha fazla bir anlam taşımaktaydı. Benzer şekilde Roger Bacon'ın görüşünden bugün dahi bahsedilmesinin sebebi, savaş karşıtı bir karaktere sahip olmasıydı. Bu gerçekleşti; çünkü XIX. ve XX. yüzyıllarda Alman tarihçiler, Töton şövalyelerini milli birlik sembolü olarak görevlendirmişlerdi (Urban, 1988:363).

Daha sonra Papa IV. Clement, Bacon'nun çalışmalarıyla ilgilenmeye başladı. Fransisken tarikatı ise bu ilgiyi duyunca Bacon'a daha fazla yakınlık gösterdi; ancak Bacon hakkındaki görüşleri aynıydı (Sarton, 1975:953).

Roger Bacon, Papalığın Tanrı ile insanoğlu arasında bir aracı olduğuna inanmaktaydı. Bütün umutları ve hayalleri IV. Clement zamanında gerçekleşti. Çünkü artık fikirlerinde kendisine baskı uygulanmıyordu. Kendisi de fikirlerini açıklarken "ikna" yöntemini uygulamaya başlamıştı. Felsefenin bu noktada iyi bir araç olduğunu savunuyordu (Mastnak, 2002:200). Bu sırada Opus Majus (Büyük Eser), Opus Tertium (Üçüncü Eser) ve Opus Minus (Küçük Eser)'u (Bridges, 1900:21) yazıp Papa IV. Clement'e gönderdi (Sarton, 1975:953).

Onun felsefi metinlerinde artık farklı bir ifade vardı. Şöyle ki; "Yaratılmış bilginin içerisinde yaratıcı bulunabilir" (Mastnak, 2002:200). Ancak IV. Clement'in ölümüyle birlikte daha önce yaşadığı sıkıntılı süreci kısmen tekrar yaşamaya başlamıştı.

Ancak tamamen umutsuz değildi artık. Eserleri dikkat çekmekteydi. Ayrıca İngilizce tıp ve deneysel konularında sayısız simya ve tıp eserleri de yazmıştı (Newman, 1997:317-336). Bu eserlerinde de deney yapılmasının faydalarını anlatmaktadır (Corsi, 2015:585).

Bunların yanı sıra optik alanında çeşitli çalışmalar yapmıştır (Strano, 2015:592). Ayrıca XIII. yüzyılda Roger Bacon ve Ramonllul, yeni metodolojilere ve yeni bir vizyona dayanan ansiklopedik projeler geliştirmişlerdir (Fumagalli- Brocchieri, 2015:315).

Hatta Bacon, planladığı ama gerçekleştiremediği bir ansiklopediden "Opus Maius" yani Büyük Eser ve "Opus Minus" yani küçük eser ve "Opus Tertium" yani üçüncü eserin önsözünde bilim siyaset ve din alanında büyük bir yenilenme fikri olarak bahsetmektedir. İnşa bölümünde ise hakikate erişmek için gerekli disiplinler tespit edilir ve olayların gözlemlenmesine dair bilgi modelinden ise bu reform sürecinin en önemli unsuru olarak bahseder (Fumagalli- Brocchieri, 2014:319).

Aslında Roger Bacon, Rönesans ve Reform döneminde bilimsel ve deneysel alanda öncü olarak rol almıştır. Özellikle fizik, geometri, optik, bilim ve büyü doğası üzerine yazıları dikkat çekicidir (Ellis, (Trz):534).

Ona göre matematik, dil ve optikle alakalı Latinlerin bilgeliğinin temel noktalarını ortaya koyduktan sonra ortaya çıkan deneysel bilimin bilgeliğin ilkelerinin gözden geçirilmesi gereklidir. Çünkü deney olmadan hiçbir şeyi tam olarak bilmek

Ortaçağ Avrupasının “Mükemmel Öğretmen” Lakaplı Bilim Adamı: Roger Bacon

imkansızdı. Ve bilgi edinmenin iki yolu vardı. Biri sebep diğeri deney’di (Thatcher, 1901: 369-376).

Roger Bacon eserlerinin (Hackett, 1997:315-320) birinde “Bilim ve diller konusunda çok fazla emek verdim ve şu anda alfabeyi öğrendiğimden beri kırk yıl geçti ve ben her zaman çok çalıştım ve o kırk yılın iki senesi dışında hep çalışmaktaydım” demektedir (James, (Trz):1-14).

Dönemin şartları da Bacon’da değişim ve gelişimlere sebep olmaktaydı. Yani XIII. yüzyılda Avrupa’da üniversiteler kurulunca buralarda Yunan ve Arap kaynaklı bilimsel bilgiler ve felsefi geleneklere bağlı farklı düşünce akımları yayılmıştır. Bunun için de kültürde bir yenilenme sürecinin başlaması gerekmektedir. Buna bağlı olarak Oxford’da Robert Grosseteste ile Roger Bacon, ışığın rolünü ve ışığın yayılmasını belirleyen geometri kurallarını temel alan bir dünya görüşünü savunan özgün araştırmalar yapmışlardır. Robert Grosseteste, XIII. yüzyılda fizik bilimi ve deneyleriyle ilgilenen ilk kişi olmuştur. Ayrıca mercekler hakkında da çalışmalar yapmıştır. Burada kaynak olarak İbnü’l-Heyssem’in “Kitâb el-Menâzır” adlı ünlü eseri kullanılmıştır. Aynı şekilde onun öğrencisi olan Roger Bacon da bu çalışmalarda Müslüman bilim adamlarının eserlerinin de incelenmesi gerektiği fikrini savunmuştur. Bu nedenle Oxford üniversitesinde karışıklık çıkmış ve bazı kişiler, “Bacon, Müslüman oldu” diye bağırılmışlardır. Bundan dolayı aforoz edilmiştir (Sarı, 2016:35).

Paris ve Oxford arasındaki gelgitlerin tanığı olan Roger Bacon, bu yenilenme sürecinde yer almıştır. Önce Arap bilimini öğrenmiş ve ardından Latin Batı’nın Aristotelesçi düşünceyi yorumlama sürecini yaşamıştır. Bu süreçte dil öğrenmenin ve tercüme edilen malzemeleri tanımanın çok önemli olduğunu anlamış ve anlatmaya çalışmıştır. Ayrıca Albertus Magnus ve Thomas Aquinas ve de diğerlerine eleştiriler yönelmiştir. Bu durumda hem Dominikenler hem de Fransiskanlar hedef alınmışlardır. Dolayısıyla yetersiz olan ve hatalarla dolu bir kültür modeline karşı çıkmıştır. Gerçek anlamda otorite olmayan otoritelerin kabulü ilkesini ve bu tür eleştirileri kabul etmeyen düzeni tartışmaya açmıştır. Bacon, bilginin asıl kaynağının deneyime dayanması gerektiğini savunmuş ve akli temel almıştır. Dış deneyim, ona göre doğa bilimlerinin içsel deneyim yani Tanrı tarafından aydınlatılmasının ve de aydınlanmanın temelidir. Bu noktada iman unsurunu vurgulamıştır. Dolayısıyla inanç hakikatleriyle akıl hakikatleri dualizmi ortaya çıkmıştır. Roger Bacon, hem hocası Robert Grosseteste’nin fikirlerini açıklamaya çalışırken bu esnada Batı’da yayılan İbnü’l-Heyssem’in çalışmaları farklı bir algı yaratmıştır. Bu da tamamen optik alanıyla alakalıdır. İbnü’l-Heyssem’in XI. yüzyılın başlarında “Optik hazinesi” adlı eseri ile önemli deneyler yapılmıştır. Roger Bacon, optiği yeni bir bilim dalı olarak yürütmüştür. Onun yaptığı deneyler, somut sonuçlar doğurmasa bile bilimi, insanın dünya üzerindeki hakimiyetini geliştirmek için bir araç olarak görülmesini sağlamıştır. Aslında deneysel olarak doğruluğu kesinleşinceye kadar hiçbir şeyin gerçek olmadığı anlayışı, Albertus Magnus ve Thomas Aquinas’ı reddetmek olarak kabul edilmiştir (Pasquale, 2015:661-663).

Genel itibariyle XIII. yüzyıl, hem skolastisizmin hem de Arsitotelesçi ve Thomasçı düşüncelerin etkisi altındadır. İşte bu geleneksel klişeye karşı çıkmıştır. Dominikenler üzerinde Aristotelesçiliğin etkisi olmuştur. Fransiskenlerin üzerinde Augustinusçuluğun etkisi olmuştur. Bu Fransiskenlerden Robert Grosseteste, bu alandaki meselelere metafizik bir enerjiyle yaklaşırken Roger Bacon ise deneysel bir ruhla yaklaşmıştır (Eco, 2015:313).

Bunların yanı sıra çalışmalarına astronomi, astroloji, ilaç, simya, kimya, optik, tabiat bilimleri gibi çok geniş alanlarda devam etmiştir. Özellikle astroloji ve simya gibi insanlık için her zaman gizemli olarak kabul edilen alanlardaki çalışmalarıyla hakkında sihir ile uğraştığı şeklinde dedikodular çıkmıştır.1277 yılı bu nedenle ayrı bir dönüm noktasıdır Bacon için (Sarton, 1975:953).

Çünkü üniversitede verdiği derslerde hem Aristoteles'in hem de İbn Rüşd'ün eserlerini anlattığı gerekçesiyle problemler yaşamıştır ve üniversite yönetimi ile fikirsel olarak çatışmaya başlamış ve hakkında soruşturma başlatılmıştır (Little, 1914: 24).

Bu soruşturmanın sebeplerinden biri de Bacon'ın sihir yaptığı iddiasıydı. Onun döneminde simyada iksir dönemi başlamış ve tedavi amaçlı ilaçların üretimi konusunda organik olan ve olmayan tüm tözlerin damıtılması işlemi yapılmaya başlanmıştı (Bernardoni, 2015:630).

Simya alanındaki epistemolojik çalışmalar, Roger Bacon ile başlar. Bacon, bu disiplini bilgi alanının skolastik epistemolojiye özgü hiyerarşinin katılığını ve ayrımlarını aşamaya yönelik bir reform hareketine dahil eder. "Scientia experimentalis" yani "deneysel bilim" adlı eserinde simyayı ikili bilim olarak tanımlamıştır. O, simyayı hem tıbbın hem de doğa felsefesinin önermesi olarak görmüştür (Barnerdoni, 2015: 624).

Zaman zaman dönüşüm konusunda da değişimler yaşayan Bacon, bu kuşkucu düşüncelerinde daha ileri giderek simyacıları ürettiği yapay altının doğal altından daha iyi olduğunu öne sürmüştür. Ayrıca içilebilir altın yani altının tedavi edici amaçla damıtma yoluyla hazırlandığı zaman sadece hasta organizmaları iyileştirmediğini aynı zamanda ömrü uzatma özelliği de olduğunu belirtmiştir. Görüldüğü üzere Bacon ile tartışmanın kuralları değişmeye başlamıştır. Ve simya metallerin dönüşümü meselesini temel alan mekanik bir sanat olmaktan çıkıp Aristotelesçi paradigmanın temellerini yıkan felsefi bir boyut kazanmıştır (Bernardoni, 2015:625).

Dolayısıyla bu fikirsel değişimler sonucunda hapis cezası almıştır. Papa IV. Nicolas'ın ölümüyle hapis cezası sona ermiştir. On dört yıl gibi uzun bir süre hapiste kalan Roger Bacon, hakkındaki suçlamalar, hapse girmesinden hemen sonra, Fransiskenlerin başına geçen Raymund Gaufredi tarafından 1278 yılında kaldırılmıştır (Little, 2014:27). Ama bu durum, ona pek fayda sağlamamıştır. Hapisten sonra ise Oxford'a geri dönmüştür. Ardından 1294 yılında vefat etmiş ve Oxford Fransisken kilisesinin mezarlığına defnedilmiştir.

Ortaçağ Avrupasının “Mükemmel Öğretmen” Lakaplı Bilim Adamı: Roger Bacon

Anlaşıldığı üzere XIII. yüzyıl Avrupa’da Farabi, Gazali, İbn Sina ve İbn Rüşd’ün eserlerinin okutulmaya başlandığı bir dönemdir. Skolastisizmin etkisinden kurtulmaya yönelik ilk gelişmeler bu dönemde yaşanmıştır. Açıkçası Roger Bacon, bir nevi Orta Çağ’ın ilk bilimcisi olarak da kabul edilebilir. XV. yüzyılda Oxfordlu önemli öğretmen ve tıp uygulayıcı olan John Cokkys, Bacon’ın felsefe ve tıp üzerine yazılarından faydalanmıştır. XIX. yüzyıldaki bilim yazımında Roger Bacon, Orta Çağ’daki bilim yoksunluğunda tek istisna olarak kabul edilmektedir. O, zamanının öncesinde Fransisken giysileri içerisinde gerçek bir şansölyedir.

İşte Roger Bacon’ın bilim anlayışı: “Omnes scientiae sunt connexae, et mutuis se foveant auxiliis, sicut partes jusdem totius quarum quaelibet opus suum peragit non solum pro se sed pro aliis”. “Bütün bilimler, birbirleriyle bağlantılıdır ve kendilerini besleyen yardımcı maddelerin herbirini tutarlar, aynı bütünün parçaları olarak ve bütün çalışmalarını sadece kendisi için değil aynı zamanda başkaları içinde sürdürmektedir..” (Bridges, 1900:Giriş).

En önemli eserleri: Summa Grammatica (Gramer Özeti), The Greek Grammar of Roger Bacon and a Fragment of His Hebrew Grammar (İbranice’ye ve Grekçe’ye ait Grammer), Communia Naturalium (Tabiat Felsefesine Dair), Communia Mathematica (Matematığın Genel Prensipleri), Compendium Studii Philosophiae (Genel Felsefe), The Speculum Alchemiae (Simya ve Kimyayla ilgili), Perspectiva (Optiğe Dair), The Epistola de Secretis (Gizemle Alakalı).

SONUÇ

Roger Bacon hakkında daha eleştirel ve dikkatli bir çalışma yapıldığında fark edilecektir ki, asıl ününün Yunan ve İslam dünyasındaki optik bilimini özümseme girişimiyle kazanmıştır. Roger Bacon, aslında Orta Çağ’da Yunan dünyasında ustalaşmış ilk batılı düşünürdür. Müslüman bilim adamları bilimde deney yönteminin kullanılması konusunda öncülük etmişlerdir. Roger Bacon’a atfedilmiş olan deneysel metot, aslında Müslüman bilim adamlarına aittir. Ancak teori ve deneyin metodolojik kullanımı ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda Bacon ve Leonardo da Vinci, Müslüman bilim adamlarından etkilenmişlerdir.

Roger Bacon, özellikle “hikmetin birliği” hakkındaki fikirleriyle tanınır. Ona göre bütün disiplinler, ortak bir bilgelik ürünüdürler. Dolayısıyla, Roger Bacon’a göre filozofların araştırma alanlarını daraltmaması gerekir. Ayrıca eserlerinde başka filozofların yazılarına da yer vermeleri gerektiğini savunmaktadır. Bu reformun gerçekleşmesini sağlayarak deneysel bilime öncülük edebilecek tek araç felsefedir. Buradan da anlaşılacağı üzere felsefe, bir yandan bilimin önündeki tüm engelleri ortadan kaldırır. Diğer yandan da hem insan zihnini aydınlatır hem de kendisini ahlak felsefesi olarak gösterir. Bu nedenle de “**Scientia Experimentalis (Deneyimsel Bilgi)**” öngörüsünden dolayı “**Doktor Mirabilis**” ünvanını almıştır.

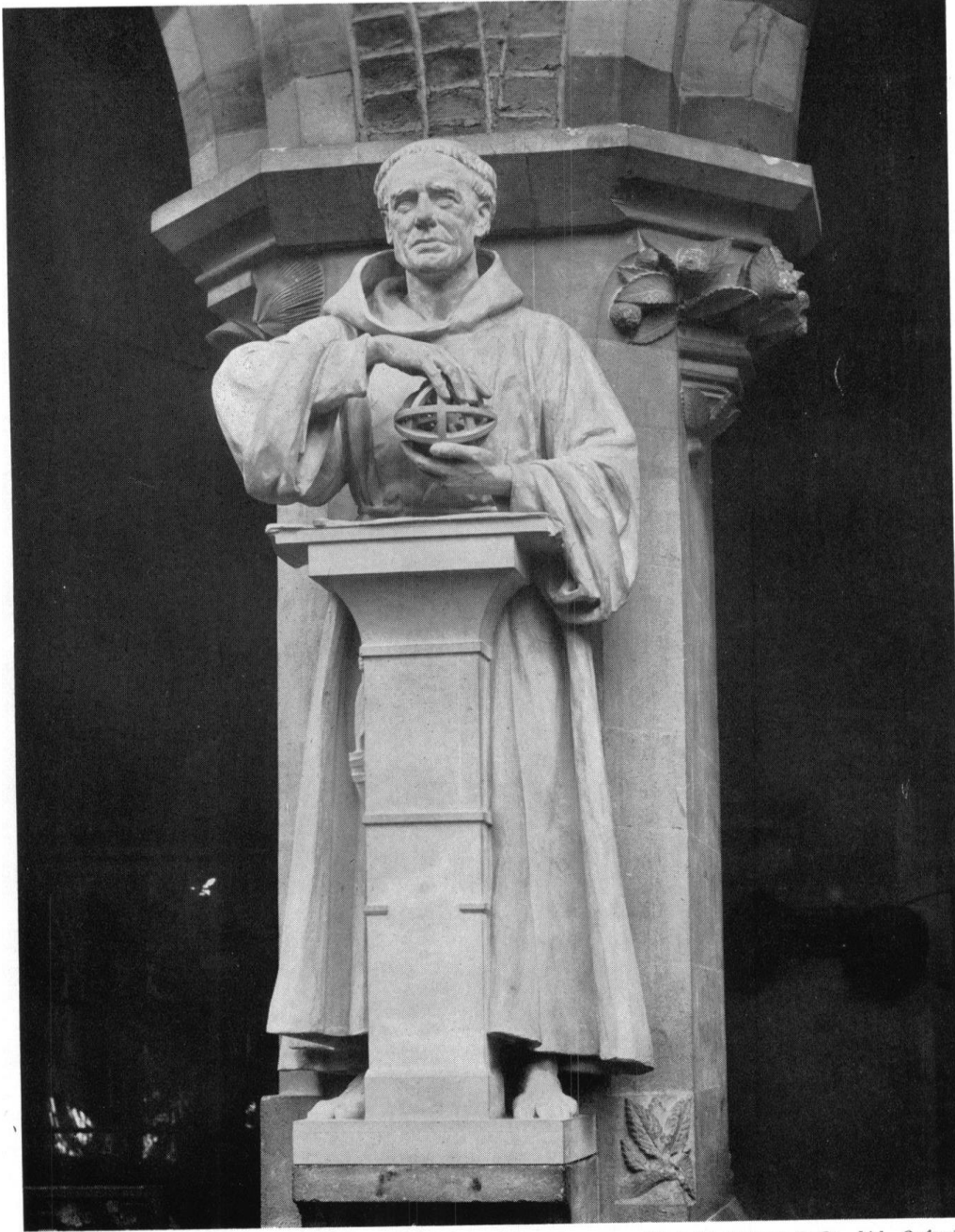

Photo by Gillman & Co., Ltd., Oxford.

Resim 1: R. R. James, "The Father of British Optics-Roger Bacon 1214-1294", *The British Journal of Ophthalmology*, Londra, 1928.

Ortaçağ Avrupasının “Mükemmel Öğretmen” Lakaplı Bilim Adamı: Roger Bacon

KAYNAKÇA

- Barnerdoni, Andrea. (2015). “Avrupa’da XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Simya”, *Orta Çağ-Şatolar,Tüccarlar, Şairler*, (Ed. Umberto Eco-Çev. Leyla Tonguç Basmacı), İstanbul: Alfa yay.,s. 620-625.
- Bridges, John Henry. (1900).*The Opus Majus of Roger Bacon*, c. I, Londra.
- Bridges, John Henry. (1914):*The Life and Work of Roger Bacon*, Londra: William and Norgate.
- Broccieri, Mariateresa -FumagalliBeonio. (2015). “Bilgi Modelleri Olarak Orta ÇağAnsiklopedileri”,*Orta Çağ-Şatolar,Tüccarlar, Şairler*, (Ed. Umberto Eco-Çev. Leyla Tonguç Basmacı), İstanbul: Alfa yay.,s. 315-320.
- Corsi, Pietro. (2015). “Giriş”, *Orta Çağ-Şatolar,Tüccarlar, Şairler*, (Ed. Umberto Eco-Çev. Leyla Tonguç Basmacı), İstanbul: Alfa yay.,s. 582-586.
- Easton, Stewart C. (1952). *Roger Bacon and His Searchfor A Universal Science*, New York: Colombia Üniversitesi yay.
- Eco, Umberto. (2015). “Giriş”, *Orta Çağ-Şatolar,Tüccarlar, Şairler*, (Ed. Umberto Eco-Çev. Leyla Tonguç Basmacı), İstanbul: Alfa yay.,s. 312-314.
- Getz, F.(1997). “Roger Bacon and Medicine: The Paradox of the ForbiddenFruit and the Secrets of Long Life”, *RogerBacon and the Sciences: CommemorativeEssays*,(Ed. Hackett), Brill, Leiden, ss. 337-364.
- Hackett, Jeremiah M. (2002). “Adelard of Bath and RogerBacon:Early English Natural Philophers and Scientists”, *Endeavour*, c. 26,ss.70-74.
- Hackett, Jeremiah. (1997).*Roger Bacon and Aristotelianism, Vivarium*, c. 35, Leiden.
- Heath, Ellis; *The Works of Francis Bacon*, c. III, [*Temporispartismasculus*], Published in Spedding.
- James, R. R. (1928).“The Father of British Optics-Roger Bacon 1214-1294”, *The British Journal of Ophthalmology*, Londra.
- James, R.R. (Trz). *The Father of British Optics, Roger Bacon-1214-1294*, S.1, Londra, ss. 1-14.
- Little, A.G. (1914). “Introduction: On RogerBacon’s Life and Works”, *Roger Bacon Essays*, Ed. A.G. Little, Oxford:Oxford Üniversitesi yay.
- Mastnak, Tomaz. (2002). *CrusadingPeace*, Londra: California Üniversitesi yay., 2002.
- Newman,W.R. (1997). *An Overview of RogerBacon’sAlchemy*.
- Pasquale, GiovanniDi. (2015). “Roger Bacon ve Deneysel Bilim”,*Orta Çağ-Şatolar,Tüccarlar, Şairler*, (Ed. Umberto Eco-Çev. Leyla Tonguç Basmacı), Alfa yay.:İstanbul:Alfa yay.,s. 661-663.

- Sarı, İbrahim. (2016). *Türklerde İlim: Matematiğin Temelini Atıp Geliştiren Türk-İslam Alimleri*, Antalya.
- Sarton, George.(1975).*Introduction to the History of Science From Rabbi Ben Ezra to RogerBacon*, c. II, New York.
- Sinkler, Georgette.(1998). "Roger Bacon" *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, (Ed. Edward Craig), c. 1, Routledge: New York: Routledge, s.633.
- Strano, Giorgio. (2015). "İslam'ın Avrupa'da Matematik Üzerine Etkisi", *Orta Çağ-Şatolar,Tüccarlar, Şairler*, (Ed. Umberto Eco-Çev. Leyla Tonguç Basmacı), Alfa yay.:İstanbul:Alfa yay., s. 587-593.
- Şekerci, Ahmet Erhan. (2014). "Ansiklopedist Bir düşünür olarak Roger Bacon", *Milel ve Nihal-İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, c. 11,S.2, ss.103-138.
- The Library of OriginalSources*. (1901).(Ed.Oliver J. Thatcher), c. V, University ResearchExtensionCo.,Milwaukee, The Early Medieval World, ss. 369-376.
- Urban, William. (1988). "Roger Bacon and TeutonicKnights, *JBS*, c. XIX, No, 4, ss. 363-370.

Makale Geliş Tarihi: 30.09.2018 Yayın Kabul Tarihi: 15.11.2018

SİYASAL İLETİŞİMDE NORMATİF BİR DEĞER OLARAK SİYASETNAMELER

Erkam TEMİR*

Öz

Bu alışmada Nizamülmülk'ün Siyasetname ve İmam-ı Gazali'nin Nasihatü'l-Mülük isimli eserleri siyasal iletişim açısından normatif bir değer olarak ele alınmıştır. Eserlerde yer alan ve günümüz siyasal iletişimi ile ilgili olabilecek tavsiyeler yer yer müstakil bir şekilde verilmiş, kimi zaman ise güncel örneklerle desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Siyasal İletişim, Siyasetname, Tarih, Normatif Değer.

SIYASATNAMEHS AS A NORMATIVE VALUE IN POLITICAL COMMUNICATION

Abstract

In this study, Nizamülmülk's Siyasetnameh and Imam al-Ghazali's Nasihatu'l-Muluk works are considered as normative values in terms of political communication. The recommendations in the works, which may be related with today's political communication are given in a separate manner and sometimes they are supported by actual examples.

Key Words: Political Communication, Siyasetnameh, History, Normative Value.

Siyasal iletişim ortaya çıktığı andan itibaren tarihi sorulara ve yöntemlere ilgisiz kalmıştır. "Sosyal psikolojinin çocuğu" gibi görülen siyasal iletişim bu sebeple genellikle tutumlar, davranışlar ve görüşler üzerine nicel verilere karşı olan metodolojik ilgiyle şekillenme eğilimindedir. 1930'lardan önce bu tür verilerin olmayışı ise tarihi bağlamın göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Siyasal iletişim genel olarak sosyal psikoloji, siyaset bilimi ve kitle iletişimi üzerine inşa edilmektedir. Bu alanda tarihi çalışmalara ise nadiren rastlanmaktadır. Bu yüzden siyasal iletişim çalışmalarında tarihi farkındalık eksikliğinin olduğunu söylemek mümkündür. Oysa siyasal iletişim kültür, toplum, siyaset, ekonomi, psikoloji ve elbette tarihle ilgili olmalıdır. Bu sebeple "Tarihe karşı açık cehaletine rağmen, alan kendini tarihi anlatılar içinde ve tarih çalışırken bulur" (Ryfe, 2001: 408-411). Bu makalede siyasal iletişim, kendini böyle bir çalışmanın içerisinde bulmuştur.

Fransız düşünür Alexis de Tocqueville (1805-1859) şöyle demektedir (Mulgan, 1995: 194):

Sanki yeniymiş gibi dünyayı hep büyüleyerek ve şaşırtarak ve insanoğlunun doğurganlığına değil de insanların unutkanlığına tanıklık ederek bu kadar çok ahlak ve politika sisteminin birbiri

* Öğr.Gör., Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü. e-posta: erkamtemir@gmail.com. ORCID: 0000-0002-4387-2728.

ardına bulunması, unutulması, yeniden keşfedilmesi, kısa bir süre sonra yeniden ortaya çıkmak üzere, tekrar unutulması inanılır gibi değil.

Bu açıdan siyaset, siyaset yöntemi ve dolayısıyla siyasal iletişim tarihi bir süreç içerisinde kendini tekrarlamaktadır. Bu durum belki “tarih tekerrürden ibarettir” sözü ile daha sade bir şekilde ifade edilebilir. Fakat Herakleitos (MÖ 535-MÖ 475), “bir nehirden iki defa yıkanılmaz” önermesinde bulunmuştur (Aster, 1999: 46). Tarihçiler olayların yalnızca sebep ve sonuçlarıyla ilgilenmekle yetinmeyip bu olaylarda “eğilim” arama gayreti içerisindeyler. Zira tarih “hareket” demektir ve geçmişten günümüze, günümüzden geleceğe doğru sürekli akmaktadır. Hareket eden bir aracın başlangıcı, hangi doğrultuda ilerlediği ve hızı tespit edilebilirse aracın nihai varış noktasını tahmin ve tespit etme imkânı bulunmaktadır. Tarihi açıdan bu netlikte bir tespit yapmak mümkün olmamasına rağmen “bu eğilimler tarihçinin dünü, bugünü ve bir ölçüde yarını anlamasında önemli ipuçları sağlar.” Tarih tamamen tekerrürden ibarettir olamayacağı gibi öte yandan tarihi eğilimler belirli bir süreklilik de sağlamaktadır. Böylelikle Sander hiçbir olayın değişimden etkilenmeden tekerrür etmesinin mümkün olmadığını ancak hiçbir değişimin ise tarihle güncel olaylar arasındaki sürekliliği tam manasıyla ortadan kaldıramayacağını belirtmektedir (Sander, 1989: 21-23). Bu sebeple siyasal iletişimde neyin nasıl yapılması gerektiği ile ilgili tarihi kaynaklara başvurmakta bir beis görülmemektedir. Ancak tarihi tecrübeleri, değişen koşullar çerçevesinde değerlendirmek de bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmada günümüz siyasal iletişim **yöntemi** için siyasetnamelerin normatif bir değer olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği ele alınmıştır. Zira siyaset İslam Medeniyetinde ve Türk kültüründe insanın cemiyetteki görevlerini ve herkese faydalı olması gerektiğini öğreten bir kavramdır (Işık, 1981: 90-124).

Çalışma Selçuklu dönemine ile sınırlı tutulmuş olup dönemin en geniş çaplı siyasetnameleri olan Nizamülmülk’ün¹ Siyasetname ve İmam-ı Gazali’nin² Nasihatü’l-Mülûk isimli eserleri irdelenmiştir. Çalışmada söz konusu iki eser taranarak siyasal iletişim açısından anlamlı olabilecek ve günümüz siyasal iletişimi için normatif değerler taşıdığı düşünülen nasihatler güncel örneklerle desteklenmek suretiyle ortaya konmaya çalışılmıştır.

1. Siyasal İletişim ve Siyasetnameler

Siyasal iletişim, “iletişim yöntemleri ile oy toplama çabası” olarak düşünüldüğünde İslam Medeniyeti ve Türk kültürü açısından ilk siyasi partinin kuruluşundan önceye gidilemez. Oysa siyasal iletişim tanımlarında kamuoyunun güvenini ve desteğini elde etmek, cemiyetin inşası ve vatandaşların devletle olan

¹ 1018-1092; Ebu Ali Kıvamuiddin Hasan bin Ali bin İshak et-Tusi.

² 1058-1111; Hüccetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed bin Muhammed bin Muhammed bin Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî.

Siyasal İletişimde Normatif Bir Değer Olarak Siyasetnameler

bağlarını hissetmeleri (alıntılayan Karahan Uslu, 1996: 790; aktaran Lilleker, 2013: 11) için yapılan veya yapılması gereken uygulamalara sıklıkla değinilmektedir. Nitekim siyasal iletişim, akademik bir alan olarak her ne kadar yeni olarak nitelendirilse de bizatihi siyasal iletişimin tarihinin ise en az siyasetin kendisi kadar eski bir tarihi olduğu söylenmektedir. Örneğin bu konuda Darren Lilleker 1213 yılında Papa III. Innocent'in (1160-1216) İngiltere kralı Kral John'u (1166-1216) aforoz etmesinin ardından "Papa'nın öküzü" olarak tanınan mührü, kilisenin duvarına astırmasını bir siyasal iletişim örneği olarak gösterir. Bu mühürle krallığın artık Kilise tarafından tanınmadığını açıklayarak "Krala uymaya devam et, cehenneme git!" mesajının verildiğini ve bunun günümüzde siyasetçilerin sıklıkla başvurduğu bir yöntem olup halkın desteğini almak için yapıldığını söyler (Lilleker, 2013: 12). Öte yandan siyasal tarih açısından oldukça farklı bir görünüm sergileyen Rusya'da da siyasal iletişimin tarihi bağları ile ilgili benzer vurgular yapılmaktadır. Örneğin "Bölgesel Dokümanlarda Siyasal İletişim Tarihi" isimli makalesinde Profesör Rojnikova Tatyana Pavlovna, Rusça tarihi metinlerin incelenmesinin siyasal iletişimin geleneklerini ve bakış açılarını açıklamak için oldukça önemli olduğunu söylemektedir (Pavlovna, 2016: 358). Jan Dumolyn ise siyasal iletişimin orta çağ tarihçileri tarafından uyarlanmaya çalışıldığına değinmektedir. Orta çağ siyasal iletişimini analiz etmek için kullanılan kavramların genellikle çatışmadan ziyade tarihi toplumlarda fikir birliğini vurgulayan yapısal-işlevselci bir paradigma içinde yer almasının bu çalışmalara etki ettiğini belirtmektedir. İletişimin merkezi bir tarihi sorun olarak ele alınmasının potansiyel olarak tehlikeli olduğunu iddia etmekte ve tarihçilere ironik bir şekilde bu tür konularla sosyal bilimlerde "moda" olduktan sonra ilgilenmeye başladıkları eleştirisini getirmektedir. Siyasal iletişimle ilgilenen "orta çağcılar"ın kullandıkları popüler kavramların altyapısını araştırmakta ve bu kavramların uygulanış biçimlerini irdelemektedir. Tarihçilere sadece ticaret yolları ve ticaretin gelişimi gibi klasik temalara odaklandıkları ve iletişim kavramını "sadece aynı şeyleri söylemenin yeni bir yolu" olarak tanıttıkları eleştirisinde bulunmaktadır. "orta çağcılar"ın siyasal iletişim ile ilgilenirken sosyal ve siyasi çatışmayı vurgulayan veya örtbas eden yaklaşımlarla ilgilenmeleri gerektiğini söylemektedir (Dumolyn, 2012: 35-52).

Böylelikle siyasal iletişimin tarihi perspektifinin genişletilerek tarihten bir takım normatif değerler elde etme çabası ve bu gayretin eleştirisi literatürde mevcuttur. Türk tarihi açısından siyasal iletişimde normatif bir değer olarak ele alınabilecek bariz kaynaklardan biri devrin gerekliliklerini, devlet idaresinin ne şekilde yürütülmesi gerektiğini, hükümdarların ve diğer tüm siyasi aktörlerin birbirleri ve halkla ilişki ve iletişimlerini ne şekilde kurmaları gerektiğini nasihatler biçiminde aktaran siyasetnamelerdir (Kafesoğlu, 1955: 231-256). Siyasetnamelerin çoğu devlette görevli kişiler tarafından yazıldığından bu kişiler siyaset ilmini ve yöneticiliği bizzat tecrübe ederek öğrenmişlerdir. Burada gaye, devlet işinin en iyi şekilde nasıl icra edileceğini ortaya koymaktır ve temelde din, moral değerler ve tecrübeye dayalıdır. Siyasetnameler, ne sadece bir filozofun siyasi felsefesi ne de sadece bir bilginin hükümet teorisidir (Rosenthal, 2010: 62). Ancak yine de siyasetnameler çoğu zaman normatiftir ve değer yüklüdür.

2. Normatif Bir Değer Olarak Siyasetnameler

Siyasetnamelerde, birbirinden farklı birçok konuda tavsiyeler ve telkinler bulunmaktadır. Bu makalede aktarılacak olanlar bunların küçük bir kısmı olup, günümüz siyasal sistemi ve siyasal iletişimi ile doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili olanlardır.

2.1. Nizamülmülk'ün Siyasetname İsimli Eseri

Bu konuda en bariz örneklerden biri Melikşah'ın fermanı üzerine, Nizamülmülk'ün yazdığı "Siyasetname" isimli eserdir. Nizamülmülk, bu eserde şu tavsiyelerde bulunmuştur:

Öncelikle hiçbir sultanın bu kitabı göz ardı etmemesi gerektiğini belirtmektedir. Dünya liderlerinin ilim sahibi oluşunu, insanların yolunu aydınlatan onları karanlıklardan kurtaran bir muma benzeten Nizamülmülk, "Saltanat küfür ile devam bulur; amma zulüm ve gaddarlıkla payidar kalmaz" ifadelerini kullanmaktadır. Ülke yönetenlerin zeki olmasının, bin kişilik bir ordudan daha hayırlı olduğunu söylemektedir. Hükümdar, öfkelenildiği zaman öfkesinin aklına değil, aklının öfkesine tahakküm etmesi lazımdır. Padişahın, divan-ı mezalime³ başkanlık ederek, mazlumların hakkını zalimden alıp onlara vermesi gerektiğini ve konuyu aracısız bir şekilde bizzat kendisinin dinlemesi ve çözmesini tavsiye eder (Nizamü'l-Mülk, 2009: 4-180).

Günümüz dünyasının en popüler siyasi liderleri de buna benzer uygulamalar yapmaktadırlar. Örneğin 2009 yılında dönemin Rusya başbakanı olan Vladimir Putin, aralarında ülkenin en zenginlerinin de olduğu ve işçilerinin bir süredir maaşını ödemeyen fabrikatörleri toplayarak "Fabrika neden bu hale geldi?", "Burasını çöp yığınuna çevirmişsiniz", "Neden herkes benim geleceğimi öğrenince hamamböcekleri gibi dolaşmaya başladı? Neden daha önce karar almadınız?" ifadelerini kullanmış ve "Sizin bencilliğiniz ve cimriliğiniz beni buralara kadar getirdi. Ya paralarını ödersiniz ya da fabrikalarınızı millileştiririm" diyerek cebinden çıkardığı anlaşmayı fabrikatörlere imzalatmıştır. Görüldüğü gibi Putin, bu olayda emri altında çalışan birçok birimi görevlendirerek bu sorunu hallettirmek yerine, bizzat kendisi müdahil olmuş adeta Siyasetname'de belirtildiği gibi bizzat kendisi mazlumların hakkını zalimden alıp onlara vermiştir. Bu olay o günlerde popüleritesini yitirmekte olan Putin'in tekrar popüleritesinin artmasına, halkın arasında adeta kahraman ilan edilmesine sebep olmuştur. Putin, kentten ayrılırken halk, onu sevgi gösterileri ile uğurlamıştır (Komsomolskaya Pravda 2009).

Nizamülmülk, padişahların büyük kapılar, kaleler, dehlizler ve perdeler ardında oturdukları zaman art niyetli olanların ve zalimlerin, mazlumların padişahın karşısına çıkmasını engelleyeceklerini söylemektedir. Halk, eğer problemlerin çözümü için

³ Vatandaşların şikayetlerinin dinlendiği insan hakları mahkemesi veya ombudsmanlık kurumu gibi işlev gören mekanizma (Alodalı ve Usta, 2017:169).

Siyasal İletişimde Normatif Bir Değer Olarak Siyasetnameler

devlet yetkililerine defalarca denemesine rağmen ulaşamıyorsa, hükümdar hakkında suizanda bulunmaya başlar ve art niyet oluşur. Bürokrasideki bu engeller yüzünden işlerin aksaması, bozgunculara fırsat verir, sorunların üzerine adeta bir sis perdesi örtülür ve halk, sıkıntılarla karşı karşıya kalır (Nizamü'l-Mülk, 2009: 17-169). Hükümdarın, emri altında çalışanları gizlice sürekli denetlemesi gerektiğini, ülkenin müspet, menfi geleceğinin bu kişilere bağlı olduğunu belirtir (Nizamü'l-Mülk, 2009: 29-49).

Yöneticilerin, idaresi altındakileri ve bilhassa ordunun durumunu araştırıp haberdar olması gerektiğini ve aksi takdirde şanına zarar geleceğini, halkın onun gafil, ihmalkâr ve gaddar biri olduğunu düşüneceğini söyler ve halkın kendisini; “Şayet padişah olan bitenden haberdar da tedbir almıyorsa zulme rıza gösterip zalimlere ortak” olarak göreceğini, şayet eğer haberdar değilse “ahmak, aymaz kara bir cahil” olduğunu düşüneceğini ifade eder (Nizamü'l-Mülk, 2009: 59-85).

Siyasetname’de sık sık halkın tüm haklarının korunması tavsiye edilir. Sultan Mahmud⁴ ile ilgili aktarılan şu hikâyeye de bunlardan biridir: Sultanın, Irak fethi esnasında Deyr-i Geçi isimli bir kervansarayda, eşkıyalar bir kadının malının gasp ederler. Eşkıyalar, Kirman eyaleti yakınındaki **Kuç u Beluç** vilayetindendirler. Sultanın yanına giderek şikayetini anlatan kadın, sultandan ya malını gasp edenlerden alıp kendisine geri vermesini ya da malının değerini kendisine ödemesini ister. Sultan, kadına Deyr-i Geçi’nin neresi olduğunu sorunca kadın, şu sert cevabı verir: “Hakkında malumat sahibi olup idare ve muhafaza edebileceğin kadar memleket fethet!” Sultan kadına haklı olduğunu ve fakat bahsedilen bölgenin çok uzak ve kendi hakimiyeti altında olmayan bir bölge olduğunu söyleyince kadın ona: “Mademki tebayı kollayamıyorsun cihanın jandarmalığına ne diye soyundun, daha koyunları kurttan koruyamıyorken bu ne çobanlık davasıdır? Şimdi benim şu zayıflığıma ve senin şu aczine bak” cevabını verir. Gözleri dolan sultan, kadının zararını kendi karşılayacağını ve eşkıyalara da elinden geleni yapacağını söyler (Nizamü'l-Mülk, 2009: 86-87).

Görüldüğü gibi bu ve benzeri birçok hikâyede, halka karşı adil olunması gerektiği nasihatleri bulunmakla birlikte aynı zamanda halka karşı tahammül sınırlarını zorlayacak derecede hoşgörü tavsiye edilmektedir. Günümüzde siyasiler zaman zaman halktan insanların kendilerine aktardıkları şikayetleri, yönelttikleri problemlere veya basın eleştirilerine tahammül edememekte, onlara sert sözlerle cevap vermekte, hatta hakaret etmekte ve halkın nefretini kazanmaktadırlar. Siyasal iletişim uzmanları ise onları sık sık uyarılmaktadırlar. Örneğin ABD Başkanı Donald Trump, Mika Brzezinski isimli gazetecinin sabah programında kendini eleştirmesi üzerine “geri zekalı” ve “psikopat” gibi ifadeler kullanmıştır (Washington Post 2017). Donald Trump, bu ve benzeri tahammülsüzlükleri ile sık sık tepkileri üzerine çekmektedir.

⁴ 971-1030; Gazneli Sultan Mahmud, Yemin el-Devlet Abdülkasım Mahmut ibn Sebük Tigin (Turan, 1969).

Nizamü'l-Mülk elçilik vb. görevlerde bulunacak olanların seçilirken fiziki özellikleri düzgün, devlet tecrübesi olan, gerektiğinde sözünü sakınmadan söyleyebilecek, çokça yurtdışı tecrübesi olan genel kültürü oldukça yüksek (her ilmi nefsinde toplamış), kuvvetli bir hafızaya sahip ve anlayışlı kişilerden seçilmesi gerektiğini söyler (Nizamü'l-Mülk, 2009: 137). Bu konuda örnek olarak 2010 yılında İsrail ile Türkiye arasında yaşanan ve basına “alçak koltuk krizi” olarak yansıyan kriz ele alınabilir. Dönemin İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı Danny Ayolon Türkiye’de yayınlanan bir dizide İsrail’in küçük düşürüldüğünü söyleyerek, Türkiye’nin İsrail Büyükelçisini İsrail Parlamentosuna çağırıştır. Ayolon, görüşmeden hemen önce basın mensuplarını yanına çağırarak kendinden daha alçak bir koltuğa oturttuğu Türk büyükelçiyi basın mensuplarına göstermiş, fotoğraf çektirmiş ve İbranice, “Bizim yüksek, onun daha alçak bir koltukta oturduğuna, masada yalnızca İsrail bayrağı bulunduğuna ve bizim gülümsemediğimize dikkatinizi çekerim” demiştir. Diğer taraftan fotoğraf çekimi için el sıkışmayı da reddetmiştir. Yaşanan bu gelişmeler neticesinde Türkiye ve İsrail arasında bir kriz ortaya çıkmıştır. Dönemin Türk büyükelçisi olayla ilgili yaptığı açıklamada, “Eğer Bakan Yardımcısı bu ifadeleri İbranice değil İngilizce kullanmak cesaretini gösterebilseydi kendisine gerekli cevabı anında verirdik” açıklamasını yapmıştır (Milliyet.com.tr 2010). **Bu krizden sonra, İbranice bilmeyen birinin** İsrail Büyükelçisi olması ve bu sebeple kendisine ve ülkemize yöneltilen aşağılayıcı sözleri anlayamaması ve cevap verememesi, Türk büyükelçinin yanında da söylenenleri anlayarak kendisini uyaracak kimsenin dahi olmayışı, davet edildiği ortamda kendisinin oturtulduğu alçak koltuğun bir aşağılama unsuru olduğunu fark edememesi oldukça eleştirilmiştir. Nizamülmülk’ün elçilerin fiziki özellikleri düzgün, devlet tecrübesi olan, gerektiğinde sözünü sakınmadan söyleyebilecek, çokça yurtdışı tecrübesi olan genel kültürü yüksek, kuvvetli bir hafızaya sahip olan kişiler olmasını tavsiye etmesinin önemi, bu gibi olaylarla ortaya çıkmaktadır.

Nizamülmülk’ün verdiği önemli tavsiyelerden biri de hükümdarın, onların yakın hizmetinde bulunanlar ile fazla düşüp kalkmasının onun zayıf karakterli biri olarak değerlendirileceğine ve itibarının zedelenmesine yol açacağını söylemesidir. Diğer taraftan üst rütbeli askerlerle ve komutanlarla gereğinden fazla haşır neşir olmak emre itaatte gevşekliğe, küstahlığa ve hırsızlığa meyletmelerine neden olur, demektedir. Devlet yönetimde askeriye gibi katı hiyerarşinin bulunması gereken kurumlarda, astlar meramlarını ancak bir üstüne aktarmak durumundadır. Aksi takdirde üste itaat ortadan kalkar, hiyerarşik düzen bozulur. Büyük zorluklarla yetiştirilip çeşitli makam ve mevkilere getirilmiş şahıslar, küçük hatalar işlediklerinde onları alenen azarlamak onurlarını zedeler ve bu telafisi mümkün olmayan bir durumdur. Mazur görülebilir hatalar işleyen kişiler gizlice çağrılarak; “şöyle bir hata yaptın, biz ise önünü açtığımız, terfi ettirdiğimiz bir kişiye engel olmayı, onu azletmeyi istemeyiz. Bu sebeple seni bu defalığına mazur görüyor ve bundan böyle bu şekilde davranışlarda bulunmaman hususunda seni uyarıyoruz” şeklinde ikaz edilmelidir. Eğer bu uyarıdan sonra kişi, hatalı işlerine devam ederse gerektiği şekilde cezalandırılır. Nizamülmülk yakın

Siyasal İletişimde Normatif Bir Değer Olarak Siyasetnameler

korumalar, muhafızlar gibi unsurlara büyük bir özen ve dikkatle yaklaşılması gerektiğini söyler. Bu kişilerin gizli veya aşikâr olan durumları tetkik edilmelidir. Bu zümrenin tamahkar olabileceği, ihanet edebileceği bu ihanetin ise ağır bedelleri olacağını unutulmaması gerektiğini söyler. Verilen bir görevi başarı ile ifa eden herhangi bir görevli, gecikmeden takdir edilmeli ve gereğince ödüllendirilmelidir. Devlet meseleleri çözülürken acele edilmemeli, hükümdar kendisine gelen bilginin doğruluğunu teyit etmeli, konunun tüm yönleriyle açığa çıkması için mesele araştırılmalıdır. İşlerin uyum içerisinde istikrarlı bir şekilde yürüyebilmesi için bir kişiye iki resmi görev verilmesine karşı çıktığı gibi aynı işin iki farklı kişiye verilmesine de karşı çıkmıştır. İki resmi görev bir kişiye verildiğinde bu işlerden birinin muhakkak suretle aksayacağını belirtmektedir. İki görevi birden üstlenmesi istenen kişi, mütemadiyen kabahatli duruma düşecek, töhmet altında kalacak ve yapılan işten de verim alınamayacaktır. Aynı işin iki kişi tarafından yürütülüyor olması ise, bu kişiler kendi gayret ve çabalarıyla işin iyi yürütülmesinin sonucunun kendileri ile aynı işi yapan diğer kişiye mal edilebileceğini düşünebilir. Yaptığı işin takdire layık görülmeceğini, nasılsa diğerinden olduğunun düşünüleceğini vehmeden şahıs, inisiyatif alma ve iş yapma konusunda isteksiz davranır. Ortaya bir problem çıktığında ise, her iki kişi de sorumluluğu üstlenmeyecek, suçu diğerinin üzerine atacaktır. Böyle bir durumda suç, bu iki kişide de değil, aynı göreve iki kişiyi atayan yöneticidir. Üstün niteliklere sahip, faziletli, şanlı kişiler dururken, ne idiği belirsiz, vasıfsız, faziletsiz kişilere görev verilmesi veya bir şahsı birden fazla işte görevlendirip belirtilen bu diğer nitelikli insanlara herhangi bir meşguliyet verilmemesi, cehalet ve liyakatsizliktir. “Herkes fazilet, kifayet ve liyakatince görev tevdi edilmelidir.” Daha önce devlete hizmet etmiş, fayda sağlamış, nam sahibi kimselerin, herhangi bir görev verilmeyerek bir kenara atılması da böyledir. Bu insaniyete sığmadığı gibi, teamüllere aykırı ve yöneticinin şanına yakışmayan bir durumdur. Bu gibi kimseler, kendilerine bir görev verilmedikleri takdirde devletten umutlarını keserler ve hatta yönetime karşı kötü emeller beslemeye başlarlar. Yönetimde gördükleri hataları ifşa eder, hükümdarın etrafında ondan gizli yapılan işlerin hükümdarın kulağına gitmesini sağlarlar ve üzülmesine sebebiyet verirler. Hatta içlerinde toplumda söz sahibi olanlar var ise kargaşa çıkararak toplumun provoke edilmesine ve yöneticilerin hiddetlenmesine sebep olurlar. Böylelikle ülkede büyük bir fitne çıkmış olur (Nizamü'l-Mülk, 2009: 143-244). Görüldüğü gibi bu örnek ve nasihat de günümüz açısından oldukça ehemmiyet arz etmektedir. Zira toplumda belirli bir karşılığı olan milletvekillerinin, bakanların vb. liderler tarafından dışlandığı durumlarda veya günümüzde devlette üst düzey mevkilerde görev yapan bürokratların bir kısmının ilerleyen dönemlerde bir kenara atıldığı durumlarda sıklıkla yukarıdaki örnekte verilen vahim sonuçlar doğmaktadır.

Nizamülmülk'ün astların meramlarını ancak bir üstüne aktarmaları gerektiği aksi takdirde üste itaatin ortadan kalkacağı ve hiyerarşik düzenin bozulacağını söylemesi günümüz açısından güncel bir konudur. Keza Resmî Gazete 'de 9/1/1961 tarih ve 10702 sayı numarası ile yayımlanan Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun 25. maddesinde “Her asker resmi ve şahsi işlerinden dolayı müracaatını söz veya yazı ile en yakın amirinden başlayarak silsile yoluyla yapar” denmektedir

(Mevzuat Bilgi Sistemi 1961). Emir komuta zinciri olarak anılan bu uygulama sadece askeri birimlerle ilgili olmayıp aynı zamanda günümüzde kamu kurumlarında, siyasi kuruluşlarda ve ticari kuruluşlarda düzen sağlamak için kullanılmaktadır.

Nizamülmülk'e göre, iyi bir yöneticinin bozgunculuğa müsaade etmemesi, fikirlerinin tutarlı olması, yardımcılarının asil insanlar olmaları, sapık görüşlülerle mücadele edip temiz görüşlülere terfi ettirmesi, zulmedenlere karşı yumuşak davranmaması, yüksek rütbeli askerleri yeni yetmelerden değil, tecrübeli ihtiyar askerlerden seçmesi, etrafındaki kişileri zengin olanlardan değil vasıflı ve hünerli olanlardan seçmesi vb. birçok özelliğe sahip olması gerekmektedir. Bir gün düşmanla dost, dostla düşman olunabileceğini hesap ederek ona göre davranmalıdır (Nizamü'l-Mülk, 2009: 255-344).

2.2. İmam-ı Gazali'nin Nasihatü'l-Mülük İsimli Eseri

İmam-ı Gazali'nin Nasihatü'l-Mülük isimli eseri de bu noktada önemli eserlerden biridir. Bu eserin ortaya çıkışı oldukça ilginçtir.

Sultan Sencer⁵ İmam-ı Gazali'yi İmam-ı Azam'ı⁶ kötülediği ile ilgili iddiaları sormak için huzuruna davet eder. İmam-ı Gazali bu daveti kendisini mazur görmesini rica eden bir mektupla reddetmiştir. Mektubunun sonunda Sultan Sencer'e dua etmiş ve bu şekilde kendisine dua etmesinin resmi ve faydasız bir kalıpla yanına gelmesinden daha hayırlı olduğunu düşündüğünü söylemiştir. Mektubun sonunda ise, yine de fermanın sultana ait olduğunu, şayet gelmesi hususunda ısrarcı olursa bu fermana uyacağını beyan etmiştir. Sultan Sencer'in ısrarı üzerine huzura giden Gazali bu buluşmada aleyhtarlarına ilmiyle üstün gelmiş ve İmam-ı Azam'ı kötülediği konusunda kim ne söylüyorsa yalancı olduklarını belirtmiştir. Bu görüşmede çok sert eleştirilerde de bulunmuştur. Örneğin şöyle demiştir (İmam-ı Gazâlî, 1969: 6-15):

Tus halkı zulümden yanmış, yok olmuş, soğuk ve susuzluktan dolayı bütün ürünleri mahvolmuştur. Onlara acı ki; Allah da sana acısın. Açlık dert ve belasıyla mü'minlerin boyunları ve belleri kırıldı. Eğer senin atlarının gerdanları, altından olan süsten dolayı aşağı sarkmamış olursa ne zararı var!

Bu görüşmeden sonra Nasihatü'l-Mülük isimli eseri yazmış ve sultana iletmiştir. Eserin günümüz Türkçesine bu çevirisinde sultan yerine "başkan" ifadesi, vezir-i azam yerine "başbakan" ifadesi kullanılmıştır. Eserde yer alan bazı nasihatler şu şekildedir (İmam-ı Gazâlî, 1969: 26-56):

Liderin en başta yapması gereken, bulunduğu mevkie layık olup olmadığını sıkça düşünmesidir. Yapılan işin sevap ve günahı da buna göre olacaktır. "Liderin bir günlük adil davranışı yetmiş yıllık ibadetten daha üstündür" (Hadis-i şerif). Başkan da ancak Allah'ın bir kuludur ve gayesi halka hizmet olmalıdır. Halka karşı şefkatli

⁵ 1086-1157; Muizzeddin Ahmed Sencer.

⁶ 699-767; Ebu Hanîfe Numân bin Sabit bin Zûtâ bin Mâh.

Siyasal İletişimde Normatif Bir Değer Olarak Siyasetnameler

davranmaz ise cennet ona haram kılınır. Başkan evini korur gibi aynı hassasiyetle halkını da korumaya çalışmazsa cehennemde kendine yer hazırlamalıdır. "Kıyamet gününde en şiddetli azaba uğrayacak olan zalim başkandır." Adaletin timsali olan ve takvasına kimsenin yetişemeyeceği Hz. Ömer bile kıyamet gününden korkarken başkanın halkın durumundan bihaber ve idarecilerinden gafil olarak oturması olmaz. Başkan dürüst ve bildiği ile amel eden alimlerle sürekli görüşmeli, onlardan yol gösterici nasihatler almalıdır. Amil olmayanlardan ise kaçmalıdır. Bu tip insanlar başkanı yüzüne karşı överler. Başkanın onlara sunduğu makamı, mevkii ve malı mülkü severler. Bu sebeple doğruları başkana söyleyemez, gizlerler. Çeşitli hilelere başvurarak başkanın arzuları doğrultusunda ilerlerler. Bu ise en sonunda kendilerini rüsva eder başkanı ve halkı da kötü duruma düşürür. Oysa dürüst alimler başkanın onlara sunacağı makama, mevkie, mala ve mülke karşı bir sevgi beslemezler ve uyarılarda bulunurken yine de şefkatli ve insafli davranırlar. Başkan haklı nasihatleri dinlemelidir. Alimler de üzerlerine düşen vazifeyi yapmalı ve ona öğütler vermelidir. Söylenmesi gereken hak sözleri, kesinlikle eğip bükmeden söylemelidirler. Başkanın gururunu kabartacak şeyler söylememelidirler. Bu şekilde davranıp onun gururunu kabartanlar zulmüne ortaklırlar. Başkan, görüştüğü insanların ona sürekli övgüler yağdırmasından gurura kapılmamalıdır. Çevresindeki insanların ve kendisi ile irtibat kuranların onu sürekli övmeleri, tüm halkın ondan memnun olduğu anlamına gelmez. Yüzüne karşı bu övgüleri yapanlar, çoğunlukla korkudan böyle davranırlar. Başkan halkın gerçek durumundan haberdar olmalıdır. Bakanlar ve başkanın yardımcıları onun bilmediği şeylerle ilgili onu sürekli bilgilendirmelidir. Eğer başkanın fitratında zalimlik varsa, etkili konuşmalar yaparak onu bu huyundan vazgeçirmeye çalışmalıdırlar. Başkan hiç kimseden kanunlara aykırı bir iş yapılmasını istememeli ve kanunlara aykırı bir iş için ricacı olan bir kişinin işinin yapılmaması sonucunda gücenmesine de aldırılmamalıdır.

Günümüzde insanlar birçok liderle ilgili onların danışmanlarının onları yanlış yönlendirdiği, gerçekleri onlara yansıtmadığı, sadece onlara dalkavukluk yaptıkları gibi eleştirilerde bulunmaktadır. Ayrıca literatürde liderin içinde bulunduğu bu durum güç zehirlenmesi (power poisoning) olarak ifade edilmektedir. Robert I. Sutton'a göre, bir insan diğer insanların üzerine bir güç unsuru olarak geçtiğinde, bu kişiler bireysel ihtiyaç ve kaygılarına daha fazla odaklanırlar, başkalarının ihtiyaçlarıyla daha az ilgilenirler ve kurallar onlar için geçerli değilmiş gibi davranırlar. Nasihatü'l-Mülûk eserinde verilen nasihatler bu üç sorunun üçüne de değinmektedir (Stanford University eCorner, 2010).

Başkan, kendisi zulmederse bundan sorumlu olacağı gibi kendi emrinde çalışan memurların, yardımcılarının ve arkadaşlarının zulmünden de sorumludur. Bu sebeple onları düzeltmekle yükümlüdür. Bakanlarını test etmeli, fitratında bozgunculuk olanlar var ise bunları tespit etmelidir. Başkan eğer zulmederek içindeki kızgınlığı düşmanına yansıtmak istiyorsa şunu bilmelidir ki, içindeki siniri yenemeyip bunu karşısındakine yansıtmak isteyen hayvan tabiatlıdır. Böyle yaparak bütün halkı kendine hizmet ve itaat ettirmek istiyorsa, kendini akıllı sanan ahmak bir bilgisizdir.

Erkam TEMİR

Çünkü biraz akli olan bilir ki, sürekli etrafında ona hizmet etmek istiyor gibi görünenlerin asıl amacı, ona hizmet değil onun çevresindeki imkanlardan faydalanmaktır. Başkanlar genel itibariyle kibirlidirler. Bu yüzden ufak şeylere kızıp intikam alma peşine düşerler. Oysa bu davranışlardan uzak durulmalıdır. Üstün ahlaklı olunmalıdır. Başkan kendisine sunulan her meseleyi, mutlaka bir çözüme ulaştırmalıdır. Nitekim kimi zaman küçücük bir mesele çözüme ulaştırılmaz da göz yumulur ise, bir zaman sonra bu o kadar büyük bir belaya dönebilir ki tüm devlet hazinesi harcansa üstesinden gelinemez (İmam-ı Gazâlî 1969: 637-43).

Başkanlar ortaya çıkan tehditleri başbakan ve bakanlarla istişare etmeli, devlet hazinesinden lüzumsuz harcamalar yaparak israfa sebep olmamalıdır. Devletin hazinesini bu şekilde lüzumsuz harcamalar yaparak israf etmesi durumda yönetim kadroları içindeki bozguncu zihniyette olanlar bu durumdan faydalanarak devlet hazinesini yağmalamaya çalışabilirler. Böylelikle bu durum büyüyerek devam eder. Başkan, karakteri bozuk kimseleri ülkesinden uzaklaştırmalıdır. Akıl sahibi, sanatı olan, merhamet sahibi kişileri yanında tutmalı ve bu yolla ülkeyi imar etmelidir. Dünya arzularından sıyrılmış ihtiyar kimselerin tavsiyelerine uymalıdır. Kötü işlerle uğraşanları ve kötü sözler söyleyenleri yurdundan uzaklaştırıp onların bu gereksiz sözlerinden kurtulmalıdır. Ülkenin idari işlerini vasıfsız ve işinin ehli olmayan insanlara vermemelidir. Bu vasıfsız ve işinin ehli olmayan kişilere görevler verilirse, başkanın aklına dahi gelmeyecek yollarla ülkeyi harap ederler ve halkın işlerini mahvederler. Kâmil insan, bulunduğu mevki ve makamdan şeref kazanmaz, ancak belki de o makam o kâmil insan sayesinde değer kazanabilir. Şerefli olan adil olmak, inşafli olmak ve israf etmemektir. Başkan yıllarca hizmet eden devlet görevlilerini, küçük bir sebepten dolayı görevlerinden almamalıdır. Bu vefasızlıktır. “Başkan idaresini çocuk mektebine benzetmemek, sağlam karakterli başbakanını azletmekten ciddî surette sakınmalıdır.” Başkan halkın muhalefetinden çekinmemelidir. Zira halk, yönetimden bir dizi olumsuz davranış görmeden durduk yere ona muhalefet etmez. Başkan halkını hizaya getirmeye çalışmadan önce, kendi yakınındakileri ıslah etmelidir. Başkanın atayacağı başbakan, tüm sözlerinde doğruyu söylemelidir. Olgun bir yaşta ve ağırbaşlı olmalıdır. Kesinlikle hafifmeşrep olmamalıdır ve sır saklamayı bilmelidir. Sır saklamak, devletin tüm üst düzey çalışanları için farzdır. Başbakanlık makamının gereklerini idrak edemeyen, mal mülk peşinde koşarak kanunları hiçe sayan ve halkın çıkarlarını hiç düşünmeyen bir başbakanın bu yaptıkları, eninde sonunda ona döner. Sadece bir kişinin aklına güvenerek hareket edilmemeli ve o iş mutlaka deneye tabi tutulmalıdır. Dini bir konuda “İslam şöyle der” gibi bir ifade duyulursa, buna hemen inanılmamalı hayatta olan alim bir kişiden sorulmalıdır. Bir tehlike, tüm yönleri ile araştırılıp tehlikenin nerelerden geleceği irdelenmeden o tehlikeden kurtulmanın mümkün olmayacağı bilinmelidir. Başkanın görüşlerini halka aktaranlar, bu görüşleri hiç tahrif etmeden aktarmalıdır. Halk başkana güvenmesine rağmen eğer başkan halkın genelinin teamülüne aykırı bir şekilde hareket ederse, halk ondan nefret etmeye başlar ve bu noktadan sonra çabalar fayda vermez. Adalet hususunda hiç kimseye ayrıcalık tanınmamalı, bu hususta muhabbete ve dostluğa

Siyasal İletişimde Normatif Bir Değer Olarak Siyasetnameler

bakılmamalıdır. “Başkan, idaresi altında bulunan halkın, kendi politikasını benimseyip benimsemediğini iyice anlamalıdır”. Başkan adil, akıllı, sabırlı, hayalî olmalı ve hasetten, gururdan, nekeslikten ve haksız yere düşmanlık etmekten uzak durmalıdır. Emir verirken şakalar yapmamalı, yalan yere vaatler vererek halkı ve yönetimini kendinden soğutmamalı, kanaatkâr olan ve halkta muteber olan bir başbakan atamalıdır. Suçluları ve ahlaksızları cezalandırırken kızgınlığını gidermek için değil, onları ıslah etmek için yapmalıdır. Tüm halkın kendisini sevmesini sağlamalı ve halkı ondan razı olmalıdır. Halka korku salmadan ülke siyasetini yönetmeli ve otoritesini bu çerçevede halka kabul ettirmelidir. Faydasız işlerle uğraşmamalı ve sürekli olarak otoritesini güçlendirecek işlerle ilgilenmelidir. Hıyanet etmedikleri takdirde, üst düzey yöneticilerini kolaylıkla görevden almamalıdır. Başkanın otoritesinin sağlamlığı karakteri bozuk, şüpheli inanca sahip ve kozmopolit şahısları devlet işlerinden uzaklaştırmasına, sürekli bir şeyler koparmak amacı içinde olanları kovmasına ve bulunduğu iş hususunda bir vasfı olmayanları uzaklaştırmasına bağlıdır. Böyle kişilerle çalışmak, mezardakilerle komşuluk yaparak ihtiyaçlarını onlara söylemeye benzer. Aynı zamanda ahmakları ve namussuz bir hayat yaşayanları ve halkın içinde bulunduğu ahvali başkana bildirmemelerine rağmen başkandan işittiklerini hemen halka duyuranları da defetmelidir. Başkan sürekli adil davranmalıdır. Bir şey emrettiğinde emrettiği şeyin içeriğini iyi bilmeli, çevresindekilerinin ne durumda olduklarından haberdar olmalıdır. “Çünkü başkanın yürüttüğü politika, adalete bakışı ve gayesi yakınları tarafından iletilir. Bu sebepten başkanın bunları iyi seçmesi gerekir” (İmam-ı Gazâlî, 1969: 54-114).

Başkana ulaşmanın zor olması ve arada sürekli bir perde bulunması kötü bir durumdur. Halkın, gerektiğinde başkanla kolayca görüşebilmesi halkta bir sevgi meydana getirir. Halkın başkanla kolayca görüşebildiğini bilen memurlar, halka zulmedemez. Halk da birbirine zulmetmekten çekinir (İmam-ı Gazâlî, 1969: 116). Günümüzde her ne kadar etkinliği tartışılır olsa dahi aynı amaca hizmet etmek için CİMER (Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi) gibi merkezler kurulmuştur. Böylelikle Nasihatü'l-Mülûk'te belirtildiği gibi devlet ile vatandaş arasındaki perde (perde ifadesini bürokratik vesayet olarak anlamak mümkündür) kaldırılmak istenmekte, vatandaşların devletin en üst birimlerine doğrudan ulaşabiliyor olması ile memurların halka zulmetmekten korkar hale geleceği düşünülmektedir. Başkan, bir konuda ihtisas sahibi olmayan kişilere, kadınlarla çok haşır neşir olanlara, arada bir şahsi ihtiyaçlarını kendisine dile getirenlere, toplantılar esnasında sesi çok zayıf çıkanlara, eş cinsellere ve cevap vermeye cesaret edemeyen korkaklara asla bir şey danışmamalıdır (İmam-ı Gazâlî, 1969: 117-122).

SONUÇ

Tarihi kaynaklara ilgisiz kalmak tarihin sürekliliği açısından günümüze ve geleceğe ışık tutabilecek ipuçlarını kaçırmaya neden olabilir. Siyasetname ve Nasihatü'l-Mülûk isimli eserlerin ise siyasal iletişim açısından söz konusu ipuçlarını yakalayabilmek için önemli eserler olduğu düşünülmektedir.

Bu iki eserde yönetenlerin sahip olması gereken fiziki ve ahlaki özelliklerden, siyasal sistemin ne şekilde kurgulanması ve uygulanması gerektiğine, halkla ve diğer çevrelerle iletişimin nasıl kurulması gerektiğinden, izlenen siyasetin toplumda kabul görüp görmediğinin araştırılmasına, danışmaların niteliklerinden davranış biçimlerine, atama ve azletmede uygulanacak kriterlerden hiyerarşik sistemin ne şekilde işlemesi gerektiğine, adalet, ahlak, moral değerler gibi hususlardan toplumsal algının nasıl yönetilmesi gerektiğine, **rüşvet ve yolsuzluk** ile nasıl mücadele edilmesi gerektiğinden din adına istismara maruz kalınmaması için ne yapılması gerektiğine, halka vaatler verilirken yalan söylenmemesinden uygulanacak yöntemlerin deneysel olarak test edilmesine kadar siyaset, yönetim ve iletişim alanlarıyla ilgili geniş çaplı önerilerde bulunmaktadır.

Eserlerde yer alan problemlerin ve bu problemlere sunulan çözümlerin izlerini günümüzde yaşanan birtakım siyasi olaylarda da benzer bir şekilde gözlemlenebiliyor olması siyasetnamelerin geçmişten günümüze ışık tutabilecek normatif değerler olarak değerlendirilebileceği kanısını oluşturmaktadır.

KAYNAKLAR

- Alodalı, M. F. B. ve Usta, S. (2017), "Türk Yönetim Geleneğinde Hesap Verebilirlik Mekanizmaları: Divan-ı Mezalim ve Kamu Denetçiliği Kurumu", *Strategic Public Management Journal*, 3: 6, 168-184, s.169.
- Andrew, H. (2014), *Siyaset*, (Çev.: B. B. Özipek, B. Şahin, M. Yıldız, Z. Kopuzlu, B. Secilmişoğlu ve A. Yayla), Ankara: Adres Yayınları.
- Aster, E. V. (1999), *İlkçağ ve Orta çağ Felsefe Tarihi*, İstanbul: İm Yayınları.
- Dumolyn, J. (2012), "Political Communication and Political Power in the Middle Ages: A Conceptual Journey", *Edad Media. Revista de Historia*, 13, 33-55.
- Işık, H.H. (1981), *İslam Ahlakı*, Kıbrıs: Işık Kitabevi.
- İmam-ı Gazâlî, (1969), *Devlet Başkanlarına "Nasihati'l-Mülük"*, (Çev.: O. Şekerci), İstanbul: Sinan Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1955), *Büyük Selçuklu Veziri Nizâmü'l-Mülk'ün Eseri Siyâsetname ve Türkçe Tercümesi*, Osman Yalçın Matbaası.
- Komsomolskaya Pravda, Vladimir Putin- Oligarham i Çinovnikam v Pikaleve: Zabegali Kak Tarakanı, Tolko Kogda Uznali Çto Ya Yedu, <https://www.kp.ru/daily/24305/499405/>, (Erişim Tarihi: 09.11.2017).
- Lilleker, D. (2013), *Siyasal İletişim: Temel Kavramlar*, (Çev.: A. Altın, S. N. Mustafa, F. M. Tınç, K. Bölükbaşı, B. Ekşi, S. Midilli, Y. Göksun ve A. Nas), İstanbul: Kaknüs Yayıncılık.

Siyasal İletişimde Normatif Bir Değer Olarak Siyasetnameler

- Mevzuat Bilgi Sistemi (1961), Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211.pdf>, (Erişim Tarihi: 21.08.2017).
- Milliyet.com.tr (2010), İsrail’le ‘Alçak Koltuk’ Krizi, <http://www.milliyet.com.tr/israil-le--alcak-koltuk--krizi-gundem-1185364/>, (Erişim Tarihi: 15.11.2017).
- Mulgan, G. (1995), Apolitik Çağda Politika, (Çev.: A. Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Nizamü'l-Mülk, (2009), Siyasetname- Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, (Çev.: M. T. Ayar), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Oral Sander, O. (1989), Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e, Ankara: İmge Kitabevi.
- Pavlovna, R. T. (2016), “İstoriya Politiçeskoy Kommunikatsii v Regionalnıh Dokumentah”. Russkiy Yazık v Polikurtunom Mire, 358-364.
- Rosenthal, E. I. J. (2010), Political Thought in Medieval Islam, Cambridge: Cambridge University Press,
- Ryfe, D. M. (2001), “History and Political Communication: An Introduction”, Political Communication, 18:4, 407-420.
- Stanford University eCorner (2010), Power Poisoning, <http://ecorner.stanford.edu/videos/2567/Power-Poisoning>, (Erişim Tarihi: 18.04.2017).
- Turan, O. (1969), Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.
- Uğur, A. (2001), Osmanlı Siyasetnâmeleri, İstanbul: MEB Yayınları.
- Washington Post (2017), Trump Labels MSNBC Hosts ‘Crazy Mika’ and ‘Psycho Joe’ and Mocks Her ‘Face-Lift’, https://www.washingtonpost.com/news/reliable-source/wp/2017/06/29/trump-labels-msnbc-hosts-crazy-mika-and-psycho-joe-and-mocks-her-face-lift/?utm_term=.b53365086d14, (Erişim Tarihi: 07.04.2017).

TÜRKİYE'DE GEÇİCİ KORUMA ALTINDAKİ SURIYELİLERİN VATAN ALGISINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Çağrı Öztürk DEMİRBAŞ* - Yurdal DİK MENLİ** - İbrahim GAFA***

Öz

Dünyanın farklı yerlerindeki savaş ve çatışmalar birçok insanı yurdunu terk edip daha güvenli alanlara gitmek için göçe zorlamaktadır. Suriye'de yaşanan iç savaşta da benzer bir göç dalgası oluşmuş, en uzun sınır komşusu olarak en çok etkilenen Türkiye olmuştur. Kalış sürelerinin giderek uzamasıyla birlikte temel insani haklardan mahrum kalmaya başlayan Suriyeliler hukuksal olarak mülteci ve sığınmacı statüsü taşımadıklarından devlet tarafından "geçici koruma" statüsüne alınmışlardır. Bu çalışmada geçici koruma statüsünde bulunan Suriyelilerin vatan algısını ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında 2018 yılında Kırşehir'de yaşayan 22'si erkek ve 13'ü kadın olmak üzere 35 yetişkin Suriyeli ile mülakat yapılmıştır. Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formunun kullanıldığı çalışmada iki tercüman aracılığıyla görüşme gerçekteştirilmiştir. İçerik analizinin yapıldığı çalışmada Suriyelilerin vatan kavramını mekânsal ve kökensel bakış olmak üzere iki temada algıladıkları tespit edilmiştir. Katılımcıların vatanlarından uzak olma hakkındaki düşüncelerine bakıldığında ise olumlu ve olumsuz olmak üzere iki kategoride görüş bildirdikleri görülmüştür. Suriyelilerin Türkiye'ye sığındıklarında beklentileri eş değer haklar, huzur ve güvenlik ile yüksek maddi gelir olmak üzere üç kategoride toplanmıştır. Bu beklentilerin karşılanma durumuna bakıldığında çoğunluk beklentilerinin karşıldığını ifade etmiştir. Katılımcıların Türkiye'yi vatan olarak gördüklerini belirttikleri çalışmada ileride yaşamak istedikleri yer konusunda ise Türkiye yanıtını vermişlerdir. Katılımcılardan çok az bir kesim Suriye'deki şartlar düzelirse dönebileceğini ifade etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Geçici koruma altındaki Suriyeliler, Suriyeli, vatan algısı.

OPINIONS about THE HOMELAND PERCEPTION of SYRIANS UNDER TEMPORARY PROTECTION in TURKEY

Abstract

The wars and conflicts in different places of the world force lots of people to leave their homes and to migrate to safer areas. Such wave of migration occurred due to the civil war in Syria, from which the most affected country has been Turkey as its longest border is with Syria. The Syrians, who began to be devoid of basic human rights as their duration of stay grew longer, were given the status of "temporary

* Doç. Dr. Ahi Evran Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Cacabey Yeleşkesi/Kırşehir/Türkiye e-posta: cozturk@ahievran.edu.tr ORCID: 0000 0001 8719 4167.

** Dr. Öğr. Üyesi. Ahi Evran Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Cacabey Yeleşkesi/Kırşehir/Türkiye e-posta: ydikmenli@ahievran.edu.tr ORCID:0000-0003-3738-3095.

*** Yüksek Lisans Öğrencisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sınıf Eğitimi Bilim Dalı/Kırşehir/Türkiye e-posta: ibrahimgafa@gmail.com. ORCID:0000-0002-8044-3922.

protection” by the State, since they did not legally bear the status of refugee and asylee. This study aims to reveal the perception of homeland among the Syrians under temporary protection. Within this scope, 35 (22 male and 13 female) adult Syrians living in Kırşehir in 2018 were interviewed. The interviews were conducted via two translators and a semi-structured interview form was used as the data collection tool. Content analysis was done in the study and it was observed that the Syrians perceived the notion of homeland in two themes, namely spatial and original ones. Regarding the participants’ opinions about being far from their homelands, it was seen that they expressed their opinions in two categories as a positive and negative. What the Syrians expected when they took sanctuary in Turkey is gathered under three categories as equivalent rights, peace and security, and high financial income. As to what extent those expectations were met, the majority of the participants said their expectations were met, while the remaining said they were not met. The participants stated that they see Turkey as homeland. When they were asked about where they would like to live in the future, said they want to live in Turkey said.

Key Words: Syrians under temporary protection, Syrians, perception of homeland.

GİRİŞ

İnsanlık tarihi kadar eski olan göç: daha iyi ve elverişli yaşam, geçinme, yerleşme ve barınma yolunu bulmak üzere bir yerden başka bir yere taşınma; yer değiştirme olarak tanımlanır (İzbirak, 1992:139). Göçler birey ve toplumların karşı karşıya kaldığı farklı durumlar nedeniyle ortaya çıkmıştır. Gönüllü veya zorunlu; sürekli veya geçici olarak doğal, ekonomik, siyasi ve sosyal nedenlerle bu hareketlilik gerçekleşir (Koçak ve Terzi, 2012). Doğal afet veya savaş gibi insanları zorlayan ve yaşadıkları yere yeniden dönmek üzere gerçekleşen göç *zorunlu* (Tümertekin ve Özgüç, 2004: 36); insanların belirli bir süre yurtlarından ayrılıp geri dönme durumlarına ise *geçici göç* denir (Mutluer, 2003; 10). Yaşanan bu göç hareketlerinin çoğunlukla zorunluluktan olduğu görülmekle birlikte günümüzde insanların büyük kitleler halinde göç etmelerindeki önemli sebeplerden birinin de siyasi istikrarsızlıklar ve çalkantılar olduğu görülmektedir (Cerev ve Yenihan, 2016). Ülkeler arasındaki siyasi rejim farklılıkları, siyasi baskılar, terör olayları ve savaşlar gibi insan hayatını olumsuz yönde etkileyen olayların siyasi göçlere yol açtığı söylenebilir (Aksoy, 2012; Özkiraz ve Acungil, 2016). Türkiye’nin coğrafi konumu, doğuyla batıyı birleştiren doğal bir köprü konumunda olması, son yıllarda ekonomik ve siyasi olarak istikrarlı bir hale gelmesi çevre ülkelerden ekonomik ve siyasi kaynaklı göçlere uğramasına neden olmaktadır (Aksoy, 2012). Yaşanan bu göç süreçlerinde Türkiye kimi zaman bir geçiş ülkesi kimi zamanda hedef ülke konumunda olmuştur (Harunoğulları ve Cengiz, 2014).

Türkiye bulunduğu konum nedeniyle sorunlu bir coğrafyada yer almaktadır. Komşu ülkelerin siyasi olarak istikrarsız ve ekonomik olarak zayıf olmaları ayrıca dünyanın en fakir ülkelerinin yer aldığı Afrika’dan Avrupa’ya açılan kapı olması gibi nedenlerle sürekli göç akınlarına uğramaktadır (Canyurt, 2015). 2010 yılında Ortadoğu ülkelerinde başlayan ve “Arap Baharı” olarak bilinen toplumsal

Türkiye’de Geçici Koruma Altındaki Suriyelilerin Vatan Algısına İlişkin Görüşleri

ayaklanma Mısır, Libya, Tunus, Yemen, Bahreyn, Cezayir ve son olarak Suriye’yi etkilemiştir (Yıldız, 2013). Nitekim 15 Mart 2011’de Suriye’de başlayan kriz dünyanın en büyük nüfus hareketini başlatarak milyonlarca insanı sığınmacı konumuna düşürmüştür (Tunç, 2015). Türkiye ile Suriye arasında uzun bir kara sınırının varlığı, Avrupa’ya geçiş yolu olması ve Türkiye’nin izlemiş olduğu açık kapı politikası gibi etmenlerden dolayı Suriye’den Türkiye’ye doğru büyük göç hareketleri olmuştur (Özgüzel ve Çetintürk, 2016).

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün 2018 verilerine göre Türkiye’de 3.540.648 Suriyeli geçici koruma altında bulunurken, Kırşehir ilinde 1.200 Suriyeli Geçici Koruma altında bulunmaktadır (URL 1). Türkiye’nin başlattığı *Zeytin Dalı Harekâtının üç temel amacının olduğu görülmektedir*: Suriye’nin toprak bütünlüğünü korumak, Türkiye’nin toprak bütünlüğünü tehdit edecek terör unsurlarını yok etmek, güvenli ve istikrarlı bir Suriye’nin inşasına katkı yaparak Suriyelilerin yeniden topraklarına geri dönmesini sağlamaktır.

Mülteci kavramı hukuksal olarak statüsü kabul edilmiş yabancıları işaret eder. Sığınmacı kavramı ise mültecilik statüsü incelenen ve karara bağlanmamış; bu yüzden kendisine geçici koruma sağlanmış kişilere verilen addır (Ankaralı vd., 2017). Türkiye’de hukuksal olarak mültecilik statüsü yalnız Avrupa ülkeleri vatandaşlarına verildiğinden Suriyelilere bu hakkın tanınması da mümkün görünmemektedir. Bu yüzden Suriyeliler “geçici koruma” statüsüne alınmışlardır. Fakat ülkemizdeki kalış zamanları giderek uzayan Suriyelilerin özellikle %54 civarı çocuklardan oluştuğu ve eğitim hakkı sağlanmaya başlandığı için geçici koruma hakkının ötesinde haklar elde etmişlerdir (Paksoy ve Şentöregil, 2018). Tüm bu sebeplerden literatürde var olan mülteci mi, sığınmacı mı, geçici koruma altındaki mi ifadeleri birbiri yerine kullanıla gelmiştir. Bu çalışmada hukuksal anlamda Suriyeliler için karşılığı bulunmadığından mülteci ve sığınmacı kavramları yerine “geçici koruma altındaki” ifadesi tercih edilmiştir.

Literatürde vatan algısı ile ilgili bazı çalışmalara rastlanmıştır (Erdal, 2009; Çakırcı Özservet, 2015; Çifçi ve Dikmenli, 2016; Yurdigül, Ayhan ve Kala, 2017). Ancak, iç savaş ve terör olaylarından dolayı yerlerini, yurtlarını, akrabalarını kısaca her şeylerini bırakarak bilinmeyene doğru yol almış ve alan Suriyelilerin vatan algısına yönelik herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. İnsanların üzerinde doğup büyüdüğü, maddi manevi ihtiyaçlarını özgürce elde edebildiği, aralarında milli bağlar bulunan bireylerle bir arada yaşadığı, gerektiğinde malını, canını, tereddüt etmeden feda edebildiği sınırları belli olan toprak parçası vatan olarak tanımlanmaktadır (Kaçmaz, 2012; Çifçi ve Dikmenli, 2016). Bu nedenle özellikle de yurtlarından uzak düşmüş olan Suriyeliler açısından konunun daha da önemli olduğu düşüncesinden yola çıkarak, onların nasıl bir düşünce halinde olduklarının ortaya konulabilmesi için konu araştırmaya değer bulunmuştur. Bu çalışmanın temel amacı; Türkiye’de bulunan geçici koruma altındaki Suriyelilerin vatan algılarını belirlemek, onların görüşlerini ve ahvallerini betimsel bir açıdan yansıtmaktır.

Yöntem

Türkiye’de geçici koruma altındaki Suriyelilerin vatan algılarını derinlemesine belirlemeye çalışan bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden olgu bilim çalışma deseni kullanılmıştır. İnsan algıları ile olayların doğal ortamlarında gerçekçi ve bütünüyle ortaya konulabilmesi için nitel araştırma kullanılır (Yıldırım ve Şimşek, 2008:38). Olgu bilim çalışmaları ise bireylerin deneyimlerinden yola çıkarak olgular karşısındaki algılarını derinlemesine ortaya koymayı amaçlar (Fraenkel, Wallen ve Hyun, 2011). Çalışmada nitel veri toplama tekniklerinden biri olan görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşme tekniği; araştırmacı ile araştırmanın öznesi konumundaki kişi veya kişiler arasında geçen kontrollü, amaçlı sözel iletişim biçimi olup hedef kişinin düşünce, duygu ve algılarını ortaya çıkarmayı amaçlar (Türnüklü, 2000).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2018 yılında Kırşehir’de yaşayan 22’si erkek ve 13’ü kadın olmak üzere 35 yetişkin Suriyeli sığınmacı oluşturmaktadır. Araştırma grubuna ulaşmada kolay örneklem yöntemi seçilmiş ve veriler yüz yüze yapılan görüşme sonucunda toplanmıştır. Katılımcılara tercümanlar aracılığı ile bilgi verilerek çalışmaya katılımın gönüllülük esasına bağlı olduğu vurgusu yapılmıştır. Böylece araştırmaya sadece gönüllü olan katılımcılar dâhil edilmiştir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada nitel veriler Kırşehir’de yaşayan 35 Suriyeli sığınmacı ile görüşme yöntemiyle elde edilmiştir. Görüşme yapmak amacıyla beş sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmış ve sorular iki akademisyenin uzman görüşü alındıktan sonra sekiz Suriyeli ile pilot çalışması yapılarak uygulanabilir hale getirilmiştir. Pilot çalışmadan sonra geçici koruma altındaki Suriyelilere uygulanmak amacıyla görüşme formları oluşturulmuş ve bizzat araştırmacılar tarafından iki tercüman aracılığı ile Suriyeli sığınmacılara uygulanmıştır. Görüşme esnasında anlaşılmayan durumlarda araştırmacılar tercümanlar aracılığı ile katılımcılara gerekli açıklamalarda bulunmuştur.

Verilerin Analizi

Suriyelilerle tercümanlar aracılığı ile yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen verilerin çözümlenmesi için içerik analizi ve betimsel analiz yöntemleri kullanılmıştır. İçerik analizi yöntemi kullanılarak katılımcıların söylemleri kategorik olarak temalaştırılmış ve nicel hale getirilerek, kategorilere ait frekans ve yüzde değerleri oluşturulmuştur. Betimsel analizde ise çalışma içerisinde doğrudan alıntılara yer verilerek analizlere açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Çalışmaya katılan Suriyelilere ait kodlamalar K1, K2, K3, K35 şeklinde oluşturulmuş ve bulgular bölümünde de bu şekilde verilmiştir. Suriyelilerin sorulara verdiği cevaplar üç araştırmacı tarafından ayrı ayrı okunmuş ve araştırmanın amacı doğrultusunda ortaya çıkan ham veriler belli kodlar oluşturularak metin üzerinde işaretlenmiştir. Kodlanan veriler farklılıklar ve benzerlikler gözetilerek gruplandırılmış, ardından birbiri ile ilişkisi bulunan kodlar birleştirilerek kategoriler oluşturulmuştur (Creswell, 1998; Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Türkiye’de Geçici Koruma Altındaki Suriyelilerin Vatan Algısına İlişkin Görüşleri

Araştırmacıların ayrı ayrı yaptığı kodlamalar güvenilirlik ve uyuşum durumu açısından incelenmiştir. Aynı dokümanı aynı amaç doğrultusunda analiz eden her bir araştırmacının benzer sonuçlara ulaşabileceği açıklıkta olması içerik analizinin güvenilirliği açısından önemlidir (Tavşancıl ve Aslan, 2001). Uyuşum oranının hesaplanmasında " $\text{görüş ortaklığı} / (\text{görüş ortaklığı} + \text{görüş ayrılığı}) \times 100$ " formülü kullanılmış (Miles ve Huberman, 1994), üç araştırmacı arasındaki uyuşma oranı 0,84 olarak hesaplanmıştır. Uyuşum yüzdesinin %70 ve üzerinde olduğu durumlar yeterli bulunduğundan (Şencan, 2005) veri analizi açısından güvenilirlik sağlanmıştır.

Bulgular

Kırşehir’de bulunan geçici koruma altındaki Suriyelilerin vatan algılarına yönelik algıları Tablo 1’de, vatandan uzak olma hakkındaki düşünceleri Tablo 2’de, Türkiye’ye sığındıklarında beklentileri ve karşılama durumu Tablo 3’de, Türkiye’yi vatan olarak görme durumu Tablo 4’de ve *İleride Yaşamak İstedikleri Yer ve Nedeni Hakkındaki Düşünceleri* ise Tablo 5’de sırasıyla verilmiştir.

Tablo 1: Geçici Koruma Altındaki Suriyelilerin Vatan Algıları

Tema	Vatan Algısı	f	%	f	%
Mekânsal Bakış	Huzur ve güven içinde yaşadığım yer	19	54	23	65
	Nerede yaşarsam vatan orası	4	11		
Kökensel Bakış	Ailem gibi hissettiğim ve bağlandığım yer	8	23	12	35
	Doğup büyüdüğüm yer	2	6		
	Geçmişimin ve köklerimin olduğu yer	2	6		
Toplam		35	100	35	100

Tablo 1 incelendiğinde geçici koruma altındaki Suriyelilerin *Size göre vatan nedir?* sorusuna verdiği cevaplar frekans ve yüzde olarak verilmiştir. Katılımcıların %65 (f:23)’i *vatan* kavramını *mekânsal* bir görüntü ile eşleştirirken; %35 (f:12)’i kökensel bir imaj ile ilişkilendirmektedir. Yani katılımcıların üçte ikisi vatani yaşanan bir mekân olarak tasvir ederken, üçte biri köklerin ve aile bağlarının var olduğu, doğup büyüyen, kökensel bakışta algılamaktadır. Katılımcıların %54 (19)’ü vatani *huzur ve güven içinde yaşadığım yer* şeklinde tanımlamışlardır. K8 “*Huzur ve güven içinde yaşanan, mutlu olunan yer, işte orası vatanıdır*” söyleminde bulunmuştur. Katılımcıların %23 (8)’ü *vatan* kavramını *aile gibi hissettiğim ve bağlandığım yer* şeklinde tanımlamışlardır. K1 “*Vatan annem gibi, babam gibi, evladım gibi*” söyleminde bulunmuştur. Katılımcıların %11 (4)’i *nerede yaşarsam orası vatan* şeklinde tanımlamışlardır. K20 “*Nerede yaşarsam vatan orasıdır*” söyleminde bulunmuştur. Katılımcıların %6 (2)’si *doğup büyüdüğüm yer* şeklinde tanımlamıştır. K3 “*Vatan doğup büyüdüğüm, okula gittiğim, arkadaşlarımla ailemle büyüdüğüm yer*” söyleminde bulunmuştur. Katılımcıların %6 (2)’si *geçmişimin ve köklerimin olduğu yer* şeklinde tanımlamıştır. K7 “*Vatan her şey, geçmişim, kökenim ve bağım olan yerdir*” söyleminde bulunmuştur.

Tablo 2: Geçici Koruma Altındaki Suriyelilerin Vatanlarından Uzak Olma Hakkındaki Düşünceleri

Tema	Kategori	İfade	f	%	f	%
Olumlu Görüş	Özlüyorum, üzgünüm	Eski Suriye'yi özlüyorum.	16	46	23	66
		Ülkemdeki yıkımdan dolayı ayrıldığım için üzgünüm.	7	20		
Olumsuz Görüş	Özlemiyor, üzülüyorum	Suriye'yi vatan olarak görmüyorum.	5	14	12	34
		Artık beni Suriye'ye bağlayan bir şey yok.	4	11		
		Özlemiyorum.	3	9		
Toplam			35	100	35	100

Geçici koruma altındaki Suriyelilerin vatanlarından uzak olmalarıyla ilgili verdikleri cevaplar incelendiğinde katılımcıların %66'sının *olumlu görüş* temasında "özlüyorum, üzgünüm" kategorisinde, %34'ünün ise *olumsuz görüş* temasında "özlemiyor, üzülüyorum" kategorisinde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Katılımcıların %46 (16)'sı vatanlarını (Suriye'yi) *Eski Suriye'yi özlediklerini* ifade etmişlerdir. K4 "İnşallah harp biter Suriye eski haline gelir de bende geri dönerim.Özlüyorum." derken, K9 "Orayı özlüyorum tabii ki anam babam orada kaldı gelemiyorlar" söyleminde bulunmuştur.

Katılımcıların %20 (7)'si *ülkemdeki yıkımdan dolayı ayrıldığım için üzgünüm* şeklinde ifade ederken, K3 "Vatanımı altüst ettikleri ve vatanımdan bu şekilde ayrıldığım için çok üzgünüm." derken; K23 "Üzülüyorum ama şu anda güvenli bir yer olan Türkiye de yaşıyorum" söyleminde bulunmuştur. Katılımcıların %14 (5)'ü *Suriye'yi vatan olarak görmüyorum* şeklinde ifade ederken, K6 "Benim vatanım Suriye değil. Orayı yönetenler bize hiçbir zaman Suriye'yi vatan gibi hissettirmedi." söyleminde bulunmuştur. K12 ise "Ben sadece Suriye'yi kâğıt üzerinde bir yazı olarak görüyorum. Aklımda orası yok." ifadesi ile vatan algısının bittiğini vurgulamıştır. Katılımcıların %11 (4)'ü *artık beni Suriye'ye bağlayan bir şey yok* şeklinde ifade ederken, K13 "Beni Suriye'ye bağlayan hiçbir şey yok. Sadece akrabalarım kaldı orada." söyleminde bulunmuştur. Katılımcıların %9 (3)'ü *artık Suriye'yi özlemiyorum* şeklinde ifade ederken, K11 "Özlemiyorum. Bir şey kalmadı neyi özleyeceğim." söyleminde bulunmuştur.

Tablo3'te geçici koruma altındaki Suriyelilerin Türkiye'ye sığındıklarında ki beklentileri ve karşılanma düzeyleri frekans ve yüzde olarak verilmiştir. Katılımcıların beklentileri *eş değer haklar* (%48, f:17), huzur ve güvenlik (%46, f:16) ile yüksek maddi gelir (%6, f:2) olmak üzere üç kategoride toplanmıştır. Genel olarak bu beklentilerin karşılanma durumuna bakıldığında katılımcıların %63 (f:22)'ü beklentilerinin karşılandığını ifade ederken, %37 (f:13)'si karşılanmadığını söylemiştir.

Türkiye’de Geçici Koruma Altındaki Suriyelilerin Vatan Algısına İlişkin Görüşleri

Tablo 3: Geçici Koruma Altındaki Suriyelilerin Türkiye’den Beklentileri ve Karşılanma Durumu

Beklenti	f	%	Karşılanma Durumu	f	%
Eş değer haklar	17	48	Karşılanmadı.	11	31
			Karşılanı.	6	17
Huzur ve güvenlik	16	46	Karşılanı.	16	46
Yüksek maddi gelir	2	6	Karşılanmadı.	2	6
Toplam	35	100	Toplam	35	100

Huzur ve güvenlik nedeniyle Türkiye’ye sığındığını belirten katılımcıların hepsi bu beklentilerinin karşılandığını ifade etmişlerdir.K8 “Ben Suriye’de o uçaklardan bombalar indiğinde, ortalık toz duman olduğunda, gidilecek güvenli yer neresi diye bakınca Türkiye’yi gördüm buraya geldik.Beklentim yoktu sadece güvenli olduğu için geldim.Bu da karşılandı” derken K35 “Savaştan kaçıp geldik yaşayacak güvenilir bir yer istiyordum.Beklentilerim karşılandı.” söyleminde bulunmuştur.

Eş değer hak beklentisinde olan katılımcıların yaklaşık üçte ikisi beklentilerinin karşılandığını üçte biri ise bu beklentilerinin karşılanmadığını beyan etmiştir.Katılımcıların %31 (11)’i eş değer haklar beklediklerini bunun da karşılanmadığını ifade etmişlerdir.K21 “Vatandaş olabilir miyim umuduyla geldim.Daha karşılanmadı.Savaştan kaçtım.Buraya geldikten sonra Türkleri tanıdım. Hem Müslüman hem adetlerimiz aynı. Bize okullarda yıllarca Türklerin düşman olduğu öğretilmişti” söyleminde bulunmuştur.Katılımcıların %17 (6)’si Türkiye’ye sığınırken Türk vatandaşlarla eş değer haklar beklediklerini ve bu isteklerinin de karşılandığını ifade etmişlerdir.K12 “Oturumum olsun, işim olsun, çocuklarım okula gitsin huzurlu bir hayatım olsun bekliyordum.Hepsi bir anda olmuyor ama yavaş yavaş oluyor.” söyleminde bulunmuştur.

Yüksek maddi gelir beklentisinde olan iki katılımcı ise bu beklentilerinin karşılanmadığı görüşündedir. K27 “İyi bir hayat, maaşlı bir iş ve vatandaşlık bekliyorum. Beklentilerim karşılanmadı.” söyleminde bulunmuştur.

Tablo 4: Suriyelilerin Türkiye’yi Vatan Olarak Görme Durumu

Türkiye’yi Vatan Olarak Görme Durumu	f	%
Vatan olarak görüyorum.	21	60
İkisini de vatan olarak görüyorum.	8	23
Vatan olarak görmüyorum.	6	17
Toplam	35	100

Tablo4’te geçici koruma altındaki Suriyelilerin Türkiye’yi vatan olarak görüyor musunuz? sorusunun cevabı frekans ve yüzde olarak verilmiştir. Katılımcıların %60 (21)’i vatan olarak görüyorum şeklinde ifade ederken K3 “Biz Türkiye’ye geldik insanlar

bize hürmet gösterdi bütün yönüyle biz vatanımızın eksikliğini burada hissetmiyoruz.Beşar Esad Bize okul hayatımız boyunca Türkiye'yi ve Osmanlıyı düşman olarak gösterdi.Ben buraya geldikten sonra tam tersi olduğunu gördüm.Bu şekilde olduğunu bilsem 10 yıl önce gelirdim.Türkiye benim vatanım." söyleminde bulunmuştur.K15 "Türkiye benim vatanım.Halkla kardeş gibiyiz güvenli bir yer." ifadesini kullanırken, K30 "Burası benim vatanım korkmadan yaşayabiliyorum." demiştir.

Katılımcıların %23 (8)'ü İkisini de vatan olarak görüyorum şeklinde ifade ederken K19 "İlk vatanım Suriye, ikinci vatanım Türkiye.Arap devletleri bize kapılarını kapattı fakat Türkiye kapılarını açtı bu yüzden ikinci vatanım Türkiye." söyleminde bulunmuştur.K1 ise "Suriye benim vatanım. Hem Türkiye hem Suriye benim vatanım. Çünkü benim ailem annem babam Suriye de hem oraya gidiyorum hem burada yaşıyorum." diyerek her iki ülkeyi de vatan olarak gördüğünü belirtmiştir.

Katılımcıların %17 (6)'si Türkiye'yi vatan olarak görmüyorum diye ifade etmiştir.K2 "Türkiye göç ettiğim yerdir vatan olarak görmüyorum.Burada çalışma iş gücü olmadığı için vatan olarak göremiyorum." söyleminde bulunmuştur.

Tablo 5: Geçici Koruma Altındaki Suriyelilerin İleride Yaşamak İstedikleri Yer ve Nedeni

İleride Yaşamak İstedikleri Yer	Nedeni	f	%	f	%
Türkiye'de yaşamak istiyorum	Huzur ve güvenlik	13	37	28	80
	Maddi imkânlar	11	31		
	Suriye ile bağım kalmaması	2	6		
	Eşit haklara sahip olma	2	6		
Normale dönerse Suriye'de yaşamak istiyorum.	Vatanım olması	7	20	7	20
Toplam		35	100	35	100

Tablo 5'de geçici koruma altındaki Suriyelilerine gelecekte yaşamak istedikleri yer ve nedenleri hakkındaki görüşleri incelendiğinde katılımcıların %80 (f:28)'i Türkiye'de yaşamak istediğini, %20 (f:7)'si ise normale dönme koşuluyla Suriye'ye geri dönmek istediğini belirtmiştir. Türkiye'de kalmak isteyenler sırasıyla huzur ve güvenlik, maddi olanak, eşdeğer hak ve Suriye ile bağının kalmamasını neden olarak ileri sürmüştür.Suriye'deki ortam normale dönerse gitmek isteyenler ise Suriye'nin vatani olduğunu bu gerekçe ile dönmek istediğini belirtmişlerdir.

Tablo incelendiğinde katılımcıların %37 (13)'si huzur ve güvenlik nedeniyle Türkiye'de yaşamak istediklerini ifade etmişlerdir.K17 "Burada yaşantı iyi, ailemi ve kendimi güvende hissediyorum burada kalmak istiyorum." söyleminde bulunmuştur.Katılımcıların %31 (11)'i maddi imkânlar nedeniyle Türkiye de yaşamak istiyorum ifadesinde bulunurken, K13 "Türkiye de yaşamak istiyorum.Burada iyi yaşıyoruz çocuklarımız ailem çalışıyoruz.Suriye

Türkiye’de Geçici Koruma Altındaki Suriyelilerin Vatan Algısına İlişkin Görüşleri

de hiçbir şey kalmadı.” söyleminde bulunmuştur. Katılımcıların %20 (7)’si *vatanları olması nedeniyle, her şey normale dönerse Suriye’de yaşamak istediklerini ifade ederken K23 “Suriye iyi düzelir zulüm kalmazsa ve güvenli hale gelirse gitmek isterim yoksa burada yaşamak istiyorum.”* söyleminde bulunmuştur. Katılımcıların %6 (2)’si *Suriye ile bir bağları kalmadığı için Türkiye’de yaşamak istediklerini belirtmişlerdir. K6 “Suriye’nin sadece bir ismi kaldı Suriye diye bir yer yok artık. Türkiye’de kalmak istiyorum.”* söyleminde bulunmuştur. Katılımcıların %6 (2)’si *eşit haklara sahip olma nedeniyle Türkiye’de yaşamak istediğini belirtmiştir. K13 “Türkiye de yaşamak istiyorum. Burada iyi yaşıyoruz ailecek çalışıyoruz. Türkler bizi kendileri gibi görüyor. Türk arkadaş ve komşularımız var.”* söyleminde bulunmuştur.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Yapılan bu çalışmada geçici koruma altındaki Suriyelilerin vatan algıları, vatandan uzak olma hakkındaki düşünceleri, Türkiye’ye sığındıklarındaki beklentileri ve karşılanma durumları, Türkiye’yi vatan olarak görme durumları, ileride yaşamak istedikleri yer ve nedenleri hakkındaki düşünceleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmaya katılan geçici koruma altındaki Suriyeliler *vatan* kavramını *mekânsal* ve *kökensel* bakış olmak üzere iki temada algılamaktadırlar. Katılımcı Suriyeliler vatani sırasıyla *huzur ve güven içinde yaşadığım yerdir, ailem gibi hissettiğim ve bağlandığım yerdir, nerede yaşarsam vatan orasıdır, doğup büyüdüğüm yerdir, geçmişimin ve köklerimin olduğu yerdir* şeklinde algıladıkları tespit edilmiştir. Öner (2008; 261) vatan kavramını tanımlarken bir milletin maddi ihtiyaçlarının karşılanıp barındığı ve geçmiş anlarıyla beslenip manevi ihtiyaçlarını giderdiği coğrafi mekân olarak ifade etmiştir. Bu tanımdan hareketle vatanın maddi olarak *mekânsal* ve manevi değerler açısından *kökensel* iki boyutunun olduğu söylenebilir. Alan yazın incelendiğinde, Özkan ve Taşkın (2014) tarafından yapılan çalışmada ortaokul öğrencilerinin vatan deyince akıllarına ilk gelenin aile metaforu; Gömleksiz ve Öner (2016) tarafından yapılan çalışmada ise ortaokul öğrencilerinin vatani koruyucu olma yönüyle ev; yardımlaşma yönüyle de aile metaforu olarak ön plana çıkardıkları tespit edilmiştir. Türküresin (2018: 39) yaptığı çalışmada ortaokul öğrencilerinin vatan kavramının değişik yönlerine vurgu yaptıklarını ama genel olarak maddi ve manevi özellikler olmak üzere vatanın iki özelliğine değindiklerini belirtmiştir. Öğrenciler maddi unsurları barınacak yer ve toprak parçası olarak ifade etmişlerdir ki bu da bizim çalışmamızın mekânsal algı teması ile örtüşür niteliktedir. Yukarıdaki çalışmalar güven ortamında olan öğrencilerin vatan metaforlarını yansıtmaktadır. Ancak yapılan çalışmada huzur ve güven içinde yaşadığım yerdir şeklindeki vatan algısının ön plana çıkması Suriyelilerin iç savaştan kaçarak güvenli bir yer aramalarına bağlanabilir. Ayrıca Ulusoy ve Erkuş (2015) tarafından 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarındaki bazı kavramlara ilişkin öğrenci algıları üzerine yapılan çalışmada vatan kavramı “Üzerinde yaşadığımız topraktır”, “Bir milletin savaşla aldığı yer”, “millet” şeklinde algıladıkları ve vatan kavramının öğrenilmesinde genel olarak güçlük yaşamadıkları tespit edilmiştir. 4. sınıf öğrencilerinin henüz somut işlemler döneminde olmaları nedeniyle vatan kavramını bu şekilde algılayabildikleri şeklinde yorumlanabilir. Ek olarak Elban (2015: 1302)

vatan ve vatanseverlik kavramlarına ilişkin bireylerin kurduğu farklı algı ve manaların oluşmasında eğitimsel, millî ve insani idealler ve devletlerin yönetim şekillerinin önemli bir yere sahip olduğunu vurgulamaktadır. Ancak, Sönmez ve Tatan (2007: 404) yabancı uyruklu öğrencilerin neredeyse tamamının vatandaşlığın sosyal ve ahlaki boyutuna vurgu yaptıklarını, çok az sayıda öğrencinin ise vatana bağlılığı da ifade eden vatandaşlığın vatan sevgisi boyutuna değindiklerini ortaya koymuşlardır. Bu çalışmadan anlaşılacağı üzere yabancı uyruklu öğrencilerin vatan sevgi ve bilinci tam olarak oluşmamıştır.

Geçici koruma altındaki Suriyelilerin vatanlarından uzak olma hakkındaki düşüncelerine bakıldığında yaklaşık üçte ikisinin *olumlu görüş* temasında “özlüyorum, üzgünüm” kategorisinde, üçte birinin ise *olumsuz görüş* temasında “özlemiyorum, üzülüyorum” kategorisinde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Katılımcılar sırasıyla *eski Suriye’yi özlüyorum, ülkemdeki yıkımdan dolayı ayrıldığım için üzgünüm, Suriye’yi vatan olarak görmüyorum, artık beni Suriye’ye bağlayan bir şey yok ve özlemiyorum* şeklinde düşündüklerini ifade etmişlerdir. Vatanından ayrı kalmış olmadan kaynaklı üzgün ve özlem duyan bir çoğunluğa rağmen katılımcıların bir kısmının araştırmanın sonucuna göre Suriye’yi vatan olarak görmüyorum ve beni Suriye’ye bağlayan bir şey yok ifadeleri dikkat çekmektedir. Geçici koruma altındaki Suriyelilerin bu şekilde düşünmelerine doğup büyüdüğüleri, hayatlarını sürdürdükleri, maddi ve manevi bağları olan ülkeden, canlarını, mallarını ve namuslarını koruyamama gibi nedenlerden ayrılmaları dolayısıyla bu duygulara kapıldıkları; genel olarak vatandan uzak olma konusundaki ifadelerinin arkasında onların toplum ve birey olarak yaşadıkları psikolojik çöküntüleri ve çaresizlikler içerisinde olmalarının etkili olduğu söylenebilir. Diğer taraftan ülkemizdeki göçmen ilişkilerinde ağırlıklı olarak misafirlik anlayışı ön plandadır. Karşılıklı görev temelli bu anlayışta her iki gruba dahil olan bireylerden belli davranışlar sergilemesi beklenir. Ev sahibi ve misafir arasındaki bu rol dağılımı misafirliğin uzaması ile birlikte sosyal yük olarak algılanmaya başlar (Altıntaş, 2014: 252-253). Misafirde gerçekleşen kültür şoku çok zaman negatif şekillenirken bazı durumlarda faydalı sonuçlar doğurabileceğini savunanlar da vardır (Marshall 1999: 443). Olumlu görüşlerin çoğunlukta olması bu ev sahibi misafir ilişkisinde Suriyelilerin özellikle göçlerinin ilk safhasında oldukça olumlu ve kabulkar karşılanmalarının payı olabilir. Ayrıca gönüllülük esası ile ülke sınırlarını geçen bireyler ile zorunluluk halleriyle (savaş, salgın hastalık, siyasi vb.) göç edenlere karşı davranışlar arasında temel farklılıklar vardır. Çok zaman zorunluluk hallerinde göç edenlere gönüllü göçmenlere sunulandan daha güçlü haklar verilir (Bakewell, 2015; 190).

Geçici koruma altındaki Suriyelilerin Türkiye’ye sığındıklarında beklentileri eş değer haklar, huzur ve güvenlik ile yüksek maddi gelir olmak üzere üç kategoride toplanmıştır. Genel olarak bu beklentilerin karşılanma durumuna bakıldığında katılımcıların üçte ikisi beklentilerinin karşılandığını ifade ederken, üçte biri karşılanmadığını söylemiştir. Araştırmaya katılan Suriyelilerin önemli bir kısmı huzur

Türkiye’de Geçici Koruma Altındaki Suriyelilerin Vatan Algısına İlişkin Görüşleri

ve güvenlik beklentisiyle Türkiye’ye sığındıklarını ve bu beklentilerinin karşılandığını ifade etmişlerdir. Suriye’de iç savaş ve terör nedeniyle insanların can güvenlikleri kalmadığından canlarını kurtarabilecek, onlara kucak açabilecek bir ülke arayışına girmelerinden dolayı beklenti düzeylerinin fazla olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Suriyelilerin bir kısmı Türklerle eş değer haklar beklediklerini ve bu beklentilerinin karşılanmadığını söylerken diğer kısmı ise eş değer hakların karşılandığını ifade etmişlerdir. Eş değer hakların karşılanamaması, Suriyeli sığınmacıların Türk vatandaşı olma ve refah içinde yaşama gibi yüksek beklentiler içinde olmalarına bağlanabilir. Eş değer haklar bekliyordum, karşılandı diyen Suriyeli sığınmacıların çocuklarının eğitimlerine devam etmelerine, hastanelerde tedavi olabilmelerine, devlet kurumlarında bütün iş ve işlemlerini rahatlıkla yapabilmelerine, Türk halkının her konuda onlara yardımcı olmalarına bağlanabileceği düşünülmektedir. Sönmez ve Tatan (2007: 405) yabancı uyruklu öğrenciler üzerine yaptıkları çalışmada öğrencilerin en çok dil yetersizliğinden dolayı iletişim kuramama sorunu ile karşılaştıklarını tespit etmişlerdir. Dertlerini anlatamadıkları için uyum problemi dışında sağlık anlamında sıkıntılarını da dile getirmede zorlandıklarını ortaya koymuşlardır.

Geçici koruma altındaki Suriyelilerin Türkiye’yi vatan olarak görme durumu incelendiğinde sırasıyla *vatan olarak görüyorum*, *ikisini de vatan olarak görüyorum* ve *vatan olarak görmüyorum* şeklinde tespit edilmiştir. Çalışkan (2014) tarafından 1953 Göçü Sonrası Yücelcilerin Memleket/Yugoslavya ve Ana Vatan/Türkiye Algıları üzerine yapılan çalışmada Yücelcilerin memleket olarak Yugoslavya’yı, ana vatan olarak ise Türkiye’yi algıladıklarını; Türkiye’yi sahiplendikleri ve Türkiye tarafından sahiplenilmek ve burada yeni bir başlangıç yapmak istediklerini ifade ettikleri tespit edilmiştir. Benzer şekilde Karataş, Yürüdü, Çakaloğlu ve Çakır (2015) tarafından Yemen’de bir Türk köyü olan Beyt-el Türki’de yaşayanların Türkiye algısı üzerine yapılan çalışmada katılımcıların Yemen’i yaşadıkları yer, Türkiye’yi ise anavatan olarak gördükleri belirlenmiştir. Bu çalışmalarda katılımcıların Türkiye’yi vatan olarak algılamalarının nedenleri Türk kökenli ve aynı tarihsel bilince sahip olmalarına bağlanabilir. Geçici koruma altındaki Suriyelilerin ise Türkiye’yi vatan olarak algılamasında Türkiye’nin huzurlu ve güvenli bir ülke olduğunu düşünmeleri ve Türkiye tarafından sahiplenildiklerini hissetmelerinin etkili olduğu düşünülebilir. Yurdigül, Ayhan ve Kala (2017) tarafından Kosova genç nüfusunun vatan algısı üzerine yapılan çalışmada katılımcıların ikinci vatan olarak Arnavutluk ve Türkiye’yi algıladıkları tespit edilmiştir. Bu sonuç çalışmanın sonuçlarıyla nedensellik açısından paralellik göstermektedir. Arnavutluk’un Kosova’ya komşu olması, halkının çoğunluğunun Müslüman olması ve kültürel benzerlikler göstermelerinin sonucu olduğu düşünülmektedir. Türkiye’yi ikinci vatan olarak algılamaları halkın Müslüman olmasına ve tarihten gelen duygusal bağlara bağlanabilir. Suriyelilerin de Türkiye’yi ikinci vatan olarak görmelerinde hemen hemen aynı faktörlerin etkili olduğu düşünülmektedir. Geçici koruma altındaki Suriyelilerin bir bölümünün ise Türkiye’yi vatan olarak algılamamasının sebebi farklı beklentilere sahip olmalarına veya her şey normale döndüğünde tarihi ve coğrafi nedenlerle vatan olarak algıladıkları ülkelere dönmek istemelerine bağlanabilir.

Geçici koruma altındaki Suriyelilerin ileride yaşamak istedikleri yer ve nedenlerine bakıldığında sığınmacıların büyük bir kısmının *huzur ve güvenlik, maddi imkânlar, Suriye ile bağının kalmaması ve eşit haklara sahip olma* nedenleriyle Türkiye de yaşamak istedikleri; geçici koruma altındaki Suriyelilerin bir kısmının ise *vatanları olması* nedeniyle Suriye'de yaşam normale dönerse dönmek istedikleri tespit edilmiştir.

ÖNERİLER

Çalışma sonuçlarından yola çıkarak geçici koruma altındaki Suriyelilere barındıkları ortamlarda devlet tarafından sonraki dönem ve vatandaşlık haklarına ilişkin bilgilendirmelerin yapılması ile beklentilerinin yönlendirilmesi önerilebilir. Geçici koruma altındaki Suriyelilerin eğitim gören çocuklarına eğitim aldıkları okullarda vatan sevgisi, vatan bilinci ve vatandaşlık kavramlarıyla ilgili ders içerikleri zenginleştirilebilir. Bu çalışma Kırşehir ilinde yaşayan 35 geçici koruma altındaki Suriyeli ile sınırlı olduğu için Türkiye genelinde kapsamlı bir çalışma yapılarak daha zengin sonuçlara ulaşılabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Aksoy Z. (2012). Uluslararası göç ve kültürlerarası iletişim. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(20),292-303.
- Altıntaş, S. (2014). Davetsiz misafirler: Türkiye'deki mültecilerin maduniyet görünümleri. *İdeal Kent-Kent Araştırmaları Dergisi*, 14, 252-276.
- Ankaralı, H., Pasin, Ö., Karacan, B., Tokar, M., Künüroğlu, M., Çaça, M., Özislam, M. E. & Şahingöz, N. B. (2017). Üniversite öğrencilerinin Türkiye'deki suriyeli sığınmacılara bakış açısı. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*. 7(3), 122-132.
- Bakewell, O. (2015). Göç kuramında yapı ve fail kavramları üzerine bazı görüşler. *Göç Araştırmaları Dergisi*. 1(2), 188-218.
- Canyurt, D. (2015). Suriye gelişmeleri sonrası suriyeli mülteciler: Türkiye de riskler. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (48), 127-146.
- Cerev, G. & Yenihan, B. (2016). Göçün işgücü piyasalarına etkisi üzerine bir inceleme: elazığ ili örneği. 2nd International Congress on Applied Sciences: "Migration, Poverty and Employment" Proceedings, Konya/Turkey, 135-141.
- Creswell, J. (1998). W.(1998). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five traditions*, Thousand Oaks: Sage Publishers.
- Çakırcı Özservet, Y. (2015). Zeytinburnu'nda Doğu Türkistan Türklerinin ulus ötesi bellek eklemesi. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 3(1),59-80.DOI: 10.14782/SBD.2015112078.
- Çalışkan, B. (2014). 1953 Göçü sonrası yücelcilerin memleket/yugoslavya ve anavatan/Türkiye algıları. *İnsan & Toplum Dergisi*, 4(8), 137-162.

Türkiye’de Geçici Koruma Altındaki Suriyelilerin Vatan Algısına İlişkin Görüşleri

- Çifçi, T. & Dikmenli, Y. (2016). Üniversite öğrencilerinin vatan algısı ve geçmişe dönük değişimi. *Electronic Turkish Studies*, 11(3), 847-860.
- Elban, M. (2015). Tarih eğitimi ve vatanseverlik üzerine bazı düşünceler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı*, 4(3), 1302-1319.
- Erdal, İ. (2009). Rumeli ve Anadolu Muhacirlerinde Kimlik ve Vatan Algısı. *Millî Folklor*, 21(81), 78-82.
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E. & Hyun, H. H. (2011). *How to design and evaluate research in education* (5th ed.). New York: McGraw-Hill.
- Gömleksiz, M. N. & Öner, Ü. (2016). Ortaokul öğrencilerinin vatan kavramına ilişkin metaforik algılar. *Electronic Turkish Studies*, 11(2), 1409-1420.
- Harunoğulları, M. & Cengiz, D. (2014). Suriyeli göçmenlerin mekânsal analizi: Hatay (Antakya) Örneği. TÜCAUM-VIII. *Coğrafya Sempozyumu*, 23-24 Ekim: Ankara, 309-318.
- İzbirak, R. (1992). *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: Öğretmen Kitapları Dizisi:157. İstanbul.
- Kaçmaz, E. (2012). *Türkçe Sözlük*. Gönül Yayıncılık, Ankara
- Karataş, M., Yürüdü, E., Çakaloğlu, C. & Çakır, A. (2015). Yemen’de bir türk köyü olan beyt-el türkî’de yaşayanların türkiye algısı. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, (4), 106-115.
- Koçak, Y. & Terzi, E. (2012). Türkiye’de göç olgusu, göç edenlerin kentlere olan etkileri ve çözüm önerileri. Kafkas Üniversitesi. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(3), 163-184.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. sage.
- Mutluer, M. (2003). *Uluslararası göçler ve türkiye: kurumsal ve ampirik bir alan araştırması*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Öner, N. (2008). *Millî zihniyet ve millî birlik*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Özgüzel, S. & Çetintürk V. E. (2016). Türkiye’deki göçmen çocuklarının topluma kazandırılması için Hollanda’nın deneyimlerinden alınabilecek dersler. 2nd International Congress on Applied Sciences: “Migration, Poverty and Employment” Proceedings, Konya/Turkey, 555-565.
- Özkan, R., & Taşkın, M. A. (2014). İlköğretim öğrencilerinin vatan olgusuna ilişkin algılarının belirlenmesi. *Tarih Okulu Dergisi*, 7(XVII), 889-906.
- Özkerem, A. & Acungil, Y. (2016). Göç Olgusu Ve Göçün Kentlerin Toplumsal, Ekonomik, Kültürel gelişmesine ve Kalkınmasına Etkileri. *2nd International*

Congress on Applied Sciences: "Migration, Poverty and Employment" Proceedings, Konya/Turkey, 332-338.

- Paksoy, A. F. & Şentöregil, M. (2018). Türk basınında Suriyeli sığınmacılar: ilk beş yılın analizi (2011-2015). *Selçuk İletişim Dergisi*, 2018, 11 (1), 237-256.
- Sönmez, Ö. F. & Tatan, M. (2017). Sosyal bilgiler dersinin yabancı uyruklu öğrencilerin vatandaşlık algılarına etkisi: tokat ili örneği. *Electronic Turkish Studies*. 12(6), 393-410.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik ve Geçerlilik*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tavşancıl, E. & Aslan, E. (2001). *Sözel, yazılı ve diğer materyaller için içerik analizi ve uygulama örnekleri*. İstanbul: Epsilon Yayınevi.
- Tunç, A. Ş. (2015). Mülteci davranışı ve toplumsal etkileri: türkiye'deki suriyelilere ilişkin bir değerlendirme. *Tesam Akademi Dergisi*, 2(2), 29-63.
- Tümertekin, E. & Özgüç, N. (2004). *Beşeri Coğrafya: İnsan, Kültür, Mekân*. İstanbul: Çankaya Kitabevi.
- Türküresin, H. (2018). Ortaokul öğrencilerinin vatan kavramına ilişkin algılarının metafor yoluyla belirlenmesi. *Uluslar arası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10, 30-41.
- Türnüklü, A. (2000). Eğitim bilimleri araştırmalarında etkin olarak kullanılacak nitel bir araştırma tekniği: görüşme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*. 24, 54-559.
- Ulusoy, K. & Erkuş, B. (2015). Sosyal bilgiler dördüncü sınıf ders programındaki tarih konuları ile ilgili kavramlara ilişkin öğrenci algıları. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2015(5), 147-158.
- Url: http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik 09.03.2018 tarihinde erişilmiştir.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (7.Baskı). Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Yıldız, Ö. (2013). Türkiye kamplarında Suriyeli sığınmacılar: sorunlar, beklentiler, türkiye ve gelecek algısı. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 16(1), 141-163.
- Yurdigül, Y., Ayhan, N. & Kala, C. (2017). Kosova genç nüfusunda vatan algısı üzerine bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi: Türkistan Forumu III "Küreselleşme Sürecinde Türk Dünyasının Geleceği" Bildiri Kitabı* 194-213.

Makale Geliş Tarihi:12.09.2018 Yayın Kabul Tarihi: 11.11.2018

TÜRKÇE ÖĞRETMENİ ADAYLARININ METİN KAVRAMI VE METİNLE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

İzzet ŞEREF*-Zeynep CİN ŞEKER**

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkçe öğretmeni adaylarının metin kavramı ve metinle Türkçe öğretimi ile ilgili görüşlerini tespit etmektir. Çalışmada nitel araştırma desenlerinden biri olan olgubilim deseni kullanılmıştır. Çalışmanın araştırma grubunu uygun örnekleme tekniğiyle seçilen Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitim Ana Bilim Dalında öğrenim gören 39 üçüncü sınıf ve 37 dördüncü sınıf olmak üzere toplam 76 Türkçe öğretmeni adayı oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitim Bölümünde okuyan öğrencilere açık uçlu sorular sorulması yoluyla elde edilmiştir. Verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmış olup elde edilen veriler frekans değerleriyle tablolara aktarılmıştır. Sonuç olarak Türkçe öğretmeni adaylarının metin kavramı ve metinle Türkçe öğretimi ile ilgili görüşlerinin sınırlı olduğu, bu çerçevede öğretmen adaylarının yeterliklerinin tekrar sorgulanması gerektiği anlaşılmıştır. Ayrıca metin kavramı ve metinle Türkçe öğretimi ile ilgili üçüncü sınıf öğretmen adaylarının, dördüncü sınıf öğretmen adaylarına göre daha doğru ve daha çeşitli görüşlere sahip oldukları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türkçe öğretmeni adayları, metin kavramı, metinle Türkçe öğretimi, içerik analizi.

THE OPINIONS of TURKISH TEACHER CANDIDATES REGARDING to THE NOTION of TEXT and TEACHING TURKISH by TEXT

Abstract

The aim of this study is to determine the opinions of Turkish teacher candidates regarding to the notion of text and teaching Turkish by text. In the study, the phenomenological pattern that one of the qualitative research patterns was used. The study group of the research is a total of 76 Turkish teacher candidates who have been studying at the Department of Turkish Language Education in Atatürk University KâzımKarabekir Education Faculty, were selected by appropriate sampling technique. The data of the study were collected from the students with open-ended questions. In the analysis of data, content analysis method was used and the obtained data were tabulated with frequency values. As a result, it has been understood that the opinions of Turkish teacher candidates about the text concept and the teaching of Turkish by text are limited and the competences of the teacher candidates should be questioned again in this frame. Furthermore, it has been seen that the third grade teacher candidates related to the concept of text and

* Dr. Öğretim Üyesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, e-ileti: izzet.serf@gmail.com. ORCID: 0000-0002-2379-1373.

** Dr., Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, e-ileti: zeynep.seker@atauni.edu.tr. ORCID: 0000-0002-0294-2961.

teaching Turkish by text have more accurate and more diverse views than the fourth grade teacher candidates.

Key Words: Turkish teacher candidates, the notion of text, teaching Turkish by text, content analysis method.

1. GİRİŞ

1.1. "Metin" Kavramı

Metin, sözlü ya da yazılı olarak bir sistem dâhilinde bir araya getirilmiş ve anlamı olan her türlü dil birliğidir. Aksan'a (1982: 205) göre "metin; yazı dilinin gerçekleşmiş her sözcüğü, dilin bir bütün oluşturan tüm sözlü sözcükleri; sonlu sayıda tümcenin bağdaşık dizisi"dir. Güneş (2014: 249), daha bütüncül bir tanımla metnin "bilgi, duygu ve düşüncelerin yerleştirildiği yapılar olduğunu" söylemiştir. Aynı zamanda bu yapılarda bilgilerin tesadüfen yer almadığını; tam tersine bilgilerin bir düzenleniş biçimi olduğunu; yerleştirme işleminin peş peşe sıralama şeklinde değil, mantıklı bir düzenleme ile gerçekleştirildiğini ifade etmiştir. Günay (2007: 44), metni "belirli bir bildirişim bağlamında bir ya da birden çok kişi tarafından sözlü ya da yazılı olarak üretilen anlamlı bir dil dizgesi bütünü" olarak tanımlamaktadır. Günay'ın bu tanımına göre bir şiirin, romanın ya da cümlelerin metin özelliği taşıması için en temel şart bildirişim bağlamıdır. Bildirişimin gerçekleşebilmesi için ise anlama ihtiyaç vardır. Yani bir ürünün, metin kimliğine bürünebilmesi için anlamlı olması gerekir. Özetle metin bir örgü veya doku, esas gayesi bildirişim olan ve kendine has kurallara sahip, farklı parçaların bir araya gelerek anlam kazanmasıyla oluşan bir bütündür.

1.2. Metinle Türkçe Öğretimi

Gerek geleneksel gerek modern metotlarda dil öğretiminin temel hedefi birtakım dil bilimsel kuralları kavratmak değildir. Türkiye'de daha önce tercih edilen Davranışçı Yaklaşım ve hâlihazırda uygulanmakta olan Yapılandırmacı Yaklaşım'da dil öğretiminin gerçek dil ortamlarından kopuk bir şekilde gerçekleştiği söylenebilir. Dil öğretiminde temelde hedeflenen şey, öğrencilerin günlük hayatlarında kendilerini hem yazılı hem de sözlü olarak en iyi şekilde ifade etmelerini sağlamaktır. Yani dil bilgisi öğretiminde öğrencilere öncelikle dili iyi ve güzel kullanmanın öneminin hissettirilmesi gerekir. Aksi takdirde öğrenci dil bilgisini dilden farklı algılayabilir. Bu durumda öğrencinin Türkçe derslerinde olduğu gibi birçok alanda başarısız olmasına sebep olabilir.

PISA sonuçları Türkiye'de güncel durumda yapılan dil bilgisi öğretiminin kural ve terimlerin öğretiminden başka bir şey olmadığını ortaya koymaktadır. Öğretilen kural ve terimleri öğrencilerin merkezî sınavlarda çıkan çoktan seçmeli soruların yanıtlandırılması dışında kullanamıyor olmaları, dil öğretiminde dilin işlev boyutunun tamamen unutulduğunu, önemsenmediğini göstermektedir. Öğrenciler ezberledikleri dil bilimsel terim ve kaideleri sadece çoktan seçmeli sorularda kullanacaklarını bildikleri için belli bir zaman sonra söz konusu terim ve kaideleri unutmaktadırlar.

Türkçe Öğretmeni Adaylarının Metin Kavramı ve Metinle Türkçe Öğretimi İle İlgili Görüşleri

Bu noktada dil öğretiminde dilsel bir ürün olarak metnin önemine değinmek gerekir. Yukarıda yapılan metin tanımlarında, anlamı olan her türlü dil birliğinin metin olduğu vurgulanmıştı. Yani metin aslında dilin kendisidir. Diğer bir ifadeyle metnin temel malzemesi dildir. Buradan hareketle dil öğretiminin de ana materyalinin metin olması gerektiği ifade edilmelidir. Dil öğretim sürecinin metin odaklı yürütülmesi demek öğrencilerin dil ile doğrudan ilişki kurmaları demektir. Bu aynı zamanda dilin en iyi metinle öğretilbileceği anlamına gelmektedir.

Ana dili olarak Türkçe öğretiminde metin temelli öğretim, Türkçenin işlevsel olarak öğretilmesi anlamına gelmektedir. Bu noktada amaç dil bilgisel terim ve kaideleri metinle öğretmek değildir. Yani metin araç değildir. Doğrudan amaçtır. Kısacası dil öğretimin esas amacı dil olduğu için, metin özelinde dilin farklı işlevlerini öğrenciye somut olarak sunmak veya daha da önemlisi hissettirmektir. Çünkü metin, dilin vitrini gibidir. Soyut bir düşünce aracı olarak dil, metinle somutlaşır. O hâlde soyut olan bu düşünce aracının en iyi öğretim ortamı da metin olabilir.

1.3. İlgili Araştırmalar

Türkçe öğretiminde çok uyaranlı bir materyal olarak metnin kullanımı birçok açıdan üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu konuda alan yazında öğretmen adaylarına yönelik çalışmalardan ziyade çalışma grubunu ilköğretim öğrencilerinin oluşturduğu araştırmalara rastlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle ilköğretim Türkçe derslerinde metin kullanımının, dil öğretimine etkisinin olup olmadığını ortaya koymayı hedefleyen çalışmaların varlığından söz edilebilir. Söz gelimi Akyol (2003), metinle anlam oluşturma konusunu irdelemiş, ilköğretim birinci sınıftan itibaren bir ifade ve beceri dersi olan Türkçe dersinde metinden anlam yaratma becerilerinin detaylı bir biçimde öğrencilere kazandırılması gerektiğini ifade etmiştir. Şenay (2007), metin öğretiminde kavram haritalarının kullanılabilceğini varsaymış ve ders kitaplarından aldığı metinlerle kavram haritaları hazırlayarak model önerisinde bulunmuştur. Modern ve değişik bir yaklaşım olarak süreçsel modeli tercih eden Sulak (2014), bilgilendirici metin yapılarının süreçsel modelle öğretiminin ilköğretim 4. sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama becerilerine etkisini araştırmış, çalışmasının neticesinde süreçsel modelle bilgilendirici metin öğretiminin öğrencilerin okuduğunu anlama becerilerinin geliştirilmesinde etkili olduğunu tespit etmiştir.

Metinle Türkçe öğretiminde, dikkat edilmesi gerek bir diğer alan okuma ve anlamadır. Öğrencilerin Türkçe dersindeki başarıları, okuduklarını hangi oranda anlamlandırdıklarına bağlıdır. Okuma ve anlama becerisinin belirleyeni yöntem, teknik, strateji gibi birçok etken vardır. Söz konusu bu etkenlerin süreçteki yerinin araştırmalarla belirlenmesi öğretim sürecinin daha doğru planlanmasına katkı yapabilir. Okuma ve anlama ile ilgili alan yazında yapılan çalışmalara dikkat edildiğinde Doğrudan Öğretim Modeli (Kuşdemir ve Güneş, 2014), ekrandan okuma (İleri Aydemir, Özgür ve Horzum, 2013; Duran ve Alevli, 2014), hızlı okuma (Dedebali, 2008), Waldmann Modeli (Balta ve Demirel, 2012), okuduğunu anlama stratejileri (Kaplan ve Maltepe, 2016; Aydoğan ve Demirtaş, 2012), öğrenme stratejileri (Belet ve

Yaşar, 2007), üstbilişsel okuma stratejileri (Baydık, 2011) gibi yöntem, strateji ve tekniklerin okuma ve anlama becerisine etkisinin ortaya konulmaya çalışıldığı araştırmalara rastlanmaktadır. Alan yazında öğrencilerin okuma ve anlama becerilerinin geliştirilmesi ile ilgilenen çalışmaların varlığı da dikkat çekmektedir. Farklı sınıf düzeyindeki öğrencilerin okuma ve anlama becerilerinin geliştirilmesi konusunda DüNDAR ve Akyol (2014), Palavuzlar (2009), Lüle Mert (2014), Batur ve Alevli (2014), Yılmaz (2008) çalışma yapan araştırmacılarıdır.

Alan yazın genel olarak değerlendirildiğinde Türkçe öğretmeni adaylarının metin kavramı ve metinle Türkçe öğretimine dair görüşlerinin ele alındığı çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bu konuyu doğrudan ele alan Tok ve Yılmaz (2014), Türkçe öğretmeni adaylarının metin algılarının çok sınırlı olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu hususta Türkçe öğretmenlerinin ve öğretmen adaylarının metin işleme sürecine yönelik görüşlerini araştıran Göçer (2014), özellikle Türkçe öğretmenlerinin bu konuda görüşlerinin sınırlı olduğunu ortaya koymuştur.

Alan yazında Türkçe öğretmeni adaylarının metin kavramı, metin işleme süreci ve metinle Türkçe öğretimi hakkında görüşlerinin ele alındığı ve değerlendirildiği yeterli çalışmanın olduğu söylenemez. Bu sebeple bu araştırmanın alandaki bu eksikliği belli ölçüde gidereceği düşünülmektedir.

1.4. Araştırmanın Problemi

Bu çalışmada şu soruya cevap aranmıştır:

1. Türkçe öğretmeni adaylarının metin kavramı ve metinle Türkçe öğretimine dair görüşleri nelerdir?

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

1. Bu araştırma Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalında öğrenim gören 39 üçüncü sınıf ve 37 dördüncü sınıf olmak üzere 76 Türkçe öğretmeni adayının görüşleriyle sınırlıdır.
2. Bu çalışma Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalında öğrenim gören Türkçe öğretmeni adaylarının görüşlerini almak amacıyla araştırmacılar tarafından geliştirilen "Türkçe Öğretmeni Adaylarının Metin Kavramı ve Metinle Türkçe Öğretimi ile İlgili Görüşleri" formuyla elde edilen verilerle sınırlıdır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Deseni

Bu çalışma nitel araştırma desenlerinden olgubilimsel desene uygun olarak tasarlanmıştır. Olgubilim odaklı çalışmalar, insanların tecrübe ettikleri şeyi nasıl betimlediklerine yoğunlaşır (Patton, 2014: 107). Olgubilim, farkında olduğumuz ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız olgulara odaklanmaktadır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2011: 19). Bu çalışmada

Türkçe Öğretmeni Adaylarının Metin Kavramı ve Metinle Türkçe Öğretimi İle İlgili Görüşleri

Türkçe öğretmeni adaylarının metin kavramı ve metinle Türkçe öğretimine dair görüşleri ve daha önemlisi farkındalıklarının ortaya çıkarılması hedeflendiği için en uygun yöntemin nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim deseninin olacağı görülmüştür.

2.2. Araştırma Grubu

Bu çalışmanın araştırma grubunu, Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalında okuyan 76Türkçe Öğretmeni adayı oluşturmaktadır. Bu bölümdeki 386Türkçe öğretmeni adayından uygun örnekleme tekniğiyle seçilen 76öğretmen adayının 39'u üçüncü, 37'si ise dördüncü sınıftan oluşmaktadır. Bu tekniğe göre araştırmacı, örneklemini en ulaşılabilir olan yanıtlayıcılara öncelik vererek oluşturmaya başlar ve grup ihtiyaç duyduğu büyüklüğe ulaşana dek sürdürür (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz & Demirel, 2011: 91).

2.3. Veri Toplama Aracı

Bu çalışmanın verileri, açık uçlu, beş sorudan oluşan "Türkçe Öğretmeni Adaylarının Metin Kavramı ve Metinle Türkçe Öğretimi ile İlgili Görüşleri" formuyla toplanmıştır. Form, metin kavramı ve metinle Türkçe öğretimi ile ilgili temel noktalara yönelik sorularla oluşturulmuştur. Bu soruların amaçlanan bilgileri ölçüp ölçemeyeceğiyle ilgili ikisi eğitim bilimleri, diğeri dil alanında olmak üzere üç uzman görüşünden yararlanılmıştır. Uzmanlardan formdaki açık uçlu soruları "Evet", "Hayır" ve "Kısmen" şeklinde değerlendirilen üçlü likert tipindeki bir form yoluyla uzmanlık alanları doğrultusunda değerlendirmeleri istenmiştir. Uzmanlar tarafından kodlanan formların tutarlılık oranı yüzde % 80 olarak hesaplanmıştır. Uzmanların görüşleri doğrultusunda forma son biçimi verilmiş ve uygulamaya geçilmiştir.

2.4. Verilerin Analizi

Çalışmada elde edilen veriler, veri çözümleme tekniklerinden biri olan ve nitel araştırmalarda kullanılan içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. İçerik analizi, konu hakkında betimleyici bilgi sağlamak, bilgileri düzenlemek ve anlaşılır hâle getirmek, diğer araştırma sonuçlarını kontrol etmek ve hipotezleri test etmek amacıyla kullanılır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz & Demirel, 2011: 270).

Araştırma grubundan toplanan veriler şu sıralamaya göre çözümlenmiştir:

1. Kavramları tanımlama
2. Analiz birimlerini belirleme
3. Konu ile ilgili verilerin yerini belirleme
4. Mantıksal bir yapı oluşturma
5. Plan yapma
6. Kodlama

7. Analiz etme

8. Raporlaştırma

3. BULGULAR

Bu bölümde “Türkçe Öğretmeni Adaylarının Metin Kavramı ve Metinle Türkçe Öğretimi ile İlgili Görüşleri” formuyla toplanan verilerden elde edilen bulgular tablolar hâlinde sunulmuştur.

Tablo 1. Türkçe Öğretmeni Adaylarının Metin Kavramı ile İlgili Görüşleri

Sınıf	Görüşler	f
4	Cümlelerin bağlamsal bütünlüğüdür.	12
	Belli bir konusu ve anlatım tekniği olan bir kavramdır.	3
	Eğitsel duygu ve düşüncelerin kavratılmak istendiği yazılardır.	1
	Duygu ve düşüncelerin yazılı olarak ifade edilmesidir.	5
	Belli bir mesaj içeren söz ve söz gruplarıdır.	5
	Cümlelerden oluşan anlatma ve anlaşma aracıdır.	1
	Malzemesi dil olan farklı türlerde yazılardır.	1
	Yazarın duygu ve düşüncelerini anlatma aracıdır.	1
3	Cümleler yığındır.	1
	Anlamli paragraflar bütünüdür.	5
	İletişim bağlamında yazılı ve sözlü üründür.	2
	Dinleme ve okuma etkinliklerinde kullanılan yazıttır.	2
	Yazarın duygu ve düşüncelerini anlamli bir bütün olarak ifade ettiği belli türdeki yazıdır.	8
	Kelimelerden oluşan anlamli bütündür.	1
	Okuyucuya mesaj veren cümleler bütünüdür.	1
	Bilgi vermek amaçlı oluşturulan yazılı türdür.	8
	Anlamli cümleler bütünüdür.	7
	Ders kitaplarında yer alan ve belirli kazanımları vermek için kullanılan yazılı türdür.	6
Üst düzey beceriler kazandırmak için yazılan üründür.	1	
Herhangi bir konu hakkında farklı türlerde yazılan üründür.	2	
Bağdaşık, bağlaşıq, tutarlı ve bütünleşik bir düzendir.	2	
Sözcük-Cümle-Paragraf-Metin	2	

Türkçe Öğretmeni Adaylarının Metin Kavramı ve Metinle Türkçe Öğretimi İle İlgili Görüşleri

Kelimeler yığındır.	1
Ses-Kelime-Cümle-Metin	1

Tablo 1'e bakıldığında dördüncü sınıflardan on ikisinin metni; cümlelerin bağlamsal bütünlüğü, beşinin duygu ve düşüncelerin yazılı olarak ifade edilmesi, beşinin ise belli bir mesaj içeren söz ve söz grupları olduğunu ifade ettikleri anlaşılmaktadır. Üçüncü sınıflardan sekizinin yazarın duygu ve düşüncelerini anlamlı bir bütün olarak ifade ettiği belli türdeki yazı, sekizinin bilgi vermek amaçlı oluşturulan yazılı tür, yedisinin Anlamlı cümleler bütünü, altısının ders kitaplarında yer alan ve belirli kazanımları vermek için kullanılan yazılı tür, beşinin anlamlı paragraflar bütünü olduğunu düşündükleri görülmektedir. Üçüncü ve dördüncü sınıflar birlikte değerlendirildiğinde Türkçe öğretmeni adaylarının metin kavramının ne olduğu ile ilgili ortak bir görüşlerinin olmadığı, hatta birbirlerine zıt görüşlere sahip oldukları söylenebilir.

Tablo 2. Türkçe Öğretmeni Adaylarının Ana Dili Olarak Türkçe Öğretiminde Metin Kullanımına Yeterince Yer Verilip Verilmediği ile İlgili Görüşleri

Sınıf	Görüşler	f
4	Yer veriliyor. Hatta metinleri işlemek için zaman yetmiyor.	1
	Yer veriliyor. Aynı zamanda işlevsel olarak kullanılıyor.	8
	Yer veriliyor fakat işlevsel kullanılamıyor.	4
	Çok fazla yer veriliyor. Bu nedenle öğrenciler sıkılıyor.	1
	Yer veriliyor fakat seçilen metinler öğrenci düzeyine uygun değil.	1
	Yer veriliyor fakat geleneksel yöntemle çözümleme yapılıyor.	2
	Ders kitaplarında yeterince metin var.	2
	Yer veriliyor ama metin dışı etkinlikler öğrencileri metinden uzaklaştırıyor.	2
	Yer veriliyor ancak metinler amaç ve kazanımlara uygun değil.	2
Yer verilmiyor çünkü seçilen metinler nitelikli değil.	3	
3	Yeterince metin var ama işlevsel olarak kullanılmıyor.	9
	Yeterince metin var ama farklı çözümleme yöntemleri kullanılmıyor.	3
	Yeterince kullanılıyor fakat farklı türde etkinliklere daha çok yer verilmelidir.	1
	Kısmen yer veriliyor ancak sınav kaygısı gibi farklı tutumlar var.	6
	Yer verilmiyor çünkü okuma kültürü oluşturulamıyor.	1
Ders kitaplarında bolca metin ve etkinlik var.	3	

Metinlere yer verilmesinden çok doğru metinleri kullanmak önemlidir.	1
Metin sayısı yeterli fakat uygun metinler seçilmiyor.	8
Ders kitaplarında yer alan ve belirli kazanımları vermek için kullanılan yazılı türdür.	6
Daha çok metin örneğine yer verilebilir.	1
Yer verilmiyor. Çünkü sadece dil bilgisi önemsenmektedir.	2
Yer verilmiyor. Çünkü metinler ana dili öğretiminde yetkin değil.	2
Yeterince yer veriliyor. Hatta metin çokluğundan dolayı öğrenciler sıkılıyorlar.	1

Tablo 2’de Türkçe öğretmeni adaylarının ana dili olarak Türkçe öğretiminde metin kullanımına dair görüşleri sunulmaktadır. Tabloya dikkat edildiğinde dördüncü sınıf öğretmen adaylarının sekizinin metne yeterince yer verildiğini ve işlevsel olarak kullanıldığını, üçünün ise yeterince yer verilmediğini düşündükleri ortaya çıkmaktadır. Dördüncü sınıf öğretmen adaylarının görüşlerine genel olarak bakıldığında ana dili olarak Türkçe öğretiminde yeterince metin kullanıldığını ancak metinlerin işlevsel kullanılmadığını, geleneksel yöntemlerle işlendiğini, metin dışı etkinliklerin tercih edildiğini, metinlerin amaç ve kazanımlara uygun olmadığını ileri sürdükleri anlaşılmaktadır. Üçüncü sınıf öğretmen adaylarının da aynı görüşlere sahip olduklarını söylemek yanlış olmaz. Öğretmen adaylarının bu konuda metinlere yeterince yer verildiğini fakat hem metin seçiminde hem de metin işleme sürecinde yeterince titiz davranılmadığını düşündükleri söylenebilir.

Tablo 3. Türkçe Öğretmeni Adaylarının Üst Düzey Düşünme Becerilerinin Geliştirilmesinde Metin Kullanımının Önemi ile İlgili Görüşleri

Sınıf	Görüşler	f
	Metinler aracılığıyla öğrencilerin soru sorarak yeni fikirler üretmeleri sağlanır.	1
	Öğrencilerin metinlerden elde edilen düşünceler üzerine düşünmeleri sağlanarak eleştirel düşünme becerileri geliştirilir.	11
3	Metinler aracılığıyla öğrencilerin öz denetim ve çevrede yaşananları değerlendirme becerileri gelişir.	4
	Metinler, öğrenilen üst düzey düşünme becerilerinin uygulandığı alandır.	9
	Metin seçiminde niteliğe önem verilmesi üst düzey becerilerin geliştirilmesinde etkilidir.	6
	Metinlerdeki örnek olaylar öğrencilerin problem çözme	8

Türkçe Öğretmeni Adaylarının Metin Kavramı ve Metinle Türkçe Öğretimi İle İlgili Görüşleri

	becerilerini geliştirir.	
	Metinler öğrencilerin ön bilgilerini harekete geçirir.	4
	Metinler öğrencilerin yaratıcı düşünme becerilerinin geliştirilmesinde etkilidir.	7
	Farklı özelliklerdeki metinler öğrencilerin üst düzey düşünme becerilerinin geliştirilmesinde daha etkilidir.	4
	Metinler öğrencilerin yaşam becerilerini geliştirir.	2
	Metin işleme etkinlikleri ve süreci üst düzey düşünme becerilerinin geliştirilmesinde doğrudan etkilidir.	2
	Üst düzey düşünme becerilerinin geliştirilmesinde öncelikle uygun metin seçilmelidir.	5
	Metinlerdeki örnek olaylar öğrencilerin problem çözme becerilerini geliştirir.	10
	Metinlerle öğrencilerin yeni fikirler üretmeleri sağlanabilir.	3
4	Metinlerde anlatılanlar öğrencilerin yaratıcı düşünme becerilerini geliştirir.	8
	Metinler öğrencilerin soyut düşünme ve analitik düşünme becerilerini geliştirir.	1
	Metinler öğrencilerin yaşam becerilerini geliştirir.	2
	Metinler öğrencilerin olayları daha kapsamlı değerlendirmelerini sağlar.	4

Tablo 3'te Türkçe öğretmeni adaylarının üst düzey düşünme becerilerinin geliştirilmesinde metin kullanımının önemine dair görüşlerine yer verilmiştir. Bu bağlamda üçüncü sınıf öğretmen adaylarından on birinin öğrencilerin metinlerden elde edilen düşünceler üzerine düşünmeleri sağlanarak eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilebileceğini, dokuzunun metinlerin öğrenilen üst düzey düşünme becerilerinin uygulandığı alan olduğunu, sekizinin metinlerdeki örnek olayların öğrencilerin problem çözme becerilerini geliştirdiğini, yedisinin metinlerin öğrencilerin yaratıcı düşünme becerilerinin geliştirilmesinde etkili olduğunu ifade ettikleri görülmektedir. Dördüncü sınıf öğretmen adaylarından onunun metinlerdeki örnek olayların öğrencilerin problem çözme becerilerini geliştirdiğini, sekizinin ise metinlerde anlatılanların öğrencilerin yaratıcı düşünme becerilerini geliştirdiğini belirttikleri anlaşılmaktadır. Tabloya dikkat edildiğinde üçüncü sınıf öğretmen adaylarının, dördüncü sınıf öğretmen adaylarına göre hem daha detaylı ve çeşitli hem de daha zengin düşüncelere sahip oldukları söylenebilir.

Tablo 4. Türkçe Öğretmeni Adaylarının Metinle Türkçe Öğretimi Kapsamlı Alternatif Çalışmalar ile İlgili Görüşleri

Sınıf	Görüşler	f
4	Öğrenciyi araştırma ve sorgulamaya yönelik etkinlikler yapılmalıdır.	1
	Metinle ilgili daha ayrıntılı, üst düzey etkinlikler veya sorular hazırlanabilir.	1
	Canlandırma çalışmaları yapılabilir.	4
	Metin çeşitliliğine daha çok önem verilmelidir.	4
	Metin türü değiştirme çalışmaları yapılabilir.	1
	Öğrencileri aktif kılacak sorular hazırlanabilir.	1
	Dil bilgisi metindeki bağlamdan hareketle öğretilmelidir.	1
3	Alternatif metinler kullanılmalıdır.	1
	Tartışmaya uygun etkinlik/metin işleme süreci gerçekleştirilebilir.	5
	Okunan metinlerden hareketle yazma çalışmaları yapılabilir.	5
	Metin seçiminde Türk edebiyatının seçkin örneklerine öncelik verilebilir.	1
	Etkinliklerde anlama yoğunlaşmalı ve günlük hayattan kesitler sunan metinler seçilmelidir.	3
	Canlandırma ve seslendirme etkinliklerine daha çok yer verilmelidir.	13
	Metin işleme sürecinde bolca materyal kullanılmalıdır.	1
	Araştırma merakı uyandıracak metinler kullanılabilir.	2
	İlişkilendirme etkinliklerine yer verilebilir.	1
	Çalışma kitabının dışında yaratıcı düşünmeye imkân tanıyan etkinlikler yapılabilir.	1
	Metin seçimi ve işleme süreci öğrencilere sorumluluk verilerek yürütülmelidir.	4
	Sınıf dışı uygulama etkinliklerine daha çok yer verilebilir.	4
	Grup etkinliklerine daha çok yer verilebilir.	1
Öğrencilerin metin üzerinde ayrıntılı düşüncelerini (ifadelere yoğunlaşma) sağlayıcı etkinlikler yapılabilir.	4	

Türkçe Öğretmeni Adaylarının Metin Kavramı ve Metinle Türkçe Öğretimi İle İlgili Görüşleri

Tablo 4'te Türkçe öğretmeni adaylarının metinle Türkçe öğretimi ile ilgili hâlihazırda yürütülen çalışmalara alternatif neler yapılabileceğine dair görüşleri sunulmaktadır. Tablodaki verilere göre dördüncü sınıf öğretmen adaylarından dördünün canlandırma çalışmaları yapılabileceğini, yine dördünün de metin çeşitliliğine daha çok önem verilmesi gerektiğini düşündükleri anlaşılmaktadır. Üçüncü sınıf öğretmen adaylarının bu konuda daha farklı görüşlere sahip oldukları dikkat çekmektedir. Bu bağlamda tabloya bakıldığında on üçünün canlandırma ve seslendirme etkinliklerine daha çok yer verilebileceğini, beşinin tartışmaya uygun etkinlik/metin işleme süreci gerçekleştirilebileceğini, beşinin okunan metinlerden hareketle yazma çalışmaları yapılabileceğini ileri sürdükleri görülmektedir. Tablodaki görüşlerden en farklı olanı ise öğrencilerin metin üzerinde ayrıntılı düşüncelerini (ifadelere yoğunlaşma) sağlayıcı etkinliklere öncelik verilmesi gerektiği ile ilgilidir.

Tablo 5. Türkçe Öğretmeni Adaylarının Temel Dil Becerilerinin Geliştirilmesinde Metnin Önemi ve Metin Kullanımı ile İlgili Görüşleri

Görüşler	Sınıfa Göre Frekans Dağılımı	
	3	4
Okuma anlama becerisini geliştirir.	18	9
Dinleme becerisini geliştirir.	15	8
Yazma becerisini geliştirir.	11	8
Konuşma becerisini geliştirir.	12	8
Sesli okuma, dinleme becerisini geliştirir.	4	5
Sesli okuma, okuma becerisini geliştirir.	3	3
Metin, kelime dağarcığını geliştirerek konuşma becerisini geliştirir.	4	1
Doğru metin, okuma zevki uyandırır.	4	0
Metin, öğrencilerin karşılaştıkları farklı üslupları konuşma becerilerine katmalarını sağlar.	5	5
Metin tamamlama çalışmaları sayesinde öğrencilerin yazma becerileri gelişir.	2	2
Metin okuma, düşünme becerisini geliştirerek yazma becerisine doğrudan etki eder.	2	2
Metin okuma, doğru telaffuz becerisi kazandırır.	1	2
Metin üzerinden sorular sorma, konuşma becerisini geliştirir.	2	3
Metin okuma, öğrencilerde yazma merakı uyandırır.	1	1

Tablo 5'te Türkçe öğretmeni adaylarının temel dil becerilerinin geliştirilmesinde metnin ve metin kullanımının önemine dair görüşleri yer almaktadır. İfadelere genel olarak bakıldığında derslerde metin kullanımının öğrencilerin yazma, konuşma, dinleme ve okuma becerilerinin geliştirilmesinde doğrudan etkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda öğretmen adaylarının sunulan görüşleri doğrultusunda metin kullanımının öğrencilerde okuma ve yazma ilgisi uyandıracak da söylenebilir. Tabloda dikkati çeken bir başka husus ise üçüncü sınıf öğretmen adaylarının, dördüncü sınıf öğretmen adaylarına göre daha çok görüşe sahip olduklarıdır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

1. Türkçe öğretmeni adaylarının metin kavramı ile ilgili alan yazındaki tanımlardan çok farklı tanımlar yaptıkları görülmüştür. Bu tanımlardan öğretmen adaylarının metin kavramını tam olarak bilmedikleri, sözlü veya yazılı hangi ürünlere metin denilebileceği konusunda genellikle yanlış bilgilere sahip oldukları anlaşılmıştır. Özellikle dördüncü sınıf öğretmen adaylarının metin kavramına dair üçüncü sınıf öğretmen adaylarına göre daha sınırlı bilgilere sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Tok ve Yılmaz'ın (2014), Türkçe öğretmeni adaylarının metin algılarını araştırdıkları çalışmalarında da öğretmen adaylarının metin kavramına ilişkin bilgilerinin çok yüzeysel olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Öğretmen adaylarından bazıları metnin kelimeler ve cümleler yığını olduğunu ifade etmişlerdir. Bu ifadeler metin kavramının esasına zıt düşünceler içermektedir. Çünkü metin bir yığın değildir, aksine dilsel bir sistemdir. Bu hususta öğretmen adaylarının çok büyük bir kavram yanılgılarının olduğu aşikârdır.

2. Türkçe öğretmeni adaylarının Türkçe öğretiminde metne yeterince yer verildiğini düşündükleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu noktada aslında öğretmen adaylarının çok da olumlu görüşlere sahip oldukları söylenemez. Çünkü metne yeterince yer verildiğini düşünüyorlarken metinlerin işlevsel kullanılmadığını, geleneksel yöntemlerle çözümlendiğini, metin dışı etkinlikler yapıldığını, doğru metinlerin tercih edilmediğini ileri sürdükleri anlaşılmıştır. Yani öğretmen adayları, metin kullanımına yeterince yer verildiğini ama metin seçimi ve metin işleme sürecinde titiz davranılmadığını savundukları görülmüştür.

3. Türkçe öğretmeni adaylarının öğrencilerin üst düzey düşünme becerilerinin geliştirilmesinde metin kullanımının önemine dair görüşlerinin olumlu yönde olduğu anlaşılmıştır. Bu bağlamda öğretmen adaylarının metnin öğrencilerin yaratıcı düşünme, eleştirel düşünme, öz denetim, problem çözme, soyut düşünme, analitik düşünme gibi üst düzey düşünme becerilerinin iyileştirilmesinde etkili olduğunu düşündükleri tespit edilmiştir. Burada dikkati çeken bir başka husus ise üçüncü sınıf öğretmen adaylarının söz konusu bağlamda daha yetkin görüşlere sahip olmalarıdır.

Dilin temelde düşünce üretme biçimi olduğu düşünülürken metnin, dilin düşünceye dönüşmüş formu olduğunu söylemek yanlış olmaz. Metnin bu özelliği, üst

Türkçe Öğretmeni Adaylarının Metin Kavramı ve Metinle Türkçe Öğretimi İle İlgili Görüşleri

düzey düşünme becerileri kullanılarak oluşturulduğunu göstermektedir. Yani metin öğrenciye dil aracılığıyla düşüncenin nasıl oluşturulabileceğini gösteren temel materyaldir. Bu bağlamda öğrencilerin üst düzey düşünme becerilerinin geliştirilmesinde metnin öneminin göz ardı edilemeyecek kadar büyük olduğu söylenebilir.

4. Türkçe öğretmeni adaylarının hâlihazırdaki metin işleme süreçlerine, metinle Türkçe öğretimi odaklı alternatif çalışmalarla ilgili görüşlerinin çok zengin olduğunu söylemek güçtür. Özellikle dördüncü sınıf öğretmen adaylarının görüşlerinin çok sınırlı olduğu görülmüştür. Bu noktada her iki sınıftaki öğretmen adaylarının canlandırma çalışmalarına yoğunlaştıkları anlaşılmıştır. Bunun dışında üçüncü sınıf öğretmen adaylarının metne yoğunlaşan, metni esas etkinlik alanı olarak gören çalışmaların yapılması gerektiğine inandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar özellikle dördüncü sınıf öğretmen adaylarının metinle Türkçe öğretimi konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıklarını, dil öğretiminde metne dayalı etkinliklerin neler olabileceğine dair sınırlı görüşlerinin olduğunu ortaya koymuştur.

5. Türkçe öğretmeni adaylarının, öğrencilerin temel dil becerilerinin geliştirilmesinde metnin önemi ve metin kullanımı ile ilgili görüşlerinin detaylı olduğunu söylemek yanlış olur. Öğretmen adayları genelde metin kullanımının öğrencilerin okuma, dinleme, konuşma ve yazma becerilerinin geliştirilmesinde etkili olduğunu yüzeysel bir şekilde ifade ettikleri; detaylı değerlendirmeler yapamadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Yani söz gelimi okuma becerisinin metinle nasıl geliştirilebileceğine ilişkin etraflı bir değerlendirmenin yapılamadığı görülmüştür. Özellikle dördüncü sınıf öğretmen adaylarının bu konuda çok sığ düşünceler paylaştıkları anlaşılmıştır.

Bu sonuçlar doğrultusunda alanda çalışma yapacak araştırmalara yapılabilecek öneriler şunlardır:

1. Türkçe öğretmeni adaylarının metin kavramının ne olduğuna yönelik düşüncelerinin olumsuz anlamda farklılık arz ettiği düşünüldüğünde Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı lisans programının sorgulanması ve öğretmen adaylarının bu eksikliklerini giderebilecek derslerin planlanması gerektiği göz önünde bulundurulmalıdır.

2. Türkçe öğretmeni adaylarının Türkçe öğretiminde metnin önemini daha iyi kavrayabilmeleri için bu içerikte bir ders düzenlenebilir veya ilgili bir başka dersin içerisinde bu husus ele alınabilir.

3. Türkçe öğretmeni adaylarının metin işleme süreci ile ilgili yeterlikleri, metinle Türkçe öğretimi kapsamında yeniden değerlendirilebilir.

4. Türkçe öğretmeni adaylarının metin kavramı ve metinle Türkçe öğretimine dair görüşleri daha farklı ve daha büyük örneklemelerde sorgulanabilir

KAYNAKLAR

Aksan, D. (1982). Dilbilim seçkisi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Akyol, H. (2003). Metinlerden anlam kurma. *Türklük Bilgisi Araştırmalar Dergisi*, 13, 49-58.
- Aydoğan, R. ve Demirtaş, V. Y. (2012). Okumaya karşı olumlu ve olumsuz tutuma sahip 6. sınıf öğrencilerinin Türkçe dersinde kullandıkları okuduğunu anlama stratejileri ve yaratıcılık düzeyleri. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34, 22-42.
- Balta, E. E. ve Demirel, Ş. (2012). WaldmannModeli'nin 8. sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama ve eleştirel düşünme becerilerine etkisi. *TurkishStudies*, 7(3), 469-479.
- Batur, Z. ve Alevli O. (2014). Okuma becerileri dersinin PISA okuduğunu anlama yeterlilikleri açısından incelenmesi. *Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları*, 2(1), 22-30.
- Baydık, B. (2011). Okuma güçlüğü olan öğrencilerin üstbilişsel okuma stratejilerini kullanımı ve öğretmenlerinin okuduğunu anlama öğretim uygulamalarının incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 36(162), 301-319.
- Belet, Ş. D. ve Yaşar, Ş. (2007). Öğrenme stratejilerinin okuduğunu anlama ve yazma becerileri ile Türkçe dersine ilişkin tutumlara etkisi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 3(1), 69-86.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2011). Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi.
- Dedebali, N. C. (2008). Hızlı okuma tekniğinin sekizinci sınıf öğrencilerinin okuma hızlarına ve okuduğunu anlama düzeylerine etkisi. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Duran, E. ve Alevli, O. (2014). Ekrandan okumanın sekizinci sınıf öğrencilerinde anlamaya etkisi. *Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları*, 2(1),1-11.
- Dündar, H. ve Akyol, H. (2014). Okuma ve anlama problemlerinin tespiti ve giderilmesine ilişkin örnek olay çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 39(171), 361-377.
- Göçer, A. (2014). "Öğretmen ve Öğretmen Adaylarının Türkçe Dersi Metin İşleme Süreci Üzerine Görüşlerinin İncelenmesi". *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 326-336.
- Günay, D. (2007). Metin bilgisi. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Güneş, F. (2014). Türkçe öğretimi. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- İleri Aydemir, Z.; Özgür, E. ve Horzum, M. B. (2013). Ekrandan okumanın 5. sınıf öğrencilerinin bilgilendirici ve öykülendirici metin türünde okuduğunu anlama düzeylerine etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13(4), 2263-2276.

Türkçe Öğretmeni Adaylarının Metin Kavramı ve Metinle Türkçe Öğretimi İle İlgili Görüşleri

- Kaplan, A. ve Maltepe, S. (2016). Türkçe derslerinde anlama stratejileri kullanımının öğrencilerin okuduğunu anlama düzeylerine etkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 1446-1453.
- Kuşdemir, Y. ve Güneş, F. (2014). Doğrudan Öğretim Modeli'nin okuduğunu anlama becerilerine etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32, 86-113.
- Lüle Mert, E. (2014). Türkçenin eğitimi ve öğretiminde dört temel dil becerisinin geliştirilmesi sürecinde kullanılabilirlik etkinlik örnekleri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 2(1), 23-48.
- Palavuzlar, T. (2009). Hikâye ve deneme türü metinlerde okuduğunu anlama becerilerinin incelenmesi. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Patton, M. Q. (2014). Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Sulak, S. E. (2014). Süreçsel modelle bilgilendirici metin öğretiminin okuduğunu anlama becerilerine etkisi. Yayımlanmamış doktora tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Şenay, A. (2007). Kavram haritaları yöntemiyle metin öğretimi. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Tok, M. ve Yılmaz, E. (2014). "Türkçe Öğretmen Adaylarının Metin Algıları". *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (25), 245-263.
- Yılmaz, M. (2008). Türkçede okuduğunu anlama becerilerini geliştirme yolları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 131-139.

Makale Geliş Tarihi:16.09.2018 Yayın Kabul Tarihi: 15.11.2018

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN KLASİK TÜRK EDEBİYATI DERSLERİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Mehmet Celal VARIŞOĞLU*

Öz

Bu alışma, üniversitelerin Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinde lisans düzeyinde okuyan öğrencilerin Klasik Türk Edebiyatı derslerine bakışlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada nitel araştırma desenlerinden biri olan olgubilim deseni kullanılmıştır. Çalışmanın verileri Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde, farklı sınıflarda öğrenim gören ve yaşları 19 ila 26 arasında değişen 184 öğrenciden (123 kız, 61 erkek) toplanmıştır. Kolay ulaşılabilir örnekleme tekniğiyle seçilen öğrenciler, araştırmaya gönüllü olarak destek vermişlerdir. Veriler araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formuyla toplanmıştır. Formda katılımcılara Klasik Türk Edebiyatıyla ilgili çeşitli sorular sorulmuş; katılımcıların verdikleri cevaplar içerik analizi tekniğiyle çözümlenmiştir. Araştırmanın sonunda öğrencilerin genel olarak Klasik Türk Edebiyatı derslerinde işlenen konuları beğendiği, bu derslerdeki hislerinin %72.4 oranında olumlu olduğu, Bologna süreci dolayısıyla ders saatlerinin azaltılmasının olumsuz etkilerinin olduğu, öğrencilerin aruz, edebî sanatlar, metin şerhi konularında zorlandıkları, sınıf seviyesi arttıkça Klasik Türk Edebiyatı dersleri ile ilgili kaygı düzeylerinin azaldığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dili ve Edebiyatı, Klasik Türk Edebiyatı.

THE OPINIONS of THE STUDENTS WHO STUDYING at THE DEPARTMENT of TURKISH LANGUAGE and LITERATURE about OTTOMAN POETRY LESSONS

Abstract

In this study, it is aimed to reveal the views of the students who have been studying at the departments of Turkish Language and Literature about Ottoman poetry courses. Phenomenological pattern, which is one of the qualitative research designs, was used in the study. The data were collected from 184 students (female= 123, male= 61, , aged between 19 and 26) studying in different classrooms at Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Science and Arts, Department of Turkish Language and Literature. The participants, who were selected convenience sampling technique, voluntarily supported the research. The data were collected by a semi-structured interview form prepared by the researcher. The participants were asked questions about Ottoman Poetry. The participants' answers were analysed with content analysis technique. At the end of the research, it was found that students generally liked subjects in Ottoman poetry courses and 72.4% of their feelings in these courses were positive. In addition, it was concluded that reducing the course hours due to Bologna process had negative effects on these courses. The

* Dr. Öğretim Üyesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-ileti: varisoglu@gmail.com. ORCID: 0000-0002-7603-1343.

other results obtained in the study are as follows: Students have difficulty in aruz, literary arts and text commentary. As the class level increases, the level of anxiety about the lessons of Ottoman poetry decreases.

Key Words: Turkish language and literature, Ottoman poetry.

1. Giriş

Ortalama 600 yıllık bir dönemin ürünü olan Klasik Türk Edebiyatı, Türkiye'deki üniversitelerin Edebiyat, Eğitim, Fen-Edebiyat, İnsani Bilimler, Beşerî ve Sosyal Bilimler Fakültelerinde Türk Dili ve Edebiyatı, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği, Türkçe Öğretmenliği, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümlerinde; yurtdışındaki üniversitelerin Türkoloji, Orta-Doğu ve Asya Çalışmaları, Doğu Dilleri ve Edebiyatları, Oryantal Çalışmalar Merkezi gibi bölüm, enstitü ya da merkezlerinde, lisans ya da lisansüstü düzeylerde okutulmaktadır. Zaman zaman Divan Edebiyatı olarak da adlandırılan bu dersler, ilgili bölüm, enstitü ya da merkezlerde Eski Türk Edebiyatı, Klasik Türk Edebiyatı, Osmanlı Edebiyatı gibi başlıklar altında okutulur.

Belki adında “eski” ibaresini taşıması, belki görkemini eskide bırakması ya da değişen dünya, yaşam ve düşünce sistemleri, Klasik Türk Edebiyatına bakışı da etkilemiş; imaj ve hayal sistemi, muhtevası anlaşılardan yapılan yorumlar, öğrencilerin 600 yüzyıllık bu edebiyata genellikle ürkererek yaklaşmasına yol açmıştır. Kimi zaman sadece terimler, aruz, şekil bilgileri ve metin okuma yoluyla yapılan öğretim teknikleri de bu tedirginliği artırma gelmiştir. Öğrencinin geçmişe ait bilgisi azsa, ilgisi yoksa sadece öğretmen merkezli öğretim yöntemleri bu edebiyatın eksik ya da yanlış bilinmesini önleyememiştir.

Kuruluşu aruz ile kaleme alınan eserlere, bir bakıma Kutadgu Bilig'in yazılış tarihine dek götürülebilecek bu edebiyatın tüm şekil, imaj ve hayal sistemleriyle kurulması ve gelişimi, klasik hâle gelmesi Osmanlı Devleti dönemine denk gelecektir. Dinî-ahlaki eserlerin yoğunlukta olduğu, aruz vezninin şiire tatbiki ile ilgili problemlerin yoğun görüldüğü başlangıç dönemlerinden sonra, dindışı şiirlerin de artmaya başlamasıyla bu edebiyat nazım şekilleri açısından zenginleşmiştir. Aruzla ilgili problemler 15. yüzyıldan itibaren daha da azalmış; bu yüzyılda gazelde Necati, kasidede Ahmed Paşa, mesnevîde Şeyhi, Süleyman Çelebi, Hamdullah Hamdi gibi isimler varlık göstermiştir. Klasik Türk Edebiyatı gelişimini Osmanlı Devletinin siyasi sınırları içinde olduğu gibi dışında da sürdürmüştür; 15. yüzyılın sonlarında Çağatay sahasında sadece o yüzyıl edebiyatının değil, bütün Türk edebiyatı tarihinin en önemli isimlerinden Ali Şir Nevayî'yi yetiştirmiştir.

16. yüzyıl, bu edebiyatın tüm unsurlarıyla klasikleştiği bir yüzyıl olmuş; Zati, Baki, Nev'î, Yahya Bey, Hayali, Fuzuli gibi isimler sadece bu yüzyıla değil, bütün Türk edebiyatına damga vurmuşlardır. 17. yüzyılda yine zirveyi yaşayan Klasik Türk Edebiyatı, hemen her nazım şeklinde üstatlar doğurmuştur. 18. yüzyıl şairi Nedim'in

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğrencilerinin Klasik Türk Edebiyatı Derslerine İlişkin Görüşleri

şu beyitleri (Macit, 1997: 72) kendinden önceki Anadolu sahası Klasik Türk Edebiyatını bir bakıma özetler:

Nef'î vâdî-i kasâ'idde sühan-perdâzdir

Olamaz ammâ gazelde Bâkî vü Yahyâ gibi

Mesnevî semtinde geçmiştir 'Atâyî cümlesin

Hâletî evc-i rübâ'ide uçar verkâ gibi

Yukarıdaki kıtada geçen isimlerden sadece Bâkî 16. yüzyıl şairidir. Şiirde adı geçen Nef'î, Şeyhülislâm Yahya, Atâyî, Hâleti gibi şairlerin dışında, 17. Yüzyıl, Klasik Türk Edebiyatına yüzlerce şair kazandırmıştır. O kadar ki, bu şairlerden bazıları belli bir tarzın temsilcisi de olmuşlardır: Sebki Hindî şairi Nâilî ve hikemî tarzın temsilcisi Nâbî gibi.

18. yüzyılda zirvedeki son yüzyılını yaşayan bu edebiyat, Koca Ragıp Paşa, Sümbülzade Vehbi, Nedim, Şeyh Galib gibi isimleri yetiştirmiştir. 19. yüzyılda Hersekli Arif Hikmet Bey, Leskofçalı Galib Bey, Ziya Paşa, Namık Kemal gibi isimlerin yer aldığı ve Tanpınar tarafından eski şiirin son seçkin zümresi (pleiad, yıldız kümesi) olarak ifade edilen (Tanpınar, 2001: 261) Encümen-i Şuarâ ile canlandırılmaya çalışılsa da, Klasik Türk Edebiyatı önemini yitirmiştir.

Çoğu öğrencinin terim olarak bildiği gazel, kaside, aruz gibi sözcükler ya da kimi edebî sanat adları dışında, Klasik Türk Edebiyatı derslerinde şekil, tür ve akım olarak öğretilen onlarca konu bulunmaktadır. Kendine özgü bir hayal ve imaj sistemi bulunan, farklı kaynaklardan beslenen bu edebiyatı anlamak özellikle lisans öğrencileri için önemli bir problem olmuştur. Aruz ve nazım şekilleri gibi şekille ilgili unsurlar dışında, tematik konular, edebî sanatlar, mitolojik unsurlar, halk inanç, âdet ve görenekleri, bu edebiyatın kendine has mecaz sistemi, Arap ve Fars edebiyatlarından alınmış kimi unsurlar, bu edebiyatın öğretilmesini daha teknik hâle getirmiş; öğrenciler açısından ise bu edebiyatı anlamak için çaba dışında geniş bir okuma ve araştırmayı zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluk, özellikle Klasik Türk Edebiyatı derslerinin öğretmen merkezli değil; aksine, öğretim elemanı ve öğrencinin karşılıklı etkileşimine dayalı işlenmesini gerektirir. Öğretim elemanının konuya hâkimiyeti ve bilgisi yanında rehberliği ve öğrencilerin motivasyonunu artırıcı uygulamaları da önemlidir.

Klasik Türk Edebiyatı dendiğinde ilk akla gelenlerden biri de kuşkusuz aruz veznidir. Öğrencilerin daha ilk sınıfta bu edebiyatın tematik yanıyla değil de aruz gibi şekli hususiyetleri ile tanışması irdelenmesi gereken önemli bir durumdur. Bu edebiyata dair ilk intibas, öğrencinin öğrenme sürecini olumlu ya da olumsuz olarak etkiler. Bu ve bunun gibi diğer hususlar, öğrencilerin genel anlamda Klasik Türk Edebiyatına bakışları, 4 yıllık öğrenim süreçlerinde sevdikleri / sevmedikleri, zorlandıkları / zorlanmadıkları konuların tespiti ve buradan hareketle getirmeye çalıştığımız çözüm önerileri bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır.

Literatürde, Klasik Türk Edebiyatı öğretimi üzerine yapılmış olan bazı çalışmalar yer almaktadır. Bunlardan bazıları ders kitaplarındaki divan edebiyatı metinlerini konu alırken (Karabey ve Özcan, 2016; Bilkan, 2006), bazıları aruz vezninin öğretimine (Karadeniz, 2017), bazıları divan edebiyatı öğretiminde yaşanan sorunlara (Erol ve Demir, 2017; İsen Durmuş, 2010; İspirli ve Gülbahçe, 2009; Mengi, 2006), bazıları Klasik Türk Edebiyatı hakkındaki algı ve görüşlere (Kırkkılıç, Korucu ve Kurtlu, 2015; Elbir, 2015; Aksit ve Arslan, 2014), bazıları yaşam boyu eğitim açısından divan şiirinden yararlanmaya (İspir, 2017), bazıları da divan edebiyatının öğretimi için yeni modeller sunmaya (Kırkkılıç, Sevim ve Varışoğlu, 2011) yer vermiştir. Alana yönelik yapılan çalışmalar alandaki eksiklikleri ve ihtiyaçları belirlemeye yardımcı olması sebebiyle dikkate değerdir. Tüm bu çalışmalardan hareketle, Klasik Türk Edebiyatı derslerinin lisans yıllarında muhatabı olan öğrenciler tarafından nasıl algılandığının ve özellikle de bu derslere öğrencilerin hangi duygu ve düşüncelerle yaklaştığının tespit edilmesi bu araştırmanın önceliğini oluşturmuştur.

1.1. Araştırmanın Amacı ve Araştırma Soruları

Bu çalışmanın amacı, üniversitelerin Edebiyat, Fen-Edebiyat, İnsani Bilimler, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültelerinde Türk Dili ve Edebiyatı lisans programlarında okutulmakta olan ve yaygın olarak Klasik Türk Edebiyatı adıyla bilinen derslerin yine bu bölümlerde okuyan öğrenciler tarafından nasıl görüldüğünü tespit etmektir. Bu amacın tespiti için bazı sorular çerçevesinde araştırma yapılmıştır. Araştırmanın soruları şunlardır:

- Öğrencilerin en çok beğendiği Klasik Türk Edebiyatı konuları/ etkinlikleri nelerdir?
- Öğrenciler Klasik Türk Edebiyatı derslerinde neler hissetmektedir?
- Klasik Türk Edebiyatı derslerinin işlenişi hakkında öğrencilerin görüşleri nelerdir?
- Klasik Türk Edebiyatı dersleri öğrencilere göre gerekli midir? Bu görüş ile cinsiyet, sınıf ve not ortalaması değişkenleri arasında anlamlı bir ilişkisi var mıdır?
- Klasik Türk Edebiyatı dersleri öğrencilere göre zor mudur? Bu görüş ile cinsiyet, sınıf ve not ortalaması değişkenleri arasında anlamlı bir ilişkisi var mıdır?
- Klasik Türk Edebiyatı dersleri öğrencilere göre korkulan bir ders midir? Bu görüş ile cinsiyet, sınıf ve not ortalaması değişkenleri arasında anlamlı bir ilişkisi var mıdır?

2. Yöntem

2.1. Araştırma Deseni

Bu çalışmada nitel araştırma desenlerinden biri olan olgu bilim deseni kullanılmıştır. Yaşantıları ve anlamları ortaya çıkarmaya yönelik olarak kullanılan olgu bilim araştırmalarında görüşme yoluyla ayrıntılı veriler elde edilebilir. Bundan dolayı,

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğrencilerinin Klasik Türk Edebiyatı Derslerine İlişkin Görüşleri

bireyler kendilerinin dahi farkında olmadıkları ya da üzerinde çok da düşünmedikleri durumları, yaşantıları ve anlamları dışa vurabilirler. “Olgu bilim araştırmaları, nitel araştırmanın doğası gereği kesin ve genellenebilir sonuçlar sağlamayabilir; ancak sunulacak örnekler, açıklamalar ve yaşantılar bilimsel literatüre ve uygulamaya ciddi katkılar sağlayabilir. Olgu bilim araştırmalarında içerik analiziyle verilerin kavramsallaştırılması ve olguyu tanımlayabilecek temaların ortaya çıkarılması amaçlanır.” (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s.75). Kapalı uçlu sorulardan elde edilen sayısal oranlarla değişkenler arasındaki ilişkiyi göstermek için ise betimsel yöntemden yararlanılmıştır.

2.2. Araştırma Grubu

Çalışmanın verileri Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğrencilerinden toplanmıştır. Çalışmaya toplam 184 öğrenci katılmıştır. Farklı sınıf düzeylerinden seçilen bu öğrencilerin 123’ü kız, 61’i erkektir. Öğrencilerin yaşları 19 ile 26 arasında değişmektedir. Kolay ulaşılabilir örnekleme tekniğiyle seçilen öğrenciler, araştırmaya gönüllü olarak destek vermişlerdir.

2.3. Verilerin Toplanması Ve Analizi

Araştırmanın verileri araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formuyla toplanmıştır. Formda öğrencilere Klasik Türk Edebiyatıyla ilgili çeşitli sorular sorulmuştur. Öğrencilerin verdikleri cevaplar içerik analizi tekniğiyle çözümlenmiştir. Çözümleme işleminde birbirine benzeyen veriler belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirilmiş, öğrencilerin cevapları okuyucunun anlayabileceği şekilde kategorik ifadelerle dönüştürülmüş ve sayısal verilerle gösterilmiştir. Veriler önce analiz işleminden çıkarılan kavramlara ve temalara göre kendi içinde sistemli olacak biçimde gruplandırılmış, daha sonra da genel bir çerçevede içinde üst temalara yerleştirilmiştir.

3. Bulgular

3.1. Beğenilen Klasik Türk Edebiyatı etkinlikleri/konularıyla ilgili bulgular

Öğrencilere en çok beğendikleri Klasik Türk Edebiyatı konularının/etkinliklerinin hangileri olduğu sorulmuş ve alınan cevaplar olumlu ve olumsuz görüşler olarak gruplandırılarak Tablo 1’de gösterilmiştir:

Tablo 1: Beğenilen etkinlikler/konular

Olumlu	f	Olumsuz	f
Beyit çözümlenme/ şiir şerhi	52	Hiçbir konu	7
Aruz	34	Beğendiğim bir etkinlik yok/ Etkinlik yok ki	6
Edebi sanatlar	25	Dersin erken bitmesi	1
Şairlerin hayatı, eserleri	24		
Nazım şekilleri	12		
Şiir okuma	7		
Beyitleri nesre çevirme	3		
Nazım türleri	3		
Şiirlerin anlam dünyası	3		
Tasavvuf konusu	3		
Anlama-yorumlama etkinlikleri	2		
16. yüzyıl şiiri	2		
Tüm konular	2		
15. yüzyıl şairleri	1		
Tezkireler	1		
Ders anlatımları	1		
Nedim ve 18. 19. yüzyıl şairlerinin eserleri	1		
Öğrencilerin derse katılımı	1		
Kelime çalışmaları	1		

Tablo 1'deki veriler incelendiğinde, öğrencilerin Klasik Türk Edebiyatı konularıyla ilgili çoğunlukla olumlu görüş bildirdikleri; en çok da şiir şerh etme/ beyit çözümlenme etkinlikleriyle aruz ve edebi sanatlar konusunu beğendikleri görülmüştür. Bunun yanında, olumsuz görüşe sahip olan öğrenciler ise hiçbir konuyu sevmediklerini, beğendikleri herhangi bir etkinliğin olmadığını söylemişlerdir.

3.2. Klasik Türk Edebiyatı derslerinde yaşanan hislerle ilgili bulgular

Öğrencilere kendilerini Klasik Türk Edebiyatı derslerinde nasıl hissettikleri sorulmuş, alınan cevaplar olumlu ve olumsuz gruplara ayrılmış ve bulgular Tablo 2'de sunulmuştur:

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğrencilerinin Klasik Türk Edebiyatı Derslerine İlişkin Görüşleri

Tablo 2: Derste kendinizi nasıl hissediyorsunuz?

Olumlu	f	Olumsuz	f
İyi	51	Sıkılğan/ sıkılmış	16
Güzel	31	Kötü	9
Rahat	16	Mutsuz	3
Mutlu	12	Yabancı	3
Başarılı	4	Yorgun/ bıkkın / halsiz	3
Eğlenceli	3	Düşünceli	2
Heyecanlı	3	Şaşırılmış/ şaşkın	2
Mükemmel	3	Uykulu	2
Fena değil/ idare eder	3	16. yüzyılda gibi	1
Bilgili	2	Akılsız	1
Değişken	2	Anlamsız	1
Farklı	2	İran asıllı bir vatandaş gibiyim	1
Geçmişe gitmiş gibi	2	Mecbur bırakılmış gibi	1
Huzurlu/ memnun	2	Ölecek gibi	1
İstekli	3	Tedirgin	1
Keyifli	2	Ürkek	1
Zevk almış	2	Zor bir koşu parkurunda gibi	1
Anlamış	1		
Aslan gibi	1		
Büyülenmiş	1	Kararsız	f
Çok dinç	1	Ne iyi ne kötü/ Ne mutlu ne mutsuz/ ortada/ normal	8
Duygulu, sevgi dolu	1		
Hayal gücü gelişmiş	1		
İlgili	1		
Meraklı	1		
Romantik ve duygusal	1		
Sanki sevgilim yanımdaymış gibi	1		

Tarihî bir mekânda oturmuş	1
Verimli	1

Tablo 2'deki verilere göre öğrencilerin Klasik Türk Edebiyatı derslerinde daha çok olumlu duygular hissettikleri, kendilerini en çok iyi, güzel, rahat ve mutlu olarak tanımladıkları; buna karşı olumsuz hislerinde ise kendilerini en çok sıkılmış ve kötü olarak tanımladıkları görülmüştür. Ayrıca olumlu ve olumsuz görüşler karşılaştırıldığında, olumlu olanların hem frekans değeri olarak hem de çeşitlilik olarak olumsuz olanlardan daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Verilen cevaplar arasında kendilerini ortada yani kararsız hissedenler de olmuştur. Ancak bunların sayısı oldukça sınırlıdır.

3.3.Klasik Türk Edebiyatı dersinin işlenişiyile ilgili bulgular

Öğrencilere Klasik Türk Edebiyatı derslerinin işlenişinin nasıl olduğu sorulmuş, alınan cevaplar yöntem/içerik/uygulama yönünden ve olumluluk olumsuzluk yönünden iki farklı kategoride değerlendirilmiş, gruplandırılan görüşler Tablo 3 ve Tablo 4'te gösterilmiştir:

Tablo 3: Dersin işleniş hakkındaki görüşleriniz nedir? (yöntem/içerik/uygulama)	f
Ders saati artırılmalı	4
Beyit çözümlenmeleri gibi uygulamalar artırılmalı	3
Öğrenciyi sıkımayacak, araştırmaya teşvik edecek şekilde işlenmeli	3
Farklı hocalardan alınmalı. Farklı tarzlar ve yöntemler görülmeli.	2
Aktif ve öğrenci katılımlı işlenmeli	2
Daha çok örnek çözülmeli, daha çok makale okutulmalı	1
Ders, öğrencilere daha fazla söz hakkı verilerek işlenmeli	1
Hoca dersinin hakkını vermeli	1
Günün ilk saatlerinde olsa daha iyi anlaşılabilir	1
Gayet yeterli, beyit şerhi ve aruz çalışması çok etkili oluyor. Biraz daha metin ağırlıklı olabilir	1
Her derste aynı şeyler tekrar edilmemeli	1
Sınıf kalabalık olmamalı	1
İyi anlatılıyor ama konular sıkıcı	1
Metin şerhinin çok olduğu bir ders bana her zaman eğlenceli geliyor	1
Soru-cevap, konu anlatımlı olduğu için çok şey öğrendiğimizi düşünüyorum	1

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğrencilerinin Klasik Türk Edebiyatı Derslerine İlişkin Görüşleri

Yoruma açık şiirlerde herkesin farklı yorum yapması ve buna izin verilmesi güzel bir şey	1
Aruz üzerinde daha çok durulmalı	1
Ezber yaptırılmamalı, mantık çerçevesinde çalışma yapılmalı	1
Terkipler, tamlamalar iyi kavratılmalı	1

Tablo 3'e göre, öğrencilerin dersin işlenişinde kullanılan yöntem, dersin içeriği ve etkinlikleri, dersteki uygulamalar ile ilgili görüşlerinin daha çok beklenti ve tavsiye niteliğini taşıdığı; özellikle ders saatlerinin arttırılmasının, uygulamalara daha çok yer verilmesinin ve öğrenciyi araştırmaya sevk etmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Yine belirtilen görüşler arasında farklı hocalardan ders almak, öğrenci katılımını sağlamak, günün ilk saatlerinde bu dersi işlemek, kalabalık sınıflarda olmamak, ezberden kaçınmak gerektiği de yer almıştır.

Tablo 4: Dersin işleniş hakkındaki görüşleriniz nedir?

Olumlu	f	Olumsuz	f
Çok akıcı ve güzel	35	Öğrenci merkezli işlenmeli./ Her öğrencinin bir kez de olsa örnek yapması sağlanmalı. Öğrencilerin derse katılımı sağlanmalı	17
Çok iyi/ verimli	29	Daha dikkati toplayacak şekilde/ akılda kalıcı bir şekilde işlenebilir	7
Keyifli / zevkli	11	Her ders, farklı teknikle işlenmeli	6
Çok eğlenceli/ eğlenceli	11	Sıkıcı bir ders, akıcı değil	5
Başarılı	3	Bazı konularda görsel içerik olsa daha iyi olur	4
Fena değil	2	Daha basit ve anlaşılır anlatılmalı	2
Faydalı	2	Ezber olmasını istemiyorum	1
Mükemmel	2	Dersi takip etmiyorum	1
Olması gerektiği gibi	2		
Detaylı işleniyor	1		
Kolay	1		
Doğru şekilde işleniyor	1		
Öğretici, eğitici şekilde	1		
Çok rahat	1		
Düzenli	1		

İdeal işleniyor	1
Çok hızlı	1
Normal	1

Tablo 4'teki veriler incelendiğinde ise Klasik Türk Edebiyatı derslerinin işlenişiyile ilgili öğrencilerin hem çeşitlilik hem de sayısal oran olarak daha çok olumlu yönde görüş bildirdikleri görülmüştür. Öğrenciler derslerin işlenişini en çok akıcı ve güzel, iyi/ verimli, keyifli/ zevkli ve eğlenceli bulduklarını ifade etmişlerdir. Bunun yanında olumsuz görüş belirten öğrencilerin dile getirdiği görüşler ise daha çok, derslerin öğrenci merkezli işlenmemesi, derslerin dikkat çekilmeden işlenmesi, her derste farklı metot kullanılmaması ve dersin akıcı biçimde işlenmemesi olarak ifade edilmiştir.

3.4. Klasik Türk Edebiyatının gerekli görülüp görülmediğiyle ilgili bulgular

Öğrencilere Klasik Türk Edebiyatı derslerinin gerekli görülüp görülmediği sorulmuş, alınan cevaplar önce evet- hayır ve kısmen şeklinde kategorilere ayrılmış, ardından kapalı uçlu cevaplardan elde edilen sayısal veriler üzerinde istatistiksel işlemler yapılmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 5 ve Tablo 6'da gösterilmiştir:

Tablo 5: Ders sizce gerekli mi? Neden?

Evet	f	Hayır	f
Türk edebiyatının önemli bir dönemi/ parçası	30	Gerekçe bildirmeyenler	6
Türk dilinin geçmişini ve kültürümüzü bilmemiz açısından gerekli	30	İnsanın ruhunu karartıyor	1
Gerekçe bildirmeyenler	24	Şu an olmayan edebiyatı öğrenmek saçma	1
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü için gerekli	23	Sadece Türk Dili ve Edebiyatı için gerekli	1
Kesinlikle gerekli	9	Olmasa da olur. Sevgiliyi aya benzeten, uğrunda, yürüdüğü yolda ölen adamların hayatı sonuçta	1
Tarihe kaynaklık eden bir ders olduğu için	5	Manasız geliyor	1
Daha çok bilgiye sahip oluyoruz	5	Lüzumlu değil	1
Bu şiirdeki incelikleri görmek/anlam derinlerini sezme için	4	Hem günlük hayatta hem de okulda işe yarayacağını düşünmüyorum	1
Önemli şairler var	3	Eskiye bağlı kalmanın manası yok	1
İnsanın hayal gücünü geliştiriyor	3	Eski olduğu sürece yeni şairlerin	1

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğrencilerinin Klasik Türk Edebiyatı Derslerine İlişkin Görüşleri

		tanınmasını engelliyor	
Kelime haznemizi geliştiren bir ders	2		
Her beyitte farklı bir dünya var	2		
O dönemin şiir anlayışını öğreniyoruz	2	Kısmen	f
Gerekli ancak, gördüğümüz konuları kullanamadığımızda önemi kalmıyor	1	Gerekçe bildirmeyenler	9
Her ne kadar günümüzde kullanılsa da bilinmesi gerektiğini düşünüyorum.	1	Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğrencisi için gerekli olabilir	2
Yeni edebiyat dersleri kadar önemli	1	Bazıları gerekli bazıları gereksiz	1
Söz sanatları gibi güzel kullanımların insanın ufkunu açacağını düşünüyorum.	1	Gerekli olabilir	1
Farklı dilleri öğrenmek açısından	1	Çok ağır olmamak şartıyla gerekli	1
Edebiyat öğretmeni ayrıntıyı bilmeli	1	Kişiden kişiye, ilgiye göre değişir	1
Klasik Türk Edebiyatı da ortaokul ve lise programlarına konulmalı	1	Çok önemli değil. Sadece akademik olarak gerekli	1
Diğer derslerimizle bir bütün oluşturuyor.	1	Kısmen gerekli	1
Başlı başına bir zevk unsurudur	1	Okul hayatında evet	1

Tablo 5'teki veriler öğrencilerin cevaplarının evet- hayır-kısmen kategorilerindeki dağılımını ve cevapların nedenlerini göstermektedir. Buna göre, öğrenciler Klasik Türk Edebiyatı derslerinin Türk edebiyatının önemli bir dönemi olduğu, Türk dilinin ve kültürümüzün bilinmesi gerektiği ve Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinde okutulduğu için gerekli olduğunu söylemişlerdir. Dersin gerekli olmadığını düşünen öğrenciler ise ortak bir görüş etrafında birleşmemişler, daha çok neden belirtmeden dersi gerekli görmediklerini, eskide kalan ve günümüzde varlığını sürdürmeyen bir edebiyatı öğrenmenin gereksiz olduğunu ve dersi anlamsız bulduklarını ifade etmişlerdir. Dersin kısmen gerekli olduğunu düşünenler de ortak bir görüşte birleşmeyenlerden ve gerekçe belirtmeyenlerden oluşmaktadır.

Tablo 6: Klasik Türk Edebiyatının gerekliliğiyle değişkenlerin ilişkisi

		Evet	Hayır	Kısmen	Toplam	Pearson Ki-Kare	p<0,05
Ortalama	1.0-2.0	24	8	6	38	13,642	,009
	2.1-3.0	107	6	10	123		
	3.1-4.0	20	1	2	23		
Toplam		151	15	18	184		

	1	35	8	2	45		
	2	34	6	8	48		
Sınıf	3	51	0	5	56	17,299	,008
	4	31	1	3	35		
Toplam		151	15	18	184		
Cinsiyet	Erkek	50	6	5	61		
	Kız	101	9	13	123	,552	,759
Toplam		151	15	18	184		

Tablo 6'daki veriler incelendiğinde, not ortalaması ile dersin gerekli görülüp görülmemesi görüşünün $\chi^2=13,642$ ve $p(0,009)<0,05$ önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu görülmüştür. Sayısal değerlerin kendi kategorilerindeki yüzdelik katkıları incelendiğinde, bu anlamlı ilişkinin not ortalaması 2.01-3.0 ve 3.01-4.0 arasında olan öğrencilerin lehine olduğunu göstermektedir. Özellikle de bu öğrencilerin dersi gerekli gördüklerine yönelik verdikleri evet cevaplarının oranı oldukça yüksektir. Bu oran not ortalamasıyla evet cevabı arasında anlamlı bir ilişkinin oluşmasında etkilidir. Yani not ortalaması arttıkça dersi gerekli görenlerin oranı artmaktadır denilebilir. Not ortalaması orta ve yüksek seviyede olan öğrencilerin dersi gerekli gördükleri ve bu oranın da istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye yol açtığı görülmüştür.

Tablodaki verilere göre dersin gerekliliği görüşüyle $\chi^2=17,299$ ve $p(0,008)<0,05$ önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye sahip olan bir diğer değişken de sınıf değişkenidir. Sayısal değerlerin kendi kategorilerindeki yüzdelik katkıları incelendiğinde, bu anlamlı ilişkinin 3. ve 4. sınıf öğrencilerinin lehine olduğu görülmüştür. Sınıf seviyesi arttıkça öğrencilerin dersin gerekliliği konusundaki olumlu görüşleri de artmaktadır.

Tablodaki verilerde dersin gerekliliği görüşüyle ilişkisi aranan bir diğer değişken ise cinsiyettir. Kız ya da erkek olmanın dersi gerekli görmek açısından anlamlı bir değişikliğe yol açıp açmadığı istatistiksel olarak incelenmiş ve cinsiyetle bu görüş arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

3.5. Klasik Türk Edebiyatı derslerinin zorluğu/kolaylığıyla ilgili bulgular

Öğrencilere Klasik Türk Edebiyatı derslerinde zorlanıp zorlanmadıkları ve bu derslerde en çok hangi konuları zor buldukları sorulmuş ve alınan cevaplar Tablo 7, Tablo 8 ve Tablo 9'da gösterilmiştir:

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğrencilerinin Klasik Türk Edebiyatı Derslerine İlişkin Görüşleri

Tablo 7: En çok hangi konularda zorlanırsınız?	f
Aruz	71
Edebi sanatlar	34
Beyitleri şerh etmekte	33
Hiçbir konuda	14
Beyitleri nesre çevirmekte	10
Şairlerin hayatları ve eserleri	8
Arapça ve Farsça tamlamalar	6
Anlamını bilmediğim kelimelerde	5
Nazım şekilleri	4
Hepsinde	4
En eski konularda	2
Ezber konularında	2
El yazması metinlerde	2
Mazmun bulmakta	2
15. yüzyıl şairleri	1
Çoğu konuda	1
Fikrim yok	1
İmgelerde ve benzetmelerde. Ayrıntı çok, ince düşünmek gerekiyor	1

Tablo 7'ye göre öğrencilerin Klasik Türk Edebiyatı derslerinde en çok zorlandıkları konuların başında *aruz vezni* gelmektedir. Bunu *edebi sanatlar* ve *metin şerhi* konuları takip etmektedir.

Tablo 8: Klasik Türk Edebiyatı dersi sizce zor mu?	f	Hayır	f
Evet			
Arapça Farsça/ anlamını bilmediğimiz çok kelime var/ dili ağır	17	Gerekçe bildirmeyenler	20
Gerekçe bildirmeyenler	9	Çalışıldığında yapılabilir/ anlaşılabilir	17
Biraz zor, karışık ve konular içerik açısından çok ağır	6	Dersi sevdiğim/ilgili olduğum için kolay buluyorum .	12
Detay çok	4	Eğlenceli ve zevkli olduğu için	9
Anlamakta zorlanıyorum	3	Anladığım için	7

Çok çalışmak gerek	3	Arapça-Farsça sözcükleri tanıyınca, kelimelerin anlamlarını bilince iş kolaylaşıyor	2
Daha önce hiç görmediğim için. Bir anda öğrenmek zor	3	Dersin hocasına bağlı	2
Aruz zor	2	Mantığını anlayınca kolay	2
Birçok şairin şiir anlayışını, zihniyetini öğrenmek zor	2	Aruzu bilince kolay	1
Ezber istiyor	2	Aşk anlatıldığı için heyecanlanıyorum ve daha iyi çalışıyorum.	1
Yapamadığım için zor	2	Bana hitap eden bir ders	1
Günümüz Türkçesinden farklı yazıldığı için anlam bağını çözemiyorum	1	Bilindik konular olduğundan	1
Hoca zorluyor	1	Doğru metotla işlenince kolay.	1
İlgi, alaka, özen gerektirdiği için	1	Derse devam edince zor değil	1
O zamanki düşüncelerle şimdiki düşünceler farklı. Ben bunu anlayamıyorum	1	Diğer derslere göre daha akılda kalıcı	1
Söz sanatları zor	1	Eski kelimeleri öğrenmek, beyitleri açıklarken duyguları keşfetmek iyi bir şey	1
Yeni edebiyat ve Klasik Türk Edebiyatı dönem, dil ve içerik olarak birbirinden çok farklı olduğu için	1	Henüz zor bir konu karşıma çıkmadı.	1
Zor ama eğlenceli	1	Osmanlıcam iyi olduğundan	1
		Önyargılı yaklaşmadığım için	1
Kısmen	f	Ufkumu açan, yeni kelimelerle kelime dağarcımı geliştiren bir ders	1
Gerekçe bildirmeyenler	19	Zor değil ama ben anlayamıyorum	1
Çalışınca yapılabilir	5	Öğrendikçe zorlanılmayacaktır.	1
Aruz kalıpları gibi bir türlü ezberleyemediğim konular zor geliyor	3		
Hocalara bağlı	2		
Karışık bir ders. Çok detay var	2		

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğrencilerinin Klasik Türk Edebiyatı Derslerine İlişkin Görüşleri

Bilgi birikimine göre değişiyor	1
Genel olarak zor değil	1
Konuya göre değişiyor	1
Nazım şekilleri ile ilgili bilgiler daha zor	1
Osmanlı harfleriyle yazıldığı zaman bazı kelimeleri anlayamıyorum	1
Sadece Farsça tamlamaların olduğu konular zor	1
Sevilirse yapılabilir	1

Tablo 8’de öğrencilerin Klasik Türk Edebiyatını zor bulup bulmadıklarıyla ilgili veriler yer almaktadır. Buna göre, öğrencilerin çoğu dersin zorluğu sorusuna hayır cevabını vermiş ve dersin kolay olduğunu belirtmiştir. Hayır cevaplarının nedeni sorulduğunda gerekçe bildirmeyenlerin sayısı oldukça fazladır. Ders *çalışmanın*, dersi *sevmenin/ ilgili olmanın*, dersi *zevкли ve eğlenceli bulmanın* ve dersi *anlamanın* bunda etkili olduğunu belirtmişlerdir. Dersin zor olduğunu düşünenler ise en çok *Arapça-Farsça kelimelerden, konuların ağır olmasından, detayın çok olmasından* ve *çok çalışmak gerektiğinden* yakınmışlardır. Dersin kısmen zor olduğunu düşünenlerin çoğu ise gerekçe bildirmemiştir.

Tablo 9: Klasik Türk Edebiyatının zorluğuyla değişkenlerin ilişkisi

	Evet	Hayır	Kısmen	Toplam	Pearson Ki-Kare	p<0,05
Ortalama	12	18	8	38		
	43	52	27	122	4,005	,405
	5	15	3	23		
Toplam	60	85	38	183		
Sınıf	15	16	14	45		
	24	16	8	48		
	15	30	10	55	17,071	,009
	6	23	6	35		
Toplam	60	85	38	183		
Cinsiyet	13	33	15	61		
	47	52	23	122	5,473	,043
Toplam	60	85	38	183		

Tablo 9’deki veriler incelendiğinde, not ortalamasının dersin zorluğu görüşüyle istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye sahip olmadığı görülmüştür.

Tablodaki verilere göre sınıf değişkeninin dersin zorluğu görüşüyle $\chi^2=17,071$ ve $p(0,009)<0,05$ önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu görülmüştür. Sayısal değerlerin kendi kategorilerindeki yüzdelik katkıları incelendiğinde, bu anlamlı ilişkinin 3. ve 4. sınıf öğrencilerinin özellikle de son sınıftakilerin lehine olduğu görülmüştür. Yani sınıf seviyesi arttıkça öğrenciler dersi daha az zor bulmaktadır denilebilir. Dersi en zor bulanlar ise 2. sınıf öğrencileri olmuştur.

Tablodaki verilerde dersin zorluğu görüşüyle ilişkisi aranan bir diğer değişken ise cinsiyettir. Cinsiyetin dersin zorluğu görüşüyle $\chi^2=5,473$ ve $p(0,043)<0,05$ önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu görülmüştür. Sayısal değerlerin kendi kategorilerindeki yüzdelik katkıları incelendiğinde, bu anlamlı ilişkinin erkek öğrencilerin lehine olduğu tespit edilmiştir. Yani erkek öğrenciler kız öğrencilere göre dersi daha az zor bulmaktadır denilebilir.

3.6. Klasik Türk Edebiyatından korkulup korkulmadığıyla ilgili bulgular

Öğrencilere Klasik Türk Edebiyatı derslerinden korkup korkmadıkları sorulmuş ve alınan cevaplar evet-hayır-kısmen kategorilerine göre dağıtılmıştır. Kapalı uçlu sorulardan elde edilen sayısal veriler ise anlamlılık istatistiğine göre analiz edilmiştir. Tespit edilen bulgular Tablo 10 ve Tablo 11’de gösterilmiştir:

Tablo 10: Klasik Türk Edebiyatı dersinden korkar mısınız?

Evet	f	Hayır	f
Dili ağır olduğundan/ Anlamını bilmediğim kelimeler yüzünden	8	Gerekçe bildirmeyenler	36
Çok konu var/ ezber var	8	Sevdiğim için	25
Gerekçe bildirmeyenler	8	Eğlenceli bir ders	8
Anlamakta zorlandığım için	5	Zevkli bir ders	6
Zor bir ders	4	Kolay bir ders	5
Aruzdan dolayı	3	Bildiğimiz şeyler	4
Günümüz Türkçesine aktarmada	2	Anladığım için korkmuyorum	2
Sevmediğim için	2	Çaba gösterince korkmaya gerek yok	2
Sıkıcı buluyorum	2	Derse ilgili ve meraklı olduğum için	2
Arapçaya dayalı olduğundan	1	Gerekli olduğu için	2
Hocadan çekiniyorum	1	Biraz karışık olmasına rağmen korkmuyorum	1
Nazım şekillerini yapamıyorum	1	Çağrışımları hoşuma gidiyor	1

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğrencilerinin Klasik Türk Edebiyatı Derslerine İlişkin Görüşleri

O devrin şairlerinin düşüncesi beni korkutuyor	1	Ders kolay ve basite indirgenerek işleniyor	1
Osmanlıca bilgim zayıf olduğundan	1	Derste mutlu hissettiğim için	1
Söz sanatları gibi konular beni korkutuyor	1	Dersten korkmak kavramı bana saçma geliyor.	1
Ucu bucağı olmayan bir dünya olduğu için.	1	Ezber olmadığı için	1
Yapamıyorum	1	Ezbere bağlı olduğu için	1
		Güzel bir ders	1
Kısmen	f	Hayranlık duyduğum için	1
Anlamını bilmediğim (Arapça-Farsça) kelimeler çok ve dili ağır olduğundan	9	Hocayı sevdiğim için	1
Konuların içeriği ağır ve sayısı çok olduğu için	5	İlgimi çektiği için	1
Gerekçe bildirmeyenler	4	Kendimi yakın hissettiğim için	1
Aruz korkutuyor	1	Korkmuyorum ama sevmiyorum da. Ağır bir dili var.	1
Ders kolay ama sınavlar zor	1	Niye korkayım	1
Sadece edebî sanatlardan korkuyorum	1	Önceden öğretildiğinin aksine dili ağır değil.	1
Tamlamalar nedeniyle çekiniyorum	1	Tasavvuf edebiyatı hoş bir ders	1
Tepkisiz hissediyorum	1	Yapabildiğim için	1
		Yeni ed. Şairlerinden daha samimiler. Eskilerin aşklarını dinlemek hoşuma gider	1
		Yeni ve faydalı bilgiler öğrendiğimiz için	1

Tablo 10'daki veriler incelendiğinde, öğrencilerin çoğunun Klasik Türk Edebiyatı derslerinden korkmadığı, *dersi sevmenin* bunda en büyük etkiye sahip olduğu görülmüştür. Dersten korkan öğrencilerin ise en çok derste *konuların çokluğundan* ve *dilinin ağır olmasından* yakındıkları tespit edilmiştir. Benzer gerekçeler dersten kısmen korkan öğrenciler tarafından da dile getirilmiştir.

Tablo 11: Klasik Türk Edebiyatından korkmayla değişkenlerin ilişkisi

		Evet	Hayır	Kısmen	Toplam	Pearson Ki-Kare	p<0,05
Ortalama	1-2	13	22	3	38	3,983a	,408
	2-3	31	73	19	123		
	3-4	6	16	1	23		
	Toplam	50	111	23	184		
Sınıf	1	13	26	6	45	21,307	,002
	2	23	20	5	48		
	3	10	36	10	56		
	4	4	29	2	35		
	Toplam	50	111	23	184		
Cinsiyet	Erkek	16	41	4	61	3,325	,190
	Kız	34	70	19	123		
	Toplam	50	111	23	184		

Tablo 11'deki veriler incelendiğinde, not ortalamasının dersten korkma görüşüyle istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye sahip olmadığı görülmüştür. Yani bu verilere göre, Klasik Türk Edebiyatı dersinden korkma ile başarı durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmadığı tespit edilmiştir.

Tablodaki verilere göre sınıf değişkeninin dersten korkma görüşüyle $\chi^2=21,307$ ve $p(0,002)<0,05$ önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu görülmüştür. Sayısal değerlerin kendi kategorilerindeki yüzdeler katkılarını incelendiğinde, bu anlamlı ilişkinin 3. ve 4. sınıf öğrencilerinin, özellikle de son sınıftakilerin lehine olduğu görülmüştür. Yani sınıf seviyesi arttıkça öğrenciler dersten daha az korkmaktadırlar, denilebilir. Dersten en çok korkanlar ise 2. sınıf öğrencileri olmuştur.

Tablodaki verilerde cinsiyetin dersten korkma görüşüyle istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye sahip olmadığı görülmüştür. Yani erkek ya da kız olmanın dersten korkmayla istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkisi bulunmamaktadır.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Klasik Türk Edebiyatının öğrenciler tarafından nasıl algılandığının araştırıldığı bu araştırmada ulaşılan sonuçlar şöyledir:

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğrencilerinin Klasik Türk Edebiyatı Derslerine İlişkin Görüşleri

1. Öğrenciler genel olarak Klasik Türk Edebiyatı derslerinde işlenen konuları beğenmektedir. Oransal olarak bakıldığında öğrencilerin %91'i dersin konularını beğenme açısından olumlu görüşe sahipken %9'u olumsuz düşünmektedir. *Şiir şerhi, aruz ve edebi sanatlar* konusu öğrencilerin en sevdiği etkinlikler olarak dile getirilmiştir. Özellikle aruz konusunda öğrencilerin olumlu görüşlerini destekleyen araştırma sonuçları mevcuttur. Karadeniz (2017) çalışmasında uygun öğretim teknikleriyle ve doğru örneklerle öğretildiğinde aruzu öğrencilerin sevdiğini ve kolayca öğrenebildiğini dile getirmiştir. Metin şerhi ve edebi sanatlar, öğrencilere yepyeni anlam kapılarını araladığı için çoğu zaman ilgi çekici gelmektedir. Lisans yıllarına divan şiiri hakkında sınırlı bilgi ve birikimle gelen öğrencilerin bu şiir geleneğinin anlam derinliğini şerh sırasında, çeşitli söz ve anlam sanatlarıyla öğrenmeleri onlarda hayranlık, ilgi ve heyecan uyandırmaktadır.

2. Öğrencilerin Klasik Türk Edebiyatı derslerindeki hisleri bir önceki sonuca paralel olarak %72.4 oranında olumlu, %24 oranında olumsuz ve %3.6 oranında kararsız olarak dağılım göstermiştir. Öğrenciler olumlu hisler konusunda kendilerini bu derslerde en çok *iyi, güzel, rahat* ve *mutlu* sıfatlarıyla betimlerken; olumsuz his yaşayanlar en çok *sıkılmış* ve *kötü* sıfatlarını kullanmışlardır. Öğrencilerin derslere karşı besledikleri olumlu ya da olumsuz duyguların onların öğrenmeleri üzerinde oldukça etkili olduğu düşünüldüğünde, bu sonucun dersin öğrenilmesi ve öğrenci başarısı açısından da oldukça olumlu olacağı söylenebilir.

3. Öğrenciler derslerin işlenişinde kullanılan yöntem, dersin içeriği ve etkinlikleri uygulama ile ilgili çeşitli tavsiyelerde bulunmuşlardır. Öğrencilerin fikir birliği içerisinde oldukları tavsiyeler *ders saatlerinin arttırılması, uygulamaların çoğaltılması, derslerin öğrenciyi araştırmaya sevk etmesidir*. Bologna Süreci ile ders saatlerinin farklı sınıf seviyelerinde 3'ten 2'ye düşürülmesi içerik ve konu bakımından oldukça yoğun olan bu derslerde işlenecek konuların daha hızlı geçilmesine ve daha yoğun bilgi aktarımı yapılmasına sebep olmuştur. Bu durum hem dersi anlatan hem de dinleyenler açısından oldukça sıkıntılıdır. Çünkü dersi veren hocaların konuları yetiştirmek gibi bir sorunu varken öğrencilerin de derslerde sunulan bilgi çeşitliliğini kavramak gibi bir sorunu oluşmaktadır. Öğrenciler tarafından dile getirilen uygulamaların arttırılması ve araştırmaya daha çok yer verilmesi tavsiyelerinin de dikkatle üzerinde durulmalıdır. Bu tavsiyeler öğrenmede öğrenci özerkliğinin önemini vurguladığı gibi yaparak yaşayarak öğrenme ilkesinin öğrenciler tarafından bir ihtiyaç olarak görüldüğünün de kanıtı gibidir. Yine onların dile getirdiği görüşler arasında yer alan *farklı hocalardan ders almak, öğrenci katılımını sağlamak, günün ilk saatlerinde bu dersi işlemek, kalabalık sınıflarda olmamak* ve *ezberden kaçınmak* da dikkat çeken diğer tavsiyelerdir. Burada özellikle ezber konusu üzerinde durulmalıdır. Toplumun geçirdiği kültür ve medeniyet değişimini en iyi yansıtan eski metinlerle günümüz öğrencilerinin doğrudan bağ kurmalarını beklemek oldukça iyimser bir yaklaşım olacaktır. Bunun için de ezber yönteminin kullanılması metinlere ait duygu, ahenk ve estetik değerlerin anlaşılardan geçilmesine sebep olmaktadır. "Bu edebiyatı günümüz anlayışı ve ölçütleriyle değil de kendi döneminin tarihi, toplumsal ve kültürel koşulları içinde kendine özgü sanat

anlayışıyla kabul etmek, şairden değil de öğrencinin zevk almasını sağlayacak eserden hareket etmek; öğrencilerin ilgi, ihtiyaç ve beklentilerine cevap verebilecek dili ve anlatımı yalın metinlerin seçilmesine özen göstermek" (İsen Durmuş, 2010) ezberle öğretim yerine alternatif olabilecek yöntemlerdir.

4. Öğrenciler Klasik Türk Edebiyatı derslerinin işlenişyle ilgili %71 oranında olumlu, %29 oranında ise olumsuz görüşe sahiptir. Bu sonuç da öğrencilerin hisleri ve beğenileriyle ilgili sonuçlarla tutarlıdır. Derslerin akıcı, güzel, keyifli işlendiğini; ancak daha çok öğrenci merkezli olunması, dikkat çekme unsurunun daha çok kullanılması ve farklı metotların denenmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar. Sürekli aynı metotlarla işlenen dersler, öğrenci açısından sınırlı bir kazanıma yol açmaktadır. "Hangi konu, daha iyi nasıl öğretilir?, Farklı ilgi ve yeteneğe sahip öğrenciler hangi yöntem ve tekniklerle daha başarı olur?" gibi sorular öğretimde daha çok göz önünde bulundurulmalıdır.

5. Çalışmaya katılan öğrencilerin %82'si evet cevabıyla dersin gerekli olduğunu dile getirirken; %8'i hayır cevabıyla dersin gerekli olmadığını ve %10'u kısmen cevabıyla kararsızlığını dile getirmiştir. Türk edebiyatının önemli bir dönemini öğrettiği, dilimizin ve kültürümüzün önemli bir parçasını vurguladığı ve Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinde okutulan bir ders olduğu için bu dersin gerekli olduğu görüşleri baskın çıkmıştır. Dersin gerekliliğine inan öğrencilerin not ortalamasının ve sınıf seviyelerinin sahip oldukları görüşle anlamlı bir ilişkisi olduğu da istatistiksel olarak tespit edilmiştir. Ancak cinsiyetin dersin gerekliliği inancıyla anlamlı bir ilişkisi bulunamamıştır. Kırkkılıç, Korucu ve Kurtlu'nun (2015), divan edebiyatının niçin öğrenilmesi gerektiği konusunda ortaya koydukları sonuçlar bu çalışmada elde edilen sonuçlarla da örtüşmektedir. Araştırmacıların çalışmasında divan edebiyatının kültürümüzün ve medeniyetimizin bir parçası olması, Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinde okutulması gibi gerekçelerle mutlaka öğrenilmesi gerektiği ortaya konulmuştur.

6. Öğrenciler Klasik Türk Edebiyatı derslerinde en çok aruz, edebi sanatlar ve metin şerhi konularında zorlandıklarını dile getirmiştir. Bu sonuç, öğrencilerin en çok beğendikleri konular konusundaki görüşleriyle de çelişmektedir. Hem en çok beğendikleri konuların aruz, edebi sanatlar ve metin şerhi olduğunu ifade etmişler hem de aynı konularda zorlandıklarını bildirmişlerdir. Bu sonuca benzer sonuçları araştırmasında dile getiren İspirli ve Gülbahçe (2009) de Klasik Türk Edebiyatının öğretimiyle ilgili sorunlar arasında vezin, edebi sanatlar ve şerh konularına yer vermişlerdir.

7. Çalışmaya katılan öğrencilerin %32.8'i evet cevabıyla dersin zor olduğunu dile getirirken; %46.4'ü hayır cevabıyla dersin zor olmadığını ve %20.8'i kısmen cevabıyla kararsızlığını dile getirmiştir. Çalışmak, sevmek, ilgili olmak, eğlenceli bulmak gibi gerekçeler dersin zorluğu konusunda öğrencilerin daha olumlu düşüncelerinde etkili olmuştur. Dersi zor olarak algılamakla not ortalaması arasında istatistiksel olarak

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğrencilerinin Klasik Türk Edebiyatı Derslerine İlişkin Görüşleri

anlamalı bir ilişki bulunmazken, sınıf seviyesi ve cinsiyetin anlamalı bir ilişkisi söz konusudur.

8. Öğrencilerin % 27.2'si evet, %60.3'ü hayır ve %12.5'i kısmen diyerek Klasik Türk Edebiyatı derslerinden korkmadıklarını ifade etmişlerdir. Bunda en önemli etkenin ise dersi sevmek olduğunu belirtmişlerdir. Dersten korkma görüşüyle not ortalaması ve cinsiyetin istatistiksel olarak anlamalı bir ilişkisi yokken, sınıf seviyesinin anlamalı bir ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

5. ÖNERİLER

Bu araştırmada konuyla ilgili sunulabilecek öneriler şunlardır:

1. Klasik Türk Edebiyatı derslerinde öğrencilerin duyuşsal özelliklerinin dikkate alınması öğretimdeki başarıyı yükseltebilir.
2. Öğrencilerin zor olarak nitelendirdiği aruz, edebi sanatlar, metin şerhi ve yabancı kelimelerle ilgili etkinliklerde öğrenci merkezli öğretim metotları tercih edilerek başarıyı arttırmak hedeflenebilir.
3. İçerik olarak zor olan konular lisansın ilk yıllarında değil de öğrencilerin hazırbulunuşluk durumlarının yeterli hâle geldiği üst sınıflarda, aşamalı olarak öğretilir.

KAYNAKLAR

- Aksit, A. ve Arslan, M. (2014). Toplum tarafından divan edebiyatının algılanması üzerine bir araştırma. *Turkish Studies*, 9(3), 133-143.
- Bilkan, A. F. (2006). Liselerde divan edebiyatı öğretimi. *Milli Eğitim, Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 169.
- Elbir, B. (2015). Orta öğretim kurumlarında görev yapan edebiyat öğretmenlerinin divan edebiyatına yönelik tutumlarının değerlendirilmesi (Manisa örneği). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(37), 726-733.
- Erol, K. ve Demir, F. (2017). Ortaöğretim Türk dili ve edebiyatı öğretiminde karşılaşılan başlıca sorunlar. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 5(2), 197-212.
- İsen Durmuş, T. (2010). Öğretmek ya da öğretmemek: Shakespeare üzerinden divan edebiyatını yeniden "okumak". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 5, 81-100.
- İspir, M. (2017). Yaşam boyu eğitimin sağlanmasında divan şiiri incelemelerinin değerlendirmeye alınması. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 161-171.
- İspirli, S. A. ve Gülbahçe, A. (2009). Gençlerimiz ve divan edebiyatı öğretimi Erzurum ili örneği. *Turkish Studies*, 4(2), 654-671.

- Karabey, T. ve Özcan, M. F. (2016). 1928-1950 yılları arasında lise edebiyat kitaplarında yer alan divan edebiyatı metinlerinin incelenmesi. A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED] 55, 485-507.
- Karadeniz, A. (2017). Aruz öğretimi üzerine öğrenci görüşleri. Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD), 18(1), 539-554.
- Kırkılıç, A., Korucu, S. ve Kurtlu, Y. (2015). Klasik Türk Edebiyatına ve Klasik Türk Edebiyatı öğretimine ilişkin Türkçe öğretmeni adaylarının görüşleri. EKEV Akademi Dergisi, 19(62), 337-349.
- Kırkılıç, A., Sevim, O. ve Varışoğlu, B. (2011). İlköğretim ikinci kademe Türkçe derslerinde klasik metinlerin kullanımı için model önerisi. I.Uluslararası Türkçe Eğitimi Sempozyumu, Ankara, 425-449.
- Macit, M. (1997). Nedîm Divanı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mengi, M. (2006). Divan edebiyatı öğretiminin sorunları ve bazı çözüm önerileri. Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim, 7,(77-78), 16-19.
- Tanpınar, A. H. (2001). 19uncu asır Türk edebiyatı tarihi. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. (8. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.

Makale Geliş Tarihi:10.08.2018 Yayın Kabul Tarihi: 30.11.2018

MESUD CEMİL BEY'İN SAZ ESERLERİNİN MAKAMSAL ANALİZİ*

Banu GEBELOĞLU**

Öz

20. yüzyıl Türk müziği bestecilerinden olan Mesud Cemil Bey, besteci kimliğinden ziyade saz icracısı, özellikle de iyi bir taksim icracısı olarak bilinmektedir. Saz icracılığına olan ilgisi ağır basan besteci, bestecilikle çok ilgilenmemiş, bu nedenle Türk müziğine az sayıda eser bırakmıştır. Türk müziği nazariyatına hâkim olan bestecinin, eserlerinde icrayı zorlaştırıcı unsurları sıklıkla kullandığı görölmüştür. Bestecinin Türk müziğine en büyük hizmeti, bu sanatın icrasına getirdiği disiplin ve temiz icra tekniğidir. Araştırmanın amacı, bestecinin musikişinaslığı hakkında bilgi vermek ve saz eserlerini, geçki ve çeşnileri açısından analiz etmektir. Bestecinin musikişinaslığını anlayabilmek için, müzik hayatını bilmek gerekir. Ancak, bestecinin müzik hayatı ile ilgili detaylı bilgi olmadığı için bu araştırmada, bestecinin hayatına kısaca değinilmiştir. Yapılan literatür taraması sonucunda, Mesud Cemil Bey'in bestecilik kimliği ile ilgili herhangi bir araştırmaya rastlanmamış olması, az sayıda bestesinin olmasına bağlanabilir. Bu nedenle bu araştırma, bestecinin bestecilik kimliğini kısmen de olsa belirlemesi açısından önemlidir. Araştırma için gerekli olan bilgiler, kaynak tarama yöntemi ile elde edilmiştir. Eserlerin analizi sonucunda, bestecinin makam bilgisi ve makamı işleyişinin, motif ve ses aralıklarını kullanım biçiminin, geleneksel yapıdan farklı ve bu eserlerin, çalgı icracılarını teknik anlamda zorlayacak düzeyde olduğu görölmüştür. Bu da bestecinin az sayıda eser bestelemiş olmasına rağmen, dikkat çekici bir besteci olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Müziği, Mesud Cemil Bey, Saz Eseri, Makamsal Analiz.

MACAMIC ANALYSIS of INSTRUMENTAL WORKS of MESUD CEMİL BEY

Abstract

Mesud Cemil Bey, one of the 20th century Turkish music composers, is known as composer, as a performer, especially as a good taksim performer. Composer, who had a great interest in instrument performances, was not very interested in composing and therefore left a small number of works in Turkish music. The composer, who dominates the theory of Turkish music, frequently uses elements that make the performance difficult. The greatest service of Composer to Turkish music is the discipline and clean execution technique that this art brings. The aim of research is to give information about the life and music of the composer and in this direction instrumental works are examined in terms of maqam, transition and the taste. To understand the composer's musical style, it is necessary to know the music

* Bu araştırma 2018 yılında düzenlenen "IX. Uluslararası Hisarlı Ahmet Sempozyumu"nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

**Dr. Öğr. Üyesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Devlet Konservatuvarı, e-posta: banu.gebologlu@gop.edu.tr. ORCID: 0000-0002-0589-3050.

life. However, since there is no detailed information about the composer's music life, the life of the composer is briefly mentioned. As a result of the literature review, Mesud Cemil did not have any research related to his compose identity can be related to the fact that he had few compositions. Therefore, this research is important to determine the composer's identity pantially. The information needed fort he research was obtained by means of the source screening method. As a result of the analysis of the works, it was seen that the use of the maqam and the information maqam of the composer, the way of using the motif and sound ranges were different from the traditional structure and that these works were at a level that would force the instrumentalists in the technical sense. This shows that the composer is a remarkable composer, although he has composed few compositions.

Key Words: Turkish Music, Mesud Cemil Bey, Instrumental Work, Macamic Analysis.

1. GİRİŞ

Saifiyüddin Urmevi tarafından, XIII. yy.'da sistemleşen Türk müziği nazari çalışmaları, zamanla değişime uğrayarak günümüze kadar ulaşmıştır. Zaman içinde pek çok nazariyatçı yetişmiş ve eserlerinde makamların tariflerine yer vermişlerdir. Türk müziği nazariyatı tarihine bakıldığında, makam tariflerinde farklı nazari anlayışların ortaya çıktığı görülür. Bu anlamda, XX. yy.' da pek çok çalışma yapılmasına rağmen, Arel sistemi daha çok yaygınlaşmış ve farklı düşünen nazariyatçılar tarafından bu sistem eleştirilmiştir (Traşcı, 2017: 230). Günümüzde de devam eden nazari düşünce (makam tanımı) farklılıklarına, bestecilerin çalgısal ve sözlü eserlerinin ve icralarının incelenerek analiz edilmesiyle genel bir bakış açısı sağlanabileceği; bu ve benzeri araştırmaların düzenli olarak yapılmasının Türk müziği makamlarının değişim çizgilerinin görülmesi açısından önemli olacağı düşünülmektedir. Bu amaç doğrultusunda, bu araştırmada 20. yüzyıl Türk müziği bestecisi olan Mesud Cemil Bey'in (1902-1963) saz eserleri analiz edilmiştir. Besteci kimliğinden ziyade saz icracısı olarak, özellikle de taksim icracısı olarak bilinen ve saz icracılığına olan ilgisi ağır basan Mesud Cemil Bey, bestecilikle çok ilgilenmemiş, bu nedenle Türk müziğine az sayıda eser bırakmıştır. Kemanla batı müziği derslerinin yanı sıra, babası Tanburi Cemil Beyin en seçkin talebesi olan Kadı Fuad Efendi'den tanbur sazını çalmayı öğrenmiş ve kendisini müzik âlemine genç bir tanburi olarak kabul ettirmiştir (Cemil, 2002: 19). Sonrasında Şerif Muhittin Bey vasıtasıyla viyolonsel sazı ile tanışmış, Hüseyin Sadettin Arel ve Şerif Muhittin Bey'in yönlendirmesiyle, musiki öğrenimi için Berlin'e gitmiştir. Buradaki eğitimini, annesinin sağlık sorunlarından dolayı yarım bırakmış ve Türkiye'ye döndükten sonra, Dârülelhan'da kısa süreli müzik dersleri vermiştir (Özalp, 2000: 275).

Mesud Cemil Bey'in Türk müziğine en büyük hizmeti, bu sanatın icrasına getirdiği disiplin ve temiz icra tekniğidir. Özellikle saz icracılığında, babası Tanburi Cemil Bey gibi, tanburun önemli isimlerinden olan Mesud Cemil Bey, klasik koro anlayışının mimarı olduğu gibi, Türkiye radyolarındaki Türk ve batı müzikleriyle ilgili kurumlaşmaların da duayeni olmuştur (Güntekin, 2010: 135).

Mesud Cemil Bey'in Saz Eserlerinin Makamsal Analizi

Yaşadığı dönemde Türk müziğinde çok az icracının çaldığı viyolonselın nasıl icra edilmesi gerektiğine ilişkin önemli örnekleri, Türk müziğine katmıştır. İstanbul kültürünün, özgün isimlerinden olan Mesud Cemil Bey, Türk ve batı müzikleri alanlarındaki bilgisi, yorum gücü ve geniş birikimiyle yaşadığı döneme damgasını vurmuştur (Güntekin, 2010: 135).

Mesud Cemil Bey, nihavend makamında bir saz semaisi, şehnaz makamında bir sirto olmak üzere iki çalgısal; nihavend, hicaz ve sultaniyegâh makamlarında da dört sözlü eser bestelemiştir (Cemil, 2002: 21). Bestecinin çalgısal eserlerinden nihavend saz semaisi, Türk müziği çalgı icracıları tarafından sıklıkla icra edilen ve bu sayede en bilinen eserlerinden biri olma özelliği taşımaktadır. Türk müziği nazariyatına hâkim olan bestecinin, bestelediği saz eserlerinde, icrayı zorlaştırıcı unsurları sıklıkla kullandığı görülür. Yapılan araştırmalar sonucunda, şehnaz sirtonun, Mesud Cemil Bey'in icrasının dışında, herhangi bir icracı tarafından seslendirilmediği görülmüştür. Bu durumun, şehnaz sirtonun, saz semaisine göre, daha az bilinmesinin bir sebebi olduğu düşünülebilir. Aşağıda her iki formun genel özellikleri belirtilmiştir;

Saz Semai: Türk müziğinin çalgısal fomlarından olan saz semai formu, hane-mülazime bölümlerinden oluşur ve aksak semai usulünün 10/8'lik şekli ile bestelenir. Dört hane (nadiren 6 hane), bir mülazime bölümlerinden oluşan bu formda, teslim mutlaka ilgili makam içinde bestelenirken, son hanede usul geçkisi yapılır (Tanrıkorur, 2016: 51).

Sirto: 19. yy.dan sonra Türkler tarafından kullanılmaya başlayan ve Yunan kökenli, çalgısal bir oyun havası türü olan sirto, 2/4'lük ölçü içinde bestelenir (Akdoğan, 1996: 311).

Amaç ve Önem

Bu araştırmanın amacı; bestecinin müzik kimliğini anlayabilmek açısından, müzik hayatına kısaca değinmek ve ayrıca, bestecilik kimliği hakkında bilgi verebilmek amacıyla, bestelediği nihavend makamındaki saz semaisi ile şehnaz makamındaki sirtoyu geçki ve çeşnileri açısından analiz etmektir. Yapılan literatür taraması sonucunda, Mesud Cemil Bey'in, bestecilik kimliği ile ilgili herhangi bir araştırmaya rastlanmamış olması, bestecilikten ziyade, daha çok saz icracılığına yönelmesine ve dolayısıyla az sayıda bestesinin olmasına bağlanabilir. Bu nedenle bu araştırma, bestecinin bestecilik kimliğinin belirlenmesi ve bu bağlamda Türk müziğinde makamların değişim çizgilerinin görülmesi açısından önemlidir.

2. YÖNTEM

Mesud Cemil Bey'in saz eserlerinin makamsal açıdan analiz edildiği bu araştırma, tarama modelindedir. Tarama modelleri, geçmişte ya da hâlen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır (Karasar, 2009: 77). Araştırmada öncelikle, analiz edilecek olan

eserler, bestecinin kendi icrası dinlenerek araştırmacı tarafından notaya alınmış ve finale nota yazım programında tekrar yazılmıştır. Araştırmada, Mesud Cemil Bey'in saz eserlerinden, nihavend makamındaki saz semaisi ile şehnaz makamındaki sirto, geçki ve çeşnileri açısından incelenerek, içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Eserler, bölüm ya da ölçü olarak değil, kullanılan çeşniler dikkate alınarak analiz edilmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda, bestecinin bu eserlerde nihavend ve şehnaz makamını nasıl kullandığına ilişkin bulgular değerlendirilmiştir.

3. BULGULAR VE ANALİZ

Bu bölümde, Mesud Cemil Bey'in nihavend ve şehnaz makamındaki saz eserleri, geçki ve çeşni ögeleri açısından analiz edilmiştir. Bu analiz yapılırken nihavend ve şehnaz makamları Arel nazariyatına göre değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır. Arel nazariyatına göre nihavend ve şehnaz makamları aşağıda gösterildiği gibidir;

Nihavend makamının genel zellikleri:

Durağı: Rast perdesi.

Seyri: Çıkıcı-inici.

Güçlüsü: Nev perdesi.

Yeden: Irak perdesi.

Dizisi: Bselik makamı dizisinin rast perdesindeki şeddidir. Yani, rast perdesinde bûselik dizisine, nev perdesinde krdi ve hicaz drtllerinin eklenmesinden oluşur.

şekil 1. Nihavend Makamı Dizisi

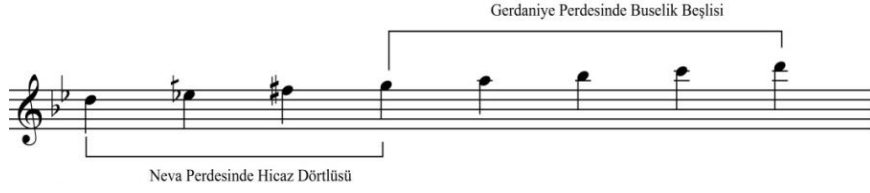
şekil 2. Nihavend Makamı Dizisi

Genişlemesi: Makam iki şekilde genişler.

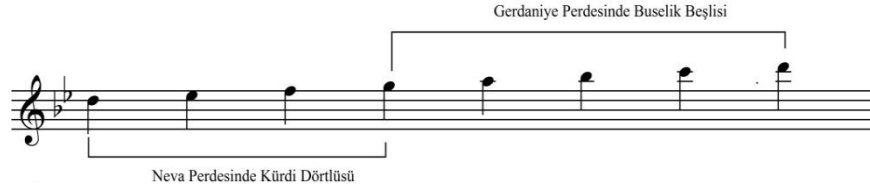
1. Gerdniye perdesi üzerinde bûselik beşli ile genişler.

Mesud Cemil Bey'in Saz Eserlerinin Makamsal Analizi

2. Yegâh perdesi üzerine bir hicaz dörtlüsü getirmekle yapılır (Özkan, 1998: 210).

Şekil 3. Nihavend Makamı Genişleme Bölgesi 1

Şekil 4. Nihavend Makamı Genişleme Bölgesi 2

Şekil 5. Nihavend Makamı Genişleme Bölgesi 3

Şehnaz makamının genel özellikleri:

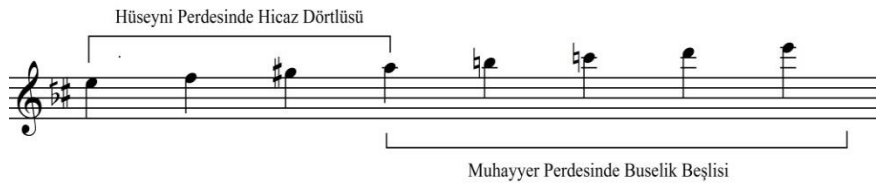
Durağı: Dügâh perdesi.

Seyri: İnici.

Güçlüsü: Muhayyer ve hüseyni perdesi.

Yedeni: Rast veya bazen nim zirgüle perdesi.

Dizisi: Hüseyni perdesindeki hümâyun makamı dizisinin dügâh perdesindeki uzzâl, hicaz veya hümâyun dizilerinden birine eklenmesinden oluşur.

Şekil 6. Şehnaz Makamı Dizisi

Banu GEBELOĞLU

Dügah Perdesinde, Uzzal,Hicaz,Hümâyun Makamları Dizileri

Şekil 7. Şehnaz Makamı Dizisi

Genişlemesi: Makam yapısı gereği, oldukça geniş bir seyir alanına sahip olduğundan, genişletilmemiştir (Özkan, 1998: 335).

Nihavend Makamındaki Saz Semaisinin Analizi

Nihavend Saz Semai

Usulü: Aksak Semai

Mesud Cemil Bey

Şekil 8. Nihavend Saz Semaisi I. Hane

Şekil 8'de, esere nihavend makamının dizisinde bulunan rastta bûselik çeşniyle başlanmıştır. Ardından 2. ölçüde nevâ perdesinde hicaz çeşni ve gerdâniye perdesinde buselik beşlisi kullanılarak, nevâ perdesi üzerinde hicaz hümâyun makamı dizisi gösterilmiştir. 3. ölçüde, dizinin dışında sesler kullanılarak, yegâh perdesinde uşşak çeşni gösterilmiş ve cümle çargâh perdesinde bûselik çeşniyle sonlandırılmıştır. Çargâh perdesinde yapılan çeşni, kaba çargâh perdesine taşınmış ve bu perde üzerinde de bûselik çeşni gösterilerek, müzik cümlesi düğâh perdesinde sonlandırılmıştır. 5. ölçüde, yegâh perdesinde hicaz çeşnili genişleme yapılmış ve ezgi nevâ perdesinde bitirilmiştir. Burada nim hicaz perdesi altere ses olarak kullanılmıştır. I. Hanenin son ölçüsünde, makamın ana seslerine geri dönmüş ve ırak perdesi yeden olarak kullanılarak rastta bûselik çeşniyle I. hane bitirilmiştir.

Mesud Cemil Bey'in Saz Eserlerinin Makamsal Analizi

Şekil 9. Nihavend Saz Semaisi Teslim Bölümü

Şekil 9'da, son ölçü hariç, nihavend makamı dizisi sesleri kullanılarak, sırasıyla düğâh, ırak ve kürdi perdelerinde çeşnisiz kalıplar gösterilmiştir. Son ölçüde de, nim hicaz perdesi kullanılarak, rastta nikriz çeşnisiyle teslim bölümü sonlandırılmıştır.

Şekil 10. Nihavend Saz Semaisi II. Hane

Şekil 10'da, nihavend makamının geleneksel yapısına uygun olarak, nevâ perdesinde sabâ çeşnisi kullanılmıştır. Bu hanenin son iki ölçüsünde ise, ferahnümâ makam dizisi gösterilerek hane sonlandırılmıştır.

Şekil 11. Nihavend Saz Semaisi III. Hane

Banu GEBELOĞLU

Şekil 11’de, ilk iki ölçüde segâh perdesinde zirgüleli hicaz makamı dizisi sesleri kullanılmış, ardından segâh perdesinde hüzzam çeşni gösterilmiş ve hüzzam makamının güçlüsü olan nevâ perdesinde, hicaz çeşni kullanılarak III. hane sonlandırılmıştır.

25
29
34
38
42
46
50
54

Şekil 12’de, yegâh perdesinde genişleme bölge sesleri kullanılarak, rast perdesinde bûselik çeşni ile giriş yapılmıştır. Ardından 27. ve 28. ölçülerde çargâh perdesinde bûselik çeşni gösterilmiş ve bu çeşni gösterilirken bûselik perdesi de yeden olarak kullanılmıştır. 4. hanenin 29. ve 33. ölçüleri arasında, gerdâniye perdesinde bûselik çeşnili genişleme bölgesi gösterilmiş, 28. ve 29. ölçülerde tiz segâh sesi altere ses olarak kullanılmıştır. 34. ve 41. ölçüler arasında altere sesler kullanılmış ve art arda sekilemeler yapılmıştır. 42. ve 45. ölçüler arasında rast perdesinde bûselik çeşnili kalış yapılmıştır. Daha sonra 46. ve 48. ölçüler arasında, müstear dizisi sesleri kullanılmıştır. 49. ve 53. ölçüler arasında, segâh perdesinde zirgüleli hicaz makamının dizisi sesleri kullanılmıştır. 55. ve 57. ölçülerde nim hicaz perdesi de kullanılarak rast perdesinde nikriz çeşni gösterilmiştir. Eserde, 58. ve 74. ölçü arasındaki müzik cümlesi, 25. ve 41. ölçü

Mesud Cemil Bey'in Saz Eserlerinin Makamsal Analizi

arasındaki müzik cümlesinin aynısıdır. 75. ve 78. ölçü arasında, 25. ve 28. ölçü arasındaki müzik cümlesi tekrar edilmiştir. 79. ölçüden sonra, ikinci şekil nihavend dizisinin neva üzerindeki kısmı ve genişlemiş bölge sesleri kullanılarak 85. ölçüde IV. hane sonlandırılmıştır.

Şekil 12. Nihavend Saz Semaisi IV. Hane

Şehnaz Makamındaki Sirtonun Analizi

ŞEHNAZ SİRTO

Mesud Cemil Bey

Şekil 13. Şehnaz Sirto I. Porte

Şekil 13'de, sirtonun ilk dört ölçüsünde, zirgüleli hicaz makamı dizi sesleri kullanılmıştır.

Banu GEBELOĞLU

Şekil 14. Şehnaz Sirto II. ve III. Porte

Şekil 14'de, 5. ve 11. ölçüler arasında nevâ perdesinde nikriz çeşni kullanılmıştır.

Şekil 15. Şehnaz Sirto IV. Porte

Şekil 15'de, 12. ve 13. ölçülerde gerdâniye perdesinde bûselik çeşni, 14. ve 15. ölçülerde ise acem perdesinde çargâh çeşni kullanılmıştır

Şekil 16. Şehnaz Sirto V. Porte

Şekil 16'da, 16. ve 19. ölçüler arasında düğâh perdesinde kürdi çeşni kullanılırken, yeden olarak nim zirgüle perdesi kullanılmıştır.

SONUÇ

Yapılan bu çalışmada, Türk müziğinde özellikle saz icracılığında önemli bir yere sahip olan Mesud Cemil Bey'in hayatı, bestecilik kimliği ve bestelediği eserlere yer verilmiştir. Bestecinin eserleri, çeşni ve geçki açısından analiz edilmiş ve bu doğrultuda bestecinin,

1. Türk müziği nazariyatına ve makam ilişkilerine hâkim olduğu,
2. Eserlerinin Arel nazariyatındaki seyir anlayışına uygun özellikler taşıdığı,
3. Hem Türk hem de batı müziği alanında aldığı eğitimler göz önünde bulundurulduğunda, özellikle nihavend makamındaki saz semaisinin, melodi, kullanılan arpejler ve aralıklar açısından gelenekselin dışında özellikler taşıdığı,
4. Özellikle şehnaz sirtoda sıklıkla sekileme kullandığı,
5. Saz eserlerinin, makamsal açıdan ve icra güçlüğünden dolayı icracıyı, teorik ve teknik açıdan geliştirecek nitelikte olduğu,
6. Dizi dışı çeşnileri, gelenekseli yansıtacak şekilde kullandığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Mesud Cemil Bey'in Saz Eserlerinin Makamsal Analizi

7. Araştırmanın yukarıda belirtilen sonuçlarından yola çıkılarak, bestecinin bestecilik anlamında Türk müziğinde önemli bir yere sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

ÖNERİLER

1. Bestecinin, taksimlerinin analiz edilmesi ve bestecilik kimliğinin yanında icracılık yönünün ortaya konulması,
2. Türk müziği bestecilerine ait eserlerin, analiz çalışmalarının yapılması,
3. Analizi yapılan eserlerin, alandaki eğitimlerde örnek eğitim materyali olarak kullanılması,
4. Bu gibi çalışmalarla, Türk müziği makam sisteminin sistematik yapısının sempozyum, çalıştay gibi platformlarda tanınmasının sağlanması araştırmanın önerileri arasında sayılabilir.

KAYNAKLAR

- Akdoğu, O. (1996), Türk Müziğinde Türler ve Biçimler, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Arel, H. S. (1968), Türk Musikisi Nazariyatı Dersleri, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul: İleri Türk Musikisi Konservatuvarı Yayınları.
- Cemil, M. (2002), Tanburi Cemil'in Hayatı, 3. Baskı, İstanbul: Mas Matbaacılık.
- Güntekin, M. (2010), İstanbul'un 100 Musikişinası, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- Karasar, N. (2009), Bilimsel Araştırma Yöntemi, 19. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Özalp, N. (2000), Türk Musikisi Tarihi II, 1. Baskı, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Özkan, İ. H. (1998), Türk Musikisi Nazariyatı ve Usulleri, 5. Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Tanrıkorur, C. (2016), Osmanlı Dönemi Türk Musikisi, 4. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tıraşçı, M. (2017), Türk Musikisi Nazariyatı Tarihi, İstanbul: Kayıhan Yayınları.

BİRİNCİ BALKAN SAVAŞI'NDA BİR PROPAGANDA UNSURU OLARAK VAAZ*

Yunus Emre TEKİNSOY**

Öz

Yirminci yüzyılda savaşların mahiyetinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Artık savaş tarafların harp meydanında karşılaşıp kısa sürede netice elde ettiği bir mücadeleden çok; uzun zaman devam eden ve geniş alanda meydana gelen muharebeler haline dönüşmüştür. Bu nedenle uzun süre devam edecek savaşın finanse edilmesi, cepheye savaşan askerin ihtiyaçlarının karşılanması, hayatını kaybeden ve yaralananların yerine yenilerinin idame edilmesi gibi sorunları halledilemek için kamuoyunun (Efkâr-ı Umûmî) bir şekilde ikna edilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. İşte bu açıdan kamuoyu desteğinin sağlanabilmesi için hükümetler propaganda yöntemlerine başvurmuşlardır. Kamuoyuna yönelik propagandanın en önemli malzemelerinden birisi din (inanç) ve fiili uygulama alanı olarak ibadethanelerdir. Birinci Balkan Savaşı'nda (1912-1913) İşlam dininin ibadethaneleri olan camiler propaganda merkezleri olarak kullanılmış ve vaazlarla kamuoyu yönlendirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma; Aksekili Ahmed Hamdi, Mehmed Fahreddin ve Mehmed Akif Beylerin Sebîlü'r-reşâd'ta yayımlanan vaazlarını merkeze alarak; vaazların propaganda unsuru olarak kullanılmasını ve kamuoyu nezdinde yarattığı tesirleri ortaya koymak için hazırlanmıştır.

Akif

Anahtar Kelimeler: Vaaz, İşlam, Camii, Propaganda, Birinci Balkan Savaşı, Mehmed

THE PREACH as a PROPAGANDA TOOL in THE FIRST BALKAN WAR

Abstract

There had been significant changes in the nature of wars in the 20th century. Previously wars used to be a success achieved in a short time after a struggle of the sides that confront in a battlefield and then wars turned into battles which are long-lasting and take place in vast areas. So it became an obligation to persuade public opinion somehow in order to solve the problems like financing a long-lasting war, supplying the soldiers fighting at the front, substituting the killed and wounded soldiers. In terms of that, governments resorted to propaganda methods in order to get that support of the public opinion. One of the most important tools towards public opinion is religion (belief) and places of worship as practice area for propaganda. Mosques, places of worship in Islam, were utilized as propaganda centers during the First Balkan War (1912-1913) and the public opinion was tried to be directed by means of preaches. This study was prepared to reveal the usage of

* Bu çalışma Yunus Emre Tekinsoy tarafından Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanan ve 2015 yılında sunulan "Balkan Harpleri Esnasında Osmanlı Kamuoyu (1912-1913)" başlıklı tezden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. e posta: yunusemre.tekinsoy@gop.edu.tr. ORCID: 0000-0002-1806-4542.

preaches as a propaganda tool, focusing on the preaches of Aksekili Ahmed Hamdi, Mehmed Fahreddin and Mehmed Akif Bey whose preaches were published in Sabil al-Rashad.

Key Words: Preach, Islam, Mosque, Propaganda, First Balkan War, Mehmed Akif.

GİRİŞ

20. yüzyıl birçok alanda getirdiği yenilikler gibi savaş alanında da yeni bir dönemi ihtiva etmektedir. Gerçi temelleri birçok bakımdan Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkan yurttaş ordu ve silah sanayiinde meydana gelen gelişmelerle bağlantılı olsa da (Sander, 2003: 168-169) 20. yüzyıl başlarına gelindiğinde kitle savaşının gerçekleşmesi için uygun ortam büyük çapta sağlanmıştır. Daha çok Birinci Dünya Savaşı ile ilişkilendirilen siper savaşı, yıpratma savaşı, topyekûn savaş, psikolojik savaş gibi kavramlar hangi açıdan ele alınırsa alınsın muhtevaları yönüyle uzun, geniş çaplı ve taraflar açısından yıpratıcı bir mahiyet taşımıştır. Gerçekten de bu yüzyılda savaşın farklı bir mahiyet alması, geniş alanlarda, uzun süren muharebelere dönüşmesi, beraberinde devletlerin savaşı finanse edebilmesi için kendisine yeni kaynaklar oluşturmasını zorunlu kılmıştır. “Cephe gerisi” kavramının İngilizce karşılığı olan “home front” kavramı bu bakımdan anlamlıdır. Hükümetler tarafından cephe gerisindeki zihinlerin de seferber edilebilmeleri adına, bu yüzyılın başlarında devletler propagandaya da başvurmuşlardır. Farklı kaynaklarda yer verildiği üzere, propaganda cephenin ölümcül gerçeklerini maskeleyen bir mahiyette taşımaktaydı (Lutz, R. H. (1933): 496-516.). Nitekim cephe gerisinde yaşayan siviller, askerler gibi düşmana karşı muharip olarak mücadele etmese dahi, askerin ihtiyaçlarının giderilebilmesi ve cephenin etkinliğinin artırılabilmesi için üretime katkı sağlamaya, beslenmesi ve giyimi gibi yaşam standardıyla ilgili alanlarda fedakârlık etmeye yönelmişlerdir. Bu bakımdan halkın cephe gerisinde örgütlenebilmesi, savaşın kaderini önemli ölçüde etkilemiştir (Köroğlu, 2004: 35). Yaklaşık dört yıl sürecek olan Birinci Dünya Savaşı’nın 20. yüzyılın ilk geniş çaplı kitle savaşı olduğu vakıdır. Ancak Balkan Savaşlarının 20. yüzyıl Avrupası’nda gerçekleşen ilk önemli savaş olması ve bir kısım araştırmacılar tarafından Birinci Dünya Savaşı’nın provası olarak değerlendirilmesi önemlidir (Hall, 2003: IX; Yavuz, 2013: 179). Ayrıca Balkan Savaşlarını Türk tarihi açısından da bir görüşe göre on yıl sürecek savaşın (Beşikçi, 2013: 205-225) başlangıcı olarak kabul etmek gerekir. Bu bakımdan 20. yüzyılda savaşın aldığı hal, Balkan savaşlarının Birinci Dünya Savaşı ile olan ilişkisi ve Türk milleti açısından on yıl sürecek olan bir savaş döneminin başlaması sivillerin, dolayısıyla kamuoyunun kanaatinin nasıl şekillendiği sorusunu akıllara getirmektedir. Nitekim Osmanlı Devleti’nde muharip olmayan geniş halk kitlelerinin bir taraftan kendi hayat standartlarından fedakârlık gösterirken diğer taraftan cephede mücadele eden askeri desteklemesini sağlayabilmek için neler yapıldığı sorusu; doğal olarak kamuoyunu (efkâr-ı umûmî) ikna etme faaliyetlerini yani propaganda faaliyetlerini ön plana taşımaktadır.

Birinci Balkan Savaşı'nda Bir Propaganda Unsuru Olarak Vaaz

I. Kamuoyu ve Propaganda Kavramları

Bu çalışmanın amacı kamuoyu ve propaganda kavramlarını izah etmekten öte bu kavramlarla ilişkili olarak Birinci Balkan Savaşı'na camilerde verilen vaazların kamuoyunu yönlendirmek için bir propaganda aracı olarak kullanılması örneklendirmektir. Ancak en azından kavramsal bir çerçeve çizilebilir açısından bu iki kavramın neyi ifade ettiğini ortaya koymanın yararlı olacağı kanaatindeyiz.

"Kamuoyu", Latince "publicus" ve "opinion" sözcüklerinden türetilip Batı dillerine girmiş bir kavramdır. İngilizcede "public opinion" sözcükleriyle ifade edilen bu kavramın bizde kullanılan ilk şekli "efkâr -ı âmme" ya da "efkâr-ı umûmiye"dir. Zaman içinde aynı anlamda olmak üzere; "halk efkârı", "âmme efkârı" ve "kamu efkârı" şeklinde de ifade edilen kavram, sonraları "kamu" ve "oy" sözcüklerinin bileşiminden oluşan "kamuoyu" şekline dönüşmüş ve bu şekilde kullanılmaya başlanmıştır (Atabek, 2002: 223-224).

Kamuoyunun karşılığı olarak dilimize giren ilk ifade olan "efkâr -ı âmme [عامه افکار]" ya da daha çok kullanılan şekliyle efkâr-ı umûmiyye [افكار عموميه]", iki Arapça kelimeden oluşan bir terkiptir (Yeğin vd., 1992: 220). "Efkâr" kelimesi "fikir" in çoğulu olup fikirler veya düşünceler anlamındadır (Develioğlu, 1988: 244; Parlatır vd., C1, 1988: 673). "Âmme", "ûmuma mahsus olan" (Develioğlu, 1988: 40), "ûmum" ise "hep, bütün, cümle, herkes, bütün insanlar, bütün halk" (Develioğlu, 1988: 1347) demektir. O halde "efkâr-ı umûmiyye" en genel tanımıyla "halkın düşüncesi, halkın fikirleri" manasındadır (Parlatır, 2006: 384). Propagandanın bu noktada devreye girmesi ise şu şekildedir: Kamuoyu oluşturmak veya oluşmuş bulunan kamuoyunu yönlendirmek ise bireylere veya kitlelere belirli fikirlerin telkin edilmesi, beyin yıkaması veya doktrin aşılması ile mümkündür. Yapılan bu işlerin bütününe "propaganda" denir (Çağlar, 2006: 15). Latince "propagare" sözcüğünden gelen ve "yeni fidanlar elde etmek üzere toprağı ekmek" anlamına gelen (Çiçek, 2012; 97) propaganda, 20. yüzyılın anlaşılabilmesi, ulusal ve sınıfsal çatışmaların arka planının görülebilmesi gibi benzer süreçlerin çözümlenmesi için mutlaka üzerinde durulması gereken bir kavram, hatta bir anahtar niteliğindedir (Çağlar, 2006: 15).

I.a. Kamuoyu ve Propaganda Açısından "Din"

Kamuoyu ve din arasında sıkı bir bağlantı vardır. Sosyolojik anlamda din, kamuoyunun oluşmasını sağlayan unsurlardan birisi olarak kabul edilir. Din, aynı zamanda çok önemli bir toplumsal kurum olup kendisine inananları kaynaştırıcı ve birleştirici bir görev yapmaktadır. Dinî değerler, toplumsal yaşamla uyum sağlayarak, kişinin yaşamına yönelik emirler vererek, tutum kazanmasına ve tutumlarını sürdürmesine neden olmaktadır. Durkheim'in ifadesiyle "toplumun tüm varlığı, düzen ve yapıları dinle ifade edilmektedir. Din, toplumun minyatürleşmiş modelini veren bir kurumdur". Din kurumlarının yerleşik kültürel, toplumsal ve ekonomik çıkarları vardır. Genellikle bir baskı grubu gibi hareket ederler ve kamu politikasıyla ilgili sorunlar üzerine kamuoyu oluşturmaktan kaçınmazlar. Dinin yüzyıllar boyunca toplumları

biçimlendirdiği göz ününe alındığında, kamuoyu oluşumunda rol oynayan en önemli kaynaklardan biri olduğunu söylemek yanlış olmaz (Bektaş, 2000: 80-81). Kamuoyunun oluşması açısından bu kadar önemli bir role sahip olan dinin propagandanın doğal olarak en önemli faaliyet alanlarından birisini oluşturduğunu ifade etmek gerekir.

Günümüzde kullanıldığı anlamıyla propaganda kavramının ortaya çıkışı, 1600 yılına Papa 15. Gregory'ye dayanmaktadır. İlk olarak, Roma Katolik Kilisesi tarafından sosyolojik anlamda kullanılmış ve "fikirlerin yayılması" deyiminde ifadesini bulmuştur. Papa 15. Gregory, Protestanlığın ve Reform hareketlerinin etkisini azaltmak için devamlı faaliyet gösterecek, iyi organize edilmiş bir yapının kurulması ve bu yapının Katolik inançlarını barışçıl bir tutum ile yayması gerektiğini ileri sürerek 22 Haziran 1600 yılında Vatikan içinde faaliyet gösterecek olan "Saca Congregatio De Propaganda Fide" (İtikadı Yayma Cemiyeti) isimli yeni bir örgütlenmenin temelini atmıştır. Bu örgütsel yapının amacı, Vatikan içinde Katolik dinini kuvvetlendirmek, Vatikan dışında ise Katolik inancını yaymaktır. Böyle bir yapının kurulmasıyla, kilise mensuplarınca yürütülmekte olan dini propaganda, artık merkezileştirilmiş ve tamamıyla papalığın eline geçmiştir (Çiçek, 2012: 97-98; Bektaş, 2000: 144; Gecikli, 1999: 266). Kilise ayinlerde cemaate kutsal metinleri öğretirken, heyecanı artırmak için müzikten yararlanmıştı. Diğer taraftan kilise, ayinler esnasında inanan insanların aynı yerde buluşmasını sağlayıp dekor ve merasimlerin biçimsel öğeleriyle zenginleştirilmiştir. Böylece heyecanı artırılan cemaat, gözyaşlarıyla süslenmiş ayinlerde propagandaya tabi tutulmuştur. Bu sayede ezilen, horlanan halk kitlelere aldatici da olsa sözde bir eşitlik tattırılmak istenmiştir. Bu süreçte propaganda sözü hep kilise tarafından kullanılmış (Bektaş, 2000: 145-146), hatta 18. yüzyıldan itibaren günlük dile girdikten sonra bile dinsel havasını sürdürmüştür (Gecikli, 1999: 266). Bu bilgiler ışığında modern anlamda propagandanın ilk gerçek uygulayıcıları din adamlarıdır. Gerçi burada Hıristiyanlığın Katolik Mezhebi ön plana çıksa da dinlerin doğaları gereği propagandist bir yapıya sahip oldukları bir gerçektir.

Ancak dini propaganda doğrudan bir dini makamın tasarrufuyla uygulanmayabilir. Nitekim Napolyon'un devlet şûrâsında yaptığı konuşma oldukça dikkat çekicidir: "*Vendee savaşını kendimi Katolik yaparak kazandım. Kendimi Müslüman gösterdikten sonra Mısır'da yerleştim. Kendimi Papa'nın nüfuzunu yaymaya taraftar göstererek İtalya'nın papazlarını elde ettim. Eğer Yahudi bir kavme hükmetseydim, Süleyman'ın mabedini yeniden inşa ederdim*" (Le Bon, 1997: 62)." Napolyon'un ifadelerinden de anlaşılabilir gibi geniş kitlelerin etki altına alınabilmesi için din oldukça etkili bir propaganda aracı olarak görülmektedir.

Bu tarihi birikimin de neticesi olmak üzere, Birinci Balkan Savaşı'nda inanç merkezli propagandanın gerçekleştirilmesi oldukça akla yatkın görülmektedir. Nitekim Balkan devletlerinin kralları tarafından savaş ilanı sonrasında yayımlanan beyannamelerde en göze çarpan unsur Hıristiyanlıkla ilgili göndermelerdir. Yunan Kralı Yeoryios'un; "*Ordum, veliaht prensin komutasında sınırı geçerken, majestizenizi dost ve*

Birinci Balkan Savaşı'nda Bir Propaganda unsuru Olarak Vaaz

müttefik olarak selamlarım. Ortodoks halklarımız aynı şevkle, fedakârlık ve kardeşliğin çözülmüş bağlarıyla birleşmektedirler. El ele vermiş dört milletin duaları Tanrı'ya doğru yükseliyor, yeni Haçlı Seferi için O'nun yardımını niyaz ediyor. Tanrı Ortodoksluğun kutsal davasını zaferle sonuçlandırsın, mazlum kardeşlerimizi kurtarsın (Andonyan, 2002: 363-364)." derken dinin propaganda için en önemli araçlardan birisi olduğuna dikkat çekmektedir. Diğer kralların beyannameleri ve savaş boyunca Balkan devletlerinin harbi, "haç ile hilalin mücadelesi" şeklinde göstermeye çalışması başka bir çalışmanın konusu olduğundan burada değinilmeyecektir. Ancak Osmanlı tarafında da "Hilâl ile salib'in cidali" olarak meselenin geniş halk kitlelerine duyurulduğu unutulmamalıdır.

Tanzimat'tan itibaren farklı ekalliyetler ortak bir kimlik etrafından birleştirilmeye çalışıldıysa da Kemal Karpat'ın ifadesiyle II. Abdülhamit döneminde devlet merkezietçi yapısını muhafaza etmektedir ve bu yapı dört temel esas üzerine inşa edilmiştir. Hükümdar (hanedan) Osmanlıdır, yönetim Türk'tür, dini İslâm'dır ve başkenti İstanbul'dur. Bu ilkelerden herhangi birinin zayıflaması veya yok olmasının devletin temelini sarsacağı ima edilmiştir (Karpat, 2001: 620). Doğal olarak Birinci Balkan Savaşı'nın gerçekleştiği devreyi de içine alan İkinci Meşrutiyet dönemi aynı miras üzerine inşa edilmiş ve İslam unsuru eski önemini devam ettirmektedir. Dolayısıyla savaş halinde İslam'ın ve O'nun ibadethaneleri durumunda olan camilerin propaganda merkezi olarak kullanılması doğal karşılanmalıdır.

II. Camiler ve Propaganda

Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı Devleti homojen bir toplum yapısı oluşturabilmek için çeşitli kanuni düzenlemeler gerçekleştirmeye çalıştıysa da Birinci Balkan Savaşı başladığında Osmanlı toplumu ana hatlarıyla klasik dönemin bir yansıması olarak din temelli bir sosyal yapıya sahipti. Osmanlı millet sisteminin bir tezahürü olan bu durumda Müslümanlar, Ermeniler, Rumlar, Yahudiler ve diğer topluluklar inançları çerçevesinde gruplar oluşturmaktadır. Bu açıdan değerlendirdiğinde İslam dininin ibadethaneleri olan camilerin tarih boyunca yerine getirdiği fonksiyonları hala devam ettirdiği söylenebilir. İslam toplumunda inananlar için cami, sosyal, siyasal ve kültürel hizmetlerin merkezi konumunda olan bir kurumdur. Bu açıdan cami; dil ve din birliğinin, ülke içinde siyasî bütünlüğün temini için faal kültür ve propaganda yerlerinden birisidir. Meselâ, Hz. Muhammed savaş gibi önemli kararların alınması hususunda halkı ile istişare etmek sureti ile camide aldığı nakledilmektedir. Dört Halife'den birisi olan Osman icraatlarını camide cemaati ile paylaşmıştır. Osmanlı döneminde de cami ibadethane olmasının yanında; eğitim kurumu, sanat icra edilen merkez, hükümdarın meşruiyetinin ilan edildiği (hutbe okutmak) yer, savaş zamanlarında ordu için dua edilen, askerlerin uğurlandığı, zafer kazanılırsa sala ve ezanlarla halka duyurulan bir merkez olarak vazife görmüştür. Camiler her şeyden öte, isminin köken aldığı kelimedenden de anlaşılacağı gibi Müslümanların bir araya geldikleri (toplandıkları) ve sosyalleştikleri merkezlerdir (Akın, 2016: 177-209).

Doğal olarak Birinci Balkan Savaşı döneminde camiler Osmanlı Devleti'nin dayandığı İslam unsurunun savaş lehinde yönlendirilmesinde anahtar bir rol üstlenmiştir. Savaşta gazete, dergi gibi çeşitli yayınlar vasıtasıyla propaganda yapılmasına rağmen okuma-yazma oranının oldukça düşük olduğu ve iletişim araçlarının az geliştiği bir dönemde geniş halk kitlelerine ulaşabilmenin en kolay yolu sosyal toplanma alanlarından ve dolayısıyla bunların içerisinde en önemlilerinden birisi olan camilerden geçmektedir.

Osmanlı toplum hayatında önemli yer tutan, Müslüman vatandaşların önemli toplanma alanlarından birisi durumunda olan camiler, kamuoyunun bir taraftan cephedeki askeri desteklemesinde kilit rol üstlenirken, diğer taraftan da halkın manevi gücünün artırılması için bir merkez niteliği taşımıştır. Birinci Balkan Savaşı henüz başlamadan harp lehinde gerçekleştirilen faaliyetlerden, savaş boyunca gerçekleştirilen faaliyetlere kadar camiler birer propaganda merkezi olarak kullanıldığını söylemek mümkündür.

Camilerde gerçekleştirilen propaganda faaliyetleri temelde bazı hedeflere ulaşabilmek için yapılmıştır. Öncelikle ordunun ihtiyaçlarının giderilmesi gerekmektedir. Yük ve binek hayvanlarından iç çamaşırına kadar ordunun birçok eksikliği vardır. Bunların giderilebilmesi ise devletin imkânlarının yetersiz kaldığı noktada halktan sağlanacak aynı ve nakdî yardımlara bağlıdır. Ayrıca ordunun ihtiyaç duyduğu diğer bir unsur ise yükümlü olmamasına rağmen cepheye savaşacak gönüllü askerlerdir. Bu iki temel ihtiyacın talep edilebileceği en önemli yerler arasında camiler de yer almıştır.

II.a. Birinci Balkan Savaşı'nda Camilerin Üstlendiği Role Örnekler

Camilerde toplanmış olan Müslümanların savaş dönemlerinde şüphesiz en önemli gündem maddesi bizatihi savaşın kendisi olmuştur. Doğal olarak cemaat arasında konuşulan konu savaş olduğu gibi hutbe ve vaazların da gündemini savaş oluşturmuştur. Hutbelerde ve vaazlarda, vaizlerin dile getirdikleri, referansını doğrudan dinin Kur'an ve Sünnet gibi kaynaklarından alan konuşmaları dinleyiciler üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Henüz Birinci Balkan Savaşı başlamadan savaş ihtimali gündeme gelince camilerde ordunun ihtiyaçlarının giderilmesi için yardımların toplanmaya başladığı görülmektedir. Bir örnek oluşturması açısından Tanîn Gazetesi'nin 6 Ekim 1912 tarihli sayısında yer alan bir haberde, Cuma namazı sonrasında Mısır eşrafından Ali Mübârek Bey'in Balkan Harbi ianesi olarak 100 İngiliz lirası bağışladığı, ayrıca cemaatten diğer kişilerin de 388 kuruş yardımda bulunduğu bildirilmiştir (Tanîn, 6 Teşrîn-i Evvel 1912: 2). Haberden anlaşıldığı kadarıyla yardımların toplanmasında, toplum nezdinde etkili kişilerin ön plana çıkarıldığı, bu sayede diğer fertlerden de yardım toplanmaya çalışıldığı görülmektedir. Camiler yardım toplama faaliyetlerinin dışında aynı zamanda birer toplanma merkezi niteliği de taşımaktadır. Osmanlı şehir yapılanmasında şehrin merkezinde yer alan camiler, toplumsal olayların gerçekleşmesinde tarih boyunca etkili olduğu görülmektedir. Müslümanların günde beş kez toplandıkları camiler Balkan Harbi dönemi gibi iletişim

Birinci Balkan Savaşı'nda Bir Propaganda Unsuru Olarak Vaaz

kanallarının çokta fazla gelişmediği bir dönemde Müslüman halka ulaşmada en önemli araçlardan birisi haline gelmiştir. Nitekim Namaz için toplanan cemaatin vaazlar ve hutbeler yoluyla yönlendirilmesi, namaz sonrasında bazı toplumsal olaylar ve mitingleri beraberinde getirmiştir. Mesela Birinci Balkan Savaşı esnasında birer savaş alanı haline dönüşecek olan Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da bulunan şehirlerinde bu tür mitinglere rastlamak mümkündür. Gazete sütunlarına yansıyan bir haberde Üsküp Sultan Murad Cami-i Şerifi'nde savaş lehinde gerçekleştirilen mitinge 40 bin kişinin katıldığı bildirilmiştir (Tanîn, 6 Teşrîn-i Evvel 1912: 2). Üsküp gibi şehir merkezlerinden, Müslümanların yaşadığı küçük yerleşim yerlerine kadar camilerin, Birinci Balkan Savaşı hakkında bilgilerin yayılmasında ve halkın yönlendirilmesinde birer merkez durumunda olduğu akla yatkın görülmektedir. Bu bakımdan camiler İstanbul'a uzak merkezlerde bile harp ile ilgili haberlerin insanlara ulaşmasını sağlayan merkezler durumundadır. Savaş esnasında resmen Osmanlı toprağı durumunda olan ancak fiilen Rumların kontrolünde bulunan Girit'te bulunan camilerde, Osmanlı Devleti'nin muzafferiyeti için duaların (Tanîn, 3 Teşrîn-i Evvel 1912: 2) edilmiş olması camilerin önemini bir kat daha artırmaktadır.

Camiler ordu için yardım toplamak ve kamuoyu oluşturmanın yanında bizzat savaşa katılacak olanlarında kayıtlarının alındığı merkezlerdir. Burada esas olan gönüllülüktür. Gönüllülerin harbe iştiraki için bir kısım kayıt defterleri de camilerde açılmıştır. İstanbul'da Arnavutların gönüllü olarak katılımını gerçekleştirebilmek için oluşturulan "Arnavud Gönüllü Heyeti" tarafından kaleme alınan bir beyânnâmeden anlaşıldığı üzere Yeni Cami'de bir gönüllü defteri açılmış ve gönüllü olarak orduya katılmak isteyen Arnavutların buraya kayıt yaptırması istenmiştir (Tanîn, 7 Teşrîn-i Evvel 1912: 4).

II.b. Vaaz ve Savaş

Peki, camilerin harp esnasında bu kadar etkili bir propaganda merkezi haline gelmesini sağlayan neydi? Bu sorunun cevabını camilerde verilen vaaz ve hutbelerde aramak gerekir.

Camilerde halkı galeyana getirmek ve harp lehinde bir kamuoyu oluşturabilmek için verilen vaazların örneklerini Birinci Balkan Savaşı öncesinde de görmek mümkündür. 1912'de Trablusgarp'ta Osmanlı Devleti ile İtalya arasında muharebelerin gerçekleştiği esnada halkın harbe desteğini sağlayabilmek yahut artırabilmek için bu tür vaazların verildiği bilinmektedir. Abdülreşid İbrahim Efendi tarafından Ayasofya'da verilen vaaz buna örnek teşkil edebilir. Abdürreşid İbrahim, Trablusgarp Muharebeleri ile ilgili verdiği vaazında;

"Cenâb-ı Vacib'ül vücûd mü'minlere emrediyor. Cihat ki bizim diyânet-i İslâmî'ye de ibadetin en eftâlidir. Sallallahû aleyhi ve selem hazretleri buyurmuşlar ki: (eftâlül İbâdet, el-cihâd) İbadetin eftali cihaddır. Cihad Ulemâ-yı İslâmî'ye indinde iki kısım: farz-ı ayn, farz-ı kifâye. Farz-ı ayn olan cihad, cumhûr ulemâ nezdinde memâlik-i İslâmiyeden birine a'dâ tecâvüz ederse o

zaman cihad-ı farz olur. Bugün bizim memleketimize kefere tecâvüz etmişdir; cumhur fukahânın kavline binâen cihad bugün mü'minlere farz-ı ayndır. Fakat bu ferâizin hududu, (el-ekreb fil-ekreb) kâide-i tabiyesine binâen, tehdid edilmişdir. Farz-ı ayn olmakla bütün dünyada ki Müslümanların meydan-ı cihada esbât-ı vücûd etmeleri lazım gelmez; belki meseleye alâkası ve muntıkaya garbeti olan kimselere farz-ı ayndır. Onların mevcûdu kifâyet etmezse lüzûmu mukadderinde ba'yid olanlar da farz-ı ayn olurlar." (Abadurreşid İbrahim, Sebîlü'r-reşâd, Nisan 1328: 140).

demektedir. Cihad'ın Faz-ı ayn olduğundan bahseden Abdürreşid İbrahim, halkın savaşa katılımını artırmaya çalışmıştır. Ancak Abdürreşid İbrahim'in vaazı Birinci Balkan Savaşı döneminde de görüleceği üzere savaş döneminde inanmış müminlerin üzerinde en büyük etkiyi bırakacak olan bir kavramın üzerine kurgulanmıştır: "Cihat..."

Cihad, Arapça "Cehd" kökünden gelen; gayret etmek, takat getirmek, güç yetirmek ve meşakkat çekmek gibi anlamlarda kullanılan bir kelimedir. Terim manası ise, "Bezlü'l-mechudi fi husuli'l-maksud"dur; yani maksada ve belirlenen hedefe ulaşmak için gereken her türlü çabayı göstermektir. Dinî ıstılah olarak cihad, i'lây-ı kelimetullah (Allah'ın emir ve yasaklarını, uyulması gereken en üstün bir makamda tutmak) için hak ve hakikat düşmanları ile mücadele etmek ve bunun için cehd ve gayret sarf etmektir. Bu da zorluk ve sıkıntılara sabır göstererek nefisle, şeytanla, birer ahlaksızlık unsuru olan fisk, sefahet ve zulüm gibi kötülüklerle her türlü mücadeleyi yapmak anlamına gelir (Beki, 2017: 86-87). Cihad'ın sonunda ise şehitlik ve gazilik gibi İslam dini tarafından övülmüş iki büyük makam vardır. İşte camilerde yapılan konuşmaların inanmış Müslümanlar için bu kavramlar üzerinden büyük bir etkisi olmuştur.

III. Birinci Balkan Savaşı'nda Vaazlar

Balkanlarda bir savaş ihtimalinin ortaya çıkması ile birlikte camilerde savaşı konu alan hutbe ve vaazların okunmaya başladığı ve buna bağlı olarak da aynı ve nakdi yardımlardan, orduya gönüllü yazılmaya kadar çeşitli sonuçlarının ortaya çıktığını yukarıda birkaç örnekte ifade ettik. Ancak bu türden konuşmaların içeriğine dair tespit edebildiğimiz ilk vaaz Aksekili Ahmed Hamdi'ye aittir. Sebîlü'r-reşâd mecmuasının 14 Ekim 1912 tarihli sayısında yayınlanan ve "Bütün Müslümânlara ve Orduya Hitâben" başlığını taşıyan vaaz harbin ilk günlerinden itibaren camilerin birer propaganda merkezi olarak kullanıldığının en önemli delillerindedir. Vaaz, Müslümanları Allah için malları ve canları ile cihada çağırın Tevbe Suresi'nin 41. ayeti¹

¹ [انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ] Ahmed Hamdi Efendi ayetin meâlini şu şekilde vermektedir: "Ey ehl-i İmân! Genç, ihtiyar; fakir, zengin; sağlam, hasta; silâhlı, silâhsız; binekli, bineksiz; evli, bekar... Hepiniz çıkın da Allah uğrunda, "din" in, vatanın

Birinci Balkan Savaşı'nda Bir Propaganda unsuru Olarak Vaaz

ile başlamaktadır. Aksekili; genç ihtiyar, fakir zengin, hayvanlı hayvansız, sağlam hasta, silahlı silâhsız, evli bekâr, cihâdın bütün Müslümanlara farz olduğunu belirttikten sonra;

“Bugün her Müslüman, “din”ini, ‘ırzını, nâmûsunu muhâfaza etmek için meydân-ı mücâhedeye atılmak lazımdır, bi'l-fi'il silâh alarak muhârebe meydânına gitmeğe muktedir olanlar bi'l-fi'il muhârebeye girmeli, beden mûcâhede etmeli; buna kâdir olmayanlar mâlen mu'âvenetde bulunmalı, hem mâlen hem beden mûcâhedeye muktedir olanlar her ikisini de yapmalı, bunun her ikisine de kâdir olmayanlar kalemen, fikren mûcâhede etmelidir; hâsılı efrâd-ı İslâmiye ve Osmaniye'nin her birisi gücü yettiği kadar, elinden geldiği sûretde mûcâhede ederek son nefese kadar sabr ve sebât göstermek üzerlerine farzdır. Bu anda hiç kimse tarafından serd edilecek ma'zeret câ-yı kabûl bulamaz. ‘Müşriklerle mallarınız, canlarınız ve dişlerinizle cihâd ediniz’ el-hadîs² Bugün öyle vahîm bir dakikada bulunuyoruz ki: Bu dakika-i hevî-engîzde ana, baba, evlâd, kardeş, mâl ve emlâk... Düşünmeğe hiçbir kimsenin hakkı yoktur.” (Aksekili Ahmed Hamdi, 1328: 204)

diyerek, bütün Müslümanların harbe gücünün yettiği ölçüde katılması gerektiği vurgusunu yapmıştır.

Vaazda üzerinde durulan meselelerden birisi ise böyle olağanüstü günlerde insanların evlat, kardeş, anne, baba, zevce, mal ve ticareti gibi kendisi için önem arz eden her şeyden vazgeçmesi gerektiğidir. Ancak Aksekili, vatanın içine düştüğü bu kötü şartlarda Osmanlıların gerektiği gibi orduyu desteklemediğini düşünmekte ve bunu şu şekilde dile getirmektedir:

“... düşman-ı bed-nâm pâ-yi taht-ı mu'allâ-yı İslam'ın kapusu önüne geldiği hâlde, biz hâlâ kanımız kurumuş, hissimiz gâ'ib olmuş gibi duruyoruz? Nasıl oluyor da zenginlerimiz hâlâ kiese hamiyetlerinde ne varsa dökmüyorlar? Yoksa bizim zenginlerimiz de Fransa kadınları kadar da mı hamiyet yok? Nasıl oluyor da her eli tutan, her ağzı söyleyen cihâd-ı fi sebilillaha koşmuyor? Bugün Sofya'da bulunan mağâzalar,

muhâfazası için mücâdele edin; bu sûretle uğraşmak, eğer biliyorsanız, sizin için durmakdan hayırlıdır.” Bkz. Aksekili Ahmed Hamdi, “Hutbe ve Mevâ'iz - Bütün Müslümânlarla ve Orduya Hitâben”, Sebîlü'r-reşâd, 1 Teşrîn-i evvel 1328, C. 9-2, A. 219-37, s. 203; Ayet'in Türkçe meali şu şekildedir: “(Ey müminler!) Gerek hafif, gerek ağır olarak savaşa çıkın, mallarınızla ve canlarınızla cihad edin. Eğer bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır.” Bkz. Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî, Haz. Hayrettin Karaman vd., Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2006, s. 193.

² [جاهدوا المشركين بأموالكم وأنفسكم وأسننتكم]

ticârethâneler teknil sed edilerek muhârebeye koşuyorlar da biz hâlâ keyfimizi icrâ ederek salına, salına ticârethânelerimize koşuyoruz. Nedir bu kadar lâ-kaydsızlık? Ah... Biz ne kadar hissiz, ne kadar kansız, bir millet imişiz!" (Aksekili Ahmed Hamdi, 1328: 204)

Vaazın devamında Müslümanların Allah ve Peygamberi karşlarına aldıktan sonra, evlat, ana, baba, mal ve mülklerinin hiçbir kıymetinin kalmayacağı belirtmiştir. Ayrıca düşmanın İstanbul'a kadar ilerleyerek camileri, medreseleri, mektepleri kiliseye, meyhaneye ya da tiyatroya (Aksekili Ahmed Hamdi, 1328: 204) çevirmek istediğini belirterek Müslümanların şayet bugün mücadele içinde yer almazlarsa bunun kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir. Ahmed Hamdi Akseki vaazında, Müslümanların memleketlerine sahip çıkmadığı zaman maruz kalacakları akıbetle ilgili örneklere de yer vermiştir. Tarihi bir olaydan hareketle, İspanya'da kurulmuş olan Endülüs Devleti'nin Hristiyanlar tarafından ele geçirildiği, camilerinin tiyatroya, kilise ya da meyhaneye çevrildiği, medreselerinin ahır yapıldığı, insanların zorla Hristiyanlaştırıldığını (Aksekili Ahmed Hamdi, 1328: 205-206) ifade etmiştir.

Vaazda üzerinde durulan meselelerden birisi ise Bulgarların Müslümanlara revâ gördükleri vahşettir. Aksekili bu durumu şöyle ifade etmektedir:

"İlân-ı harbden beri Bulgaristan'da bulunan bed-baht Müslümanlar ne hâlde bulunuyorlar? O vahşi haydûd Bulgarlar dokuz yaşında olup henüz bülûğa vâsıl olmamış olan kızların bile nâmûsuna taarruz etmiyorlar mı? Muhadderât-ı İslâmiyenin cevher-i nâmûsunu pây-mâl etmediler mi? 'İslâm kadınlarının gençleri kucağa, ihtiyârları ocağa' diye şarkılar söylemiyorlar mı? Mukaddes câmi'lerimizin bazıları hedm ve tahrîb, bazıları da kiliseye tahvîl edilerek kubbelerinin üzerine çanlar asılmıyor mu? Bunlar hergün gözümüzün önündeki şeyler olduğu hâlde maksad İslâmiyeti mahv etmek değildir, diye kendimizi nasıl tesellî ederiz? Hergün gazeteler bâr bâr bağırıyorlar, Müslümanlık ortadan kalkmalıdır, diye feryâd ediyorlar." (Aksekili Ahmed Hamdi, 1328: 206)

Bulgarların Müslümanlara yaptıkları mezalimin konu edildiği bu bölümde halkın vicdanına seslenilirken, Müslümanları zulme uğrayan dindaşlarının yardımına çağırmıştır. Aksekili aslında bu vaazı dinleyenlere, Bulgaristan'da dindaşlarının uğradığı eziyetleri örnek vererek, aynı akıbete uğrayabilecekleri mesajını da vermiştir. Vaazda ayrıca, Osmanlı'nın içine düştüğü hal karşısında bu kadar hissiz davranmanın getireceği sonuçlara da değinilmiştir. Şayet Osmanlı Hükümeti, Avrupa'dan çıkarılırsa Asya topraklarının da elde kalmayacağı uyarısında bulunmuş 360 milyonluk İslam

Birinci Balkan Savaşı'nda Bir Propaganda Unsuru Olarak Vaaz

dünyasının ümidinin Osmanlı Devleti olduğunu³, bu nedenle Avrupalıların Osmanlı'yı mahvetmeye çalıştığını belirtmiştir. Ahmed Hamdi Efendi, orduya da hitap etmiş, düşmanlarından korkmamalarını öğütlemiştir. Vaazın sonunda "Ey Ordu-yı İslâm" olarak hitap ettiği muhariplere Enfal Suresi'nin 45 ve 65. ayetleri⁴ ile şöyle seslenmiştir:

"Eğer siz ilâ-yı kelimetullah, muhâfaza-i vatan için muhârebeye girdiğiniz vakit Kurân-ı Kerîmin evâmîr-i kat'iyesinden inhirâf etmez, düşmana arka çevirmeyerek mücâhedenizde 'azm ve sebât ederseniz emîn olunuz ki sizin bir neferiniz düşmanın on neferine bedel olur. Bu sûretle düşman ne kadar çok olursa olsun size mağlûb olarak kaçacaktır. İşte kat'iyetinde şübhemiz olmayan kânûn-ı ilâhi böyledir: 'Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. Eğer içinizde sabırlı yirmi kişi bulunursa iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer içinizde (sabırlı) yüz kişi bulunursa, inkar edenlerden bin kişiye galip gelirler. Çünkü onlar anlamayan bir kavimdir.⁵ Ey iman edenler! (Savaş için) bir toplulukla karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çok anın ki kurtuluşa eresiniz."⁶ (Aksekili Ahmed Hamdi, 1328: 208)

³ "Fakat emîn olunuz ki: Eğer Hükümet-i Osmanîye'yi Avrupa'dan çıkaracak olurlarsa o zaman Asya'da da bırakmazlar, ma'âzallah İslâmiyet de mahv olub gider. Çünkü bu def'a Avrupa'dan çıkmamız pek vahim bir tehlikeyi mücib olacak, bu 'âdetâ İslâmların Endülüs'den çıkarılmalarına benzeyecektir. O zaman da İslâmları çıkaran Ferdinand nâmında bir kâfir bî-din idi. Binâ-en-aleyh bu gün üç yüz altmış milyon nüfûs-ı İslâmiye'nin hayâtı taht-ı tehlikede bulunuyor, onların hepsi Osmanlı Müslümanlarından ümid-i necât bekliyorlardı. İşte bunun içündür ki: Avrupalılar da Osmanlıları mahv etmeğe çalışıyorlar. Çünkü bir kere Osmanlı Bayrağı aradan kalktıktan sonra 'âlem-i İslâmın tam ma'nâsıyla ümidi kesileceği şüphesizdir. Hatta İngiliz gazeteleri bile Osmanlıları mahv etmedikçe Hindistan Müslümanlarının ümidi kesilmez, İngiltere Hükümetine münkâd olmazlar diye 'alenen makâleler neşr ediyorlar. İşte bunun içündür ki bu şanlı bayrağı kuvvetleştirmeye çalışan kahramânların nâmları kıyâmete kadar târihin en parlak sahifelerinde bâki kalacaktır." Bkz. Aksekili Ahmed Hamdi, "Hutbe ve Mevâ'iz - Bütün Müslümânlarla ve Orduya Hitâben", Sebîlü'r-reşâd, 1 Teşrîn-i evvel 1328, C. 9-2, A. 219-37, s. 206.

⁴ Enfal 45. ayettin meali şöyledir: "Ey imân edenler! Herhangi bir topluluk ile karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çok anın ki başarıya erişesiniz." 65. ayette ise; "Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa, iki yüze (kâfire) galip gelirler. Eğer sizden yüz kişi olursa, kâfir olanlardan bin kişiye galip gelirler. Çünkü onlar anlamayan bir topluluktur." Ayetlerin Türkçe meâli için bkz. Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, s. 181;184.

⁵ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا [Kur'an-ı Kerîm, Enfal 65.]

⁶ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ [Kuran-ı Kerîm, Enfal 45.]

Balkan Harbi'nin ilk günlerine ait bu vaazda Ahmed Hamdi Akseki gerçekleşen mücadelenin İslam ve Hristiyanlık arasında olduğunu, mücadele etmenin ise bütün Müslümanlara farz kıldığını ifade etmiştir. Ayet ve hadislerle desteklenen vaazın dönemin Müslüman dinleyiciler üzerinde derin akisler uyandırdığı düşünülebilir.

III.a. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin Kurulmasından Sonra Vaazlar

Birinci Balkan Savaşı, Osmanlı Devleti için çok kısa süre içerisinde ağır kayıplara neden olmuş, ordular Balkan ittifakı karşısında yenilgiye uğramıştır. Osmanlı Hükümeti'nin Balkan devletleri ile anlaşma masasına oturduğu günlerde bu kez Bab-ı Âli Baskını gerçekleşmiş ve İttihat Terakki yeniden iş başına gelmiştir. Savaşın devamından yana bir tutum takip eden İttihatçıların öncülüğünde bu kez Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti adıyla bir örgüt oluşturulmuştur. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin kurulması sonrasında oluşturulan komitelerin içerisinde en önemlilerinden birisi İrşad Heyeti (Heyet-i Tenviriye)'dir. Heyet kuruluşundan kısa süre sonra irşad faaliyetlerini nasıl gerçekleştireceği konusunda kararlar almıştır. Alınan bu kararların ikinci maddesi şöyledir: "Dinî ve vatanî mav'azealar'ın (vaazların) mevzû mütehasıran halkı memleketin dâçar olduğu muhâzerât-ı azîmeden haberdâr etmek ve bunun istizâm ettiği maddî ve ma'nevi fedâkarlığa sevk ve dâvet etmektir." ("Müdâfaa-i Milliye", Sabâh, 30 Şubat 1913: 3) Maddeden de anlaşılacağı gibi İrşad Heyeti'nin en önemli faaliyetlerinden birisi vaazlar, doğal olarak faaliyet alanı ise camiler olacaktır.

Heyet'in kurulmasından kısa süre sonra gazetelerde vaazların düzenleneceğine dair ilanlar yer almaya başlamıştır. Sabâh Gazetesi'nin 2 Şubat 1913 tarihli sayısında "Bugünkü Vaazlar" başlığı ile duyurulan haberde, Heyet-i Tenviriye tarafından düzenlenecek olan vaazların hangi camide, hangi vakitte ve kim tarafından verileceği ilan edilmiştir. Heyet'in gerçekleştireceği ilk vaazların konuşmacıları şu şekildedir:

- 1- Sebîlü'r-reşâd Mecmuası Başmuharriri Mehmed Akif Bey ikinci namazından sonra Beyazıt Camiinde,
- 2- Tırnovalı Hoca Mehmed Efendi öğle namazından sonra Fatih Camiinde,
- 3- Sinob Mebusu Hasan Fehmi Efendi ikinci namazından sonra Ayasofya Camiinde,
- 4- Sebîlü'r-reşâd Mecmuası muharrirlerinden Hoca Fahreddin Efendi ikinci namazından sonra Üsküdar İskele Camiinde ("Bugünkü Vaazlar", Tanîn, 2 Şubat 1913: 5; "Bugünkü Vaazlar", Sabâh, 2 Şubat 1912: 3) vaazlar vereceklerdir.

Vaaz veren kişilere daha sonra yeni kişilerde eklenecek ve devrin önemli din adamlarının büyük kısmı camilerde halka hitap edeceklerdir⁷. Gazete haberlerinde

⁷ Sabâh Gazetesinin 3 Şubat 1913 tarihli sayısında ise Mekkizâde Mustafa Asım Efendi'nin Pazartesi ve Çarşamba günü öğle namazından sonra Beyazıt Valide Sultan Caminde, Cuma günü ise Cuma namazından sonra Eyüb Camiinde vaazlar vereceği haberini vermektedir. Bkz.

Birinci Balkan Savaşı'nda Bir Propaganda Unsuru Olarak Vaaz

İstanbul'da gerçekleştirilecek olan vaazlarla ilgili ilanlar yer almasına rağmen, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin kısa sürede ülke genelinde teşkilatlanması ve şubeler açması, bu türden faaliyetlerin taşrada da gerçekleştirilmiş olduğu⁸ düşüncesini uyandırmaktadır. Dönemin gazetelerinde camilerde düzenlenecek olan vaazların ilanları yer almasına rağmen vaazların içerikleri ile ilgili bir bilgiye yer verilmemiştir. Ancak dönemin önemli mecmularından olan Sebîlü'r-reşâd'da bu vaazların bir kısmı yayınlanmıştır.

İrşad Heyeti olarak da nitelendirilen Heyet-i Tenvîriye'nin asli amacı 12 Şubat 1913'de gazetelerde yer alan habere göre dini ve vatani konularda vaazlar ve konuşmalar ("Müdâfaa-i Milliye", Sabâh, 30 Şubat 1913: 3) tertip etmektir. Yani Heyet'in asli vazifesi halkı ikna etmek, yani propaganda faaliyetinde bulunmaktır. Bu bakımdan değerlendirildiğinde Heyet'in uhdesinde gerçekleştirilen vaazları propaganda faaliyeti olarak değerlendirmek gerekir. Sebîlü'r-reşâd Mecmuasında yayınlanan bu türden vaazların üçü aynı zamanda Mecmuanın başmuharriri olan Mehmed Akif Bey'e aittir. Bunun dışında yine mecmuanın muharrirlerinden olan Fahreddin Efendi gibi kişilerin camilerdeki vaazlarına yer verilmiştir.

Yayınlanan vaazlar halkın harbe karşı olan tutumunu yönlendirmek, ordunun ihtiyaçlarının giderilebilmesi için halkın yardım etmesini sağlamak, düşmanla mücadele edilen bu dönemde, fırkacılık taassubu gibi tefrika odaklarına karşı halkı birlik olmaya çağırın içeriklere sahiptir.

Bu dönemde camilerde verilen vaazların konularından birisi orduya yardım meselesidir. Cephede savaşan ordunun ihtiyaçlarının halkın yardımları ile karşılanması amacına yönelik olarak verilen bu türden vaazlardan birisi Heyet-i

"Vaaz ve Nasihât", Sabâh, 3 Şubat 1913 (21 Kânûn-ı sâni 1328), N. 8398, s. 3; Bu türden ilanlar gazetelerde sık sık yer almış, Sebîlü'r-reşâd muharrirlerinden Hoca Fahrettin Efendi'nin Salı günü ikindi namazından sonra Beyazıt, Çarşamba günü ikindi namazından sonra Aksaray Valide Sultan Camii, Cuma Günü Cuma Namazından sonra Üsküdar Valide Sultan Camiinde vaazlar vereceği ilan edilmiştir. Aynı ilanda bu kez Eski Trabzon Merkez Naiblerinden Hoca Mehmed Efendi tarafından Salı günü ikindiden sonra Ayasofya, Çarşamba Tophane Kılıç Ali Paşa Camiinde, Cuma Günü Cuma namazından sonra Ayasofya, Cumartesi günü ise ikindi namazından sonra Yeni Cami'de vaazlar vereceği bildirilmiştir. Bu türden örnekleri çoğaltmak mümkündür.

⁸ Tanîn Gazetesinin 5 Şubat 1913 tarihli sayısında yer alan bir haberde Müdâfaa-i Milliye Cemiyetinin birçok merkezde teşkilatlanmaya başladığı haberine yer verilmiştir. Gazetede yer alan haber şu şekildedir: "Bergama, Daday, Kütahya, Kastamonu, Mihalçık, Konya, Çerkeş, Yozgad, Adana, Sivas, Edremid, İnebolu kasabalarında Müdâfaa-i Milliye heyetleri teşkili ve gönüllü ve iane cem'ine mübaşeret edildiği mahallerinden alınan telgrafnamelerde işar kılınmış ve yine Bolu kasabasında resaat zarfında otuz dört bin guruh mukadderinde iane cem olduğu gibi her tarafca Müdâfaa-i vatan ve namus-ı millet hususunda fevkalade galeyan mevcut olduğu cümle-i işarından bulunmuştur." Bkz. Tanîn, 5 Şubat 1913 (23 Kânûn-ı sâni 1328), N. 1502, s. 4; Tanîn Gazetesinin bir başka haberinde ise Bursa'da Cemiyetin şubesinin oluşturulduğu bildirilmektedir. Bkz. Tanîn, 4 Şubat 1913 (22 Kânûn-ı sâni 1328), N. 1501, s. 4.

Tenviriye namına Sebîlü'r-reşâd'ın muharrirlerinden olan Hoca Mehmed Fahreddin'in vermiş olduğu vaazdır.

Mehmed Fahreddin Efendi vaazında Kuran-ı Kerim Tevbe Suresi 41. ayetle⁹ başlamış; ayetin Türkçe mealini vermiş; ayetin inmesinde Tebük Seferi¹⁰ sırasında yaşanan sıkıntıların etkisi olduğuna işaret etmiştir. Daha sonra Tebük Seferi sırasında Bizans İmparatoru Heraklius'un İslam'ı yok etmeye yönelik emellerine değinmiştir. Ayrıca savaştan kaçınmanın dine ve millete karşı ne derece yanlış olduğunu da vurgulamıştır (Mehmed Fahreddin, Şubat 1328: 445-446). Uzun uzun Tebük Seferi üzerine göndermeler yaparak cemaati savaşa çağırın Mehmed Fahreddin vaazının son kısımlarında Avrupalıların ilerleme sebepleri üzerinde durmuş ve bu ilerlemenin başlıca amillerinden biri olarak da toplumsal meselelerde birlikte hareket etmeleri ve milli emelleri kişisel mal ve mülk kazanma arzularının üstüne çıkarmaları gösterilmiştir (Mehmed Fahreddin, Şubat 1328: 446).

Vaaz burada Balkan milletlerine bağlanmış ve Balkan milletlerinin Osmanlı Devleti'nden ayrılmasında da Avrupalıların milliyetçi yaklaşımlarının etkisine işaret edilmiştir. Balkanlıların önce ufacık bir kuvvet husule getirerek işe başladıkları, fedakârca bir yaklaşım izledikleri üzerinde durulmuştur. Fedakâr tutumları dışında bütün bu olup bitenlerin Osmanlıların gözleri önünde olduğu ve nihayet başarılı oldukları da aktarılmıştır. Müstakil yaşamının önemi de vaazda altı çizilen önemli noktalardan biri olmuştur. Özgür yaşamının ve bunun İslam'ın da önemseddiği bir mesele olduğundan bahsedilmiştir.

Özgürlüğün bütün insaniyet için önemi vurgulandıktan sonra an itibarıyla Osmanlı'nın dinî ve millî bağımsızlığının tehlike altında olduğuna gönderme yapılmıştır. İçinde bulunulan durum şu cümlelerle coşkun bir şekilde şöyle ortaya konulmuştur:

“Düşman hançeri ta kalbine girmiş, sinesinden kanlar fışkırıyor, can alub can veriyor. Yüz binlerce evlâd-ı İslâmiyet her dürlü mahrumiyete katlanmış; karlar, buzlar, çamurlar, ölümler içinde din ve Kur'an düşmana göğüs germişler, her lahzâ şehâdete muntazır bulunuyorlar da beriden sıcacık odalarında her dürlü zevât na'im içinde, 'â'ilelerin yanında kemâl-i huzur ve revâhetle yaşamakta, ellerini sıcak soğudan soğuk suya

⁹ Diyanet vakfı meâlinde bahse konu ayetin Tebük seferiyle ilgili olduğuna ait bir açıklama yer almaktadır. Bkz. Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, s. 193.

¹⁰ Tevbe Suresine konu olan Tebük seferinde münafıklar bozgunculuk yaparak seferin düzenlenmesini engellemeye çalışmışlardır. Surenin 81. ayetinde bu durum şöyle belirtilmektedir: “Allah'ın Rasûlüne muhalefet etmek için geri kalanlar (sefere çıkmayıp) oturmaları ile sevindiler; mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihad etmeyi çirkin gördüler; 'bu sıcakta sefere çıkmayın' dediler. De ki; 'Cehennem ateşi daha sıcaktır!' Keşke anlasalardı!” Bkz. Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, s. 199.

Birinci Balkan Savaşı'nda Bir Propaganda Unsuru Olarak Vaaz

sokmağı büyük bir ızdırâb 'ad etmekte olan zenginler güyâ Kur'ân-ı Kerîmin âhkâm ve evâmir ve nevâhisinden müstesnâ etmişler gibi bi'l-fi'il harbe gitmedikden mâ'ada beş parasını bile. Düğüm üstüne düğüm vuruyorlar. Bugün on paraya avuç açmakda olan Rumeli'nin dünkü on, yirmi, otuz, kırk bin liralık zenginlerinden olsun 'ibret almıyorlar. Hele bunlar meyânında müteşerri', mütedeyyin geçinenlere bilmem ne demeli! Bunlar emîn olsunlar ki Cenâb-ı Hakk ve rûh-ı resûlü kendilerinden tamamıyla yüz çevirmişler, isimlerini defter-i sü'edâdan silmişlerdir. Bu gibilerden selâmı kesmek, tamamıyla yüz çevirmek Allah ve Resûlünün, ümmet -fakat bilmem hangi ümmet?! Üzerinde en büyük hukûkdandır." (Mehmed Fahreddin, Şubat 1328: 447)

Bu cümlelerle savaş sırasında rehavete kapılanlar ve özellikle zenginler eleştirilmiştir. Mehmed Fahreddin Efendi'nin vaazının temel mesajı Allah yolunda malı ve canı ile insanların cihad etmesi gerekliliğidir. Bu bütün Müslümanlar için bir vazifedir. Cephe gerisinde bu nevi konuları ele alan vaazların cemaate sunulması, bir yönü ile ordunun maddi olarak desteklenmesini sağlamak içindir. Mehmed Fahreddin Efendi de özellikle bunun üzerinde durmuştur. Vaazın bir diğer yönünü ise camilerde vaazı dinleyen cemaate, malları ile cihadın yanında Tevbe Suresi'nin 41. ayetinde belirtildiği gibi fiilen harbe katılmaları gerektiği tavsiyesinin verilmesidir.

Heyet-i Tenvîriye'nin aynı zamanda kâtipliği görevini de üstlenen Mehmed Akif Bey bu dönemde çeşitli camilerde içerikleri birbirinden farklı üç vaaz vermiş ve bu vaazlar Sebîlü'r-reşâd mecmuasında yayınlanmıştır. Mehmed Akif Bey ilk vaazını 2 Şubat 1913'de Beyazıt Camii'nde (Polat, 1989: 214-222) vermiştir. Vaazın dua kısmından sonra Mehmed Akif, Enfal Suresi'nin 24 ve 25.¹¹ayetlerini okumuştur. Ayetlerin mealini veren Akif¹², Müslümanların fitneden sakınması gerektiğini

¹¹ [يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ وَأَنَّهُ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ] Enfal 24; [وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَّا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنكُمْ خَاصَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ] Enfal 25. ayetlerin Türkçe mealî şu şekildedir: "Ey inananlar! Hayat verecek şeylere sizi çağırıldığı zaman, Allah ve Rasûlüne uyun. Ve bilin ki, Allah Kişi ile onun kalbi arasına girer ve siz mutlaka onun huzurunda toplanacaksınız (24). Birde öyle bir fitneden sakının ki o, içinizde sadece zulmedenlere erişmekle kalmaz (umuma sirayet ve hepinizi perişan eder). Biliniz ki, Allah'ın azabı şiddetlidir (25). Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, s. 178.

¹² Mehmed Akif bu ayetlerin mealini şöyle yapmaktadır: "Ey cemaat-i Müslimîn, ey Allah'ın dînine imân edenler! İcâbet ediniz: Allah'ın da'vetine; Allah'ın Rasûlüne, o râsûl-i muhteremin da'vetine. Evet, onların sizler için hayât-ı mahz olan davetine Allah'ın Rasûlünün sizin hakkınızda mahz-ı hayat olacak birçok evâmiri var; onları ifâ ederseniz gerek bugünkü hayât-ı fâniyenizde, gerek yârınki hayât-ı sermediyenizde mes'ud olur, rahatla, saadetle yaşarsınız. Sonra bilmiş olunuz ki Cenâb-ı Hak, insanın kalbi ile arasına girer; yâni mahlûkunun bütün esrarına muttali olur. Şunu da biliniz ki merciiniz Allah'ü Zü'lcelâldir. O musibetden, o fitneden, o felaketden sakınınız ki: o belâ, o felâket hiçbir zaman içinizden yalnız suçlu olanlara gelmez; belki umûmunuza birden müstevli olur. Birde gözlerinizi açınız; iyi biliniz ki: Allah'ın

belirtmiştir. Vaazının devamında; “İslâm’ın ta’yin etmiş olduğu ibâdât ile ahkâm, ferdler arasında ittihadı te’min içindir. Böyle iken maalesef görüyoruz ki: Müslümanlar kadar tefrika içinde kalmış; teşettüt içinde bunalmış bir millet yok!”¹³ sözleriyle Müslümanlar arasında fitne ve ayrılıklara neden olan tefrikaya dikkat çekmiştir. Avrupalıların ele geçirmeyi düşündükleri memleketlerin ahali arasına önce tefrika soktuğuna dikkat çeken Akif, bu suretle ahali yorgun düşünce Avrupalıların ülkelerini işgal ettiklerinden bahsetmekte, bunun örnekleri olarak da; Hindistan’ı, Endülüs’ü, Cezayir’i ve İran’ı vermektedir. Müslümanlar arasındaki tefrikaya dikkat çektikten sonra Akif; “Müslümân olanlar, hani, an samimi'l-kalb Müslümân olanlar iyi bilmelidir ki: Bu tefrika, bu kavmiyet çıkmaz yoldur. Din bununla beraber gidemez, Müslümânlık bu suretle yaşayamaz.” sözleriyle Müslümanlar arasında girmiş olan kavmiyet hissinin ve bunun neden olduğu ayrılıkların İslam’a bağdaşmayacağını belirtmiştir. Osmanlı Devleti’nin içine düşmüş olduğu fırkacılık bataklığına karşı çıkan Mehmet Akif, Süleymaniye kürsüsünden cemaate seslenirken Allah’ın da tefrikaya düşmeyi yasakladığını şöyle belirtmiştir: “tefrikaya düşmeyin, fırkalara ayrılmayın”¹⁴ Bizdeki fırkacılığın Avrupalılardaki gibi olamadığını da belirterek, onların fırkayı tefrika olarak görmediklerini, tıpkı bizdeki mezhepler gibi birbirlerine düşmanlık beslemediklerini belirtmektedir. Ancak Osmanlı’daki fırkacılığın böyle olmadığını, fırkacılığın tefrikacılıkta karar kıldığını, farklı fırkalara mensup olanların birbirine düşman kesildiğini söyledikten sonra, memleketi bu fırkacılık taassubunun uçurumun dibine kadar getirdiğini belirtmiştir. Kendisini dinleyenlere şöyle seslenmiştir: “Ey cemaat-i Müslimîn! Artık gözünüzü açınız, aklınızı başına toplayınız; zira taht-ı saltanat gıcırıyor! Böyle giderse -el iyâzu billâh- o da devrilecek” (Mehmed Akif, 24 Kânûn-ı sâni 1328: 273). Fırkacılığa şiddetle karşı çıkan Mehmed Akif Müslümanları birliğe çağırarak, şayet Müslümanlar arasındaki tefrika devam ederse bunun Osmanlı Devleti’nin sonunu hazırlayacağı uyarısında bulunmuştur. Mehmed Akif vaazının sonunda cemaate şöyle seslenmiştir:

“Artık bundan böyle ahlaklı olmaya çalışalım. Çünkü ahlaksız bir cemaat yaşamaz, ...tefrikalara hatîme verelim. Çünkü akîbetini gördük. İyi bilmeliyiz ki felâket-i hâzırada hepimizin, evet bilâ-istisnâ hepimizin bir hisse-i mes’uliyeti vardır. Hiç

ikâbı şedîddir, müdhişdir.” Bkz. Mehmed Akif, “Hutbe ve Mev’iza”, Sebîlü’r-reşâd, 24 Kânûn-ı sâni 1328, C. 9-2, A. 230-48, s. 273.

¹³ Mehmed Akif, “Hutbe ve Mev’iza”, s. 274.

¹⁴ Vaazda bu durum şöyle ifade edilmektedir: “Cenâb-ı hak (وَلَا تَقْرُبُوا) buyuruyor; tefrikaya düşmeyin, fırkalara ayrılmayın diyor.” Bkz. Mehmed Akif, “Hutbe ve Mev’iza”, s. 275; “ve lâ teferrakû” ifadesinin geçtiği ayet Âl-i İmran Suresinin 103. Ayetidir. Ayetin meali şu şekildedir: “hep birlikte Allah’ın ipine (İslam’a) sınıksız yapışın; parçalanmayın. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman kişiler idiniz de O, gönüllerinizi birleştirmişti ve O’nun nimeti sayesinde kardeş kimseler olmuştunuz. Yine siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi O kurtarmıştı. Allah size âyetlerini böyle açıklar ki doğru yolu bulasınız.” Bkz. Kur’ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, s. 62.

Birinci Balkan Savaşı'nda Bir Propaganda unsuru Olarak Vaaz

kimse kendisini daraya çıkarmasın. Şimdi herkes vicdânına karşı felâket-i hâzıradan mesûl olduğunu; umûmun mesûliyeti meyânında kendisinin de hissedar olduğunu itiraf ederse o zaman iş başkalaşır; o zaman el birliğiyle hastalığın çaresine bakılır. Hükûmet, millet, ordu... Bizden birçok fedakârlıklar bekliyor. Biz bu fedakârlığı dinimizi, vatanımızı, kendimizi muhâfaza için ihtiyar edeceğiz. Ulemâ ilmiyle, zenginler servetiyle, fakirler güçleri yettiği kadariyle, eli silah tutanlar kuvvetiyle çalışacak. Bu bir borçdur. Bundan kaçmak haramdır, dine hıyanettir. Her şeyi hükûmetten beklememeli. Çünkü Müslümânlığın son ümidi olan bu hükûmet, bu hükûmet-i hilâfet artık hayata veda etmek üzere. Düşman merkez-i hilâfetten beş altı saat ötede duruyor. Şimdiye kadar onlar nasıl çalışdılar, biz ne kadar lakayt kaldık hepimiz biliyoruz. Bununla beraber daha ümidler büsbütün munkatî olmamıştır. Daha İslam için hayat mev'uddur. Çalışmalı, hükûmeti, orduyu takviye etmeli." (Mehmed Akif, 24 Kânûn-ı sâni 1328: 276).

Milleti birlik ve beraberliğe çağıran Akif, Müslümanlar arasında nifak doğuran tefrikaya karşı çıkmış, Müslümanların bundan uzak durması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca herkesin imkânı ölçüsünde orduya yardımda bulunması gerektiğini de vurgulayarak, mücadeleye davet etmiştir.

Mehmed Akif Bey'in bu döneme ait ikinci vaazını ise Fatih Camii'nde vermiştir. Sebîlü'r-reşâd mecmuasının 13 Şubat 1913 tarihli sayısında yer alan vaaz, Necm Suresi'nin 39. ayetiyle¹⁵ başlamaktadır. Mehmed Akif ayetten hareketle insan için ne bu dünyada ne de öbür dünyada kendi kazandığından başka bir şey olmadığını belirterek, "ekmeden biçmek olmuyor" (Mehmed Akif, 31 Kânûn-ı sâni 1328: 390) demiştir. Mehmed Akif'in Fatih Camii'nde verdiği vaazında üzerinde özellikle durduğu mesele Müslümanların geri kalmışlığıdır. Müslümanların her alanda geri kaldığını belirten Akif, "Ey Cemaat-i Müslimîn! Bu din, din-i irfân idi; hâlbuki biz bugün milletlerin en câhiliyiz. Bu din, din-i şehâmet (zeka), din-i gayret idi; biz ise şu zamanda milletlerin en miskinleriyiz!" (Mehmed Akif, 31 Kânûn-ı sâni 1328: 391) diyerek İslam dünyasının geriliğine vurgu yapmıştır.

Akif miskinliğin kötülüğünü, çalışmanın önemini ise şu şekilde ortaya koymuştur: "İslam sa'y (çalışma) dinidir, amel dinidir, mücadele dinidir. Cenâb-ı hak Kur'an-ı Kerim'de nerede [وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ]: Namaz kılınız buyurmuşsa mutlaka arkasından [وَأَتُوا الزَّكَاةَ]: Zekât veriniz diye de emretmiştir. Pekalâ zekâtını kim verir? Elbet serveti olan. Sevet ne ile kazanılır? Tabi çalışmakla. O halde en büyük ibâdeti yerine getirmek için bile sa'y lâzım." (Mehmed Akif, 31 Kânûn-ı sâni 1328: 391) Çalışmaya bu kadar önem veren bir dine mensup olanların bugünkü miskinliklerini eleştirmiştir. Vaazın devamında Kur'an ve

¹⁵ [وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى] Necm 39. Ayetin Türkçe meali şöyledir: "Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur." Bkz. Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, s. 526.

hadislerin Müslümanları ittihadada (birleşmeye), ittifaka ve mücadele ve cihada davet ettiğini bunun gerçekleştirilebilmesi için ise çalışmak gerektiği vurgusu yapılmıştır. İslamiyet'in bidayetinde Ashâb-ı Kirâm'ın fevç fevç (dalga dalga) bütün dünyayı dolaştığını belirten Akif, onların oturmadıklarını, durmadıklarını, çalıştıklarını vurgulayarak çalışmanın önemini dile getirmiştir. İslam'ın ilk asırlarında büyük başarılarının altında yatan nedenin çalışmak olduğunu belirttikten sonra ise, İslam'ın bugün içinde bulunduğu halin nedeninin Müslümanların rehavet içinde uyuşuk hallerinden kaynaklandığını belirtmiştir. Müslümanların uhuvvet (kardeşlik) içinde bulunması gerektiğini belirten Akif, "Şu cemaatin içinde hiçbirimiz bilmeyiz ki: Dünyanın neresinde ne kadar Müslümân var? Sonra o Müslümânların âdâtı, âhlâkı nedir; hattâ lisânı nedir? Yazıklar oldun bize ki; birbirimizi tanımak istediğimiz zaman bile Frenklere, Frenk kitaplarına müracaât mecburiyetinde kalıyoruz. Bu ne büyük zilletdir? Anlamalı!" (Mehmed Akif, 31 Kânûn-ı sâni 1328: 391) sözleriyle Müslümanların geriliğine vurgu yapmakta, kardeşliğin olmadığını dile getirmektedir.

Akif'in vaazında üzerinde durduğu meselelerden birisi ise eğitim ve bilimsel alanda Müslümanların geriliğidir. İslam'ın ilk asırlarında ilim ve irfana önem verildiğinin belirtildiği vaazda, zamanla Müslümanların her alanda olduğu gibi ilimde de geri kaldığı, bu nedende İslam beldelerinin Avrupalıların eline geçtiğini belirtmiştir. Aynı akıbetin yüz sene evvel Almanlarında başına geldiği, ancak Almanların her şeyden önce eğitime önem verdiklerini belirterek, her şeyden önce ülkenin tehlikelerden kurtulabilmesi için iyi eğitim almış nesillerin yetiştirilmesi gerektiğini şöyle ifade etmiştir: "Maarif, maarif!... Bizim için başka çâre yok; eğer yaşamak istersek her şeyden evvel maarife sarılmamız. Dünyâ da maarifle, din de maarifle, ahiret de maarifle...hepsi, her şey maarifle kaim." (Mehmed Akif, 31 Kânûn-ı sâni 1328: 391) Akif, eğitimin önemine değindikten sonra artık nifaklara bir son vererek el birliği ile çalışmak gerektiğini belirtmiştir. Müslümanları bugünkü durumundan kurtarabilmek için Müslümanların önce kendilerini düzeltmeleri gerektiğini belirttikten sonra, evlatlarına iyi bir terbiye ile asrın ilim ve fenninin öğretilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Vaazında Âli-imrân Suresi 200. ayeti¹⁶ referans göstererek Müslümanları sabırla mücadele etmeye çağıran Mehmed Akif, "Kur'an'ın bu hakâyıkını ne ile anlayacağız? İlim ile, irfân ile. Biz anlamadan gidiyoruz. Bâri çocuklarımız anlasın. Demek felâket-i hâzıranın esbâbını tefrikada bulduk. Tefrikanın esası ise cehâlet imiş." (Mehmed Akif, 31 Kânûn-ı sâni 1328: 395) sözleriyle bir önceki vaazında üzerinde durduğu tefrikanın en önemli sebebinin Müslümanların cehaleti olduğunu belirtmiştir. Akif'e göre tefrikadan da cehaletten de kurtulmanın yegâne çaresi ilimden, maariften geçmektedir.

¹⁶ [يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ] Âli-imrân 200. Türkçe Meali: "Ey iman edenler sabredin! Sabredin; (düşman karşısında) sebat gösterin; (cihat için) hazırlıklı ve uyanık bulunun ve Allah'tan korkun ki başarıya erişebilirsiniz. Bkz. Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, s. 75.

Birinci Balkan Savaşı'nda Bir Propaganda Unsuru Olarak Vaaz

Vaazın sonunda ise cemaati Akif yardıma şu şekilde davet etmiştir: “*Ey cemaat-ı Müslimîn! Biliyorsunuz ki: bugün harb var, hal-ı harbdeyiz; kardeşlerimiz, evladlarımız düşman karşısında can fedâ ediyorlar. Hükûmetin muzâyakası (parasızlığı)ise ma'lum. Herkes elinden geldiği kadar gazilerimize muâvenetde bulunmalı. Zenginler çok vermeğe kıyamadı. Fukarâ az vermekden sıkıldı... Onun için şimdiye kadar hiç bir şey olmadı. İâneye az çok herkes iştirâk etmelidir. On para da verilir, on kuruş da verilir, on lira da verilir. Hiç kimse diriğ etmesin. Nâmus-ı İslâm'ı muhâfaza etmek için herkes elinden gelen fedâkarlığı yapsın. Duracak, düşünecek zamanda değiliz.* (Mehmed Akif, 31 Kânûn-ı sâni 1328: 395)”

Mehmed Akif'in bu döneme ait üçüncü vaazı ise Süleymaniye Camii kürsüsünde vermiş olduğu vaazdır. Sebülü'r-reşâd mecmuasının 20 Şubat 1912 tarihli sayısında yayınlanan bu vaazda iki konu ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi cihad etmek, diğeri ise ikinci vaazda olduğu gibi çalışmanın önemidir. Vaazına Ankebut Suresi 69. ayetle¹⁷ başlayan Akif, cihadın Müslümanlar için farz olduğunu, Allah için cihad edenlerin, O'nun vaadi gereğince onun yolunda olacaklarını ifade etmiştir. Müslümanların tutumunu da eleştiren Akif, Müslümanlığın yalnızca kelime-i şahadet getirip beş vakit namaz kılmakla olmayacağını Peygamberinde tavsiye ettiği gibi Müslüman'ın diğer Müslümanların derdi ile dertlenmesi gerektiğini ifade ederek (Mehmed Akif, 7 Şubat 1328: 405-406), bugün Rumeli'nin halinin içler acısı olduğu, eğer Müslümanlar gözünü açmazsa tüm İslam beldelerinin de aynı akibete uğrayacağını, İslam'ın dünya üzerinde isminin bile kalmayacağını (Mehmed Akif, 7 Şubat 1328: 407) belirtmiştir.

Akif harp karşısında toplumun takındığı tutumu da eleştirerek, “*Böyle yalnız 'vatan tehlikede!...' 'Din tehlikede!' demekle iş bitmez. O tehlikenin evvelâ dâiresini, sonra da çâresini düşünmeli, felâketi adam akıllı hissetmeli*” (Mehmed Akif, 7 Şubat 1328: 407) demektedir. Akif vatan ve dinin tehlikeden kurtarılması için çalışmanın önemli olduğunu Bulgarların otuz yıllık süre içerisinde kat ettikleri gelişme ile örneklendirmiştir. Akif bu durumu şöyle anlatmaktadır:

“Dünki çoban Bulgarlar adam oldular da bizi ezdiler. Bu herifler otuz sene evvel sayı bilmezlerdi! Otuza kadar, o da parmakla güç sayabilirdi. Hesâbı yüze kadar hiç biri çıkaramazdı! Fakat bugün bakın ne hale geldiler! Askeri askerimizi perişân etti; siyâsiyûnumuzu bastırdı. Muallimleri bizim muallimlerimizden fazla yararlık gösterdi. Mağlûb olan yalnız ordumuz değil. Evet, sen bu memlekette hangi mevki'de isen kendi memleketinde senin mevkiini işgâl eden Bulgar sana gâlib. Bakın, bunlar otuz sene, içinde bu hale geldiler. Dün bir vilâyet iken bugün kral oldular; yarın imparator olacaklar! Metbûlarını çiğnediler, geçtiler. Çünkü çalışdılar. O sâyede insâniyete katıldılar. Biz ise etrâfı görmedik,

¹⁷ [وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ] Ankebut 69. Türkçe meali şu şekildedir: “Ama bizim uğrumuzda cihad edenleri elbette kendi yollarımıza erdirtireceğiz. Hiç şüphe yok ki Allah iyi davrananlarla beraberdir.” Bkz. Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, s. 403.

uyumak istedik, onun için çiğnendik.” (Mehmed Akif, 7 Şubat 1328: 407)

Osmanlı Devleti'nin Birinci Balkan Savaşı dönemindeki yenilgisini Müslümanların cehaletine bağlayan Mehmed Akif, Arnavutların dört yıl boyunca ayaklanmalarının hep bu cehaletten ileri geldiğini ifade etmiş, cahilliklerinden dolayı kolaylıkla kışkırtılabildiklerini belirtmiştir. Ancak Müslümanların bu cehaletinin bugün hem Arnavutları, hem de Osmanlı Devleti'ni bu hale getirdiği üzerinde durmuştur.

Vaazın sonunda Akif, cemaate Müslümanların içine düştüğü tefrika ve cehaletten artık kurtulması gerektiği, bu kadar ağır yenilgiler alınmasına, durumun bu kadar kötü olmasına rağmen ümitsizliğe kapılmamaları gerektiğini şu sözlerle ifade etmiştir: *“Artık nişâkları, şikâkları gömelim. Eski yaraları bir daha deşmeyelim. Örttüğümüz mezârları tekrar eşmeyelim. İstakbâlden kat-ı ümîd etmeyelim. Meyûs olmayalım. Zira ye's haramdır, zira ye's en büyük ölümdür.”* (Mehmed Akif, 7 Şubat 1328: 408)

Bu dönemde camilerde verilen vaazlarda işlenen temel konular, örneklerden de anlaşılacağı gibi din ve vatan için mücadele, tefrikanın kötülüğü ve birlik oluşturulması, Müslümanların cahil kaldığı ve bir an evvel bu kötü durumdan kurtulmaları gerektiği gibi meseleleri ele almıştır. Vaazlarda kitlelere verilen mesaj, inandıkları dinin emri olan, şek ve şüpheye yer bırakmaksızın yerine getirilmesi gereken Allah için savaşmanın gerekliliğidir. Camilerde Müslümanlara bu türden vaazların verilmesi, orada bulunanlar üzerinde önemli bir etki uyandırmış olmalıdır. Çünkü canlarını ve mallarını Allah için feda etmenin dinin bir gereği olduğu vurgusu sıklıkla işlenmiştir. Diğer taraftan Meşrutiyet döneminde siyasal hayatın içine düştüğü fırka çatışmalarının da giderilmesi gerektiği vurgusu ön plana çıkmakta, Müslümanlar birlik olmaya çağrılmaktadır. Yine vaazlarda üzerinde durulan meselelerden birisi ise bütün olumsuz gelişmelere rağmen ümitsizliğe kapılmanın doğru olmadığı vurgusudur. Vaazlarda bir taraftan felaketlerin sebepleri sıralanırken, diğer taraftan Müslümanların ümitvâr olmaları gerektiği ifade edilmektedir. Çünkü Balkan Savaşı'nın yeniden başlamasının gündemde o olduğu o günlerde, daha önce alınmış olan yenilgilere rağmen kitlelerin cepheye kanalize edilmesi ancak ümitvâr olmaları ile gerçekleştirilebilirdi.

III.b. Vaazların Dinleyiciler Üzerindeki Etkisi

Devrin din adamları tarafından Müslüman ahaliye verilen vaazların dinleyiciler üzerinde ne tür bir etki yaptığı da önemli bir sorudur. Nitekim vaazlardan temel beklenti, halkın harp konusunda bilgilendirmek, kitleleri harp lehinde yönlendirmektir. Vaazların dinleyici kitle üzerinde ne türden bir etki bıraktığı sorusunun cevabı ise yine Sebîlü'r-reşâd'da yayınlanan Eşref Edib'e ait bir yazıda karşılığını bulmaktadır. Mehmed Akif Bey'in Fatih Camii'nde verdiği vaazı anlatan Eşref Edib, vaazların yalnızca mecmuada yayınlanan kısımlardan ibaret olmadığını, camide toplanmış olan kitlelerin verilen vaazlar aracılığıyla derinlemesine

Birinci Balkan Savaşı'nda Bir Propaganda unsuru Olarak Vaaz

etkilendiğini göstermektedir. Eşref Edib Bey'e ait yazı Sebîlü'r-reşâd mecmuasının 13 Şubat 1913 tarihli nüshasında "İkinci Mev'iza" başlığı altında çıkmıştır. Mehmed Akif Bey'in vaaz metninin hemen önüne yerleştirilen bu yazıda Eşref Edib Bey camide toplanmış olan kalabalığın vaazdan nasıl etkilendiğini şu cümlelerde izah etmektedir:

"Kânûn-ı sâni'nin yirmi beşinci Cuma günü, Fatih Cami-i Şerifi leb-â-leb dolmuştu. Namazı müteâkib herkes bir tehâlukle kürsüye sokulmağa başladı. Binlerce cemaat bir vecd-i mutehassirâne ile fâzıl-ı muhteremin kürsüye çıkmasına intizâr ediyorlardı. Hazret bir müddet sonra kürsüde göründü. Bütün sîmâlar o cihete teveccüh etdi. Üstad, (قُلِ اللَّهُمَّ مَا...¹⁸) âyet-i celîlesini okuduktan sonra parlak ve selis lisanla tercüme buyurdular. Müteâkiben âyet-i celîlenin tercümesine aid Sebîlü'r-reşâd'ın 226'ncı nüshasında münderiç şiir-i¹⁹ güzîni tertîle başladılar. Fâtih'in sakf-t lâhûtîsi altında, edîb-i muhteremin lisan-ı vakârından vicdân-ı ümmete sânih olan bu şiir-i hazîn üç bin'i mütecâviz muvakkidine samîmi gözyaşları dökdürdü. Bu manzara-i ulvî karşısında hazret-i fâzıl bir istiğrak-ı semâvi ile coştı. Bir zaman geldi ki hurûşan bir kalbin nevhat-ı hazînine ma'kes olan Fatih'in asır-dîde kubbeleri bile gürlemeye başladı. O anda her türlü alâik-i sufliyeden tecerrüd etmiş olan binlerce kalb kubbelerde, duvarlarda münâkis feryad ile hemaheng olarak:

İlâhî altı yüz bin Müslümân birden Boğazlandı..

Yanan cân, yırtılan ismet, akan seller bütün kandı!

Ne masum ihtiyarlar süngüler altında kıvrandı!

Ne bîkes anümânlar işte, yangın verdiler, yandı!

Şu küllenmiş yığınlar hep birer insan, birer candı!

Vâveylâsını tekrar ederken sanki Rumeli'nin bu mâsûm İslam diyarının uğradığı hunin manzaralar cemaat-i muvahhidînin pîş-i ezhâr-ı intibâhında tecessüm etmişti. Cemaat arasında işidilen

¹⁸ Âl-i İmran Suresi 26. âyet.

¹⁹ [قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكِ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ] İlk kısmı parantez içerisinde verilen, Âl-i İmran suresi 26. ayettir. Meali şu şekildedir: "(Rasûlüm) De ki: Mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin ve mülkü dilediğinden geri alırsın. Dilediğini yüceltir, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Gerçekten sen her şeye kadırsın." Bkz. Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, s. 52; Aynı âyet'in mealini Mehmed Akif şu şekilde yapmıştır: "Yâ Muhammed de ki: Ey mülkün sâhibi olan Allah'ım, sen mülkü dilediğine verirsin, mülkü dilediğinin elinden alırsın; sen dilediğini azîz eylersin; sen dilediğini zelil eylersin; senin elindeki yalnız hayırdır. Hiç şübhe yoktur ki, her şeye kâdirsin." Bu âyet ile ilgili yazılmış olan şiirin tam metni için bkz. Mehmed Akif, "Tesîr-i Şerîf", Sebîlü'r-reşâd, 31 Kânûn-ı sâni1328, C. 9-2, A. 231-49, s. 389.

derin hıçkırıklar tevâlî ederken..." (Eşref Edib, 31 Kânûn-ı sâni 1328: 389)

Eşref Edib Bey'in anlatımından anlaşıldığı kadarıyla vaazlar yalnızca mecmuada yer alan metinleriyle kısıtlı kalmamış, vaizler kürsüye çıktıklarında, cemaati etkilemek için şiir gibi unsurlara da başvurmuşlardır. Bu türden propaganda malzemeleri ile güçlendirilmiş, belagat sanatının inceliklerine hâkim, Mehmed Akif benzeri hatiplerin cemaat üzerinde derin etkiler bıraktığı anlaşılmaktadır.

Eşref Edib, vaazla birlikte cemaatin nasıl bir halet-i ruhiyeye sahip olduğunu ve konuşmadan nasıl etkilendiğini anlattığı bir başka kısımda; *"Şimdi şiirle berâber bütün kulûb-ı cemaat galeyana gelmiş; sanki gözlerinde kanlı yaşlar, ellerinde cesedleri parçalanmış mazlum İslamlar, karınları deşilmiş bîcâre kadınlar, ikiye bölünmüş mâsum çocuklar olduğu halde bârgâh-ı akdese gelmişler, hep birden bağıyor feryâd ediyorlardı"* (Eşref Edib, 31 Kânûn-ı sâni 1328: 389-390) ifadesiyle vaaz esnasında camide hazır bulunanların oldukça fazla etkilendiklerini ortaya koymaktadır.

Eşref Edib Bey'in anlatımından anlaşıldığı kadarıyla Akif'in verdiği vaazlar esnasında belâgatın en güzel örneklerinden bazılarını verdiği görülmektedir. Birinci Balkan Savaşı döneminde bu türden vaazlarda asli amaç kitleleri savaş lehinde etkilemektir. Akif'in vaazlarında bu amacın hâsıl olduğu, vaazı dinleyen cemaatin ruh halinden anlaşılmaktadır.

Vaazların halka sunulmasında konuşmacının halka nasıl hitâb ettiğini de şüphesiz kitleler üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Durağan, tek düze bir konuşmacının dinleyici kitle üzerinde ne dereceye kadar etki edebileceği tartışmalıdır. Ancak konuşmacının akıcı üslubu ve tonlamaları mutlaka dinleyici kitle üzerinde daha büyük bir etki bırakacaktır. Mehmed Akif Bey'in Süleymaniye Camii'nde verdiği üçüncü vaazının Sebîlü'r-reşâd'da yayınlanan metnin bir bölümünde, Akif'in kitlelere nasıl hitap ettiğine dair örnekler barındırmaktadır. Akif vaazında Rumeli'nin kaybını anlattığı bir bölümde cemaate şöyle seslenmektedir: *"İşde Rumeli'nin hâli! Düşman galib geldi, camileri kilise yaptı, ahır yaptı. Mescid bul da namaz kıl, minâre bul da ezân oku! Bununla berâber olacağa nisbetle bu olmuşlar bir şey değil. İslâmın dünyâda nâmı bile kalmayacaktır"* (Mehmed Akif, 7 Şubat 1328: 408). Akif'in konuşmasında bahsettiği konu cemaat üzerinde etki bırakacak bir konudur. Müslümanlara Rumeli'de ibadethanelerinin ne hale düştüğü anlatılmakta, böyle giderse aynı akıbete bütün İslam beldelerinin uğrayacağı belirtilmektedir. Ancak vaaz metninin tam da bu kısmında daha sonra eklendiği anlaşılan şöyle bir açıklama konulmuştur: *"Hazret, bu cümleyi o kadar galeyânla, o kadar teessürle söyledi ki Süleymâniye'nin dalgın kubbelerini cûşa getiren sesi bütün kalblerde pek hazîn in'ikaslar uyandırdı. O aralık, bir dakika kadar sükût etti; baktım, gözünden önündeki tahtanın üzerine yaşlar dökülüyordu. Artık giryeye boğulmuş bir sesle devâm ederek dedi ki"* (Mehmed Akif, 7 Şubat 1328: 408). Eşref Edib tarafından metne ilave edildiği anlaşılan bu açıklamadan da anlaşıldığı kadarıyla Akif başta olmak üzere, cami kürsülerinden halka hitâp eden vaizler, selis (akıcı) bir üslubun yanında kitleleri harekete geçirecek coşkulu hitâbetler ortaya koymuşlardır. Gerçekten de

Birinci Balkan Savaşı'nda Bir Propaganda Unsuru Olarak Vaaz

Birinci Balkan Savaşı'nda ağır kayıpların yaşandığı, vatan topraklarının kaybedildiği, Müslümanlara yapılan zulümlerin ayyuka çıktığı bir dönemde, vatan, millet, devlet, din gibi konularla örülmüş bu türden konuşmaların toplumun hissiyatında önemli bir etki uyandırmış olması gerekir.

SONUÇ

1912 yılının Ekim ayında dört Balkan devletinin Osmanlı Devleti'ne karşı harp ilan etmesi, başta İstanbul olmak üzere ülke genelinde tepkiyle karşılanmıştır. İlk günden itibaren öncelikle Balkan devletlerinin kralları tarafından gerçekleştirilecek olan mücadelenin "*haçlı seferi*" olarak nitelendirilmesi ve "*kutsal savaş*" hüviyetine sokulmaya çalışılması bu tepkiyi artırmıştır. Balkan devletlerinin temelde Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de bulunan topraklarını ele geçirebilmek gibi siyasi amaçlarla izah edilecek bir duruma, dinî bir hüviyet kazandırmaya çalışmaları, aslında inançların insanlar üzerinde ne denli önemli ve motive edici bir etkiye sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Din, kendisine inananları kaynaştırıcı ve birleştirici yapıya sahip olmasının yanında, insanların yaşamına yönelik verdiği emirler vasıtasıyla, tutum kazanmalarına ve tutumlarını sürdürmesine neden olmaktadır. Bu yönüyle aynı zamanda kamuoyunun oluşmasında ve yönlendirilmesinde etkin bir araç haline gelmektedir. Dolayısıyla toplumların hayatında savaş gibi olağanüstü dönemlerde kamuoyunun ortak bir kanaate sahip olmasını sağlamak yahut sahip oldukları kanaatin yönlendirilmesini sağlayabilmek önem arz etmekte; bunu gerçekleştirebilmek için propaganda ve onun malzemesi olarak "*din*" kullanışlı bir araç haline gelmektedir.

Bu açıdan Birinci Balkan Savaşı başladığında Osmanlı toplumunun nüfus bakımından en kalabalık kısmını oluşturan İslam anasının yönlendirilmesinde, İslam dininin ibadethaneleri olan camilerin propaganda merkezi olarak kullanılması doğal karşılanmalıdır. Gerçekten de savaşın başladığı ilk dönemden itibaren halkın savaşla ilgili bilgilendirilmesi, ordunun ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için aynî ve nakdî yardımların toplanması, gönüllü asker yazımı gibi faaliyetlerin gerçekleştirildiği merkezlerden birisi olarak da camiler karşımıza çıkmaktadır. Ancak camilerde bu türden faaliyetleri gerçekleştirilebilmesi için insanların ikna edilmesi gerekmektedir. İşte bu noktada devreye vaazlar girmektedir. Cami kürsülerinden halka hitap eden vaizler, akıcı bir üslubun yanında kitleleri harekete geçirecek coşkulu hitâbetler ortaya koymuşlardır. Çoğunlukla referanslarını Kur'an-ı Kerim'den ve İslam Peygamberinin sözlerinden alan bu vaazlar dinleyicilerin doğrudan inançlarına hitap ederek onların üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Ahmed Hamdi Akseki, Mehmed Akif, Mekkizâde Mustafa Asım, Hoca Fahrettin Efendi, Eski Trabzon Merkez Naiblerinden Hoca Mehmed Efendi gibi devrin önemli simalarının verdiği bu vaazlar özellikle Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin kurulmasından sonra sistemli bir hal almıştır. Önce İstanbul camilerinde bu tür vaazlar verilmiştir. Daha sonra Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin şubelerinin taşrada da yaygınlaşmasıyla birlikte bu tür faaliyetlerin de yaygınlaştığı aklı gelmektedir.

KAYNAKLAR

Sürelî Yayınlar

Tanîn

Sebilü'r-reşâd

Sabah

Telif ve Tetkik Eserler

Abdürreşid İbrâhim. (1328), "Mev'iza - Abdürreşid İbrâhim Efendi Hazretleri Tarafından Ayasofya Câmî-i Şerîfinde", Sebilü'r-reşâd, C. 8, Aded 190, 140-141.

Akın, A. (2016), "Tarihi Süreç İçinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme", Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2016/1, c. 15, sayı: 29, 177-209.

Aksekili Ahmed Hamdi. (1328), "Hutbe ve Mevâ'iz - Bütün Müslümânlarla ve Orduya Hitâben", Sebilü'r-reşâd, C. 9-2, Aded 219-37, 203-208.

Andonyan, A. (2002), Balkan Savaşı, İstanbul: Aras Yayıncılık.

Atabek, N. (2002), "Kamuoyu, Medya ve Demokrasi", Kurgu Dergisi, Sy. 19, Eskişehir: 223-238.

Bektaş, A. (2000), Kamuoyu İletişim ve Demokrasi, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Beşikçi, M. (2013) "On Yıllık Harp ve Topyekûn Seferberlik", Dünya Savaş Tarihi Osmanlı Askeri Tarihi Kara Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918, Ed. Gültekin Yıldız, İstanbul: Timaş Yayınları, 205-225.

Çağlar, D. (2006), Kamuoyu Oluşturulmasına Bir Örnek: 1945-1955 Yılları Arasında Gazetelerde Antikomünizm, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Y. Lisans Tezi.

Çiçek, Ç. (2012), İknâ'nın Yapısı (Süreç, Amaç ve Yöntemleriyle), Konya: Eğitim Yayınevi.

Develioğlu, F. (1988), Osmanlıca-Türkçe Büyük Lûgat, Ankara: TDK Yayınları.

Eşref Edib. (31 Kânûn-ı sâni 1328), "Hutbe ve Mev'iza - İkinci Mev'iza", Sebilü'r-reşâd. 9-2 (231-49). 389-390.

Geçikli, F. (1999), "Geçmişten Günümüze Propaganda Kavramı", İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, S. 9, 265-276.

Hall, R.C. (2003), Balkan Savaşları 1912-1913, İstanbul: Homer Kitabevi.

Karpat, H. K. (2001), İslâm'ın Siyasallaşması Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik Devlet İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Birinci Balkan Savaşı'nda Bir Propaganda Unsuru Olarak Vaaz

- Köroğlu, E. (2004), *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) Propagandadan Milli Kimlik İnşasına*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, (2006), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Le Bon, G. (1997), *Kitleler Psikolojisi*, İstanbul: Hayat Yayınları.
- Lutz, R. H. (1933), "Studies of World War Propaganda, 1914-33", *The Journal of Modern History*, Vol. 5, No. 4. 496-516.
- Mehmed Akif. (24 Kânûn-ı sâni 1328), "Hutbe ve Mev'iza", *Sebilü'r-reşâd*. 9-2 (230-48). 273-276.
- Mehmed Akif. (31 Kânûn-ı sâni 1328), "Hutbe ve Mev'iza - İkinci Mev'iza", *Sebilü'r-reşâd*. 9-2 (231-49). 390-395.
- Mehmed Akif. (7 Şubat 1328), "Hutbe ve Mev'iza - Üçüncü Mev'iza", *Sebilü'r-reşâd*. 9-2 (232-50). 405-408.
- Mehmed Fahreddin. (21 Şubat 1328), "Hutbe ve Mev'iza", *Sebilü'r-reşâd*. 9-2(234-52), 445-447.
- Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat (1992), İstanbul: TÜRDAV.
- Parlatır, İ. (2006), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınevi.
- Polat, N. H. (1989), "Âkif'in Bir Vaazı ve Bunun Akisleri", *Mehmed Akif İlmi Toplantısı (Bildiriler)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 214-222.
- Sander, O. (2003), *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Türkçe Sözlük (1988), C. 1, Ankara: TDK Yayınları.
- Yavuz F. (2013), "New York Times Gazetesi'nin Gözüyle Balkan Savaşları", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Y. 6, S. XVI, 147-186.

BABIÂLİ'NİN AMERİKAN PETROL ŞİRKETİ STANDARD OIL'E BAKIŞI

Büşra KARATAŞER*

Öz

Petrol, tarihin en erken dönemlerinden itibaren kullanılmaktadır. Bilim ve tekniğin gelişmesiyle birlikte petrol artık ateşleme ile çalışan motorun icat edilmesine sebep olmuştur. Petrolün bir enerji kaynağı olarak kullanılması ise 20. yüzyıla uzanmaktadır. Osmanlı Devleti'nde petrol kullanımı 17. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmıştır. Standart Oil Petrol Şirketi Osmanlı toprakları dahilinde kurulmuş bir petrol Őirketidir. Şirket Osmanlı topraklarında varlığını çeşitli depolar kurarak göstermek istemiştir. Gaz ve benzinin zorunlu ihtiyaçlarda kullanılması dönemin koşulları da eklendiğinde Babialı'yi ülke topraklarına gaz ve benzin sağlamak için Őirketle anlaşmalar yapmıştır. Petrolün , temel ihtiyaçlardan olan, aydınlanma, ısınma gibi konularda kullanılması sebebiyle zaman geçtikçe önemi artmıştır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı döneminde petrol kullanımı artmıştır. Artan petrol ihtiyacı Amerikan Petrol Şirketi Standard Oil'in Osmanlı topraklarını petrol depolarıyla kuşatmasına sebep olmuştur. Bu çalışmada, Standard Oil Petrol Şirketi'nin Osmanlı topraklarında yayılma ortamı bulduğu özellikle Birinci Dünya Savaşı koşullarında Osmanlı Devleti'nde nüfuzunu nasıl artırmaya çalıştığı ve Babialı'nin bu duruma bakışı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Petrol, Standart Oil, Osmanlı

VIEW OF BABIÂLİ ON THE AMERICAN OIL COMPANY STANDARD OIL

Abstract

Oil has been used since the earliest periods of history. Together with the development of science and technic, oil has led to the invention of motor which operates with ignition. On the other hand, the use of oil as a source of energy dates back to the 20th century. Oil had become popular in the Ottoman Empire as from the 17th century. It had become more and more important in the course of time as it was used in basic needs such as illumination and heating. The use of oil increased especially during the period of First World War. The increasing oil need had caused the American oil company, Standard Oil to surround the Ottoman territories with oil storages. This study will examine the expansion struggle of Standard Oil in the Ottoman territories, how the company tried to increase its dominance over the Ottoman Empire especially under the conditions of First World War and the view of Babialı on this issue.

Key Words: Oil, Standart Oil, Ottoman.

* Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü. e-posta: bkarataser@nku.edu.tr. ORCID: 0000-0002-3208-657X.

1.GİRİŞ

Petrol ismi Latince petra (taş) ve oleum yağ kelimelerinden oluşmaktadır. En çok mezozoik ve Neozoik ve en az Paleozoik devirlerde oluşmuş katmanlarda bulunmuştur (Çebi,2004:31). Petrol dünyada ilk kez 17. yüzyıl ortalarında bulunup işletilmeye başlanmıştır. Taşıtlarda yakıt olarak kullanılmasıyla birlikte büyük bir pazar ürünü haline gelmiştir (Çebi,2004:32).

Her ne kadar petrolün endüstriyel olarak kullanılması 1859 senesine dayanmış olsa da petrolün Yakındoğu'da eski tarihlerden itibaren bulunduğu bilinmektedir. M.Ö. üç bin yılında Sümer hükümdarı zamanında kullanılan bir heykelde asfalta rastlanılmıştır. Daha sonraları Babil Kralı Nebuşadnezzar tarafından Fırat üzerinde yaptırılan köprünün uçlarında da asfalta rastlanılmıştır. (Avcı,2014:4).

Petrolün, o dönemdeki adıyla naftanın, Sümer, Asur ve Babil uygarlıkları döneminde çerağ yapımında mozaik yapıştırma, inşaatlarda, gemi kalafatlamada, boya hazırlamada kullanıldığı bilinmektedir. Mezopotamya ise petrol varlığının bilinmesinden önce Hazar Denizi'nde çok eski yıllardan beri petrol kullanılıyordu. Mısır uygarlığında , mumyalama işlerinde petrol kullanılmaktaydı. Petrolün bir stratejik madde olarak tarihe ilk geçişi ise Rum ateşi olarak bilinen bir uygulama ile olmuştur. Petrol ve kireç karışımı olan madde ıslandığında alev alıyordu. Yunanlılar tarafından bir bölgede elde edilen sızıntıdan elde edilen petrol kullanılarak Rum Ateşi yakılmıştı(Uluğbay,2003:27-28).

Sanayi Devrimi süreci insanlığa önemli katkılarda bulunmuştur. İnsanların ışıkla aydınlanması konusunda önemli kazanımlar olmuştur. Kömürden elde edilen havagazı şehirlerde aydınlanma aracı olarak kullanılıyordu. Kömürün rafine edilmesiyle edilen kömür yağı aydınlanma için kullanılıyordu. Rafineri yöntemi ile elde edilen aydınlatma yağı ticaretinde 1850'li yıllarda ABD, İngiltere ve Fransa'da büyük gelişmeler yaşanmıştır. Bu sayede petrol için teknolojik bir hazırlık olmuş oluyordu. Kömür ve naftadan elde edilen yağlar aydınlanma sağlanması büyük bir pazar oluşturmuş oldu. Hem Avrupa Hem Amerika Birleşik Devletlerinde lambalar geliştirilmiş oldu (Uluğbay,2003:27-28). ABD'nin Pensilvanyae Eyaletinde petrol deresi mevkiinde 1858 yılında Edwin Drake tarafından bir firma adına mekanik kuyu delme yöntemi ile petrol aramalarına başlanmıştır. 27 Ağustos 1859 tarihinde 21 metre derinlikte petrol çıkarılmıştı (Yergin,1995:13).

İnsanoğlunun henüz tam olarak kullanmayı bilmediği petrolün hammadde olarak kullanımı eskiye dayansa da sanayide kullanımı 1859 yılına uzanmaktadır (Akkaya,2016:7). 1859 yılında ABD'de açılan ilk ticari petrol kuyusundan çıkarılan petrolün geleceği 20. yüzyıl başında gerçekleşen bir keşif sayesinde değişmiştir. Petrol keşfiyle birlikte ateşleme ile çalışan motor icat edilmiş; bu durum da otomobil endüstrisinin hızla gelişmesine sebep olmuştur (Alkin ve Atman,2006:20).

Babîâlî'nin Amerikan Petrol Şirketi Standard Oil'e Bakışı

Bu makalede Standart Oil Şirketi'nin öncelikle dünyada varolma çabası sonrasında ise Osmanlı Topraklarında öncelikle varlık sonrasında ise yayılma çabasını görüyoruz. Bu makale sadece Osmanlı ile Standart Oil Şirketi arasındaki ilişkiye yoğunlaşmıştır. Standart Oil Şirketi'nin Osmanlı topraklarında yayılma süreci irdelenmektedir. Savaş koşullarında zorunlu maddelerden olan gaz ve benzinin temini için sürekli olarak şirkete başvurulmuştur.

Bu makalede Başbakanlık Osmanlı Arşivi kaynakları kullanılmıştır. Arşiv kaynakları kullanılarak, öncelikle Osmanlı Devleti'nin Standart Oil Şirketi'ne ve çeşitli fonlardan yararlanılarak konu bütün yönleriyle ele alınmıştır. Kullandığım Osmanlıca kaynaklar dipnotlarda belirtilmiştir.

Bu makale öncelikle Dünya'da petrolün ortaya çıkışı sonra Osmanlı İmparatorluğuna girişi Petrolün Osmanlıya girişi ve bir örneklem olarak Standart Oil Petrol Şirketinin petrol varlığı ele alınmıştır. Bu makale Standart Oil Petrol Şirketi ile Osmanlı arasındaki ilişkiye yoğunlaşmıştır.

2. Osmanlı Devleti'nde Petrol

Osmanlı Devleti'nde petrolün kullanımı 1700'lü yıllara dayanmaktadır. Bu konuda bilgi veren ilk kaynak Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'dir. Evliya Çelebi, seyahatnamesinde petrol ve petrol bulunan yerlerden bahsetmektedir. Çelebi, seyahatnamesinde kalafatçı esnafı olarak gemi yamaklarından bahsetmektedir. Yine Evliya Çelebi gözlemlerinde Van bölgesinde mağara sarnıçlarında beziryağı, katran, zift ve diğer yağlar olduğunu söylemektedir. Çelebi kitabında İstanbul'da kalafatçı esnafında 300 dükkânda 1000 kişi çalıştırdığından bahsetmektedir. Bu bilgiler ışığında Osmanlı'da petrol kullanımının ne miktarda ve nasıl olduğu konusunda bilgiler edinmiş oluyoruz (Uluğbay,2003:24-25). Yine bu dönemde zift ve katran, madde ticaretinin kaçakçılık konusu olması hasebiyle yasak mallar kapsamında olduğu bilinmektedir (Mantran,1990:56).

Osmanlı Devleti toprakları dahilinde ilk kez petrol aramaları Halep vilayetine bağlı İskenderun-Çengen köyünde 1887 yılında başlamıştır. Bulunan bu petrol kaynağı için Ahmed Necati Efendi tarafından petrol madeninin tasfiyesi için gerekli olan fabrikaları kurmak ve iskeleye taşınmasını sağlamak amacıyla borular döşemek amacı ile izin istenmiştir. Petrol madeni konusunun önemli olması sebebiyle konu Şura-yı Devlet'te görüşülmüş ve 17 maddelik bir şartname hazırlanarak petrol işletme hususları belirlenmiştir. Bu şartnamede; petrol gazı çıkartılacak bölgenin sınırlarının belirlenmesi, ödenecek vergilerin miktarı, bu bölgede genel güvenliğin sağlanması amacı ile bent, çeşme, demiryolu gibi yerlere uzaklığının 150 metre olması, ödenecek vergilerinin belirlenmesi gibi maddeler bulunuyordu (Bostan1990:130).

Mezopotamya'da petrol kaynaklarının varlığı ilk olarak 1887 yılında bulunmuş olmakla birlikte, 1898 yılında Ortadoğu memleketlerinde İngiliz kumpanyalarından biri hükümete müracaat ediyor ve izin alıyordu. Yine 1898 yılında Osmanlı Bankası, bir Fransız kumpanyası ile Türkiye'de petrol araştırmaları için Osmanlı Devleti toprakları

dahilindeki Şarköy'de petrol aramalarına koyuldu. Osmanlı'daki petrol araştırmaları ve elde edilen sonuçlar Avrupalı petrol kumpanyalarının gözünden kaçmadı. Hükümetin mali ve siyasi zorluklarını göz önünde bulundurarak petrol araştırma için imtiyazlar almakta gecikmediler (Acun,1949:135).

Osmanlı Devleti toprakları Avrupalı devletler için büyük önem taşıyordu. Özellikle Mezopotamya topraklarında buluna petrol kaynakları çok erken tarihlerde keşfedilmişti. Chesney tarafından 1835-1837 yılları arasında yapılan incelemeler sonucunda bu bölgede başta petrol olmak üzere birçok zengin maden kaynağı bulunduğu sonuçlarına varılmıştı (Uluğbay,2003:28-30).

19. yüzyılın sonunda ise Almanya, birliğini yeni tamamladıktan sonra dünyanın önemli kaynaklarından bir olan petrolü bulmak ve işletmek için gözünü Musul ve Kerkük topraklarına dikmişti. 1871 yılında Alman uzmanlar tarafından yapılan araştırmalarda bol miktarda petrol bulunmuştu (Acar,2013:8).

Bu noktada Avrupa'ya Osmanlı Devleti'nin maden ve petrol kaynakları ile ilgili bilgiler gönderilmeye devam etmiştir. Özellikle İngiltere'nin o dönemdeki petrol ihtiyacı sebebiyle askeri, siyasi ihtiyaçlarını gerçekleştirmek için diğer Avrupalı devletlerden gizli bir şekilde ilgisi sürmüştür. Ancak 1850'li yıllara kadar Mezopotamya'da var olan petrolün varlığı ve önemi Osmanlı ülkesi dâhilinde tam olarak bilinmemiştir (Parlar,2003:14).

İngilizler imparatorluklarını genişletmek amacı ile Akdeniz'e hâkim olmak ve dünyayı yönetmek istiyorlardı. Bu amaçla 19. Yüzyıldan itibaren her türlü girişimde bulunmuşlardı. İngilizler, Osmanlı toprakları dâhilindeki yer altı ve yerüstü kaynaklarından faydalanmak için her türlü denemişlerdi II. Abdülhamid tahta geçmişti. Tahta cülus ettiği sırada Osmanlı sınırları dahilinde Avrupalı devletler önemli mücadeleler veriyorlardı. Devletin toprakları İngiliz, Alman, Rus ve Fransızların iktisadi olarak mücadele alanı olmuştu (Karadağ,2003:71).

II.Abdülhamid Dönemi ve Petrol

II.Abdülhamid, 1876-1908 yılları arasında 33 yıl süren hükümdarlık yapmıştır. Bu dönem Osmanlı tarihinin batılılaşma anlamında önemli aşamalar kaydettiği yıllardır. II.Abdülhamid iktidara geldiği sırada ülke iç karışıklık ve dış müdahalelerin bulunduğu bir dönemdir(Karataşer,2017:386).

Bu dönem petrolün öneminin kavranması sebebiyle Padişah tarafından devlet adamlarından oluşan Osmanlı tebaasından olan kişilere petrol imtiyazları vermeye başladığı dönem olan Zift ve Neft ve Petrol dönemi olarak bilinir. 1868 Maadin Nizamnamesiyle başlayan bu dönem neft artık bir maden olarak ele alınmıştır(Ediger,2007:103).

II.Abdülhamid dönemi madencilige baktığımızda ise bu dönemde madenlerle ilgili 1878,1885,1906 yıllarında üç adet nizamname çıkarılmıştır. Bu nizamnameler ile madenlerin üretimi,aranması,araştırılması,ihaleye verilemesi gibi konuları

Babıâli'nin Amerikan Petrol Şirketi Standard Oil'e Bakışı

ıçeriyordu(Karal,1962:456). Bu nizamnameler yol gösterici olmuş Orman , Maadin, Ziraat Nezareti kurulmuştur(Ediger,2007:105). Bu dönemde madencilik Avrupalı devletler tarafından imtiyaz elde edebilmek amacı ile yoğun rağbet gösterilen sektörlerden biridir. 1870-1898 yılları arasında hükümete on adet petrol arama izni talebi gelirken bu dönemde ilgi artmış izin talebi ortalama 139'a yükselmişti(Quataert,1985:915) Osmanlı Devleti sınırları dahilinde petrol buluna bölgeler Bağdat,Musul vilayetlerinde yoğun bir şekilde petrol bulunuyordu. Bu kaynakları araştırmak inceleme yapmak için Fransız ve Almanların büyük bir ilgisi bulunuyordu(Terzi, 2014:40-45).

Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'dan çekilmesiyle birlikte Osmanlı Devleti madenciliği önemini kaybetmiş ve sadece Anadolu'da bulunan madenlerle ülkenin ihtiyacı karşılanıyordu. II. Abdülhamid Osmanlı Devleti Topraklarında önemli miktarda petrol rezervi bulunduğunun farkındaydı ancak halkının iyiliği için ulusal bir sondaj girişimini yada Türk bir petrol şirketi kurmadı. Eğer kurulabilseydi Osmanlı Devletinin çöküş safhasına girmesi engellenebilirdi(Ediger,2007:106).

Sultan II. Abdülhamid saltanatı boyunca Osmanlı Devletini ayakta tutabilmek için çeşitli önlemler alarak Osmanlı padişahlarının kendi adlarına tapulu mal edinmeleri konusunda bir uygulama başlatmıştır. Tanzimat'ın ilanı ile birlikte padişahlık makamına ait bütün gelirler devletin esas hazinesine aktarılmıştır. Buna karşılık olarak da padişah ve saraya ait harcamaların tamamının ödenmesi için Maliye Hazinesi'nden her ay verilmek üzere padişaha Tahsisat-ı Seniyye adı altında maaş verilmesi uygun görülmüştü. Bununla birlikte II. Abdülhamid'in saltanatı esnasında bu uygulama resmen kaldırılmış ve Maliye Hazinesine devrolunmuş olan padişahlık makamına ait emlakın tamamı Hazine-i Hassa'nın idaresine alınmıştır. Bu süreçte II. Abdülhamid saltanatı süresince Osmanlı ülkesi dahilinde pek çok yer padişah adına senet düzenleme sureti ile emlaka dahil edilmiştir (Terzi,2014:26-28).

Hazine-i Hassa'ya mülklerin dahil edilmesi, Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinde başlamıştı. Mali krizden kurtulmak amacı ile emlak,fabrikalar, maden işletmeleri, vapur kumpanyası hasılatları gibi gelirler yavaş yavaş dahil edilmişti. II. Abdülhamid dönemi devrin siyasi karışıklıkları sebebi ile daha fazla sayıda emlakın dahil edildiğini görüyoruz(Terzi, 2014:20-27).

Emlak-ı Hümayun kavramı içerisine her çeşit imtiyaz, madenler, gayrı menkuller ve arazi dahil oluyordu. Osmanlı Devleti'nde Musul ve Bağdat vilayetinin bulunduğu bölgede sadece yer altı kaynakları değil aynı zamanda tarım için de elverişli kaynaklar bulunuyordu. Bu bölgenin iklim koşullarının da uygun olması, hasatın da bol olması anlamına geliyordu. Batılı araştırmacılar Fırat ve Dicle havzasında 19. yüzyılın başlarında Avrupa'nın dikkatini bu bölgeye yoğunlaştırmışlardı. Bağdat vilayetinde de her türlü hububat, hurma, limon, portakal, kahve gibi mahsuller yetişiyordu. II. Abdülhamid' in bu bölgelerde toprak edindiğini görüyoruz (Terzi,2014:40-55).

Bağdat ve Musul Vilayetlerindeki petrol yatakları Osmanlı tebaasına ihale edilmişti. II. Abdülhamid'in 1889 yılında Musul petrollerini işletme hakkını Hazine-i Hassaya vermesi ile bu bölgedeki petrol kaynakları ayrıntılı olarak araştırılmaya çalışılmıştır. Agop Paşa tarafından petrol için yapılan araştırmalarda Musul petrollerinin önemi anlaşılmıştır. 1901 yılında Hazine-i Hassa mühendisi Paul Groskoph tarafından yapılan araştırmalarda Musul ve Bağdat civarında araştırmalar yapılmış ve bölgenin ciddi kaynaklara sahip olduğu görülmüştür (Çark,2016:52-53).

3.Standart Oil Petrol Şirketi ve Kuruluşu

19. yüzyıl itibari ile dünyada ülkeler varlıklarının devamını sağlayabilme amacıyla toprak mücadelesine girmişler; bu mücadele gittikçe petrol rezervlerini ele geçirme ve kontrol etme savaşına dönüşmüştür. Siyasal ve ekonomik yönden ise petrol hammaddesinin etrafında Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri hüküm sürmektedir (Engdahl,2008:1). 20.yüzyıl başı itibariyle büyük devletler dünya hammadde kaynaklarına sahip olarak dünyada hâkimiyet kurmak için birbirleri ile mücadele etmişlerdir.

20. yüzyılda birbirleriyle rekabet eden iki büyük petrol şirketi bulunmaktadır. Bunlardan biri Amerikalı milyarder Rockefeller'in kurduğu Standart Oil tröstü ve diğeri ise İngiliz- Hollanda birliği olarak faaliyet gösteren Royal Dutch-Shell Grubu ve Rusya idi. (Karadağ,2003:10)

Standart Oil Şirketi 1859 yılında kurulmuş olup bu dönemde Amerika'da petrol sektöründe kurulan ilk şirkettir. Şirket güçlü bir sermayeye sahip olacak şekilde Rockefeller tarafından kurulmuştu. İlk şirket olması sebebiyle tekel gücünü koruyarak diğer şirketlere yaşam hakkı vermiyordu. 1860 yılına gelindiğinde petrol kuyularının sayısı yetmiş beşe ulaşmıştı (Mut,2010:4). Güçlü sermayesi olması sebebiyle demiryolları ile antlaşma yaparak taşıma maliyetlerini diğer firmalara göre daha ucuza taşıyabiliyordu. Rafine şirketleri satın alarak varil piyasasını kontrol ediyorlardı (Yergin,2003:98-99).

Amerikan iç savaşı sebebiyle Pensilvanya petrol yataklarına olan talep arttı. Kuzey bölgesinde yeni pazarlar oluştu. İç savaş sonrası emekli olan askerler petrol bölgelerine gittiler. Bu sayede birçok petrol şirketi kuruldu. Spekülatif amaçlı olarak petrol kaynaklarına doğru bir akış gerçekleşti. Dönemin ABD başkanı James Garfield başta olmak üzere birçok devlet yöneticisi ve kongre üyesi petrol yatırımcısıydı. Amerikan iç savaşı gazyağı ve petrol ürünlerinin talebinin artmasına sebep oldu. Bu sebeple de petrol ürünlerine olan talep spekülatif kar amacına sahip oldu (Mut,2010:5). Spekülatif amaçla oluşan bu pazar zamanla tekeli bir mantıkla düzene sokuldu. Petrol sektörünün en büyük tekellerinden bir olan Standart Oil ve bu şirketin başkanı Rockefeller petrol endüstrisinde önemli bir yere geldi (Parlar,2003:15).

Babiâli'nin Amerikan Petrol Şirketi Standard Oil'e Bakışı

Standart Oil şirketi ABD'nin hemen her bölgesinde bulunan petrol rafinelerini satın alma yoluna giderek petrol sektörü içerisinde varlığını devam ettirme çabası içinde olanları fiyat baskısı ile iflase sürükledi. Rockefeller için ham petrol fiyatında meydana gelen bir düşüş endişeye yol açmamalı hatta daha fazla ham petrol satın almak için bir fırsat olarak değerlendirilmeliydi (Yergin,2003:38-41).

1883 yılına gelindiğinde ise, ABD'de çıkartılan bir yasaya göre bir şirketin bir başka eyalette kurulmuş diğer bir şirketin hissesine sahip olamayacağı belirtiliyordu. Bu durumda Rockefeller tarafından kurulan Standart Oil Vakfının tüm yan şirketlerde hissesi bulunuyordu. Şirketin geliri birçok eyaletin yıllık gelirinden fazlaydı. Standart Oil ABD'de Pennsylvania, Ohio ve Indiana'da çıkan tüm petrolerin beşte dördünden fazlasının nakil işlerini yaparken rafineri alanında ise tekti. Şirket yetmiş sekiz adet buharlı ve on dokuz adet yelkenli tekneden oluşan bir filoya sahip idi. Standart Oil Şirketi Avrupa, Uzakdoğu ve Ortadoğu'da faaliyet gösteren bir şirket haline gelmişti (Parlar,2003:16-18).

Ortaya çıkan şirketlerden beş tanesi ön plana çıkarak piyasa hâkimiyetini sağlamıştır. Bu şirketlerden Standart Oil Şirketi bünyesinden ayrılanlar Exxon, Mobil, Socal idi (Taşpınar,2009:8-9). Exxon şirketi yüzyılı aşkın bir geçmişe sahipti. Standart Oil Of New Jersey olarak biliniyordu. Mobil şirketi ise, Standart Oil Of Newyork olarak biliniyordu. Socony, Exxon gibi dev pazarın içinde bulunuyordu. Bu pazarların ihtiyacını karşılamak amacıyla şirket deniz aşırı ülkelere açıldı. Socal, Standart Oil Of California ise, 1919 yılında Amerika Birleşik Devletleri petrol ihtiyacının %26'sını karşılıyordu. Gulf şirketi ise Teksas'ta petrol ilk bulunduğu William Mellon tarafından kurulmuştu. Standart Oil'e rakipti ancak 1885 yılında Rockefeller'a yenik düştüler. Texaco ise, Joseph Cullinan tarafından 1901 yılında 50.000 dolar sermaye ile kuruldu. Shell Şirketi Marcus Samuel adlı bir Yahudi tarafından kuruldu. Uzakdoğu ve Rusya'da etkisini artırarak büyümüştü. BP British Petroleum Şirketi ise Knox D'arcy tarafından İran Şahından alınan uzun yıllar sonra devam edecek bir imtiyaz karşılığında kuruldu ama İngiliz hükümetinin eline geçti (Taşpınar,2009:8-10) Standart Oil Şirketi Sherman Antitröst kanunu gereği haklarında açılan davalara göre otuz sekiz ayrı bölgesel ortaklığa dönüştü (Bayat,2002:13).

Dünyadaki petrol faaliyetlerini belirleyen en büyük petrol kuruluşu Standart Oil şirkettir. Tekel olarak kurulan bu şirket daha sonra anti-tröst yasaları gereği 1911 yılında mahkeme kararı ile yaklaşık otuz sekiz adet küçük şirketlere bölünmüştür. Standart Oil'den geriye kalan şirketlerle birlikte petrol piyasasına yön veren Seven Sisters adıyla anılan yedi kız kardeşin sahibi olduğu oluşum başta gelmektedir.(Başa,2013.49).

3.1 İstanbul'da Standart Oil Şirketi'nin Depo Kurmak İstemesi

Standart Oil Şirketi, 1870 yılında Amerika'da kurulmuş zaman içerisinde ülke genelinde petrol dağıtımını ele geçirmişti. O zamanlar Amerika'da petrol işi ile ilgilenen şirketleri tek tek satın alarak bir tröst haline gelmiştir. Tröstün hakimi de kendisi olmuştur. 1882 yılına gelindiğinde ise Amerika'nın tamamına egemendi.

Ancak Standart Oil'in bu saldırgan rekabet politikası uzun süre devam edemeyecekti. Standart Oil kurucu olan Rockefeller bu politikası yüzünden şikayet edilecekti. 1890 yılında Amerika Kongresince kabul edilen " Sherman Antitröst Kanunu" gereğince şirketlerin dağıtılmasına karar verildi. Bu durum karşısında Rockefeller mal varlığını diğer eyaletlerdeki şirketler arasında bölüştürerek kararı etkisiz hale getirmeye çalıştı. Ancak bu şirkette Antitröst kanununa aykırı olduğu gerekçesiyle 33 şirket olarak bölündü. Yaşanan bu gelişmeler Standart Oil Şirketini Cihan Harbinde devletlerin ihtiyaç duydukları petrol ihtiyacını karşılamaya yöneldi. Osmanlı Devletine giriş tarihi bu yıllara rastlar(Okumuş, 2015:114-115).

Başbakanlık Osmanlı arşivinde yaptığımız incelemelerde Standart Oil Şirketi'nin girişimleri Birinci Dünya Savaşından birkaç yıl önce başlamış olup bu tarihte şirketin Amerika içerisinde etkinliğinin azalmasıyla birlikte Pazar hacmi daralmış ve ülke dışına yönelerek Pazar hacmini genişletme yoluna gitmiştir. Örneğin 1910 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nde Standart Oil Şirketi'nin özellikle İstanbul'da gaz deposu açmak ,teneke ve sandık fabrikası kurmak için ruhsat almak için başvuruları bulunmuş ancak bunlar Şehremaneti tarafından uygun görülmemiş ve fabrika kurulmasına izin verilmemiştir (BOA, DH.UMVM,99-2/1).

II. Abdülhamid Dönemi Sosyo-Ekonomik Durum

III.Selim döneminde başlayan yenilik hareketleri II. Mahmut döneminde devam etmiş II. Abdülhamid döneminde ise yenileşmenin sona doğru olan dönemidir. Anadolu nüfusunda önemli kayıplar yaşanmıştır. 1884 yılında bir milyon göçmene rağmen Osmanlı devleti nüfusu 11.436.000'e düşmüştü. Osmanlı-Rus Savaşı öncesi nüfus miktarına göçlerle desteklenerek ancak 1890'lu yıllarda ulaşılmıştır. 1882 yılından 1896 yılına kadar olan dönemde Osmanlı devletine gelen kayıtlı göçmenlerin sayısı 1.200.000'e ulaşmaktadır. 1897 yılında ise 13.239.000'e ulaşmıştır. Bu dönemde dışarıya önemli oranda bir göç de olmamıştır. Bu tarihler arasında Anadolu nüfusunda artış %11,5'dir. 1881-1893 yılları arasında yaptığımızda ise Osmanlı Devleti genel nüfusunun 17.388.604 olduğu tahmin edilmektedir(Tabakoğlu,2011:211)

Osmanlı Devleti'nin nüfusunda meydana gelen artışlar hem yerleşim bölgelerinde hizmet ihtiyacının artmasına neden olmuş bu da gerek iletişim gerek ulaşım gerek gıda maddeleri temin edilmesinde sıkıntılara yol açmıştır.

23 Ekim 1910 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden yazılan yazıda İstanbul'da bir gaz deposu kurmak amacı ile Standart Oil şirketi tarafından bir fabrika kurulması için bir dilekçe gönderilmiştir (BOA DH.UMVM 98-30/1).

2 Kasım 1911 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden İstanbul vilayetine yazılan başka bir yazıda Standart Oil Şirketi'ne Kuruçeşme'de bir gaz deposu kurulması için ruhsat verildiği belirlenmiştir. Ancak 1904 yılında yayımlanan Gaz Depoları Nizamnamesi'ne göre depolarının şehir dışında kurulma şartı bulunmaktadır. Kuruçeşme şehir dışında olmayıp nizamnameye kuraların aykırı olarak kurulmuştur. Yine bu nizamnameye göre özel ruhsata bağlı olarak kurulacak depoların bile şehir

Babialı'nın Amerikan Petrol Şirketi Standard Oil'e Bakışı

dışında kurulmaları belirtilmektedir. Kuruçeşme İstanbul'un içerisinde bir bölge olması sebebi ile verilen ruhsatın kanunlara aykırı olduğu bildirilmiştir. Yaşanılan bu durum Standart Oil Şirketi'nin Serviburnu ve Selimiye bölgelerinde gaz depoları kurmak için ruhsat isteme konusunda yetki sahibi olduğu konusunda kötü bir örnek teşkil edeceği düşünülmüştür. Zira bu bölgeler de şehir içinde bulunmaktadır ve bu şirkete yetki verilmesi halinde ileride depo açmak isteyen şirketlerde şehir içinde depo kurmak isteyeceklerinden bu sebeple Dahiliye Nezareti'nden, Standart Oil şirketinin ruhsatının geri alınarak işlem yapılması istenmiştir (BOA,DH.UMVM 99-2/8-1).

3.2 Standart Oil Şirketi'nin Osmanlı Topraklarında Gaz ve Benzin Sağlaması

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Osmanlı ülkesi dahilinde gaz sıkıntısı artmıştır. Temel ihtiyaç maddelerinden biri olan gaz, savaş koşulları sebebi ile temin edilememiştir. Yabancı ülkelerin de siyasi ve ekonomik çıkarları sebebi ile gaz ihracatı durmuştur.

23 Aralık 1914 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne yazılan bir yazıda, Aydın, Ankara, Konya ve Hüdavendigâr vilayetlerinin gaz ihtiyacı olduğu İstanbul'a bildirilmiştir. Aydın vilayetine yazılan bir telgrafta İstanbul'da bulunan gaz miktarının 1914 Aralık ayı itibarıyla azaldığı ve Ankara, Konya, Bursa vilayetleri tarafından gaz istenildiği belirtilmiştir. Vilayetlerin ihtiyacını karşılamak amacıyla İzmir'de Standart Oil Kumpanyasına ait depoda beş yüz bin teneke gaz bulunduğu bildirilmiştir. Adı geçen şehirlerin ihtiyacını karşılamak amacı ile İzmir'de fazla miktarda bulunan gazın, Aydın Vilayetinin ihtiyacı olan ellişer bin teneke gazın aydın, Ankara, Konya, Bursa vilayetine verilmesi, iki yüz elli bin teneke gazın ise İzmir'de kalmasına karar verilmiştir. Yüz bin teneke gazın ise İstanbul'un ihtiyacını karşılamak amacı ile İstanbul'a vagonlarla gönderilmesi istenmiştir (BOA, DH.SYS 123-12/40-01). Osmanlı Devleti'nde öncelikli olarak bölgenin ihtiyacı karşılanır sonra diğer vilayet ve mutasarrıflıkların ihtiyacı karşılanırdı. Ancak belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Amerikan Petrol şirketi Standart Oil'in ülkede çok sayıda deposu bulunduğu ve Babialı tarafından ülkenin gaz ihtiyacı karşılanırken ilk akla gelen şirket olduğu ve bundan ötürü de bu şirkete müracaat edildiğini görmekteyiz.

Birinci Dünya Savaşı sırasında ülkenin zorunlu ihtiyaçlarından birinin temini konusunda büyük uğraşlar vermiştir. Standart Oil Şirketi, İstanbul başta olmak üzere diğer bölgelerde gaz depoları kurarak hakimiyet sağlamaya çalışmıştır. Bu dönemde yaşana en büyük sorunlardan biri de temel ihtiyaç maddelerinin nakli konusunda vagon sıkıntısıdır. Vagon kontrolü ordu denetiminde olup ancak ordunun uygun gördüğü hallerde vagon kullanımına izin verilmiştir. İzmir'de fazlaca miktarda bulunan gaz askeriyeden izin alınarak İstanbul'a ve diğer vilayetlere nakledilmiştir (BOA, DH.SYS 123-12/40-03).

27 Ocak 1915 tarihinde Şehremini İsmet Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne özel ve acil ibaresi ile bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıdan anlaşıldığı kadarıyla İstanbul'da temel ihtiyaçları temin için gaz mevcudu ancak birkaç gün yetecek seviyededir. Savaş koşulları sebebi ile Romanya'dan gaz temin etmek zorlaşmıştır.

Büşra KARATAŞER

Halkın ihtiyacını temin için Romanya'ya teşvik verilmiş olup gaz temini kolaylaştırılmaya çalışılmıştır. Eldeki imkanlar kullanılarak ancak on günlük süre zarfında yirmi otuz bin teneke gaz temin edilebilmiştir. Ancak bu miktar on günlük bir zaman sürecinde gelmektedir. Bu süre zarfında İstanbul halkının karanlıkta kalmasına sebep olacaktır. Başkent İstanbul'un gaz ihtiyacı için İzmir'de bulunan Standart Oil kumpanyasından gaz ihtiyacı karşılanması istenmiştir (DH.SYS 123-12/40-04).

İstanbul Şehremini İsmet Bey'in isteği üzerine İzmir vilayetinden Şehremanetine, yapılan araştırmada İzmir'de bulunan gaz mevcudu aşağıdaki şekilde gönderilmiştir. İzmir'de toplam altı yüz on sekiz bin dört yüz teneke gaz bulunduğu belirtilmiştir. Standart Oil şirketine ait 374.400 teneke gaz bulunmaktadır. Gaz Temin eden diğer tüccarlarda ise 244.000 teneke gaz bulunmaktadır (BOA,DH.SYS 123-12/40-05).

Tablo-1: 1915 Yılı İzmir'de Mevcut Bulunan Gaz Miktarı

Ait olduğu Şirket	Bulunduğu yer	Gaz Miktarı (Teneke)
Standart Oil	Sarnıçlarda	186,000
	Tenekelerde	8,400
	Sandık içinde	180,000
Diğer Tüccarlar	Sandık içinde	124,000
	Sarnıçta	120,000
Toplam		618,400

Kaynak:BOA,DH.SYS 123-12/40-05

Edirne Valisi Adil Bey tarafından, Dahiliye Nezareti'ne 18 Ocak 1915 tarihinde Dimetoka'da Standart Oil Kumpanyasına ait gaz deposu bulundurulup bulundurulmadığıyla ilgili bilgi istenmiştir. Harbiye Nezareti tarafından Dedeoğaç yoluyla gaz getirilip bu gazlar Harbiye Nezareti ihtiyaçları için kullanılacaktır şeklinde bilgi alınmıştır. Ancak alınan bilgiye göre Harbiye Nezaretine ait bu gazların Dimetoka'da bölge ihtiyaçları için tutulduğu yönünde bilgiler alınmıştır. Dimetoka bölgesinin ihtiyacı var ise her bir sandık için Osmanlı lirası yüz kuruş olmak üzere kırk kuruştan olmak üzere Dedeoğaç'tan gaz temin edebilirler. Standart Oil Kumpanyası tarafından Dimetoka Mutasarrıflığına durumunun araştırılması için bilgi istenmiştir. Dimetoka Mutasarrıflığı yapılan tahkikat sonucunda Dedeoğaç yoluyla gelen gaz yada başka eşyaların Dimetoka istasyonunda tutulmadığı bildirilmiştir. Dimetoka'nın gaz ihtiyacını temin için 8 Ocak 1915 tarihinde Kırkkilise'de bulunan bir tüccardan bir vagon gaz elli teneke alınmak istenmişse de 9 Ocak 1915 tarihinde belediye tarafından bir vagon gaz gelmesi sebebi ile Kırkkilise'deki tüccardan alınan gaz serbest bırakılmıştır(BOA,DH.SYS 123-12/40-16).

Babiâli'nin Amerikan Petrol Şirketi Standard Oil'e Bakışı

1914 yılı Aralık ayında Aydın, Ankara, Hüdavendigâr, Konya vilayetleri ile Karesi Mutasarrıflığı'ndan İstanbul'dan gaz temin edilmek istenmiştir. Ancak İstanbul'da sadece başkente bir ay yetecek kadar gaz bulunduğundan İzmir vilayetinden gaz mevcudu bulunduğu, buradan istenmesi gerektiği belirtilmiştir. İzmir'den gaz istendiğinde ise İzmir'e beş aylık yetecek miktarda gaz bulunduğundan vilayetlere gönderilebileceği söylenmiştir. Bununla birlikte Standart Oil ve Romen şirketleri tarafından Dedeâğaç yolu ile gaz getirilerek taşraya gaz sevkiyatı yapılmaktadır. Bu şirketler aracılığı ile vilayetlere gaz temin edilebileceği düşünülmekteydi (BOA ,DH.SYS 123-12/40-17).

1914 yılı sonunda Şehremaneti'nden Dahiliye Nezareti'ne İstanbul'un mevcut durumu hakkında bilgi verilmiştir. Bu rapora göre İstanbul'da gaz depolarında bulunan gaz miktarı azalmıştır. Ancak İstanbul'a bir ay yetecek kadar gaz kaldığı ve payitahtın ihtiyacına yetmemesi sebebi ile İstanbul dışına gaz gönderilmesinin mümkün olmadığı söylenmiştir. Vilayetlerin gaz ihtiyacının İzmir ve Çubuklu'daki gaz depolarından sağlanması uygun görüldüğü bildirilmiştir. İzmir'de bulunan Standart Oil' e ait depoya ve Etoile Roumaine isimli şirketlere başvurulması gereği vilayetlere bildirilmiştir. Standart Oil ve Etoile Roumaine Şirketleri Osmanlı Devleti'ne Dedeâğaç yolu ile gaz getirmektedir. Getirdikleri bu gazların bir kısmını depoya nakletmeden esnafa sattıkları bir kısmını ise vilayetlere sevk ettikleri tespit edilmiş bulunuyordu (BOA, DH.SYS 123-12/40-18). Ülkede temel ihtiyaçlardan olan gaz temini konusunda Standart Oil şirketine başvurulduğunu görüyoruz. Eğer yeterli miktarda gaz bulunamamışsa diğer şirketlerden temin yoluna gidildiği belge geçişlerinden anlaşılmaktadır. Ülkenin savaş yaşaması sebebiyle öncelikli amacın insan ihtiyaçlarını karşılamak olması gerektiğinden özellikle savaş döneminde gaz sağlayan şirketlere bir tepki gösterilmemiştir.

1915 yılına girildiğinde Birinci Dünya Savaşı devam etmektedir. Ülkenin temel ihtiyaç maddelerinden biri olan gaza ihtiyaç şiddetle devam etmiştir. Vilayetlerden Başkent İstanbul'a yoğun bir biçimde gaz ihtiyacının temini için istekler gelmektedir. 2 Şubat 1915 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden Ziraat ve Ticaret Nezaretine yazılan bir yazıda Sivas vilayeti dahilinde gaz kalmadığı, hastane ve karakol, hapishanelerde gaz olmadığı ve zor durumda oldukları bildirilmiştir. Sivas Vilayeti tarafından vilayetin gaz ihtiyacının artması sebebi ile Standart Oil Şirketi ile irtibata geçildiği bildirilmiştir. Ancak ihtiyacın acil olması sebebi ile Sivas Vilayetinin gaz ihtiyacı sebebi ile İstanbul Ticaret Odası kuruluna müracaat ederek Şehremaneti'nden gaz istenmiştir. Ancak İstanbul'un ancak on beş günlük gazı kaldığı için Sivas Vilayeti'ne gaz gönderilemeyeceği bildirilmiştir (BOA,DH.SYS 123-12/40-32).

6 Şubat 1915 tarihinde Ticaret ve Ziraat Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan yazıda, vilayetlerde petrol ihtiyaçlarının günden güne arttığı gelen müracaatlardan anlaşılmaktadır. İstanbul'da bulunan ambarlarda bulunan petrol ve gazın sadece 15 gün yetecek kadar kaldığı bildirilmiştir. İstanbul ve taşranın ihtiyaçlarını karşılamak amacı ile ülkeye yeterli miktarda petrol getirilmesi ve ithalinin sağlanmasına dair Dahiliye Nezareti Genel Müdürlüğüne 31 Ocak 1915

tarihinde yazılan bir yazı üzerine Osmanlı ülkesi dahilinde önceden beri petrol ithal eden kuruluşlardan Etoile Roumaine , Standart Oil, Astra Romana , Agulia Frankov Romana şirketleriyle Arvanisti Ticarethanesinin vekilleri davet edilerek görüşülmüştür. Yapılan görüşmede ilk görüşülen konu, şirketler tarafından ithal edilen petrolere ordu tarafından el konulduğu yönünde iddialar öne sürülmüştür. Şirketlerin Osmanlı ülkesine petrol getirdiği ancak ordu tarafından el konulması sebebiyle vilayetlere ve mutasarrıflıklara naklinin gerçekleştirilemediği yönünde şikayetler bulunmaktadır. Ancak Dahiliye Nezareti'nden bu konuda şirketlerin serbest olduğu belirtilmiştir. Şirketlerle yapılan görüşmede askeriye tarafından ülkede gaz ve benzin ihtiyacı şiddetli bir şekilde hissedilmekle birlikte askeriye tarafından el konulmadığı, böyle bir sorun olmadığı şirket yetkililerine aktarılmıştır. İkinci olarak görüşülen konu ise, petrol ve gaz temin eden şirketler sadece Osmanlı ülkesine değil ihtiyaç duyan eski müşterilerine eski talepleri üzerine gaz temini konusu görüşülmüştür. Dahiliye Nezareti'nden bu konuda şirketlerin serbest olduğu belirtilmiştir. Şirketlerle yapılan görüşmede Osmanlı ülkesinin gaz ihtiyacı teminine öncelik verilmesi istenmiştir. Ancak önceden aldıkları siparişleri karşılama konusunda serbestiyet sağlanmıştır. Üçüncü konu ise hükümet tarafından petrole konulan narhın petrol ticareti yapılacak derecede uygun olmadığı ve uygun duruma getirilmesi halinde bütün şirketlerin İstanbul'a petrol ticareti yapabilecekleri konusunda görüş birliğine varılmıştır (BOA, DH.SYS,123-12/40-36).

İstanbul'un gaz ve benzin ihtiyacının çok fazla olması sebebi ile Dahiliye Nezareti şirketlerden bir an önce gaz göndermelerini istemiştir. Etoile Roumaine Şirketi Müdürü on gün içinde İstanbul'a kırk bin teneke gaz göndereceğini bildirmiştir. 40.000 teneke petrolün Dedeoğaç yolu ile yükleme ve boşaltma işlemleri yapılarak İstanbul'a geldiği bildirilmiştir. Ancak Selanik'teki Standart Oil deposundan İstanbul'a gönderilecek petrol Dedeoğaç yolu ile gelecektir. Dedeoğaç'ta petrolün boşaltma ve yükleme işlemleri konusunda sıkıntı yaşandığı Dahiliye Nezareti'nden bildirilmiştir. Petrolün Dedeoğaç'ta işlemleri bittikten sonra İstanbul'a getirilmek üzere yola çıktığında taşınan malların kıymeti üzerinden % 15 ithalat vergisi ödenmesi gerekmektedir. Ancak Standart Oil şirketi tarafından ödenmek istenmemektedir. Hükümet tarafından vergi konusunda ısrar edilmesi durumunda bir şey yapılamayacağı ilgililere bildirilmiştir. Getirilen petrolün iki tenekesinin elli beş kuruşa satılması konusunda anlaşıldığı bildirilmiştir. Petrolün Dedeoğaç yolu ile gelmesinden dolayı bu vergi istenmektedir. Ancak İstanbul'a Dedeoğaç dışında başka bir bölgeden petrol temini mümkün değildir. İthal edilen bu petrol sadece geçici olarak Dedeoğaç limanına gönderileceğinden yeniden ithal olunan mallardan değildir. Bu sebeple Dedeoğaç limanında bulunmasından dolayı ithalat vergisi alınmamalıdır. Standart Oil şirketi tarafından yaşanan bu durum Nezaret'e bildirilmiştir (BOA DH.SYS 123-12/40-36).

Vilayet ve mutasarrıflıkların da savaş döneminde gaz ve benzin ihtiyacını karşılamak amacı ile birbirlerinden gaz ihtiyacını temin etme yoluna gittiklerini

Babıâli'nin Amerikan Petrol Şirketi Standard Oil'e Bakışı

görüyoruz. 7 Mart 1915 tarihinde Zonguldak'ın gaz ihtiyacı için Bolu Mutasarrıflığı'ndan Zonguldak kasabasının gaz ihtiyacını karşılamak amacı ile iki bin sandık gazın, kömür vapurlarıyla sevk edildiği belirtilmiştir. Gazların kömür şubesi aracılığı ile sevk edildiği öğrenilmiştir. Kömür sevkiyatını kontrol amacı ile şirketten ne kadar adet gaz sandığının alındığına dair bir belge verilmesi istenmiştir. Şirket tarafından verilen belge belediyeye verilerek gelen gaz miktarının belediye tarafından kontrol edilmesi istenmiştir (BOA, DH.SYS, 123-12/40-57).

30 Mart 1915 tarihinde İzmir Valisi Rahmi Bey tarafından yazılan bir yazıda, İzmir'de bulunan gaz miktarının askeriye ve halkın ihtiyaçları için yeterli olduğundan kalan kısmın Osmanlı Devleti dahiline gönderilebileceği bildirilmiştir. Bunun yanında Dahiliye Nezareti'nden İzmir'deki gazın diğer vilayetlere dağıtımının engellendiği konusundaki soruya ise böyle bir durumun söz konusu olmadığı bildirilmiştir. Vilayetlerin gaz ihtiyacının teminat karşılığı verilmek kaydı ile vilayetlere gönderildiği not edilmiştir. (BOA, DH.İD 220-1/4-1). Dönem itibariyle gaz sıkıntısı çekildiğinden mevcut gaz fazlası olan şehirlerden vilayetlere gönderilmesi hususunda sık sık vilayetler kontrol edilmektedir. Temel ihtiyaç maddelerinden biri olan gazın özellikle savaş dönemlerinde paylaşımda büyük sıkıntılar yaşandığını görmekteyiz. Özellikle birçok vilayette yapılan yazışmalarda vilayetin diğer vilayet, mutasarrıflık ya da ithal edildiği bölgelerden gideceği yere kadar ulaşamadığını gözlemlemekteyiz. Bu durumun temel nedeni ise, petrol ve gaz depolarının Osmanlı ülkesi dahilinde iç gümrük sistemi uygulanması sebebiyle ulaşacağı bölgeye gaz nakil olana kadar ara güzergahlarda el konulma durumları ortaya çıkmaktadır. Bu dönem itibariyle gaz ihtiyacı temel ihtiyaçlardan olması sebebiyle gaz fiyatları kontrol edilmektedir. 15 Eylül 1914 tarihinde Galata Merkezi Rıhtım Han Standart Oil Gaz Kumpanyası Genel müdürü tarafından Dahiliye Nezareti'ne hangi çeşit gaz olursa olsun her bir sandığın 40 kuruşa satılması gerektiği bildirilmiştir. Amerikan gazının fiyatının 14 Eylül 1914'de gazetelerde fiyatının kırk kuruş olduğu ilan edilmiştir. Ancak buna rağmen Tekirdağ belediye meclisi tarafından Amerikan gazının 40 kuruştan , ancak Batum gazının 42 kuruştan satılmasına karar verildiği öğrenilmiştir. Amerikan gazının Rus gazından kalite olarak aşağı olmadığı, dolayısıyla Amerikan gazlarının da Batum gazı fiyatıyla aynı şekilde 42 kuruştan satılması gerektiği üzerinde durulmuştur (BOA, DH.İD 220-2/2-1).

22 Haziran 1915 tarihinde Çanakkale Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne yazılan bir yazıda, savaş halinde olunması sebebi ile gaza çok fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Romanya gaz şirketinden gaz istenmiş ancak uzun bir süre sonra gaz gönderilmiştir. Alınan gaz karşılığı Hacı Rega'nın oğlu Yorgiye gazın karşılığı ödenmişti ancak yedi bin dokuz yüz altı kuruş borç hala bulunmaktadır. Ancak gelen gazın yeterli olmaması sebebi ile Bunun üzerine İstanbul Galata'da bulunan Standart Oil şirketinden iki yüz liralık gaz temin edilmiştir. Romanya şirketi aradan bir süre geçtikten sonra Çanakkale Mutasarrıflığına 2 Eylül 1915 tarihinde yedi bin dokuz yüz altı kuruş borcun kendilerine ödenmesini talep etmiştir. Ancak savaş sebebi ile Çanakkale Mutasarrıflığının geliri bulunmaması sebebi ile bu ödemeyi yapamayacağı

açıktır. Dahiliye Nezareti, Romanya gaz şirketine olan borcun Çanakkale Mutasarrıflığı tarafından ödenmesini istemiştir (BOA, DH.UMVM 98-33/1-2).

Standart Oil şirketinin Gebze ve Şile bölgelerinde arazi alarak İstanbul genelinde depolarını yaygınlaştırmak istediğini görüyoruz. 22 Kasım 1913 tarihinde İstanbul Vilayeti Yazı İşleri Müdürlüğünden yazılan bir tahrirat da gerekli araştırmaların yapıldığı ve kaymakamlıklardan elde edilen bilgiye göre Gebze ve Şile kazalarında depoya rastlanmamıştır. Yine Standart Oil Kumpanyasının Çubuklu'da da deposunun bulunup bulunmadığı yönünde araştırma yapması istenmiştir. Çubuklu köyünde gayrimenkul ile ilgili işlemlerin Tapu dairesi tarafından yapılması sebebi ile bu köyde emlak arazi bilgisine ulaşamamıştır. Ancak Standart Oil Kumpanyasının depo alım işlerini artırması sebebi ile konu Beykoz Kaymakamlığına sorulmuştur. Liva muhasebeciliğinden gelen bilgide Anadolu hisarı dahilinde Standart Oil şirketine ait hiçbir emlak ve arazi bulunmadığı tespit edilmiştir. Ancak yapılan tahkikatta iki Fransa vatandaşına ait bulunan bir ipek fabrikası bulunduğu tespit edilmiştir. Bu ipek fabrikasının Standard Oil Şirketi tarafından gaz deposu yapmak amacı ile vilayete başvurduğu dilekçelerinden anlaşılmıştır. Ancak Vilayet tarafından Standard Oil şirketine izin verilmemiştir. Standart Oil şirketi bu arazide depo kurulmalarına izin verilmemesi sebebi ile sekiz dönüm araziye 23 Ekim 1913 tarihinde Almanya devleti vatandaşlarından birine satarak bölgeyi terk etmiştir (BOA,DH. KMS 63-51/14).

19 Kasım 1913 tarihinde Standart Oil kumpanyası tarafından yazılan bir yazıda Amerikalı Mösyö Keşam tarafından Bursa Mudanya'da bir gaz deposu bulunduğu belirtilmiştir. Bu gaz deposunda 2446 teneke arılan, 1017 teneke leylek ve 141 teneke leylek marka benzin bulunurken, ise 125 sandık deve marka ve 3225 teneke leylek marka, 88 teneke de arılan marka gaz bulunduğu belediye Reisi Galip Bey huzurunda tespit edilmiştir. tespit edilmiştir. Mösyö Keşam, Bursa ahalisinin gaz ihtiyacını karşılamak amacıyla belediye reisi Galip Bey aracılığı ile bir miktar gazı satmış ve ülkesine dönmüştür. Ancak Gemlik'teki gaz deposuna sayım yapıldığı müfettişler yetişemedikleri için sayım yapılamamıştır. Şirkete ait olan Gemlik gaz deposundaki malların gerekli soruşturma yapılarak kendilerine iade edilmesi istenmiştir. Amerikalı Mösyö Keşam açtığı dava sonucunda depodaki malların kendisine ait olduğu tespit edilmiş olup gazların Standard Oil kumpanyasına teslim edilmesi istenmiştir. Yine aynı belgede Standard Oil Şirketinin Mudanya, Gemlik, Bursa, Bandırma, Erdek, Karabiga ve Biga'da satış acenteleri bulunduğunu öğreniyoruz. Bu bölgelerde de yüklü miktarda petrol bulunduğu Standart Oil şirketi müfettişleri tarafından tespit edilmiştir. Bunun yanında Karedeniz limanlarında da Standart Oil şirketine ait depoların bulunduğu Standart Oil müfettişleri tarafından belirtilmekte olup, bu depolara mühendislerinin ulaşmakta sorun yaşadığı belirtilerek Amiral Bristol tarafından kimlik belgelerinin düzenlenmiş suretleri gönderilerek Hariciye Nezaretinden müfettişlerine ve mühendislerine izin istenmiştir (BOA, HR.İM 61-66/14).

Babiâli'nin Amerikan Petrol Şirketi Standard Oil'e Bakışı

1914 yılında bütün Osmanlı ülkesinin savaşa girmesi ve Rus işgal tehdidinin ile birlikte ülkede petrol ve gaz ihtiyacının hızla artmakta olduğunu görüyoruz. Bulgaristan'ın Burgaz konsolosluğundan Sofya Sefiri Ali Fethi Paşa'ya yazılan bir yazıda Sofya şehrinde bulunan Standard Oil acentesi için Sofya'da depoda ne kadar yanıcı madde varsa piyasaya arz edilmesi istenmiştir. Bu acil ihtiyacın sebebinin ise Rusların limanları işgal etmesinden endişe edildiği ve ticari mali işlerin son derece durgun olduğu belirtilmiştir. Osmanlı lirasının otuz franka çıkmış olduğu da belirtilmiştir. Standard Oil şirketinin Bulgaristan'da çeşitli şehirlerde de acentelerinin bulunduğu ve Osmanlı ülkesine dahiline buralardan da gaz gönderildiğini görüyoruz (HR.ŞFR280-108/01-01).

7 Aralık 1914 tarihinde Edirne Vilayeti yazı işlerinden Gelibolu Mutasarrıflığına, Gülbenkyan şirketi yazı işleri tarafından yazılan bir yazıda Çanakkale'ye bağlı İnöz 'de gazların fiyatının on sekiz kuruştan satılarak narha uyulmadığı tespit edilmiştir. İnöz Kaymakamlığına yapılan başvuruda gazın fiyatının narha uygun olarak satılması istenmiştir. Harp hali bahane edilerek gazın fiyatı önce on sekiz sonra yirmi kuruşa satılmıştır. Gülbenkyan 'a ait şirketlerden 480.000 teneke gaz satın alındığı ve bunun karşılığı olan dokuz yüz bin dört yüz elli sekiz kuruş meblağın teslim edilmesi istenmiştir (BOA,DH. İD 220-5/3-1).

Standart Oil Şirketi Osmanlı Devleti dahilinde önemli bir konuma sahipti. Birkaç rakibi olmakla birlikte ülke dahilindeki gaz dağıtımını Standard Oil şirketi tarafından sağlanıyordu. 17 Temmuz 1915 tarihinde Talat Paşa tarafından Sadarete yazılan yazıda ordu ile memleketin ihtiyacı olan petrol ve benzinin getirilmesi için Standart Oil kumpanyasının ikinci müdürü ile İstanbul şubesinin müdür ve ikinci müdürlerine Osmanlı nişanı verilmesi uygun görüldüğü bildirilmiştir (BOA,İ.Tal 502-51/1-1). Gaz ve petrol konularının önemi sebebi ile idare tarafından ispirto ve gaz ambarlarına dair bir nizamname yayınlanmıştır. Bu nizamnameye göre;

Birinci Madde: Her şehir ve kasabada gaz ve ispirto konulmaya ait birer anbar bulunacak ve bu anbarlar memleketin yangın sakıncasından uzak olan tarafında belediye tarafından inşa olunacaktır.

İkinci Madde: Anbar bulunan yerlere gelecek gaz ve ispirotolar gerek orada kullanılmak üzere olsun ve gerekse başka bir yere nakledilmek için getirilmiş olsun her durumda anbara konulacak ve dükkanlarda altı sandıktan fazla gaz ve ispirto bulundurulmayacaktır.

Üçüncü Madde: Söz konusu anbarlara konulan gaz ve ispirotolardan alınacak ücretin miktarı anbara masrafı ve memur maşısı ve sigorta bedeli gibi masraflara göre her yerin ihtiyacına göre bir günden bir aya kadar bir sandık gaz için en fazla kırk parayı ve eski bir kantar ispirto için iki kuruşu geçmemek üzere yerel belediye meclislerince belirlenecek ve idare meclisi tarafından onaylanarak alınacak ve bir aydan fazla anbarlarda kalan gaz ve ispirotolardan da her ay için yine o miktar vergi alınacaktır.

Dördüncü Madde: Anbarlara konulacak gaz ve ispirotolar memurlar tarafından hemen deftere kaydedilerek sahiplerine mühürlü bir belge verilecek ve kapalı çıkarılan gaz ve ispirotolar için de bu deftere ve verilecek belgeye işlem yapılacaktır.

Büşra KARATAŞER

Beşinci Madde: Dükkanlarda altı sandıktan fazla gaz ve üç kantardan fazla ispirto görüldüğü takdirde fazlası alınıp satılarak parası belediyeye gelir yazılacaktır.

Altıncı Madde: Bu nizamnamenin uygulanmasına İçişleri Bakanlığı yetkilidir (BOA,ŞD1637-29/3-1).

28 Kasım 1921 tarihinde Şura-yı Devlet'ten Dahiliye Nezaretine yazılan bir yazıda, Standart Oil kumpanyasının Erdek'te bulunan gaz deposundan iki sandık gazın çalındığı bildirilmiştir. Standart Oil'e ait bu depo, yerin altı delinerek soygun yapılması sebebi ile belediye sorumlu görülmüştür. Bu sebeple Standart Oil şirketi belediye aleyhine dava açmıştır. Açılan dava sonucunda belediye, çalınan gazların bedelinin tazmin edilmesine mahkum edilmiştir. İki sandık gazın fiyatı olan 1700 kuruşun Standard Oil kumpanyası Erdek şubesine ödenmesine karar verilmiştir (BOA,ŞD1637-29/3-1).

Standart Oil şirketinin Osmanlı ülkesinin çeşitli yerlerinde depolar kurduğunu görüyoruz. Yine Selanik'te bir depo kurmak istediği yönünde bilgiler alınmıştır.Dahiliye Nezareti'nden Selanik Vilayeti'ne 18 Temmuz 1911 tarihinde yazılan bir yazıda, Selanik'te Beşçınar bahçesi civarında belediyeye ait gaz depoları yakınında Standart Oil Şirketi tarafından gaz depoları inşa etmek amacı ile 12. 000 liraya bir arazi satın alındığını anlıyoruz. Standart Oil şirketi depo yapmak için ruhsat almayı beklerken belediye tarafından gaz üzerindeki hakkı sebebiyle şirketten istenen verginin tamamı ödenmesi halinde ruhsat vereceklerini bildirmiştir. Standart Oil şirketi ise, belediye tarafından istenen verginin gaz depoları nizamnamesine aykırı olduğunu ve bu durumun şirket zararına olduğunu belirterek durumun incelenmesini istemiştir (BOA, DH.İD,96-3/1-1)

Dahiliye Nezareti tarafından 23 Kasım 1911 tarihinde Selanik Vilayeti'ne yazılan bir raporda Selanik gaz depolarının belediye tarafından imtiyazlı depolardan sayılarak gaz depoları nizamnamesinin bu depolara ait imtiyaz getirmeyeceği iddiasında bulunulduğu şeklinde kenar notlarından gönderilen deliller öne sürülmüştür. Söz konusu nizamnamenin dördüncü maddesinde tüccarın yalnızca kendi mallarını korumak için yer ve inşa şekilleri hakkında hükümetten ruhsat almak ve belediyelerin kontrolünde bulundurmaya üzere özel depolar yapabileceklerdir, diye yazılı ise de bunlardan dolayı vergi verilir verilmeyeceğine dair bir kayıt ve açıklık bulunmamaktadır. Bu sebeple Standart Oil şirketinin vergi verip vermeyeceğinin takdiri Şura-yı Devlet'e ait olduğu bildirilmiştir. Ancak bu konu ile alakalı evrakın gönderilerek bu konudaki değerlendirme ve işlemlerin bildirilmesi ya da şirketin aslında vergi vermeyi kabul ettiği ve belediye başkanlığının 4 Ekim 1911 tarihli kenar notundaki açıklanmasına göre belediye ile şirket arasında anlaşarak her iki tarafın hakkını korumak ve menfaatin sağlanması ve işin geciktirilmemesi gerektiğinden gereğinin o şekilde yapılması yoluna gidilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, DH.İD 96-3/4-1).

Babialı'nın Amerikan Petrol Şirketi Standard Oil'e Bakışı

26 Mart 1912 tarihinde Babialı Hukuk Müşavirliği tarafından Selanik Belediyesinde gaz deposu kurulmak üzere dilekçe verildiği bildirilmiştir. Selanik vilayetine Standart Oil Şirketinin depo kurmak istediği bildirilmişse de Selanik'teki gaz depoları imtiyazının Saray Hazinesine verildiği bildirilmiştir (BOA, HR HMS İŞO 57-2/7-1). Belediye imtiyazının zarar göreceği gerekçesi ile Standart Oil şirketine ruhsat vermek istemediğini bildirmiştir. Standart Oil Şirketi tarafından durumun incelenmesi ve Selanik'te depo kurulması için Şura-yı Devlet'e bildirilmesi istenmiştir. 29 Şubat 1912 tarihinde Şura-yı Devlet gelen görüş üzerine, gaz depoları imtiyazının belediyeye olması sebebiyle Standart Oil şirketinin buna göre durumunun değerlendirildiği bildirilmiştir. Tüccara ait yanıcı madde ve özellikle petrol madeni konulmak üzere belediye daireleri tarafından yapılmış binalar yoktur. Bu gibi yanıcı maddelerden vergi alınması da söz konusu değildir. Belediyelere ait bu şekilde bina yapılması uygun bulunmamıştır. Sadece Harbiye ve Bahriye Nezaretleri ile yol ve haberleşme bakanlıklarına ait gaz ve benzin depoları bulunmaktadır. Tüccarlara ait yanıcı madde ve özellikle petrol madeni konulmak üzere belediye ve diğer dairelerin idareleri tarafından yapılmış depolar yoktur. Böylece bu gibi maddelerden vergi alınması da tabiatıyla söz konusu olamaz. Yalnız Harbiye ve Bahriye Nezaretleri ile Turuk ve Meabir Nezaretlerinin kendilerine ait bu gibi binaları vardır (BOA, HR HMS İŞO 57-2/7-2). Ticaret ve Sanayi kanunları hükümlerine göre kişilerin Ticaret ve Sanayi Nezaretinin ve diğer dairelerden ruhsat alarak bu gibi depolar yapmasına yetkileri vardır. Bu şekilde yapılacak özel depolar hakkında uygulanacak hükümler mevcut değildir şeklinde değerlendirilme yapılmıştır (BOA, HR HMS İŞO 57-2/10-2).

10 Nisan 1912 tarihinde Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezaretine yazılan bir yazıda, Maliye Nezaretinden Standart Oil şirketine ait depo inşa edilecek yerin hangi tarihte belediye imtiyazı hakkında bilgi istenilmiştir. Alınan cevabi yazıda Selanik'te gaz depoları inşası imtiyazı belirtilen 10 Ağustos 1887 tarihli padişah fermanı gereğince yalnız Saray hazinesine verilmiş ve işbu iptal edilen imtiyaza ait emlak ve imtiyazların hükümete devri sırasında maliye hazinesine intikal etmiş olduğu ve üç yüz yirmi beş senesi genel muvazene kanununun otuzuncu maddesinde; vilayetlerin belediyelerine ait olup bu durumda Maliye tarafından alınan çeşitli vergilerin üç yüz yirmi beş senesi Ağustos başından itibaren belediyelere terk edileceği beyan edilmiş olduğundan sözü edilen imtiyazın da belediyeye intikali doğal olduğu ve hazine gerçi bugün belediyeden gazlar için para almakta ise de alınan para imtiyazdan dolayı bir hisse olmayıp hazinenin gaz depoları üzerindeki tasarruf hakkından kaynaklandığı ve kira bedellerinden ibaret bulunduğu açıklanmıştır (BOA, DH.İd 96-3/9-1).

4.SONUÇ

Petrol tarihin ilk zamanlarından itibaren bilinmekler birlikte Osmanlı Devleti'nde 17. Yüzyıldan itibaren kullanılmaktaydı. Önceleri inşaat yapımı, mumyalama işlemlerinde kullanılan petrol zaman içerisinde ısınma ihtiyacı için de kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde petrolün ısıtma, aydınlanma aracı olarak kullanılması çok eskiye dayanmamaktadır. Havagazı ve kömürden elde edilen yağ büyük bir pazar

oluşturmuştu. Ancak Amerika birleşik devletlerinde petrolün keşfi dünyada petrol kullanımını şekillendirmeye başladı. Osmanlıda petrol kaynakları öncelikle Mezopotamya'da keşfedilmiştir. Osmanlı topraklarındaki petrolü ilk araştırmaya başlamak isteyen bir İngiliz şirketi olmuştur. Osmanlı devletindeki petrol varlığı Avrupalı devletlerin de dikkatin çekmiş bulunuyordu.

II. Abdülhamid saltanat yıllarında petrol kaynaklarını koruyabilmek amacı ile Hazine-i Hassa topraklarına dahil etmiştir. Bu uygulama sayesinde Osmanlı topraklarında petrol hakimiyeti sağlamak isteyen yabancıların girişimlerini engellemek istemiştir. Özellikle Bağdat ve Musul'da önemli petrol kaynakları bulunduğu ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada ilk kez Osmanlı Devleti'ne petrol sağlayan Standart Oil Şirketi'nin Babıâli'nin tutumu incelenmiştir. Osmanlı Devleti Şirket'in ilk başvurularına olumsuz cevap verirken dönemin sosyo-ekonomik koşullarının ağırlaşmasıyla birlikte artan göçler, artan hizmet talebi sebebiyle Standart Oil Şirketi'nin petrol ihtiyacını karşılamasına izin verilmiştir. Bu gelişme aslında Standart Oil Şirketi'nin Ülkesinde tabiri yerindeyse binbir parça haline gelmesinden sonra aldığı bir karardır. Yeni bir Pazar bulma çabasıyla petrol kaynaklarına ulaşmak ve bu kaynakları bir an önce kullanabilmek için gerek Şehremaneti gerekse vilayetlerle bağlantı kurarak petrol dağıtım işini ele geçirmiştir.

19. yüzyıldan itibaren ülkeler dünyada varlıklarını devam ettirebilmek amacı ile toprak mücadelesi yaşamışlardır. Siyasi ve ekonomik değeri olan petrolü ele geçirmek amacı diğer dünya devletleri de yarışa dahil olmuşlardır. Petrol hakimiyeti 20.yüzyıl'da başlangıçta iki büyük şirket arasında başlamıştır. Bunlardan ilki Rockefeller tarafından kurulmuş olan Standard Oil şirketi diğeri ise Royal Dutch Shell şirkettir. Standard Oil şirketi başlangıçta Amerika Birleşik Devletleriyle başlayan petrol rafineleri ele geçirme çabasını Osmanlı Devleti'nde devam ettirmiştir. Standart Oil Şirketi Osmanlı devletinde varlığını öncelikle başkent İstanbul'da depo kurma girişimleriyle göstermişti. 1910 yılından itibaren Sadarete gaz deposu açmak için birçok defa ruhsat istenmiş ancak Sadaret tarafından bu durum yabancı bir şirket olması sebebi ile tehdit unsuru olarak görülüp izin verilmemiştir. Ancak Standart Oil şirketi Osmanlı topraklarındaki depo kurma girişimlerine ısrarla devam etmiş ve İstanbul'dan başlayarak gaz işletme imtiyazına sahip olanların sözleşme sürelerinin bitimini bekleyerek gaz deposu işletme hakkı kazanmaya çalışmıştır. Sadece İstanbul'da değil Selanik ve diğer bölgelerde de gaz deposu açma girişimlerinde bulunmuşlardır. Genel anlamda baktığımızda Babıâli'nin petrol ve gaz ihtiyacının yoğun olmadığı dönemlerde Standart Oil şirketinin depo kurması konusunda olumsuz bir tutum sergilenirken Birinci dünya savaşıyla birlikte gaz ihtiyacının artması ile birlikte Standart Oil şirketine karşı tutum değişmiştir. Savaş sebebiyle gaz ihtiyacını sadece birkaç şirket sağlayabilmiş ve bu şirketlere de kolaylık gösterilmiştir. Bunun temel nedeni ise savaş halinde olunması ve zorunlu ihtiyaçların temini konusunda idarenin hassasiyetinden kaynaklanmaktadır.

Babıâli'nin Amerikan Petrol Şirketi Standard Oı'le Bakışı

KAYNAKLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kaynakları

- BOA, DH.UMVM Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdüriyeti ,99-2/1
- BOA,DH.UMVM BOA DH.UMVM Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdüriyeti 99-28/1
- BOA DH.UMVM Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdüriyeti 98-30/1
- BOA , DH. DH. UMVM Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdüriyeti 99-12/3-1
- BOA, DH.SYS Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı, 123-12/40-03
- BOA, DH.SYS Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı 123-12/40-04
- BOA,DH.SYS Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı 123-12/40-05
- BOA,DH.SYS Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı 123-12/40-16
- BOA, DH.SY Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı S 123-12/40-17
- BOA, DH.SYS Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı 123-12/40-18
- BOA DH.SYS Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı 123-12/40-32
- BOA , DH.SYS Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı 123-12/40-36
- BOA , DH.SYS Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı 123-12/40-57
- BOA, ,BEO Başbakanlık Osmanlı Arşivi Babıali Evrak Odası 4041-303001
- BOA,DH. KMS Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus 63-51/14
- BOA HR.İM Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye İstanbul Murahhaslığı 61-66/14
- BOA ,HR.ŞFR Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Şifre Kalem Evrakı 280-108/01-01
- BOA,DH. İD Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti İdari Kısım Belgeleri 220-5/3-1

BOA,DH.İD, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti İdari Kısım Belgeleri ,96-3/1-1

BOA , DH.İD Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti İdari Kısım Belgeleri 96-3/4-1,

BOA , DH. İD Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti İdari Kısım Belgeleri 96-3/9-1

BOA,İ.Tal Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Taltifat 502-51/1-1

BOA,ŞD Başbakanlık Osmanlı Arşivi Şura-yı Devlet Mazbataları 1637-29/3-1

BOA, HR HMŞ İŞO Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Belgeleri,57-2/7-1

BOA, HR HMŞ İŞO Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Belgeleri 57-2/10-2

Kitaplar

Acar, Necmettin, (2013) “Petrolün Stratejik Önemi ve Mezopotamya Petrol Kaynaklarının Paylaşımında Calouste Sarkis Gülbenkyan’ın Rolü” (1890-1928) , The Journal Of Academic Social Science Studies, Volume 6, Issue 4 April,

Alkin, Kerem, Atman, Sabit,(2006), Küresel Petrol Stratejilerinin Jeopolitik Açısından Dünya ve Türkiye Üzerindeki Etkileri, İstanbul Ticaret Odası Yayın No:2006-48, İstanbul.

Acun, Niyazi, (1949), Dünya Petrol Tarihi ve Türk Petrolü,İstanbul:Saka Matbaası.

Çebi, Hakan Yılmaz, (2004),Bu Topraklarda Petrol Var, İstanbul: Okul Yayıncılık.

Doğanay, Hayati, (1998). Enerji Kaynakları, Ekonomik Coğrafya 2, Erzurum:Şafak Yayınevi.

Ediger, Volkan, Ş, Osmanlı’da Neft ve Petrol :Enerji Ekonomi Politikası,Ankara:ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık,2007.

Engdahl, William, (2008).Petrol, Para, İktidar, Anglo Amerikan Politikası ve Yeni Dünya Düzeni, 1. Baskı, Çev. Ertuğrul Bilal, İstanbul: Alfa Yayınları.

Karal, Enver Ziya, 8.C Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907),Ankara:TTK,1962,

Mantran, Robert, (1990), 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, Ankara: Türk Tarih Kurumu, C:2 .

Okumuş, Ali, Osmanlı Coğrafyası’nda Petrol Mücadelesi Klaust S. Gülbenkyan ve Türk Petrol Şirketi, İstanbul:Taş Mektep Yayınları, 2015.

Parlar, Suat, (2003), Barbarlığın Kaynağı Petrol, İstanbul: Anka Kitabevi.

Babiâli'nin Amerikan Petrol Şirketi Standard Oı'l'e Bakışı

Tabakoğlu, Ahmet , ' Sultan II.Abdülhamid Dönemi İktisadi Yapı' Devr-i Hamid : Sultan II. Abdülhamid. hazırlayanlar Mehmet Metin Hülagü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan. Kayseri : Erciyes Üniversitesi, 2011. 1. c.

Terzi, Arzu, Bağdat-Musul'da Abdülhamid'in Mirası Petrol ve Arazi, İstanbul : Timaş Yayınları, 2014.

Yergin, Daniel, (1995) Petrol Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü, Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.

Tezler

Akkaya, Ayşe, (2016). Geçmişten Günümüze, Ortadoğu'da Petro Savaşları ve Devlet Sistemlerine Etkileri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi,Konya.

Başa, Derviş, (2013). Uluslararası Petrol Politikasının Osmanlı Devletinin Yıkılmasına Etkisi, KSÜ SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Bayat, Murat,(2002), Petrol Krizlerinin Türkiye ile Ortadoğu Ülkeleri Arasındaki Ekonomik İlişkilere Etkisi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Çark Ferah, (2016), 19. Yüzyıl Osmanlı Devletinde Neft ve Petrol Üretimi ve İmtiyazları, Marmara Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Mut, Ramazan, (2010) ,Ortadoğu'da Ekonomi- Politik Bir Kırılma Noktası: 1973 Petrol Krizi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Taşpınar, Hakan,(2009), Amerika Birleşik Devletlerinin Petrol Politikası Ortadoğu Örneği' Pamukkale Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Makaleler

Acar, Necmettin, (2013), "Petrolün Stratejik Önemi ve Mezopotamya Petrol Kaynaklarının Paylaşımında Calouste Sarkis Gülbenkyan'ın Rolü" (1890-1928) , The Journal Of Academic Social Science Studies, Volume 6, Issue 4 April, 8-16

Avcı, Erkan, Türkiye ve Irak İçin Petrol ile Doğalgazın anlamı ve Bu iki Devletin Fosil Yakıt Politikaları, http://www.usbed.org/yayinlar/T%C3%BCrkiye_ve_Irak_Icin_Petrol_Ile_Do_galgazin_Anلامي_ve_Bu_Iki_Devletin_Fosil_Yakit_Politikalari.pdf, 4-6,Ocak (2014).

Bostan, İdris, (1990)" Osmanlı Topraklarında Petrolün Bulunuşu ve İskenderun'da İlk Petrol İşletme Çabaları",Coğrafya Araştırmaları, C.1S.2, 130-140.

Karataşer, Büşra,"II.Abdülhamid Döneminde Petrol Yatakları İçin Verilen Mücadele" International Congress of Energy,Economy and Policy Congress, 2017,İstanbul.

Quataert,,Donald, " 19.yy Osmanlı Devletinde Madencilik" Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi,C:4, İstanbul:İletişim Yayınları,1985.

Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Yazım Kuralları ve Yayın İlkeleri

1. Başka bir yerde yayımlanmamış veya yayım için gönderilmemiş Türkçe ve İngilizce makaleler kabul edilir.
2. Makalenin ilk sayfasında makale başlığı ve yazarlara ait bilgiler verilmelidir. Yazarların adları akademik unvanları ile birlikte yazılmalı ve e-posta adresleri, çalıştığı kurum bilgileri (Üniversite, Fakülte, Bölüm vb.) ismin altında yer almalıdır.
3. İkinci sayfada makalenin Türkçe ve İngilizce başlığı, 200 kelimeyi geçmeyen Özet/ Abstract ve en fazla 5 anahtar kelime/keywords bulunmalıdır.
4. Dipnotlar geçtikleri sayfada, tablo ve grafikler atıfta bulunulan sayfada veya devamında yer almalıdır. Tablo ve şekillere başlık ve numara verilmeli, başlıklar tabloların üzerinde, şekillerin ve grafiklerin altında yer almalıdır. Paragraf başı 1 cm içeriden olmalıdır.
5. Atıflar metin içerisinde (Lucas, 1988) örneğindeki gibi yer almalıdır. Kitaba atıfta sayfa numarası (North, 1992: 93) örneğindeki gibi verilmelidir.
6. Ekler, kaynakça bölümünden sonra yer almalıdır.
7. Makaleler ekleriyle birlikte 20 sayfayı geçmeyecek şekilde 3 nüsha halinde ve bir adet CD kopya edilerek gönderilmelidir.
8. Makaleler A4 boyutundaki kağıda 1,2 satır aralığında 11 punto Times New Roman yazı tipi ile üstten 6 cm, soldan 4,5 cm, sağdan 4 cm ve alttan 6 cm marjlar kullanılarak yazılmalıdır.
9. Makalelerin yazımında burada belirtilmeyen diğer konularda bilimsel makale yazım kurallarına uyulmalıdır.
10. Makalelerin içeriğinden yazarlar sorumludur.
11. Dergi yayın ilkelerine, yazım kurallarına ve bilimsel araştırma metotlarına uygun olarak gönderilmeyen makaleler dikkate alınmaz.

Kaynak Gösterimi

Alfabetik olarak tek satır aralığında, ilk satır sola dayalı, diğer satırlar 1 cm içeriden yazılmalıdır.

Kitap

North, D.C. (1992), *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Reprinted, New York: Cambridge University Press.

Makale

Lucas, R.E. (1988), "On the Mechanics of Economic Development", *Journal of Monetary Economics*, 22: 3-42.